

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

18. YÜZYILIN İLK YARISINDA BOLU

BİNNAZ AKSAY

BOLU – 2023

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

18. YÜZYILIN İLK YARISINDA BOLU

Doktora Tezi

Hazırlayan

Binnaz AKSAY

Danışman

Doç. Dr. Mehmet SÜME

BOLU, HAZİRAN – 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Binnaz AKSAY tarafından hazırlanan “**18. Yüzyılın İlk Yarısında Bolu**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora Tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir. 19/06/2023

Jüri Üyeleri**İmza**

Danışman Doç. Dr. Mehmet SÜME Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	.....
Üye Prof. Dr. Ahmet OCAK Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	.....
Üye Prof. Dr. Cemal AVCI Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	.....
Üye Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ Balıkesir Üniversitesi	.....
Üye Dr. Öğrt. Üyesi Emre SATICI Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
  - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
  - Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
  - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
  - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin 22/06/2023 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %14 olarak tespit edilmiştir.

.....

Binnaz AKSAY

ÖN SÖZ

Şehirler, içinde buldukları medeniyetler ile özdeşleşen, toplumun temel öğelerinin şekillendiği, içinde barındırdığı gelenek, alışkanlık ve ilişkiler ile bireyleri yoğuran mekânlardır. Bu bağlamda Osmanlı şehirleri; sosyal, ekonomik, kültürel ve demografik açıdan araştırmalara konu olmaktadır. Şehir tarihi; arşivlerde yer alan kaynaklara bir mekân sağlama kapasitesine sahip, tarih içinde şehirlerin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini belirleyerek olaylara bütüncül yaklaşma şansı sunan, kendi soru ve yöntemleri olan bir disiplindir. Bolu'nun 18. yüzyılın ilk yarısındaki idari, ekonomik ve sosyal yapısını ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmada başta şer'iyeye sicilleri ve hurufat kayıtları olmak üzere arşiv kaynaklarından, salnamelerden, seyahatnamelerden, araştırma ve tetkik eserlerden faydalanılmıştır.

Çalışmamız, giriş ve sonuç bölümü dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmada kullanılan kaynaklar açıklanarak Bolu'nun fiziki özellikleri ve kısa tarihçesine yer verilmiştir.

Birinci bölümde, Osmanlı idari teşkilâtı içinde Bolu Sancağı'nın yeri, mahalleleri, köyleri, divanları ve nahiyeleri ele alınmıştır. Daha sonra Bolu şehrinin idari örgütlenme biçimi üzerinde durularak idari/adli teşkilâtın temsilcilerinin atanma, görev ve sorumluluk alanları ve birbirleriyle ilişkileri incelenmiştir. Özellikle Bolu'da devlet tarafından atanan ümerâ ve ulemâ mensuplarının nitelikleri ve yönetime katkıları değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde Bolu Sancağı'nın ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartların sonucu olarak ortaya çıkan mâlikâne ve voyvodalık sisteminin Bolu şehrindeki tezahürü irdelenmiştir. Bolu Voyvodalığı Mukâtaası giderleri, vergi muafiyetleri, vergi gelirleri ve avârız vergilerinden yapılan ocaklık tahsisleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra Bolu'nun Osmanlı ulaşım ağı içerisindeki yeri ile Bolu menziline işlev ve fonksiyonları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bolu ve Tersâne-i Âmire başlığı altında ise Bolu Sancağı'ndan temin edilen kereste, kereste nakli ve kürekçi

temini ile ilgili uygulamalar ele alınmıştır. Bolu’da yapılan ziraat, hayvancılık ve ticaret değerlendirilmiş; ticaret mekânları ortaya koyulmuştur. Para ve fiyat hareketleri başlığı altında ise temel gıda ve ihtiyaç maddeleri fiyatları ile kölelik uygulamaları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise Bolu’nun sosyal yapısı başlığı altında Bolu Sancağı’nın nüfusu, avârız ve cizye defterleri gibi kaynaklara dayanılarak tespit edilmeye çalışılmış ve nüfusun genel özellikleri belirlenmiştir. Bolu halkının; gündelik hayatı, aile yapısı, aldıkları unvan ve lakapları, kullandığı malzeme ve eşyalar incelenmiştir. Bolu’nun hem özgün yanları hem de içinde yer aldığı Osmanlı-İslâm geleneği çerçevesindeki kültürel özellikleri vurgulanmıştır. Bu bölümde Bolu’da bulunan cemaatler ve gayrimüslim unsurlar ele alınan diğer bir konudur. Bolu Kazası’nda hukuki uygulamalar başlığı altında ise evlilik kurumuna ilişkin evlenme, boşanma, vasî ve nafaka takdiri gibi konular ile miras/tereke ve hibe uygulamalarına yer verilmiştir. Ayrıca ceza hukuku uygulamaları kapsamında mahkeme kayıtlarına yansıyan suçlar niteliklerine göre tasnif edilmiştir. Gerçekleşen suçlar ile kaza nüfusu kıyaslanarak dönemimize ait suç oranları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ele aldığımız bir diğer konu voyvodalık uygulaması ve bu uygulamanın yetersizlikleri sonucu ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetleridir. Son olarak 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu’da bulunan vakıflar tespit edilerek kuruluş amaçlarına göre tasnif edilmiştir. Daha sonra Bolu merkezde yer alan cami, mescid, medrese/dârülkurrâ, muallimhâne/mektep, türbe-tekke ve zâviyeler ile hamam ve çeşme gibi vakıf müesseseleri arşiv kaynaklarından elde edilen bilgiler ışığında belirlenmiş ve şehrin mekânsal dokusu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Yapılan çalışma ile mikro bir şehir araştırmasından yola çıkarak özelde Bolu’nun genel manada ise Osmanlı Devleti’nin idari, sosyal ve iktisadi yapısına ilişkin bilgilere katkı sağlamış olmayı ümit ediyoruz.

ÖZET

**18. YÜZYILIN İLK YARISINDA BOLU
DOKTORA TEZİ
BİNNAZ AKSAY
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. MEHMET SÜME)
BOLU, HAZİRAN - 2023
XX + 337**

Doğal kaynaklar bakımından son derece zengin olan Bolu; önemli askerî, ticari ve dinî yollar üzerinde bulunmaktadır. Bolu stratejik konumundan dolayı tarihinin her döneminde önemli bir merkez olmuştur. Bu çalışma ile Bolu Kazası'nın 18. yüzyılın ilk yarısındaki idari, ekonomik ve sosyal yapısının ortaya koyulması amaçlanmaktadır. İncelenen döneme ilişkin Bolu tarihi ile ilgili çalışmaların yetersizliği araştırma konusunun belirlenmesinde temel etken olmuştur. Çalışmada şer'iyeye sicilleri ve hurufat kayıtları başta olmak üzere arşiv kaynakları, salnameler, seyahatnameler, araştırma ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır. Giriş ve sonuç bölümü dışında üç bölümden oluşan çalışma ile 18. yüzyılın ilk yarısı itibarıyla Bolu'da görev yapan ümerâ ve ulemâ mensupları tespit edilmiş ve bunların idari uygulamalarına yer verilmiştir. Bolu Voyvodalığı Mukâtaası'nın mâlikâne sistemi içerisindeki yeri tespit edilerek kaza ahalisinden tahsil edilen vergiler belirlenmiştir. Bolu menziline Osmanlı ulaşım ağı içerisindeki fonksiyonu üzerinde durulmuştur. Bolu'da yürütülen ticari ve zirai faaliyetler ve bunların potansiyeli ortaya koyulmuştur. Ekonomik hayatın kontrol mekanizmaları izah edilmiştir. Bolu'nun demografik yapısı, buna bağlı olarak halkın gündelik hayatı, cemaatler ve gayrimüslim unsurlar ele alınmıştır. Bolu mahkemesi kayıtları ışığında evlilik, boşanma, vasi ve nafaka takdiri gibi uygulamalar açıklanmış; Bolu'da gerçekleşen suçlar niteliklerine göre tasnif edilerek suç oranları tespit edilmiştir. Bolu'da bulunan vakıf ve vakıf müesseseleri incelenmiştir. Ayrıca Bolu tarihine ilişkin ele aldığımız hususların, zaman dilimi öncesi ve sonrasındaki durumlarına kısaca değinilerek bütüncül bir değerlendirme yapılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Şehir Tarihi, Bolu, 18. yüzyıl, Bolu Menzili, Voyvodalık.

ABSTRACT

**BOLU IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY
DOCTORAL THESIS
BİNNAZ AKSAY
BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
DEPARTMENT OF HISTORY
(SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. MEHMET SÜME)
BOLU, JUNE - 2023
XX + 337**

Bolu, which is extremely rich in natural resources, is located on important military, commercial and religious routes. Bolu has been an important center in every period of its history due to its strategic location. This study aims to present the administrative, economic and social structure of Bolu in the first half of the 18th century. The lack of studies on the history of Bolu during the period in question has been the main factor in determining the subject of the research. In the study, archival sources, especially şer'iyye registers (court records) and hurufat (typeface) records, salnames (yearbooks), travelogues, research and critical works were utilized. The study, which consists of three chapters, excluding the introduction and conclusion, identifies the members of the umerâ (commanders) and ulemâ (scholars) who served in Bolu in the first half of the 18th century and includes their administrative practices. The position of Bolu Voivodeship Muqata'ah within the mâlikâna system was identified and the taxes collected from the inhabitants of the district were examined. The function of Bolu menzil in the Ottoman transportation network was emphasized. The commercial and agricultural activities carried out in Bolu and their potential were demonstrated. The control mechanisms of economic life were explained. The demographic structure of Bolu, the daily life of the people, communities and non-Muslim individuals were discussed. In the light of Bolu court records, practices such as marriage, divorce, guardianship and alimony were explained; crimes committed in Bolu are classified according to their nature and crime rates were determined. Foundations and foundation institutions in Bolu were analyzed. In addition, a holistic evaluation was made by briefly mentioning the conditions of the issues we have discussed regarding the history of Bolu before and after the time period.

KEYWORDS: City History, Bolu, 18th century, Bolu Menzil, Voivodeship

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLO LİSTESİ	xiv
ŞEKİL LİSTESİ	xvii
TEŞEKKÜR	xviii
KISALTMA VE SEMBOL LİSTESİ	xix
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2
IV. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR	4
A. Arşiv Kaynakları	4
1. Hurufat Kayıtları	5
2. Şer‘iyye Sicilleri	7
3. Diğer Defter Türleri ve Belgeler	9
B. Bolu’dan Geçen Seyyahlar	9
C. Bolu Tarihi İle İlgili Yapılan Çalışmalar	10
V. BOLU’NUN COĞRAFİ KONUMU	12
VI. BOLU’NUN İKLİMİ BİTKİ ÖRTÜSÜ VE DOĞAL YAŞAMI	13
VII. BOLU TARİHİ	14
A. Bolu Adının Menşei	14
B. Türk Tarihi Öncesi Bolu	15
C. Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Bolu	16
BİRİNCİ BÖLÜM	21

1. BOLU'NUN İDARİ TEŞKİLATI VE YAPISI	21
1.1. İdari Teşkilât.....	21
1.1.1. Osmanlı İdari Teşkilâtında Anadolu Eyaleti	21
1.1.2. Osmanlı İdari Teşkilâtında Bolu Sancağı	23
1.1.3. Bolu Merkez Kazası	25
1.1.3.1. Bolu Kazası Mahalleleri	26
1.1.3.2. Bolu Sancağı'na Bağlı Divanlar	41
1.1.3.3. Bolu Merkez Kazası'na Bağlı Köyler.....	44
1.1.3.4. Bolu Merkez Kazası Nahiyeleri.....	47
1.1.4. Bolu Sancağı Kazaları	52
1.2. İdari Yapı.....	55
1.2.1. Ümerâ (Ehl-i Örf)	56
1.2.1.1. Voyvoda.....	56
1.2.1.2. Alay Beyi (Miralay).....	65
1.2.1.3. Yeniçeri Serdarı	66
1.2.1.4. Kethüdâyeri.....	68
1.2.2. Ulemâ (Ehl-i İlm)	70
1.2.2.1. Kadı.....	71
1.2.2.2. Nâib.....	77
1.2.2.3. Müftü	81
1.2.2.4. Nakîbüleşraf Kaymakamı	82
1.2.2.5. Kâtip.....	85
1.2.2.6. Mukayyid (Yazıcı):.....	87
1.2.2.7. Muhzır.....	87
1.2.2.8. Çukadar	88
1.2.2.9. Kethüdâ.....	89
1.2.2.10. Emin.....	89
1.2.2.11. Şühûdü'l-Hâl.....	90
İKİNCİ BÖLÜM	92
2. BOLU'NUN EKONOMİK YAPISI	92
2.1. Bolu Sancağı'nda Mâlikâne Uygulaması	93
2.2. Bolu Sancağı Mukâtaa Gelirleri	95
2.3. Bolu Voyvodalığı Mukâtaası Giderleri	101

2.4. Vergi Gelirleri	102
2.4.1. Bolu'dan Tahsil Edilen Tekâlîf-i Şer'iyye Vergileri.....	103
2.4.2. Bolu'dan Tahsil Edilen Tekâlîf-i Örfiyye Vergileri	108
2.4.2.1. Avâriz Vergisi.....	108
2.4.2.2. Nüzül Vergisi.....	111
2.4.2.3. Sürsat Vergisi.....	115
2.4.2.4. İmdâdiyye-i Seferiyye Vergisi.....	116
2.4.2.5. İmdâdiyye-i Hazariyye Vergisi.....	118
2.4.2.6. Sıbyan ve Mütেকâid Cebelü Bedeli	118
2.5. Bolu Kazası Vergi Muafiyetleri	120
2.6. Bolu Sancağı ve Bolu Kazası'nda Avâriz Vergilerinden Ocaklık Olarak Yapılan Tahsisler.....	121
2.7. Bolu Kazası Ahalisine Yüklenen Masraflar	124
2.8. Bolu Menzili.....	127
2.9. Bolu ve Tersâne-i Âmire	142
2.9.1. Bolu Sancağı ve Kazası'ndan Temin Edilen Kereste.....	142
2.9.2. Bolu Kazası'dan Kereste Nakli	150
2.9.3. Bolu Kazası'ndan Kürekçi Temini	152
2.10. Bolu Kazası'nda Ziraat ve Hayvancılık	156
2.11. Bolu Kazası'nda Ticaret	161
2.11.1. Bolu Kazası'nda Bulunan Ticaret Mekânları	162
2.12. Bolu Kazası'nda Esnaf ve Zanaatkâr Zümresi	166
2.13. Bolu Kazası'nda Para ve Fiyat Hareketleri	172
2.13.1. Para Hareketleri	172
2.13.2. Fiyat Hareketleri.....	174
2.13.2.1. Temel Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Fiyatları.....	175
2.13.2.2. Ev Fiyatları	176
2.13.2.3. Bolu Kazası'nda Köle ve Cariye Uygulamaları	178
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	183
3. BOLU'NUN SOSYAL YAPISI.....	183
3.1. Bolu Sancağı'nın Demografisi	183
3.2. Bolu'da Gündelik Hayat.....	187
3.2.1. Bolu'da Aile Yapısı	187
3.2.2. Bolu Halkının Kullandığı Unvan ve Lakaplar.....	188
3.2.3. Bolu'da Yaşanan Doğa Olayları ve Kültürel Gelişmeler	190

3.2.4. Bolu Halkının Kullandığı Malzeme ve Eşyalar.....	193
3.2.4.1. Halkın Kullandığı Dokuma Kumaş ve İplik Türleri.....	193
3.2.4.1.1. Yünlü Dokuma ve Kumaşlar	193
3.2.4.1.2. Pamuklu Dokuma ve Kumaşlar	194
3.2.4.1.3. İpekli Dokuma ve Kumaşlar	196
3.2.4.1.4. İplik Türleri.....	196
3.2.4.2. Halkın Giydiği Kıyafetler ve Kullandığı Gündelik Eşyalar	197
3.2.4.2.1. Bolu Halkının Giydiği Kıyafetler	197
3.2.4.2.2. Kadın ve Erkeklerin Kullandığı Aksesuarlar	200
3.2.4.2.3. Mefruşat Mutfak Araç Gereçleri ve Diğer Eşyalar.....	201
3.2.4.2.4. Silahlar ve Diğer Kesici Aletler	203
3.2.4.2.5. Ziraat Aletleri.....	204
3.2.4.2.6. At Takımları.....	204
3.3. Bolu'da Bulunan Cemaatler ve Gayrimüslim Unsurlar	204
3.3.1. Bolu Kazası'nda Bulunan Yörükler ve Cemaatler	204
3.3.2. Gayrimüslim Unsurlar	208
3.4. Bolu Sancağı'nda Osmanlı Hukukunun Uygulanışı	210
3.4.1. Evlilik Kurumuna İlişkin Uygulamalar	211
3.4.1.1. Evlenme	211
3.4.1.2. Boşanma.....	213
3.4.1.3. Vasî ve Nafaka Takdiri	217
3.4.2. Miras/Tereke.....	221
3.4.2.1. Miras Hukukunda Hibe Uygulaması	224
3.4.3. Ölüm Keşfi	227
3.4.4. Ceza Muhakemesine İlişkin Uygulamalar.....	229
3.4.4.1. Hayata ve Vücut Dokunulmazlığına Karşı İşlenen Suçlar ve Cezalandırma	232
3.4.4.1.1. Öldürme Suçu	232
3.4.4.1.2. Öldürme Suçunda Sulh	236
3.4.4.1.3. Kasâme.....	236
3.4.4.1.4. Öldürme Suçunda Dem ve Diyet	237
3.4.4.2. Vücut Dokunulmazlığına Karşı İşlenen Suçlar ve Cezalandırma	238
3.4.4.2.1. Yaralama Olayında Sulh.....	239
3.4.4.3. Irz Namus ve Şerefe Karşı İşlenen Suçlar ve Cezalandırma	239
3.4.4.3.1. Zina ve Namusa Zarar Verme (Fi'1-i şeni)	239

3.4.4.3.2. Kazif (Nitelikli Hakaret ve İftira)	241
3.4.4.4. Mal Varlığına Karşı İşlenen Suçlar ve Cezalandırma	242
3.4.4.4.1. Hırsızlık (Hadd-i Sirkat)	242
3.4.4.4.2. Hâneye Tecavüz (Ev Basma).....	244
3.4.4.5. Örgütlü Suçlar (Eşkîyalık) ve Cezalandırma	244
3.4.5. Anlaşmazlıklar ve Sulh.....	251
3.5. Bolu Kazası'nda Bulunan Vakıflar	253
3.5.1. Zürrî (Evlâtlık) Vakıflar	255
3.5.2. Avâriz Vakıfları	261
3.5.3. Cami ve Mescid Vakıfları.....	262
3.5.4. Şahıs Vakıfları	269
3.5.5. Diğer Vakıflar (Medrese, Mektep, Muallimhâne, Zâviye, Tekke, Köprü, Çeşme vb.).....	272
3.6. Bolu Kazası'nın Merkezinde Bulunan Vakıf Müesseseleri	275
3.6.1. Camiler	275
3.6.2. Mescidler	283
3.6.3. Medreseler/Dârülkurrâlar	287
3.6.4. Muallimhâne/Mektepler	290
3.6.5. Türbe Tekke ve Zâviyeler.....	293
3.6.6. Hamam ve Çeşmeler.....	295
SONUÇ.....	298
KAYNAKLAR	302
A. ARŞİV KAYNAKLARI.....	302
B. ARAŞTIRMA ESERLER.....	306
EKLER.....	323
EK 1 Geçmişten Günümüze Bolu Mahallelerinin Tarihi Gelişimi	324
EK 2 Bolu'da Yer Adı Olarak Alınan Boy Adları	325
EK 3 Bolu'da Bulunan Aşiretler	326
EK 4 16. yüzyılda Bolu'da Oğuz Boylarına Ait Yer Adları	327
EK 5 Bolu Mahallelerinin Tarihi Gelişimi.....	329
EK 6 Bolu Merkez Köyleri	330
EK 7 Osmanlı Devleti Ulaşım Ağı.....	331
EK 8 Bolu Livası Sıbyan ve Mütেকaidin Cebelü Bedeliyesi Defteri Sureti	332
EK 9 Bolu Hurufat Defteri Sureti	333

EK 10 Tersanede Tamir Olunacak Kalyonlar İçin Bolu'dan Gönderilecek Kerestenin Tevzi Defteri	334
EK 11 Bolu Livası Bedel-i Nüzül Defteri	335
EK 12 Bolu Şer'yye Sicil Defteri Sureti	336
EK 13 Bolu Menziline Ulaklara Verilen İn'âmâtın Defteri	337

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Merkez Kazası'na bağlı divanlar.....	42
Tablo 1.2. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Merkez Kazası'na bağlı karyeler.....	46
Tablo 1.3. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu'ya ait arşiv kayıtlarında geçen kaza, nahiye ve kasaba isimleri ile kayıt sayıları	48
Tablo 1.4. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu nahiyeleri ve bağlı köyleri	50
Tablo 1.5. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı kazaları.....	54
Tablo 1.6. 18. yüzyılda Bolu'da görev yapan voyvodalar	64
Tablo 1.7. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu voyvoda vekilleri.....	64
Tablo 1.8. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası kethüdâyerleri	69
Tablo 1.9. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Mahkemesi kadılarının aldıkları resimler.....	75
Tablo 1.10. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası kadıları	77
Tablo 1.11. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası nâibleri.....	79
Tablo 1.12. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası nakîbüleşraf kaymakamları.....	84
Tablo 2.1. 18. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı gelir ve gider durumu	96
Tablo 2.2. 18. yüzyılda Bolu Sancağı gayrimüslim cizye yükümlüsü dağılımı	106
Tablo 2.3. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı avârız vergisi miktarları	110
Tablo 2.4. 1132/1719-1720 yılı Bolu Sancağı kazalarının nüzülhâne sayıları...	112
Tablo 2.5. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı nüzü'l vergisi miktarları.....	113

Tablo 2.6. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası merkezinde bulunan mahallelerin nüzülhâne sayıları.....	113
Tablo 2.7. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası sürsat vergisi miktarları	115
Tablo 2.8. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı sıbyan ve mütekâid cebelü bedeli.....	119
Tablo 2.9. 1748 yılında Bolu Sancağı'nda saraya tavuk veren kaza ve hâneleri.....	123
Tablo 2.10. 1111/1699-1700 ve 1114/1702-1703 yıllarında menzilkeş olan Bolu Kazası mahalle ve köy hâneleri.....	130
Tablo 2.11. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu menziline görev yapan menzildciler.....	131
Tablo 2.12. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu menzildcilerinin hizmetleri mukabilinde aldıkları senelik ücret ve menzilin beygir sayıları	133
Tablo 2.13. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu menzilinden gelip geçen ulaklara verilen beygir ve sürücü miktarları ile in'âmât ücretleri.....	135
Tablo 2.14. İran Elçisi Mehmed Selim Han'a Bolu menzilinden verilen erzak	140
Tablo 2.15. Özbek Elçisi için yapılan harcamalar.....	141
Tablo 2.16. 1709 yılında tamir edilen 20 kıta kalyon için Bolu Sancağı'ndan temin edilen kereste türleri ve adetleri	147
Tablo 2.17. 1700 yılında Bolu Kazası'ndan temin edilen camız öküzlerinin taşıma ücretleri	150
Tablo 2.18. 1701 yılına ait Bolu Kazası avârız-ı kürekçiyân defteri ve masraf dökümü listesi	154
Tablo 2.19. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda hububat fiyatları	157
Tablo 2.20. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda bulunan değirmen ve su hızarları.....	158

Tablo 2.21. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda yetiştirilen ve kullanılan hayvanlar	160
Tablo 2.22. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası merkezinde bulunan dükkânların fiyatları	164
Tablo 2.23. 18. yüzyılın ilk yarısında gümüş kuruş ve kur değerleri	172
Tablo 2.24. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda temel gıda ve ihtiyaç maddeleri fiyatları	175
Tablo 2.25. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda ev fiyatları.....	177
Tablo 3.1. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu merkez nüfusu	185
Tablo 3.2. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı nüfusu	186
Tablo 3.3. 1105/1693-1694 tarihli tahrir göre Bolu Nahiyesi'nde bulunan cemaatler	207
Tablo 3.4. 1111/1699-1700 ve 1119/1707-1708 yılları arası Bolu kaza merkezi ve taşrasında gerçekleşen ve mahkemeye intikal eden suçlar.....	230

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Bolu hurufat kayıtlarının belge türleri	6
Şekil 2. Bolu şer'iyeye sicil kayıtlarının belge türleri	8
Şekil 3.1. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda bulunan vakıfların nitelikleri	255

TEŞEKKÜR

Öncelikle yüksek lisans eğitimim sürecinde bana yol gösteren, doktora öğrenimimi teşvik eden hocam Sayın Prof. Dr. Levent KAYAPINAR'a şükran borçluyum. Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR ve Prof. Dr. Mustafa GENCER hocalarıma tavsiye ve yorumları için teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme komitesinde yer alan sayın hocalarım Prof. Dr. Ahmet OCAK ve Prof. Dr. Cemal AVCI'ya tavsiye, yorum ve özellikle anlayışları için teşekkürlerimi sunarım. Tezi baştan sona en ince ayrıntısıyla gözden geçirerek birikimiyle tahkim eden danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mehmet SÜME'ye araştırma boyunca göstermiş olduğu anlayış ve rehberliği için minnettarım.

Arşiv ziyaretlerim esnasında bana göstermiş oldukları yardımlardan dolayı Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı personellerinden Ferhat DOĞANGÖNÜL'e, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi personellerine teşekkürü bir borç bilirim. Araştırma sürecinde bana göstermiş oldukları anlayış ve yardımlarından dolayı görev yaptığım okulumun yöneticilerine, mesai arkadaşlarım Sunay MERKEN, Hülya KARABÖRKLÜ ve Fatih HAYKIR'a; gerek akademik sürece katılmam konusunda teşvikiyle gerekse çalışmama sağladığı teknik desteğiyle kardeşim Dr. Orhan AKSAY'a ve ailemin diğer üyelerine sonsuz minnettarım.

KISALTMA VE SEMBOL LİSTESİ

a.mlf.	:	Aynı Müellif
AİBÜ	:	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
B	:	Receb
b	:	Yazma Eserde Varağın Arka/Zahr Sayfası
BŞS	:	Bolu Şer'iyeye Sicil Defteri
BAMER	:	Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi
bk.	:	Bakınız
C	:	Cemâziyelâhir
Ca	:	Cemâziyelevvel
çev.	:	Çeviren
ed.	:	Editör
Ek	:	Ek
Erişim	:	Erişim Tarihi
H	:	Hicrî
haz.	:	Hazırlayan
Km	:	Kilometre
L	:	Şevval
M	:	Muharrem
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
mlf.	:	Müellif, Yazar
MÖ	:	Milâttan önce

MS	:	Milâttan sonra
N	:	Ramazan
R	:	Rebûlâhir
Ra	:	Rebûlevvel
S	:	Safer
sad.	:	Sadeleştiren
Ş	:	Şâban
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
vb.	:	ve benzerleri
vd.	:	ve diğerleri
VGM	:	Vakıflar Genel Müdürlüğü
Z	:	Zilhicce
Za	:	Zilkade

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bolu, Osmanlı coğrafyasında hem idari hem de stratejik açıdan önemli bir konumda yer almıştır. “18. Yüzyılın İlk Yarısında Bolu” adlı bu çalışma ile Bolu Kazası’nın; 18. yüzyılın ilk yarısındaki idari, ekonomik ve sosyal yapısı araştırılarak analitik bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bireyin kimliğinin oluşumunda yaşadığı ortamın hatta mekânın önemli etkisi vardır. İçinde yaşanan mahalle, köy ve şehirlerin mevcut idari ve siyasi mekanizmalarının genel karakteri; her bir birey üzerinde ayrı ayrı tezahür etmektedir. Çevre ve insan ilişkisi, canlı bir süreklilik gösterir; bu süreçte mekânlar insanları, insanlar da mekânları etkileyerek tarihi oluştururlar. Genellikle bireyler, yaşadıkları toplumun tarihini kendi çevrelerinin tarihinden başlayarak taşradan merkeze doğru genişleyen bir yelpaze içerisinde algılamaya çalışırlar. Aynı şekilde şehirlerin tarihi de bir parçası oldukları devletin siyasi, ekonomik ve kültürel tarihiyle birlikte ele alınır. Bu anlamda tarihçi, geçmiş ile günümüz arasında bağlantı kurmaya çalışır.

Şehirler, dönüşümlere sadece şahit olan değil aksine onlara yön veren ve etkileyen birer güçtür. Şehirler; aynı zamanda içinde buldukları çağ, sistem ve toplum hakkında bize bilgiler sunar. Bu nedenlerle şehir tarihi çalışmaları, günümüzde oldukça önemli hale gelmiştir. İnsanlar içinde yaşadıkları ülkelerinin genel tarihinin yanı sıra kendi yaşadıkları bölgenin veya şehrin tarihine de ilgi göstermektedirler.

Bu araştırma ile Bolu Kazası’nın 18. yüzyılın ilk yarısına ait idari, ekonomik ve sosyal yapısına ilişkin elde edilen bilgilerden yararlanarak özelden Bolu tarihi genelde ise Osmanlı şehir tarihine katkı sunmak amaçlanmıştır.

Bolu'nun kendine has özellikleri, yer aldığı bölgenin coğrafi konumu, dönemin sosyal, iktisadi ve askerî şartları bu çalışmayı cazip hale getirmiştir. Özellikle Osmanlı yol sisteminin sol kolu üzerinde bulunması da Bolu'nun iktisadi hayatında önemli derecede etkili olmuştur. Bu yol Üsküdar'dan başlayıp İzmit-Düzce-Bolu-Koçhisar-Tosya güzergâhını takip ediyordu. Bolu aynı yol üzerinden Gerede-Yabanabad'dan Ankara'ya ulaşan güzergâhın da kavşak noktasıydı. Ayrıca Bolu, doğal kaynakları açısından özellikle köknar ve çam ürünleri ile meşhur olup Tersâne-i Âmire'nin kereste; İstanbul ile Saray'ın odun ve kömür ihtiyacını da temin ediyordu.

Araştırmamızla 17 ve 18. yüzyıllardaki yeni şartların ortaya çıkmasıyla başlayan “post-klasik” olarak adlandırılan değişim dönemiyle ilgili Bolu'nun 18. yüzyılın ilk yarısındaki durumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda merkezden taşraya denetleme aygıtlarının zayıflamasına paralel olarak taşrada padişahın otoritesi sarsılmış ve ülkenin genel görünümü bakımından idari aksaklıklar oluşmuştur. Tezimizde bahsedilen yüzyılın ilk yarısında Osmanlı devlet otoritesinin Bolu üzerindeki etkisi, meydana gelen bozulmalar, halkın dönemin şartlarından ne ölçüde etkilendiği gibi sorulara da cevaplar aranmıştır.

Çalışmamızın sadece şehir tarihi çalışmalarına değil 18. yüzyıl Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihi çalışmalarına da katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Toplumsal bilimlerin inceleme nesnesi olarak herhangi bir kentin ele alınış biçimine bakıldığında ya da kent toplum bilimi çalışmalarının bir dökümü yapıldığında birbirinden oldukça farklı alanlara odaklanıldığı görülecektir. Kimi yapıtlar, kentte yaşayan bireylerin davranış kalıplarında kent yaşamına özgü değişimleri incelemiş; kimileri toplumsal dönüşümlerin gerçekleştiği yer olarak kentte ortaya çıkan sınıfsal ayrımlar üzerinde durmuş; kimileri de gündelik yaşam

sorunlarına yoğunlaşmıştır.¹ Kent toplum bilimi çalışmalarının birbirinden oldukça farklı konulara değinmesi kentin çok yönlülüğünü ortaya koymaktadır.

Öncelikle doğduğum ve yaşadığım şehrin tarihine katkı sunmak isteği beni bu tez konusunu seçmeye yöneltmiştir. Şehir tarihi çalışmalarında tanıdık bir yöreyi veya bilinen bir konuyu seçmek her zaman tarihçi için avantaj oluşturmuştur. Bu bağlamda özellikle arşiv belgelerini ve belgelerdeki bilgileri incelerken yöresel terim ve yerleşme isimlerini doğru okumamda Bolulu olmam bana kolaylık sağlamıştır. Ayrıca Bolu tarihi ile ilgili pek çok çalışma yapılmış olmakla birlikte 18. yüzyılın ilk yarısına ait arşiv vesikaları ışığında Bolu şehir tarihini aydınlatacak genel bir monografi çalışması mevcut değildir.

Çalışmamızda “tarama modeli” ve “doküman metodu” kullanılmıştır. Hazırlık aşamasında ilk olarak şehir tarihi ile ilgili yapılmış yabancı ve yerli literatür taranıp şehir tarihi çalışmalarının niteliği, boyutu ve içeriği incelenmeye çalışılmıştır.

Her tarihi çalışma birey için iddialı bakış açıları ile ele alınır veya alınmak zorundadır. Biz de çalışmamızda birçok boyutuyla Bolu şehrinin 18. yüzyılının ilk yarısına ışık tutmaya çalıştık. Özellikle bu amacımızı gerçekleştirirken bu alanda yapılmış çok değerli hocalarımızın, araştırmacılarımızın kılavuz niteliği taşıyan çalışmaları ve Bolu şehrine ait tüm çalışmalar yolumuzu aydınlatmıştır.

18. yüzyılın ilk yarısında Anadolu Beylerbeyliği’ne bağlı bir sancak olan Bolu, 40’a yakın kazası ile oldukça geniş topraklara sahiptir. Bolu Sancağı’nın sahip olduğu bu geniş mekânı bütünüyle ele almanın zorluğu göz önünde bulundurularak çalışma alanı “Bolu sancak merkezi” ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte bölümler oluşturulurken Bolu Sancağı’nın genel durumuna değinilmiş daha sonra sancak merkezi detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Bolu, eski çağlardan beri bir yerleşim yeri olarak gerek Bizans gerekse Osmanlı Dönemi’nin önemli şehirlerinden biridir. Stratejik önemi, kaynaklarının zenginliği bu şehri her zaman cazip kılmıştır. 18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu ile ilgili çalışmaların kısıtlılığı da çalışmamızı önemli hale getirmiştir. Ele aldığımız

---

¹ Şehir tarihçiliğinde yaklaşımlar için bk. Yunus Uğur, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/6 (Eylül, 2005).

döneme ait Bolu tarihi ile ilgili önemli veriler sunan şer‘iyye sicillerinde kesintinin olması çalışmamızın zorlukları arasında yer almıştır.² Ayrıca bu dönemde tahrir defterleri bulunmadığı için avârizhâne ve mühimme kayıtlarından yararlanılmıştır.

Çalışmamızda Bolu şehrinin yarım asrına (1700-1750) ışık tutulurken tarihten gelen süreklilik unsurlarına da dikkat edilmiştir. Yeri geldikçe dönemimiz öncesi ve sonrasına ait kaynaklardan elde edilen bilgilere yer verilmiştir. Özellikle Bolu Sancağı merkezinde yer alan vakıf ve müesseselerinin oluşum ve gelişimini doğru biçimde ortaya koyabilmek için dönemimiz dışına çıkılmıştır. Tarihler verilirken gerek dipnot gerekse kaynak göstermede hicri ve miladi yıl yan yana verilmiştir.

Çalışmamızda yer alan konuların daha iyi anlaşılabilmesi için zaman zaman belgelerden elde ettiğimiz veriler, ilgili bölümler dâhilinde tablolar hâlinde takdim edilmiş akabinde lüzum görüldüğü ölçüde açıklama ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Sonuç olarak çalışmamızda farklı kaynaklar metin analiz yöntemleri kullanılarak ele alınmış, elde edilen veriler farklı disiplinlerin yaklaşımlarından da istifade edilerek mukayeseli bir yöntem ile değerlendirilmiştir.

IV. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Çalışmamızda Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde yer alan kaynaklardan ve Bolu tarihi ile ilgili tetkik eserlerden faydalanılmıştır.

A. Arşiv Kaynakları

Tez çalışmamızda Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivinde yer alan hurufat defterlerinden, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda

² 18. yüzyılın ilk yarısına ait en son sicil kaydının tarihi 1734’dür. *Bolu Şer‘iyye Sicil Defteri (1145-1146), Osmanlı Arşivi (BOA)*, MŞH.ŞSC.d, No. 02113/848, 59-a-11 (6 Z 1146/10 Mayıs 1734).

bulunan dönemimize ait meşihat sicil defterleri başta olmak üzere fonlarda yer alan defter ve belgeler ile Bolu'ya ait salnamelerden istifade edilmiştir.

1. Hurufat Kayıtları

Hurufat defterleri temelinde yapılan çalışmalar, şehir tarihi açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu tür çalışmalar³ bir şehrin cami, mescid, tekke, zâviye, hankah gibi dinî yapıları; medrese, mektep, dârülhadis, dârülkurrâ gibi eğitim kurumları; kaza, sancak, nahiye ve köy gibi idari yapılanmasını detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴ Ayrıca hurufat defterlerinden vakıf kurumlarının yaşadığı değişimlere, ele alınan beldenin mahalleleri ve kırsalı hakkında ki bilgilere, taşrada yer alan zâviyelerin tespiti ile birlikte önemli geçitlere ve yol güzergâhları hakkındaki bilgilere de ulaşılmaktadır.⁵

Hurufat kayıtlarının amacı, kazalardaki hayrât kurumlarına ait görevleri ve buralara tayin edilen görevlileri takip etmektir.⁶ Bu defterler, harf sırasına göre tutulmuş olup genellikle 17. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk yarısına ait dönemi kapsamaktadır.⁷

Bolu Kazası'na ait hurufat defterlerinin ilk kayıt tarihi 1102/1690-1691 Rebûlevvel/Aralık-Ocak ile başlamakta ve son kayıt tarihi 1248/1833 Zilkade/Mart-Nisan ile bitmektedir.

Bolu hurufat kayıtları incelendiğinde 1106/1694-1695, 1124/1712-1713 ve 1138/1725-1726 yılları hariç tüm yıllara kayıt düşüldüğü tespit edilmiştir. Özellikle 1143/1730-1731 ve 1168/1754-1755 yıllarında yaşanan padişah

³ Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)* (Ankara: VGM Yayını, 1990); Enver Çakar - Celalettin Uzun, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2017); Ertan Gökmen, "Hurûfât Defterleri'ne Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (2005); Halit Çal, "1192 Numaralı 1697 – 1716 Tarihli Hurûfât Defteri'ne Göre Bulgaristan'daki Türk Mimarisi", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim Ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000 Şumnu-Bulgaristan)* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001), 1; Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufât Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi* 37 (Haziran 2012).

⁴ Özcan Oğur, "Konya Hurufat Defterleri ve Mühteva Analizi (1692-1835 Yılları Arası)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4/7 (Temmuz 2018), 131.

⁵ Yasemin Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies* 5 (Haziran 2013), 57-51.

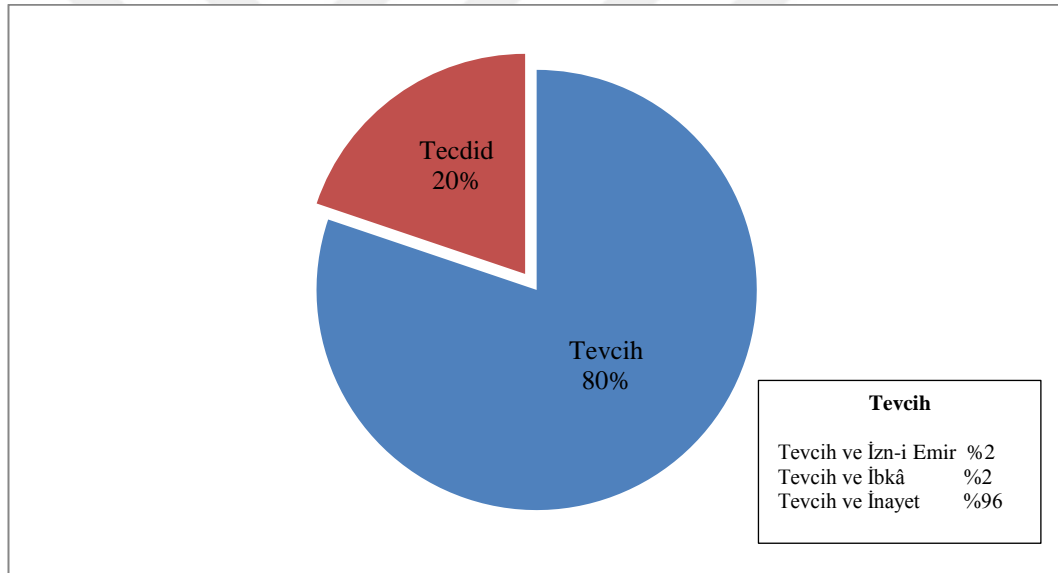
⁶ Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: TTK Basımevi, 2010), 4/829.

⁷ Oğur, "Konya Hurufat Defterleri ve Mühteva Analizi (1692-1835 Yılları Arası)", 131.

değişiklikleri nedeniyle yoğun tecdid yani kayıt yenileme işlemlerinin yapıldığı görülmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan hurufat defterleri, 206 adet olup vakıf kurumlarında görev yapan imam, hatip, vâiz, müezzin, müteveli, müderris, cüzhan, câbî, ferrâş, zâviyedar gibi cihet ehli ile muhzır gibi mahkeme görevlilerinin ve esnaf örgütlerinin yöneticilerinin atama kayıtlarını içeren belge gruplarıdır.⁸

Bolu hurufat kayıtlarından vakıf müesseselerinin imam, hatip, müezzin gibi din; müderris, dersiâm gibi eğitim; müteveli, nâzır, kayyım, câbî gibi yönetim; seccadenişin, türbedar, zâviyedar gibi sosyal hizmet; ahî baba gibi esnaf temsilcisi; kâtip, muhzır gibi adli hizmet işlerini yapan görevlileri tespit etmemiz mümkündür.

Şekil 1. Bolu hurufat kayıtlarının belge türleri

1102/1690-1691 Rebülevvel/Aralık-Ocak ve 1248/1833 Zilkade/Mart-Nisan tarihleri arası incelenen Bolu hurufat kayıtlarının %80'i tevcih diye nitelendirilen ve vakıf müesseselerine yapılan atamaları içeren kayıtları, %20'si ise tecdid diye nitelendirilen ve padişah değişikliklerinde yapılan görev yenileme kayıtlarını içeren belge türlerini içermektedir. Tevcih kayıtlarının ise %2'si yeni inşa edilen cami ve mescidlerin minber vazedilerek camiye dönüştürülmesine

⁸ Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", 39.

verilen izinleri ele alan izn-i emir kayıtlarını, %2'si vakıf müesseselerine yapılan atamalarda yaşanan haksızlıklar sonrası eski görevliye yeniden verilen tevcih kayıtlarını, %96'sı ise vakıf müesseselerine fevt ve ferâğ durumlarında yapılan görevlendirmeleri içermektedir.

2. Şer'îyye Sicilleri

Şer'îyye sicilleri; Osmanlı Devleti'nin muhtelif devirlerindeki hukuki, iktisadi, dinî, askerî ve idari müesseseleri hakkında çok değerli bilgiler barındırmaktadır. Türk kültür ve tarihinin temel kaynaklarının başında gelen şer'îyye sicilleri, mahkeme kararlarını ve idari düzenlemeleri ihtiva etmektedir. Şer'îyye sicillerine “sicillât-ı şer'îyye”, “kadı defterleri”, “mahkeme defterleri”, “zabt-ı vakâyi sicilleri” veya “sicillât defteri” denilmektedir. Şer'î mahkemeler tarafından verilen her çeşit i'lâm, hüccet ve şer'î evrak asıllarına uygun olarak bu defterlere kaydedilirdi.⁹

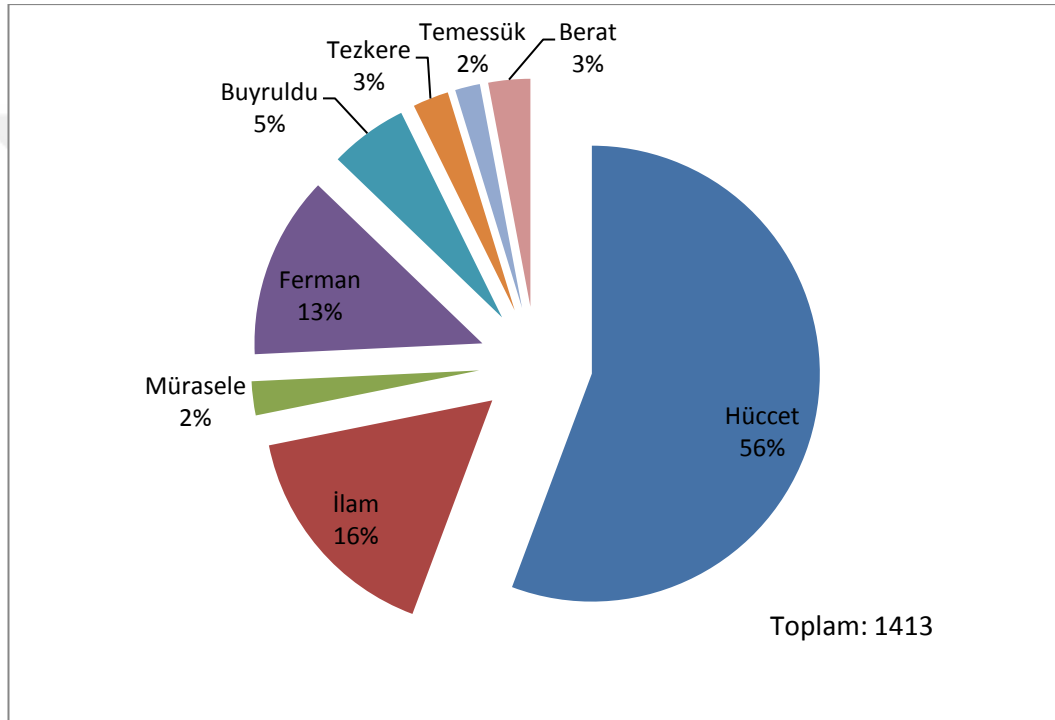
Merkezden gönderilen her konudaki ferman, berat ve mektupların suretleri; ümerâ denilen mahallî yöneticilerin çeşitli konularda sancak ve şehrin problemlerini çözmek için yayınladıkları buyrulduklar ile bunların icraatlarını gösterir kayıtlar; kadılar tarafından inşa edilerek yazılan hüccet, i'lâm, maruzlar, mürâseleler ve diğer kayıtlar; şehrin mahalle listeleri, dinî ve sosyal yapıları, şehirde yürütülen imar faaliyetleri, dinî ve sosyal kurumların bakım ve onarımları; şehrin nüfusu, nüfusun etnik ve dinî yönden ayrımını, bu nüfusun zaman zaman maruz kaldığı salgın hastalık ile tabii afetleri anlatan belgeler; evlenme-boşanma, kız kaçırma, mehir bağlama, alım-satım, mukavele ve kefalet senetleri, hırsızlık, kalpazanlık, yaralama ve öldürme ile ilgili kayıtlar; şehirdeki esnaf grupları, bunların meslekleri ile ürettikleri malların çeşitleri, çarşı ve pazarlarda satılan malların narh listeleri; sancak ve şehir halkından toplanan vergi miktarları, altın ve para meseleleri ile çeşitli eşya fiyatlarını gösteren kayıtlar; ölen kişilerin mesleği ile mal varlığını gösteren tereke kayıtları gibi kayıtlar sicillere kaydedilirdi.¹⁰

⁹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 1.kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri* (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 11, 17.

¹⁰ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986), 17-18.

Şimdiye kadar şer'iyeye sicillerini konu alan birçok çalışma yapılmıştır.¹¹ Kadıların devlet merkeziyle yaptıkları resmî yazışmaları, halkın şikâyet ve dileklerini, mahallî idarelere ait hukuki düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümleri ait olduğu mahallin sosyal ve iktisadi hayatını yansıtan siciller incelenmeden Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari ve sosyal tarihini hakkıyla ortaya koymak mümkün değildir.

18. yüzyılın ilk yarısına ait sicil kayıtları 1111/1699 yılında başlamakta 1146/1734 yılında sona ermektedir. Kayıtlarda 1122/1711 yılından itibaren kopuklukların olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Bolu şer'iyeye sicil kayıtlarının belge türleri

Şekilde görüldüğü üzere 18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu sicil kayıtlarının %56'sı hüccet, %16'sı i'lâm, %13'ü ferman, %5'i buyruldu, %3'ü berat, %3'ü tezkere, %2'si temessük ve %2'si mürâseleden oluşmaktadır.

¹¹ Yapılan çalışmalar hakkında bilgi için bk. Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (Mayıs, 2005), 187-213.

3. Diğer Defter Türleri ve Belgeler

Çalışmamızda hurufat defterleri ve şer‘iyye sicilleri yanında Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyun Sicilleri Mühimme Defterleri, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Cebelü Bedeli Defterleri, Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemî Defterleri, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefât Halifelîği Belgeleri, Nüfus Defterleri, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri, Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri, Ali Emiri Tasnifi Belgeleri, İbnülemin Tasnifi Belgeleri, Cevdet Tasnifi Belgeleri, Hatt-ı Hümâyun Tasnifi Belgeleri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Evkaf Vakfiyeler Evrağı ile Bolu Livâsı ve Osmanlı Devri Kastamonu Salnameleri de kullanılmıştır.

B. Bolu’dan Geçen Seyyahlar

Seyyahlar, seyahatnamelerinde gezdikleri bölge ve şehirlere ilişkin fiziki ve sosyal yapı ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadırlar. Seyahatnameler vasıtası ile şehir tarihi çalışmalarında şehrin yüzey şekilleri, yerleşim alanı ve görünümü, iklim ve bitki örtüsü, çarşı, pazar ve meydanları, sokakları, mahalleleri, konut tipleri, dinî, askerî, sosyal ve ticari yapıları, ulaşım ağı gibi fiziki yapıları, nüfusu, etnik ve dinî haritası, günlük hayata dair verileri, idarecileri, salgınları, depremleri, yangınları ve tahribatları gibi sosyal yapı ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olabilmektedir.¹²

Bolu’dan geçen ve bilinen en eski seyyah 1334 yılı kışında Mudurnu’dan geçerek Bolu’ya uğrayan “İbn-i Battûta” (Şerefeddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim et-Tancî el-Levâtî-1304-1368) yer almaktadır. İbn-i Battûta Bolu’da uğradığı zâviye ve ahîler hakkında önemli bilgiler vermektedir.¹³ 1613 yılında Muş’a giderken Bolu’dan geçen “Polonyalı Simeon” (1584-?) Bolu’da bulunan Ermeniler ve meslekleri ile ilgili bilgiler

¹² Halide Saroğlu - Vildan Bağcı, “Seyahatnamelere Göre Gerede/Bolu El Sanatları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Arte, Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi* 9/17 (Mayıs/Haziran 2016), 89.

¹³ Bu konuda bk. Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004); Enver Konukçu, “Bolu’dan Geçen Seyyahlar”, *Çele Dergisi* 19 (Kasım 1964), 28-31; Tülay Metin, “İbn Battûta Seyahatnâmesine Göre Bolu”, *Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 17-18 Ekim 2009* (Bolu: BAMER Yayınları, 2011), 456-462; Mehmet Önder, “Bazı seyahatnamelerde Bolu”, *Bolu’da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslar arası Sempozyumu* (Bolu: AlBÜ Basımevi, 1998), 13-14.

vermektedir.¹⁴ Yaklaşık olarak 1631-1634 yılları arasında Bolu'dan geçtiği düşünülen Fransız seyyah “Jean Baptiste Tavernier” (1605-1689) ise seyahatnamesinde Bolu nüfusunun ekseriyetle Rumlardan oluştuğu yönünde dönemin diğer kaynakları ile uyuşmayan bilgiler sunmaktadır.¹⁵ 1640-1656 yılları arasında beş kez Bolu'dan geçen “Evliya Çelebi” Bolu hakkında tarihî, etnografik, edebî bilgiler vermiştir.¹⁶

1738-1739 tarihlerinde Gerede-Bolu-Üskübü-Hendek yolunu takip ederek Bolu'ya uğrayan İngiliz misyoner “Richard Pococke” (1704-1765) şehrin kurulduğu yerin topoğrafyasını anlatmaktadır.¹⁷ Floransa Akademisi öğretim üyelerinden olan “L'abbe Dominique Sestini” 1781'de Bolu ilinde seyahat eden ilk İtalyandır.¹⁸

19. yüzyılda “Charles Texier” (1802-1871)¹⁹ Bolu'dan geçen seyyahlar içerisinde yer almaktadır. 19 Ekim 1810 tarihinde İstanbul'dan İran'a doğru yola çıkan Yasincizâde Abdülvahhap Efendi maiyetine çevirmen olarak katılan ve Bolu'dan geçen “Bozoklu Osman Şakir Efendi” Sefaretnamesinde Mudurnu, Bolu, Gerede ve Köroğlu Çeşmesi'ni renkli olarak tasvir etmiştir.²⁰

C. Bolu Tarihi İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Bölümü ve diğer üniversitelerin bünyesinde şimdiye kadar Bolu şer'iyeye sicillerini konu alan Ahmet Boztaş'a ait “İslahat Döneminde Bolu Tarihi (1868-1869) (937 No'lu Şer'iyeye Sicili Defterine Göre)”,²¹ Mehmet Dolama'ya ait “875 Numaralı Bolu Şer'iyeye Sicillerine Göre

¹⁴ Enver Konukçu, “Simeon'a Göre Bolu”, *Çele Dergisi* 19 (Kasım 1964), 30.

¹⁵ Halil Sahillioğlu, “Köprülüler Devrinde Bolu Sancağı, Tavernier'in Seyahatnamesinden”, *Çele Dergisi* 7 (Eylül 1963), 10-11.

¹⁶ Konukçu, “Bolu'dan Geçen Seyyahlar”, *Çele Dergisi* 19 (Kasım 1964), 30-31; Yücel Özkaya, “Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Anadolu'daki Şehirlerin Ev, Mahalle Sayısı ve Ticaretleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi* 4 (İstanbul 1989), 269-270; Mehmet Süme, *Evliya Çelebi İzinde Bolu* (Ankara: Bengü Yayınları 2013).

¹⁷ Semavi Eyice, “Tarihte Bolu”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni Ayrı Basım* (İstanbul: 1975), 8; Bedri Yalman, “Bolu Hisar-tepe Kazısında Bulunan Tapınak Kalıntısı”, *IX. Türk Tarih Kongresi: Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: TTK Yayınları, 1986), 1/447.

¹⁸ Enver Konukçu, “Bolu'dan Geçen Seyyahlar”, *Çele Dergisi* 20 (Aralık 1964), 31.

¹⁹ Charles Texier, *Küçük Asya*, çev. Ali Suat (İstanbul: 1337).

²⁰ Eyice, “Tarihte Bolu”, 9.

²¹ Ahmet Boztaş, *İslahat Dönemi Bolu Tarihi (1868-1869) (937 No'lu Şer'iyeye Sicili Defterine Göre)* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

Tanzimat-ı Hayriye'nin İlk Yıllarında Bolu (1841-1844)",²² Binnaz Çöpoğlu'na ait "H.1099 (M.1687-1688) 836 No'lu Bolu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi",²³ Çetin Yurtseven'e ait "II. Mahmud Döneminde (1808-1839) Bolu Şehri'nin Sosyal Yapısı",²⁴ Erdinç Şahin'e ait "1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)",²⁵ Osman Kınık'a ait "1001 Nolu (1299-1301) Bolu Şer'iyyeye Sicil Defteri'nin Sosyal, Kültürel ve İktisadi Açılardan Tahlili",²⁶ Işıl Yurtışığı'na ait "979 Numaralı Bolu Şer'iyyeye Sicilinin XIX. Yüzyıl Bolu Tarihine Katkıları"²⁷ adlı çalışmalar yapılmıştır. Temettüat defterlerine göre hazırlanan Mehmet Karakaş'a ait "Maliye Nezareti, Temettüat Defterlerine Göre 1844 Yılında Bolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu";²⁸ mühimme defterlerine göre hazırlanan Selda Öztürk'e ait "Mühimme Defterleri'nde Bolu Sancağı ve Bolu'da Eşkıyalık (H. 961-993, M. 1553-1585)";²⁹ vakfiyelerden yararlanarak hazırlanan Fuat Uçar'a ait "Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları"³⁰ ve Mehmet Güngördü'ye ait "Bolu ve Tersâne-i Âmire"³¹ adlı yüksek lisans çalışmaları ile Kenan Ziya Taş'a ait "Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı",³² Dursun Bayraktar'a ait "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu (Şer'iyeye

²² Mehmet Dolama, *875 Numaralı Şer'iyeye Sicil Defterine Göre Tanzimat-ı Hayriye'nin İlk Yıllarında Bolu (1841-1844)* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

²³ Binnaz Çöpoğlu, *Bolu Şer'iyeye Sicili 1687-1688 Tarihli 836 No'lu Defterin Transkripsiyonu ve değerlendirilmesi* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

²⁴ Çetin Yurtseven, *II. Mahmud Döneminde (1808-1839) Bolu Şehri'nin Sosyal Yapısı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

²⁵ Erdinç Şahin, *1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

²⁶ Osman Kınık, *1001 Nolu (1299-1301) Bolu Şer'iyyeye Sicil Defteri'nin Sosyal, Kültürel ve İktisadi Açılardan Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

²⁷ Işıl Yurtışığı, *979 Numaralı Bolu Şer'iyyeye Sicilinin XIX. Yüzyıl Bolu Tarihine Katkıları* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

²⁸ Mehmet Karakaş, *Maliye Nezareti, Temettüat Defterlerine Göre 1844 Yılında Bolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995).

²⁹ Selda Öztürk, *Mühimme Defterleri'nde Bolu Sancağı ve Bolu'da Eşkıyalık* (H. 961-993, M. 1553-1585) (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

³⁰ Fuat Uçar, *Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

³¹ Mehmet Güngördü, *Bolu ve Tersâne-i Âmire* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

³² Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993).

Sicilleri 1838-1850)³³ ve Didem Sevtap Kaya'ya ait "XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinin Tarihi Coğrafyası"³⁴ adlı doktora çalışmaları mevcuttur.

V. BOLU'NUN COĞRAFI KONUMU

Bolu ili Karadeniz Bölgesi'nin batı bölümünde,³⁵ 40° 06' ve 41° 01' kuzey enlemleriyle, 30° 32' ve 32° 36' doğu boylamları arasında yer alır. Bolu, kuzeyden Zonguldak'ın Devrek ilçesi, Düzce'nin Yığılca ve Kaynaşlı ilçeleri, Karabük'ün Eskipazar ilçesi; kuzeybatıdan Düzce'nin Gölyaka ilçesi; batıdan Sakarya'nın Hendek, Akyazı ve Taraklı ilçeleri, Bilecik'in Yenipazar ilçesi; güney, güneydoğu ve doğudan Eskişehir'in Sarıcakaya, Mihalgazi ilçeleri, Ankara'nın Nallıhan, Beypazarı, Güdül, Çamlıdere ilçeleri ve Çankırı'nın Çerkeş ilçesi ile çevrelenmiş bulunmaktadır.³⁶ Kastamonu, Zonguldak ve Düzce ile birlikte, Batı Karadeniz topraklarını oluşturan il, kıyıya paralel olarak uzanan Küre, Ilgaz ve Köroğlu dağlarından oluşan Kuzey Anadolu Dağları'nın iç sıraları arasındaki vadi oluklarına oturmuş durumdadır.³⁷

Bolu'nun yüz ölçümü 8.323,39 km²'dir. Türkiye yüz ölçümünün %1,015'lik bölümünü kaplar. Ortalama rakım 1.000 metre, merkez ilçe rakımı ise 725 metre civarındadır. Doğu-Batı uzunluğu yaklaşık 186 km'dir. İl sınıır uzunluğu 621,4 km'dir. Düzce'nin 584 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname kararı ile (09.12.1999 tarih ve 23901 sayılı R.G.) il olarak ayrılmasıyla, Bolu'nun denizle bağlantısı kalmamıştır.³⁸

Yöre, kuzey-batı Anadolu'nun morfolojik yapısının genel görünümüne uygun olarak kuzey-doğu, güney-batı yönlü dağ sıraları ile aralarında bulunan

³³ Dursun Bayraktar, *Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu (Şer'ie Sicilleri 1838-1850)* (Bolu: BAMER Yayınları, 2009).

³⁴ Didem Sevtap Kaya, *XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinin Tarihi Coğrafyası* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

³⁵ Batı Karadeniz Bölgesi kuzey güney doğrultusunda uzanan Bolu ve Küre dağlarının kapladığı alan arasında yer almaktadır. Günümüzde bölgenin içerisinde yer alan başlıca iller; Kastamonu, Sinop, Bartın, Zonguldak, Karabük, Bolu ve Düzce'dir. Türkiye'nin 7 bölgeye ayrılması ve sınırların belirlenmesi 1941 yılında toplanan Birinci Coğrafya Kongresi kararlarında alınmıştır. Ersin Güngördü, *Türkiye'nin Coğrafyası* (Ankara: Asil Yayıncılık, 2006), 424-426; Metin Tuncel, "Birinci Coğrafya Kongresi'nde Türkiye Coğrafi Bölgelerinin İsmlendirilmesi, Sınırlarının Tespiti ve Günümüze Etkileri", *Türk Coğrafya Dergisi* 0/57 (2011), 4-5.

³⁶ Ali Şentürk, *Bolu Tarım Master Planı* (Bolu Tarım İl Müdürlüğü, 2003), 20.

³⁷ Mecdi Emiroğlu, "Bolu'nun Coğrafi Özellikleri", *Çele Dergisi* 13 (Mart 1964), 5.

³⁸ Cemile Abdulganioğlu, *Bolu İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu* (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018), 1-2.

yatay doğrultuda depresyon alanlarından oluşmaktadır.³⁹ İl sınırları içerisinde ve uzayan sıradağlar arasında; batıdan doğuya birbirinden yüksek eşiklerle ayrılan ve tarıma elverişli olan Bolu, Gerede, Dörtdivan ovaları ve Göynük-Himmetoğlu ovaları yer almaktadır. Ovaların en büyüğü, ortasında il merkezinin de bulunduğu Bolu Ovası'dır. Ovanın alanı 12.175 hektar, rakımı 730 metredir.⁴⁰

Bolu ilinin Dörtdivan, Mengen, Mudurnu, Gerede, Göynük, Kıbrıscık, Seben, Yeniçağa ve Merkez ile birlikte 9 İlçesi, 3 beldesi ve 487 köyü bulunmaktadır.⁴¹

VI. BOLU'NUN İKLİMİ BİTKİ ÖRTÜSÜ VE DOĞAL YAŞAMI

Ülkemizin kuzeyinde, Karadeniz Bölgesi'nin batı kısmında kalan Bolu karakteristik özellikleri itibari ile Karadeniz ardı iklimini yansıtmakla beraber yer yer geçiş iklim tiplerinin de etkisinde kalır. Mengen ve çevresinde Karadeniz-Marmara İklimi, Mudurnu ve Göynük çevresinde ise İç Anadolu Karasal İklimi'nin etkileri görülür.⁴²

Bolu ve çevresi, tarihte etrafında yer alan çeşitli türdeki gür ağaçlardan dolayı “ağaç denizi” olarak adlandırılmıştır.⁴³ Bolu ormanlarında meşe, kayın, gürgen, ihlamur, karaağaç, dişbudak, çınar, akçaağaç, kızılağaç, kestane, fındık, ceviz, üvez, yabani elma, armut, yabani kiraz, muşmula, kızılıçık, çam özellikle sarıçam, köknar, ardıç, kavak, söğüt, şimşir, taflan, çobanpüskülü, takiyyetü'r-râhib, anber-i bâriz, yemişen, yabani asma, yabani gül, böğürtlen, kara diken, sandal ağacı, koca yemiş, mersin, erguvan, funda çalısı, sarı boya ve defne gibi bitkiler yetişmektedir.⁴⁴

Bolu ormanlarında ayı, kurt, tilki, yabani domuz, geyik, dağ keçisi, karaca, çakal, tavşan, sansar, dağ kedisi, ceviz çalan, gelincik, dağ ve tarla faresi,

³⁹ Mecdi Emiroğlu, *Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1977), 75.

⁴⁰ Günseli Erşahin - İlgen Şerifeken, *Bolu İli Raporu* (Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2002), 2.

⁴¹ Bolu Valiliği (BV), “İlçelerimiz” (Erişim 1 Mart 2022).

⁴² Sema Çetinkaya, *Bolu Şehri'nin Kuruluşu-Gelişmesi ve Fonksiyon Alanları*, (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 18.

⁴³ Tarık Ziya Işırtman, *Bolu Coğrafyası* (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1938), 11.

⁴⁴ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicri 1334-Milâdi 1916*, haz. Hamdi Birgören (Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017), 33.

köstebek, kirpi gibi vahşi hayvanlar; kartal, leylek, atmaca, şahin, doğan, puhu, ishak kuşu, hüthüt, meşe kargası, humaz kargası, adi karga, saksagan, ağaç kakan, yabani güvercin, kerkenez, karatavuk, kara bakkal, bildircin, sariasma, yabani kaz, ördek, balıkçıl, yelve, tarakçı, toy, keklik, sığircık gibi kanatlı hayvanlar; saka, ispinoz, kanarya, iskete gibi kafes hayvanları ve alabalık, sazan, bıyıklı türlerinde balıklar bulunmaktadır.⁴⁵

VII. BOLU TARİHİ

Bu bölümde ilk olarak Bolu adının menşei daha sonra Bolu'nun İlk Çağ'dan başlamak üzere Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar olan tarihi ele alınmıştır.

A. Bolu Adının Menşei

Bolu, ilk çağlardan itibaren çeşitli uygarlıklara beşiklik etmiştir. MÖ 18 ve MÖ 12. yüzyıllar arasında bütün Anadolu'ya hâkim olan Hitit Devleti vesikalarında “Pala Memleketi” olarak bahsedilen yerin coğrafi konuma göre Bolu olabileceği düşünülmektedir.⁴⁶

Bolu ve havalisine MÖ 6. yüzyılda “Bithyn” denilmektedir. Charles Texier, Strabon tarafından zikredilen Bithynium şehrinin Bolu'nun 3-4 km doğusundaki Eskihisar Harabeleri olduğu kanaatindedir.⁴⁷

Şehrin adı, MÖ 10 yılında Roma İmparatoru Claudius (MÖ 10-MS 54) tarafından “Claudiopolis” olarak değiştirilmiştir.⁴⁸ Batılı ve Türk araştırmacılar tarafından kabul gören en yaygın düşünceye göre Bolu adı Grekçe “polis/şehir” kelimesinden türemiştir. Bizanslılar tarafından da kullanılan Claudopolis ismi 13 ve 14. yüzyıl başlarında Türkçe telaffuzda yerini Bolı/Bolu'ya bırakmıştır. Bu

⁴⁵ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicri 1334-Milâdi 1916*, 33; *Bolu Livâsı 1921-1925 Senesi Sâlnâmesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, haz. Nermin Kılıç vd., (Bolu: BAMER Yayınları, 2008), 178.

⁴⁶ Firuzan Kınal, “İlk Çağlardan Bolu”, *Çele Dergisi* 4 (Haziran 1963), 2.

⁴⁷ Enver Konukçu, “Küçük Asyaya Göre Bolu”, *Çele Dergisi* 27 (Temmuz 1965), 25; Rüknu Özkök, “Bolu Tarihi”, *Bolu İl Yıllığı 1967* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968), 162; Kınal, “İlk Çağlardan Bolu”, 2.

⁴⁸ Cengiz Orhonlu, “Bolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/276.

konudaki diğer görüşleri şu şekilde sıralamak mümkündür. Her ne kadar Bolu isminin polis'ten geldiği düşünülse de Bor kelimesi eski Türkçede kullanılmaktadır. Kastamonu ve Bolu arasındaki Safranbolu'ya yerleşen Kıpçak aşiretlerinden biri olan Bar veya Borlular, “Yörükhân-ı Taraklı Borlu” diye anılmıştır. Bo(r)lu örneği gibi, yine Türkistan'da ve İlhanlı dünyasında “Bol” kökünden yapılan Bolugan, Boluca gibi isimler de Bolu ile ilgilidir.⁴⁹ Diğer bir görüşe göre ise Bolu ismi “Bol-uluğ” kelimesinden gelmektedir. Bol-uluğ, Bol-ulu ve Bolu şeklinde bir seyir takip etmiştir. Uluğ; yüce, yüce kişi manalarına gelmektedir.⁵⁰ Şehrin adıyla ilgili bir başka görüşe göre ise bölgedeki Filyos Nehri'nin eski adı olan “Billaios”, “Bilion”dan Bolu'nun meydana geldiği yönündedir.⁵¹

B. Türk Tarihi Öncesi Bolu

Bolu'da yaşamın prehistoria dönemlerine ait olduğu Remzi Arık tarafından yapılan kazılar ile tespit edilmiştir.⁵² Bolu havalisinde bilinen en eski topluluk Bebyrlerdir. Daha sonra Bolu'nun bulunduğu Kuzeybatı Anadolu'ya Thrak göçleri ile gelen Bithyn adlı ahali yerleşmiş ve bölge “Bithynia”⁵³ adı ile anılmaya başlamıştır.⁵⁴ Bölge; Hitit, Frig, Lidya ve Pers hâkimiyetinden sonra Büyük İskender'in kontrolüne geçmiştir. Büyük İskender'in ölümüyle birlikte kurulan Hellenistik devletler içinde Bithynia Krallığı da bulunmaktadır.⁵⁵

Bithynia Krallığı, MÖ 1. yüzyılda Roma idaresine geçmiş ve MÖ 3. yüzyılda Salonia adı verilen ovada kurulan Bithynium şehrinin harabesi üzerinde

⁴⁹ Enver Konukçu, “Bolu ve Fatihleri”, *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslar arası Sempozyumu (11-12 Ekim 1997)* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 1998), 2.

⁵⁰ Selman Soydemir, *Bir Şehrin Aynası Bolu* (Ankara: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2016), 4.

⁵¹ Besim Darkot, “Bolu”, *MEB İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2/708.

⁵² Remzi Oğuz Arık, Protohistorik höyükle ilgili olarak: “*Bâkir toprağa kadar inen bir hendek içinden, bakır devri, Hitit-Frig- klâsik çağ çanak-çömleği; obsidiyenden gayet güzel işlenmiş ufak aletler, arkeoloji müzesinde bulunan fevkalade dikkate değer, Turuva I-II kaplarına benzeyen idol biçimli, zoomorfik kaplar, bu nispeten ufak höyüğün çok zengin, çok alâkaya değer olduğunu göstermektedir.*” ifadelerini kullanmaktadır. Remzi Oğuz Arık, “Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor”, *TTK Belleten Dergisi* 8/30 (Nisan 1944), 345; a.mlf., “Anadolu'da Yeni Yerleşme Yerleri”, *III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri 15-20 Kasım 1943* (Ankara: TTK Yayınları, 2010), 348.

⁵³ Bithynia, İstanbul Boğazı ile Marmara ve Karadeniz arasındaki araziye Yunanlıların ve Romalıların verdiği bir isimdir. Zuhuri Danışman, *Çamlar ve Göller Ülkesi Bolu* (İstanbul: Sinan Basım ve Yayım Evi, 1935), 33.

⁵⁴ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, çev. Adnan Pekman (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000), 15.

⁵⁵ Kınal, “İlk Çağlardan Bolu”, 13; Özkök, “Bolu Tarihi”, 159-160; Enver Konukçu, “İlkçağdan Cumhuriyete Bolu”, *Cumhuriyetin 70. Yılında Bolu*, (Bolu: Bolu Gazeteciler Cemiyeti, 1988), 7.

İmparator Claudius adına yeni bir şehir olan “Claudiopolis” inşa edilmiştir.⁵⁶ Roma'nın son devirlerinde Honorias Eyaleti içerisinde yer alan Bolu, imparatorluğun parçalanmasıyla birlikte Bizans yönetiminde Konstantinopolis'e (İstanbul) bağlanmıştır.⁵⁷ İmparator Jüstinien zamanında yapılmış olan idari taksimattaki değişikliklere rağmen önemini koruyan Bolu, Bukkellaryan Themasına dâhil edilmiştir.⁵⁸ 740 yılında meydana gelen şiddetli bir depremle tamamı yıkılan şehir, İmparator VII. Konstantin döneminde (915-959) tekrar inşa edilmiştir.⁵⁹

Hristiyanlık için önemli piskoposluk merkezi olan Bolu, Bizans hânedanlarından Komnenos, Angelos ve Laskarislerin döneminde Türk akınlarına uğramıştır.⁶⁰

C. Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Bolu

Bolu ve çevresi, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Süleyman Şah tarafından ele geçirilmiş; I. Kılıç Arslan zamanında ise bölgede Selçuklu otoritesi pekiştirilmiştir. I. Kılıç Arslan'ın ölümüyle yaşanan taht kavgalarını fırsat bilen Bizans 1118 yılından itibaren Bolu'yu yeniden idaresi altına almıştır.⁶¹ 1196 yılında tekrar Selçuklu hâkimiyetine giren şehirde 1243 Köseadağ Savaşı sonrası Moğol idaresi kurulmuştur.⁶²

13. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın ilk yarısına kadar Umuroğullarının yönetimi altında kalan Bolu havalisine⁶³ ilk Osmanlı akınları, Osman Gazi

⁵⁶ Texier, *Küçük Asya*, 1/266; Konukçu, “İlkçağdan Cumhuriyete Bolu”, 8; a.m.f., “Bolu Tarihi”, *Bolu 1998 Yıllığı Bolu Valiliği* (Ankara: Plaka Matbaacılık, 1998), 59-61.

⁵⁷ Güngör Karauğuz - Ali Özcan, *Eskiçağ'da Zonguldak ve Çevresi (En Eski Devirden İS 395'e Kadar)* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2010), 86; Kınal, “İlk Çağlardan Bolu”, 13; Orhonlu, “Bolu”, 6/276-277.

⁵⁸ Özkök, “Bolu Tarihi”, 163.

⁵⁹ İlker Çakan, *Karadeniz Bölgesi* (Samsun: Eser Ofset Matbaacılık, 2005), 91.

⁶⁰ Enver Konukçu, “Bolu Bölgesinde İlk Fetihler ve Türkleşme”, *Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu I (2-4 Mayıs 1986)* (Bolu: Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1987), 92.

⁶¹ M. Zekâi Konrapa, *Bolu Tarihi* (Bolu: Bolu Vilâyet Matbaası, 1960), 90-97; Konukçu, “Bolu ve Fatihleri”, 1; a.m.f., “Bolu Bölgesinde İlk Fetihler ve Türkleşme”, 93.

⁶² Cevdet Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi-XIII-XV. Yüzyıllar* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 37; Yaşar Yücel, “Paflagonya ve Bolu'nun Türk Hâkimiyetine Girişi Hakkında Düşünceler”, *Çele Dergisi* 18 (Eylül 1964), 29-30; Emine Uyumaz, “I. Alâeddin Keykubad Dönemine (1220-1237) Bir Bakış”, *Cogito Dergisi* 29 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 129-130.

⁶³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2016), 72; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), 12-13; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi*

döneminde başlamış;⁶⁴ Orhan Bey zamanında devam etmiştir. Yapılan bu akınlar neticesinde Ereğli hariç Geyve, Alp Suyu, Karaçebiş, Regio, Tarsia, Kocaeli Yarımadası, Nikomendia, Karadeniz Kıyıları, Bolu ve Gerede'den oluşan sahil şeridi Osmanlı yönetimine geçmiştir. Bu fetihlerde Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa da Göynük ve Mudurnu'yu fethetmiştir.⁶⁵ Bölgede Osmanlılar ile Candaroğulları arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesi Fetret Devri'nde Timur birliklerinden gizlenmek için Bolu dağlarına sığınan Mehmed Çelebi'nin 1416 yılında Candaroğulları'nın merkezi Kastamonu'yu ele geçirmesiyle son bulmuştur.⁶⁶ II. Murad Dönemi'nde Bolu fiziki olarak, Candaroğulları'ndan Sinop'un alınmasıyla sınır sancağı olmaktan çıkmıştır.⁶⁷ Sultan II. Murad, bir zaman Bolu'da kalmış bu süre zarfında adına para bastırmıştır.⁶⁸ Fatih Sultan Mehmed tarafından 1460 yılında Amasra alınarak Bolu'ya bağlanmış⁶⁹ ve Bursa-Sinop ticareti İstanbul-İzmit-Bolu-Sinop ve Ankara güzergâhını takip etmeye başlamıştır.⁷⁰ Bolu Sancağı'na II. Bayezid Dönemi'nde 1509 yılında kısa süreliğine Kanuni Sultan Süleyman tayin edilmiştir.⁷¹ Yavuz Sultan Selim'in çıktığı Çaldıran Seferi'nde ordunun ön kolları Bolu ve Kastamonu sipahilerinden oluşmuştur.⁷²

Köroğlu'nun⁷³ yaşadığı 16. yüzyılda Bolu, Osmanlı Devleti'nin gözde şehirlerinden biri hâline gelse de Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-

---

Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı (Ankara: Bilge Kültür Sanat, 2015), 67-68; Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 39-49.

⁶⁴ Ahmet Refik, *Bizans Karşısında Türkler*, haz. Fahameddin Başar (İstanbul: Kitabevi, 2005), 48.

⁶⁵ Âşık Paşazâde, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Nihal Atsız (İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1970), 36; Kenan Ziya Taş, "Osmanlı'nın Kuruluş Coğrafyası Olarak Bolu Sancağı'nın Arşiv Kaynaklarından Tahrir Defterleri ve Bunlara Dayalı Çalışmalar Üzerine Değerlendirmeler", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslar arası Kongresi, 21-23 Kasım/2012 İstanbul* (Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2013), 777-778.

⁶⁶ Yaşar Yücel, *XIII. ve XV. Yüzyıllarda Kuzey- Batı Anadolu Tarihi Çoban-oğulları Candar-oğulları Beylikleri* (Ankara: TTK Yayınları, 1980), 34; Taş, "Osmanlı'nın Kuruluş Coğrafyası", 777-778.

⁶⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1998), 48.

⁶⁸ Osmanlı'nın ilk paralarından biri de Bolu'daki darphânede kestirilmiştir. Paranın bir yüzünde "Murad b. Mehmed" diğer yüzünde "Durube-i Bolu" yazmaktadır. Konukçu, "İlkçağdan Cumhuriyete Bolu", 14.

⁶⁹ Orhonlu, "Bolu", 6/277.

⁷⁰ Konukçu, "İlkçağdan Cumhuriyete Bolu", 16.

⁷¹ Enver Konukçu, *1967 İl Yıllığı Bolu Valiliği* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968), 175.

⁷² Konrapa, *Bolu Tarihi*, 188-189.

⁷³ Köroğlu için bk. Faruk Sümer, "Köroğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/268-270; a.mlf., "Köroğlu", *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 2 (Şubat 1987); Enver Konukçu, "Köroğlunun Yaşadığı Asırda Bolu'nun Siyasi Durumu (16. ve 18. Yüzyıllar)", *Köroğlu Semineri Bildirileri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1983); Yücel Özkaya, "Köroğlu'nun Tarihi Şahsiyeti", *Köroğlu Semineri Bildirileri* (Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1983), 67-70; Pertev Nâilî Boratav, "Köroğlu", *MEB İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1992), 6.

1566) İsfendiyaroğulları'ndan Şemsi Ahmed Paşa'ya zeâmet olarak verilmiş ve idari bozulmanın önü açılmıştır.⁷⁴

17. yüzyılda bütün Anadolu'da toplumsal düzen kökünden bozulmuş medrese öğrencileriyle başlayan ayaklanmalar Celâlî isyanları ile devam etmiştir. Özellikle Kastomonu ve Bolu'da çıkan Suhte isyanları dikkat çekicidir.⁷⁵ 1692 tarihine kadar devam eden bu süreçte Bolu Mutasarrıflığı'nı sancak beyi veya alay beyi adı verilen mîr-livâlar ile beylerbeyi denilen mîrimîranlar idare etmiştir.⁷⁶

Sancak beylerinin yaptığı haksızlık, zulüm gitgide artınca II. Ahmed Dönemi'nde sancak beyliği kaldırılarak yerine Voyvodalık kurulmuştur (1692-1811).⁷⁷ Bolu'da görev yapan son sancak beyi 1671'de göreve başlayan Mustafa Paşa'dır. Bolu'da görev yapan ilk voyvoda, Sarı Osman Ağa'dır.⁷⁸ 1692'den 1811 yılına kadar voyvodalık ile yönetilen Bolu'da merkezî otorite voyvodaların halktan fazla para toplamaları ve yönetim sahibi oldukları yere dahi gitmeyerek bu işi başkaları aracılığıyla yapturmaları gibi sebeplerle tam anlamıyla tesis edilememiştir. Böylelikle yetersiz kimseler tarafından idare edilmiş olan Bolu'da fırsattan istifade eden eşkıyalar türemiş, Bolu halkı eşkıyalar ile yönetime talip olan kişilerce zulme uğramıştır. Bu durum karşısında hükümet zaman zaman voyvodaları sert emirler ve hükümlerle uyarmak zorunda kalmıştır.⁷⁹

III. Selim Devri'nde Bolu Voyvodası Çalıkzâde Hacı Hüseyin ve Viranşehir Voyvodası Hacı Ahmed oğlu İbrahim Ağa tarafından iki bölük Nizâm-ı Cedîd vücuda getirilmiş ve asker kasabanın kenar çayırılarında talim ettirilmiştir (1804). İbrahim Ağa Debbâğlar Mahallesi civarında Nizâm-ı Cedîd kışlası yaptırmıştır.⁸⁰ Kabakçı İsyanı ile III. Selim'in tahtan indirilmesi Bolu Nizâm-ı Cedîd hareketini tehlikeye düşürse de II. Mahmud ile birlikte İbrahim Ağa'nın durumu düzelmiştir. Sened-i ittifak için İstanbul'da bulunduğu sırada çıkan isyan

⁷⁴ Konukçu, "İlkçağdan Cumhuriyete Bolu", 15.

⁷⁵ Mustafa Akdağ, "Bolu'da Suhte İsyanları", *Çele Dergisi* 4 (Haziran 1963), 8-16.

⁷⁶ Ali Haydar Kutlu, *Bolu Tarihine Kısa bir Bakış* (Bolu: Halk Eğitim Merkezi, 1964), 9.

⁷⁷ Mehmet Kaya, *II. Meşrutiyetten Çok Partili Hayata Geçişte Bolu'nun İdari ve Sosyal Durumu* (Konya: Bolu İl Özel İdaresi Yayınları, 2013), 3-5.

⁷⁸ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdi 1925)*, haz. Hamdi Birgören (Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017), 177.

⁷⁹ Yücel Özkaya, "Yakınçağ Başlarında Bolu Âyanları ile İlgili Bir Belge", *Çele Dergisi* 18 (Eylül 1964), 12.

⁸⁰ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdi 1925)*, 178.

sonucunda katledilen⁸¹ İbrahim Ağa'dan sonra Bolu'da devlet otoritesi sağlanıncaya kadar âyanlar devri başlamış ve asayiş gittikçe bozulmuştur. Bolu'da Kolçapaşazâde Hacı Bey, Corazoğlu Halil Ağa, Emir Haliloğulları, Ramanzâdeler, Velioğulları, Dörtdivan'da Kalınbacakoğlu İsmail Bey ve Kara Hasan Oğulları, Çağa'da Hendekçioğulları, Çele ve Gökçesu'da Küçük Haliloğlu, Üskübü'de Topçuzâdeler, Akçaşehir'de Serhoş Osman, Göynük'te Süleyman Ağa, Mudurnu ve Çarşamba'da Paşabeyzâde Abdullah, Ereğli'de Ali Molla, Bartın'da Çalıkzâde, Viranşehir'de Haydudoğlu ve Eflânî'de Kölemenoglu yaşadıkları devire damgasını vuran âyanlardır.⁸²

Voyvodaların halk üzerinde oluşturdukları baskı ve zulüm karşısında II. Mahmud yayımladığı fermanla voyvodalık sistemini kaldırmış ve böylece Bolu mutasarrıflık hâline gelmiştir. Bolu'nun ilk mutasarrıfı olan Hüsrev Paşa güvenliği sağladığı gibi ilk hükümet konağını da yaptırmıştır.⁸³ Ayrıca 1826 yılında yeniçerilik kaldırılıp yerine Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye kurulunca Bolu'da da bunun için bir kışla ve yanına hastane yapımına girişilmiştir.⁸⁴

Tanzimat Dönemi'nde idari modernleşme ile birlikte 1840'da Kastamonu ve Viranşehir sancakları Ankara Eyaleti'nden, Kocaeli ve Bolu sancakları ise Hüdâvendigar Eyaleti'nden alınarak Bolu Eyaleti oluşturulmuştur.⁸⁵

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde 1864'te yayımlanan vilâyet nizamnamesi ile süregelen eyalet – sancak – kaza hiyerarşisi yerine vilâyet – mutasarrıflık – kaza – nahiyeye kabul edilmiştir. Böylece Bolu, 1871'de Kastamonu Vilâyeti'ne bağlı bir mutasarrıflık olmuştur. Meşrutiyetin ilanı ile Bolu tekrar müstakil bir sancak hâline gelmiştir.⁸⁶

Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde ise Bolu doğrudan doğruya harp sahası olmamışsa da mücadele yıllarının etkileri burada ağır tahribatlar meydana getirmiştir. Milli Mücadele boyunca Dertli, Bolu ve Türkoğlu gazeteleri Boluluların tercümanı olarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına desteklerini

⁸¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, sad. Dündar Günday (İstanbul: Üçdal Neşriyat,1966), I/169; *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdi 1925)*, 178.

⁸² Konukçu, "İlkçağdan Cumhuriyete Bolu", 18.

⁸³ Bayraktar, *Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu*, 17.

⁸⁴ Yücel Özkaya, "XIX. Yüzyılda Bolu'nun İdari ve Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış", *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslar arası Sempozyumu (11-12 Ekim 1997)* (Bolu: AİBÜ Basımevi, 1998), 9.

⁸⁵ Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi* (İstanbul: 1302), 40.

⁸⁶ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdi 1925)*, 183.

her fırsatta bildirmişlerdir. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Bolu mutasarrıflık devrini tamamlayarak cumhuriyet rejimini büyük bir coşku ile kabul etmiştir.⁸⁷

17-18 Temmuz 1934 tarihinde ise Gazi Mustafa Kemal Boluluların misafiri olarak onları onurlandırmıştır. Bu onuru hep taşıyan Bolu halkı Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'ya gelişini her yıl 17 Temmuz günlerinde coşkulu törenlerle kutlamaktadır.

---

⁸⁷ Konukçu, "İlkçağdan Cumhuriyete Bolu", 22-23.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BOLU'NUN İDARİ TEŞKİLATI VE YAPISI

1.1. İdari Teşkilât

Araştırmanın idari teşkilât kısmında Bolu Sancağı'nın Osmanlı idari teşkilâtında sahip olduğu konum üzerinde durulmuştur. Daha sonra 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı'nın mahalleleri, divanları, köyleri, nahiyeleri ve kazaları hakkında tespit edilen bilgilere yer verilmiştir.

1.1.1. Osmanlı İdari Teşkilâtında Anadolu Eyaleti

Bolu, Osmanlı idari taksimatında Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancaktı. Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı karakteristik olarak eyalet, sancak, kaza, nahiyeye, köy ve mezraalardan ibarettir.⁸⁸ Osmanlı Devleti'nde eyalet kelimesi resmî olarak 1591'de kullanılmaya başlanılmışsa da idari anlamda 1362'den sonra Rumeli Beylerbeyliği ve 1393 yılında da Anadolu Beylerbeyliği kurulmuştur.⁸⁹ Zamanla sınırları değişikliğe uğrayan eyaletler askerî, idari, dinî hususiyetler düşünülerek kurulmuşlardır. Fetihlerle eski eyaletlerin sınırları genişlediği gibi yeni fethedilen topraklar üzerinde de yeni eyaletler kurulmuştur. Birçok eyalet de bir eyaletten bazı topraklar alınıp bölünmek suretiyle teşkil edilmiştir.⁹⁰

Osmanlı eyaletlerinin sayısında tarihsel süreç içerisinde değişiklikler meydana gelmiştir. 1538 yılı itibariyle Osmanlı Devleti, Anadolu, Bağdat, Basra, Boğdan, Budin, Cezayir, Cezayir-i Bahr-i Sefîd/Kapudânî, Diyarbekir, Eflak, Erdel, Erzurum, Gürcistan, Jana, Karaman, Kırım Hanlığı, Luristan, Mağrib, Mısır, Rum, Rumili, Şam/Arap, Van, Zebid ve Aden, Zülkadiriye eyaletlerinden

⁸⁸ Orhan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 6/89.

⁸⁹ Halil İnalçık, "Eyalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/548; Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/887.

⁹⁰ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi Medeniyet Tarihi 2* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 236.

meydana geliyordu.⁹¹ Osmanlı eyaletlerinin sayısı 1595 yılına gelindiğinde 40'a yaklaşmış olup⁹² 17. yüzyıl ve sonraki yüzyıllarda bu sayı 60'ın üzerine çıkmıştır.⁹³

Anadolu Beylerbeyliği, 1393 yılında Ankara merkez olarak kurulmuştur. 1451 yılında ise merkezi Kütahya olmuştur.⁹⁴ Anadolu Beylerbeyliği, her birinin başında devlet tarafından tayin edilmiş birer idarecinin bulunduğu sancak veya livâ adı verilen idare bölgelerine ayrılmıştır.⁹⁵

16. yüzyılın ilk yarısında Anadolu Eyaleti'nin Kütahya, Karahisâr-ı Sâhib (Afyonkarahisâr), Sultanönü (Eskişehir), Hamîd (Isparta), Ankara, Bolu, Kastamonu, Kangırı (Çankırı), Kocaeli, Hüdâvendigâr (Bursa), Karesi (Balıkesir), Biga, Saruhan (Manisa), Aydın, Menteşe (Muğla), Teke (Antalya) ve Alâiyye olmak üzere sancak sayısı 17 iken⁹⁶ yüzyılın ikinci yarısında sancak sayısı 15'e inmiştir.⁹⁷ 17. yüzyılda Kocaeli, Biga, Saruhan ve Alâiyye sancakları eyalet içerisinde yer almamıştır.⁹⁸

18. yüzyılda Anadolu Eyaleti; Kütahya (Paşa Sancağı), Hüdâvendigâr, Bolu, Kastamonu, Karesi, Sultanönü, Saruhan, Karahisâr-ı Sâhib, Hamîd, Ankara, Çankırı, Aydın, Teke ve Menteşe olmak üzere 15 sancaktan oluşmaktadır.⁹⁹

1825 yılına kadar idari taksimatını koruyan Anadolu Eyaleti bu tarihte değişikliğe uğramış ve Kütahya merkez olmak üzere Afyon, Sultanönü ve Ankara'dan ibaret küçük bir idari birim hâline gelmiştir. Bir süre sonra Afyon'da eyaletten ayrılmış, nihayet 1841'de Kütahya, Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Karesi,

⁹¹ Ahmet Özkılıç vd., *Osmanlı Yer Adları:II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556)* (Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2013), 3.

⁹² Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı", 9/887.

⁹³ Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, 89-91.

⁹⁴ Mustafa Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti Kuruluşu ve Gelişmesi", *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 6/123.

⁹⁵ Mustafa Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/143.

⁹⁶ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, Kütahya, Karahisâr-i Sâhib, Sultanönü, Hamîd ve Ankara Livâları (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993), I/IX.

⁹⁷ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978), 150; Filiz Yıldırım, *1141 Numaralı ve 1593-1595 Tarihli Tahvil Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme-Dizin)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 54.

⁹⁸ Sofyalı Ali Çavuş, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, haz. Mîdhat Sertoğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992), 27-28; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı (H. 1041/M. 1631-1632 tarihli bir İdari Taksimat Defteri)" *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı* (1963), 204.

⁹⁹ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevecihatı* (Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1997), 52.

Karahisâr-ı Sâhib sancakları ile Hüdâvendigâr Vilâyeti teşekkül etmiş, daha sonra da Kütahya müstakil sancak olmuştur.¹⁰⁰

1.1.2. Osmanlı İdari Teşkilâtında Bolu Sancağı

Sancak; idari bir bölge olup Osmanlı devlet teşkilâtının en temel birimidir.¹⁰¹ Sancak kelimesi, Osmanlı idari teşkilâtında 15. yüzyılda yaygın biçimde kullanılmıştır.¹⁰² Sancakların başında ehl-i örf zümresi içerisinde yer alan sancak beyleri bulunmaktadır.¹⁰³ Osmanlı Devleti idari teşkilâtında 17. yüzyıldan sonra askerî özellikler kaybolmaya yüz tutunca, sancaklar teşkilât olarak kalmakla beraber sancak beyi tabiri kaybolup yerini mutasarrıf almaya başlamıştır.¹⁰⁴ Taşrada uygulanan iltizam sistemi sonucu ortaya çıkan yeni bir idareci zümre karşısında II. Mahmud Dönemi'nde sancaklar daha basit birer idari bölge hâline gelmiştir. 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından sancak ve livâlar kaldırılarak idari taksimatta vilâyet kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nden itibaren idari bir birim olarak varlığını sürdüren Bolu Sancağı, Kuzeybatı Anadolu'da yer alan Sakarya'dan başlayıp doğuda Sinop'a kadar uzanan ve Karadeniz kıyıları ile hinterlandının önemli bir kısmını kaplayan coğrafya parçası üzerine yayılmaktadır. 16. yüzyılda Bolu Sancağı; Bolu, Düzce, Zonguldak, Bartın ve Karabük olmak üzere bugün mevcut olan 5 ilin tamamını içine alan bölgeyi de ifade etmektedir.¹⁰⁶

Bolu Sancağı, Anadolu Beylerbeyliği'nin teşekkülünden beri hep bu beylerbeyliğinin içinde yer almış aynı zamanda ikinci derecede bir şehzade sancağıdır.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Varlık, "Anadolu Eyaleti", 3/143-144; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları* (Ankara: TTK Yayınları, 1991), 24.

¹⁰¹ İlhan Şahin, "Sancak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/97.

¹⁰² Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı* (Ankara: TTK yayınları, 1998), 83-84.

¹⁰³ Şahin, "Sancak", 36/99.

¹⁰⁴ Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I*, 34.

¹⁰⁵ Şahin, "Sancak", 36/99.

¹⁰⁶ Kenan Ziya Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı* (İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2017), 11-12.

¹⁰⁷ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 38.

Osmanlı Devri'nde Bolu'ya ilk akınları Osman Gazi'nin öncülüğünde oğlu Süleyman Paşa ve komutanlarından Konur Alp, Akça Koca, Abdurrahman Gazi başlatarak bu yörenin Türkleşmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Bolu; 1324-1451 yılları arasında beylerbeylik merkezi Ankara'ya, 1451'den sonra ise Kütahya'ya bağlı kalmıştır. Bolu 1324-1695 yılları arasında sancak beyleri tarafından idare edilmiştir.¹⁰⁸

16. yüzyılın ilk yarısında Bolu, Anadolu Eyaleti'ne bağlı yurtluk-ocaklık sancağı olup Musa Bey veled-i Kızıl Ahmed tarafından tasarruf edilmekte ve 405 bin akçe hâsılatı bulunmaktadır.¹⁰⁹

17. yüzyılın sonlarında Bolu, “mîrî has” hâline getirilerek mâlikâne kaydedilmiş ve idari olarak sancaklıktan kaza derecesine indirilmiştir.¹¹⁰ 18. yüzyıl boyunca “... *havâss-ı hümayuna ilhâk ve voyvodalık vechi üzere mâlikâne tevcih...*” olunan Bolu Sancağı voyvodalar tarafından yönetilmiştir.¹¹¹

II. Mahmud, 1811 yılında yayınladığı bir fermanla Bolu-Viraneşehir Sancağı'nı ihdas etmiştir. Böylece 1811 yılında tekrar mutasarrıflık olan Bolu, Safranbolu Kazası'yla da birleştirilerek yönetimi valilere bırakılmıştır. 3 Mart 1825 yılında voyvodalıktan muhassıllığa çevrilmiş olup bir sene muhassıllıkla idare edildikten sonra tekrar voyvodalığa geçmiştir.¹¹² 1840 yılı Nisan-Ağustos aylarında Anadolu'da 29 livâ merkezi, 88 muhassıllık oluşturulmuş ve Bolu Livâsı üç muhassıllığa bölünmüştür.¹¹³

Verginin toplanmasında istenilen etkinliğin sağlanamaması 1841 yılının içinde teşkilâtta daralmayı gündeme getirmiş ve Bolu, Kütahya, Kocaeli, Bursa,

¹⁰⁸ Ahmed Lütfî Efendi, *Tarih-i Lütfî*, 40; Kenan Ziya Taş, “Fatih Devrine Ait Bir Tahrir Defteri”, *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 7/7 (Ağustos 1999); Midhat Kemal Bey, *Ayanlar Devrinde Bolu*, haz. Hamdi Birgören (Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2008); Konrapa, *Bolu Tarihi*, 124.

¹⁰⁹ Kunt, *Sancaktan Eyalete*, 128; Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı”, 207; Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 10 (1999), 125.

¹¹⁰ Ahmed Lütfî Efendi, *Tarih-i Lütfî*, 40; Midhat Kemal Bey, *Ayanlar Devrinde Bolu*, 25.

¹¹¹ *Bolu Şer'iyeye Sicil Defteri (1111-1114), Osmanlı Arşivi (BOA)*, MŞH.ŞSC.d, No. 02107/842, 103-a-2, (2 R 1111/27 Eylül 1699).

¹¹² *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 180; Konrapa, *Bolu Tarihi*, 124.

¹¹³ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “Muhassıllık Uygulaması Hakkında Bir Belge”, *Türk Tarih Kurumu Belgeler* 30/34 (2009), 71; Konukçu, “İlkçağdan Cumhuriyete Bolu”, 18.

Eskişehir, Karasi, Karahisâr-ı Sâhip sancakları ile birlikte merkezi Kütahya olmak üzere oluşturulan Hüdavendigâr Eyaleti içerisinde yer almıştır.¹¹⁴

1842 yılında ise Kastamonu, Viranşehir, Kocaeli ve Bolu sancakları birleştirilerek Bolu Eyaleti oluşturulmuştur.¹¹⁵ 1864 yılında yayımlanan Teşkilât-ı Vilâyet Nizamnâmesi ile Bolu Livâsı, Kastamonu Vilâyeti'ne bağlı bir mutasarrıflık olarak idari yapısını korumuştur.¹¹⁶ 1908 yılından itibaren ise Bolu müstakil bir sancak hâline gelmiş ve cumhuriyet ile birlikte vilâyet statüsünü kazanmıştır.¹¹⁷

1.1.3. Bolu Merkez Kazası

Osmanlı Devleti'nde kaza; mahkeme, kadı ve nâibin bulunduğu, etrafını köylerin çevrelediği, yer aldığı bölgenin siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan merkezî durumunda olan yerdir.¹¹⁸

Bolu; hurufat ve şer'iyeye sicil kayıtlarında genellikle "Bolu Kazası", "Medine-i Bolu", merkez kazası ile ilgili bazı kayıtlarda ise "Bolu Sancağı" şeklinde ifadelerle kullanılmıştır. Kayıtların tarihi dikkate alındığında 18. yüzyılın genelinde bu ifadenin yer aldığı görülmektedir.¹¹⁹ Bolu Kazası, sancak örgütlenmesinde olduğu gibi Gökçesu, Sazak ve Yağlıca nahiyelerini içine alan bir kaza dairesini oluşturmaktadır.

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda bulunan mahallelerin, kazaya bağlı olan divanların, köylerin ve nahiyelerin detaylı bir analizi yapılacaktır.

¹¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1932), 104.

¹¹⁵ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, 192; 1840 tarihli Sinop Temettuat Defterinde şöyle bir bilgi geçmektedir; "Bolu Eyaleti dâhilinde kaim Sinop Sancağı'na mülhak kazalardan Sinop Kazası (merkez) tabi Kiregöz Nahiyesi'nde vaki Selbeyi Divanı'ndaki ahalinin emlak, arazi ve temettuatlarına dair defterdir", bu bilgiye göre Bolu Eyaleti'nin 1842 tarihi öncesi oluşturulduğu düşünülmektedir. Bu konuda bk. Cevdet Yılmaz, "Türkiye'de Tarihçiler ve Coğrafyacılar Tarafından Farklı Anlamalarda Kullanılan Bir Terim: Divan", *History Studies* 2/1 (2010), 293.

¹¹⁶ Konukçu, "Koroğlunun Yaşadığı Asırda Bolu'nun Siyasi Durumu", 55; Esat Aktaş, "18 Eylül 1880 Tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (2015), 224.

¹¹⁷ Konrapa, *Bolu Tarihi*, 32, 122-126.

¹¹⁸ Tuncer Baykara, "Kaza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/119.

¹¹⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Hurufat (Vakıf Rûznâme) Defterleri (HD)*, 1143-137-1-18 (L 1139/Mayıs-Haziran 1727); VGMA, *HD*, 1077-22-3-10 (Ra 1195/Şubat-Mart 1781); VGMA, *HD*, 543-35-2-1 (M 1247/Haziran-Temmuz 1831).

1.1.3.1. Bolu Kazası Mahalleleri

Mahalle, devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimidir.¹²⁰ Osmanlı şehirlerinin temel yönetim birimleri arasında yer alan mahalleler; birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı alanlardır.¹²¹

Bolu, yaklaşık 720 metre yükseltide ki Hisar Tepesi adı verilen tepelik bir alanın etrafında kurulmuştur.¹²² Bolu'da mahalle oluşumu kalenin doğusu hariç her yönde ilerlemiştir.¹²³ Ovadan bakıldığında hemen göze çarpan meşhur kalesi, 16. yüzyıla gelindiğinde harabe olmaya yüz tutmuştur.¹²⁴

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu, geleneksel Osmanlı şehir özelliğini göstermektedir. Mahalleleri, Yıldırım Bayezid Camii ve onun etrafındaki iş yerlerinden oluşan şehir merkezinin etrafında bulunmaktadır. Bolu mahallelerinin merkezlerinde ise genellikle mahalle ismini taşıyan cami ve mescidler yer almaktadır. Evler birbirine yakın olduğundan mahallelerin sokakları dardır ve bu sokaklar meydanda bulunan mescid veya camilere açılmaktadır.¹²⁵ Genellikle meyve ağaçlarının bulunduğu bahçeler içerisinde yer alan bu evler çoğunlukla iki katlı olup alt ve üst katlarında odalar bulunmaktadır.¹²⁶ Evliya Çelebi 1645 yılı itibari ile Bolu şehrinde 3 bin kadar tahta örtülü güzel ev bulunduğunu; bazı zenginlerin ev ve hanlarının üzerinin kiremitle kaplı olduğunu; 400 kadar mamur süslü dükkânın var olduğunu belirtmektedir.¹²⁷

Bolu mahalleleri adlarını Gölyüzü, Karaçayır gibi kurulduğu yerin fiziki yapısından, Eskicami, Akmescid, Debbâğlar, Yenicami gibi mescid ve cami, Hacı İlyasoğulları, Solakoğulları, Turşucuoğulları gibi şahıs ve sülale isimlerinden

¹²⁰ Ali Murat Yel - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mahalle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/323.

¹²¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 4/4 (1984), 69.

¹²² Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 2/201.

¹²³ Tuncay Özdemir, *Bolu Şehri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 5-6. Bolu mahallelerinin tarihi gelişimi için bk. EK 5.

¹²⁴ Konukçu, "Bolu Tarihi", 77.

¹²⁵ Işıtman, *Bolu Coğrafyası*, 56.

¹²⁶ BŞS (1111-1114), 38-b-3, (10 S 1113/17 Temmuz 1701).

¹²⁷ Orhonlu, "Bolu", 6/277.

almıştır. Tarihî gelişimine bakıldığında 15. yüzyılda Bolu mahalleleri içerisinde Akmesjid, Aslahâddin/Aslıhatun, Cami, Debbâğan/Tabaklar, Gölyüzü, Hatip, Hocabeğ, Karaçayır, Karamanlı nam-ı diğer Nâib Emed Karamânî, Veled-i Hacı İlyas, Veled-i Solak, Veled-i Turşucu yer almaktadır.¹²⁸

17. yüzyılda Bolu'ya gelen Evliya Çelebi, seyahatnamesinde isimlerini vermemekle birlikte şehirde 34 mahalle olduğunu belirtmektedir.¹²⁹ Önceki ve sonraki mahalle sayıları ile karşılaştırıldığında bu abartılı bir sayı olarak karşımıza çıkmaktadır. O dönem, Bolu Sancağı kaza sayısının sehven mahalle sayısı olarak belirtilmiş olması ihtimali yüksektir.

17. yüzyıla ait avâriz kayıtlarında Bolu Kazası'nın merkezinde bulunan mahalle sayısı 11 olarak verilmiştir. Daha önceki yüzyıllarda mevcut bulunan Veled-i Turşucu ile Hatip mahallelerinin ismi kaybolmuş Çukur adlı yeni bir mahalle ortaya çıkmıştır. Ayrıca Cami Mahallesi'nin ismi Cami-i Kebir olarak geçmiştir.¹³⁰ 17. yüzyılın son çeyreğinde ise Hacı İlyas ve Solakoğlu mahallelerinin ismi kayıtlarda yer almamış mevcut mahallelere Akpınar, Semerkand ve Cami-i Cedîd adlı yeni mahalleler eklenmiştir.¹³¹ Bunun yanı sıra 1707 yılına ait sicil kaydında Veled-i Solak Mahallesi'nin diğer adının Akpınar Mahallesi olduğu ifade edilmektedir.¹³²

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nın merkezinde 12 mahalle bulunmaktadır. Mahallelerin avâriz ve nüzülhâne sayılarının yer aldığı 1702 yılına ait menzilci ücreti tahsili ile ilgili sicil kaydında Akpınar, Semerkand, Yeni Cami/İmaret, Hocabeğ, Karaçayır, Debbâğlar, Karamanlı, Akmesjid, Çukur, Eski Cami, Gölyüzü ve Aslahâddin mahallelerinin ismi geçmektedir.¹³³ Nitekim 1708 yılına ait mahalle bekçilerinin sayılarının yer aldığı sicil kaydında,¹³⁴ 1709 yılına ait nüzülhâne bedellerinin yazıldığı sicil kaydında¹³⁵ ve 1732 yılına ait şehirliye

¹²⁸ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 379.

¹²⁹ Dağlı - Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1/374.

¹³⁰ Ümit Katırcı 138 karye sayısını vermektedir. Ümit Katırcı, "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Bolu Merkez Kazası", *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi (ANKARAD)* 1/1 (2020), 157-159.

¹³¹ Binnaz Çöpoğlu, *Bolu Şer'îye Sicili 1687-1688 Tarihli 836 No'lu Defterin Transkripsiyonu ve değerlendirilmesi* (Bolu: BAMER Yayınları, 2009), 49.

¹³² *Bolu Şer'îye Sicil Defteri (1119-1122), Osmanlı Arşivi (BOA)*, MŞH.ŞSC.d, No. 02110/845, 11-a-2, (5 C 1119/3 Eylül 1707).

¹³³ *BŞS (1111-1114)*, 71-a-1, (22 Ra 1114/16 Ağustos 1702).

¹³⁴ *BŞS (1119-1122)*, 31-a-1, (1 R 1120/20 Haziran 1708).

¹³⁵ *BŞS (1119-1122)*, 57-b-2, (1 Ş 1121/6 Ekim 1709).

konan ba-nevbet kaydında¹³⁶ da aynı mahallelerin ismi zikredilmektedir. Fakat 1707 yılına ait ferman ile şehirde 14 mahalle bulunduğu belirtilmiş ve çıkan yangından dolayı neredeyse tamamen yanan Aslahâddin, Akpınar ve Hacı İlyas mahallelerinin kendilerine gelinceye kadar üç sene avârız ve nüzül vergilerinden muaf tutularak üzerlerine düşen verginin civarlarında bulunan Fasil, Çölmekçi, Soku ve Okçular karyelerine yüklenmesi istenmiştir.¹³⁷ Yücel Özkaya'nın 1707 yılı itibari ile verdiği 14 mahalle sayısı¹³⁸ fermada belirtilen 14 sayısı ile örtüşmekle birlikte dönem ile ilgili bilgi verdiği diğer tetkik eserlerinde¹³⁹ ve başka araştırmacılara ait tetkik eserlerde 12 sayısı zikredilmektedir.¹⁴⁰ Bu durumda 14 sayısı içerisinde menzilci ücretinin tahsil edildiği nüzül ve avârızhâneler içerisinde yer alan Alpağut ve Gökpınar karyelerinin de yer aldığı düşünülmektedir.

1707 yılına ait fermada yangından etkilenen mahalleler içerisinde yer alan Hacı İlyas Mahallesi'nin ismi daha sonraki yıllara ait sicil kayıtlarında bulunmama ile birlikte 1717 yılına ait tek bir hurufat kaydında geçmektedir.¹⁴¹

19. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nın merkezinde bulunan mahallelerin isimleri değişmemiş¹⁴² sayısı ise Ermeniyan-ı Yeni ve Ermeniyan-ı Eski adlı iki Ermeni mahallesinin dâhil olması ile 14'e çıkmıştır.¹⁴³

19. yüzyılda varlıkları bilinen Ermeni mahallelerinin ismi cumhuriyetin ilanından sonra Bolu merkez mahalleleri içerisinde yer almamıştır. Buna karşılık İhsaniye adlı yeni bir mahalle eklenmiştir.¹⁴⁴ Günümüzde ise 43 mahalle bulunmaktadır.¹⁴⁵

¹³⁶ BŞS (1145-1146), 24-a-1, (6 Ra 1145/27 Ağustos 1732).

¹³⁷ BŞS (1119-1122), 11-a-2, (5 C 1119/4 Ağustos 1707).

¹³⁸ Yücel Özkaya, "XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 13/707.

¹³⁹ Özkaya, "Anadolu'daki Şehirlerin Ev, Mahalle Sayısı ve Ticaretleri", 255; a.mlf., "XIX. Yüzyılda Bolu", 7; a.mlf., "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslar arası I) 1-3 Haziran 1988* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1990), 116.

¹⁴⁰ Orhonlu, "Bolu", 6/277.

¹⁴¹ VGMA, HD, 1133-71-2-30, (Ca 1129/Nisan-Mayıs 1717), "Bolu'da Hacı İlyas mahallesinde mescid de nim akçe ile müezzîn Mehmed fevt mahlûlünden Hacı Mehmed bin Mustafa'ya nâibi Abdullah arzıyla tevcih".

¹⁴² Osmanlı Arşivi (BOA), *Nüfus Defterleri [NFS.d]*, No. 679, 3, (29 Za 1246/11 Mayıs 1831).

¹⁴³ Mehmet Süme, "Bolu Temettuat Defterleri (1844/1845)", 21. *Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları Uluslar arası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri (17-18 Ekim 2009)* (Bolu: Bamer, 2011), 600.

¹⁴⁴ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 259.

¹⁴⁵ Bolu Belediyesi, "Bolu Merkez Mahalle Muhtarları" (Erişim Tarihi: 12.12.2020); geçmişten günümüze Bolu mahallelerinin tarihi gelişimi için bk. EK 1.

Ele aldığımız dönemde tespit ettiğimiz mahallelerin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz.

Gölyüzü Mahallesi: Şehrin en eski mahallelerinden birisi olan Gölyüzü Mahallesi; Roma İmparatoru Hadrianus döneminde inşa edildiği bilinen Antinous Tapınağı kalıntılarının gömülü bulunduğu, günümüzde “Hisar Tepesi” adı verilen mahallenin kuzeyinde bulunan düzlük alanda kurulmuştur.¹⁴⁶

Gölyüzü Mahallesi, 15. yüzyıldan günümüze kadar varlığını muhafaza etmiş eski bir yerleşme alanıdır. Mahallenin ismi kurulduğu alanın coğrafi özelliğinden gelmektedir. Yücel Özkaya çalışmasında 1732 yılı itibari ile mahallenin ismini Günyüzü olarak vermiş¹⁴⁷ ve 1817 yılında isminin Gölyüzü’ne çevrildiğini belirtmiştir.¹⁴⁸ Fakat 18. yüzyılın ilk yarısına ait incelediğimiz sicil kayıtlarında mahallenin ismi Gölyüzü olarak yazılmıştır. Mahalle isminin o dönemde bulunan gölden geldiği düşünülmektedir. 1703 tarihli Eski Cami Mahallesi’nde bulunan bir mülkün satış hüccetinde “...bir taraftan Hüseyin Bey mülkü ve bir taraftan Osman Efendi kerimesi mülkü ve bir taraftan göl ve bir taraftan arsa-i hâliya...” ifadesi ile mahallenin ismini aldığı gölün varlığını görmekteyiz.¹⁴⁹ Ayrıca gölün çevresinde Eski Cami Mahallesi ile Gölyüzü Mahallesi’ni birbirinden ayıran bir göl hendeği bulunmaktadır.¹⁵⁰

Gölyüzü Mahallesi’nde vakıf müesseselerinin fazla olması mahalle ile ilgili hurufat kayıtlarının da yoğun olmasına neden olmuştur. Gölyüzü Mahallesi’nde ibadet edilen yerler arasında, Zırhçı adında bir hayır sahibi tarafından önce mescid olarak bina olunan daha sonraları camiye çevrilen ve Zırhçı Mescidi olarak bilinen Ağdacı Camii¹⁵¹ ve Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilen mahallenin iç tarafında yer alan Mehmed Bey Camii bulunmaktadır.¹⁵² Ayrıca mahallede Mehmed Bey’in cami için kurduğu Mehmed Paşa Camii

¹⁴⁶ Kaya, *XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinin Tarihi Coğrafyası*, 173.

¹⁴⁷ Özkaya, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu”, 116.

¹⁴⁸ Yücel Özkaya, “II. Mahmud Döneminde Bolu’da Askeri Düzen ve Ayânlık İddiaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, 04-08 Ekim 1999* (Ankara: TTK Basımevi, 2003), 3/1853.

¹⁴⁹ *Bolu Şer’iyye Sicil Defteri (1114-1116), Osmanlı Arşivi (BOA)*, MŞH.ŞSC.d, No. 02108/843, 53-a-1, (23 Z 1114/10 Mayıs 1703).

¹⁵⁰ *BŞS (1114-1116)*, 36-a-1, (15 Z 1115/20 Nisan 1704).

¹⁵¹ VGMA, *HD*, 1079-2-84-7-25, (B 1153/Eylül-Ekim 1740), “*Bolu’da Timurçiler sükunda Zırhçızâde mescidi dimekle maruf Ağdacı mescidinde bundan akdem el-Hac Osman Halife minber vaz’ itmeğle hatip tayin olunan mezbur el-hac Osman Halife rizasıyla İsmail Halife’ye kasr-ı yed itmeğle ba-berat-ı fâriğ inayet*”.

¹⁵² VGMA, *HD*, 1063-85-3-14, (1 Za 1171/7 Temmuz 1758).

Vakfı,¹⁵³ camide görev yapan cüzhan ile devirhanların ücretlerinin ödendiği Mehmed Paşa Camii Vakf-ı Hamamı,¹⁵⁴ Zırhçı Mescidi Vakfı¹⁵⁵ ve Gölyüzü Mahallesi Avârız Nukud Vakfı¹⁵⁶ bulunmaktadır.

Gölyüzü Mahallesi'nde eğitim kurumu olarak bânisinin Hacı Musli olduğu belirtilen ve Mehmed Bey Camii yakınında bina olunan Hacı Musli Muallimhânesi/Mektebi'nin varlığı da dikkati çekmektedir.¹⁵⁷

Gölyüzü Mahallesi'nde Sokullu Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilen Gölyüzü Dergâhı ve 1889 - 1890 yıllarında inşa edilen Gölyüzü Hisaraltı Dergâhı bulunmaktadır.¹⁵⁸ Ayrıca mahalle içerisinde Demirciler Çarşısı yer almaktadır.¹⁵⁹

Akpınar Mahallesi: Gölyüzü Mahallesi'nin güneyinde yer alan mahallenin ismi ilk olarak 17. yüzyılın son çeyreğine ait sicil kayıtlarında görülmektedir. Fakat 15. yüzyıl ile 17. yüzyılın ortalarına kadar ismi geçen Veled-i Solak Mahallesi'nin¹⁶⁰ diğer adının Akpınar Mahallesi olduğunu ve 18. yüzyılın başlarında çıkan yangında tamamen yandığını 1707 yılına ait sicil kaydındaki “*Nefs-i Bolu on dört mahallât ve 70,5 menzil hâneleri olub mahallât-ı mezbureden 3,5 ve bir rub‘ hânesi olan Aslahâddin Mahallesi ve dokuz hânesi olan Solakoğlu nâm-ı diğer Akpınar Mahallesi ve dört ve bir rub‘ hânesi olan Hacı İlyâs Mahallesi bi’l-küllüye muhterik olup ...*” ifadelerden öğrenmekteyiz.¹⁶¹ 18. yüzyılın ilk yarısına ait arşiv kayıtlarında mahallenin adı Akpınar olarak geçmekte ve Veled-i Solak isminin kullanımına rastlanılmamaktadır.¹⁶² Mahalle, 1702 yılı itibari ile bedel-i avârız ve nüzülhânelerinin yer aldığı sicil kaydına göre, 9 avârızhânesi ile Bolu şehrinin en kalabalık mahallesidir.¹⁶³

¹⁵³ VGMA, HD, 1079-1-20-1-16, (Ca 1155/Temmuz-Ağustos 1742).

¹⁵⁴ VGMA, HD, 1063-85-2-8, (Ş 1168/Mayıs-Haziran 1755).

¹⁵⁵ VGMA, HD, 1132-101-3-3, (S 1112/Temmuz-Ağustos 1700).

¹⁵⁶ VGMA, HD, 1079-1-20-3-34, (L 1160/Ekim-Kasım 1747).

¹⁵⁷ VGMA, HD, 539-20-2-15, (B 1219/Ekim-Kasım 1804).

¹⁵⁸ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 276.

¹⁵⁹ VGMA, HD, 1079-2-84-3-27, (Ca 1145/Ekim-Kasım 1732).

¹⁶⁰ Kenan Ziya Taş, çalışmasında Veled-i Solak isminin muhtemelen Kıbrıs Nahiyesi'nde mülk köyleri bulunan Solakzâdeler adlı sülaleden geldiğini belirtmektedir. Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 42.

¹⁶¹ BŞS (1119-1122), 11-a-2, (5 C 1119/3 Eylül 1707).

¹⁶² VGMA, HD, 1132-101-3-47, (M 1114/Mayıs-Haziran 1702).

¹⁶³ BŞS (1111-1114), 71-a-1, (22 Ra 1114/16 Ağustos 1702).

Akpınar Mahallesi'nde dinî müesseseler olarak Akpınar Mahallesi Mescidi,¹⁶⁴ Akpınar Mahallesi Camii nam-ı diğer Keçecizâde Camii¹⁶⁵ ve Gence Dede Türbesi bulunmaktadır.¹⁶⁶ Mahallede eğitim ile ilgili iki adet müessese dikkati çekmektedir. Bunlar Bostancı El-Hac Mustafa Muallimhânesi¹⁶⁷ ve Keçecizâde Hacı Ahmed bin El-Hac Mustafa Medresesi'dir.¹⁶⁸ Ayrıca Akpınar Mahallesi Avârız-ı Mevkûfe-i Nukud Vakfının varlığı, yapılan nâzır atama kaydından anlaşılmaktadır.¹⁶⁹ Mahallede Bolu Çarşısı yer almakta ve çarşının içerisinde Kârbansaray Hanı bulunmaktadır.¹⁷⁰ Ayrıca mahalleye 1779 - 1780 yıllarında Zeynîzâde Mehmed tarafından Zeynîzâde Çeşmesi inşa ettirilmiştir.¹⁷¹

Cami-i Atik/Eski Cami Mahallesi: Eski Cami Mahallesi şehrin en eski camilerinden biri olan Yıldırım Bayezid Camii'nin etrafında kurularak şehrin merkezinde yer almıştır. Yıldırım Bayezid Camii, Bolu'nun en eski ve en büyük camilerinden biri olduğu için geleneğe uygun olarak belgelerde "Cami-i Kebir" adıyla anılmaktadır. Mahalle de buna bağlı olarak Cami-i Kebir Mahallesi adını almıştır.¹⁷² Mahallenin ismi; 15. yüzyılda Cami, 16. yüzyılda Cami-i Kebir, 17. yüzyılın sonlarından itibaren de Eski Cami olarak kullanılmış olup 18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu hurufat ve sicil kayıtlarında da Eski Cami veya Cami-i Atik olarak geçmektedir.

Tipik Osmanlı Sokak sistemindeki dar ve dolambaçlı sokaklar Büyük Cami Mahallesi'nde görülmektedir. Mahallenin kurulduğu alanın hafif yüksek ve arızalı yapısı sokakların görünümünü etkilemiştir. Şehrin eski ticaret merkezi Büyük Cami çevresinde bulunmaktadır.¹⁷³ Eski Cami Mahallesi çarşı ile iç içe geçmiş, Bolu'nun diğer mahalleleri ile kıyaslandığında orta büyüklükte bir mahalledir.¹⁷⁴

¹⁶⁴ VGMA, HD, 1132-101-3-47, (M 1114/Mayıs-Haziran 1702).

¹⁶⁵ VGMA, HD, 1074-42-1-3, (Ca 1199/Mart-Nisan 1785).

¹⁶⁶ BŞS (1114-1116), 34-b-1, (8 M 1116/13 Mayıs 1704).

¹⁶⁷ VGMA, HD, 1079-2-84-6-17, (Za 1150/Şubat-Mart 1738)

¹⁶⁸ VGMA, HD, 1079-1-20-3-31, (B 1160/Temmuz-Ağustos 1747).

¹⁶⁹ VGMA, HD, 537-60-2-25, (L 1207/Mayıs-Haziran 1793).

¹⁷⁰ BŞS (1111-1114), 61-a-2, (3 Za 1113/1 Nisan 1702).

¹⁷¹ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 209.

¹⁷² Mehmet Süme, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Alt Birimi Mahalleye Bir Örnek: Eski Cami Mahallesi", *Tarih Okulu Dergisi* 33 (Mart 2018), 443.

¹⁷³ Kaya, *XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinin Tarihi Coğrafyası*, 174.

¹⁷⁴ Süme, "Eski Cami Mahallesi", 451.

Mahallede bulunan bir mülkün 1704 yılına ait satış kaydından edindiğimiz bilgiye göre mahallenin yakınlarında bulunan gölün hendeği Gölyüzü Mahallesi ile arasındaki sınırı oluşturmaktadır.¹⁷⁵

Mahallenin içinde Kadıasker-i Sabık Ali Efendi Muallimhânesi,¹⁷⁶ Hacı Hüseyin Efendi Muallimhânesi/Mektebi,¹⁷⁷ yakınında Müminzâde Seyyid Hacı Mehmed Mektebi¹⁷⁸ ve Yıldırım Bayezid Han Muallimhânesi¹⁷⁹ adlı eğitim kurumları bulunmaktadır. Genellikle bânilerinin adıyla zikredilen muallimhâne/mekteplere¹⁸⁰ sahip Cami-i Atik Mahallesi, Bolu mahalleleri içinde eğitim kurumlarının çokluğu ile dikkati çekmektedir. Kadıasker-i Sabık Ali Efendi'nin yaptırdığı muallimhâne ile ilgili tek kayıt 1701,¹⁸¹ Hüseyin Efendi Muallimhânesi ile ilgili en son kayıt da 1735 yılına aittir.¹⁸² Bu iki müesseseye ile ilgili olarak 18. yüzyılın ikinci yarısına ait bir veriye ulaşamadığımızdan varlıklarını devam ettirip ettirmedikleri konusunda bir çıkarımda bulunulamamaktadır. Mahallede alt ve üst katlarında odaların bulunduğu iki katlı bir han da bulunmaktadır.¹⁸³ Osmanlı merkez mahallesinin bütün özelliklerini taşıyan Eski Cami Mahallesi, Bolu'da merkezî mahalle olma rolünü üstlenmiştir. Eski Cami Mahallesi, merkezî bir caminin etrafında kurulduğu için dinî, bünyesinde Taşhan gibi bir alışveriş merkezini barındırdığı için iktisadi yapıya sahipti. Bunlara bağlı olarak sosyal ve kültürel etkinliklerin en yoğun yaşandığı mahalle olmuştur.¹⁸⁴ Büyük Cami Mahallesi'nde yer alan Saraçhâne Camii bünyesinde iki adet kitabeleri mevcut olmayan çeşme bulunmaktadır. Çeşmelerin 1750 yılında yapılmış olması muhtemeldir.¹⁸⁵ Evliya Çelebi, Saraçhâne Camii'ni

¹⁷⁵ BŞS (1114-1116), 5-a-1, (23 Z 1114/10 Mayıs 1703); BŞS (1114-1116), 36-a-1, (15 Z 1115/20 Nisan 1704).

¹⁷⁶ VGMA, HD, 1132-101-3-12, (Ş 1112/Ocak-Şubat 1701).

¹⁷⁷ VGMA, HD, 1132-101-6-7, (R 1118/Temmuz-Ağustos 1706).

¹⁷⁸ VGMA, HD, 1077-22-2-30, (22 R 1193/9 Mayıs 1779).

¹⁷⁹ VGMA, HD, 1079-2-84-6-40, (S 1152/Mayıs-Haziran 1739).

¹⁸⁰ “Bolu'da Cami-i Atik'de Merhum Kadıasker-i Sâbık Ali Efendi bina eylediği muallimhânenin...”, VGMA, HD, 1132-101-3-12, (Ş 1112/Ocak-Şubat 1701).

¹⁸¹ VGMA, HD, 1132-101-3-12, (Ş 1112/Ocak-Şubat 1701).

¹⁸² VGMA, HD, 1079-2-84-5-7, (L 1147/Şubat-Mart 1735)

¹⁸³ *Bolu Şer'iyye Sicil Defteri (1116-1119), Osmanlı Arşivi (BOA)*, MŞH.ŞSC.d., No. 02109/844, 21-b-1, (2 Za 1117/15 Şubat 1706).

¹⁸⁴ Süme, “Eski Cami Mahallesi”, 452.

¹⁸⁵ Hüseyin Can, *Bolu ve Yöresinde Bulunan Tarihi Çeşmeler* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 53.

Mimar Sinan eseri olarak belirtmektedir. Silahtar Mustafa Ağa'nın 1749 - 1750 yıllarında camiyi onarttığı düşünülmektedir.¹⁸⁶

Karamanlı Mahallesi: Karamanlı Mahallesi'nin adının Bolu'da Halvetî Tarikatı'nın ilk kurucusu olan Şeyh Karamanî Halvetî'den geldiği düşünülmektedir. Onun da Gölyüzü Camii'nde bir dergâhı vardır.¹⁸⁷ 15. yüzyıldan günümüze kadar varlığını koruyan mahalle 17. yüzyılın sonlarından itibaren Karamanlı ismi ile anılmaya başlamıştır. Karamanlı Mahallesi'nde Attar Hacı Mahmud tarafından inşa ettirilen Hacı Mahmud Camii¹⁸⁸ ve Karamanlı Mahallesi Mescidi'nin¹⁸⁹ var olduğunu görmekteyiz.¹⁹⁰ Mahallede ayrıca Karamanlı Mahallesi Muallimhânesi/Mektebi¹⁹¹ ve Ak Babaoğlu Mektebi'nin¹⁹² isimleri de yer almaktadır. Karamanlı Mahallesi'nde Hıdırlık Kabristanı civarında Şeyh Bedreddin Dergâhı bulunmaktadır. Dergâh, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır.¹⁹³

Debbâğhâne/Debbâğlar Mahallesi: Karamanlı ve Karaçayır mahallelerinin arasında, Tabaklar Camii ve Tabaklar Hamamı çevresinde kurulan bir mahalledir.¹⁹⁴ Adından da anlaşılacağı üzere derici esnafı tarafından teşekkül ettirilmiştir.¹⁹⁵ Mahallede debbâğhâne dükkânları mevcuttur. Akmesicid Mahallesi civarındadır.¹⁹⁶ Debbâğlar Mahallesi; Bolu hurufat kayıtlarında genellikle "Debbâğlar", şeklinde ifade edilmekle birlikte 1763 - 1798 yılları arasındaki Sultanzâde Vakfı ile ilgili kayıtlarda "Debbâğhâne" şeklinde geçmiştir. Mahallede yer alan müesseseler ile ilgili en eski tarihli kayıt Bezcizâde El-Hac Mustafa

¹⁸⁶ Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler II* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977), 314-315.

¹⁸⁷ Ahmet Gökoğlu, *Paplagonia I. Cilt* (Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, 1952), 323, 329.

¹⁸⁸ VGMA, HD, 1132-101-1-1, (Ra 1102/Aralık-Ocak 1690).

¹⁸⁹ VGMA, HD, 1132-101-3-81, (B 1115/Kasım-Aralık 1703).

¹⁹⁰ Karamanlı Mahallesi "Hacı Mahmud Camii" ile ilgili ilk hurufat kaydı Ra 1102/Aralık-Ocak 1690 tarihine ve "Karamanlı Mescidi" ile ilgili ilk hurufat kaydı ise B 1115/Kasım-Aralık 1703 tarihine aittir. Her iki müessese ile ilgili kayıtlar 18. yüzyıl boyunca devam etmiştir.

¹⁹¹ VGMA, HD, 1133-71-6-28, (M 1135/Ekim-Kasım 1722).

¹⁹² VGMA, HD, 538-97-2-15, (C 1212/Kasım 1797).

¹⁹³ Şeyh Bedreddin, Sultan Çelebi Mehmed zamanı ulemâ ve meşâyihından olup türbesini II. Bayezid inşa ettirmiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından Gökçesu, Afşar ve Hayranlar cihetinde 100 bin dönüm miktarındaki arazinin aşarı ile ormanların hâsılatı dergâha vakfedilmiştir. Bu konuda bk. *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdi 1925)*, 275, 315.

¹⁹⁴ Kaya, *XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinin Tarihi Coğrafyası*, 175.

¹⁹⁵ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 42.

¹⁹⁶ BŞS (1111-1114), 20-a-1, (15 Ca 1112/28 Ekim 1700).

binası mescidine aittir.¹⁹⁷ Mescid, 1765 yılında minber vazedilerek cami hâline getirilmiştir.¹⁹⁸ 1765 yılından itibaren mescid kayıtları yerine Bezcizâde El-Hac Mustafa Camii ile ilgili kayıtlar mevcuttur. Mahallede 1703 yılında Debbâğhâne Mahallesi Camii şeklinde ifade edilen bir caminin de olduğunu görmekteyiz.¹⁹⁹ Bu caminin, 1763 - 1798 tarihleri arasında atanan müezzinlerinin yevmiyelerini Sultanzâde Vakfından almalarından dolayı Bolu hurufat kayıtlarında en erken 1713 yılında ismi geçen Sultanzâde Camisi ile aynı cami olduğu düşünülmektedir.²⁰⁰

Debbâğlar Mahallesinde incelediğimiz döneme ait üç adet eğitim kurumunun adı tespit edilmiştir. 1702 yılına ait kayıta Sarı Müderris Muallimhânesi,²⁰¹ 1707 ve 1728 yıllarına ait kayıtlarda Alay Beyi/Miralay El-Hac Hasan Ağa Muallimhânesi²⁰² ve 1740 ve 1755 yıllarına ait kayıtlarda ise Muhammed Paşa Mektebi'nin²⁰³ varlığı görülmektedir.

Debbâğlar Mahallesinde, Hacı Halil bin Hacı Ahmed Vakfı²⁰⁴ ile Hacı Ömer Çeşme Vakfı²⁰⁵ da mevcuttur. Ayrıca mahallede Mehmed Paşa Hamamı²⁰⁶ ve Balatlar Suyu adı verilen bir dere de bulunmaktadır. Mahallede ticaret mekânı olarak ise taşra odaları yer almaktadır.²⁰⁷

Karaçayır/Çayır Mahallesi: 15. yüzyıldan günümüze ulaşan mahalle, düzlük bir alan üzerinde kurulmuştur. Günümüzde Tabaklar ile Aktaş mahalleleri arasında yer almaktadır. Karaçayır Mahallesi sakini Aktaszâde es-Seyyid Ahmed

¹⁹⁷ VGMA, HD, 1132-101-1-50, (L 1111/Mart-Nisan 1700).

¹⁹⁸ VGMA, HD, 1076-62-2-37, (C 1179/Kasım-Aralık 1765).

¹⁹⁹ VGMA, HD, 1132-101-3-51, (Z 1114/Nisan-Mayıs 1703).

²⁰⁰ VGMA, HD, 1133-71-1-36, (C 1125/Haziran-Temmuz 1713).

²⁰¹ VGMA, HD, 1132-101-3-42, (M 1114/Mayıs-Haziran 1702).

²⁰² VGMA, HD, 1133-71-1-4, (Ş 1119/Ekim-Kasım 1707); VGMA, HD, 1144-86-1-12, (R 1141/Kasım-Aralık 1728).

²⁰³ VGMA, HD, 1079-2-84-7-23, (C 1153/Ağustos-Eylül 1740); VGMA, HD, 1063-85-1-15, (Ca 1168/Şubat-Mart 1755).

²⁰⁴ Debbâğlar Mahallesi sakini Hacı Halil bin Hacı Ahmed, kurduğu vakfa mahalle çarşısında yer alan 5 adet dükkânını vakfetmiştir. Vakfın ne amaçla kurulduğu ve hangi harcamaların yapılacağı ile ilgili bilgi mevcut değildir. Ayrıca vakfın mütevellisinin senelik ücreti 3 kuruş olarak belirlenmiştir. VGMA, HD, 1063-85-5-22, (L 1174/Mayıs-Haziran 1761).

²⁰⁵ Hacı Ömer, Debbâğlar Mahallesinde Çukube? adı verilen çeşmenin bakım ve onarımı için mahalle çarşısında iki bab dükkânı vakfetmiştir. VGMA, HD, 1080-32-1-16, (C 1187/Ağustos-Eylül 1773).

²⁰⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin Tasnifi Vakıf Belgeleri [İ.E.V.]*, No. 71, Gömlek No. 7645, (30 Ca 1126/13 Haziran 1714); Tabaklar Hamamı olarak bilinen Mehmed Paşa Hamamı'nın bânisi olarak 1925 Bolu Vilâyeti Salnamesi'nde Sokullu Mehmed Paşa ismi verilmektedir. Sokullu Mehmed Paşa evkafından olduğu düşünülen hamamın soyunma yeri ahşaptan yapılmış ve dolayısıyla sık sık değişmiştir. 1962 yılında Bolu İdarecileri tarafından hamam yıktırılmak istenmiş ve nihayetinde hamamın soyunma yeri ortadan kaldırılmıştır. *Bolu Vilâyeti Salnamesi (Rumî 1341, Milâdi 1925)*, 210.

²⁰⁷ BŞS (1116-1119), 21-a-1, (25 L 1117/9 Şubat 1706).

Efendi'nin mahallede bulunan dört dönüm tarlasının satış kaydında “...şarken ve garben Mansurzâde Efendi tarlası ve cenuben Karaçayır ve şimalen kendü tarlası ile mahdud ve mümtaz...” yer alan ifadeden anlaşıldığı üzere mahalle ismini “Karaçayır” adı verilen mahalden almaktadır.²⁰⁸ Bolu hurufat kayıtlarında Karaçayır Mahallesi zaman zaman “Çayır Mahallesi” olarak da ifade edilmiştir. Karaçayır Mahallesi'nde bulunan Kocabey Sokağı'nda eskiden var olduğu halk tarafından müşahede edilen ve Hocabeğ ile Turşucuoğlu adlı şahıslar tarafından yaptırılan hamamın varlığından dolayı günümüzde ismi geçmeyen Hocabeğ ve Turşucuoğlu mahallelerinin Karaçayır Mahallesi içerisinde yer aldığı düşünülmektedir.²⁰⁹

Dönemimizde mahallede, Karaçayır Mahallesi Camii ve Karaçayır Mahallesi Camii Evkafı bulunmakta, caminin cuma ve salâ müezzinlerinin ücreti cami evkafı tarafından karşılanmaktadır.²¹⁰ Çelebi Kerimesi olarak tanınan hayır sahibesi Şerife Rukiyye Hatun Dersiyyesi,²¹¹ Cüce Hasan Muallimhâne/Mektebi²¹² mahallede bulunan eğitim kurumlarıdır. Ayrıca iki adet çeşmenin²¹³ tamir ve onarımı için Mansurzâde Efendi Vakfını,²¹⁴ Karaçayır Mahallesi'nde bulunan mektep hocaları için Merhum Hacı Ahmed Paşa tarafından kurulan Mektep Hocaları Vakfını²¹⁵ görmekteyiz. Karaçayır Mahallesi Camii önünde yer alan Muhammed Efendi Çeşmesi²¹⁶ ile çeşmenin tamir ve onarımına kaynak sağlamak amacıyla Muhammed Efendi tarafından Hacı Muhammed Han'ında yer alan altı oda ve ahırın icâresinin vakfedildiği Muhammed Efendi Çeşmesi Nukud Vakfını görmekteyiz. Vakfin nukudunu idare etmek ve çeşmenin bakım onarımını gerçekleştirmek amacıyla günlük 1 akçe ile Hacı Seyyid

²⁰⁸ BŞS (1114-1116), 53-a-3, (1 M 1115/17 Mayıs 1703).

²⁰⁹ Taş, 16. Yüzyılda Bolu Sancağı, 194.

²¹⁰ VGMA, HD, 1063-85-2-35, (C 1171/Şubat-Mart 1758); Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Vakıf Belgeleri [C.EV]*, No. 377, Gömlek No. 19127, (20 L 1157/26 Kasım 1744); BŞS (1111-1114), 9-a-2, (16 Ş 1111/6 Şubat 1700).

²¹¹ Şerife Rukiyye Hatun dersiyeyi Karaçayır Mahallesi Camii'nde Ramazan ayında her gün tedris olunması şartıyla vakf etmiştir. Dersiyenin varlığına işaret eden ilk kayıt 1777 yılına aittir. VGMA, HD, 1077-22-1-31, (C 1191/Temmuz-Ağustos 1777).

²¹² Cüce Hacı Hasan Muallimhâne/Mektebi'nin ismi 1746 yılından itibaren “Hoca Hacı Hasan Muallimhâne/Mektebi” olarak geçmektedir. Ayrıca muallimhânenin Karaçayır Mahallesi içinde yer aldığı belirtilmektedir. VGMA, HD, 1079-1-20-3-12, (Ra 1159/Mart-Nisan 1746).

²¹³ Mahallede ayrıca Dolapçı Hacı Mustafa Bey Çeşmesi'nin de bulunduğunu 1233/1817-1818 tarihli tamir kitabesinden öğrenmekteyiz. *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumi 1341, Milâdi 1925)*, 7.

²¹⁴ VGMA, HD, 1079-1-20-3-3, (B 1158/Temmuz-Ağustos 1745).

²¹⁵ VGMA, HD, 1074-42-2-11, (C 1202/Mart-Nisan 1788).

²¹⁶ BŞS (1116-1119), 24-a-1, (25 L 1117/9 Şubat 1706).

Feyzullah müteveli atanmıştır.²¹⁷ Mahallede bulunan Aşağı Çeşme isimindeki çeşmenin de bakım ve onarımı için Aşağı Çeşme Vakfı oluşturulmuştur.²¹⁸ Ayrıca mahallede Hacı Mustafa Bey tarafından inşa ettirilen ve 1817 - 1818 yıllarında tamir edildiği kitabesinden anlaşılan Dolapçı Hacı Mustafa Bey Çeşmesi²¹⁹ ve mahalle camii önünde yer alan Ümmühan Hatun Çeşmesi de yer almaktadır.²²⁰ Hemen hemen tüm mahallelerde olduğu gibi Karaçayır Mahallesi'nde de Karaçayır Mahallesi Avâriz Vakfı yer almaktadır.²²¹ Ayrıca mahallede bir debbâğhâne²²² ve Ala Akar adlı bir mahal de bulunmaktadır.²²³

Semer kand Mahallesi: 17. yüzyılın avâriz kayıtlarında yer almamasına karşın ikinci yarısına ait sicil kayıtlarında ismine rastladığımız mahalle, Bolu'nun fethinde şehit olduğu söylenen Semerkand'ül-Buhara hazretlerinin türbesi ve aynı adla anılan cami etrafında kurulmuştur.²²⁴ Günümüzde mahallenin kuzeyinde Akpınar, güneyinde de Aktaş mahalleleri bulunmaktadır.

Semer kand Mahallesi'nde bulunan Semer kand Mahallesi Camii ile ilgili Bolu hurufat kayıtlarında yer alan bilgiler 1702 ve 1818 arasındaki yıllara aittir. Cami devirhanı ücretini Ömer Efendi Vakfından almaktadır.²²⁵ Semer kand Mahallesi sakinlerinden Yaran Mehmed Ağa tarafından kendi adına yaptırılan Yaran Mehmed Ağa Camii'nin varlığı 1719 yılı itibariyle tespit edilebilmektedir.²²⁶ Yaran Mehmed Ağa, genellikle Bolu Mahkemesi kayıtlarının şühûdü'l-hâl kısmında yer almış; Bolu'ya hiç gelmeyen ilk Bolu Voyvodası Sarı Mehmed Ağa'nın vekilliğini yapmış etkili bir kişidir.²²⁷ Semer kand Mahallesi ahalisinden Arabzâde Es-Seyyid İbrahim, mahalle çarşısında yer alan 1 bab mülk dükkânını Yıldırım Bayezid Camii'nde müezzin-i sâni olanlara vakfetmiştir.²²⁸

²¹⁷ VGMA, HD, 1144-86-1-23, (Ş 1142/Şubat-Mart 1730).

²¹⁸ BŞS (1111-1114), 32-b-1, (12 L 1112/22 Mart 1701); BŞS (1111-1114), 64-b-1, (5 S 1114/1 Temmuz 1702).

²¹⁹ Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumi 1341, Milâdi 1925), 204.

²²⁰ BŞS (1116-1119), 24-a-1, (25 L 1117/9 Şubat 1706).

²²¹ BŞS (1111-1114), 39-a-2, (1 Ra 1113/6 Ağustos 1701).

²²² BŞS (1111-1114), 60-b-1, (27 L 1113/27 Mart 1702).

²²³ BŞS (1116-1119), 6-a-2, (20 Za 1116/16 Mart 1705).

²²⁴ Eyice, "Tarihte Bolu", 10.

²²⁵ VGMA, HD, 1076-62-2-38, (B 1179/Aralık-Ocak 1765).

²²⁶ VGMA, HD, 1133-71-4-3, (Ra 1131/Ocak-Şubat 1719).

²²⁷ Çöpoğlu, 836 No 'lu Defterin Transkripsiyonu ve değerlendirilmesi-BAMER, 59.

²²⁸ VGMA, HD, 538-97-1-1, (23 L 1210/1 Mayıs 1796).

Ayrıca Semerkand Mahallesi Bedel-i Nüzül ve Avârız Vakfı²²⁹ ile Kâtip Hasan Efendi ve Kızları Kerime ve Fatma Hatun Nukud Vakfının varlıkları da görülmektedir.²³⁰ Semerkand Mahallesi'nde Saliha Hanım Medresesi de bulunmaktadır.²³¹ Mahallede 1771 yılına ait tamir kitabesinden öğrendiğimiz kadarı ile Ali bin Müslim tarafından inşa ettirilen bir çeşme bulunmaktadır.²³²

Akmescid Mahallesi: 15. yüzyıl ile 20. yüzyıl başları arasında var olan mahalle, günümüzde Tabaklar Mahallesi ve Karamanlı Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır.²³³ Akmescid Mahallesi'nde El-Hac Zafer Nukud Vakfı bulunmaktadır. Bâni El-Hac Zafer, vakfın nakit gelirinden 2 akçeyi Akmescid Mahallesi Mescid'inde medrese öğrencilerine ders veren müderris/dersiâmlara şart kılmıştır.²³⁴ Çukur Mahallesi'nde bulunduğu belirtilen Yıldırım Bayezid Han Mescidi'nin 1732 yılından itibaren mahalle sınırları içerisinde yer aldığı görülmekte;²³⁵ bu durum, bize mahalle sınırlarında yaşanan değişikliği çağrıştırmaktadır. Ayrıca 18. yüzyılın başlarında mahallede Voyvoda Sarayı²³⁶ ve Paşa Hanı²³⁷ bulunmaktadır.

Aslahâddin/Aslıhatun²³⁸ Mahallesi: Aslahâddin Mahallesi'ne adını veren Aslahâddin, Nakşibendî Tarikatı mensubu ilk gazi erenlerdendir.²³⁹ 15. yüzyıl ile 20. yüzyıl başları arasında var olan mahallenin günümüzde Akpınar Mahallesi sınırları içerisinde kaldığı düşünülmektedir. Çünkü geçmişte Aslahâddin

²²⁹ VGMA, HD, 1079-2-84-7-33, (R 1154/Haziran-Temmuz 1741).

²³⁰ Kâtip Hasan Efendi ve Kızları Kerime ve Fatma Hatun'un kurdukları nukud vakfı 100 kuruş meblağdan oluşmakta olup senelik neması ile Eski Camii'de sabah namazından sonra bir cüz-i şerif tilavet olunmaya ve Şemsi Ahmed Paşa Camii'nde iki sıra kandil için kandilci, cami temizliği için ferrâş ve kilerci ücretleri ödenmektedir. VGMA, HD, 1079-1-20-5-13, (M 1164/Kasım-Aralık 1750).

²³¹ VGMA, HD, 1076-62-3-31, (L 1181/Şubat-Mart 1768).

²³² *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 202-203, 209.

²³³ Kaya, XIX. *Yüzyılda Bolu Şehrinin Tarihi Coğrafyası*, 175.

²³⁴ Akmescid Mahallesi El-Hac Zafer Nukud Vakfı ile ilgili ilk kayıt beratsız mutasarrıf olan Ahmed'in tevcih kaydı ile ilgilidir. Sonraki kayıta ise Ahmed'in öldüğünü ve yerine oğlu varken Musa adında birisinin tasarrufu kendi üzerine yaptırdığını ve sonradan ref' edildiğini ve Ahmed'in oğlu İbrahim'in yaklaşık 49 yıl bu hizmeti yerine getirdiğini görmekteyiz. VGMA, HD, 1133-71-6-29, (M 1135/Ekim-Kasım 1722); VGMA, HD, 1144-86-1-15, (Ca 1141/Aralık-Ocak 1728); VGMA, HD, 1144-86-1-16, (C 1141/Ocak 1729); VGMA, HD, 1077-22-1-17, (22 R 1190/10 Haziran 1776).

²³⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Belediye Belgeleri [C.BLD]*, No. 127, Gömlek No. 6310, (H.22 Ca 1145/10 Kasım 1732).

²³⁶ BŞS (1111-1114), 65-a-2, (22 S 1114/18 Temmuz 1702).

²³⁷ BŞS (1111-1114), 27-a-1, (14 Ra 1112/29 Ağustos 1700).

²³⁸ Aslahâddin Mahallesi'nin ismi Bolu ile ilgili hazırlanmış bazı tetkik eserlerde Aslıhatun Mahallesi şeklinde ifade edilmiş olup çalışmamızda Aslahâddin ismi kullanılacaktır. Mahallenin ismi dönemimize ait Bolu hurufât kayıtlarında sadece bir kayıta "Aslıhan" olarak geçmektedir. VGMA, HD, 1140-98-1-4, (C 1108/Aralık-Ocak 1696).

²³⁹ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 276.

Mahallesi içerisinde yer alan Aslahâddin Hazretleri'nin türbesi ve Aslahâddin Camisi, günümüzde Akpınar Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır.²⁴⁰

18. yüzyılın ilk yarısında, mahalledeki çarşı yakınında bulunan ve Aslahâddin tarafından yaptırılan mescid-i şerif, cemaatinin fazla olması ve civarda cami bulunmamasından ötürü 1732 yılında Hacı İbrahim tarafından minber vaz edilerek camiye dönüştürülmesi için Bolu Nâibi Hacı İbrahim tarafından arz gönderilmiş²⁴¹ ve 1734 yılında verilen izn-i emir ile Aslahâddin Mescidi cami hüviyetine kavuşmuştur.²⁴² İzn-i emirden sonra bile kayıtlarda Aslahâddin Camii genellikle Aslahâddin Mahallesi Mescid-i Şerifi olarak anılmaya devam etmiştir.²⁴³ Ayrıca mahallede 1787 yılına ait hatiplik tevcih evrakından tespit edebildiğimiz kadarıyla Bolu Has Voyvodası Ahmed Ağa Camii'nin de olduğunu görmekteyiz.²⁴⁴ Hisartepesi'nin güneyinde Aslahâddin Hazretleri tarafından 1569-1570 yıllarında yaptırılmış Aslahâddin Dergâhı bulunmaktadır.²⁴⁵ Aslahâddin Mahallesi Camii yakınında Seyyid Mustafa tarafından adına yaptırılan Seyyid Mustafa Muallimhânesi'nin varlığını muallim-i sıbyan atama kaydından öğrenmekteyiz.²⁴⁶ Mahallenin 1707 yılında çıkan yangında Akpınar ve Hacı İlyas Mahalleleri ile birlikte büyük hasar aldığı tespit edilmiştir.²⁴⁷

Hocabeğ Mahallesi: 20. yüzyılın başlarına kadar var olan mahalle, günümüzde mevcut değildir. 17. yüzyıla kadar ismi zikredilen Veled-i Turşucu Mahallesi'nin bu yüzyıldan itibaren Hocabeğ Mahallesi sınırları içerisinde kaldığı, daha sonra ise Hocabeğ Mahallesi'nin Karaçayır Mahallesi'ne ilhak edildiği değerlendirilmektedir.

Mahallenin şehre çok önceden yerleşmiş bir şahıs olan ve bir takım hayır eserleri yaptıran Hocabeğ'e izafeten bu adı aldığı düşünülmektedir.²⁴⁸ İncelediğimiz döneme ait kayıtlara yansıyan bilgilere göre Hocabeğ

²⁴⁰ Didem Sevtap Kaya - Mehmet Bayartan, "XVI. Yüzyıldan Günümüze Bolu Şehri Mahallelerinin Tarihi Gelişimi", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 21 (2019), 169.

²⁴¹ VGMA, HD, 1079-2-84-3-12, (Ş 1144/Ocak-Şubat 1732).

²⁴² VGMA, HD, 1079-2-84-4-26, (Za 1146/Nisan-Mayıs 1734).

²⁴³ "Bolu Kazasında Aslahâddin Mahallesinde vaki' Aslahâddin Mescidi dimekle ma'ruf cami-i şerifin..." VGMA, HD, 1063-85-7-4, (C 1169/Mart 1756).

²⁴⁴ BOA, C.EV, No. 623, Gömlek No. 31448, (29 Ra 1201/19 Ocak 1787).

²⁴⁵ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumi 1341, Milâdi 1925)*, 276.

²⁴⁶ VGMA, HD, 1082-24-1-19, (M 1184/Nisan-Mayıs 1770).

²⁴⁷ BŞS (1119-1122), 11-a-2, (5 C 1119/3 Eylül 1707).

²⁴⁸ Taş, 16. *Yüzyılda Bolu Sancağı*, 41.

Mahallesi'nde Hocabeğ Mahallesi Mescidi²⁴⁹ bulunmaktadır. Hocabeğ Mahallesi Mescidi ile ilgili ilk kayıt 1699,²⁵⁰ son kayıt ise 1813²⁵¹ yılına aittir. 1705 yılına ait sicil kaydında mescidin bânisi olarak merhum Hocabeğ ismi geçmektedir.²⁵² Mahallede bulunan el-Hac Abdullah Çavuş Dârülkurrâsı Vakfı tarafından 1725 yılında Semerkand Mahallesi'nde bulunan medrese müderrisliği Mustafa Efendi'ye tevcih edilmiştir.²⁵³ Ayrıca Hocabeğ Avârız ve Nüzül Vakfı²⁵⁴ tarafından da mahalle ahalisi desteklenmektedir.

Yeni Cami/Cami-i Cedîd Mahallesi: Yeni Cami nam-ı diğer İmaret Mahallesi'nin ismi 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kayıtlarda geçmesine rağmen günümüzde böyle bir mahalle ismi bulunmamaktadır. Bugün İmaret Camii Aktaş Mahallesi'nde bulunduğu mahalle de büyük ihtimalle Aktaş Mahallesi sınırları içerisinde kalmıştır.

Şemsi Ahmed Paşa tarafından yaptırılan imarethâne, İmaret Camii'nin bulunduğu alanın yakınında yer almaktadır. Hatta bu imaretin varlığı nedeniyle Yeni Cami Mahallesi, Osmanlı Dönemi'nde İmaret Mahallesi adıyla da anılmıştır.²⁵⁵ Mahalleye ismini veren İmaret Camii, Büyük Cami'den sonra inşa edildiği için halk tarafından Yeni Cami olarak adlandırılmış; Yıldırım Bayezid Camii de Eski Cami adıyla anılmaya başlanmıştır.²⁵⁶

Cami-i Cedîd Mahallesi'ne ait kayıtlardan daha önce vefat ettiğini öğrendiğimiz mahalle sakini ve hayır sahibi Hulusi Ahmed Efendi'nin, birçok evden oluşan mülk menziline, kendisinin ve hayatta olmayan müslümanların ruhlarına hediye etmek üzere her sene bir hatm-i şerif, her cuma ve pazartesi günleri sure-i mülk okunması şartıyla önce eşi Rukiyye Hatun'a, ondan sonra ise Kur'ân-ı Kerimi usulüne göre okuyan erbâb-ı istihkâkdan kişilere vakf ve şart ettiğini öğrenmekteyiz.²⁵⁷

²⁴⁹ VGMA, HD, 1132-101-4-78, (L 1117/Ocak-Şubat 1706)

²⁵⁰ VGMA, HD, 1132-101-1-30, (Ra 1111/Ağustos-Eylül 1699).

²⁵¹ VGMA, HD, 540-63-1-21, (Za 1228/Ekim-Kasım 1813).

²⁵² BŞS (1116-1119), 86-a-1, (Evâsıt S 1117/Haziran 1705).

²⁵³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Maarif Belgeleri* [C.MF], No. 135, Gömlek No. 6749, (21 Ş 1137/5 Mayıs 1725).

²⁵⁴ VGMA, HD, 1063-85-2-39, (B 1171/Mart-Nisan 1758).

²⁵⁵ Kaya, *XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinin Tarihi Coğrafyası*, 171.

²⁵⁶ Süme, "Eski Cami Mahallesi", 446.

²⁵⁷ VGMA, HD, 1063-85-7-10, (Ş 1169/Mayıs 1756).

Çukur Mahallesi: 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ismine rastladığımız Çukur Mahallesi, günümüzde mevcut değildir. Ancak Bolu Belediyesi'nin bulunduğu mahal vaktiyle Çukur Mahallesi olarak anılmaktaydı.²⁵⁸ Günümüzde mahalle, Büyük Cami Mahallesi sınırları içerisinde kalmıştır.

Yıldırım Bayezid Han Camii ile ilgili kayıtların bir kısmında cami mahalli olarak Çukur Mahallesi açıkça ifade edilmiştir.²⁵⁹ Mahallede bulunan Yıldırım Bayezid Mescidi, 1722 yılında minber vazedilerek camiye çevrilmiştir.²⁶⁰ 1759 yılına ait bir kayıta ise aslında mescidin cami olduğu ve mescid olarak bilindiği “*Bolu'da Çukur Mahallesi'nde Yıldırım Bayezid Han mescidi demekle arif cami-i şerifde...*” ifadeleri ile belirtilmiştir.²⁶¹ Ayrıca Yıldırım Bayezid Mescidi için kurulan Yıldırım Bayezid Han İmâmet-i Evkafının varlığını yapılan müteveli atama kaydından anlamaktayız.²⁶² Çukur Mahallesi'nde bulunan Aliyye Hatun Mektebi²⁶³ ile ilgili olarak hurufat kayıtlarında -her ne kadar vakıf kurumları bâni adları ile ifade edilse de- mektebin Aliyye Hatun tarafından inşa olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Aliyye Hatun Mektebi ile ilgili kayıtlar muallim-i sıbyan tevcid ve tecdid kayıtlarıdır. Mahallede 1707-1708 yılında el-Hac Ahmed Ağa tarafından inşa ettirilen Çarşıbaşı Çeşmesi,²⁶⁴ Karacaagaç Vakfına ait bir arsa²⁶⁵ ve Hızırlık Bayırı²⁶⁶ adı verilen bir mahal bulunmaktadır. Terziler Çarşısı²⁶⁷ ve arasta ise mahallede ticari faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶⁸

Hacı İlyas Mahallesi: Mahallenin ismi 17. yüzyıl avârız kayıtlarında yer almakla birlikte yüzyılın ikinci yarısına ait sicil kayıtlarında geçmemektedir. 18. yüzyılın ilk yarısına ait avârız ve nüzül kayıtlarında bahsedilmeyen mahalle ile ilgili tek bilgi Bolu hurufat kayıtlarında “*Bolu'da Hacı İlyas Mahallesi'nde mescidde nim*

²⁵⁸ Süme, “Eski Cami Mahallesi”, 448.

²⁵⁹ “*Bolu Mahallâtından Çukur mahallede Yıldırım Han Camii'nde...*” VGMA, HD, 1079-2-84-1-36, (B 1143/Ocak-Şubat 1731).

²⁶⁰ VGMA, HD, 1133-71-6-26, (M 1135/Ekim-Kasım 1722).

²⁶¹ VGMA, HD, 1063-85-4-28, (1 Ra 1173/23 Ekim 1759).

²⁶² VGMA, HD, 1079-2-84-6-45, (Ra 1152/Haziran-Temmuz 1739).

²⁶³ VGMA, HD, 1133-71-2-13, (M 1128/Aralık-Ocak 1715-1716)

²⁶⁴ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumi 1341, Milâdi 1925)*, 209.

²⁶⁵ BŞS (1111-1114), 66-a-1, (27 Ra 1114/21 Ağustos 1702).

²⁶⁶ BŞS (1111-1114), 18-a-2, (25 Ca 1112/7 Kasım 1700).

²⁶⁷ BŞS (1111-1114), 41-a-1, (19 Ra 1113/24 Ağustos 1701).

²⁶⁸ BŞS (1111-1114), 66-a-1, (27 Ra 1114/21 Ağustos 1702).

akçe ile müezzin Mehmed fevt mahlûlünden Hacı Mehmed bin Mustafa'ya nâibi Abdullah arzıyla tevcih” şeklinde ifade edilen mahalle mescidi ile ilgili müezzin atama kayıdır.²⁶⁹ Bolu sicil kayıtlarında ise ismine 1707 yılına ait bir kayıta rastlanılmaktadır. Mahalle yüzyılın başlarında çıkan bir yangından dolayı büyük oranda tahribata uğramıştır.²⁷⁰ Bu durum karşısında Hacı İlyas Mahallesi'nin 18. yüzyılın ilk yarısı itibari ile mahalle statüsünü kaybettiği düşünülmektedir.

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu mahalleleri, sahip oldukları müesseseleri ile dinî, iktisadi, sosyal ve kültürel faaliyetlerin aktif olarak yürütüldüğü, toplumsal dayanışmanın yoğun olarak gerçekleştirildiği Osmanlı mahallesi kimliğini yansıtmaktadır.

1.1.3.2. Bolu Sancağı'na Bağlı Divanlar

Divan, özellikle Samsun-Bolu-İstanbul hattında bulunabilen ve kendine has idari ve mali bir sistemi olan iskân şeklidir.²⁷¹ Evliya Çelebi, divanı “*Etrâkın (Türklerin) divan tabir ettikleri, Selçukîlerden Sultan Alâeddin asrında Bolu Beyi iken bu dağları fethettikçe aman vermek için divan edip kös çaldırıldığı yerlerdir ki hâlâ divan lafzı ile tabir olunur.*” şeklinde tarif etmektedir.²⁷² Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan itibaren idari ve mali bir birim olarak karşımıza çıkan divanlar; daha çok Kuzeypatı Anadolu'da, bu bölge içinde ise Bolu Sancağı'nda yoğunlaşmaktadır.²⁷³

16. yüzyılda divanlar; Gerede, Taraklıborlu, Viranşehir, Ulus, Onikidivan (Bartın), Yedidivan (Perşenbe), Konurapa, Dodurga, Mudurnu ve Bolu Sancağı'nın Ereğli Kazası'nda görölmektedirler. Bunlar arasında “Yedidivan” ve “Onikidivan” isimleri dikkat çekicidir. Yine Gerede yöresinde Emir Şah Divanı, Abuk Divanı, Cemaleddin Divanı, Kayı Divanı, Çağış Divanı, Armud Su Divanı, Taceddin Divanı ve Dört Divan görölmektedir.²⁷⁴ Divanları oluşturan köylerin

²⁶⁹ VGMA, HD, 1133-71-2-30, (Ca 1129/Nisan-Mayıs 1717).

²⁷⁰ BŞS (1119-1122), 11-a-2, (5 C 1119/4 Ağustos 1707).

²⁷¹ Yılmaz, “Türkiye'de Tarihçiler ve Coğrafyacılar Tarafından Farklı Anlamalarda Kullanılan Bir Terim: Divan”, 306.

²⁷² Yılmaz, “Türkiye'de Tarihçiler ve Coğrafyacılar Tarafından Farklı Anlamalarda Kullanılan Bir Terim: Divan”, 290.

²⁷³ İlker Yiğit, “Divan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), ek-1/333.

²⁷⁴ Yılmaz, “Türkiye'de Tarihçiler ve Coğrafyacılar Tarafından Farklı Anlamalarda Kullanılan Bir Terim: Divan”, 280-290.

sayısı ise değişiklik arz etmektedir. Örneğin Mudurnu Kazası, Bulanık Divanı'na bağlı 2 köy varken Sırçalı Divanı'na bağlı 13 köy bulunmaktadır.²⁷⁵

Osmanlılar'da divan timar teşkilâtıyla ilgili bir birim kabul edilmiş ve zamanla nahiye altında toplanmıştır.²⁷⁶

Tablo 1.1. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Merkez Kazası'na bağlı divanlar²⁷⁷

Sıra No	Divan	Bağlı Olduğu Birim	Kayıt Adedi
1	Andıra Çetmi	Bolu Kazası	4
2	Arab	Bolu Kazası	1
3	Berkkebir	Gökçesu Nahiyesi	1
4	Çele Divanı	Bolu Kazası	1
4	Çorak ²⁷⁸	Bolu Kazası	3
5	Dikre?	Bolu Kazası	2
6	Felekeddin	Bolu Kazası	5
7	Hacıbeğler	Bolu Kazası	1
8	Hisar	Bolu Kazası	1
9	Karakuş	Bolu Kazası	1
10	Kır	Bolu Kazası	4
11	Vezir	Bolu Kazası	1
12	Yağlıca	Bolu Kazası	15
13	Zaimler/Zaim	Bolu Kazası	2
14	Zeameddin	Bolu Kazası	36
15	Zeameddin	Sazak Nahiyesi	4

Bolu Kazası'na bağlı Andra Çetmi Divanı'nda bulunan Baba Hızır Camii, Tekyesi, Zâviyesi, Türbesi ve Kârbansarayı Vakfı²⁷⁹ ve Arab Divanı'nda yer alan Resul Fakı Mezraası ile ilgili tevcih kayıtları mevcuttur.²⁸⁰ Çorak Divanı'nda bulunan Gök Musli Camii'ne müezzin atamaları,²⁸¹ Dikre? Divanı'nda bulunan Mehmed Fakı Mezraası'na ise mezraadar atama kayıtları vardır.²⁸²

²⁷⁵ Mehmet Süme - Abdullah Lülecı, *Mudurnu Nüfus Defteri-I* (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2022), 15.

²⁷⁶ Yiğit, "Divan", Ek-1/334.

²⁷⁷ Tablo oluşturulurken dönemimize ait Bolu hurufat kayıtları ve Bolu şer'iyye sicillerinde geçen Bolu Kazası'nda yer alan divanlar dikkate alınmıştır.

²⁷⁸ Bazı kayıtlarda Çorak divan olarak geçmekle birlikte kayıtların çoğunluğunda Gökçesu Nahiyesi karyesi olarak geçmektedir.

²⁷⁹ VGMA, HD, 1133-71-6-31, (M 1135/Ekim-Kasım 1722).

²⁸⁰ VGMA, HD, 539-20-2-10, (20 R 1219/29 Temmuz 1804).

²⁸¹ VGMA, HD, 1132-101-3-40, (M 1114/Mayıs-Haziran 1702).

²⁸² VGMA, HD, 1132-101-3-41, (M 1114/Mayıs-Haziran 1702).

Felekeddin Divanı'na ait iki karyenin ismi tespit edilmiştir. Ömerler Karyesi'nde bulunan Celal Danişmend Vakfına²⁸³ ve Karaköy Karyesi'nde bulunan Musa Paşa Camii Vakfına²⁸⁴ mütevellî atama kayıtları mevcuttur. Bolu hurufat kayıtlarında Ömerler Karyesi Bolu Kazası merkez karyeleri içerisinde de yer almaktadır. Ancak vakıf kayıtlarının farklı olması nedeniyle hem Felekeddin Divanı'nda hem de Bolu Kazası merkezinde yer alan karyelerin ayrı olduğu düşünülmektedir. Karaköy Karyesi; tek bir kayıta Felekeddin Divanı'na bağlı gösterilmiştir, diğer kayıtlarda Bolu Kazası merkezine bağlı olarak yer almaktadır.²⁸⁵

Bolu Kazası'na bağlı Hacibeğler Divanı bünyesinde Hacibeğler Vakfı bulunmaktadır. Divan, Bolu hurufat kayıtlarında 1690-1691 yılında divan,²⁸⁶ 1719-1720 yılı itibariyle de karye olarak zikredilmiştir.²⁸⁷

Hisar Divanı'na bağlı Uzunca Karyesi'nde Bekmiş Çiftliği,²⁸⁸ Karakuş Divanı'nda Emre Vakfı,²⁸⁹ Kır Divanı'nda Sarı Şeyh Mezraası, Yusufoglu Mehmed Çiftliği ve Fatma Hatun Mezraası,²⁹⁰ Zaimler Divanı'na bağlı Rahmanlar Karyesi'nde Asil Bey Mezraası bulunmaktadır.²⁹¹

Vezir Divanı'na bağlı Çardak Karyesi'nde bulunan Abdülkerim Camii hatibinin görev tecdid kaydı yer almaktadır. Çardak Karyesi'nin 1703 yılına ait tek bir kayıta bağlı olduğu divan belirtilmiştir. Diğer kayıtlarda Dörtdivan Nahiyesi karyesi olarak geçmektedir.²⁹²

Bolu Kazası'na bağlı Yağlıca Divanı'nda²⁹³ Aşağı Karye Mescidi bulunmaktadır. Divana bağlı Bekirler Karyesi'nde İbrahim Dede Vakfı, Resul Paşa Mescidi ve Camii, Çorak Karyesi'nde mescid, Güler Karyesi'nde cami,

²⁸³ VGMA, HD, 1079-2-84-6-11, (Ra 1150/Haziran-Temmuz 1737).

²⁸⁴ VGMA, HD, 1079-1-20-1-15, (Ca 1155/Temmuz-Ağustos 1742).

²⁸⁵ VGMA, HD, 1079-1-20-1-15, (Ca 1155/Temmuz-Ağustos 1742) numaralı tek bir kayıta Felekeddin Divanı'na bağlı olarak gösterilmiştir.

²⁸⁶ VGMA, HD, 1132-101-1-3, (Ra 1102/Aralık-Ocak 1690-1691).

²⁸⁷ VGMA, HD, 1133-71-4-27, (S 1132/Aralık-Ocak 1719-1720).

²⁸⁸ VGMA, HD, 1132-101-6-8, (Ca 1118/Ağustos-Eylül 1706).

²⁸⁹ VGMA, HD, 1132-101-4-59, (Ca 1117/Ağustos-Eylül 1705).

²⁹⁰ VGMA, HD, 1132-101-6-1, (S 1118/Mayıs-Haziran 1706).

²⁹¹ VGMA, HD, 538-97-3-4, (1 Ca 1214/1 Ekim 1799).

²⁹² VGMA, HD, 1132-101-3-75, (B 1115/Kasım-Aralık 1703).

²⁹³ VGMA, HD, 1132-101-4-41, (Z 1116/Mart-Nisan 1705).

Hacılar Karyesi'nde cami ve Hoca Karyesi'nde Kudbeddin Camii mevcuttur. Yağlıca Divanı, bazen nahiyeye²⁹⁴ olarak bazen de karye²⁹⁵ olarak zikredilmiştir. Tarihsel olarak bir sıra gözlenmemiştir.

Zeameddin Divanı, 1749 yılında Bolu Kazası merkezine bağlı gözüürken²⁹⁶ 1777 yılı itibariyle Sazak Nahiyesi bünyesinde belirtilmiştir.²⁹⁷ Zaimler Divanı'nın Zeameddin Divanı olduğunu bünyesinde yer alan Rahmanlar Karyesi'nde bulunan Asil Bey Mezraası kayıtları devamlılığından anlamak mümkündür. Bolu Kazası'na bağlı Zeameddin Divanı'nda bulunan Akçakavak Karyesi'nde Timurhan Vakf-ı Mezraası, Rahmanlar Karyesi'nde Asil Bey Mezraası, Tahirler Karyesi'nde yine Timurhan Vakf-ı Mezraası, Köpekoğlu? Vakfı; Sazak Nahiyesi'ne bağlı Zeameddin Divanı Hacılar Karyesi'nde Bardakçı Zâviyesi, Yenice Zeameddin Karyesi'nde Asil Bey Vakfı bulunmaktadır. Zaim Divanı'na bağlı Örencik Karyesi'nde bulunan mülk menzil, Kadioğlu Bahçesi ve Karadere mahallinde olan koyun yaylağı Bolu Alay Beyi Hasan Ağa'ya hibe yoluyla satılmıştır.²⁹⁸

Bolu Kazası'na bağlı Çele Divanı bünyesinde Bayat Karyesi bulunmaktadır. Közle Dağı ve bu dağ içerisinde bulunan Kârban Yaylağı Çele Divanı'nın sınırları içerisinde yer almaktadır.²⁹⁹ Berkkebir Divanı, Gökçesu Nahiyesi'ne bağlıdır. Divan'da Sasan Bey Mezraası bulunmaktadır.³⁰⁰

Sonuç olarak Bolu Kazası ile ilgili kayıtlardan da anlaşıldığı üzere divan, bir yerleşme biçiminden ziyade Osmanlı idari ve mali teşkilâtı içerisinde yer alan bünyesinde köyleri, vakıf ve müesseselerini barındıran idari bir birimdir.

1.1.3.3. Bolu Merkez Kazası'na Bağlı Köyler

Bir iskân terimi olarak köy; ekonomik faaliyetleri çoğunlukla tarıma, hayvancılık ve el sanatlarına dayanan, mekanik iş bölümü, cemaat ruhu, geleneği

²⁹⁴ VGMA, HD, 1132-101-6-39, (Ş 1104/Nisan-Mayıs 1693).

²⁹⁵ VGMA, HD, 1132-101-6-44, (S 1104/Ekim-Kasım 1692).

²⁹⁶ VGMA, HD, 1079-1-20-4-25, (Ş 1162/ Temmuz-Ağustos 1749).

²⁹⁷ VGMA, HD, 1077-22-1-35, (Ş 1191/Eylül-Ekim 1777).

²⁹⁸ BŞS (1111-1114), 22-a-3, (24 B 1112/4 Ocak 1701).

²⁹⁹ BŞS (1111-1114), 40-a-2, (5 Ra 1113/10 Ağustos 1701).

³⁰⁰ VGMA, HD, 1076-62-3-30, (L 1181/Şubat-Mart 1768).

bir hayat ve aile yaşantısı olan, nüfusu en fazla binlerle ifade edilebilen, coğrafi bir sınırı, kendine ait bir adı ve kendine özgü bir toplumsal örgütlenmesi bulunan, toplumsal değişim süreci nisbeten yavaş işleyen, kırsal bir mekânda varlığını sürdüren sosyal ve fiziksel çevrelerden oluşan, bütün bu yönleriyle de şehirlerden farklılık gösteren bir yerleşmedir. Bu şekliyle köy; diğer yerleşim yerlerinden uzak, yalıtılmış, etrafı köye ait otlak, yaylak, mera, baltalık gibi geniş bir coğrafi alanı kapsayan yerleşim birimidir.³⁰¹ Şehirden farklı olarak sadece toprak mahsulleri yetiştiren, tarım ve hayvancılıkla uğraşan ve bunlarla geçinen, yaşadığı çevreyle organik bir birlik oluşturan, birkaç ev ve ağılı içine almak suretiyle bir arada bulunan kır iskânlarına köy adı verilmektedir.³⁰²

16. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı'nda 1.354 köy, 828 mezraa ve 206 çiftlik; Bolu Kazası'nda ise 120 köy, 68 mezraa ve 37 çiftlik bulunmaktadır.³⁰³ 17. yüzyılın sonlarında ise Bolu Kazası'na bağlı 147 köy bulunmaktadır.³⁰⁴

18. yüzyılın ilk yarısında klasik köy iskânının tüm unsurlarını barındıran Bolu Kazası köylerinde tarım ekonomisinin yanı sıra hayvancılık da önemli bir yer tutmuştur. Köy halkı gıdasını beslediği hayvanlardan ve ziraatten temin etmiştir. Köy meskenleri cami ve çeşme gibi unsurların etrafında toplu olarak inşa edilmiştir. Evler, çoğunlukla ahşaptan iki katlı olarak inşa edilmiş ve alt katlar ahır olarak kullanılmıştır. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Merkez Kazası'na bağlı olarak tespit edilen ve kaynaklarda "etraf-ı şehir kurâhâsı" şeklinde zikredilen karyeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

³⁰¹ Osman Gümtüşçü - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Köy", Türkiye *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), ek-2/85.

³⁰² Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası* (Ankara: TTK yayınları, 1989), 116; Reşit Rahmeti Arat, "Köy", *MEB İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 6/924.

³⁰³ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 39, 89; *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, I/49*.

³⁰⁴ Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler", 125; Katıranlı, "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Bolu Merkez Kazası", 160.

Tablo 1.2. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Merkez Kazası'na bağlı karyeler

Afşargidriç	Bünüş	Danişmendobası	Hamzabeğ	Kuşçular	Seyyidler
Afşargökçesu	Bürmük	Değirmenderesi	Hariç Akçakavak	Kuzfındık	Sığırkuyruğu ³¹⁸
Afşarkır	Caferler	Değirmenözü	Hızırşeyhler	Kuzören	Soku ³¹⁹
Ağaçalar	Çakırlar	Demürciler	İsamenler	Küplüce	Susuzkımık
Ağalar	Çakmaklar	Dereceören	Kadıobası	Kürkçüler	Şahne
Ahmedler	Çanakçılar	Dodurga	Kandamış ³¹⁵	Merkeşler	Şeyhköyü
Akkocalar	Çandar?	Döğerler ³¹¹	Karacaagaç ³¹⁶	Mestçiler	Şeyhler ³²⁰
Alpağut ³⁰⁵	Çanşaber	Durakçı	Karacasu	Mestiçele	Taşoluk
Alpağut Demürcileri	Çanşazeameddin	Ericcek	Karakaya	Musuluklar	Tatlar
Arab	Çatakfelekeddin	Eylemen	Karaköy ³¹⁷	Müstakimler	Teteme Karaagaç
Baba Hızır	Çatakzeameddin	Eynesi	Karamanlar	Nazarlar	Tetemeçele
Bahçe	Çayarab	Fasıl	Karataş	Ocaklar	Ulumescid
Bahşiler	Çaygökpınar	Fulusisufli	Kasablar	Oğulduruk	Üzerler ³²¹
Bakırılıçanşa ³⁰⁶	Çayır	Fulusiulvi ³¹²	Kayısazak	Okçular	Vakf-ı Akçakavak
Baltalı ³⁰⁷	Çepni	Fulusi	Kindıra	Ösenek	Vakf-ı Geçidören
Banaz	Çıkçılar	Geçidören	Kınıklıca	Ösler?	Vakf-ı Kemal Beğ tekyesi
Bayat	Çıkmalar	Gögem	Kınıksazak	Pelitçik	Yağlıca ³²²
Beğköyü	Çivril	Gökpınar	Kırha	Rumşalar	Yakublar
Beğler	Çorak	Göl	Kıssahanlar	Saççılar	Yayladanlar
Belenviran	Çölmekçiler	Güneyfelekeddin	Kızılağıl	Salıbeğler	Yenicefelekeddin
Belkaraagaç	Çukur	Güneygidriç	Koz-ı Fulus	Sancak	Yenicezeameddin ³²³
Berk ³⁰⁸	Çukurören	Güneygökçesu	Koz-ı Kebir	Saraycık	Yozgat
Berkgökpınar	Dadani ³¹⁰	Hacıbeğler ³¹³	Koz-ı Sagir	Sarucalar	Yıva
Berkkebir ³⁰⁹	Dadıç	Hacılar ³¹⁴	Köprücüler	Saruçam	Zehmanlar

³⁰⁵ VGMA, HD, 1144-86-1-5, (Za 1140/Haziran-Temmuz 1728) numaralı kayıttta Alpağutbeğ olarak ismi geçmektedir. Alpağut Karyesi'nde "Baltacı Mustafa Bahçesi" adı verilen bir bahçe ve nehr-i carî adı verilen bir nehrin bulunduğu görülmektedir. BŞS (1111-1114), 45-a-2, (7 Ca 1113/10 Ekim 1701).

³⁰⁶ Bakırılıçanşa Karyesi civarında, Bazarkanlar suyu denilen nehir bulunmaktadır. BŞS (1111-1114), 2-b-2, (15 M 1111/13 Temmuz 1699). Ayrıca bazı sicil kayıtlarında Bazarkanlar Nehri'nin etrafında nehrin adıyla anılan Bazarkanlar Karyesi'nin ismi geçmektedir. BŞS (1114-1116), 54-a-1; BŞS (1111-1114), 1-b-2.

³⁰⁷ VGMA, HD, 1133-71-6-10, (B 1134/Nisan-Mayıs 1722) ve BŞS (1116-1119), 67-a-1 numaralı kayıtlarda Sazak Nahiyesi karyesi olarak geçmektedir.

³⁰⁸ Berk Karyesi'nde "Yusuf Sufi Yerleri" adı verilen bir mahal bulunmaktadır. BŞS (1116-1119), 42-a-1, (7 C 1118/16 Eylül 1706).

³⁰⁹ VGMA, HD, 1076-62-3-30, (L 1181/Şubat-Mart 1768) numaralı kayıttta Gökçesu Divanı olarak geçmektedir.

³¹⁰ VGMA, HD, 1079-2-84-7-31, (Ra 1154/Mayıs-Haziran 1741) numaralı tek bir kayıttta Sazak Nahiyesi'ne bağlı olarak geçmektedir.

³¹¹ Döğer Karyesi, Bolu hurufat kayıtlarında genellikle Dörtdivan Kazası karyesi olarak geçerken, VGMA, HD, 1132-101-6-38, (S 1104/Ekim-Kasım 1692) numaralı kayıttta Döğer Karyesi Bolu Kazası merkez karyesi olarak belirtilmiştir.

³¹² Fulusiulvi Karyesi'nde "Çakallı Bahçe" adı verilen bir bahçe bulunmaktadır. BŞS (1111-1114), 37-a-1, (28 M 1113/5 Temmuz 1701).

³¹³ Hacıbeğler Karyesi, 1102/1690-1691 tarihli hurufat kaydında divan olarak belirtilmiştir. VGMA, HD, 1132-101-1-3, (Ra 1102/Aralık-Ocak 1690-1691). Fakat 1132/1719-1720 tarihli kayıttta ise Bolu Kazası merkez karyesi olarak belirtilmiştir. VGMA, HD, 1133-71-4-27, (S 1132/Aralık-Ocak 1719-1720).

³¹⁴ VGMA, HD, 1132-101-6-54, (S 1105/Ekim 1693) numaralı kayıttta Yağlıca Nahiyesi; VGMA, HD, 1132-101-4-44, (M 1117/Nisan-Mayıs 1705) numaralı kayıttta Yağlıca Divanı; VGMA, HD, 1077-22-1-35, (Ş 1191/Eylül-Ekim 1777) numaralı kayıttta ise Sazak Nahiyesi Zeameddin Divanına bağlı karye olarak geçmektedir. Ama kayıtların çoğunluğunda Bolu Kazası merkez karyesi olarak gösterilmektedir.

³¹⁵ VGMA, HD, 1137-109-2-7, (M 1137/Eylül-Ekim 1724) numaralı kayıttta Sazak Nahiyesi karyesi olarak geçmektedir.

³¹⁶ Karacaagaç Karyesi civarında "Mesdatlar Mahali" adı verilen bir yer bulunmaktadır. BŞS (1111-1114), 40-a-1, (2 Ra 1113/7 Ağustos 1701).

³¹⁷ VGMA, HD, 1079-1-20-1-15, (Ca 1155/Temmuz 1742) numaralı tek bir kayıttta Felekeddin Divanı'na bağlı olarak gösterilmiştir.

³¹⁸ VGMA, HD, 1079-2-84-1-10, (Ca 1143/Kasım-Aralık 1730) numaralı kayıttta Gökçesu Nahiyesi karyesi olarak geçmektedir.

³¹⁹ Soku Karyesi yakınında "Yusuf Efendi Karlığı" diye bilenen Çukur Mevzi bulunmaktadır. BŞS (1114-1116), 45-b-1, (5 R 1115/18 Ağustos 1703).

³²⁰ Şeyhler Karyesi, Sazak Nahiyesi ve Yağlıca Divanı'nda da geçmektedir. VGMA, HD, 539-20-3-12 (7 R 1222/14 Haziran 1807), kayıttta Şeyhler Karyesi Sazak Nahiyesi içinde değerlendirilmiş olmakla birlikte, kayıtların çoğunda Bolu Kazası merkez karyesi olarak geçmektedir.

³²¹ Üzerler Karyesi civarında "Nehr-i Kebir" adı verilen bir nehir bulunmaktadır. BŞS (1111-1114), 48-a-2, (6 C 1113/8 Kasım 1701).

³²² VGMA, HD, 1132-101-6-44, (S 1104/Ekim-Kasım 1692) numaralı kayıttta olduğu gibi Yağlıca Nahiyesi veya bazı kayıtlarda Yağlıca Divanı olarak geçen mahal kayıtların bazılarında ise Bolu Kazası merkez karyesi olarak yazılmıştır.

³²³ VGMA, HD, 133-71-6-15, (N 1134/Haziran-Temmuz 1722) numaralı kayıttta Sazak Nahiyesi Zeameddin Divanı karyesi olarak belirtilmiştir.

Tablo 1.2’de görüldüğü üzere Bolu Kazası merkezine bağlı 18. yüzyılın ilk yarısına ait yaklaşık olarak 144 adet karye ismi tespit edilmiştir. Bolu Kazası merkezine bağlı köyler tespit edilirken 1700 yılına ait Eftânî Köyü ve Karasu Kazası dağlarından kesilen kereste, direk ve serenlerin nakledilmesi için Bolu Kazası mahalle ve karyelerinden tevzi olunacak camız öküzü ve nefer sayılarının belirlendiği sicil kaydından³²⁴ ve avârizhâneleri üzerinden kürekçi tespiti ile ilgili sicil kaydından³²⁵ istifade edilmiştir.

1831 ve 1832 yıllarına ait Bolu nüfus defterlerine göre etraf-ı şehir karyelerinin sayısı 60, Sazak Nahiyesi’ne bağlı 76, Gökçesu Nahiyesi’ne bağlı 35 ve Yağlıca Nahiyesi’ne bağlı 15 karye olmak üzere Bolu Kazası’nın toplam karye sayısı 186’dır.³²⁶ Bolu köyleri arasında Karasu, Merkeçler, Koz-ı Sagır, Alpağut, Çakmaklar, Ahmedler, Okçular, Berkkebir, Ümmükemal ve Koz-ı Kebir büyük köylerdendir.³²⁷ 19. yüzyılın sonlarında Bolu Kazası’na bağlı karye sayısı 189,³²⁸ kaza merkezine bağlı etraf-ı şehir karye sayısı ise 75’tir.³²⁹ 1925 yılı itibarı ile Bolu Livâsı 808, Bolu Kazası 209 karyeden³³⁰ oluşurken günümüzde ise Bolu merkezine bağlı 112 köy bulunmaktadır.³³¹

1.1.3.4. Bolu Merkez Kazası Nahiyeleri

Nahiye, kaza içerisinde yer alan askerî ünitelerin bulunduğu coğrafi alandır. Tahrir defterlerinde adli-idari bir ünite olan kaza kavramı yerine askerî-idari bir anlam taşıyan nahiye kavramı kullanılmıştır. Zaman zaman kaza ve nahiye kavramları Osmanlı idari mekanizması içerisinde birbirlerinin yerine

³²⁴ BŞS (1111-1114), 96-a-1, (17 R 1112/1 Ekim 1700).

³²⁵ BŞS (1111-1114), 90-b-1, (Evâhir L 1112/21-30 Nisan 1701).

³²⁶ BOA, NFS.d, No. 679, 3, (29 Za 1246/11 Mayıs 1831); BOA, NFS.d, No. 680, 3, (29 Za 1246/11 Mayıs 1831); BOA, NFS.d, No. 681, 3, (29 Za 1247/30 Nisan 1832).

³²⁷ Özkaya, “XIX. Yüzyılda Bolu”, 8.

³²⁸ *Osmanlı Devri Kastamonu Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, haz. Güray Önal (Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011), ikinci Cilt (15-21)/408.

³²⁹ *Osmanlı Devri Kastamonu Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, haz. Güray Önal (Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011), birinci Cilt (1-14)/313.

³³⁰ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 253.

³³¹ İçişleri Bakanlığı, “Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri” (Erişim 7 Şubat 2021). Bolu merkez köyleri için bk. EK 6.

kullanılmıştır.³³² Örneğin 1694-1695 tarihli Bolu derdest defterinde Bolu Livâsı Kazaları, nahiye olarak verilerek³³³ adli-idari bir kavram olan kaza yerine askerî-idari mana taşıyan nahiye kavramı kullanılmıştır.

Bolu Kazası, 1519 ve 1568 tahrirlerinde nahiye olarak nitelendirilmekle beraber adli teşkilâtta müstakil bir kazadır.³³⁴ Bolu hurufat kayıtlarında daha çok askerî-idari bir mana taşıyan “nahiye” kavramı kullanılırken Bolu şer’iyye sicillerinde adli-idari bir ünite olan “kaza” kavramı daha çok kullanılmıştır.

Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilere göre 17. yüzyılın ortalarında Bolu’ya bağlı beş nahiye bulunmaktadır. Bunlar Etraf-ı Şehir, Gökçesu, Sazak, Dörtdivan ve Yığılca’dır.³³⁵

Tablo 1.3. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu’ya ait arşiv kayıtlarında geçen kaza, nahiye ve kasaba isimleri ile kayıt sayıları³³⁶

Sıra No	Kaza	Nahiye	Kasaba	Kayıt Adedi
1	Bolu Merkez Kazası			1284
2	Bolu Merkez Kazası Taşra			1598
3		Bolu Nahiyesi ³³⁷		1
4			Bolu Kasabası ³³⁸	5
5		Akçaşâr Nahiyesi		1
6	Akşehir Kazası ³³⁹ /Akçaşehir Kazası			2
7	Borlu Kazası			2
8	Çağa Kazası			3
9			Çağa Kasabası ³⁴⁰	1
10	Dirgine Kazası			1
11			Dodurga Kasabası ³⁴¹	1

³³² İlhan Şahin, “Nahiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/306-307.

³³³ “1-Nahiye-Bolu, 2-Nahiye-i Çağa, 3-Nahiye-i Mengen, 4-Nahiye-i Gerede, 5-Nahiye-i Viranşehir, 6-Nahiye-i Taraklıborlu, 7-Nahiye-i Ulus, 8-Nahiye-i Onikidivan 9-Nahiye-i Yedidivan, 10-Nahiye-i Yenice, 11-Nahiye-i Hızırbeğli, 12-Nahiye-i Bendereğli, 13-Nahiye-i Konrapa, 14-Nahiye-i Mudurnu, 15-Nahiye-i Dodurga, 16-Nahiye-i Kıbrus”, *Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri [TK.GM.d]*, No. 456, 3 (1106/1694-1695).

³³⁴ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 39.

³³⁵ Süme, *Evliya Çelebi İzinde Bolu*, 20.

³³⁶ Tablo oluşturulurken dönemimize ait Bolu hurufat kayıtları ve Bolu şer’iyye sicillerinde geçen Bolu kaza, nahiye ve kasaba isimleri ve belgelerde geçen kayıt sayıları dikkate alınmıştır.

³³⁷ Bolu Kazası, VGMA, *HD*, 1076-62-2-24, (Ş 1178/Ocak-Şubat 1765) numaralı sadece bir kayıta “Bolu Nahiyesi” olarak geçmektedir.

³³⁸ Bolu’ya ait beş adet hurufat kaydında “Bolu Kasabası” tabiri kullanılmıştır.

³³⁹ “Akşehir Kazası” ifadesi VGMA, *HD*, 1140-98-2-14 (R 1110/Kasım 1727) numaralı kayıta “*Bolu Sancağında Akşehir kazasına tabi Fulusiulvi nam karye caminde nim akçe ile hatip Durmuş fevt Hasan’a inayet*” şeklinde geçmektedir. Bu Akçaşehir Kazası olup şer’iye sicil kaydında Akçaşehir Kazası şeklinde geçmektedir. *BŞS (1111-1114)*, 75-b-1, (8 Z 1113/6 Mayıs 1702).

³⁴⁰ Çağa Kazası, Bolu şer’iye sicil kaydında kasaba olarak nitelendirilmiştir. *BŞS (1114-1116)*, *Osmanlı Arşivi (BOA)*, MŞH. ŞS. d, No. 02108/843-45-a-2, (10 S 1115/25 Haziran 1703).

Tablo 1.3. (Devam)				
Sıra No	Kaza	Nahiye	Kasaba	Kayıt Adedi
12		Dörtdivan Nahiyesi		47
13	Dörtdivan Kazası ³⁴²			9
14		Gökçesu/Gökçe Nahiyesi		201
15	Gerede Kazası			3
16			Gerede Kasabası	1
17			Göynük Kasabası	1
18		Hızırbeğli Nahiyesi		1
19	Konrapa Kazası			2
20	Kızılbel Kazası			1
21	Kıbrısçık Kazası			4
22		Mudurnu Nahiyesi		5
23	Onikidivan Kazası			
24	Samako Kazası			4
25		Sazak Nahiyesi		121
26		Taraklıborlu		1
27	Ulakderesi Kazası			1
28	Ulus Kazası			1
29	Üskübü Kazası			3
30		Virancık Nahiyesi		1
31	Viranşehir Kazası			1
32		Yağlıca/Yağcılı Nahiyesi		31
33	Yedidivan Kazası			1
34	Yenice Kazası ³⁴³	Yenice Nahiyesi ³⁴⁴	Yenice Kasabası ³⁴⁵	4
35	Yenice-i Eflâğân Kazası ³⁴⁶			2
36	Yörükân-ı Taraklıborlu Kazası			1
37	Yılanlıca Kazası ³⁴⁷			1
38	Zerzene Kazası			1

Tablo 1.3’de görüldüğü üzere kazaların bazıları nahiye olarak nitelendirilmiştir. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası’na bağlı Gökçesu, Sazak ve Yağlıca nahiyelerinin olduğu tespit edilmiştir. Akçaşar Nahiyesi, Bolu hurufat kayıtlarında sadece bir kayıta “*Bolu Kazasında Akçaşar Nahiyesinde Hamza nam*

³⁴¹ Tuncer Baykara, “Kasaba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/525-526.

³⁴² Dörtdivan Kazası, Bolu şer’iyye sicillerinde ve hurufat kayıtlarında genellikle nahiye olarak geçmekle birlikte VGMA, *HD*, 1077-22-4-8, (M 1198/Kasım-Aralık 1783); VGMA, *HD*, 1079-2-84-4-4 (C 1147/Ekim-Kasım 1734) numaralı iki hurufat kaydında kaza olarak geçmektedir.

³⁴³ VGMA, *HD*, 1077-22-3-16, (Ca 1195/Nisan-Mayıs 1781).

³⁴⁴ VGMA, *HD*, 1076-62-2-19, (Ca 1178/Ekim-Kasım 1764).

³⁴⁵ VGMA, *HD*, 1063-85-4-19 (Z 1172/Temmuz-Ağustos 1759).

³⁴⁶ VGMA, *HD*, 1137-109-2-6, (Za 1136/Temmuz-Ağustos 1724) Yenice-i Eflâğân Kazası “*Bolu Sancağında vaki Yenice-i Eflâğân Kazası’na tabi ....*” şeklinde geçmektedir.

³⁴⁷ VGMA, *HD*, 1137-109-2-8, (M 1137/Eylül-Ekim 1724) Yılanlıca Kazası “*Bolu Sancağında vaki Yılanlıca Kazası’na tabi nefis-i Yılanlıca nam karyede...*” şeklinde geçmektedir.

karyede vaki Ahmed Ağa cami-i şerifinde yevmi nim akçe ile hatip olan Ali fevtinden Salih oğlu Mustafa Halife'ye inayet buyuruldu”³⁴⁸ şeklinde geçmiştir. Kayıtta yer alan Ahmed Ağa Camii üzerinden bir değerlendirme yapıldığında Gökçesu Nahiyesi’ne bağlı Koz-ı Kebir Karyesi,³⁴⁹ Bolu Kazası merkezine bağlı Çatak Felekeddin,³⁵⁰ Okçular³⁵¹ ve Çanşaberk³⁵² karyelerinde de Ahmed Ağa Camii’nin olduğu görülmekle birlikte görevli atama kayıtları ile bahsi geçen cami görevli atama kaydı arasında bir bağlantı tespit edilememiştir. Dörtdivan Kazası ise Bolu hurufat kayıtlarında çoğunlukla askerî-idari bir nitelendirmeye tabi tutularak nahiye olarak belirtilmiştir. Döneme ait avârız ve nüzül kayıtlarında da görüleceği üzere Dörtdivan adli-idari bir ünite olarak kaza şeklinde yer almaktadır. Bolu hurufat kaydında geçen Virancık Nahiyesi’nin de Viranşehir Kazası olduğu düşünülmektedir.³⁵³ Nihayetinde Bolu hurufat kayıtlarında ve Bolu sicil kayıtlarında işlem yoğunluğu Gökçesu, Sazak, Yağlıca nahiyeleri ve Dörtdivan Kazası/Nahiyesi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Tablo 1.4. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu nahiyeleri ve bağlı köyleri

Kaza/Nahiye/Kasaba	Divan	Karye
Gökçesu Nahiyesi	Berk-i kebir	
Gökçesu Nahiyesi		Afşar/Avşar ³⁵⁴
Gökçesu Nahiyesi		Baba Hızır ³⁵⁵
Gökçesu Nahiyesi		Çakırlar
Gökçesu Nahiyesi		Çorak ³⁵⁶
Gökçesu Nahiyesi		Değirmenderesi
Gökçesu Nahiyesi		Geriş
Gökçesu Nahiyesi		Gökçesu
Gökçesu Nahiyesi		Eylemen
Gökçesu Nahiyesi		Karakaya
Gökçesu Nahiyesi		Kırcakaya
Gökçesu Nahiyesi		Koz-ı Kebir ³⁵⁷

³⁴⁸ VGMA, HD, 1137-109-2-2, (L 1136/Haziran-Temmuz 1724).

³⁴⁹ VGMA, HD, 1079-2-84-5-35, (S 1149/Haziran-Temmuz 1736).

³⁵⁰ VGMA, HD, 1132-101-3-48, (M 1114/Mayıs-Haziran 1702).

³⁵¹ VGMA, HD, 1132-101-1-5, (Ş 1102/Nisan-Mayıs 1691).

³⁵² VGMA, HD, 1079-2-84-6-41, (S 1152/Mayıs-Haziran 1739).

³⁵³ VGMA, HD, 1133-71-1-33, (L 1123/Kasım-Aralık 1711).

³⁵⁴ VGMA, HD, 1132-101-4-51, (Ra 1117/Haziran-Temmuz 1705) numaralı kayıтта Bolu Kazası merkez karyesi olarak belirtilmiştir.

³⁵⁵ VGMA, HD, 1132-101-3-63, (C 1115/Ekim-Kasım 1703) numaralı kayıтта olduğu gibi bazı kayıtlarda Bolu Kazası merkez karyesi olarak belirtilmiştir.

³⁵⁶ VGMA, HD, 1132-101-3-18, (N 1113/Ocak-Şubat 1702) numaralı kayıтта Bolu Kazası merkez karyesi olarak; VGMA, HD, 1132-101-4-73, (N 1117/Aralık-Ocak 1705-1706) numaralı kayıтта ise Bolu Kazası Yağlıca Divanı’na bağlı olarak belirtilmiştir.

Tablo 1.4. (Devam)		
Kaza/Nahiye/Kasaba	Divan	Karye
Gökçesu Nahiyesi		Koz-1 Sagir
Gökçesu Nahiyesi		Küplüce ³⁵⁸
Gökçesu Nahiyesi		Merkeşler ³⁵⁹
Gökçesu Nahiyesi		Yaka
Sazak Nahiyesi ³⁶⁰	Zeameddin	Hacılar
Sazak Nahiyesi	Zeameddin	Yenice Zeameddin ³⁶¹
Sazak Nahiyesi		Bozamrud ³⁶²
Sazak Nahiyesi		Bürnük ³⁶³
Sazak Nahiyesi		Çağaçam
Sazak Nahiyesi		Çanakçılar
Sazak Nahiyesi		Dereviran
Sazak Nahiyesi		Durakçı
Sazak Nahiyesi		Ericcek ³⁶⁴
Sazak Nahiyesi		Fulusiulvi ³⁶⁵
Sazak Nahiyesi		Karamanlar
Sazak Nahiyesi		Karca ³⁶⁶
Sazak Nahiyesi		Kozviran/Kozören ³⁶⁷
Sazak Nahiyesi		Kul
Sazak Nahiyesi		Sarıçam
Sazak Nahiyesi		Tekye
Sazak Nahiyesi		Yayladanlar
Sazak Nahiyesi		Yıva ³⁶⁸
Yağlıca Nahiyesi ³⁶⁹		Bulgarlar
Yağlıca Nahiyesi		Hacı Ferahşad Köyü

³⁵⁷ VGMA, *HD*, 1140-98-1-11, (Ş 1108/Şubat-Mart 1697) numaralı kayıta olduğu gibi bazı kayıtlarda Bolu Kazası merkez karyesi olarak belirtilmiştir.

³⁵⁸ VGMA, *HD*, 1132-101-1-41, (C 1111/Kasım-Aralık 1699) numaralı kayıta olduğu gibi bazı kayıtlarda Bolu Kazası merkez karyesi olarak belirtilmiştir.

³⁵⁹ VGMA, *HD*, 1132-101-4-46, (S 1117/Mayıs-Haziran 1705) numaralı kayıta Bolu Kazası merkez karyesi olarak gösterilmiştir.

³⁶⁰ Sazak Nahiyesi'nde Aktaş Yaylağı ve Çakırca Yaylağı bulunmaktadır. *BŞS (1114-1116)*, 41-b-1, (15 L 1115/21 Şubat 1704).

³⁶¹ VGMA, *HD*, 540-63-5-6, (R 1233/Şubat-Mart 1818) numaralı kayıta Bolu Kazası merkez karyesi olarak belirtilmiştir.

³⁶² VGMA, *HD*, 1079-1-20-6-26, (Ra 1167/Aralık-Ocak 1753-1754) numaralı kayıta olduğu gibi bazı kayıtlarda Bolu Kazası merkez karyesi olarak belirtilmiştir.

³⁶³ VGMA, *HD*, 537-60-2-14, (N 1206/Nisan-Mayıs 1792) numaralı kayıta Bolu Kazası merkez karyesi olarak gösterilmiş ama atama kayıtları incelendiğinde VGMA, *HD*, 1077-22-3-18, (Z 1195/Kasım-Aralık 1781) numaralı kayıta yer alan görevli ile eşleştiği görülmüştür.

³⁶⁴ VGMA, *HD*, 1079-1-20-2-20, (R 1157/Mayıs-Haziran 1744) numaralı tek bir kayıta Ericcek Karyesi Sazak Nahiyesi karyesi olarak belirtilmiş olmasına rağmen bahsi geçen vakıf eserlerinde eşleşme olmadığından hem Sazak Nahiyesi içinde hem de Bolu Kazası merkez karyesi içinde değerlendirilmiştir.

³⁶⁵ VGMA, *HD*, 1132-101-4-53, (Ra 1117/Haziran 1705) numaralı kayıta olduğu gibi Bolu Kazası merkez karyesi olarak da belirtilmiş olmakla birlikte vakıf eserlerde eşleşme mevcut olmadığından ayrı karye olarak değerlendirilmiştir.

³⁶⁶ VGMA, *HD*, 1132-101-6-41, (S 1104/Ekim-Kasım 1692) numaralı kayıta Bolu Kazası merkez karyesi olarak belirtilmiştir. Karca Karyesi 1130/1718 yılına kadar Bolu Kazası merkez karyesi iken daha sonra Sazak Nahiyesi içerisinde görülmektedir. VGMA, *HD*, 1133-71-2-37, (S 1130/Ocak-Şubat 1718).

³⁶⁷ Bolu Kazası merkez karyesi olarak da mevcuttur. İki ayrı karye olarak değerlendirilmiştir.

³⁶⁸ VGMA, *HD*, 1140-98-1-9, (Ş 1108/Şubat-Mart 1697) numaralı tek bir kayıta Bolu Kazası merkez karyesi olarak değerlendirilmiştir.

³⁶⁹ Yağlıca Nahiyesi'nde Çankıoğulları Kışlası, Kayadibi Kemrası (mandıra), Gürgen Ağılı Kemrası, Öküztaşı Kemrası, Karaca İlyas Kemrası, Göknar Ağılı Kemrası, Ağalı Ağılı Kemrası, Kayabaşı Ağılı Kemrası, Kepenli Ağılı, Durak Ağılı, Çamlı Ağılı, Danişmend Ağılı, Çay Ağılı, Ocalı Ağılı, Aktaş Ağılı, Korpıran Deresi Ağılı ve Közle Dağları bulunmaktadır. *BŞS (1111-1114)*, 62-b-1, (8 Z 1113/6 Mayıs 1702).

Tablo 1.4. (Devam)		
Kaza/Nahiye/Kasaba	Divan	Karye
Yağlıca Nahiyesi		Hacılar
Yağlıca Nahiyesi		Köseler ³⁷⁰
Yağlıca Nahiyesi		Şeyhler
Yağlıca Nahiyesi		Yağlıca

19. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'na tabi Sazak, Gökçesu ve Yağlıca Nahiyeleri bulunmakta iken yüzyıl sonunda Yağlıca Nahiyesi'nin yerini Kıbrıscık Nahiyesi almıştır.³⁷¹ 1925 yılı itibari ile Bolu Kazası merkezine bağlı nahiyeler ise Çarşamba, Kıbrıscık, Sazak ve Gökçesu olmak üzere dört tanedir.³⁷²

1.1.4. Bolu Sancağı Kazaları

Bolu Sancağı'nda Fatih Dönemi'nde yapılan tahrir göre 36 kaza bulunmaktadır.³⁷³ Bolu sancağı; 16. yüzyılda, Bolu (Merkez Kaza), Çağa (Eskiağa), Mudurnu, Taraklıborlu/Borlu (Safranbolu), Gerede, Mengen, Bendereğli (Karadeniz Ereğli), Kıbrıs (Kıbrıscık), Konrapa (Düzce iline bağlı Konuralp ilçesi), Dodurga (Sakarya ilinin Akyazı ve Geyve ilçeleri ile Bolu il hududu arasındaki bölge ve civarındaki saha), Yenice (Karabük ilinin Yenice ilçesi ve çevresi), Hızırbeğ-ili nam-ı diğer Çeharşenbe (Zonguldak ilinin Çaycuma ve Devrek ilçeleri), Ulus (Bartın ilinin Ulus, Bartın, Amasra ve Kurucayı ilçelerinin yayıldığı bölge), Yedidivan/Pençşenbe (Zonguldak iline bağlı Devrek ilçesinin kuzeyi ile Çaycuma ilçesinin yayıldığı alan, merkezi de Devrek ilçesinin Gökçebey/Tefen bucağı), Onikidivan (Bartın şehir merkezi ve civarındaki saha), Viranşehir (Çankırı ilinin Ovacık ilçesi ile Eskipazar ilçesinin yayıldığı saha) kazaları olmak üzere toplam 16 ayrı idari birimden oluşmaktaydı.³⁷⁴

17. yüzyılda yukarıda belirtilen kazalar varlığını korurken bunlara Akçaşehir, Aktaş, Amasra, Devrek, Dirgine, Dörtdivan, Eflânî, Gölpazarı,

³⁷⁰ VGMA, *HD*, 1132-101-1-16, (Ra 1103/Kasım-Aralık 1691) numaralı kayıta olduğu gibi bazı kayıtlarda Bolu Kazası merkez karyesi olarak geçmektedir.

³⁷¹ BOA, *NFS.d.*, No. 680, 3, (29 Za 1246/11 Mayıs 1831); BOA, *NFS.d.*, No. 681, 3, (29 Za 1247/30 Nisan 1832); *Osmanlı Devri Kastamonu Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, ikinci Cilt (15-21)/615-651.

³⁷² *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 119.

³⁷³ Konukçu, "Bolu Tarihi", 74-75.

³⁷⁴ *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, V/2.*

Hisarönü, İfraz-ı Yörükân-ı Bolu, Göcenos, Kızılbel, Ovayüzü, Pavlî, Samako, Şehabeddin, Tefen, Ulakderesi, Üskübü, Yılanluca, Yörükân-ı Taraklıborlu ve Zerzene kazaları eklenmiştir.³⁷⁵

18. yüzyılın ilk yarısına ait nüzü, avâriz, sürsat ve mukâtaa bedelâtı tahsil defterleri kayıtlarında Bolu Sancağı kaza sayıları değişiklik arz eder, şöyle ki, 1699 yılına ait nüzü defteri kaydında³⁷⁶ 34 kaza ismi verilmişken 1730 yılına ait nüzü defteri kaydında³⁷⁷ kaza sayısı 37'ye yükselmiştir. Mevcut kazalara Samako, Gölpazarı ve Bendereğli eklenmiştir. 1749 yılına ait nüzü defteri kaydında³⁷⁸ ise 36 kaza mevcut olup Samako Kazası'nın ismi geçmemektedir.

1699 yılına ait avâriz defteri kaydında³⁷⁹ verilen Bolu Sancağı'na ait 32 kaza arasında aynı tarihli nüzü defteri kaydında yer alan Yılanluca ve Dirgine kazaları bulunmamaktadır. 1700 yılına ait avâriz malı tahsili ile ilgili sicil kaydında Bolu Sancağı'nın 36 kazasının olduğu belirtilmektedir.³⁸⁰ 1738 yılına ait avâriz defteri kaydında³⁸¹ yer alan 36 kaza içerisinde Bolu Kazası'nın ismi olmayıp Dirgine, Yılanluca, Samako, Gölpazarı ve Bendereğli kazaları eklenmiştir. Konrapa Kazası'nın diğer isminin de Düzce Pazarı olduğu belirtilmektedir. 1754 yılına ait avâriz defteri kaydında³⁸² ise Bolu Kazası eklenmekle birlikte Samako Kazası'nın ismi geçmemektedir.

1699 yılına ait sürsat ve mukâtaa bedelâtı tahsil defteri kaydında³⁸³ ise 37 kaza ismi geçmektedir. Aynı tarihli sürsat kaydında Bendereğli Kazası'nın diğer adının Bartın olduğu belirtilmiş olsa da diğer nüzü, avâriz, sürsat ve mukâtaa bedelâtı tahsil defterleri kayıtlarında Onikidivan Kazası için Bartın ismi geçmektedir. 1731³⁸⁴ ve 1752³⁸⁵ yıllarına ait sürsat ve mukâtaa bedelâtı tahsil defterleri kayıtlarında 36 kaza verilmesine rağmen 1731 yılına ait kayıttan

³⁷⁵ Katıranlı, "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Bolu Merkez Kazası", 152-153; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri-I. Göç-Bolu Subaşılık Aidatı", *Çele Dergisi* 33 (Ocak 1966), 11.

³⁷⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d]*, No. 3005, 25-26, (29 Z 1110/28 Haziran 1699).

³⁷⁷ BOA, *MAD.d*, No. 5042, 25-26, (28 Za 1142/14 Haziran 1730).

³⁷⁸ BOA, *MAD.d*, No. 3205, 21-22, (29 Z 1162/10 Aralık 1749).

³⁷⁹ BOA, *MAD.d*, No. 3974, 58-61, (29 Z 1110/28 Haziran 1699).

³⁸⁰ *BŞS (1111-1114)*, 103-a-3, (12 Ra 1112/27 Ağustos 1700).

³⁸¹ BOA, *MAD.d*, No. 3815, 83-84, (29 Z 1150/19 Nisan 1738).

³⁸² BOA, *MAD.d*, No. 21456, 4-5, (29 Z 1167/17 Ekim 1754).

³⁸³ BOA, *MAD.d*, No. 4917, 25-27, (29 Z 1110/28 Haziran 1699).

³⁸⁴ BOA, *MAD.d*, No. 3481, 28-29, (29 Z 1143/5 Temmuz 1731).

³⁸⁵ BOA, *MAD.d*, No. 5027, 23-24 (7 Za 1165/16 Eylül 1752).

Çeharşenbe Kazası'nın, 1752 yılına ait kayıta ise Samako Kazası'nın ismi bulunmamaktadır. Samako Kazası 1731 yılından itibaren nüzül, avâriz ve sürsat defterleri kayıtlarında mevcut kazalar içerisinde yer almamaktadır.

Yukarıda belirtilen hususlar dikkate alınarak 18. yüzyılın ilk yarısına ait kaza isimleri Tablo 1.5'de verilmiştir.

Tablo 1.5. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı kazaları

Sıra No	Kaza İsmi	Sıra No	Kaza İsmi
1	Bolu	20	Devrek
2	Mudurnu	21	Dodurga
3	Mengen	22	Akçaşehir
4	Çağa	23	Konrapa
5	Dörtdivan	24	Üskübü
6	Şehabeddin	25	Aktaş
7	Ulus	26	Tefen
8	Yenice-i Eflâgân	27	Pavlî
9	Yedidivan	28	Taraklıborlu
10	Viranşehir	29	Yörükân-ı Taraklıborlu
11	Gerede	30	Dirgine
12	Ulakderesi	31	Kıbrıs
13	Zerzene	32	Kızılbil
14	Göcenos	33	Eflânî
15	Amasra	34	Ovayüzü
16	Onikidivan	35	Samako
17	Hisarönü	36	Gölpazarı
18	Çeharşenbe	37	Bendereği
19	Yılanluca		

18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu Sancağı kaza sayılarının nüzül, avâriz, sürsat ve mukâtaa bedelâtı tahsil defterleri kayıtlarında aynı yıl içerisinde veya diğer yıllarda farklı olmasının nedeni olarak vergi çeşidine göre verilen muafiyetler ve ocaklık tahsisatları gösterilebilir.

1709 yılına ait tersânede tamir olunacak kalyonlar için Bolu'dan gönderilecek kerestenin tevzi defterinde Bolu Sancağı kazaları yazı yüzü ve sahil yüzü olarak ikiye ayrılarak verilmiştir. Bolu Sancağı'nın iç kesimlerinde yer alan Karadeniz'e sınırı olmayan kazalar yazı yüzü, sahil kenarında yer alan kazalar ise ovayüzü olarak verilmiştir.

Yazıyüzü kazaları, Bolu, Mudurnu, Mengen, Çağa, Dörtdivan, Gerede, Viranşehir, Şehabeddin, Ulak, Kızılbil, Aktaş, Taraklıborlu, Yörükân-ı Taraklı Borlu, Eflânî Borlu, Pavlî-i Pavlî, Kıbrıs, Dodurga; Ovayüzü (sahil) kazaları ise

Ulus, Amasra, Onikidivan nam-ı diğer Bartın, Gölpazarı, Hisarönü, Çeharşenbe, Yedidivan nam-ı diğer Pençşenbe, Yılanluca, Zerzene, Göcenos, Devrek, Dirgine, Yenice-i Eflâgân, Bendereğli, Samako, Akçaşehir, Konrapa, Üskübü, Tefen kazalarından oluşmaktadır.³⁸⁶

19. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı kaza sayısında düşüş meydana gelmiş; Bolu, Mudurnu, Dodurga, Pavlî, Kıbrıs, Dörtdivan, Gerede, Çağa, Mungen, Ulak (Viranşehir-Gerede arasındaki köyler), Dirgine, Devrek, Yılanlıca (Devrekte), Gölpazarı, Hisarönü (Zonguldak'da), Samako (Alaplı), Akçaşehir (Akçakoca), Üskübü (Kasaba), Konrapa, (Merkezi Gümüş Âbâd olmak üzere Düzce) kazalarından oluşmaktadır.³⁸⁷

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde sancakta bulunan kaza sayılarındaki düşüş devam etmiş; Bolu Sancağı, Bolu, Gerede, Bartın, Ereğli, Göynük kazalarından oluşmuştur.³⁸⁸ Yüzyılın sonlarına doğru Düzce, Mudurnu ve Hamidiye (Devrek) kazaları da eklenerek kaza sayısı 8'e yükselmiştir.³⁸⁹

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kaza sayısında artış meydana gelerek sayı 10'a yükselmiş,³⁹⁰ günümüzde ise Bolu'ya bağlı Dörtdivan, Gerede, Göynük, Kıbrıscık, Mungen, Mudurnu, Seben ve Yeniçağa olmak üzere 8 ilçe bulunmaktadır.³⁹¹

1.2. İdari Yapı

İdari yapı başlığı altında 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı'nda görev yapmış ümerâ ve ulemâ mensuplarının görevleri, sorumlulukları ve isimleri tespit edilmiştir.

³⁸⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri [KK.d]*, No. 5661, 1-3, (1 Ca 1121/9 Temmuz 1709).

³⁸⁷ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 180.

³⁸⁸ *Osmanlı Devri Kastamonu Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, birinci Cilt (1-14)/23-245.

³⁸⁹ *Osmanlı Devri Kastamonu Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, birinci Cilt (1-14)/202-651; *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 119.

³⁹⁰ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 119.

³⁹¹ İçişleri Bakanlığı, "Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri" (Erişim 7 Şubat 2021).

1.2.1. Ümerâ (Ehl-i Örf)

Ümerâ, Osmanlı Devleti'nde yönetenler grubunda yer alan, padişahın icraî, idari ve askerî yetkilerini temsil eden ve ulemâ dışında kalan örfün uygulanmasını sağlayan görevlilerdir. Bu başlık altında 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda görev yapmış voyvoda, miralay, yeniçeri serdarı ve kethüdâyerleri tespit edilerek görev alanları üzerinde durulmuştur.

1.2.1.1. Voyvoda

Voyvoda; vergi gelirine sahip kimselerden aldığı yetkiyle kendi namına ya da bir başkası adına vekâleten vergi tahsil eden görevlileri, sadece timar, zeâmet ve yüksek askerî zümreye ait hasların değil aynı zamanda merkezî hazineye ait vergilerin ve vakıf gelirlerinin tahsilini de üstlenebilen kişileri nitelemektedir.³⁹² 18. yüzyılda Anadolu'daki bazı sancakların yönetimi bir mîrimîrana bırakılmaktan ziyade buraların gelirleri hazineye mukâtaaya bağlanarak bir "voyvodalık" biçiminde ya iltizama verilmiş ya da "mâlikâne" olarak tevcih edilmiştir.³⁹³ 18. yüzyılda has olan yerlere atanan voyvodalar genellikle yerli aileler arasından seçilmiştir. Beylerbeyine bağlı olan voyvodalar devletin ve beylerbeyinin emirlerini yerine getirirlerdi.³⁹⁴

Voyvodalar, kendilerine verilen sancaktan küçük gelir bölgesinin hem yöneticileri hem de hazine gelirlerini toplayan tahsildarları idiler.³⁹⁵ Voyvodalar, mukâtaa tahrirlerine göre daha önce miktarları belirlenen ve adları genel olarak ticari, zirai ve sınai başlıkları ile sınıflandırılan cizye, öşür, rüsûm-u örfiyye, cürm-ü cinayet, bâd-ı hevâ, beytül-mâl-ı amme ve hassa, rüsûm-ı bağat, mukâtaayı ihtisab, güherçile, boyahâne, resm-i duhan, mahsul-ı şişlik, resm-i âsiyâb, arûsâne, mal-ı gâib, mal-ı mefkûd, ispençe-i gabran, yave ve kaçkun, âşâr-ı şer'îyye vb. gibi gelirleri toplamakla görevlendirilmişlerdir.³⁹⁶

³⁹² Erol Özvar, "Voyvoda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/129.

³⁹³ Eftal Şükrü Batmaz, "İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 3/254.

³⁹⁴ Özkaya, "XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", 13/700.

³⁹⁵ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, 30.

³⁹⁶ Kemal Kaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Voyvodalık* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 141-144.

Bolu Sancağı, 1106/1694-1695’de “*Sancaklıktan ihraç ve havâss-ı hümâyuna*” katılıp her sene bir kişiye iltizama verilmiştir. 1695 yılında “Bolu Voyvodalığı Mukâtaası”nı iltizamla aldığını gördüğümüz el-Hac Ahmed Ağa’nın görevinin yönetim açısından ne olduğunu gösteren bir belge, onun tarafından Bolu kadısına gönderilen bir buyruktur. Bu belgede, “*Voyvoda-i Bolu*” imzasıyla mukâtaa sahibi kadıya, kazadaki yeniçeri serdari ve diğer yöneticilere şöyle seslenmektedir: “... bin yüz altı senesine mahsub olmak üzere Bolu Sancağı voyvodalığı ve nezareti uhde ve iltizamımızda olup tarafımıza aid ve râci olan dem-i diyet ve cürm-i cinayet ve bâd-ı hevâ ve sair cüz’î ve küllî her ne vâki olur ise ahz ve kabz ve voyvodalık umûri görülmesi için tarafımızdan kıdvetü’l-emâcid ve’l-akrân zide kadrihû vekil ve kâimmakâm nasb ve ta’yin olunmuştur...”. Voyvodalığı iltizama alan kişinin toplanmasını istediği bu vergiler “*niyabet*” genel başlığı altında toplanan yönetime ilişkin vergilerdir.³⁹⁷

1700 senesine ait fermanla Bolu Voyvodası Ömer’in bazı vergileri toplarken züemâ, tüccar, zâviye ve evkaf sahiplerinin direnci ile karşılaşması üzerine uhdesinde olan vergi alanlarını belirlemek amacıyla mukâtaat defterlerine bakılarak “...mîrî mabeyn ve kalemiyesi görülmek şartıyla ve senesi âharında muhasebesi görülmek şartıyla 1109 martı ertesinden zabt eylemek üzere el-Hac Ömer’e berat verilmiş mastur ve mukayyid olan beytülmâl ve yave ve kaçgun ve müjdegâne, resm-i içme ve resm-i bennâk bedel-i voyvodalığı mülhakatından olup ifrâz-ı cedîd ve mevkûfat-ı nezaret livâ-i Bolu mukâtaasının iltizamı mahallinde mukayyid olup mukâtaa-i mezburları bundan akdem emin olanlar bi-minvâl üzere zabt ve rabt ve cem’ ve tahsil eylemişler ise kibr ve emin-i mezbur dahi ol-minvâl üzere zabt ve rabt ettirirdi deyu mukayyid olunmağın....” şeklinde ferman gönderilmiştir.³⁹⁸ Fermana konu olan mevzuda voyvoda Ömer yukarıda yazılan vergi kalemleri dışında resm-i yaylak, kışlak, resm-i âsiyâb, resm-i köprü, dağ vb. vergileri de talep ettiği için direnç ile karşılaşmıştır. Bolu voyvodalığı devr-i selâmiye bedeli 10 yük akçe (1 milyon akçe) subaşılık maktûu olup 120 bin akçe kalemiye ve 80 bin akçe de voyvoda olanların geçimlikleri için ayrılmıştır.³⁹⁹

³⁹⁷ Batmaz, “İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, 3/253.

³⁹⁸ BŞS (1111-1114), 101-b-2, (19 Z 1111/7 Haziran 1700).

³⁹⁹ BŞS (1111-1114), 103-b-1, (Evâhir Ra 1112/Eylül 1700).

Merkezî hazine adına vergi toplayan voyvodalar, mukaveleleri icabı görev bölgelerindeki eyalet ve sancaklarda sadece gelir tahsilinden değil aynı zamanda bu gelirleri merkezî hazinenin tahsis ettiği harcama alanlarına sevketmekten de sorumluydu. Kale askerlerine tahsis edilen mevâcibleri vaktinde göndermek, emredilen yerlere erzak ve hayvan tedarik etmek, özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren asker sevk etmek vb. görevleri yerine getirmek zorundaydılar.⁴⁰⁰

1701 yılında Karasu Kazası'nda kesilen mîrî gemi kerestesinin nakil ücreti olan 383 kuruş, Bolu bedel-i nüzül malından ihraç olunmuştur.⁴⁰¹ Eftânî Köyü ve Karasu Kazası dağlarından kesilen mîrî kalyon kereste ve direk ve serenlerin nakli için her 4,5 hâne üzerine bir çift camız öküzü ve bir nefer öküzcü isabet edip Bolu voyvodasından bunların kereste eminine teslim edilmesi istenmiştir.⁴⁰² Yine Bolu voyvodasından her 10 avârizhânesi karşılığında bir kürekçinin Tersâne-yi Âmire'ye teslim edilmesi istenmiştir.⁴⁰³ Bolu menzilci ücretini de voyvoda avâriz ve nüzül malı üzerinden ödemektedir.⁴⁰⁴

Zaman zaman voyvodaların yükümlü buldukları mal-ı mîrî üzerinde usulsüz tasarrufları olmuştur. 1704 yılında Bolu Voyvodası Ahmed, mukâtaa malı olan 16 bin 290 kuruşu tahsil edip elinde tutan ortağı İsmail'i divana arz göndererek şikâyet etmiştir.⁴⁰⁵ 1705 senesinde Saray-ı Atik Serbazarı Abdullah'ın ocaklığı olan Bolu Livâsı'nın avâriz ve nüzül malına voyvodaların müdahalelerinin önlenmesi istenmiştir.⁴⁰⁶

Voyvodaların ihmalleri sonucu ortaya çıkan zararlar da devlet tarafından voyvodalardan tahsil edilmiştir. Örneğin 1134/1721-1722 yılına ait tezkirede belirtildiğine göre Atinalı Hacı Ahmed Reis'in gemisine yüklenen 820 kantar kurşun, 256 adet kösele ve 6 bakır güğüm içerisinde 436 okka şiruğan yağı, Amasra yakınlarında gemi ile beraber batmış ve kurtarılan bir miktar İstanbul'a gönderilmiştir. Lakin geri kalan miktarı Bolu Voyvodası, ihmali sonucu ortaya

⁴⁰⁰ Özvar, "Voyvoda", 43/131.

⁴⁰¹ BŞS (1111-1114), 84-b-1, (12 S 1113/19 Temmuz 1701).

⁴⁰² BŞS (1111-1114), 96-a-1, (17 R 1112/1 Ekim 1700).

⁴⁰³ BŞS (1111-1114), 90-a-2, (27 N 1112/7 Mart 1701).

⁴⁰⁴ BŞS (1111-1114), 99-a-1, (25 Z 1111/13 Haziran 1700).

⁴⁰⁵ BŞS (1114-1116), 11-a-1, (15 N 1115/22 Ocak 1704).

⁴⁰⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Tasnifi Ahmed III Belgeleri [AE.SAMD.III]*, No. 168, Gömlek No. 16446, (15 B 1117/2 Kasım 1705).

çıkarmadığı gibi halktan cerîme diye 6 kese (bir kese 500 kuruş) akçe toplamıştır. Bu emirle, geri kalan mühimmatın acilen ister halkın elinde yağmalanmış olsun ister batan gemide olsun geri alınarak veya denizden çıkarılarak İstanbul'a gönderilmesi değilse zararın voyvodaya tazmin ettirilmesi istenmektedir.⁴⁰⁷

Voyvodaların atandıkları bölgenin güvenliğini sağlayarak halkın can, mal ve namusunu korumaları da görevleri arasında yer almıştır.⁴⁰⁸ 18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu voyvodalarına yazılan hüküm ve buyruğular ile Osmanlı memleketlerinde sarıca ile sekban taifesinin kapısız ve bacasız gezerek katl, gasp ve yol kesme suçları işlemelerinin önüne geçilmesi; gereken cezalarının verilmesi;⁴⁰⁹ Anadolu'da zuhur eden kuttâu't-tarîk eşkiyasının defedilmesi;⁴¹⁰ yol kesen eşkıyaların yakalanıp güvenliğin sağlanması⁴¹¹ istenmiştir. 1701 yılında Bolu Voyvodası Ahmed'e yazılan ferman ile cebecilik iddiasında olan Çukur Mahallesi'nin sakini Mehmed adlı şakînin yakalanıp kalebend edilmek üzere Sinop Kalesi dizdarına teslim edilmesi istenmiş⁴¹² fakat fermana rağmen hâlâ yakalanmadığı görülmüş, yakalanıp bir an önce Sinop Kalesi'ne kalebend olmak için kale dizdarına teslim edilmesi için tekrar ferman gönderilmiştir.⁴¹³

Bolu voyvoda vekillerinin suç teşkil eden durumlarda (cinayet, yaralama vb.) keşif ekibi içerisinde yer aldığı görülmektedir.⁴¹⁴ Ayrıca voyvodalar, suçluların hapsedilme işlerini de yürütmektedirler. 1704 yılında Bolu voyvodası İsmail Ağa, meclise gelerek hırsızlık suçu ile haphânede bulunan kişinin ölümü üzerine keşif yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Kibel-i Şer'î'den Mevlânâ Ahmed Efendi ve yanındakiler Voyvoda İsmail'in sakin olduğu saraydaki haphâneye giderek meyyit üzerinde herhangi bir darp veya yara izinin olup olmadığını kontrol etmişlerdir. Bu kayıttan suçluların hapsedildiği mahkeme haphânesi dışında voyvodaların saraylarında da haphâne olduğu

⁴⁰⁷ Halil Sahillioğlu, "Bolu'ya Tarihiyle İlgili Vesikalar", *Çele Dergisi* 8 (Ekim 1963), 12.

⁴⁰⁸ Kaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Voyvodalık*, 89.

⁴⁰⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 110, Gömlek No. 2772, (20 Ş 1110/21 Şubat 1699).

⁴¹⁰ BŞS (1111-1114), 101-b-1, (1 Z 1111/20 Mayıs 1700).

⁴¹¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, No. 111, Gömlek No. 997, (20 L 1111/10 Nisan 1700).

⁴¹² BOA, A.DVNS.MHM.d, No. 111, Gömlek No. 2396, (20 R 1113/24 Eylül 1701).

⁴¹³ BŞS (1111-1114), 79-a-1, (Evâst R 1113/Eylül 1701).

⁴¹⁴ BŞS (1114-1116), 37-b-1, (5 Z 1115/10 Nisan 1704).

anlaşılmaktadır.⁴¹⁵ Ayrıca voyvodaların askerî yükümlülükleri de olup 1711 yılında Bolu Voyvodası Ahmed'den maiyetinde bulunan askerleriyle birlikte Moskov Seferi için Edirne Sahrası'nda bulunan Ordu-yı Hümâyun'a katılması istenmiştir.⁴¹⁶

Klasik Osmanlı şehirlerinde halkın oyları ile teşekkül etmiş bir yerel yönetim birimi olan belediye örgütü olmamakla birlikte her yöneticinin belediye ile ilgili bir görevi ifa ettiğini görmekteyiz.⁴¹⁷ 1710 yılında Voyvoda Ahmed Bolu Sancağı'nda Şehabeddin Kazası'nda Pelidcik Karyesi'nde Horasanî Mehmed Hoca Camii'nin tamirine müsaade edilmesi için istida sunmuştur.⁴¹⁸

Voyvodaların vefat etmesi hâlinde merkez tarafından terekesinin kayıt altına alınması için mübaşir tayin edilirdi. Bolu Voyvodası Ahmed'in muhalledâtı “...müteveffâ-i mezburun cânib-i mîrî ile hesâbı olmağla terekesini tahrîr için ferman-ı âlişân sâdır ve silâhşör-i şehriyârî olan kıdvetü'l-emâcid ve'l-âyân el-Hac Süleyman Ağa mübâşir ta'yîn buyurulmağla ber-mûceb emr-i âlî müteveffâ-yı mezburun tahrîr olunan tereke-i mevcûdasıdır ki vech-i âtî üzere beyân olunur...” ifadelerden de anlaşılacağı üzere devlete borcu olduğu gerekçesi ile mübaşir atanarak müsadere altına alınmıştır. Tereke miktarı ise 20 bin 50 kuruştur.⁴¹⁹ 1172/1758-1759 yılında vefat eden Bolu Voyvodası Yusuf Bey'in muhalledâtının ise binbaşılık rütbesi ile Ordu-yı Hümâyun'da görevli iken vefat etmesinden dolayı müsadere edilmesi için Dergâh-ı Muallâ kapıcıbaşılarından Hasan Bey ve diğer Bolu Voyvodası Hasan Ağa mübaşir tayin edilmiştir. Yusuf Bey'in eşyası satılarak elde edilen 11 bin 317 kuruşluk meblağ Hazine-i Âmire'ye gönderilmiştir.⁴²⁰

18. yüzyılın ilk yarısı hakkında bilgi veren çalışmalarda Bolu voyvodaları olarak Sarı Osman Ağa, Mecbur Süleyman Paşa (1696-1697), İbrahim Paşa (1726-1727), Sivaslı Hânedanzâde Mehmed Ağa (1737-1738) ve Elçi Mustafa

⁴¹⁵ BŞS (1114-1116), 32-a-1, (9 N 1115/16 Ocak 1704).

⁴¹⁶ BOA, AE.SAMD.III, No. 123, Gömlek No. 12065, (20 M 1123/10 Mart 1711).

⁴¹⁷ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara: TTK Basımevi, 1981), 2/1265.

⁴¹⁸ BOA, İE.EV, No. 70, Gömlek No. 7592, (18 Ra 1122/17 Mayıs 1710).

⁴¹⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhalledât Halifeliği Belgeleri [D.BŞM.MHF], No. 15, Gömlek No. 24, 2-9, (25 N 1131/11 Ağustos 1719).

⁴²⁰ BOA, D.BŞM.MHF, No. 55, Gömlek No. 15, 1-2, (3 N 1186/28 Kasım 1772).

Paşa'nın (1739-1740)⁴²¹ isimleri verilmiş olmakla birlikte dönem voyvodaları tam olarak tespit edilmemiştir. İlk Bolu voyvodası Sarı Osman Ağa 1106/1694-1695 yılında vefat etmiştir.⁴²² Voyvoda vekili Karaçayır Mahallesi sakini Yaran Mehmed Ağa'dır. Daha sonra Hacı Ömer Ağa bin Osman ile Ahmed Ağa bin İbrahim bin Mustafa Ağa'nın iştiraken voyvodalık görevlerini yaptıklarını görmekteyiz.⁴²³ Hacı Ömer Ağa Onikidivan Kazası sakinlerinden⁴²⁴ olup 1709 yılında vefat etmiştir.⁴²⁵ Dergâh-ı Âlî Muallâ kapıcıbaşılığı payesi ile Yeni-il ve Bolu hasları voyvodası olan Ahmed Ağa Viranşehir Kazası'na tabi Ömerkuyu Karyesi sakinlerindedir.⁴²⁶ 1719 yılında vefat etmiştir.⁴²⁷ 1703 yılında ise Bolu Voyvodası Ahmed Ağa'nın şeriki olarak İsmail Ağa geçmektedir. İsmail Ağa, 18 Ağustos 1703-22 Mayıs 1704⁴²⁸ tarihleri arasında Ahmed Ağa ile birlikte Bolu voyvodası olarak zikredilmektedir. Daha sonraki sicil kayıtlarında ve diğer arşiv belgelerinde voyvodalar olarak yine Ahmed Ağa ile Ömer Ağa'yı birlikte görmekteyiz. Ömer Ağa ile Ahmed Ağa'nın vekilleri 1700 yılında ilk olarak Mustafa Ağa,⁴²⁹ daha sonra 1700-1702 yılları arasında el-Hac Osman Ağa bin Yusuf'tur.⁴³⁰ Osman Ağa ayrıca voyvoda vekili olması hasebiyle Bolu beytül-mâl emini olarak da görev yapmaktadır.⁴³¹ Voyvoda İsmail Ağa zamanında ise ilk olarak el-Hac Hasan Ağa⁴³² ve daha sonra Ali Ağa⁴³³ vekil olarak atanmıştır. Voyvoda Ahmed Ağa ile Ömer Ağa 1704 yılında Musa Paşa'yı vekil olarak görevlendirmişlerdir.⁴³⁴ Musa Paşa'dan sonra sırası ile İbrahim Ağa bin

⁴²¹ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 176-177, 216.

⁴²² Sahillioğlu, "Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri-I. Göç", 11.

⁴²³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefât Defterleri [D.BŞM.MHF.d]*, No. 103, Gömlek No. 728, (29 Za 1106/11 Temmuz 1695); BOA, *D.BŞM.MHF.d*, No. 108, Gömlek No. 446, (29 Za 1106/11 Temmuz 1695).

⁴²⁴ BOA, *AE.SAMD.III*, No. 58, Gömlek No. 5773, (4 R 1121/13 Haziran 1709).

⁴²⁵ BOA, *AE.SAMD.III*, No. 220, Gömlek No. 21292, (13 Ra 1124/20 Nisan 1712), 13 Ra 1124/20 Nisan 1712 tarihli Sefer-i hümayuna katılacak Dergâh-ı Âlî yeniçerileri tayinatı için lazım olan dakik ile ücret-i tabhiyelerinin Bolu Voyvodası Yusuf Ağa uhdesinde bulunan Bolu Sancağı bedel-i nüzül ve avârızı akçesinden karşılanması ile ilgili belgeye göre Ömer Ağa'nın vefat ettiğini değerlendirmekteyiz.

⁴²⁶ *BŞS (1111-1114)*, 79-a-1 (Evâsıt R 1113/Eylül 1701); BOA, *D.BŞM.MHF.d*, No. 127, Gömlek No. 116, (10 R 1130/13 Mart 1718).

⁴²⁷ BOA, *D.BŞM.MHF.* No. 15, Gömlek No. 24, (2 N 1131/19 Temmuz 1719).

⁴²⁸ *BŞS (1114-1116)*, 33-b-2, (17 M 1116/22 Mayıs 1704).

⁴²⁹ *BŞS (1111-1114)*, 7-b-2, (22 Ş 1111/12 Şubat 1700).

⁴³⁰ *BŞS (1111-1114)*, 16-b-3, (3 Ca 1112/16 Ekim 1700); *BŞS (1111-1114)*, 64-a-3, (29 M 1114/25 Haziran 1702).

⁴³¹ *BŞS (1111-1114)*, 19-b-2, (7 C 1112/20 Ekim 1700).

⁴³² *BŞS (1114-1116)*, 45-b-1, (5 R 1115/18 Ağustos 1703).

⁴³³ *BŞS (1114-1116)*, 37-b-1, (5 Z 1115/10 Nisan 1704).

Abdurrahman Ağa,⁴³⁵ Mehmed Ağa,⁴³⁶ Salih Ağa⁴³⁷ ve tekrar İbrahim Ağa'nın⁴³⁸ vekil olduğunu görmekteyiz. İbrahim Ağa daha ziyade Ahmed Ağa'yı temsil etmekte ve aynı zamanda onun kethüdâsı görevini yapmaktadır.⁴³⁹ 1717 yılında voyvoda vekili Firuz Ağa'dır.⁴⁴⁰ 1718 yılında Voyvoda Ahmed Ağa'nın vekili Mustafa Ağa,⁴⁴¹ 1719 yılında Mehmed Ağa'dır.⁴⁴²

Voyvoda Hacı Ömer'in 1712 yılında vefat etmesi ile birlikte Voyvoda Ahmed Ağa'nın oğlu Yusuf Ağa iştiraken babası ile birlikte voyvodalık görevini üstlenmiştir.⁴⁴³ 1719 yılında Ahmed Ağa'nın vefat etmesi üzerine diğer oğlu İbrahim ile kardeşi Yusuf Ağa birlikte voyvodalar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.⁴⁴⁴ Bolu voyvodası olan İbrahim Paşa ayrıca Kastamonu Sancağı mutasarrıflığı⁴⁴⁵ ve daha sonra Sivas Beylerbeyliği⁴⁴⁶ görevlerini yapmıştır. 1712-1713 ile 1755-1756 yılları arasında iştiraken Bolu voyvodalığı yapan ve Bahçepınar Çiftliği'nde yaşayan⁴⁴⁷ Mîrî Binbaşı Yusuf Bey, Ordu-yı Hümâyun'da görevli iken Şumnu kasabasında vefat etmiştir.⁴⁴⁸ İştiraken voyvoda olan Yusuf Bey ve İbrahim Paşa'nın 1721 yılında vekilleri Hasan Ağa'dır.⁴⁴⁹

Voyvoda Yusuf Bey'in vefat etmesi üzerine İbrahim Paşa ile birlikte Hasan Ağa voyvoda olmuştur.⁴⁵⁰ Hasan Ağa'ya 1772 tarihinde kapıcıbaşılık

⁴³⁴ BŞS (1114-1116), 19-a-2, (3 R 1116/5 Ağustos 1704).

⁴³⁵ BŞS (1116-1119), 44-b-2, (25 B 1118/2 Kasım 1706).

⁴³⁶ BŞS (1116-1119), 52-b-3, (25 Z 1118/30 Mart 1707). Mehmed Ağa, 1121/1709 tarihli sicil kaydında Bolu beytümâl emini olarak geçtiğinden dolayı, vekillik görevini yürüttüğünü değerlendirebiliriz. BŞS (1119-1122), 54-b-1, (10 B 1121/15 Eylül 1709).

⁴³⁷ BŞS (1119-1122), 28-b-1, (2 Za 1119/25 Ocak 1708).

⁴³⁸ BŞS (1119-1122), 51-b-2, (1 Z 1121/1 Şubat 1710).

⁴³⁹ BŞS (1119-1122), 26-b-1, (28 L 1119/22 Ocak 1708).

⁴⁴⁰ *Bolu Şer'îyye Sicil Defteri (1129-1130), Osmanlı Arşivi (BOA)*, MŞH.ŞSC.d, No. 02111/846, 9-a-3, (2 Z 1129/7 Kasım 1717).

⁴⁴¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin Tasnifi Maliye Belgeleri [İE.ML]*, No. 126, Gömlek No. 11960, (28 Ca 1130/29 Nisan 1718).

⁴⁴² Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin Tasnifi Adliye Belgeleri [İE.ADL]*, No. 10, Gömlek No. 659, (10 S 1131/2 Ocak 1719).

⁴⁴³ BOA, *AE.SAMD.III*, No. 220, Gömlek No. 21292, (13 Ra 1124/20 Nisan 1712).

⁴⁴⁴ BOA, *AE.SAMD.III*, No. 38, Gömlek No. 3633, (8 L 1131/24 Ağustos 1719).

⁴⁴⁵ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, No. 133, Gömlek No. 1613, (10 B 1139/3 Mart 1727).

⁴⁴⁶ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, No. 136, Gömlek No. 367, (20 Z 1142/6 Temmuz 1730).

⁴⁴⁷ BOA, *D.BŞM.MHF*, No. 46, Gömlek No. 59, (29 Z 1172/23 Ağustos 1759).

⁴⁴⁸ BOA, *D.BŞM.MHF*, No. 55, Gömlek No. 14, (29 Ş 1186/25 Kasım 1772).

⁴⁴⁹ *Bolu Şer'îyye Sicil Defteri (1133-1134), Osmanlı Arşivi (BOA)*, MŞH.ŞSC.d, No. 02112/847, 4-b-2, (18 N 1133/13 Temmuz 1721).

⁴⁵⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Tasnifi Osman III Belgeleri [AE.SOSM.III]*, No. 40, Gömlek No. 2780, (29 Z 1169/24 Eylül 1756).

tevcih edilmiştir.⁴⁵¹ İştiraken Bolu Voyvodası Hasan Ağa (Şevki Hasan), 1775 yılında vefat etmiştir.⁴⁵² Hasan Ağa'dan sonra Sabık Tersâne Emîni Kapıcıbaşı el-Hac Ahmed Ağa voyvoda olmuştur.⁴⁵³ 1787 yılında Bolu voyvodası olarak Çalıkzâde İbrahim Bey'in ismi de geçmektedir.⁴⁵⁴ Hacı Ahmed ile müştereken voyvodalık yapmışlardır. Çalıkzâdelerden Halil ve Hüseyin Ağa'ların isimleri de Bolu voyvodası olarak geçmektedir. Çalıkzâde Halil Ağa Bolu ve Viranşehir voyvodası olarak 1788-1789 yıllarında voyvodalık yapmıştır.⁴⁵⁵ 1790-1805 yılları arasında Bolu voyvodası olarak Çalıkzâde Hüseyin Ağa'nın isminin geçtiğini, Viranşehir Voyvodası İbrahim Ağa ile aralarında münakaşa ve çekişme olduğunu görmekteyiz.⁴⁵⁶ 1789 yılında Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından Bolu Voyvodası el-Hac Ahmed Ağa'ya Mekke-i Mükerrreme şeyhülislâmlığı ve vezaret rütbesiyle Cidde Eyaleti tevcih edilmiştir.⁴⁵⁷ Hacı Ahmed Ağa 1803 yılına kadar voyvodalık yapmış⁴⁵⁸ akabinde Bolu ili âyanlarının ilki olan oğlu Hacı Ahmedzâde Seyyid İbrahim Ağa voyvoda olmuştur.⁴⁵⁹ Hacı Ahmedzâde Seyyid İbrahim Ağa, 1808 yılında azledilmiş ve yerine Hulusi Ağa voyvoda tayin edilmiştir. Ancak İbrahim Ağa'nın hüsn-i halini ortaya koyan i'lâmlar geldiği için voyvodalık kardeşi Halil Ağa'ya verilmiştir.⁴⁶⁰ İbrahim Ağa'ya ise Bolu ve Viranşehir avâriz ve bedel-i nüzülü asaleten ihale edilmiştir.⁴⁶¹ 1810 yılında Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından İbrahim Yümnî Bey, Bolu voyvodası olmuştur.⁴⁶² Mütesellim İsmail Ağa ve

⁴⁵¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Dahiliye Belgeleri [C.DH]*, No.156, Gömlek No. 7785, (7 R 1186/8 Temmuz 1772).

⁴⁵² Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Maliye Belgeleri [C.ML]*, No.672, Gömlek No. 27526, (29 Za 1188/31 Ocak 1775).

⁴⁵³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Tasnifi Abdülhamid I Belgeleri [AE.SABH.I]*, No. 102, Gömlek No. 6999, (2 M 1189/5 Mart 1775); BOA, *C.ML*, No.741, Gömlek No. 30211, (24 Ş 1188/30 Ekim 1774).

⁴⁵⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Askeriye Belgeleri [C.AS]*, No.307, Gömlek No. 12676, (13 Z 1201/26 Eylül 1787).

⁴⁵⁵ BOA, *C.AS*, No.801, Gömlek No. 33967, (19 B 1202/25 Nisan 1788); BOA, *C.DH*, No.317, Gömlek No. 15806, (11 M 1204/1 Ekim 1789).

⁴⁵⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Tasnifi Selim III Belgeleri [AE.SSLM.III]*, No. 273, Gömlek No. 15821, (21 Ra 1205/28 Kasım 1790); BOA, *C.DH*, No.234, Gömlek No. 11685, (1 M 1220/1 Nisan 1805).

⁴⁵⁷ BOA, *AE.SABH.I*, No. 370, Gömlek No. 25852, (10 B 1203/6 Nisan 1789).

⁴⁵⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Timar Belgeleri [C.TZ]*, No.91, Gömlek No. 4543, (18 M 1218/10 Mayıs 1803).

⁴⁵⁹ Yücel Özkaya, "Bolu'da İç İsyanlar (1595-1850) ve Ayanlar ile Hükümet Arasındaki İlgî Hakkında Bazı Düşünceler", *Çele Dergisi I* (Mart 1963), 11.

⁴⁶⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayûn Tasnifi [HAT]*, No. 1355, Gömlek No. 52963, (29 Z 1222/27 Şubat 1808).

⁴⁶¹ Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrağı [TS.MA.e], No. 1266, Gömlek No. 3, (5 M 1223/3 Mart 1808).

⁴⁶² BOA, *HAT*, No. 630, Gömlek No. 31124, (11 Z 1224/17 Ocak 1810).

Zaralızâde Lütfullah Paşa'dan sonra 1811 yılında Bolu Sancağı'nda voyvodalık sistemi kaldırılarak mutasarrıflar iş başına geçmiştir.⁴⁶³

Tablo 1.6. 18. yüzyılda Bolu'da görev yapan voyvodalar

Sıra No	Voyvoda Adı	Görev Tarihi
1	Sarı Osman Ağa	1694-1695
2	Hacı Ömer Ağa bin Osman	1695-1712
3	Ahmed Ağa bin İbrahim bin Mustafa Ağa	1695-1719
4	İsmail Ağa	1703-1704
5	Yusuf Ağa	1712-1756
6	İbrahim Ağa	1719- ?
7	Hasan Ağa	1756-1775
8	Hacı Ahmed Ağa	1775-1803
9	Çalıkzâde İbrahim Bey	1787-1790
10	Çalıkzâde Halil Ağa	1788-1789
10	Hacı Ahmedzâde Seyyid İbrahim Ağa	1803-1808
11	Çalıkzâde Hüseyin Bey	1790-1805
12	Hacı Ahmedzâde Halil Ağa	1808- ?
13	İbrahim Yümnî Bey	1810-1811
14	Mütesellim İsmail Ağa	1811
15	Zaralızâde Lütfullah Paşa	1811

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu'da görev yapmış voyvodaların isimleri tespit edilirken inceleme dönemimizin dışına çıkılarak görev yapmış olan bütün voyvodalar ele alınmıştır.

Tablo 1.7. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu voyvoda vekilleri

Sıra No	Voyvoda Vekili Adı	Görev Tarihi
1	Yaran Mehmed Ağa	1694-1700
2	Mustafa Ağa	1700
3	el-Hac Osman Ağa bin Yusuf	1700-1702
4	el-Hac Hasan Ağa	1703
5	Ali Ağa	1704
6	Musa Paşa	1704
7	İbrahim Ağa bin Abdurrahman Ağa	1706
8	Mehmed Ağa	1707-1709
9	Salih Ağa	1708
10	İbrahim Ağa bin Abdurrahman Ağa	1710
11	Firuz Ağa	1717
12	Mustafa Ağa	1718
13	Mehmed Ağa	1719
14	Hasan Ağa	1721

⁴⁶³ Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925), 176-177, 216.

18. yüzyılın ilk yarısında voyvodalar tarafından göreve getirilen vekillerin görev süreleri çok uzun olmayıp zaman zaman aynı kişiler tekrar göreve getirilmişlerdir.

1.2.1.2. Alay Beyi (Miralay)

Alay beyleri, timar ve zeâmet askerlerinin başı ve onların hareketlerinden sorumlu, uygunsuz hareketleri görülenleri yakalayıp cezalandırmak gibi görevleri bulunan kişilerdir.⁴⁶⁴

18. yüzyılın başında Bolu alay beyi olarak Eylemen Karyesi sakinlerinden⁴⁶⁵ ve Debbâğlar Mahallesi'nde oturan⁴⁶⁶ Hasan Bey bin Mustafa Ağa'yı görmekteyiz. Hasan Bey'in ismine 1712 yılından itibaren el-Hac unvanı da eklenmiştir.⁴⁶⁷ Hasan Bey, Bolu Sancağı'nda bulunan büyük ve küçük timar sahiplerinin sıbyan ve mütekâidin cebelü bedeli vergisini tahsile memur olan İznikmid sakini Ebubekir Ağa ibn-i Abdullah'ın Bolu'daki vekili sarraf taifesinden Andreyas veled-i Saruf isimli zimmîye tahsil ettiği 1.140 esedi kuruşu teslim etmiştir.⁴⁶⁸ Sicil kaydından alay beylerinin sancaklarda zeâmet ile timar sahiplerinin sıbyan ve mütekâidin cebeli bedeli vergisini topladıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca alay beyleri sancakları bünyesinde mahlûl olan timarlara yeniden erbab-ı timar atanması,⁴⁶⁹ sefere eşlik etmeyen timar sahiplerinin değiştirilmesi ile ilgili arzlarda da bulunmaktadır. 1701 yılına ait timar tevcih tezkiresinde Bürnük Karyesi'nde bulunan 5 bin akçelik timar, sahibi Mehmed'in alay beyi sancağı altında Bağdat seferi'ne katılmamasından dolayı elinden alınarak Alay Beyi Hasan'ın ricası ile orta boylu, ala gözlü, siyah kaşlı diğer Mehmed'e tevcih edilmiştir.⁴⁷⁰ Alay Beyi Hasan Bolu Mahkemesinde görülen davalarda şühûdü'l-hâl olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷¹ Hasan Bey 1700

⁴⁶⁴ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık* (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 47.

⁴⁶⁵ BŞS (1111-1114), 22-a-3, (24 B 1112/4 Ocak 1701).

⁴⁶⁶ BŞS (1116-1119), 45-b-2, (12 Ş 1118/19 Kasım 1706).

⁴⁶⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin Tasnifi Askeriye Belgeleri [İE.AS]*, No. 54, Gömlek No. 4908, (2 Z 1124/31 Aralık 1712).

⁴⁶⁸ BŞS (1111-1114), 13-b-3, (16 L 1111/6 Nisan 1700).

⁴⁶⁹ BŞS (1111-1114), 30-a-2, (27 N 1112/7 Mart 1701).

⁴⁷⁰ BŞS (1111-1114), 30-a-2, (27 N 1112/7 Mart 1701).

⁴⁷¹ BŞS (1111-1114), 36-a-2, (6 M 1113/13 Haziran 1701).

yılında Eski-Yeni Camii yakınına muallimhâne inşa ettirerek⁴⁷² kendi adına da bir vakıf oluşturmuştur.⁴⁷³ 1722 yılına ait Mengen Nahiyesi'nde boşalan timarların yeniden verilmesi ile ilgili arz yazısından anlaşıldığı üzere Hasan Bey alay beyliği görevini sürdürmektedir.⁴⁷⁴ Bu tarihten sonra alay beyi olarak Osman Bey'in ismi geçmektedir.⁴⁷⁵ Osman Bey'den sonra Abdülatif Bey alay beyi olup 1728 yılındaki sicil kaydında ise "eski alay beyi" olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷⁶ 1735-1754 yılları arasında Mustafa Bey, alay beyi olarak görev yapmıştır.⁴⁷⁷

1.2.1.3. Yeniçeri Serdari

Yeniçeri serdari; cebeci, topçu, lağımçı, top arabacısı gibi yeniçeri askerinin başı olup üç aylık süreler ile görevlendirilen kişilerdir.⁴⁷⁸

18. yüzyılın başında Bolu Kazası'na yeniçeri serdari olarak Pendizâde Hasan Ağa bin el-Hac Hüseyin atanmıştır.⁴⁷⁹ 1704-1705 tarihleri arasında Durasızâde el-Hac Mehmed Ağa görev yapmıştır.⁴⁸⁰ Daha sonra Yirmidokuz Cemaati'nin Yoldaşı Ebubekir Ağa, serdar atanmış⁴⁸¹ ancak disiplin ve asayiş hususunda kayıtsızlığı tespit edildiğinden görevine son verilerek tekrar Doksandört Cemaati'nin Yoldaşı Durasızâde Mehmed Ağa serdar olmuştur.⁴⁸² Mehmed Ağa'dan sonra serdarlık görevi beşinci bölükten Mustafa Çavuş Ağa'ya tevcih edilmiştir.⁴⁸³ Mustafa Ağa'nın görevine son verilmesinden sonra yirmidört bölüğün yoldaşlarından Hasan, yeniçeri serdari olarak atanmıştır.⁴⁸⁴ Hasan

⁴⁷² BŞS (1111-1114), 99-a-3, (11 M 1112/28 Haziran 1700).

⁴⁷³ VGMA, HD, 1079-1-20-3-23, (Ca 1160/Mayıs-Haziran 1747).

⁴⁷⁴ BOA, İE.AS, No. 73, Gömlek No. 6597, (23 B 1134/9 Mayıs 1722).

⁴⁷⁵ BŞS (1129-1130), 18-a-1, (20 S 1130/23 Ocak 1718).

⁴⁷⁶ BOA, AE.SAMD.III, No. 87, Gömlek No. 8702, (5 S 1141/10 Eylül 1728).

⁴⁷⁷ BOA, C.DH, No.222, Gömlek No. 11091, (29 B 1148/15 Aralık 1735); Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Tasnifi Mahmud I Belgeleri [AE.SMHD.I]*, No. 133, Gömlek No. 9826, (27 S 1168/13 Aralık 1754).

⁴⁷⁸ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, 47-48.

⁴⁷⁹ BŞS (1111-1114), 102-a-1, (Evâsıt R 1111/Ekim 1699).

⁴⁸⁰ BŞS (1114-1116), 39-a-2, (13 Za 1115/19 Mart 1704); BŞS (1116-1119), 82-b-1, (Evâil N 1117/Aralık 1705).

⁴⁸¹ BŞS (1116-1119), 77-b-2, (Evâil M III8/Nisan 1706).

⁴⁸² BŞS (1116-1119), 75-a-2, (Evâhir M 1118/Mayıs 1706).

⁴⁸³ BŞS (1116-1119), 71-a-1, (Evâsıt B 1118/Ekim 1706).

⁴⁸⁴ BŞS (1119-1122), 14-a-2, (Evâil Za 1119/Ocak 1708).

Ağa'dan sonra Durasızâde el-Hac Mehmed'in serdarlık yaptığı 1709 yılına ait görevlendirme kaydından anlaşılmaktadır.⁴⁸⁵

Dergâh-ı Âlî yeniçeri ağası tarafından üç aylık süreler ile görevlendirilen yeniçeri serdarlarının çoğunlukla görev sürelerinin uzatıldığı ve görevden alınan bazı serdarların sonra tekrar aynı göreve getirildiği görülmektedir. Kadılarına yazılan serdarlık tevcih mektuplarında atanan kişinin serdar olarak istihdam edilmesi, başkasına müdahale ettirilmemesi ve mahalde bulunan yeniçeri, cebeci, topçu, acem neferatları, süvari-yi sekbân ve kuloğullarının üzerlerinde serdar ve zabıt bilmeleri, sözünden dışarı çıkmamaları, ondan habersiz hareket etmemeleri ve itaat etmeleri istenerek yeniçeri serdarının yetki alanları çizilmektedir. Bunun yanında yeniçeri serdarları, varissiz vefat eden yeniçerilerin emvallerini şehir pazarlarında satarak elde edilen meblağları müfredat defterleriyle birlikte Dergâh-ı Âlî'ye ulaştırmakla görevliyidiler.⁴⁸⁶ 1705 yılında İstanbul'a giderken Bolu'da Mansur Efendizâde Hanı'nda hastalanıp kırk gün sonra vefat eden Bağdatlı Mehmed Beşe bin Abdulkadir'in yanında bulunan eşyası, yeniçeri serdarı ve yeniçeri beytûlmâlini kabza memur olan Mehmed Ağa tarafından sûk-ı sultânîyede (şehir pazarı) müzayede ile satılarak elde edilen meblağ beytûlmâla teslim edilmiştir.⁴⁸⁷

Ayrıca yeniçeri serdarları şehir ve kasabalarda adli suç işleyenleri, eşkiyalık yapanları yakalayıp cezalandırılmasında birinci derecede sorumlu kişilerdir.⁴⁸⁸ 1704 yılında gönderilen fermanda Alpağutlu olan eyyâm-ı ihtilâlde serdengeçti ağası olan Evlâcıköğlü Ahmed adlı fesad ve şekâveti belli olan (küçük çocuklara taciz) cebecinin ilaçla öldürme (izâle-i vecur) cezasının gönderilen Mübaşir Süleyman Çavuş ile verilmesi yeniçeri serdarından istenmiştir.⁴⁸⁹ 1700 yılında ise cebecilik iddiasında bulunarak hırsızlık ve adam öldürme suçu işleyenlerin davası yeniçeri serdarı ile yeniçeri ve cebeci ihtayarlarının huzurunda görülmüş, suçluların mahkemeye çıkartılmasında Yeniçeri Ağası Hasan Ağa görev yapmıştır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ BŞS (1119-1122), 22-b-1, (1 M 1121/13 Mart 1709).

⁴⁸⁶ BŞS (1116-1119), 62-a-2, (Evâsıt R 1119/Temmuz 1707).

⁴⁸⁷ BŞS (1116-1119), 16-b-1, (26 B 1117/13 Kasım 1705).

⁴⁸⁸ BŞS (1114-1116), 19-a1, (27 S 1116/1 Temmuz 1704).

⁴⁸⁹ BŞS (1114-1116), 18-b-1, (Evâsıt S 1116/Haziran 1704).

⁴⁹⁰ BŞS (1111-1114), 9-b-2, (23 Ş 1111/13 Şubat 1700).

1.2.1.4. Kethüdâyeri

Yeniçeri askerinin süvari kısmını teşkil eden ve “Ebnâ-i Sipâhiyân” namını alan sipah, silâhtar, ulûfeciyan-ı yemin, ulûfeciyan-ı yesar, gureba-yı yemin ve gureba-yı yesar bölüklerinden oluşan altı bölük halkının⁴⁹¹ üzerine atanan sipahi bölüklerinin zabitidir. Kethüdâyeri ya da sipah kethüdâyeri, 17. yüzyılda taşrada oturmaya başlayan altı bölük halkı üzerine altı bölük ağasının mühürlü mektubu ve onu teyit eden fermanla tayin edilirdi. Kadı'nın denetimi altında iş yapan bir ehl-i örf mensubu olan kethüdâyerinin sorumlulukları arasında reâyâyı korumak, asayişî sağlamak, sefer zamanı geldiğinde emri altındaki altı bölük halkını savaşa sevk etmek işleri yer almaktadır.⁴⁹²

1705 senesine ait Davud Ağa'nın kethüdâyerlik mektubunda “*Nefs-i Bolu ve Tevâbi‘-i nevâhîsinde sakin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarının üzerlerine zabıt ve kethüdâyeri nasb ve tayin olunmak de‘b-i kadim olmağla ebnâ-i sipâhiyânda onuncu bölükde yevmi otuzbeş akçe ulûfeyle mutasarrıf olan Davud ocağın kâdim-i emekdârı olub mahal ve müstehak olmağla mektub tahrir olunub gönderilmiştir. Vusulünde gerekdir ki merkumu hizmet-i mezbura istihdam ittirilüb kethüdâyerliği müteallik olan umur ve hususlarda müracaat mumi-ileyhiye ittiresiz ve sizlerki ol-cânibde sakin altı bölük yoldaşları mumi-ileyhiye üzerlerinize zabıt ve kethüdâyeri bilüb ruşen-i dava ve niza'nızı izn-i şer‘î şerif ve ma‘rifet-i merkumuyla görölüb hilaf-ı şer‘î şerif bir ferde rencide ve remide ittirmeyesiz ve senki kethüdâyeri zide-kadrihusun ol-cânibde sakin olan altı bölük yoldaşları hüsn-i zindegânî üzere zabt ve rabt idub sana muhalefet üzere olanları ism-i resm ve bölükleriyle tahrir idub bu cânibe arz ve i‘lâm eylesin ve bazı levendân taifesinden sipahi namıyla mızrak ve bayrak götürüb reâyâ-yı fukarasını rencide ve remide ider olur ise ol-makûleleri vakt-i birle ele götürüb üzerlerine şer‘ ile lazım gelen icrayı ve ahkâm-ı şer‘ide ittire senki sairlere dahi muceb-i ibret ve sebeb-i nasihat olub reâyâ fukarası devam-ı ömrü devlet-i padişahîyle asude hal üzere olalar...*”⁴⁹³ görüldüğü üzere kethüdâyerinin altı bölük halkı ile iyi geçinerek disiplinlerini sağlaması, davalarını görüp itaat etmeyenlerin

⁴⁹¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), “Altı Bölük”, 1/53.

⁴⁹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları II, (Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri)* (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 175-181.

⁴⁹³ BŞS (1116-1119), 88-b-3, (1 Ra 1117/23 Haziran 1705).

isimlerini merkeze bildirmesi, ahaliyi sipah namıyla rencide eden levent taifesine mensup kişileri yakalayarak mahkemeye teslim etmesi gibi görev ve sorumlulukları bulunmaktadır.

Tablo 1.8. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası kethüdâyerleri

Sıra No	Kethüdâyeri Adı	Bölüğü	Ulûfesi	Atanma Tarihi
1	Mehmed Mustafa ⁴⁹⁴	41	39 akçe	17 Mayıs 1705
2	Davud Ağa ⁴⁹⁵	10	35 akçe	23 Haziran 1705
3	Mehmed Mustafa ⁴⁹⁶	41	45 akçe	1 Temmuz 1705
4	Ahmed Ağazâde el-Hac Mehmed ⁴⁹⁷		15 akçe	20-31 Mart 1706
5	Davud Ağa ⁴⁹⁸	10	35 akçe	20-31 Mart 1706
6	İbrahim bin Hacı Bektaş ⁴⁹⁹	49	20 akçe	20-31 Temmuz 1706
7	Osman Ağa ⁵⁰⁰	-	-	17 Kasım 1721

Altı bölük halkının üzerine “*kethüdâyerlik mektubu*” ile tayin olunan kethüdâyerinin ataması altı bölük ağalarının hepsinin veya bir kısmının imzası ile gerçekleşiyordu.⁵⁰¹ 1705 yılına ait Mehmed Mustafa’nın kethüdâyerlik mektubunun altında altı bölük ağalarının hepsinin imzası yer almış ve mektubu imzalayan ağaların isimleri Mehmed Ağa-yı Arabaciyân, Halil Ağa-yı Arabaciyân, İsmail Ağa-yı Ulûfeciyân, Mahmud Ağa-yı Ulûfeciyân, Ahmed Ağa-yı Silahdârân, Osman Ağa-yı Sipahiyân şeklinde verilmiştir.⁵⁰² Ahmed Ağazâde el-Hac Mehmed’in kethüdâyerlik mektubunda ise altı bölük ağalarından ulûfeciyân ağası, silahdârân ağası ile sipahiyân ağası olmak üzere üç tane ağanın imzası yer almaktadır.⁵⁰³ 1701 yılındaki sicil kaydında hırsızlık yapan levendân eşkiyasından Duranoğlu Ahmed ve yoldaşlarından Genç Ali, Türedi Mehmed, İvaz bin Abdullah, Osman bin Mustafa, Mustafa bin Mehmed ve Erselan bin

⁴⁹⁴ BŞS (1116-1119), 88-a-3, (23 M 1117/17 Mayıs 1705).

⁴⁹⁵ BŞS (1116-1119), 88-b-3, (1 Ra 1117/23 Haziran 1705).

⁴⁹⁶ BŞS (1116-1119), 86-a-2, (17 Ra 1117/9 Temmuz 1705).

⁴⁹⁷ BŞS (1116-1119), 77-a-1, (Evâhir Za 1117/Mart 1706).

⁴⁹⁸ BŞS (1116-1119), 90-b-1, (Evâhir Za 1117/Mart 1706).

⁴⁹⁹ BŞS (1116-1119), 73-b-1, (Evâhir Ra 1118/Haziran 1706).

⁵⁰⁰ BŞS (1133-1134), 43-a-1, (27 M 1134/17 Kasım 1721). Osman Ağa’nın ismine şühûdü’l-hâl kısmında rastlanmaktadır.

⁵⁰¹ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 36.

⁵⁰² BŞS (1116-1119), 86-a-2, (17 Ra 1117/9 Temmuz 1705).

⁵⁰³ BŞS (1116-1119), 77-a-1, (Evâhir Za 1117/Mart 1706).

Abdullah'ın yakalanarak mahkemeye götürülmesinden voyvoda vekili ve yeniçeri serdarı ile birlikte kethüdâyerinin de görev aldığını görmekteyiz.⁵⁰⁴ Okçular Karyesi'nden Fatma bint-i İbrahim isimli hatuna karşı işlenen tecavüz davası Kethüdâyeri Davud Ağa'nın katılımıyla görülmüş ve suçlulara uzun süreli hapis cezası verilmiştir.⁵⁰⁵

1707 senesinde çakırcı başı tarafından Bolu kadısına yazılan mektup ile çakırcı, şahinci, atmacacı taifeleri üzerine hassa ulûfeli çakırcıdan Hacı Mahmud'un kethüdâyeri ve zabıt atandığı bildirilmiş, adı geçen taifelerin vaki olan dava ve nizalarının Hacı Mahmud ile görülüp mîrimîran, mîr-livâ, mîr-livâ adamları, mütesellimleri, voyvodaları, subaşları, yeniçeri ve kethüdâyerleri ve sair ehl-i örf taifesinden bir ferde müdahale ve taarruz ettirilmemesi konusunda uyarılarda bulunulmuştur.⁵⁰⁶ Yine aynı tarihte Ser-Çakırcıyân-ı Hassa Başî İvaz tarafından doğancı taifesi üzerine İbrahim Ağa kethüdâyeri atanmıştır.⁵⁰⁷

1.2.2. Ulemâ (Ehl-i İlm)

Ulemâ, Osmanlı Devleti'nde medreselerden icâzet alarak adalet, eğitim ve din alanlarında görevlendirilmiş; şeyhülislâm, nakîbüleşraf, kazasker, kadı, müderris gibi kimselerden oluşan gruba verilen unvandır.⁵⁰⁸

İslâm Hukuku'nda kural olarak yargılamanın başında bulunan devlet başkanı bu yetkisini kadılara tefvîz etmiştir. 15. yüzyılın başına kadar Osmanlı padişahları halkın davalarını dinlemekteydi. Daha sonra Dîvân-ı Hümâyun'a katılmamaya başlamışlardır.⁵⁰⁹ Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle birlikte yargı teşkilâtının organizasyonunu yapacak merkezde bir görevliye ihtiyaç duyulmuş ve Çandarlı Kara Halil, 763/1361-1362 yılında Orhan Gazi tarafından ilk kazasker olarak atanmıştır. Fatih Devri'nin sonlarında kazaskerlik Anadolu ve

⁵⁰⁴ BŞS (1111-1114), 53-b-1, (29 C 1113/1 Aralık 1701).

⁵⁰⁵ BŞS (1116-1119), 14-b-3, (15 R 1117/6 Ağustos 1705).

⁵⁰⁶ BŞS (1116-1119), 66-a-2, (25 Z 1118/30 Mart 1707).

⁵⁰⁷ BŞS (1116-1119), 68-a-2, (27 Ş 1118/4 Aralık 1706).

⁵⁰⁸ Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/519; a.m.f., "İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/141.

⁵⁰⁹ Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), 38-39.

Rumeli olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kazaskerler, Dîvân-ı Hümâyün'da yargılama dışında kadıların ve müderrislerin tayinlerini de yapmaktaydı.⁵¹⁰

Osmanlı Devleti şer'î mahkemelerinde; kadı, nâib, kâtip, mukayyid, muhızır, çukadar ve kethüda gibi görevliler bulunmaktaydı.

1.2.2.1. Kadı

Kadı, İnsanlar arasındaki anlaşmazlık ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamlarca tayin edilen kişilerdir.⁵¹¹

Osmanlı Devleti'nde Dursun Fakih, 688/1289-1290 yılında Osman Gazi tarafından ilk kadı olarak atanmıştır.⁵¹² Osmanlı Devleti'ndeki şer'î mahkemelerde şer'î ve hukuki bütün meseleler Hanefî Mezhebi esaslarına göre yürütülürdü.⁵¹³ Günlük tahsisatı 150 akçeden az olan kadıları kazasker, diğerlerini kazaskerin görüşü ve sadrazamın teklifi ile padişah tayin etmekteydi.⁵¹⁴ Kadıların tayinlerinde kazaskerlerin etkinliği göz ardı edilemez. Bununla birlikte Ebusuud Efendi'nin şeyhülislâm olmasından sonra bu makamın itibarı hızla yükselmiş ve 1566 yılından itibaren üst düzey kadı ve müderrislerin şeyhülislâm arzıyla tayin edilmesi usulü benimsenmiştir.⁵¹⁵ Kadılar, kadı beratı denilen belgeyle kaza bölgelerine tayin olurlardı.⁵¹⁶ Kadıların hizmet süreleri 1599'dan sonra ilk olarak 3 yıla daha sonra 2 yıla 18. yüzyılın ikinci yarısında ise 18 aya indirilmiştir.⁵¹⁷

Osmanlı yargı sisteminin finansmanı, sistemi kullananların ödediği harçlarla sağlanmaktaydı.⁵¹⁸ Kadıların görevden ayrılma ve yer değiştirme işlemleri Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından yapılırdı. Kadıların isimleri, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunan ruznâme denilen defterlere kayıt

⁵¹⁰ Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005), 22-86.

⁵¹¹ Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/66.

⁵¹² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Devimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), "Kadı", 2/120.

⁵¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı* (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 83.

⁵¹⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 122.

⁵¹⁵ Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, 49-50.

⁵¹⁶ Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, 41.

⁵¹⁷ Halil İnalçık, "Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık", çev. Bülent Arı, *Adalet Kitabı* (Ankara 2007), 128.

⁵¹⁸ Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 53.

edildikten sonra belli bir sıraya göre azil ve tayin işlemleri gerçekleştirilirdi.⁵¹⁹ 18. yüzyılın başlarında kadılar, kazaskerin önünde imtihan olur ve kazaskerin işareti ile tayin olunurdu.⁵²⁰ Bir sancakta kaç kaza varsa o kadar kadı bulunurdu.⁵²¹

Görevleri, görev süreleri ve görev bölgeleri sınırlı olan kadıların en önemli görevleri: davalara bakmak, uyuşmazlıkları çözmek, buldukları bölgede merkez adına idari ve hukuki icraatlarda bulunmaktı. Buldukları bölgede vatandaşın güçlü kimseler tarafından ezilmesine, haksızlığa uğramasına engel olmak kadıların temel amaçlarıydı. Devlet, vatandaş üzerindeki nüfuzunu artırmak için çalışan yöneticileri (ehl-i örf) kadılarınla kontrol etmekteydi.⁵²² Nitekim 1700 yılında Bolu Kazası halkı, mahkemeye gelerek Voyvoda Vekili Ömer Ağa'yı Bolu Sancağı mutasarrıfı olan mîrimîran ve mîr-livâ mütesellimlerinin devr-i selâmiye namıyla 10 yük olan subaşılık maktûu üzerine avârizhâne başına yüzellişer akçe daha talep ettiğini söyleyerek şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine Bolu Nâibi Mevlânâ Mehmed Sadık Efendi, halkın şikâyetlerini bildiren arzını divana göndermiştir.⁵²³ Kadılar şer'î ve hukuki vazifelerinden başka zahire ve amele tedariki, asker toplanması, iktisadi işler, narh koymak, belediye işleri gibi bütün devlet işlerine bakarlardı.⁵²⁴ Kadılar çeşitli konularla ilgili fermanları, fermanlarda isimleri geçen görevlilere bildirirler; bunların birer suretlerini de şer'îye sicillerine geçirir ve muhafaza ederlerdi.⁵²⁵

Kadı'nın devlet yönetimi ve siyasi konularda karar alma yetkisi yoktur. Bu nedenle ganimetlerin taksim edilmesi, beytûlmâl mallarının ayırt edilmesi, cezaların uygulanması, ordunun düzenlenmesi ve asilerin katledilmesi gibi konular görev alanı dışında kalmaktadır. Kadı'nın, özlük hakları bakımından mahallî yöneticiye karşı sorumluluğu yoktur.⁵²⁶ Kadılar, mülkî açıdan merkeziyetçi idarenin ülke içindeki ilk kademe organı durumunda bulunurlardı. Kadı'nın bu bakımdan genel olarak görevi, önceleri idari mekanizmada

⁵¹⁹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1994), 13.

⁵²⁰ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, 40.

⁵²¹ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 6/86.

⁵²² Abdullah Demir, "Osmanlı Devleti'nde Kadılar ve Naipiler", *Uluslar arası Sosyal Bilimler Dergisi VI* (2017), 31-33.

⁵²³ *BŞS (1111-1114)*, 103-a-3, (12 Ra 1112/27 Ağustos 1700).

⁵²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 109.

⁵²⁵ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, 40.

⁵²⁶ Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*, 125.

oluşabilecek herhangi bir tıkanmayı ya da durgunluğu önlemek ve bunun bilincinde olarak sorumluluk duygusu taşımaktı.⁵²⁷

Merkezle doğrudan yazışan kadıların arz yetkisi bulunuyordu. Vefat eden vakıf görevlilerinin yerine uygun gördüğü kişinin atanması için kazaskerliğe arz sunarak yeni görevlinin beratını isteyebiliyordu.⁵²⁸ Bolu kadı ve nâiblerinin vakıf görevlileri ile ilgili yapmış oldukları arzlar Bolu hurufat kayıtlarında detaylı bir şekilde yer almaktadır. Mesela, “*Bolu Kazası'na tabi Çatak Felekeddin Karyesi'nde Ahmed Ağa camiinde iki akçe ile hatip Mustafa mahlûlünden diğer Mustafa'ya Kadı Ahmed arzıyla inayet*”⁵²⁹ ve “*Bolu Muzâfatından Sazak Nahiyesi'nde Dereviran nam karyede vaki Şeyh Kemal Ümmî Tekyesi Vakfının zâviyedarı üzerlerine ber-vech-i hasbî ba-ulûm sadır Anadolu ve ba-ferman-ı âlî nâzırı olan Şeyh Hüseyin bin Abdülmümin fevt mahlûlünden İbrahim bin Ahmed'e nezaret-i mezkure tevcih olunmak babında nâibi Seyyid Mehmed Hamid arz itmeğin sadır olan ferman-ı âlîlerine imtisalen işbu arz ve der-kenara nazar oldukda nezaret-i mezkure merkumun mahlûllerine erbâb-ı istihkâkdan İbrahim bin Ahmed'e tevcih buyurulmak ricasına Bolu Nâibi Seyyid Mehmed Hamid Efendi cihet-i mutalik işbu i'lâmla inha itmeğle mucebince nezaret-i mezkure müteveffâ-yı mezburun mahlûlünden merkum İbrahim Halife'ye ber-vech-i hasbî tevcih buyurulmak babında faziletli Anadolu Kazaskeri Mevlânâ Yahya Hafid Pîrîzâde Efendi hazretleri i'lâm itmeleriyle i'lâmları mucebince bilâ-veled fevtinden merkum ber-vech-i hasbî tevcih olunmak deyu 1234/11 Receb tarihinde müverrah ve masahha ferman-ı âlî sadır olmağla sadır olan ferman-ı âlî mucebince merkum İbrahim bin Ahmed'e tevcih buyuruldu yevm 16*”⁵³⁰ şeklindeki kayıtlar kadı'nın veya nâibinin kazaskerliğe doğrudan yazdığı arzlara, “*Bolu'da Hacı Abdullah Bey ta'lîm-i Kur'ân için bina eylediği dârülkurrânın yevmi on akçe ile kurrâlığı Hâfiz Halil bin Musa'ya tevcih ricasına nâibi Ahmed Halis arz ve semahatlü Şeyhülislâm Mevlânâ es-Seyyid Mustafa Efendi hazretleri işaretleri sadır olan ferman-ı aliyye mucebince berat*”⁵³¹ şeklindeki kayıt ise nâib arzı ve

⁵²⁷ Feda Şamil Arık, “Osmanlı'da Kadılık Müessesesi 1”, *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8 (1997), 56.

⁵²⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1990), 7.

⁵²⁹ VGMA, HD, 1132-101-3-48, (M 1114/Mayıs-Haziran 1702).

⁵³⁰ VGMA, HD, 540-63-3-7, (16 B 1234/11 Mayıs 1819).

⁵³¹ VGMA, HD, 1079-1-20-2-29, (L 1157/Kasım-Aralık 1744).

şeyhülislâmın işaret etmesi üzerine yapılan tevcih kayıtlarına örnek olarak gösterilebilir.

Kazalardan sonra gelen sancak kadılıkları, bazı vilâyetlerin büyük ve mühim eyaletlerin kadılıkları mevleviyet suretiyle tevcih edilirdi. Mevâlî denilen büyük kadılar ekseriya bizzat tayin olundukları vilâyete gitmeyerek kendileri tarafından vekil olmak üzere nâib gönderirlerdi.⁵³² İdari anlamda klasik dönem kaza teşkilâtı 17. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, bundan sonra özellikle yüzyılın sonlarına doğru arpalık olarak kadılara tevcih edilmeye başlanmıştır.⁵³³ Bir nevi arpalık özellikle mevâlînin tekaüd maaşının adıdır.⁵³⁴ 1701 yılında Sâbık Mekke-i Mükerreme Kadısı Musa bin Ali nâibi olarak es-Seyyid Mehmed Efendi'yi atadığı mürâsesinde Bolu niyâbetinin kendisine arpalık olarak tevcih edildiğini belirtmektedir.⁵³⁵

16. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası kadısının günlüğü 60 akçedir.⁵³⁶ Bolu Sancağı kadılık bölgeleri içerisinde Kıbrıs Kazası 5 akçe geliriyle imparatorluğun en az geliri olan kadılığıdır. Bunu 7 akçe yevmiye ile Çağa ve Yörunes kadılıkları takip etmektedir.⁵³⁷ Kuvvetle muhtemel 18. yüzyılda da Bolu Sancağı kadılık bölgeleri arasında bu yapı korunmuştur.

18. yüzyılın başlarında kadılar çoğunlukla 150-200 akçe ile atanmaktadır.⁵³⁸ Kadıların düzenledikleri hüccetler karşılığında alınan resme “resm-i hüccet”, şer‘iyye sicillerine kaydedilen hukuki meselelerden alınan resme “resm-i sicil”, askerî ve beledi kassâmların tereke taksiminden aldıkları resme “resm-i kismet”, evlenme akdinden alınan resme “resm-i nikâh” vb. isimler verilmiştir. Kanuni olarak resm-i kismet oranı binde 15 ve 20 iken uygulamada çok farklı rakamlar üzerinden tahsil edilmiştir.⁵³⁹

⁵³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, 95, 110.

⁵³³ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara* (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 103.

⁵³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, 118.

⁵³⁵ BŞS (1111-1114), 43-a-1, (1 R 1113/5 Eylül 1701), “Bade’-t-tahiyyetü’l-safiye inha olunur ki arpalığımız olan Bolu’da nâibimiz.....”.

⁵³⁶ Varlık, “Anadolu Eyaleti Kuruluşu ve Gelişmesi”, 6/127; Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 39.

⁵³⁷ Enver Çakar, “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (2002), 273-274.

⁵³⁸ Vildan Çalışkan, “1123-1124 (M.1711-1712) Tarihi 5193/24 Numaralı Anadolu Kazaskerliği Ruznâme Defterinin Arşivçilik ve Tarih Açısından İncelenmesi” (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 66.

⁵³⁹ Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 55.

Tablo 1.9. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Mahkemesi kadılarının aldıkları resimler

Tereke Sahibinin Adı ve Yaşadığı Yer	Tereke Miktarı	Alınan Resimler		Toplam Resim Oranı	Belge Tarihi
		Adı	Kuruş		
Halil bin Yahya Aslahâddin Mahallesi ⁵⁴⁰	241 kuruş	Resm-i kismet	3 kuruş	%3	20-30 Eylül 1699
		Harc-ı hüccet	1 kuruş		
		Huddâmiyye ve muhziyye	1 kuruş		
Havva bint-i Nuri Akpınar Mahallesi ⁵⁴¹	148 kuruş	Resm-i kismet ve yevmiye	9 kuruş	%11	12 Kasım 1701
		Huddâmiyye	2 kuruş		
		İhzâriye	1 kuruş		
		Kâtibiyye	2 kuruş		
		Dellâliye	2 kuruş		
Attar Ahmed Çelebi bin İbrahim Akpınar Mahallesi ⁵⁴²	861 kuruş	Resm-i kismet mu'tad	20 kuruş	%5	29 Mart 1700
		Ücret-i yevmiye	5 kuruş		
		Harc-ı imza-i hüccet	9 kuruş		
		Kalemiye	5 kuruş		
		Huddâmiye ve ihzâriye	6 kuruş		
İbrahim Beşe ibn-i Bani Kassablar Yenicesi Karyesi ⁵⁴³	241.5 kuruş	Resm-i defter	5 kuruş	%2.5	30 Mayıs 1709
		Huddâmiyye	3 rub ⁶		
		İhzâriye	1 rub ⁶		
Mehmed Ağa ibn-i Mustafa Bey Değirmenözü Karyesi ⁵⁴⁴	1260 kuruş	Resm-i defter	32 kuruş	%3	5 Ocak 1710
		Kâtibiyye	3 kuruş		
		Huddâmiyye	1.5 kuruş		
		İhzâriye	0.5 kuruş		

Oturdukları mahaller, mensup oldukları meslekler ve sahip oldukları mal varlıkları farklı olan şahısların dönemimize ait tereke kayıtları incelendiğinde kazasker namına tahsil edilen resm-i kismet dışında dellâliye, kâtibiyye, kassâmiye, tahminiye, ihzâriye, kalemiye, huddâmiyye gibi taksim işinde hizmetleri geçenler için alınan ikinci derecede resimlerde de sabit bir oran bulunamamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında muhtemelen tereke sahiplerinin

⁵⁴⁰ BŞS (1111-1114), 6-a-2, (Evâhir Ra 1111/Eylül 1699).

⁵⁴¹ BŞS (1111-1114), 48-b-1, (10 C 1113/12 Kasım 1701).

⁵⁴² BŞS (1111-1114), 58-a-1, (8 L 1111/29 Mart 1700).

⁵⁴³ BŞS (1119-1122), 60-b-2, (20 Ra 1121/30 Mayıs 1709).

⁵⁴⁴ BŞS (1119-1122), 46-a-1, (4 Za 1121/5 Ocak 1710).

nitelikleri, mirasın miktarı, beytülmalın hissesinin olup olmaması, muhallefâtın konumu gibi faktörler etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde her alanda olduğu gibi zamanla hukuk alanında da sapsmalar meydana gelmiştir. 17. yüzyıl sonunda hâkimlerin geçimlerini normal yollardan temin edememeleri ve bu durumun içlerinden zayıf karakterli olanlarının halka zulüm ve işkence ile onlardan faydalanmaya kalkışmaları gibi bir netice doğuracağı düşünülmüş, bu nedenle özellikle müderris ve kadı efendilerinin durumlarının düzeltilmesine çalışılmış, hatta dürüstlük ve üstün faaliyet karşılığında yükselebilmelerini düzenleyen ve bir hatt-ı hümayunla yürürlüğe konan bir nizamname çıkarılmıştır.⁵⁴⁵ 18. yüzyılın başlarında kadılık isteyen medrese mezunlarının sayısının çoğalması, atanabilmek için mülâzemet sistemi içinde yıllarca ücret almadan beklenilmesi ve atandıktan sonra görev süresinin kısa olması, kadıların kanunsuz para toplamasına neden olmuştur.⁵⁴⁶ 1716 yılında yayınlanan fermanla kadı atamalarında bilgiye ve yeteneğe önem verilmediği, bu nitelikleri olmayanların görevlendirildikleri vurgulanıyor ve kadıların geçimlerini temin etmeleri için yeterli gelir sağlanamadığından onların yoksulluk içinde oldukları açıklanıyordu.⁵⁴⁷ 1724 yılına ait arzda Akçaşehir-i Bolu ahalisinin kazalarına nâib tayin edilen Mustafa Efendi hakkında şikâyetlerde buldukları görülmüştür.⁵⁴⁸

Bolu şer'iyeye sicilleri ve hurufat kayıtlarından Bolu kadılarının ve nâiblerinin oturdukları bir mahal tespit edilememiş, 16. yüzyılda Eski-Yeni Camii bitişiğinde kadılık binası bulunmasından dolayı caminin isminin zamanla Kadı Camii olarak anılmaya başlandığı düşünülmektedir.⁵⁴⁹ Kuvvetle muhtemel bu husus sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir.

⁵⁴⁵ Ahmed Lütfi, *Osmanlı Adalet Düzeni*, sad. Erdiç Beylem (İstanbul: Marifet Yayınları, 1997), 82.

⁵⁴⁶ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, 41.

⁵⁴⁷ Hamiyet Sezer Feyzioğlu - Selda Kılıç, "Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/38 (2005), 35.

⁵⁴⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin Tasnifi Sıhhiye Belgeleri [İ.E.SH]*, No. 2, Gömlek No. 171, (10 M 1137/29 Eylül 1724).

⁵⁴⁹ Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler II*, 304.

Tablo 1.10. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası kadıları

Sıra No	Kadı Adı	Tarih	Belge Numarası
1	Kadı Mehmed Efendi ⁵⁵⁰	10 N 1111/1 Mart 1700	BŞS (1111-1114), 10-a-1.
2	Kadı Musa bin Ali ⁵⁵¹	1 L 1111/22 Mart 1700 1 Z 1118/6 Mart 1707	BŞS (1111-1114), 11-b-2 BŞS (1116-1119), 50-b-1; VGMA, HD, 1132-101-6-11
3	Kadı Ebu İshak İsmail ⁵⁵²	1 Ca 1119/30 Ağustos 1707 27 Za 1120/7 Şubat 1709	BOA, C.ADL, No. 86, Gömlek No. 5182 BŞS (1119-1122), 65-b-2
4	Kadı es-Seyyid Mehmed	4 R 1121/13 Haziran 1709	BŞS (1119-1122), 60-a-3
5	Kadı Mustafa	9 C 1126/22 Haziran 1714	BOA, İE.ML, No. 115 Gömlek No. 10964
6	Kadı Abdullah	25 Ca 1127/29 Mayıs 1715	BOA, İE.EV, No. 41 Gömlek No. 4661
7	Kadı Muhammed	1 N 1130/29 Temmuz 1718	BŞS (1129-1130), 18-a-1
8	Kadı İbrahim	Z 1130/Ekim-Kasım 1718 R 1131/Şubat-Mart 1719	VGMA, HD, 1133-71-2-42 VGMA, HD, 1133-71-4-7
9	Kadı Ahmed	Za 1131/15 Eylül-Ekim 1719	VGMA, HD, 1133-71-4-13
10	Kadı Ömer	S 1132/Aralık-Ocak 1719- 1720	VGMA, HD, 1133-71-4-21
11	Kadı Seyyid Abdalbaki	Ş 1132/Haziran-Eylül 1720 Za 1132/Eylül-Ekim 1720	VGMA, HD, 1133-71-4-33 VGMA, HD, 1133-71-4-37
12	Kadı İmamzâde Mehmed	24 L 1136/16 Temmuz 1724	BOA, İE.DH, No. 34 Gömlek No. 2974
12	Kadı Lütfullah	M 1137/Eylül-Ekim 1724	VGMA, HD, 1137-109-2-8
13	Kadı el-Hac Mustafa	8 Za 1143/15 Mayıs 1731	BOA, AE.SMHD.I, No. 125 Gömlek No. 9114
14	Kadı Seyyid Ali	10 Za 1444/4 Haziran 1732	BOA, AE.SMHD.I, No. 70 Gömlek No. 4609, 3
15	Kadı el-Hac Mustafa	8 Za 1143/15 Mayıs 1731	BOA, AE.SMHD.I, No. 125 Gömlek No. 9114

1.2.2.2. Nâib

Kadıların kaza çerçevesinde vekili olarak tayin ettiği şer'î memurlara nâib adı verilmekte, kazanın büyük ve küçük olmasına, işlemlerin yoğunluğuna göre sayıları değişiklik arzdebilmekteydi. Nâibler, kadı adına yargılamada bulunur; mahallinde tahkikat veya keşif yapar; belli bir iş için veya kadı'nın bulunmadığı zamanlarda yerine bütün işlere bakmak üzere görevlendirilirlerdi.⁵⁵³ Özellikle

⁵⁵⁰ Hasan Efendi'nin Bolu nâibi olarak atandığını gösteren kayıttan, Mehmed Efendi'nin imzasında "Kadı-i bi-medine-i Bolu" yazmaktadır.

⁵⁵¹ Kadı Musa bin Ali'ye Bolu Kazası arpalık olarak tevcih edilmiş olup imzasında "Kadı-i bi-Mekke-i Mükerrreme-i sâbık" yazmaktadır. BŞS (1111-1114), 18-a-1, (15 Ca 1112/28 Ekim 1700).

⁵⁵² Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Adliye Belgeleri [C.ADL]*, No. 86, Gömlek No. 5182, (29 Ca 1119/28 Ağustos 1707), tarihli buyruldu ile atanmıştır. "Mekke-i Mükerrreme'den ma'zul İsmail Efendi dâ'ilerine yüzondokuz cemâziye'l-âhiresi gurrelerinden mutasarrıf olmak üzere ber-vechi arpalık Bolu ve Edincek Kazaları sırka ve 'inâyet buyurulmak mercûdur." 27 Za 1120/7 Şubat 1709 tarihinde ise kadılığı yenilenmektedir. BŞS (1119-1122), 21-a-3.

⁵⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 117.

büyük kadıların arpalık olarak aldıkları kazalara bizzat gitmeyerek yerlerine nâib gönderdikleri bilinmektedir. Nâibler kadı tarafından tayin edilirdi. Ancak bu tayin, kazanın bağlı olduğu kazasker tarafından tasdik edilirdi.⁵⁵⁴ 1700 yılında Kadı Musa bin Ali, Mehmed Sadık Efendi’yi nâib olarak görevlendirmiş ve görevlendirme mürâsesinde “*Bade’t-tahiyetü’l-safiye inha olunur ki cümle ile hüsn-i muamelenüz ve hüsn-i hulkunuz dahi malumumdur ale’l-gafle sizi azil etmek hâtırımızda yokdur veled-i manevimiz olmak üzere Medine-i Bolu’da tarafımızdan sizi nâib nasb etmişizdir kemâkân müstakilen nâibimizsin icra-ı ahkâmda itimâm-ı tâm eylesiz ma’muldur ki muvaffakü’l-umur olasın vesselam...*” diyerek sorumluluklarını belirtmiştir.⁵⁵⁵

Osmanlı klasik döneminde kazaların hepsinde birer kadı bulunmasına rağmen 18. yüzyılın ortalarına doğru kazaların pek çoğunda kadı değil kadı’nın vekili olan nâib bulunmaktaydı.⁵⁵⁶ 18. yüzyılda kazaların nâiblerle yönetimi iyice yerleşmişti. Yerli kişilerden nâib atanması yasaktı.⁵⁵⁷ Nitekim 1700 yılına ait Kadı Musa bin Ali’nin nâib atama mürâsesinde, Nâib Mehmed Efendi’nin “*muvakkat-ı Kastamonu kadısı*” olduğunu görmekteyiz.⁵⁵⁸

Nâibler, buldukları kazalarda yer alan vakıflar ile ilgili görevli ma’rûzlarını merkeze iletmekte, avarız vergisinden muaf olan kurâ ve mahallatın teftişini yerine getirmekte ve suç işleyenlerle ilgili arzlarda bulunmaktadır. Örneğin Nâib Mehmed Sadık Efendi’nin Ösenek mezraası için şeyhlik ataması,⁵⁵⁹ Alpağut Karyesi’ndeki Hüseyin Efendi Camii’nin müteveli ataması,⁵⁶⁰ Nâib İbrahim Efendi’nin Hamzabeğ Karyesi’nde bulunan Usta Ma’den Mescidi’nin camiye çevrilme talebi,⁵⁶¹ Nâib Ahmed Efendi’nin Hocaköyü Karyesi Mescidi için imam ataması,⁵⁶² Nâib Feyzullah Efendi’nin Hocabeğ Mahallesi Mescidi için imam ataması,⁵⁶³ Nâib Osman Efendi’nin Hacılar Karyesi Bardakçı Mezraası’na

⁵⁵⁴ Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, 100.

⁵⁵⁵ BŞS (1111-1114), 25-a-1, (27 M 1112/14 Temmuz 1700).

⁵⁵⁶ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, 39.

⁵⁵⁷ Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, 211.

⁵⁵⁸ BŞS (1111-1114), 18-a-1, (15 Ca 1112/28 Ekim 1700).

⁵⁵⁹ BŞS (1111-1114), 80-a-1, (15 Ra 1113/20 Ağustos 1701).

⁵⁶⁰ BŞS (1111-1114), 78-a-1, (Evâhir R 1113/Eylül 1701).

⁵⁶¹ BŞS (1111-1114), 78-b-1, (Evâsıt Ş 1113/Ocak 1702).

⁵⁶² BŞS (1114-1116), 15-b-1, (Evâsıt Za 1115/Mart 1704).

⁵⁶³ BŞS (1116-1119), 86-a-1, (Evâsıt S 1117/Haziran 1705).

mezraadar ataması⁵⁶⁴ ile ilgili ma'rûzları bulunmaktadır. 1702 yılında Bolu Sancağı'na tabi Bolu, Gerede, Viranşehir, Ulakderesi, Yörükân-ı Taraklıborlu, Kızılbel, Borlu, Ulus, İkidivan, Yenice, Eflâgân, Akçaşehir, Konrapa, Zerzene kadılıklarına gönderilen ferman ile kazalarda avâriz vergisinden muaf olan kurâ ve mahallatın teftiş edilmesi istenmektedir.⁵⁶⁵ 1726 senesinde Bolu Nâibi Osman Efendi, yazdığı arzda ise Mudurnu Kazası'nın Kıbrısık Nahiyesi Karadavudlar Karyesi sakinlerinden Abdülbaki Efendi, Bolu kasabasından Şemsi Paşazâde Bey ve Mudurnu ile Çağa kazaları ahalisini şahit tutarak müfteri Kör Süleyman'ın cürmünü gerçekleştirdiğini bildirmiştir.⁵⁶⁶

Tablo 1.11. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası nâibleri

Sıra No	Nâib Adı	Tarih	Belge Numarası
1	Hasan Efendi	10 N 1111/1 Mart 1700	BŞS (1111-1114), 10-a-1
2	Mehmed Sadık Efendi	1 L 1111/22 Mart 1700 1 S 1112/18 Temmuz 1700	BŞS (1111-1114), 11-b-2 BŞS (1111-1114), 25-a-1
3	Mehmed Efendi	15 Ca 1112/28 Ekim 1700	BŞS (1111-1114), 18-a-1
4	İbrahim Efendi	1 R 1113/5 Eylül 1701	BŞS (1111-1114), 43-a-1
5	Mustafa Efendi ibn-i Mehmed	1 L 1113/1 Mart 1702 1 C 1114/23 Ekim 1702	BŞS (1111-1114), 57-a-1 BŞS (1114-1116), 58-a-2
6	Mustafa Efendi ibn-i Abdulkâdir	1 Z 1114/18 Nisan 1703	BŞS (1114-1116), 58-a-2
7	Reşebzâde Mehmed Efendi ibn-i Mehmed	27 Z 1114/14 Mayıs 1703 1 M 1115/17 Mayıs 1703	BŞS (1114-1116), 54-b-3 BŞS (1114-1116), 51-a-1
8	Ahmed Efendi	Evâsit C 1115/Ekim 1703	BŞS (1114-1116), 42-a-1
9	Mehmed Efendi	1 Ş 1116/29 Kasım 1704	BŞS (1114-1116), 25-a-1
10	Mustafa Efendi ibn-i Abdulkâdir	1 L 1116/27 Ocak 1705	BŞS (1116-1119), 2-a-2
11	Hasan Efendi	1 Z 1116/27 Mart 1705	BŞS (1116-1119), 8-b-1
12	Mustafa Efendi	1 B 1117/19 Ekim 1705	BŞS (1116-1119), 31-a-1
13	Feyzullah Efendi	1 S 1118/15 Mayıs 1706	BŞS (1116-1119), 31-a-1
14	Mahmud Efendi	Ca 1118/Ağustos-Eylül 1706	VGMA, HD, 1132-101-6-9
15	Ahmed Efendi	1 Ş 1118/8 Kasım 1706	BŞS (1116-1119), 46-a-1
16	Osman Efendi	1 Z 1118/6 Mart 1707	BŞS (1116-1119), 50-b-1; VGMA, HD, 1132-101-6-11
17	Osman Efendi ⁵⁶⁷	1 Ca 1119/31 Temmuz 1707	BŞS (1119-1122), 4-a-1/2
18	İbrahim Efendi	1 Ş 1119/28 Ekim 1707	BŞS (1116-1119), 93-a-1
19	Musa Efendi	1 Za 1119/24 Ocak 1708 Ra 1120-Mayıs-Haziran 1708	BŞS (1119-1122), 25-a-1 VGMA, HD, 1133-71-1-6
20	Mehmed Efendi	1 R 1120-Haziran 1708 Ca 1120/Temmuz-Ağustos 1708	BŞS (1119-1122), 30-b-1 VGMA, HD, 1133-71-1-9
21	Es-Seyyid İbrahim Efendi (Fahrü'l-Müderresin)	1 L 1120/14 Aralık 1708	BŞS (1119-1122), 33-a-1 VGMA, HD, 1133-71-1-10

⁵⁶⁴ BŞS (1116-1119), 62-a-1, (Evâhir S 1119/Mayıs 1707).

⁵⁶⁵ BŞS (1111-1114), 75-b-1, (8 Z 1113/6 Mayıs 1702).

⁵⁶⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemîn Tasnifi Ensab Belgeleri [İE.ENB]*, No. 6, Gömlek No. 640, (1 Za 1138/1 Temmuz 1726).

⁵⁶⁷ Yeni kadı olan Ebu İshak İsmail tarafından göreve yeniden atanmıştır.

Tablo 1.11. (Devam)			
Sıra No	Nâib Adı	Tarih	Belge Numarası
22	Seyyid İbrahim	21 Za 1120/1 Şubat 1709	BŞS (1119-1122), 65-b-2
23	Ahmed Efendi	1 Ra 1121/11 Mayıs 1709 R 1121/Haziran-Temmuz 1709	BŞS (1119-1122), 60-a-3 VGMA, HD, 1133-71-1-15
24	Osman Efendi	1 Ş 1121/6 Ekim 1709	BŞS (1119-1122), 60-a-3
25	Hüseyin Efendi	Za 1122/Aralık-Ocak 1710	VGMA, HD, 1133-71-1-24
26	Halil Efendi	S 1126/Şubat-Mart 1714	VGMA, HD, 1133-71-1-39
27	Abdullatif Efendi	S 1127/Şubat-Mart 1715	VGMA, HD, 1133-71-2-9
28	Ahmed Efendi	Ra 1127/Mart-Nisan 1715	VGMA, HD, 1133-71-2-10
29	Seyyid Abdurrahman	Za 1127/Ekim-Kasım 1715	VGMA, HD, 1133-71-2-12
30	İbrahim Efendi	Ca 1128/Nisan-Mayıs 1716	VGMA, HD, 1133-71-2-18
31	Abdullah Efendi	L 1128/Eylül-Ekim 1716 Z 1128/Kasım-Aralık 1716	VGMA, HD, 1133-71-2-24 VGMA, HD, 1133-71-2-25
32	Seyyid Mehmed	M 1130/Aralık-Ocak 1717	VGMA, HD, 1133-71-2-33
33	İbrahim Efendi	1 N 1130/29 Temmuz 1718	BŞS (1129-1130), 18-a-1
34	Mustafa Efendi	Z 1130/26 Ekim-Kasım 1718	VGMA, HD, 1133-71-2-40
35	Osman Efendi	M 1132/Kasım-Aralık 1719	VGMA, HD, 1133-71-4-17
36	Mehmed Efendi	Ca 1132/Mart-Nisan 1720 Ra 1133/Aralık-Ocak 1720	VGMA, HD, 1133-71-4-31 VGMA, HD, 1133-71-4-43
37	Ali Efendi	Za 1133/Ağustos-Eylül 1721	VGMA, HD, 1133-71-4-13
38	Mehmed Said	N 1134/Haziran-Temmuz 1722 M 1135/Ekim-Kasım 1722	VGMA, HD, 1133-71-6-17 VGMA, HD, 1133-71-6-27
39	Abdullah Efendi	S 1136/Ekim-Kasım 1723	VGMA, HD, 1137-109-1-7
40	İmamzâde Mehmed Efendi	Ca 1136/Ocak-Şubat 1724 N 1137/Mayıs-Haziran 1725	VGMA, HD, 1137-109-1-16 VGMA, HD, 1137-109-2-18
41	Osman Efendi	Ra 1139/Ekim-Kasım 1726	VGMA, HD, 1143-137-1-4
42	İbrahim Efendi	Za 1139/Haziran-Temmuz 1727	VGMA, HD, 1143-137-1-24
43	Osman Efendi	Ra 1140/Ekim-Kasım 1727	VGMA, HD, 1143-137-2-13
44	Mustafa Efendi	Ş 1140/Mart-Nisan 1728	VGMA, HD, 1144-86-1-2
45	Hacı Hüseyin Efendi	Za 1141/Mayıs-Haziran 1729 Ş 1142/Şubat-Mart 1730	VGMA, HD, 1144-86-1-19 VGMA, HD, 1144-86-1-21
46	Mehmed Efendi	M 1143/Temmuz-Ağustos 1730	VGMA, HD, 1144-86-1-25
47	Hacı Mustafa	Za 1143/Mayıs-Haziran 1731 Ca 1144/Kasım 1731	VGMA, HD, 1079-2-84-2-22 VGMA, HD, 1079-2-84-3-8
48	Seyyid Ali Efendi	C 1144/Aralık 1731 Z 1144/Mayıs-Haziran 1732	VGMA, HD, 1079-2-84-3-9 VGMA, HD, 1079-2-84-3-22
49	Mustafa Efendi	Ca 1145/Ekim-Kasım 1732 N 1147/Ocak-Şubat 1735	VGMA, HD, 1079-2-84-3-28 VGMA, HD, 1079-2-84-5-2
50	Hâfız Mehmed Efendi	Za 1147/Mart-Nisan 1735	VGMA, HD, 1079-2-84-5-10
51	Abdullah Efendi	Z 1147/Nisan-Mayıs 1735 B 1148/Kasım-Aralık 1735	VGMA, HD, 1079-2-84-5-16 VGMA, HD, 1079-2-84-5-23
52	Hâfız Mehmed Efendi	R 1149/Ağustos-Eylül 1736 Ca 1149/Eylül-Ekim 1736	VGMA, HD, 1079-2-84-5-40 VGMA, HD, 1079-2-84-6-1
53	Ömer Efendi	C 1149/Ekim-Kasım 1736 B 1149/Kasım-Aralık 1736	VGMA, HD, 1079-2-84-6-2 VGMA, HD, 1079-2-84-6-4
54	Sadi Efendi	S 1150/Mayıs-Haziran 1737 Ş 1150/Kasım-Aralık 1737	VGMA, HD, 1079-2-84-6-10 VGMA, HD, 1079-2-84-6-15
55	Emrullah Efendi	Za 1150/Şubat-Mart 1738 S 1151/Mayıs-Haziran 1738	-VGMA, HD, 1079-2-84-6-18 VGMA, HD, 1079-2-84-6-19
56	Mahmud Efendi	B 1151/Ekim-Kasım 1738 S 1152/Mayıs-Haziran 1739	VGMA, HD, 1079-2-84-6-27 VGMA, HD, 1079-2-84-6-42
57	Sunullah Efendi	S 1152/Mayıs-Haziran 1739 Ca 1152/Ağustos-Eylül 1739	VGMA, HD, 1079-2-84-6-43 VGMA, HD, 1079-2-84-7-2
58	Sadi Efendi	B 1152/Ekim-Kasım 1739 Ş 1153/Ekim-Kasım 1740	VGMA, HD, 1079-2-84-7-4 VGMA, HD, 1079-2-84-7-27

Tablo 1.11. (Devam)			
Sıra No	Nâib Adı	Tarih	Belge Numarası
59	Mustafa Efendi	Ş 1153/Ekim-Kasım 1740 Ra 1155/Mayıs-Haziran 1742	VGMA, HD, 1079-2-84-7-28 VGMA, HD, 1079-1-20-1-7
60	Veliyüddin Efendi	Ca 1155/Temmuz-Ağustos 1742	VGMA, HD, 1079-1-20-1-15
61	Yahya Mustafa Efendi	N 1155/Ekim-Kasım 1742	VGMA, HD, 1079-1-20-2-2
62	Hâfız Mehmed Efendi	M 1156/Şubat-Mart 1743	VGMA, HD, 1079-1-20-2-3
63	Hacı Mustafa Efendi	B 1156/Ağustos-Eylül 1743 M 1157/Şubat-Mart 1744	VGMA, HD, 1079-1-20-2-9 VGMA, HD, 1079-1-20-2-16
64	Halis Ahmed Efendi	Ra 1157/Nisan-Mayıs 1744 R 1157/Mayıs-Haziran 1744	VGMA, HD, 1079-1-20-2-19 VGMA, HD, 1079-1-20-2-23
65	Abdullah Efendi	Z 1157/Ocak-Şubat 1745 S 1158/Mart-Nisan 1745	VGMA, HD, 1079-1-20-2-30 VGMA, HD, 1079-1-20-2-35
66	Ömer Efendi	L 1160/Ekim-Kasım 1747 Z 1160/Aralık-Ocak 1747	VGMA, HD, 1079-1-20-3-32 VGMA, HD, 1079-1-20-4-7
67	Seyyid Mustafa Efendi	R 1160/Nisan-Mayıs 1747 Ca 1160/Mayıs-Haziran 1747	VGMA, HD, 1079-1-20-3-21 VGMA, HD, 1079-1-20-3-26
68	Hâfız el-Hac Mehmed	L 1161/Eylül-Ekim 1748 Z 1161/Kasım-Aralık 1748	VGMA, HD, 1079-1-20-4-9 VGMA, HD, 1079-1-20-4-13
69	Seyyid Ahmed Efendi	M 1162/Aralık-Ocak 1748	VGMA, HD, 1079-1-20-4-14
70	Hâfız el-Hac Mehmed	S 1162/Ocak-Şubat 1749	VGMA, HD, 1079-1-20-4-15
71	Ömer Efendi	C 1162/Mayıs-Haziran 1749 Ş 1162/Temmuz-Ağustos 1749	VGMA, HD, 1079-1-20-4-23 VGMA, HD, 1079-1-20-4-25
72	Mehmed Şekeri Efendi	M 1163/Aralık-Ocak 1749	VGMA, HD, 1079-1-20-4-34
73	Yusuf Efendi	C 1163/Mayıs-Haziran 1750	VGMA, HD, 1079-1-20-5-2
74	Seyyid Halil Efendi	M 1164/Kasım-Aralık 1750	VGMA, HD, 1079-1-20-5-11
75	Ebubekir Efendi	Ra 1164/Ocak-Şubat 1751	VGMA, HD, 1079-1-20-5-20
76	Seyyid Osman Efendi	B 1164/Mayıs-Haziran 1751	VGMA, HD, 1079-1-20-5-25
77	Seyyid Cafer Efendi	Za 1164/Eylül-Ekim 1751 M 1165/Kasım-Aralık 1751	VGMA, HD, 1079-1-20-5-28 VGMA, HD, 1079-1-20-5-30

18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu arşiv kayıtlarından Bolu Sancağı'nın merkez kazası dışında bağlı nahiyeler ve diğer kaza nâibleri ile ilgili bilgilerle kısmen ulaşılabilsede bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bununla birlikte 1701 yılına ait sicil kaydında Dörtdivan Kazası'na Zülfikar Efendizâde İbrahim Efendi'nin, Sazak Nahiyesi'ne Köse Ahmed Efendi oğlu Mehmed Efendi'nin, Gökçesu Nahiyesi'ne es-Seyyid Ömer Efendi'nin nâib olarak atandıklarını belirtmemiz gerekir.⁵⁶⁸

1.2.2.3. Müftü

Müftü, Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfına mensup olup şeyhülislâmın taşradaki temsilcisidir. Kadı'nın çözemediği dinî sorunlar ile ilgili olarak halkın fetva almak amacıyla başvurduğu bir mercidir. Müftüler, fetvalarını Hanefî

⁵⁶⁸ BŞS (1111-1114), 23-a-1, (3 Ş 1112/13 Ocak 1701).

Mezhebi'ne göre verir; verdikleri bu fetvalar karşılığında ücret alarak geçimlerini sağlardı.⁵⁶⁹ Ayrıca şehirde baş gösteren sosyal huzursuzlukların çözümünde sancak yöneticilerine yardım da etmektedirler.⁵⁷⁰

Müftünün fetvası, bir bakıma Kur'ân ve Sünnet'te yer alan dinî hükmün açıklanması ve kapsamının belirlenmesi demektir. Bundan dolayı fetva mahiyetindeki cevaplar hem soranı hem de başkalarını ilgilendiren genel bir hüküm mahiyetindedir.⁵⁷¹

Bolu şer'iyeye sicil kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla 18. yüzyılın ilk yarısında müftü olarak Bolu Mahkemesinde Mehmed Efendi bin Abdurrahman'ın 18 Ocak 1701-24 Mayıs 1706⁵⁷² tarihleri arasında “*mezun-ı bi'l-iftâ umdetü'l-ulemâ*” kimliği ile fetva makamı olarak görev yaptığını görmekteyiz.⁵⁷³ Müftü Mehmed Efendi, aynı zamanda Bolu Mahkemesinde görülen bazı davaların şühûdü'l-hâl kısmında da “Umdu'tü'l-Ulemâ Mehmed Efendi el-Müftî” olarak yer almaktadır.⁵⁷⁴ Mehmed Efendi 1706 yılında vefat etmiş, 2 bin 367 kuruşluk terekesi aile üyeleri arasında taksim edilmiştir.⁵⁷⁵ Mehmed Efendi dışında sicil kayıtlarında 1721 yılında şühûdü'l-hâl kısmında Müftî Mustafa Efendi'nin ismi de zikredilmektedir.⁵⁷⁶

1.2.2.4. Nakîbüleşraf Kaymakamı

Hız. Peygamberin nesli Hız. Fatıma ile Hız. Ali'nin oğulları Hız. Hüseyin ve Hız. Hasan'la devam etmiştir. Hız. Hüseyin'in soyundan gelenlere “Seyyid”, Hız. Hasan'ın soyundan gelenlere de “Şerif” denmiştir. Seyyid kelimesinin çoğulu “Sâdât”, şerif kelimesinin çoğulu da “Şürefa” ve “Eşrâf”dır. Seyyid kelimesi efendi; şerif kelimesi de yükselmek, üstün olmak ve asil olmak anlamlarına gelmektedir.⁵⁷⁷ Nakîb, “Vekil, bir topluluğun başkanı” anlamında peygamber

⁵⁶⁹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, 91-92.

⁵⁷⁰ Özkaya, “XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, 13/702.

⁵⁷¹ Fahrettin Atar, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/488.

⁵⁷² BŞS (1111-1114), 28-a-3, (8 Ş 1112/18 Ocak 1701); BŞS (1116-1119), 33-a-1, (10 S 1118/24 Mayıs 1706).

⁵⁷³ BŞS (1111-1114), 38-a-1, (8 M 1113/15 Haziran 1701).

⁵⁷⁴ BŞS (1111-1114), 53-b-1, (29 C 1113/1 Aralık 1701).

⁵⁷⁵ BŞS (1116-1119), 33-a-1, (10 S 1118/24 Mayıs 1706).

⁵⁷⁶ BŞS (1133-1134), 16-a-3, (11 C 1133/9 Nisan 1721).

⁵⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, 161.

soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır.⁵⁷⁸

Osmanlılarda, nakîbüleşraf unvanı ise 15. yüzyıl sonlarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde nakîbüleşraf makamı, Ramazan 802/Mayıs 1400'de Sultan Yıldırım Bayezid döneminde tesis edilmiştir.⁵⁷⁹

Nakîbüleşraflık makamı, dinî bir kural gereği ortaya çıkmadığı hâlde dinî bir müessese hâline gelmiş zaman zamanda siyasi bir boyut kazanmıştır. Nakîbüleşraflık müessesesinin idari işleri ve seyyidlerin denetimi ile görevli nakîbüleşraflar, siyâdet hücceti düzenlemeleri ve gerektiğinde seyyidlerle ilgili davaları görmeleriyle aslında kadılık görevini de üstlenmişlerdir.⁵⁸⁰

Zamanla Osmanlı hiyerarşisinde önemli bir yer edinen nakîbüleşraf genellikle sâdât arasından ve ilmiye mensuplarından seçilirdi.⁵⁸¹ Osmanlı Devleti'nde seyyidler ve şerifler, maddi ve manevi anlamda bir takım ayrıcalıklara sahip idiler. Bu bakımdan bazı art niyetli kişiler bu durumdan yararlanmak için seyyid olmadıkları hâlde kendilerini seyyid olarak göstermeye çalışmışlardır. Nakîbüleşraflar, bu gibi usulsüzlüklerin önüne geçmek, seyyid ve şeriflerin haklarını koruyup gözetmek, sahip oldukları pak nesli iyi bir şekilde muhafaza etmek için çalışmışlardır.⁵⁸²

Nakîbüleşrafların asıl görevleri seyyidliği sabit olanlara hüccetlerini vererek müteseyyidlerin (seyyidlik iddiasında bulunanlar), seyyidlerin imkân ve imtiyazlarından istifadesini engellemek, Hz. Muhammed'in (AS) soyundan geldiklerine ilişkin ellerinde belgeleri bulunan seyyid ve şeriflere tanınan imkânlardan onların yararlanmalarını sağlamaktır.⁵⁸³ Nakîbüleşraf, Hz. Muhammed neslinden gelenlerin işlerine bakar, neseplerini kaydeder, doğumlarını ve ölümlerini deftere geçirir, gelişigüzel mesleklere girmelerine engel olur,

⁵⁷⁸ Şit Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/322.

⁵⁷⁹ Hacı Yılmaz, "Osmanlıda Nakîbü'l-Eşraflık Kurumu ve Eyâlet-i Rum'da Seyyitler Defteri", *IV. Uluslar arası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018), 1/725.

⁵⁸⁰ Ayhan Işık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşraf Defterleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 8 (2014), 214.

⁵⁸¹ Buzpınar, "Nakîbüleşraf", 32/323.

⁵⁸² M. Sadık Akdemir, "Osmanlı Devleti'nde Ispartalı Nakîbüleşraflar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2016), 173.

⁵⁸³ Yılmaz, "Osmanlıda Nakîbü'l-Eşraflık Kurumu ve Eyâlet-i Rum'da Seyyitler Defteri", 1/730.

ganimetlerden kendilerine ait paylarını alıp aralarında dağıtır, hanımların denklemleri olmayan erkeklerle evlenmelerine mani olurdu. Nakîbüleşraf, Peygamber soyundan gelenlerin umumi bir vasîsi durumundadır.⁵⁸⁴ Osmanlı nakîbüleşrafları İstanbul'da ikamet ederdi, diğer şehirlerde sâdât arasından belli bir süre için seçilen nakîbüleşraf kaymakamları bulunurdu.⁵⁸⁵

1708 yılına ait Memâlik-i Osmaniye Nakîbüleşrafi es-Seyyid Mehmed, gönderdiği mektup ile “*Fahrü'l-sâdati'l-kirâm Bolu ve Çağa ve Gerede ve Dörtdivan kazalarında kâimmakâm es-Seyyid Ahmed Çelebi el-mukarrer ba'de't-tahiyyeti'l-vâfiye inha olunur ki zikr olunan kazalar sâdât-ı kirâm saâdet-i encâmı ile hüsn-i muameleniz mesmu'muz olmağla kâimmakâmları tarafımızdan size ibkâ olunmuştur. Gerekir ki ensâb-ı sahîha ashabına tevkir ve ihtirâm ve tesyir ve hâlet ile meşhur ve mütevatir olanları zecr ve men'lerinde ihtimam ve efrâd-ı aferîde bir ferde alamet vaz'ına izn ve bir mensub? ve tevciye ve arusiye nâmıyla veya gayri bahane ile bir akçelerin almayub tekâmîl arz-ı siyadetde akdâm-ı tâm ve abâdî zalemeden tehallüslerine bezl-i maktûr ve padişah-ı islâm edam-Allahü devlete ilâ-yevmü'l-kiyâm hazerâtına isticlâb-ı duâda saiy na-mahsur idub bu tarikadan tecavüz olunmayub devam ile takayyüd idesiz ves-selam*”⁵⁸⁶ Bolu, Çağa, Gerede ve Dörtdivan kazalarına nakîbüleşraf olarak atadığı Ahmed Çelebi'ye görev ve sorumluluklarını bildirmiştir.

Tablo 1.12. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası nakîbüleşraf kaymakamları

Sıra No	Nakibüleşraf Adı	Tarih	Belge Numarası
1	Es-Seyyid Mustafa Çelebi	19 S 1118/2 Haziran 1706	BŞS(1116-1119), 35-b-2
2	Es-Seyyid Ahmed Çelebi	1 M 1120/23 Mart 1708	BŞS (1119-1122), 16-a-1
3	Es-Seyyid Ahmed Çelebi	1 B 1120/16 Eylül 1708	BŞS (1119-1122), 31-b-2
4	Es-Seyyid el-Hac Salih Efendi	23 B 1121/28 Eylül 1709	BŞS (1119-1122), 57-b-3
5	Es-Seyyid Mustafa Çelebi	15 M 1122/16 Mart 1710	BŞS (1119-1122), 40-b-2
6	Emiroğlu es-Seyyid el-Hac İbrahim Çelebi	1 B 1130/31 Mayıs 1718	BŞS (1129-1130), 26-b-2
7	Emiroğlu es-Seyyid el-Hac İbrahim Çelebi	18 N 1130/15 Ağustos 1718	BŞS (1133-1134), 4-b-2
8	Es-Seyyid el-Hac İbrahim	1 Ş 1146/7 Ocak 1734	BŞS (1145-1146), 49-a-1

⁵⁸⁴ Pakalın, “Nakib-ül Eşraf”, 2/647.

⁵⁸⁵ Buzpınar, “Nakîbüleşraf”, 32/323.

⁵⁸⁶ BŞS (1119-1122), 16-a-1, (1 M 1120/23 Mart 1708).

Sicil kayıtlarımızdan nefis-i Bolu ve etraf-ı şehirde o dönemde yaşayan seyyid ve seyyidelerin bir kısmının isimlerine de ulaşmak mümkün olmaktadır. Akpınar Mahallesi'nde sakin es-Seyyid İsmail Çelebi bin Seyyid Ahmed,⁵⁸⁷ Akmesjid Mahallesi'nde sakin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Mustafa, Hibeazâde es-Seyyid el-Hac Mustafa bin Mehmed,⁵⁸⁸ Karaçayır Mahallesi'nde sakin es-Seyyid Mehmed Efendi ibn-i Mansurzâde Efendi,⁵⁸⁹ Aktaszâde es-Seyyid Ahmed Efendi bin Mustafa Efendi,⁵⁹⁰ Uzun Emirzâde es-Seyyid Mustafa,⁵⁹¹ Debbâğlar Mahallesi'nde sakin es-Seyyid Mehmed Çelebi bin İsmail⁵⁹² ve şühûdü'l-hâl kısmında isimleri geçen Emirzâde es-Seyyid İbrahim Çelebi,⁵⁹³ es-Seyyid Mehmed Bey bin es-Seyyid Ahmed Bey⁵⁹⁴ ile Yeni Cami Mahallesi'nde sakine seyyide Şerife Umdetullah bint-i es-Seyyid Mustafa⁵⁹⁵ şehir merkezinde yaşamaktadırlar. Etraf-ı şehir Çanşaberk Karyesi'nden es-Seyyid Nurullah bin Mustafa,⁵⁹⁶ Dörtdivan Nahiyesi Çal Karyesi'nden es-Seyyid Ahmed bin Seyyid Osman⁵⁹⁷ ile Nazarlar Karyesi'nden Ümmühan bint-i es-Seyyid İbrahim,⁵⁹⁸ Hacılar Karyesi'nden Şerife Fatma ibnet-i el-merhum es-Seyyid Receb⁵⁹⁹ adlı seyyid ve seyyideler de bulunmaktadır.

1.2.2.5. Kâtip

Sözlükte ketb “yazmak” fiilinden türetilmiş bir ism-i fâil olan kâtip (kâtib, çoğulu küttâb, ketebe) “yazı işleriyle uğraşan kimse, sekreter, yazıcı; bilgili kişi, noter; muharrir” demektir.⁶⁰⁰

⁵⁸⁷ BŞS (1111-1114), 64-a-3, (29 M 1114/25 Haziran 1702).

⁵⁸⁸ BŞS (1111-1114), 27-a-1, (14 Ra 1112/29 Ağustos 1700).

⁵⁸⁹ BŞS (1116-1119), 32-b-1, (12 S 1118/26 Mayıs 1706).

⁵⁹⁰ BŞS (1111-1114), 64-a-2, (27 M 1114/23 Haziran 1702).

⁵⁹¹ BŞS (1111-1114), 24-b-1, (22 M 1112/9 Temmuz 1700).

⁵⁹² BŞS (1111-1114), 52-a-1, (1 B 1113/2 Aralık 1701).

⁵⁹³ BŞS (1111-1114), 34-b-3, (16 Za 1112/24 Nisan 1701).

⁵⁹⁴ BŞS (1114-1116), 64-b-1, (25 Ca 1114/17 Ekim 1702).

⁵⁹⁵ BŞS (1111-1114), 12-a-2, (5 L 1111/26 Mart 1700).

⁵⁹⁶ BŞS (1114-1116), 28-a-2, (27 Ra 1116/30 Temmuz 1704).

⁵⁹⁷ BŞS (1111-1114), 23-a-3, (1 Ş 1112/11 Ocak 1701).

⁵⁹⁸ BŞS (1111-1114), 18-a-2, (25 Ca 1112/7 Kasım 1700).

⁵⁹⁹ BŞS (1111-1114), 32-a1, (15 L 1112/25 Mart 1701).

⁶⁰⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Kâtip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/49.

Mahkeme kâtipleri mahkeme ile ilgili yazı işlerine, hesaplara bakarlardı. Bunlar “kâtibiyye, “kaydiye” gibi ücretler almaktaydılar.⁶⁰¹ Mahkeme tarafından yapılan yazışmalar, iddia, savunma gibi taraf beyanları ile tanıkların beyanlarının zapta geçirilmesi gibi işlemler kadı'nın yardımcılarında olan mahkeme kâtibi tarafından yerine getirilirdi.⁶⁰² Kâtibin yukarıda sayılan görevleri dışında, sicilleri saklamak, düzgün tutmak, merkezden gelen fermanları, iltizam beratlarını kaydetmek, vakfiye, hüccet, âzat kâğıdı gibi belgeleri düzenleyip saklamak gibi görevleri de vardı.⁶⁰³ Yine kâtipler; kadı tarafından mahkemeyi ilgilendirilen konularla ilgili keşif yapmak, dava ile ilgili durumlara has olarak tahkikat yapmak, suçluları suçüstü yakalamak vb. konularda görevlendirilebilirdi.⁶⁰⁴ 1701 yılına ait sicil kaydında Kâtip Hasan Efendi'nin mahkeme binasına getirilen cesete keşif yaptığını görmekteyiz.⁶⁰⁵ Ayrıca kâtiplerin mahkeme dışında da keşif gerektiren davalarda görev aldıkları görülmektedir.⁶⁰⁶

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu şer'iyeye sicilleri ve hurufat kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla Bolu Mahkemesinde görev yapan kâtipler içerisinde ilk olarak döneminin etkin isimlerinden biri olan Kâtip Hasan Efendi bin Mehmed'i görmekteyiz.⁶⁰⁷ Kâtip Hasan Efendi, genç yaşta vefat eden ve Eski-Yeni Camii haremünde medfun kızının ruhu için 67 kuruşluk, annesinin ruhu için 14 kuruşluk nukud vakfını kurmuştur.⁶⁰⁸ Kâtip Hasan Efendi'nin dışında Kâtip Ömer,⁶⁰⁹ Kâtip Mustafa⁶¹⁰ ve Kâtip Abdullah da⁶¹¹ görev yapmıştır. Kâtip Abdullah'ın vefatından sonra Tatani Kadısı Ahmed Haziran/Temmuz 1736 yılında kâtib-i sâni olarak atanmıştır.⁶¹² Ayrıca Kâtip Osman⁶¹³ ve Mehmed Efendi⁶¹⁴ Bolu Mahkemesinde görev yapan diğer kâtib-i sânilerdir.

⁶⁰¹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, 42.

⁶⁰² Abdullah Demir, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi* (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2010), 62-63.

⁶⁰³ İlber Ortaylı, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, *Prof. Dr. Bülent N. Esen Armağanı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları* (1977), 257.

⁶⁰⁴ Arık, “Osmanlı'da Kadılık Müessesesi 1”, 23.

⁶⁰⁵ BŞS (1111-1114), 37-a-1, (28 M 1113/5 Temmuz 1701).

⁶⁰⁶ BŞS (1116-1119), 42-a-1, (7 C 1118/16 Eylül 1706).

⁶⁰⁷ BŞS (1111-1114), 37-a-1, (28 M 1113/5 Temmuz 1701).

⁶⁰⁸ BŞS (1114-1116), 61-b-2, (1 B 1114/21 Kasım 1702), VGMA, HD, 1079-1-20-5-13, (M 1164/Kasım 1750).

⁶⁰⁹ VGMA, HD, 1132-101-6-2, (S 1118/Mayıs-Haziran 1706).

⁶¹⁰ VGMA, HD, 1142-14-1.

⁶¹¹ VGMA, HD, 1133-71-6-2, (M 1134/Ekim-Kasım 1721).

⁶¹² VGMA, HD, 1079-2-84-5-38, (S 1149/Haziran-Temmuz 1736).

1.2.2.6. Mukayyid (Yazıcı):

Mukayyid, başkâtip ve kâtiplerin yardımcısıdır. Mukayyidin görevi, mahkeme sicillerinin usulüne uygun tutulması, yazıların tam, doğru, okunaklı ve düzgün olmasını sağlamaktır.⁶¹⁵ Nâibin mürâselesi ve padişah beratı ile atanan, güzel yazı yazan, kâtiplikten anlayan mukayyidler, zamanla başkâtipliğe kadar yükselebilmektedirler.⁶¹⁶

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Mahkemesinde görev yapan dört mukayyid tespit ettik. Bunlar Yazıcı Ramazan Çelebi bin Abdullah,⁶¹⁷ Yazıcı İbrahim bin Süleyman,⁶¹⁸ Yazıcı Mustafa Bey bin Sefer⁶¹⁹ ve mukayyid olmadığından dolayı görev verilen Feyzullah⁶²⁰ beylerdir.

1.2.2.7. Muhzır

Osmanlı Devleti'nde davalıları mahkemeye celb ve kadı hüküm verdikten sonra davacının hakkını teslim eden mahkeme görevlilerine muhzır denilmiştir.⁶²¹ Muhzırlar, duruşmaya ilgili kişi ya da kişileri götürürler karşılığında ise “ihzâriye ücreti” alırlardı. Berat-ı şerif ile muhzırbaşı tayin olunan kişiler, özellikle altı bölük halkından olup gerektiğinde mühürlü temessük ile yerlerine vekil tayin ederlerdi.⁶²² Muhzırbaşı ve muhzırların isimlerinin mahkeme zabıtlarının altında yer alması mahkemedeki “şühûdü'l-hâl” grubundan olduklarını göstermektedir.⁶²³ Muhzırların da keşif gerektiren davalarda sahada görev yaptıkları görülmektedir.⁶²⁴

⁶¹³ VGMA, HD, 1079-1-20-6-4, (L 1165/Ağustos-Eylül 1752).

⁶¹⁴ VGMA, HD, 1079-1-20-6-7, (Za 1165/Eylül-Ekim 1752).

⁶¹⁵ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 490.

⁶¹⁶ Özkaya, “XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, 13/702.

⁶¹⁷ BŞS (1111-1114), 2-b-4, (10 M 1111/8 Temmuz 1699).

⁶¹⁸ BŞS (1111-1114), 27-b-2, (4 Ş 1112/14 Ocak 1701).

⁶¹⁹ BŞS (1111-1114), 37-a-2, (28 M 1113/5 Temmuz 1701).

⁶²⁰ VGMA, HD, 1079-1-20-1-6, (Ra 1155/Mayıs-Haziran 1742)

⁶²¹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa* (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 165.

⁶²² Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, 223-224.

⁶²³ BŞS (1116-1119), 17-a-1, (H. 27 B 1117).

⁶²⁴ BŞS (1111-1114), 7-b-1, (22 Ş 1111/12 Şubat 1700).

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Mahkemesinde görev yapan muhızrlar içerisinde Muhzır Hüseyin,⁶²⁵ Muhzır Mustafa,⁶²⁶ Muhzır Ömer,⁶²⁷ Muhzır Mehmed ibn-i Ahmed,⁶²⁸ Muhzır Ali,⁶²⁹ Hasan bin Receb (1116/1705)⁶³⁰ ve Muhzır Muharrem bin Mehmed⁶³¹ bulunmaktadır. Muhzır Mustafa bin Ali Bali 1702 yılında vefat edince yerine Muhzır Muharrem bin Mehmed'e mürasele verilmiştir.⁶³² İmamzâde lakaplı Mehmed bin Ahmed ilerleyen yıllarda muhızrbaşılığa yükselerek görevinden 1719 yılında emekli olmuş ve yerine Muhzır Ali görevlendirilmiştir.⁶³³ 1700 yılında muhızrlık yapan Muhzır Mehmed bin Ahmed'in 1733 yılında hâlen görevde olduğu yapılan tecdid kaydından anlaşılmaktadır.⁶³⁴

1699 yılına ait berat ile Bolu Kazası'nda olan Sarıcaalan, Gökalan, Karacaören ve Güllek yaylalarına göçen reâyâların yaylak hakkı Karamanlı Mahallesi sakini Muhzır Mustafa bin Ali Bali'ye iltizam kılınmıştır.⁶³⁵ Muhzır Mustafa Çelebi 1702 tarihinde vefat etmiş olup serveti 46 kuruştur.⁶³⁶

1.2.2.8. Çukadar

Çukadar, Osmanlı Devleti'nde genellikle resmî dairelerde evrak getirme ve götürme işlerini yapan kişidir.⁶³⁷ Buldukları yerlere göre farklı görevleri de

⁶²⁵ BŞS (1111-1114), 3-a-3, (27 M 1111/25 Temmuz 1699).

⁶²⁶ BŞS (1111-1114), 4-b-2, (18 R 1111/13 Ekim 1699).

⁶²⁷ BŞS (1111-1114), 14-b-2, (25 L 1111/15 Nisan 1700).

⁶²⁸ BŞS (1111-1114), 15-b-2, (17 Za 1111/6 Mayıs 1700).

⁶²⁹ VGMA, HD, 1133-71-4-11, (Za 1131/Eylül-Ekim 1719).

⁶³⁰ VGMA, HD, 1132-101-4-36, (Za 1116/Şubat-Mart 1705).

⁶³¹ BŞS (1116-1119), 17-a-1, (27 B 1117/14 Kasım 1705).

⁶³² BŞS (1114-1116), 2-a-1, (1 C 1114/23 Ekim 1702).

⁶³³ VGMA, HD, 1133-71-4-11, (Za 1131/Eylül-Ekim 1719).

⁶³⁴ VGMA, HD, 1079-2-84-4-9, (M 1146/Haziran-Temmuz 1733).

⁶³⁵ BŞS (1111-1114), 103-a-1, (25 Ra 1111/20 Eylül 1699). "Vech-i tahrir-i hurûf budur ki Bolu Kazası'nda olan Sarıcaalan ve Gökalan ve Karacaören ve Güllek yaylaklarına göçen reâyâlar sizlerin üzerinize lazım gelen yaylak hakkınız için tarafımızdan Muhzır Mustafa Çelebi'ye virmişizdir. İş bu bin yüz on senesinde üzerinize lazım gelen yaylak hakkınızı cüz'î ve küllî ne ise Muhzır Mustafa Çelebi'ye teslim idesiz inâd ve muhâlefet itmeyesiz vasale ileynâ fi 25 min rebi'ül-evvel 1111 el-Muhzurü'l-vekil Mustafa".

⁶³⁶ BŞS (1111-1114), 59-b-2, (19 L 1113/19 Mart 1702).

⁶³⁷ Pakalın, "Çuhadar", 1/384.

olabilmektedir.⁶³⁸ Mahkeme görevlisi olan çukadar, tereke kayıtlarından hüddâmiyye ve çukadariyye adıyla belli bir miktar ücret almaktadır.⁶³⁹

1701 yılına ait kayıta mahallinde keşif yapılan alacak verecek davasında Muhzır Mustafa ile birlikte Çukadar Mustafa bin İsmail'in de görevli olduğu,⁶⁴⁰ 1704 yılına ait kayıta Çukadar Ali Beşe'nin şühûdü'l-hâl içerisinde yer aldığı görülmektedir.⁶⁴¹ Bu durumda çukadarların da davalarda gözlemci sıfatı ile bulunduğu değerlendirilmektedir.⁶⁴² Sicil kayıtlarından Mustafa bin İsmail, Ali Beşe ve İbrahim Beşe adlı çukadarların isimleri tespit edilebilmiştir.⁶⁴³

1.2.2.9. Kethüdâ

Kethüdâ, büyük devlet adamlarıyla zenginlerin işlerini gören kişi hakkında kullanılan bir tabir⁶⁴⁴ olmakla birlikte mahkemelerde de görev alan kadı kethüdâları bulunmaktadır. Bolu şer'iyeye sicil kayıtlarında özellikle suç teşkil eden durumlarda muhızrlarla birlikte keşif ekibi içerisinde yer aldıkları görülmektedir. Kethüdâ Ömer Çelebi bin Hasan keşif yapılan yaralama davasında,⁶⁴⁵ Kethüdâ Mustafa bin Mehmed ise yine mahallinde keşif yapılan ihtilafli bir tarla anlaşmazlığı davasında⁶⁴⁶ görevli olarak yer almaktadırlar.

1.2.2.10. Emin

“Kendisine bir şey emanet edilen, güvenilir kimse, mutemet” anlamına gelen emin; Osmanlılar'da belli bir görevi yerine getirmesi istenen ve bunun karşılığında ücret alan, ancak üstlendiği vazifeden dolayı herhangi bir risk altına girmeyen görevli için kullanılmıştır.⁶⁴⁷ Adli teşkilât içerisinde mahkeme

⁶³⁸ Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, 64.

⁶³⁹ BŞS (1119-1122), 32-a-1, (15 R 1120/4 Temmuz 1708).

⁶⁴⁰ BŞS (1111-1114), 27-b-3, (2 Ş 1112/12 Ocak 1701).

⁶⁴¹ BŞS (1114-1116), 22-a-1, (17 Ş 1116/15 Aralık 1704).

⁶⁴² BŞS (1111-1114), 29-b-3, (24 Ş 1112/3 Şubat 1701).

⁶⁴³ BŞS (1119-1122), 8-a-1, (19 Ş 1119/15 Kasım 1707).

⁶⁴⁴ Pakalın, “Kethüda”, 2/251.

⁶⁴⁵ BŞS (1111-1114), 15-b-2-1, (17 Za 1111/6 Mayıs 1700).

⁶⁴⁶ BŞS (1111-1114), 35-b-2, (13 Z 1112/21 Mayıs 1701).

⁶⁴⁷ Halil Sahillioğlu, “Emin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/111.

görevlileri arasında yer almakta ve mahkemece el konulan eşya ve paraları muhafaza etmektedir. Bu hizmet karşılığında emîniyye adı altında bir ücret almaktadır.⁶⁴⁸

Eminler, muhafaza görevleri dışında mahkemenin diğer işlerinde de görev yapmışlardır. 1701 yılına ait Bolu şer'iyeye sicil kaydında Emin Mustafa'nın mahkemeye getirilen cesetin keşfinde yer alarak Kâtip Hasan Efendi'nin müşahedesini muhızır Mehmed ile birlikte onayladıkları görülmektedir.⁶⁴⁹

1.2.2.11. Şühûdü'l-Hâl

Şuhûd; kadıya yardımcı olan, hasımların ispat vasıtası olarak başvurdukları şehâdetden öte hükme şahit tutulan müşâhid ve görüşlerine başvuru müşavir heyet yani jüridir.⁶⁵⁰ Kadı'ya adli alanda yardımcı olan ve oturumlarda yanında bulunan ve "şühûdü'l-hâl, udûlü'l-müslîmin veya şühûdü'l-udûl" denilen bilirkişi ya da jüri sayısının ne kadar olduğu kesin olarak belli değildir. Çünkü belli başlı kimselerin adları yazıldıktan sonra "...ve gayrîhim" kaydının konması, diğerlerinin isimlerinin yazılmasına gerek görülmediğini göstermektedir. Sayıları bazen çok fazla olan bu kimselerin duruşmalarda bulunması, hem kadı'nın işini kolaylaştırmakta hem de davacı ve davalıya güven vermekteydi.⁶⁵¹

Mahkemede müşavirlik, bilirkişilik, şahitlik, noterlik gibi sorumlulukları olan ve kâtip ile aynı ücreti alan şühûdü'l-hâl üyeleri, şehrin ileri gelen güvenilir kişilerinden seçilirdi.⁶⁵² Bolu şer'iyeye sicillerinden tespit edebildiğimiz ölçüde Bolu Mahkemesinde şühûdü'l-hâl, yapılan zanâata, sahip olunan askerî kimliğe, şehrin idari alanında yapılan işe, sahip olunan sosyal ve dinî statüye göre unvanlar kullanan ve bu unvanları ile toplum içerisinde belli konumları olan ileri gelen kişilerden oluşmuştur. Ayrıca ailevi kimlikleri ile nitelenen şühûdü'l-hâl mensupları da bulunmaktadır.

⁶⁴⁸ Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 98.

⁶⁴⁹ BŞS (1111-1114), 37-a-1, (28 M 1113/5 Temmuz 1701).

⁶⁵⁰ Nâsi Aslan, *İslâm Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-hal" Osmanlı Devri Uygulaması* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1999), 16.

⁶⁵¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 439.

⁶⁵² Aslan, *İslâm Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-hal"*, 77-185.

1703 yılında Bolu Kazası'nda bulunan ileri gelenlerin isimlerinin dikkatli bir şekilde şühûdü'l-hâl kısmına işlendiği Mustafa Paşa Evkafı için yapılan değirmen satışı ile ilgili hüccet kaydından anlaşıldığı üzere özellikle vakıf iş ve işlemlerinde şühûdü'l-hâl olarak görev yapanların daha seçkin kişilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Kayda göre Umdetü'l-akrân Esed Bey Efendi ibn-i el-Hac Mahmud Bey, Umdetü'l-kuzât Osman Efendi bin Hüseyin Efendi, Fahrü'l-akran Hüseyin Efendi bin Hasan Bey-Kâtib-i Divan, Fahrü'l-akran es-Seyyid Mehmed Bey bin es-Seyyid Ahmed Bey, el-Hac Ahmed Ağa bin Ali Bey, Mehmed Ağa bin Mustafa Ağa, Yazıcı Mehmed Osman, es-Seyyid Mehmed Çelebi bin İsmail, Mustafa Efendi bin Mehmed, Ebubekir Çavuşzâde Erselan Ağa, Veli Ağa bin Receb, Durmuş Ağa bin Himmet, Bayram Ağa bin Mehmed, Ahmed Çelebi bin Mehmed, Muhzır Mehmed, Muhzır Mustafa'dan oluşan kalabalık bir zümre, vakıf adına yapılan satışa şahitlik, noterlik ve bilirkişilik yapmışlardır.⁶⁵³ Ayrıca sicil kayıtlarından görülen davanın niteliğinin de şühûdü'l-hâl kısmının oluşumunda etkili olduğu tespit edilebilmektedir.

Davaların görülmesinde çok kişinin görevli bulunması, mahkemeye işi düşenlere, alacakları hüccet ya da başka belgeler için kâtibiyye, huddâmiye, ihzâriye gibi adlarla çok kabarmış bir harcı ödemek zorunluluğu doğuruyordu.⁶⁵⁴

⁶⁵³ BŞS (1114-1116), 64-a-3, (17 C 1115/28 Ekim 1703).

⁶⁵⁴ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 439.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BOLU'NUN EKONOMİK YAPISI

Osmanlı Devleti için 18. yüzyıl; özellikle 1760'ların sonlarına kadar görelî bir barış, istikrar ve iktisadi genişleme dönemidir. Bu dönemde Balkanlar ve Anadolu'nun birçok bölgesinde tarım ve zanaat üretimiyle mamul mallar üretimi için yapılan yatırımların arttığı görülmektedir.⁶⁵⁵ Yüzyılın ilk yarısında yapılan savaşların çoğunluğunun başarı ile sonuçlanması, timar sistemi içerisinde bulunan birçok vergi kaynağının mukâtaalaştırılması ve yeni vergilerin ihdas edilmesi devletin gelirlerinin artışında önemli bir faktör olmuştur.⁶⁵⁶ Hazine gelirlerini arttırmaya yönelik yoğunluk kazanan mukâtaalaştırma temayülünden Bolu Sancağı'nda etkilenecek 17. yüzyıl sonu itibarıyla mîrî has haline getirilmiştir.

Bolu; Üsküdar'dan başlayıp Bostancı, Kartal, Hereke, Gebze, İzmit, Sapanca, Düzce Pazarı ve Bolu'ya ulaşan ve buradan doğu yönünde uzanan Osmanlı yol sisteminin sol kolu üzerinde bulunması hasebiyle Osmanlı doğu-batı ticaretinde önemli bir kavşak noktasıydı.⁶⁵⁷ Bu durum şehrin iktisadi hayatında önemli derecede etkili olmuştur. Bolu'nun iktisadi hayatına orman, tarım, hayvancılık ve el emeğine dayanan mahallî iş kolları canlılık vermektedir. Bolu'nun ekonomisi kendine yeterli ve içe dönük bir ekonomidir. Bolu ve kırsalında yapılan üretim iç pazara yönelik olup imparatorluk çapında etkin bir yere sahip olamamıştır. Buna karşılık Bolu Kazası, sahip olduğu menzîl güzergâhı ve devletin kereste ihtiyacını karşılayan merkezlerden biri olması yönüyle ön plana çıkmıştır.

18. yüzyılın ilk yarısında ekonomide yaşanan olumlu gelişmelere karşın artan vergi miktarları, engellenemeyen eşkıyalık olayları tüm ülkede olduğu gibi Bolu reâyâsı üzerinde de baskı oluşturmuştur.

⁶⁵⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 99.

⁶⁵⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005), 211-214.

⁶⁵⁷ Süme, *Evlîya Çelebi'nin İzinde Bolu*, 39.

2.1. Bolu Sancağı'nda Mâlikâne Uygulaması

Mukâtaa, Arapça kat kökünden türemekte ve “kesişmek” anlamına gelmektedir.⁶⁵⁸ Mukâtaa; iltizam, kesim, maktû ve maktûa kavramlarını kapsamakta ve icâre/bedel, mali birim, yöntem, götürü, sözleşme anlamlarında kullanılmaktadır. Mukâtaa, bir işletme olabileceği gibi genel olarak gelirlerin tahsil edilmesini konu edinebilen bir kuruluştur. Konusu, bir işletmeye tasarruf veya bazı resim ve vergilerin tahsil hakkı olabilmektedir.⁶⁵⁹

Mukâtaa usulü, ilk kez Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'un fethinden sonra konutlarda uygulanmaya başlanıp bir çeşit kiralama olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra madencilik, pirinç üretim alanlarında ve mevkufât gelirlerinin tahsilinde uygulanan mukâtaa sistemi hazine gelirlerinin artırılması amacı ile araziye de uygulanmaya başlanmıştır.⁶⁶⁰

Osmanlı Devleti'nde mukâtaalar; iltizam, emanet ve mâlikâne olmak üzere üç yöntemle deruhte edilmekteydi.

İltizam; devletin bir gelir kaynağı olan vergi birimini (mukâtaa) yıllık geliri (vergi veya mal) karşılığında, belirli bir süre (1-3 yıl) ve çeşitli şartlar ile işletilmek üzere müzayedeye çıkarmasıdır. Bu müzayede sonunda en yüksek ön ödemeyi (muaccele) yapan mültezim bir süre için mukâtaanın işletmecisi olmaktadır.⁶⁶¹ Mukâtaa gelirlerinin kadıların nezaretinde güvenilir bir kişi olarak seçilen emin tarafından (ber-vech-i emânet) tahsil edilmesi yöntemi ise emânet olarak adlandırılmaktadır. Mukâtaalar iltizam usulü ile satılmadığında defter değerinden düşük bir miktar ile bu yöntem devreye girmektedir. Mâlikâne yöntemi ise mukâtaaların tasarrufunun şahıslara, başlangıçta peşin olarak ödenen ve muaccele ismi verilen bir bedel karşılığında, yaşamları süresince deruhte edilmesidir.⁶⁶²

17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin idari teşkilâtlanmasında bir değişiklik olmamakla birlikte, timar sistemi önemini

⁶⁵⁸ Mehmet Genç, “Mukâtaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/129.

⁶⁵⁹ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003), 2-4.

⁶⁶⁰ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, 31-35.

⁶⁶¹ Rahmi Deniz Özbay, “17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Malikâne Uygulamasına (1656-1658)”, *XV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: TTK Basımevi, 2010), IV (III)/1703.

⁶⁶² Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, 150-154.

kaybederek boş olan timarlar havâss-ı hümâyuna devredilmiştir. Devletin artan nakit ihtiyacı ile birlikte birkaç yıllığına iltizama verilen mukâtaalar kayd-ı hayat şartı ile iltizama verilmeye başlanmıştır.⁶⁶³ Uygulamaya konulan mâlikâne sistemi ile sık sık değişen mültezimlerin tahrip ettiği vergi kaynağını yeniden ihya etmek amaçlanmıştır.⁶⁶⁴

Mâlikâne uygulaması teklifi Sultan II. Ahmed'den gelmiş ancak onun ani ölümü ile uygulama Sultan II. Mustafa tarafından gerçekleştirilebilmiştir. Bu kabul mâlikâne üzerine en eski iki fermanın tarihine dayanmaktadır. Bunlar: 24 Cemâziyelevvel 1106/10 Ocak 1695⁶⁶⁵ tarihinde ilk defa mâlikânelerin kuruluşundan söz eden ferman ve 1127/1714-1715 yılında birinci fermanla öngörülmeden tüm mâlikânelerin kaldırılmasını emreden fermanıdır.⁶⁶⁶

1717-1718 tarihlerinde Menteşe, Divriği, Bozok, Arabgir ve Ayıntab; 1735-1736 tarihlerinde ise Mora, Hamid, Bolu, Kengiri, Aydın, Canik, Divriği, Bozok, Arabgir, Malatya, Ayıntab, Kars-ı Maraş, Tarsus, Sis, Kilis, Baalbek, Cebel-i Aclun, Laccun, Hama, Humus, Pasin, İsbir ve Batum sancakları mâlikâne olarak tasarruf edilmişlerdir. Sancakları mâlikâne suretiyle tasarruf eden güçlü mahallî beyler bir müddet sonra paşalık alarak vezarete kadar yükselebilmişlerdir.⁶⁶⁷ Mâlikâne yöntemi, 1775 yılında esham yönteminin benimsenmesine kadar uygulamada kalmıştır.⁶⁶⁸ Timardan iltizama, iltizamdan mâlikâne uygulamasına geçiş süreci toprakta özel mülkiyet ve vakıflaşma eğiliminin artmasına neden olmuştur.⁶⁶⁹

17. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nde arpalık usulü tevcihler ve sancak beylerinin yerlerine mütesellim atanması usulü yaygınlaşırken Bolu'da önemli bir idari değişiklik olmuş ve Bolu "mîrî has" hâline getirilmiştir. Bolu, 1106/1694-1695'de voyvoda ile yönetilmeye başlanmış ve statüsü sancaklıktan kaza derecesine indirilmiştir.⁶⁷⁰ Bolu Sancağı'nın mutasarrıflarının,

⁶⁶³ Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 1.

⁶⁶⁴ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, 154.

⁶⁶⁵ BOA, *KK.d*, No. 5040, 2-3, (24 Ca 1106/10 Ocak 1695).

⁶⁶⁶ Avdo Suceška, "Malikane", çev. M. Özyüksel, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41/1-4 (1985), 277.

⁶⁶⁷ Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 35-36.

⁶⁶⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), 186-190.

⁶⁶⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000), 207.

⁶⁷⁰ Özkaya, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", 115.

mütesellimlerinin, kaza halkından “devr”, “selamiye”, “gel-geç akçesi” gibi adlarla tekâlîf-i şakka diye tanımlanan fazla vergi toplamaları ve bu yüzden pek çok köyün harabe hâline gelmesi bu durumun ortaya çıkmasının temel nedenidir. Böylece Bolu Sancağı “*Sancaklıktan ihrac ve havâss-ı hümayuna*” katılıp her sene bir kişiye iltizam ile voyvodalık şeklinde idare edilmeye başlanmıştır.⁶⁷¹

Voyvodalar, mîrî has hâline getirilen sancaklarda sancak beyinin toplamış olduğu bütün vergileri toplamaktaydılar. Bolu Sancağı, 1701-1702 tarihli sancak tevcih defterinde mâlikâne olarak kaydolunmuş ve bu statüsünü devam ettirmiştir. Bolu Sancağı’nın mâlikâne olduğuna dair kayıt 1701-1702 tarihli defterde bulunmaktadır. Ancak bu kayıtlar sonradan deftere ilave edilen kısımda bulunmaktadır ki bu kayıtlar 1735-1740 yıllarını ihtiva etmektedir.⁶⁷² Bu sebeple Bolu Sancağı’nın 1735 tarihinden önce mâlikâne olduğu görülmektedir. 1716-1736 tarihli sancak tevcih defterine göre Bolu Sancağı, Temmuz-Ağustos 1735 tarihi itibari ile mâlikâne olarak kayıtlı gözükmektedir.⁶⁷³

2.2. Bolu Sancağı Mukâtaa Gelirleri

Osmanlı Devleti bütçelerinin gelir bölümlerinde yer alan başlıca gelir kaynakları: mukâtaa gelirleri, cizye gelirleri ve avârız gelirleridir. Gider bölümlerinde yer alan başlıca gider kalemleri ise mevâcib veya ulûfe, saray, tersâne vs. masrafları için emirlere tahsis edilen ödenekler, sâlyâne (bazı valilerle Kırım Hanı’na ve kaptanlara gönderilen yıllık ödenekler), haslar (bazı devlet adamlarına haslarına karşılık yapılan ödemeler) ve ihracat başlığı altında toplanan çeşitli harcamalardır.⁶⁷⁴

⁶⁷¹ Halil Sahillioğlu, “Bolu Subaşılığı”, *Çele Dergisi* 31 (Kasım 1965), 17-19.

⁶⁷² Kılıç, *Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimâtı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, 31-36.

⁶⁷³ Asuman Akartepe, *Osmanlı İdarî Taksimâtı (1716-1736)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 14.

⁶⁷⁴ Ahmet Tabakoğlu, “XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41/1-4 (İstanbul 1985), 404.

Tablo 2.1. 18. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı gelir ve gider durumu⁶⁷⁵

Yıl	Gelir (akçe)	Gider (akçe)	Fark
1113/1701-1702	1.182.327.378	1.070.460.505	+111.866.873
1114/1702-1703	1.213.176.608	1.059.852.406	+153.324.202
1116/1704-1705	1.254.856.289	1.150.927.314	+103.928.975
1122/1710-1711	1.295.082.370.5	1.000684.957.5	+294.396.413
1161/1748-1749	1.648.953.780	1.710.656.400	-61.702.620

Tablo 2.1’de görüldüğü üzere 18. yüzyılın ilk yarısının sonlarında Osmanlı giderleri gelirlerinden fazladır. Bolu Sancağı mukâtaaları Anadolu defterdarına bağlı Bursa Mukâtaası Kalemî’ne tabi olup⁶⁷⁶ Bolu Sancağı’nda 8 adet mukâtaa yer almaktadır.

Mukâtaa-i Tahmîs-i Kahve-i Kasaba-i Bolu: 18. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde kahvenin kavrulup dövülerek satıldığı 118 adet tahmîshâne bulunmaktadır. Bolu Tahmîshânesi, 1698 yılında mukâtaa şeklinde işletilen bir müessese olarak kurulmuştur.⁶⁷⁷ Mukâtaa, 1111/1699-1700 yılında Bolu Kazası sakini Kadızâde Dervîş İbrahim tarafından mâlikâne olarak işletilmektedir. 2 bin 400 kuruş maktû malı bulunan mukâtaanın kalemiye bedeli 2,5 kuruştur.⁶⁷⁸ 1110/1698-1699 ve 1111/1699-1700 senelerine mahsup olmak üzere iki senelik 6 esedi kuruş kalemiye borcu bulunmaktadır.⁶⁷⁹ 1705 yılında hâlen mukâtaa Bolu’da sakin İbrahim Ağa üzerindedir.⁶⁸⁰ 1711 yılında ise mukâtaa emini Mehmed Ağa’dır.⁶⁸¹

Mukâtaa-i Timâr-hâ-yı Neferât-ı Mustahfizan-ı Kal’a-i Mudurnu: 1111/1699-1700 yılında Mudurnu Kazası sakini Kadızâde Dervîş İbrahim tarafından mâlikâne olarak işletilmektedir. 5 bin kuruş maktû malı bulunan mukâtaanın kalemiye bedeli 5 kuruştur.⁶⁸² 1109/1697-1698, 1110/1698-1699 ve 1111/1699-

⁶⁷⁵ Halil Sahillioğlu, “Sivriş Yılı Buhranları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 27/1-2 (1967), 97; a.mlf., *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1965), 67; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 104; Tabakoğlu, “XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri”, 404; a.mlf., *Türk İktisat Tarihi*, 182.

⁶⁷⁶ BŞS (1111-1114), 103-a-2, (2 R 1111/27 Eylül 1699).

⁶⁷⁷ Eşref Temel, “Osmanlı’daki Tahmishanelerin Lokasyonunun Mali ve Ticari Açısından Doğurguları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 36/2 (2021), 701-734.

⁶⁷⁸ BOA, *MAD.d.*, No. 5878, 2, (27 S 1113/3 Ağustos 1701).

⁶⁷⁹ BŞS (1111-1114), 100-a-1, (20 Z 1111/8 Haziran 1700).

⁶⁸⁰ BOA, *İE.ML.*, No. 95, Gömlek No. 8981, (1 Ra 1117/23 Haziran 1705).

⁶⁸¹ BOA, *İE.ML.*, No. 99, Gömlek No. 9330, (1 C 1123/17 Temmuz 1711).

⁶⁸² BOA, *MAD.d.*, No. 5878, 2, (27 S 1113/3 Ağustos 1701).

1700 senelerine mahsup olmak üzere 3 yıllık 16,5 esedi kuruş kalemiye borcu bulunmaktadır.⁶⁸³

Kütahya Valisi, 3 Ağustos 1700 tarihinden itibaren mutasarrıf olduğu Anadolu Eyaleti'nde bulunan mukâtaaların kendisine havale edilmesi nedeniyle mart başına gelince lazım gelen 220 günlük kıstü'l-yevm hesabı üzere gereken malları ve mart başından senenin tamamına değin lazım gelen bütün malları peşin olarak mübaşirine vermelerini gönderdiği buyruldu ile Bolu Tahmîshânesi Mutasarrıfı İbrahim ile Mudurnu Kale Mustahfizân Timarı Mukâtaası Voyvodası İbrahim'den istemiştir.⁶⁸⁴

Mukâtaa-i Memlahâ-i Kangırı ve Tevâbi'hâ: Mukâtaayı, 1110/1698-1699, 1111/1699-1700 ve 1112/1700-1701 senelerinde Aktaş Kazası'nda bulunan Bolu sakinlerinden Süleyman Ağa üzerine almıştır. Maktû malı bedeli 110 bin kuruş, kalemiye bedeli ise 110 kuruştur.⁶⁸⁵ Süleyman Ağa zimmetinde 3 yıllık 363 kuruş kalemiye borcu bulunmaktadır.⁶⁸⁶

Mukâtaa-i Karye-i Fidanlı: 1111/1699-1700 senesinde Halil Paşa Kethüdâsı Hazinedarı Halil üzerinde olan mukâtaanın maktû malı 5 bin kuruş olup kalemiye bedeli 5 kuruştur.⁶⁸⁷ 1111/1699-1700 ve 1113/1701-1702 senelerine ait 11 kuruş kalemiye borcu bulunmaktadır.⁶⁸⁸ 1718 tarihinde Fidanlı Karyesi Mukâtaası'nı işleten ise Mehmed Ağa'dır.⁶⁸⁹

Mukâtaa-i Hâshâ-i Yağma-i Havâss-ı Bıçak ve Gayruhu: Mukâtaanın işletmesini 1111/1699-1700 tarihinde Bolu sakini Hazinedârzâde Halil 20 bin kuruş bedel ile üstlenmiştir. Kalemiye bedeli 50 kuruş olup⁶⁹⁰ 1111/1699-1700 ve 1112/1700-1701 senelerine ait Halil Ağa'nın 44 esedi kuruş kalemiye borcu bulunmaktadır.⁶⁹¹

⁶⁸³ BŞS (1111-1114), 100-a-1, (20 Z 1111/8 Haziran 1700).

⁶⁸⁴ BŞS (1111-1114), 90-a-1, (4 L 1112/14 Mart 1701).

⁶⁸⁵ BOA, MAD.d, No. 5878, 2, (27 S 1113/3 Ağustos 1701).

⁶⁸⁶ BŞS (1111-1114), 100-a-1, (20 Z 1111/8 Haziran 1700).

⁶⁸⁷ BOA, MAD.d, No. 5878, 3, (27 S 1113/3 Ağustos 1701).

⁶⁸⁸ BŞS (1111-1114), 100-a-1, (20 Z 1111/8 Haziran 1700).

⁶⁸⁹ BOA, AE.SAMD.III, No. 143, Gömlek No. 13881, (1 Ş 1130/30 Haziran 1718).

⁶⁹⁰ BOA, MAD.d, No. 5878, 3, (27 S 1113/3 Ağustos 1701).

⁶⁹¹ BŞS (1111-1114), 100-a-1, (20 Z 1111/8 Haziran 1700).

Mukâtaa-i Sarıalan ve Tevâbi'hâ: Mukâtaa, mâlikâne olarak 1112/1700-1701 senesinde Bolu sakini Şaban Ağa tarafından 31 bin kuruş bedel ile işletilmektedir. Kalemiye bedeli 31 kuruştur.⁶⁹² 1111/1699-1700 senesine mahsup olmak üzere 34 esedi kuruş kalemiye malı borcu bulunmaktadır. 1705 yılında mukâtaayı elinde bulunduran İsmail Ağa'dır.⁶⁹³

Mukâtaa-i Çeltik Enhâr-ı Konrapa ve Tevâbi'hâ: Anadolu valilerine devriye ve kaftan bahâ mukabelesinde haslarının tümü için tayin olunan mukâtaatin içerisinde yer alan, emânet usulüyle işletilen, yıllık vazife ve görevlerin dışında 3 yük (300 bin) akçe malı olan Çeltik Enhâr-ı Konrapa ve Tevâbi' Mukâtaası 3 Ağustos 1700 tarihinden itibaren Veziriazam Abdi Paşa'ya has tayin olunmuş, mukâtaaya ait mahsulât ve rüsûmât vezirin voyvodasına serbestiyet üzere zapt ettirilmiştir.⁶⁹⁴ 1712 yılında ise 3 yük 60 bin akçe malı olduğu belirtilen mukâtaa, 450 kuruş bedel ile İsmail Paşaoğlu Mehmed'e iltizama verilmiştir.⁶⁹⁵

Mukâtaa-i Voyvodalık Livâ-i Bolu: Mukâtaayı 1698 yılından 1725 yılına kadar mâlikâne olarak Ömer ve Ahmed Ağalar üzerlerine almışlardır.⁶⁹⁶ 1147/1734-1735 yılında ise Yusuf Ağa işletmektedir.⁶⁹⁷ Mukâtaanın kalemiye bedeli 1111/1699-1700 yılında kesilen miktar ile aynı olup⁶⁹⁸ 1.611,5 kuruştur.⁶⁹⁹ Mukâtaanın 1698-1716 yılları arasında maktû malı bedeli 16 bin 113,5 kuruş, 1716-1725 yılları arasında 16 bin 500,5 kuruş,⁷⁰⁰ 1753-1755 yılları arasında ise 8 bin 630,5 kuruştur.⁷⁰¹

Bolu Kazası'nın voyvodalık maktû malı 18. yüzyılın ilk yarısında 1.360 esedi kuruş olmak üzere sabit bir miktar üzerinden toplanmıştır. Maktû malı belirlenirken daima 1 kuruş 120 akçe hesabı üzerinden işlem yapılmıştır.

1114/1702-1703 yılına mahsup olmak üzere Bolu Kazası ahalisinden 1.360 kuruş maktû malı ve 100 kuruş Voyvoda el-Hac Ömer'e cihet-i maîşet

⁶⁹² BOA, *MAD.d.*, No. 5878, 3, (27 S 1113/3 Ağustos 1701).

⁶⁹³ BOA, *İE.ML.*, No. 96, Gömlek No. 9016, (10 C 1117/29 Eylül 1705).

⁶⁹⁴ *BŞS (1111-1114)*, 93-b-1, (17 S 1112/3 Ağustos 1700).

⁶⁹⁵ BOA, *KK.d.*, No. 182, (24 Z 1123/2 Şubat 1712).

⁶⁹⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bursa Mukâtaası Kalemi Defterleri [D.BRM.d]*, No. 24322, 4, (29 Z 1132/1 Kasım 1720).

⁶⁹⁷ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24331, 2, (29 Z 1147/22 Mayıs 1735).

⁶⁹⁸ *BŞS (1111-1114)*, 100-a-1, (20 Z 1111/8 Haziran 1700).

⁶⁹⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 5878, 3, (27 S 1113/3 Ağustos 1701).

⁷⁰⁰ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24322, 4, (29 Z 1132/1 Kasım 1720).

⁷⁰¹ BOA, *C.ML.*, No.479, Gömlek No. 19521, (29 Ş 1169/29 Mayıs 1756).

ücreti toplanmıştır.⁷⁰² 1118/1706-1707 senesine mahsup olmak üzere Bolu Kazası'nın voyvodalık maktû malı, 1 esedi kuruş 120 akçe hesabıyla kazanın 400 avârizhânesi üzerine, her bir hânedan 408 akçe olmak üzere toplam 1.360 kuruştur. Hesaplanan 1.360 kuruştan 55 kuruş Tekye ve Geçidören karyelerine yüklendikten sonra miktara voyvodanın ücreti olan 378 kuruş ilave edilerek ahaliye taksim edilmiştir.⁷⁰³ 1130/1717-1718 senesine mahsup olmak üzere Bolu Kazası'nın voyvodalık maktû malı miktarı da 1.360 kuruştur.⁷⁰⁴

Bolu Voyvodalığı Mukâtaası 1695 yılında el-Hac Ahmed Ağa'ya iltizama,⁷⁰⁵ 1698 yılı Mart'ı ertesinden itibaren ise yükümlülüklerini yerine getirmesi ve sene bitiminden sonra muhasebesini görmesi şartıyla el-Hac Ömer'e mâlikâne olarak verilmiştir. Beytûlmâl, yave, kaçgun, müjdegâne, resm-i açma, resm-i bennâk, bedel-i voyvodalığı mülhakâtından olan İfrâz-ı Cedîd ve Mevkufât-ı Nezaret Bolu Mukâtaası'nın iltizamına kayıtlı gelirleridir.⁷⁰⁶

Bolu sancağı mutasarrıfı olan mîrimîran ve mîr-livâ mütesellimleri devr-i selamiye namıyla halktan fazla akçe talep etmelerinden dolayı Bolu Kazası Nâibi Mevlânâ Mehmed Hamdi Dîvân-ı Hümâyun'a arz göndermiştir. Kadı'nın gönderdiği arzuhal üzerine 1699 yılında gönderilen ferman ile Bolu Subaşılığı Mukâtaası'nın durumu açık olarak ortaya koyulmuştur. Fermanda, sancaklıktan çıkarılarak geliri direkt olarak devlet hazinesine aktarılan ve her sene bir kimseye iltizâm ile voyvodalık vechi üzere verilen Bolu Sancağı'nın devr-i selâmîye bedeli olan 10 yük (1 milyon) akçe subaşılık maktû,⁷⁰⁷ 120 bin akçe kalemiye ve 80 bin

⁷⁰² BŞS (1111-1114), 74-b-1, (6 M 1114/2 Haziran 1702).

⁷⁰³ BŞS (1116-1119), 77-a-2, (20 Z 1117/4 Nisan 1706).

⁷⁰⁴ BŞS (1129-1130), 21-a-2, (4 R 1130/7 Mart 1718).

⁷⁰⁵ Batmaz, "İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", 3/253.

⁷⁰⁶ BŞS (1111-1114), 101-b-1, (19 Z 1111/7 Haziran 1700).

⁷⁰⁷ 1051/1641-1642 yılında ihdas edilen ve başka hiçbir sancaktan alınmayan ve herhangi bir mükellefiyet karşılığında olmayan subaşılık aidatı Bolu Sancağı'na ait 28 kazadan her üç ayda bir 430 bin 800 akçe, yani senede 1 milyon 727 bin 334 akçe olarak tahsil edilmekteydi. Valiler bu vergiyi toplarken köylere 40-50 adam gönderirler ve köylere konarak bedava yer içer ve hayvanlarına baktırırlardı. Maktû olarak toplanan bu verginin önceleri 1 milyon akçesi hazineye gönderilirken daha sonra Defterdar Mehmed Paşa'ya has olarak verilmiştir. Geri kalan miktarı ise valilikte kalırdı. Kısacası hazineye hiçbir faydası olmayan bu verginin 1 milyon akçelik kısmı II. Süleyman Devri'nde indirilmiştir. Bolu Sancağı, mirlivâ ve sancakbeyi merkezi olmaktan çıkarılarak bir voyvoda tarafından idare edilmeye başlanan mîrî has hâline getirildikten sonra da bu subaşılık aidatının toplandığı görülmüştür. İlk Bolu Voyvodası Sarı Osman Ağa, voyvodalık beratına dayanarak yeniden subaşılık aidatını 14 subaşı ve 40-50 levent ile toplamaya ve buna yeni zamlar yapmaya başlamıştır. Birçok köy göç tehdidinde bulunmuştur. 13 Kasım 1694 tarihli ferman ile Bolu Voyvodası Sarı Osman Ağa'nın indirilen kısmı kaldırttığı görülmüş olup 2 Ocak 1695 tarihli fermanda belirtildiği üzere Bolu Sancağı'nın her kazasından seçilen birer vekil Edirne'de Defterdar Halil Efendi ile zeâmet, serbest tumar, has köylerinden ve saray mutfağına tavuk ve yumurta veren bazı kaza ahalisinin muafiyetleri dolayısı ile 1 milyon akçeden fazlasını ödeyemeyeceklerini, ayrıca voyvoda adamlarının masraflarının ağır geldiği hususunda pazarlığa oturmuşlardır. Nihayetinde istedikleri meblağ üzerinde anlaşma sağlanmış ve bedelin avâriz akçesi veren hanelere dağıtılması kararlaştırılmıştır. Sonraki tarihlerde üzerinde kararlaştırılan meblağın üzerine çıkılarak yine halktan fazlaca miktarlar

akçe voyvoda olanların ücreti olmak üzere toplamda 12 yük (1 milyon 200 bin) akçe maktû malının Bolu Subaşılığı Mukâtaası'na tabi 36 kaza üzerine kaydolunan 2 bin 444 avârizhâneye dağıtılarak her bir hâneye 408 akçe isabet ettiği belirtilmektedir. Bolu Sancağı'nda 1106/1694-1695 senesinden beri bu düzen içerisinde hareket edilirken 1109/1697-1698 senesinde Bolu Subaşılığı Mukâtaası'nı mâlikâne olarak üzerine alan el-Hac Ömer kalemiyeden hariç her bir hânedan 150 akçe daha almak için emr-i şerif ibrâz etmiştir. Böylece 1109/1697-1698 ve 1110/1698-1699 senelerinde her bir hânedan 558 akçe almıştır. Şikâyet üzerine Bursa Mukâtaası defterlerine bakılarak kazaların 2 bin 940 avârizhânelerine Bolu Subaşılığı Mukâtaası'nın senelik malı olan 12 yük akçenin tevzi olduğu ve her bir hâneye 408 akçe isabet ettiği tespit edilmiştir. Böylece el-Hac Ömer'in ibraz ettiği emrin kayıtlarda olmadığı ve ahaliden fazla aldığı 150 akçenin iade edilmesi gerektiği hükmü verilmiştir.⁷⁰⁸ Bu konunun araştırılması için Mustafa Ağa tayin edilmiştir.⁷⁰⁹

Bolu Hassı Voyvodalık ve Tevâbi' Mukâataatları'nı üzerine alan mâlikâne sahiplerinin voyvodalığa ait işleri doğrudan kendileri yapmayıp görevlendirmeler yaptıkları görülmektedir. 1110/1698-1699 senesinde Voyvoda el-Hac Ömer ve Ahmed tarafından Bolu Kazası Nezareti malına ait olan resm-i çift, resm-i bennâk, resm-i âsiyâb, resm-i hizar, resm-i açma, resm-i âşâr, resm-i yave, resm-i kaçgun, resm-i müjdegane, resm-i abd-i âbık, resm-i beytûlmâl ve diğer verilen rüsûmları toplamak üzere Ömer Ağa görevlendirilmiştir.⁷¹⁰ 1111/1699-1700 senesine mahsup olmak üzere ise Bolu Nezareti'ne ait rüsûmları toplamak için Voyvoda Vekili Osman tarafından Ömer Ağa görevlendirilmiştir.⁷¹¹ 1113/1701-1702 senesine mahsup olmak üzere Bolu Kazası'nın ahalilerinin üzerlerine icrası lazım gelen Bolu mukâtaasına ait maktû malı toplamak için el-Hac Osman Ağa, voyvodaların ayrı ayrı yazdıkları tezkireler ile görevlendirilmiştir.⁷¹² 1117/1705 tarihinde ise 1116/1704-1705 senesine mahsup olmak üzere Voyvoda el-Hac Ömer tarafından mâlikânesi kalemlerinden olan Yağlıca adlı karye ahalilerinin

---

toplanmıştır. Sahillioğlu, "Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri-I. Göç", 11; a.m.f., "Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri-II.Pazarlık", *Çele Dergisi* 35 (Mart 1966), 25-29.

⁷⁰⁸ BŞS (1111-1114), 103-a-3, (12 Ra 1111/7 Eylül 1699).

⁷⁰⁹ BŞS (1111-1114), 103-a-2, (2 R 1111/27 Eylül 1699).

⁷¹⁰ BŞS (1111-1114), 3-b-1, (1 S 1111/29 Temmuz 1699).

⁷¹¹ BŞS (1111-1114), 97-a-1, (12 Ra 1112/27 Ağustos 1700).

⁷¹² BŞS (1111-1114), 78-b-1, (18 Ş 1113/18 Ocak 1702); BŞS (1111-1114), 85-a-2, (21 M 1113/28 Haziran 1701).

yükümlülükleri içerisinde yer alan nezaret maktûuna tabi bennâk, âsiyâb, hızar, yave, kaçgun, karsan? kapuları resimlerini toplama işi Hasan Ağa'ya sipariş edilmiştir.⁷¹³

2.3. Bolu Voyvodalığı Mukâtaası Giderleri

Bolu Voyvodalığı hâsılatından vezâif, mevâcib ve ihracat rakamları düşülmektedir. Vezâif ve mevâcib ödemeleri, duâgûyân (duâ okuyan), mütekâid veya hâlen bir vazifeye mutasarrıf olanlara ödenen ücretleri içermektedir. Ortalama olarak voyvodalıkların senelik hâsılatının %70 ile %80'i devlet hazinesine gönderilmektedir. Bu hâsılatın geriye kalan kısmı mevâcib, ihracat ve vezâife gitmektedir.⁷¹⁴

Elçilik masrafları; kazaların rüsûm-ı raiyyetleri, avâriz ve nüzül vergilerinden karşılanmaktaydı. Eğer bu vergiler yeterli gelmez ise kazalarda bulunan mîrî mukâtâa voyvodalarının her birisine paylaştırılmaktaydı.⁷¹⁵ 1699 yılında Acem Şahı Elçisi Rüstem Han'ın tayinatı olan zahâir bahâsı (hubûbat ve erzak vergisi) el-Hac Ömer Ağa uhdesindeki Bolu Voyvodalığı Mukâtaası akçesinden ödenmiştir.⁷¹⁶ 1701 yılında Dergâh-ı Âlî mütekâidleri mevâcibi Bolu Voyvodalığı ve Bolu Nezareti İfraz-ı Cedîd ve Mevkufâtı Mukâtaası akçesinden ödenmiştir.⁷¹⁷ Dergâh-ı Âlî cebecilerinden ikinci bölükteki Bolulu Ahmed Kemal, pir ve alil olduğundan ulûfesini Bolu Mukâtaası'ndan almak üzere 7 akçe ile emekliliğe sevk edilmiştir.⁷¹⁸ 1113/1701-1702 senesi Bolu Sancağı Voyvodalığı ve Tevâbi' Mukâtaası akçelerinden kereste naklinde gerekli olan öküzlerin ücretleri için maktû malı üzerinden 61 bin 300 akçe tayin edilmiş, 1 kuruş 160 akçe hesabıyla 383 esedi kuruş ile 5 adet Mısırî para Voyvoda el-Hac Ömer Ağa ve Ahmed Ağa tarafından Dîvân-ı Hümâyun kisedarı olan Abdülkerim'in adamı

⁷¹³ BŞS (1116-1119), 82-b-2, (19 Ş 1117/6 Aralık 1705).

⁷¹⁴ Erol Özvar, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 47-50.

⁷¹⁵ BŞS (1111-1114), 104-b-3, (26 Za 1110/26 Mayıs 1699).

⁷¹⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Tasnifi Mustafa II Belgeleri [AE.SMST.II]*, No. 126, Gömlek No. 13828, (17 Ş 1110/18 Şubat 1699).

⁷¹⁷ BOA, *AE.SMST.II*, No. 35, Gömlek No. 3499, (15 Z 1112/23 Mayıs 1701).

⁷¹⁸ BOA, *AE.SMST.II*, No. 10, Gömlek No. 969, (24 Za 1115/30 Mart 1704).

Hasan'a teslim edilmiştir.⁷¹⁹ Osman Müderriszâde 1118/1706-1707 yılına ait 1.536 akçelik vazife ücretini;⁷²⁰ 1717 yılında Dergâh-ı Muallâ cebecilerinden Molla Ahmed yevmi 5 akçe olan ulûfesini⁷²¹ ve 1722 yılında Bolu'nun Üskübü Kazası'na bağlı Ağsaklar Karyesi'ndeki Yeniçeri Mehmed Camii Hatibi Hüseyin ücretini⁷²² Bolu Nezareti Mukâtaası malından almıştır. Aynı şekilde 1749 yılında Erzurum Kalesi'ni muhafaza eden Dergâh-ı Âlî yeniçerileri maaşları, Bolu ve Tevâbi' Voyvodalığı Mukâtaası akçesinden verilmiştir.⁷²³

Bolu ve Tevâbi' Voyvodalığı Mukâtaası akçesinden gerekli görüldüğü durumlarda elçilik masrafları, Dergâh-ı Âlî emeklilerinin maaşları, Dergâh-ı Âlî cebecilerinden pir ve alil olanların ücretleri, Dergâh-ı Âlî yeniçerilerinin maaşları, müderris ve cami hatiplerinin vazife ücretleri, kereste nakli için gerekli olan öküzlerin ücretleri gibi kalemlere tahsisatlar ve ödemeler yapılarak devlet hazinesi üzerindeki mali yük hafifletilmeye çalışılmıştır.

2.4. Vergi Gelirleri

Osmanlı Devleti'nde vergiler, şer'î vergiler ve örfî vergiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tekâlîf-i şer'îye vergileri Anadolu ve Ortadoğu'da daha önceki Müslüman devletler tarafından uygulanmaya başlanan ve böylece Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren uygulama alanı bulan, İslâmi esaslara dayanan vergi yükümlülükleridir. Tekâlîf-i örfîye vergileri ise olağanüstü hallerde ve özellikle savaş masraflarını karşılamak maksadıyla halkın devlete vermeye zorunlu olduğu para ve eşya ile yerine getirmeye mecbur tutulduğu her türlü hizmeti ifade etmektedir.⁷²⁴

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu'dan alınan bütün vergilerin isimlerini ve miktarlarını saptamak oldukça güç olup konumuzun sınırlarını da aşmaktadır. Bu nedenle Bolu'ya ait arşiv kayıtlarından tespit edebildiğimiz veriler ile yetinilecektir.

⁷¹⁹ BŞS (1111-1114), 86-b-4, (14 Za 1112/22 Nisan 1701).

⁷²⁰ BOA, AE.SAMD.III, No. 138, Gömlek No. 13465, (11 S 1118/25 Mayıs 1706).

⁷²¹ BOA, AE.SAMD.III, No. 194, Gömlek No. 18736, (29 Ra 1129/13 Mart 1717).

⁷²² BOA, AE.SAMD.III, No. 186, Gömlek No. 18053, (29 Ca 1134/17 Mart 1722).

⁷²³ BOA, AE.SMHD.I, No. 195, Gömlek No. 15253, (3 Ş 1162/19 Temmuz 1749).

⁷²⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi* (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2005), 86-216.

2.4.1. Bolu'dan Tahsil Edilen Tekâlîf-i Şer'iyye Vergileri

Tekâlîf-i şer'iyye vergileri; İslâm dininin sosyal hayatı düzenleyen kuralları doğrultusunda ortaya konan zekât, öşür, haraç, cizye ve bunların kısımları olarak seksene yakın kalemden oluşan vergilerdir.⁷²⁵ Osmanlı Devleti'nde şer'î vergilerin temelini oluşturan vergilerin konması, toplanması ve nerelere harcanacağı gibi konular fıkıh kaynaklarında ayrıntılı olarak açıklanmış ve uygulamada da buna uyulmuştur.⁷²⁶ Zekât, kendisi için gereğinden fazla malı bulunan Müslümanlardan belli şartlar doğrultusunda kırkta bir oranından alınan vergidir.⁷²⁷ Öşür, Müslümanlardan ellerindeki arazilerin mahsulünden beşte birden onda bire kadar değişen çeşitli oranlarda devletin aldığı zirai vergilerdir.⁷²⁸ Haraç, fethedilen ülkelerde Müslüman olmayanlara bırakılan topraklardan alınan devlet hissesidir.⁷²⁹ Cizye ise 14-75 yaş arasındaki Müslüman olmayan erkek, akliselim, sıhhatli ve çalışabilecek güçte olan reâyâdan devlet tarafından korunmaları ve savaflara katılmamaları karşılığında alınan bir baş vergisidir.⁷³⁰ Kadınlar, çocuklar, hasta ve sakatlarla çalışamayacak durumda olan yaşlı erkekler, hibelerle geçinen rahipler, devlet hizmetinde bulunan aileler ile köle ve dilenciler bu vergiden muaf tutulmuştur.⁷³¹

Osmanlı Devleti'nde bölgelerin iklim, kültür, sosyal ve ekonomik şartları göz önünde bulundurularak ayrı ayrı vergi politikaları oluşturulmuş ve bununla ilgili kanunnâmeler düzenlenmiştir.⁷³² 1528 yılına ait Bolu Sancağı Kanunnâmesi'nde, Bolu Kazası'ndan alınan vergiler ile ilgili bölüm aşağıdaki gibidir:

“Ve Bolu ve Çağa ve Mengen nâhiyelerinde kadîmden bütûn çiftten kırk altı akçe resm alınurmuş, yine anın üzere mukarrer. Ammâ Gerede nâhiyesinde resm-i çift birkaç nev` üzere alınurmuş. Hâliyâ kırk altı akçe üzere alınmak emrolunub defter-i cedîde dahi bu üslûb üzere kayd olındı.

⁷²⁵ Ahmet Tabakoğlu, “Tekâlîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/336.

⁷²⁶ Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, 87.

⁷²⁷ Mehmet Erkal, “Zekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197.

⁷²⁸ Ahmet Tabakoğlu, “Öşür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/100-101.

⁷²⁹ Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, 88-89.

⁷³⁰ Halil İnalcık, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/45-48.

⁷³¹ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 188.

⁷³² Mehmet Süme, *XIX. Yüzyılda Orta Anadolu'da Bir Osmanlı Kazası Develi* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018), 205.

Ve Bolu ve Çağa ve Mengen ve Oniki Divan ve Kıbrus ve Ereğli ve Yenice nâhiyelerinde her müdde üçer kile galle alınurmuş; yine ol vech üzere mukarrer kılndı.

Ve defterde bâc-ı bennâk deyü kayd olunan kimesnelerden ki, çiftli bennâkden 'ibâretdir, oniki akçe resm ve bennâk deyü kayd olunan kimesnelerden ki, caba bennâk demekdir, altı akçe resm alınurmuş; yine defter-i cedîde dahî ol müceb üzere yazılıb hâsıl bağlandı. Ve defterde mücerred kayd olunan kimesnelerden resm kayd olunmadı. Ammâ defterde mücerred kayd olunan kimesneler te`ehhül etse veyahud ehl-i kisb olsa, bennâk resmin verür ve yer dutsa dutduğı yerin mikdârına göre verür.

Ve yıl yürüyen değirmenlerden kanun üzere Bursa müddile bir müd buğday ve bir müd arpanın behâsı alınurmuş. Yine defter-i cedîde bu hesâb üzere her değirmene yürüdüğüne göre bahâ-i galle deyü vâkı` olan âsiyâbın tahtına resm kayd olundu.

Ve kovan başına kadîmden birer akçe alınurmuş. Yine deftere bu uslûb üzere ba`zı yerde resm-i kovan deyü resm bağlandı.

Ve rüsûm-ı ağnâm yörükde ve yerlüde iki koyuna bir akçe alınur. Koyun ile kuzı bile sayılmak kanun olmuşdur. Ve resm-i ağnâm dahi mâh-i abrilde alınur.”⁷³³

İlgili kanunnâmede Bolu Kazası'ndan alınan vergiler ve bunların miktarları açıkça belirtilmiş olup reâyâdan bu esaslar dâhilinde rüsûm toplanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin en önemli vergi kaynaklarından birisi olan cizye doğrudan devlet hazinesi için padişaha bağlı görevlilerce toplanırdı. Cizye vergileri genellikle askerî amaçlar için harcanabildiği gibi bazen de ocaklık olarak da tahsis edilebilmekteydi.⁷³⁴ Cizye defterlerine kaydedilen gayrimüslimler gelirlerine göre üç sınıfa ayrılarak zengin olanlar âlâ, orta halliler evsat ve fakirler ise ednâ olarak nitelendirilirdi. Cizyelerin toplatılmasında 1691 yılından itibaren uzun süren savaşların meydana getirdiği ekonomik sıkıntılar karşısında usul değişikliğine gidilerek iltizam sistemi uygulanmaya başlanmıştır. 18. yüzyılın

⁷³³ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 5.Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Eyâlet Kanunnâmeleri (I)* (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları No:1, 1992), 91-98.

⁷³⁴ İnalçık, “Cizye”, 45-48.

ilk yarısında cizye vergisinin miktarı, paraların ayarı hususunda önemli düzenlemeler yapılmıştır.⁷³⁵

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu, Kastamonu, Ankara, Çankırı sancaklarının cizye vergisi birlikte toplanmıştır. 1700 yılına ait ferman ile 1112/1700-1701 senesi Bolu, Kastamonu, Kangırı cizyesi cibâyeti (hazineye ait paraların toplanması işi) için Ramazan/Şubat ayı guresinden 1113/1702 senesi Ramazan/Ocak ayı guresine kadar 1113/1701-1702 senesine mahsup olmak üzere her 100 kâğıdın 10 tanesi âlâ, 10 tanesi ednâ ve 80 tanesi evsat olmak üzere âlâsından 4, evsatından 2 ve ednâsından 1 cedîd eşrefî altını alınması; cizye tahsilini gerçekleştiren kişinin maîşet ücreti olarak da evrak başına âlâsından 12, evsatından 9 ve ednâsından 6 para alınması buyurulmuştur.⁷³⁶ 1700 yılına ait ferman ile 1112/1700-1701 senesine mahsup olmak üzere Bolu ve Kastamonu cizyelerinin Matbah-i Âmire masrafı için Matbah-ı Âmire Emîni Yahya'ya deruhte edildiğini ve tahsile görevli Emin Halil'in gönderildiğini öğrenmekteyiz. Ferman ile Kastamonu ve Bolu kadıları âlâ olacakların ellerinde evsat, evsatların ellerinde ise ednâ evraklarının olduğu ve bu konuda dikkatli olmaları noktasında uyarılmaktadır.⁷³⁷ 1706 yılına ait fermanla ise Hanefî mezhebine göre alınan cizye miktarları "*fakirinden 12 dirhem-Kaza-i Bolu 1 dinar, mütevasıt olanından 24 dirhem-Kaza-i Bolu 2 dinar, zahirü'l-fena olanından 48 dirhem-Kaza-i Bolu 4 dinar*" olarak belirtilmiş ve 1118/1706-1707 senesine mahsup olmak üzere cizyelerin Cizye Emîni Hüseyin Ağa tarafından toplanacağı bildirilmiştir.⁷³⁸

Bolu, Kastamonu, Ankara, Çankırı sancaklarının cizyeleri; 1726 yılında Cizyedar Mustafa Bey, 1727 yılında Cizyedar Osman Bey, 1728 yılında Seyyid İbas Bey, 1731 ve 1732 yıllarında Seyyid Mustafa Bey, 1733 yılında İsmail Bey, 1734 yılında avârız tahsildarı Mehmed Bey, 1735 yılında İbrahim Ağa, 1736 yılında Hasan ve Ebubekir Ağalar, 1737 yılında İsmail Bey, 1738 yılında Seyyid Mehmed Ağa, 1740 yılında Feyzullah Ağa, 1742 yılında Seyyid Mehmed Bey, 1744 yılında Ali Ağa, 1745 yılında Abdi Ağa, 1748 yılında Ali ve Mehmed Bey, 1749 yılında ise Ahmed ve Mehmed ağalar tarafından toplanmıştır. 1726 yılında

⁷³⁵ Pakalın, "Cizye", 1/297-302.

⁷³⁶ BŞS (1111-1114), 92-b-2, (14 Ra 1112/29 Ağustos 1700).

⁷³⁷ BŞS (1111-1114), 100-b-1, (22 Za 1111/11 Mayıs 1700).

⁷³⁸ BŞS (1116-1119), 71-b-1, (Evâsıt B 1118/Ekim 1706).

dört sancakta toplamda 490 âlâ, 3 bin 920 evsat ve 540 ednâ olmak üzere toplam 4 bin 950 evrak cizye mükellefi olduğu bildirilmiş ve âlâdan 4, evsattan 2, ednâdan 1 altın veya her bir kuruşu 40 para olmak üzere âlâdan 10, evsattan 5 ve ednâdan 2,5 kuruş alınması istenmiştir. 1732 yılında aynı sayıda mükelleften cizye vergisinin dört taksitte alınması ve zolata altınının 91 akçe, zincirli Mısır altınının 110 akçe ve zincirli İstanbul altınının ise 400 akçe hesabı ile değerlendirilmesi istenmiştir. 1735 yılında dört sancakta 490 âlâ, 4 bin 170 evsat ve 640 ednâ olmak üzere toplam 5 bin 300 cizye yükümlüsü tespit edilmiş ve âlâdan 10, evsattan 5, ednâdan 2,5 kuruş olmak üzere âlâdan 4, evsattan 2 ve ednâdan 1 altın cizye vergisi alınması istenmiştir. Zolata altını 91 akçe, zincirli Mısır altını 110 akçe ve zincirli İstanbul altını 400 akçe hesabı yapılmıştır. 1737 yılında aynı miktarda evrak için âlâdan 4 zeri mahbub, evsattan 2 zeri mahbub, ednâdan 1 zeri mahbub olmak üzere 1 zeri mahbub altın karşılığında 300 akçe hesabı yapılmıştır. 1738 yılında ise aynı sayıda cizye vergisi mükellefi için aynı miktarlar geçerli olup İstanbul altını 440 akçeye, zincirli Mısır altını 330 akçeye, tuğralı Mısır altını 315 akçeye ve tuğralı sağ paranın 40 adedi ise 1 kuruşa tekabül etmektedir.⁷³⁹

Tablo 2.2. 18. yüzyılda Bolu Sancağı gayrimüslim cizye yükümlüsü dağılımı

Kaza Adı	Âlâ (Yüksek Gelir)	Ednâ (Düşük Gelirli)	Evsat (Orta Gelirli)	Cizye Bedeli (Kuruş)
Nefs-i Bolu	7	42	123	1000
Düzce	-	3	7	57
Üskübü	-	2	10	68
Akçaşehir	-	1	9	59
Alaplı	-	-	4	24
Ereğli	6	5	38	272,5
Def'a Ereğli	-	7	25	167
Devrek	-	24	28	310
Gerede	-	16	28	237
Borlu	-	40	120	950,5

1770 yılında İbrahim Ağa ve Yusuf Ağa tarafından Bolu Sancağı cizye sayımı yapılmış, Bolu Merkez Kazası'nda Tablo 2.2'de görüldüğü üzere 123 evsat, 42 ednâ ve 7 âlâ olmak üzere 172 adet cizye yükümlüsü tespit edilmiştir. Bunların 37 tanesi hanlarda kalan kişilerden oluşmaktadır. Yapılan sayımda Bolu Sancağı'nda 705 evsat, 217 ednâ ve 17 âlâ cizye yükümlüsü bulunmaktadır.

⁷³⁹ Ömer Döşemetaş, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası (1725-1750)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 284-291.

Sancak içerisindeki gayrimüslimlerin %75,40'ı orta gelir, %23,21'i düşük gelir, %1,82'si ise yüksek gelir seviyesine sahiptir. Bolu Kazası merkezinde toplam cizye yükümlülüklerinin bedeli 1.000 kuruş olup toplam sancak bedeli 5 bin 248,5 kuruştur.⁷⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde can, mal ve namuslarının korunması karşılığında belirli bir meslek ve mekânları bulunmayan Kıptiyân (Roman) taifesinden de vergi alınmıştır. Her zaman sosyal hayat ve yaşayış tarzları dinî kimliklerinin önüne geçen Kıptiyânlar, Müslüman olup olmamaları fark etmeksizin askerlik yükümlülüğünden muaf tutulmaları karşılığında cizye vergisi ödemekle mükellef kılınmışlardır.⁷⁴¹ Kıptiyânların cizye vergisi cizyedarlar tarafından toplamaktaydı. Vergi toplama esnasında vergi vermemek için yerlerini terk etme, saklanma gibi aksaklıklar görülmekle beraber bu tür fiiller ihbarlarla ortaya çıkmaktaydı. Her elli Kıptiyâna bir çeribaşı tayin edilirdi.⁷⁴² 1700 yılına ait sicil kaydında Çeribaşı Mehmed Ağa bin Musli'nin ismi şühûdü'l-hâl kısmında geçmektedir.⁷⁴³ 1700 yılına ait ferman ile Kocaeli, Hüdâvendigâr, Biga, Karasi, Kütahya, Karahisâr-ı Sâhib, Sultanönü, Bolu sancaklarının Rum-ili parekendesini ve ekrâd-ı Kara Yağmurlu ve marifetlü ve Anadolu Kıptiyân taifesinin vergisini toplama işine Ömer Paşa Kethüdâsı Hüseyin Paşa tayin edilmiştir. Müslüman Kıptiyândan 660 akçe, gayrimüslimden 730 akçe maktû bedeli tahsil edilmesi ve her bir evraktan ise 9 para muhasebeci ve kâtiplere harç alınması buyurulmuştur.⁷⁴⁴ 1704 yılına ait ferman ile 1116/1704 yılının Muharrem/Mayıs ayının guresinden bir sene tamamına değin Kıptiyân maktû ve cizyeleri, Bostaniyân Hassa hasekilerinden İsmail'e iltizama verilerek maktû bedeli olarak 1112/1700-1701 senesi ile aynı miktarda vergi belirlenmiştir. Vergi toplayıcısının ücreti olarak her varakta dokuzar para, muhasebeci ve kâtiplerine de birer para olmak üzere onar para da harç masrafı belirlenmiştir. Fermanda ayrıca kimsenin Kıptiyânlara bulaşmaması, tahsil zamanı firar eden Kıptiyânların cizyelerinin çeribaşlarından ve karabaştan alınması, tahsil zamanı kaçanlara 100 akçe ceza kesilmesi, tahsil zamanı bazı

⁷⁴⁰ BOA, MAD.d, No. 3505, 1-14, (1 M 1184/27 Nisan 1770).

⁷⁴¹ İsmail Altınöz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerin Sosyo-Ekonomik Yapıları", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 48 (Güz 1999), 29-30.

⁷⁴² Halil Sahillioğlu, "Bolu, Kütahya, Karesi, Biga, Hüdavendigâr ve Kocaeli Sancaklarında Çingenerden Alınan Cizye İle İlgili Bir Belge", *Çele Dergisi* 29 (Eylül 1965), 25; a.mlf., "Bolu, Kütahya, Biga, Hüdavendigâr ve Kocaeli Sancaklarında Çingenerden Alınan Cizye İle İlgili Bir Belge (1)", *Çele Dergisi* 35 (Şubat 1966), 18-20.

⁷⁴³ BŞS (1111-1114), 13-b-3, (16 L 1111/6 Nisan 1700).

⁷⁴⁴ BŞS (1111-1114), 83-a-1, (23 Ca 1112/5 Kasım 1700).

züemâ, erbâb-ı timar, müteferrika, çavuş, sipah, cebeci, derici, âyan-ı vilâyet gibi görevlilerin evlerine, ahırlarına ve çiftliklerine saklanananlara müdahale ettirilmemesi konusunda uyarılarda bulunulmuştur. Ayrıca fermanda Kıptiyânlara ait yave, kaçgun, cizye, cinayet, mal-ı gâib, mal-ı mefkûd ve rüsûm-ı arûsânenin mîrîye ait olduğu hatırlatılmıştır.⁷⁴⁵ 1705 senesinde Bolu Kazası'nda bulunan Kıptiyân taifesi üzerine vekil olarak Halil Bey tayin edilmiş⁷⁴⁶ ve aynı senenin Kıptiyân maktûu ve cizyeleri malını Bostaniyân Hassa'da bıçakciyân olan Ömer Ağa üstlenmiştir.⁷⁴⁷

Osmanlı mali sisteminde devlet gelirlerinin çok önemli bir kısmını şer'î vergiler oluşturmaktadır. İncelediğimiz dönemde Bolu kırsalından toplanan oşür ve gayrimüslim reâyâdan alınan cizye vergileri devlet hazinesini desteklemiştir.

2.4.2. Bolu'dan Tahsil Edilen Tekâlif-i Örfiyye Vergileri

Tekâlif-i örfiyye, devletin sürekli veya fevkalade ihtiyaçlarının karşılanması için hükümdarın emriyle işlerlik kazanan ve tarh edilen vergilerdir. Bu vergi türü içerisinde avâriz ve imdâdiye vergileri önemli yer tutmaktadır.

2.4.2.1. Avâriz Vergisi

Avâriz, Osmanlı maliyesinde Tanzimat Dönemi'ne kadar olağanüstü durumlarda ve özellikle sefer zamanlarında ortaya çıkan masrafları karşılamak amacıyla Dîvân-ı Hümâyûn'un kararı ve hükümdarın onayı ile memleket nüfusuna taksim edilerek tahsil olunan her türlü hizmet, eşya ve para şeklinde olabilen ayni ve nakdî verginin genel adıdır.⁷⁴⁸ Sürsat ve bedel-i bildâr, ayni bildâr, güherçile mübâyaası, öküz arabası ihracı, top öküzü, bıçak öküzü, cerahor ihracı, ordu bedeli, fırın bedeli, peksimet tabhı, çuval mübâyaası, kereste katı', Anadolu'dan deve ve katır ve top beygiri iştirâsı, hâne-i avâriz diye reâyâdan

⁷⁴⁵ BŞS (1114-1116), 20-b-1, (27 Ra 1116/30 Temmuz 1704).

⁷⁴⁶ BŞS (1116-1119), 86-a-3, (17 Ra 1117/9 Temmuz 1705).

⁷⁴⁷ BŞS (1116-1119), 87-a-3, (27 Ca 1117/16 Eylül 1705).

⁷⁴⁸ Avârizhâneleri ve avâriz vergisi ile ilgili olarak bk. Ömer Lütfi Barkan, "Avâriz", *MEB İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2; Bruce Mc Gowan, "Osmanlı Avâriz-Nüzül Teşekkülü (1600-1830)", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976* (Ankara: TTK Basımevi, 1981), 2; Halil Sahillioğlu, "Avâriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/108-109.

tahsil olunacak 500 akçe nüzül, 600 akçe avâriz maîseti olarak sayılan bu tür vergilerin tümü genel olarak avâriz olarak kabul edilebilir.⁷⁴⁹

Avâriz vergisi, Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında ihtiyaç duyuldukça ayni olarak toplanırken 16. yüzyıldan itibaren avâriz akçesi adıyla nakdî olarak toplanmaya başlanmıştır.⁷⁵⁰ Avâriz vergisi nakdî olarak alınmaya başlanınca ayni mükellefiyetler için ise nüzül vergisi ihdas edilmiştir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan enflasyonla birlikte önce avâriz akçesi, daha sonra nüzül akçesi sürekli hale getirilmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde avâriz ve nüzül vergisi için ayrı ayrı fermanlar gönderilip her biri için ayrı ayrı hesaplamalar yapılsa da bu iki verginin tahsili tek elden ve aynı anda yapılmaktaydı.⁷⁵¹ Avâriz vergisi tanzimat ile birlikte kaldırılmıştır.⁷⁵²

Avâriz vergisi, bölge ve beldelere göre 3'ten 61,5'e kadar çıkabilen gerçek hânedan oluşan avârizhâneler üzerinden toplanmaktadır.⁷⁵³ Halil Sahillioğlu, 18. yüzyılın başlarında Bolu'da, 4 gerçek hânenin bir avârizhânesini oluşturduğunu belirtmiş olsa da⁷⁵⁴ yaşanan ekonomik buhranlarla birlikte ortaya çıkan enflasyonun halk üzerinde yarattığı baskı ve göç sonucu avârizhâneyi oluşturan gerçek hâne sayılarında değişiklik gerçekleşmiştir.⁷⁵⁵ Yücel Özkaya'nın kabul ettiği 10 gerçek hânenin bir avârizhânesine karşılık geldiği düşünülmektedir.⁷⁵⁶ 18. yüzyılın ilk yarısında 10 avârizhânesinden bir ayni kürekçi ihracının yapılması da 10 rakamını teyit etmektedir.⁷⁵⁷

⁷⁴⁹ Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: TTK Basımevi, 2000), 137.

⁷⁵⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005), 101.

⁷⁵¹ Mc Gowan, "Osmanlı Avâriz-Nüzül Teşekkülü (1600-1830)", 2/1327-1331.

⁷⁵² Sahillioğlu, "Avâriz", 4/109.

⁷⁵³ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, 100-104; Barkan, "Avâriz", 2/15; Özer Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 21-22; Temel Öztürk, *Osmanlı'ların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon* (Trabzon: Serander Yayınları, 2011), 178.

⁷⁵⁴ Halil Sahillioğlu, "Osmanlıda Vergi Dışı Bırakılanlar", *Çele Dergisi* 19 (Kasım 1964), 4.

⁷⁵⁵ 1673 yılında Bolu Sancağı kazalarının 6 bin 342,5 nüzülhânesi mevcuttu. 1718 yılında ise Bolu Sancağı kazalarının nüzülhânesi ise 2 bin 377,5 ve 2 sülüs idi. Özkaya, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", 121.

⁷⁵⁶ Özkaya, "XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", 13/709.

⁷⁵⁷ *BŞS (1111-1114)*, 90-a-2, (8 Ca 1112/21 Ekim 1700).

Tablo 2.3. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı avâriz vergisi miktarları

Yıl	Bolu Kazası Avâriz Hâne	Bolu Livâsı Avârizhâne	Avâriz Bedeli		Belge Numarası
			Akçe	Kuruş	
1700	400	2.565	1.282.813	11.662	BOA, MAD.d, No. 22395, 29-30, (29 Z 1111/17 Haziran 1700)
1707	393, 1 rub´	2.440,5	1.464.850	13.316,5	BOA, MAD.d, No. 3846, 32-33, (29 Z 1118/3 Nisan 1707)
1717	376, 1 rub´	2.047,5-2 sülüs	1.024.074	9.310	BOA, MAD.d, No. 2984, 64-65, (10 B 1129/20 Haziran 1717)
1739	330, 1 rub´	1.543,5-0,5 sülüs-0,5 rub´	926.545	8.423	BOA, MAD.d, No. 3015, 22-23, (29 Z 1151/9 Nisan 1739)
1754	330, 1 rub´	1.693,5-0,5 sülüs-0,5 rub´	1.016.395	9.239,5	BOA, MAD.d, No. 21456, 4-5, (29 Z 1167/17 Ekim 1754)

1134/1721-1722 senesinin avâriz malı 1.757,5 kuruş olup harc-ı mahkeme masrafları ile birlikte 1.931,5 kuruş kazanın 371 kurâ avârizhânesine dağıtılarak her bir hâneye 5 kuruş, 25 akçe düşmüştür.⁷⁵⁸ 1145/1732-1733 senesinin avâriz sâlyânesi 1.645 kuruş olup 234,5 kuruş masrafla birlikte 1.879,5 kuruş kazanın 320, 1 rub´ kurâ avârizhânelerine dağıtılarak her bir hâneye 5 kuruş, 34 para ve 2 akçe isabet etmiştir.⁷⁵⁹ Bolu Sancağı'nın her bir avârizhânesinden 1116/1704-1705 yılında 500 akçe,⁷⁶⁰ 1167/1753-1754 yılında ise 600 akçe avâriz vergisi alınmıştır.⁷⁶¹

Tablo 2.3'de ve sicil kayıtlarında görüldüğü üzere 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı ve Bolu Kazası avârizhâneleri sayılarında düzenli düşüşlerin yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu durumun nedenini ödeme güçlüğü içinde olan halkın büyük şehirlere yaptığı göçlere ve verilen muafiyetlere bağlamak doğru bir yaklaşımdır.

⁷⁵⁸ BŞS (1133-1134), 39-b-1, (14 M 1134/4 Kasım 1721).

⁷⁵⁹ BŞS (1145-1146), 3-b-2, (21 M 1145/14 Temmuz 1732).

⁷⁶⁰ BOA, MAD.d, No. 3833, 54, (Za 1116/Şubat-Mart 1705).

⁷⁶¹ BOA, MAD.d, No. 21456, 5, (Za 1167/Ağustos-Eylül 1754).

2.4.2.2. Nüzül Vergisi

Osmanlı maliyesinde sefere giden ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere buğday ve arpa gibi hububattan alınan aynı vergiyi ifade etmektedir. 16. yüzyılın ortalarından itibaren avâızın nakde dönüşmesi üzerine ortaya çıkmıştır.⁷⁶² Nüzül mükellefiyeti, Osmanlı ordusunun sefere çıkarken geçeceği menzillerde genellikle un ve arpa olarak belirli bir miktar zahirenin sağlanıp hazır bulundurulmasıdır. Ancak 16. yüzyılın sonlarından itibaren savaşlar ve enflasyonel baskılar yüzünden nüzül vergisi de nakde çevrilip toplanmaya başlanmıştır.⁷⁶³ Nüzül vergisi, avâız vergisinin devamı niteliğinde olduğundan verginin tarh ve tahsili belirlenirken avâızhânesi temel alınmıştır. Nüzül mükellefiyeti kazaya yani bir kadı'nın görev sahasına giren şehir, kasaba ve köylere aittir. Dolayısıyla nüzülün tarh ve tahsil sürecinde önde gelen görevli kadıydı. Nüzülün toplanmasıyla ilgili temel hükümler kadılara gönderilmekle birlikte, taşradaki diğer devlet görevlilerine de verginin toplanmasını organize etmek veya kontrolünü sağlamak için emirler verilmiştir.⁷⁶⁴ Para olarak tahsil olunan avâız akçesi ve bedel-i nüzül gibi avâız vergileri iltizam sistemi çerçevesinde mültezimler veya maktû yönteme göre devletin tayin ettiği kişiler tarafından toplanmıştır.⁷⁶⁵

Bolu Kazası'nın bedel-i nüzül vergisi, 17. yüzyılda hâne başına zamanla değişiklik göstermiştir. Yüzyılın başında bir avâızhânesi başına 100 akçe olan bedel-i nüzül; 1630'larda 300'e, 1660'larda 500'e, 1670'lerden yüzyılın sonuna kadar 600'e çıkarılmıştır.⁷⁶⁶

17. yüzyıldan itibaren avâızhâne üzerinden nakdî olarak tespit ve tahsil edilmeye başlanılan bedel-i nüzül için 18. yüzyılda da Bolu Sancağı ve Kazası'nda tahsilâtlar yapılmıştır.

⁷⁶² Ömer İşbilir, "Nüzül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/311.

⁷⁶³ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 369.

⁷⁶⁴ Süleyman Polat, "Osmanlı Devleti'nde Nüzül Vergisinin Teşkilî ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzül Vergisi Üzerinden Değerlendirmek", *Belleten Dergisi* 82/295 (2018), 830.

⁷⁶⁵ Ali Açık, "Osmanlı Maliyesinde Bazı Avâız Vergilerinin Tahsilinde Maktû Yöntemin Kullanılması (1711/1712 Yılı Avâız ve Bedel-i Nüzül Maktû'at Defterine Göre)", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010, Ankara Kongreye Sunulan Bildiriler: Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK Basımevi, 2015), 4(1)/85.

⁷⁶⁶ Katırcı, "Avâız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Bolu Merkez Kazası", 169.

Tablo 2.4. 1132/1719-1720 yılı Bolu Sancağı kazalarının nüzülhâne sayıları⁷⁶⁷

Kaza Adı	Nüzülhâne Sayısı
Bolu	374
Mudurnu	256,5 ve 1 rub ^ç
Mengen	46 ve 2 sülüs
Çağa	53,5 ve 1 rub ^ç
Dörtdivan	40
Şehabeddin	44,5
Ulus	55,5 ve 1 rub ^ç
Yenice-i Eflâgân	35 ve 1 rub ^ç
Yedidivan	54
Viranşehir	101,5
Gerede	145,5 ve 1 rub ^ç
Ulakderesi	50
Zerzene	20,5 ve 1 rub ^ç
Göcenos	31,5
Amasra	87
Onikidivan	84,5 ve 1 rub ^ç
Hisarönü	33
Çeharşenbe	50 ve 1 rub ^ç
Yılanluca	40,5
Devrek	65 ve 1 rub ^ç
Dodurga	22,5
Akçaşehir	67,5 ve 1 rub ^ç
Konrapa	30 ve 1,5 rub ^ç
Üskübü	15,5
Aktaş	22,5 ve 1,5 rub ^ç
Tefen	15
Pavlî	66
Taraklıborlu	219 ve 1 rub ^ç
Yörükân-ı Taraklıborlu	27,5
Dirgine	44 ve 1 rub ^ç
Kıbrıs	56
Kızılbel	41 ve 1 rub ^ç
Eflânî	94,5 ve 1 rub ^ç
Ovayüzü	49 ve 1 rub ^ç
Toplam	2.377,5

Tablo 2.4'te görüldüğü üzere en fazla nüzülhâneye Bolu Sancağı içerisinde Bolu Kazası ve en az nüzülhâneye ise Tefen Kazası sahip bulunmaktadır.

⁷⁶⁷ BŞS (1129-1130), 21-a-1, (20 R 1130/21 Şubat 1718); BOA, MAD.d, No. 3202, 25-26, (29 Z 1132/1 Kasım 1720).

Tablo 2.5. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı nüzül vergisi miktarları

Yıl	Bolu Kazası Nüzülhâne	Bolu Livâsı Nüzülhâne	Nüzül Bedeli		Belge Numarası
			Akçe	Kuruş	
1699	397,5	2.560-1 rub ^ç - 3 sülüs	1.536.375	13.967	BOA, MAD.d, No. 3005, 25-26, (29 Z 1110/28 Haziran 1699)
1708	393, 1 rub ^ç	2.439-1 rub ^ç - 2 sülüs	1.463.950	13.308,5-0,5 rub ^ç	BOA, MAD.d, No. 3197, 25-26, (29 Z 1119/22 Mart 1708)
1717	394	2.412,5-1 sülüs	1.447.900	13.162,5 -1 rub ^ç	BOA, MAD.d, No. 3212, 23-24, (29 Z 1129/4 Aralık 1717)
1728	374	2.335,5- 0,5 sülüs	1.401.400	12.740	BOA, MAD.d, No. 3024, 22-23, (1 B 1140/12 Şubat 1728)
1740	330, 1 rub ^ç	1.688,5-2 sülüs-1 rub ^ç	1.013.635	9.214,5	BOA, MAD.d, No. 3037, 21-22, (29 Z 1152/28 Mart 1740)
1749	330, 1 rub ^ç	1.694- 0,5 sülüs-0,5 rub ^ç	1.016.635	9.242	BOA, MAD.d, No. 3205, 21-22, (29 Z 1162/10 Aralık 1749)
1755	330, 1 rub ^ç	1.693,5- 0,5 sülüs-0,5 rub ^ç	1.016.395	9.239,5	BOA, MAD.d, No. 3042, 21-22, (29 Z 1168/6 Ekim 1755)

Tablo 2.5'te görüldüğü üzere 18. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Bolu Kazası'nın nüzülhâne sayılarında düzenli bir düşüş olmakla birlikte 1740 yılından itibaren nüzülhâne sayısı 330 ve 1 rub^ç olarak sabit kalmıştır.

Tablo 2.6. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası merkezinde bulunan mahallelerin nüzülhâne sayıları⁷⁶⁸

Mahalle Adı	Hâne Sayısı
Mahalle-i Yenicami	1 ve 3 rub ^ç
Mahalle-i Hocabeğ	5 rub ^ç
Mahalle-i Karaçayır	6
Mahalle-i Debbâğlar	7 ve 3 rub ^ç
Mahalle-i Karamanlı	6
Mahalle-i Akmescid	2
Mahalle-i Çukur	5 rub ^ç
Mahalle-i Eskicami	3 ve 1 rub ^ç
Mahalle-i Gölyüzü	8,5
Mahalle-i Akpınar	9
Mahalle-i Aslahâddin	3 ve 3 rub ^ç
Mahalle-i Semerkand	4

Tablo 2.6'da görüldüğü üzere Hocabeğ ve Çukur mahalleleri en az, Akpınar Mahallesi ise en fazla nüzülhâneye sahiptir.

⁷⁶⁸ BŞS (1119-1122), 57-b-2, (1 Ş 1121/6 Ekim 1709).

1113/1701-1702 senesine mahsup olmak üzere Bolu Sancağı'nın 2 bin 459 ve buçuk rub',⁷⁶⁹ Bolu Kazası'nın ise 394 nüzülhânesi ve 2 bin 265,5 kuruş nüzül vergisi bulunmaktadır.⁷⁷⁰ 1114/1702-1703 senesine mahsup olmak üzere Bolu Sancağı'nın 2 bin 458,5 ve buçuk rub',⁷⁷¹ Bolu Kazası'nın ise 394 nüzülhânesi ve 2 bin 265,5 kuruş nüzül malı bulunmaktadır.⁷⁷² 1116/1704-1705 senesine mahsup olmak üzere Bolu Sancağı'nın 2 bin 454,5 ve 1,5 rub', Bolu Kazası'nın ise 393 ve 1 rub' nüzülhânesi bulunmaktadır.⁷⁷³ 1118/1706-1707 senesine mahsup olmak üzere Bolu Sancağı'nın 2 bin 440,5 ve 1 rub' ile 2 sülüs nüzülhânesi ve Bolu Kazası'nın 2 bin 261 kuruş nüzül malı vardır.⁷⁷⁴ 1119/1707-1708 senesine mahsup olmak üzere Bolu Sancağı'nın 2 bin 439 ve 1 rub' ile 2 sülüs, Bolu Kazası'nın ise 393 ve 1 rub' nüzülhânesi bulunmaktadır. Kazanın nüzül malı bedeli ise 2 bin 260 kuruştur.⁷⁷⁵ 1120/1708-1709 senesine mahsup olmak üzere Bolu Sancağı'nın 2 bin 414,5 ve 1 rub' ile 2 sülüs ve Bolu Kazası'nın 393 ve 1 rub' nüzülhânesi bulunmaktadır. Kazanın nüzül vergisi 2 bin 156 kuruştur.⁷⁷⁶ 1121/1709-1710 senesine mahsup olmak üzere Bolu Sancağı'nın 2 bin 423 ve 1 rub' ile 2 sülüs, Bolu Kazası'nın ise 376,5 nüzülhânesi bulunmaktadır.⁷⁷⁷ 1122/1710-1711 senesine mahsup olmak üzere Bolu Kazası'nın 376,5 nüzülhânesi vardır. Kazanın, her bir hânesinden 600 akçe nüzül ve 30 akçe cihet-i maîşet akçesi alınmak üzere 2 bin 152 kuruş nüzül malı bulunmaktadır.⁷⁷⁸ 1130/1717-1718 senesine mahsup olmak üzere Bolu Sancağı'nın 2 bin 377,5 ve 2 sülüs, Bolu Kazası'nın ise 374 nüzülhânesi ve kazanın 2 bin 144 kuruş nüzül bedeli bulunmaktadır.⁷⁷⁹

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı'na gönderilen nüzül vergisi ile ilgili fermanlardan anladığımız kadarıyla her bir nüzülhânedeki sabit 600 akçe nüzül malı bedeli ve 30 akçe mübaşir maîşet ücreti olmak üzere nüzül vergisi

⁷⁶⁹ BŞS (1111-1114), 84-a-1, (24 M 1112/11 Temmuz 1700).

⁷⁷⁰ BŞS (1111-1114), 84-b-1, (12 S 1113/19 Temmuz 1701).

⁷⁷¹ BŞS (1111-1114), 74-a-2, (10 M 1114/6 Haziran 1702).

⁷⁷² BŞS (1111-1114), 74-b-1, (6 M 1114/2 Haziran 1702).

⁷⁷³ BŞS (1114-1116), 14-a-1, (14 N 1115/21 Ocak 1704).

⁷⁷⁴ BŞS (1116-1119), 77-a-2, (20 Z 1117/4 Nisan 1706).

⁷⁷⁵ BŞS (1116-1119), 68-b-2, (15 Za 1118/18 Şubat 1707).

⁷⁷⁶ BŞS (1119-1122), 15-b-1, (5 Z 1119/27 Şubat 1708).

⁷⁷⁷ BŞS (1119-1122), 39-a-1, (15 Za 1121/16 Ocak 1710).

⁷⁷⁸ BŞS (1119-1122), 51-b-2, (1 Z 1121/1 Şubat 1710).

⁷⁷⁹ BŞS (1129-1130), 21-a-2, (4 R 1130/7 Mart 1718).

toplanmıştır. Nüzül vergisi hesaplamalarında her 110 akçe bir aynı esedi kuruşa, 1 eşrefî cedîd ve Frengî altını 2,5 kuruşa, şerifi ve Macar altını 2 kuruş, 1 rub'a ve halis ayar paranın 40'ı 1 kuruşa karşılık gelmektedir.⁷⁸⁰

2.4.2.3. Sürsat Vergisi

Sürsat vergisi, aynı olarak toplanan örfî vergidir. Bu vergi askerin bir yerden diğerine nakli sırasında askerî yollar üzerindeki menzillere bir bedel karşılığında toplatılan un, ekmek, arpa, koyun, yağ, bal, odun, saman vb. maddelerin orduya satılmasıdır. Bununla intikal hâlindeki orduların yol boyunca iâşesinin sağlanması amaçlanmaktadır.⁷⁸¹ Sürsat yükümlülüğü, kanunnâmeler ve sürsat hakkındaki fermanlarda belirtildiği üzere ordunun zahire ihtiyacını gidermeye yönelik ticari bir faaliyet olup avâriz muafiyetinin dışında tutulmuştur. Sürsat mükellefiyeti, avârizhâne hesabına dayanmamakta; avârizdan muaf zümreler bundan muaf tutulmamaktadır.⁷⁸²

Tablo 2.7. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası sürsat vergisi miktarları

Yıl	Sürsat Bedeli	Belge Numarası
1699	2.951 kuruş	BOA, MAD.d, No. 4917, 25, (29 Z 1110/28 Haziran 1699)
1712	1.475,5 kuruş	BOA, MAD.d, No. 4520, 36, (29 Z 1123/7 Şubat 1712)
1716	2.951 kuruş	BOA, MAD.d, No. 3469, 37, (29 Z 1128/14 Aralık 1716)
1723	2.951 kuruş	BOA, MAD.d, No. 3474, 45, (14 R 1135/22 Ocak 1723)
1731	1.866 kuruş	BOA, MAD.d, No. 3481, 28, (29 Z 1143/5 Temmuz 1731)

Tablo 2.7'den anladığımız kadarı ile Bolu Kazası sürsat vergisi nakdî olarak toplanmaktadır. Bunun yanında aynı yükümlülükler de görülmektedir.

Bolu Sancağı'nın 1092/1681-1682 yılı sürsat bedeli olarak 180 bin akçe kıymetinde 3 bin 50 keyl şa'îr (arpa), 360 keyl dakîk (un), 370 adet ağnam (koyun), 100 okka asel (bal) ve 50 araba hatab (odun) gönderilmiştir.⁷⁸³ 1698'de Bolu Sancağı'nın 37 kazasının sürsat bedeli 1 milyon 979 bin 250 keyl, fiyatı ise 1 milyon 979 bin 250 akçedir.⁷⁸⁴ 1742-1744 yıllarında İran'a yapılan sefer

⁷⁸⁰ BŞS (1111-1114), 84-a-1, (24 M 1112/11 Temmuz 1700); BŞS (1119-1122), 39-a-1, (15 Za 1121/16 Ocak 1710).

⁷⁸¹ Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, 204-205.

⁷⁸² Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 157.

⁷⁸³ Özkök, "Bolu Tarihi", 198.

⁷⁸⁴ Özkaya, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", 120.

esnasında mansure askerlerinin tayinatı için Bolu menziline Bolu kazalarından 8 bin keyl şa'îr, 1.100 keyl dakîk, 100 keyl dakîk-i has, 300 araba hatab, 2 bin kantar saman ve 150 araba giyahdan (ot) oluşan ikmal malzemeleri taşınmıştır.⁷⁸⁵ Kırım cânibinden gelen ve İran cânibi seraskeri maiyetinde görevlendirilen Tatar askerlerine; 230 adet kav (öküz), 600 adet ganem (koyun), 1.100 keyl dakîk, 550 kantar peksimet, 1.000 keyl şa'îr, 55 keyl pirinç, 150 vukiye revgan (yağ) ve 25 vukiye kahve Bolu menziline geldiklerinde temin edilerek dağıtılmıştır.⁷⁸⁶

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın ilk yarısında Rusya, Venedik, Avusturya devletleri dışında 1723-1747 yılları arasında İran ile de savaşlar gerçekleştirmiştir. Bu savaşlar boyunca ordunun sefer hazırlıkları ile askerlerin iaşe ve ikmal hizmetleri için bütün ülkenin maddi ve insan kaynakları seferber edilmiştir.⁷⁸⁷ Anadolu'nun sol kol güzergâhı üzerinde yer alan ve önemli bir menzil noktası olan Bolu da bu seferlere hem asker göndermiş hem de lojistik destek sağlamıştır. Bolu Sancağı'nda nüzül, sürsat veya işтира yoluyla toplanan zahire Bolu menziline toplanarak orduya teslim edilmiştir. Doğu'ya yapılan seferlerin uzun süreye yayılması Bolu halkını sürekli bu tür vergileri ödemek durumunda bırakmıştır.

2.4.2.4. İmdâdiyye-i Seferiyye Vergisi

Osmanlı Devleti tarafından imdâdiyye-i seferiyye vergisi, harp masraflarını karşılamak üzere 17. yüzyıldan itibaren devlet adamlarından ya da zengin reâyâdan borç alma şeklinde uygulamaya konulan, 18. yüzyılın başlarından itibaren ise sistemli ve düzenli bir biçimde halktan alınmaya başlanılan bir vergi türüdür.⁷⁸⁸ Toplanan imdâdiyeler; bazen hazineye gönderilir, bazen doğrudan orduya memur olan müşir ve vezirlere verilirdi. Bu vergi

⁷⁸⁵ Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri* (Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, 1966), 21.

⁷⁸⁶ BOA, *AE.SMHD.I*, No. 184, Gömlek No. 14306, (11 Ca 1158/11 Haziran 1745).

⁷⁸⁷ Ali Açıklı, "III. Ahmed Döneminde Osmanlı-İran Seferlerine Sivas Eyaletinin Katkıları", *History Studies* 13/5 (Ekim 2021), 1396.

⁷⁸⁸ Süleyman Polat, "Osmanlı Devleti'nde Tekâlif-i İmdâdiyye Vergisine İlginç Bir Örnek: H. 1044/ M. 1634 Yılında Uygulanan Bedel-i Yapağı Vergisi", *Belleten Dergisi* 78/281 (2014), 126.

türünden imam ve hatipler, seyyidler, gayrimüslim din adamları ile başkalarının yardımına muhtaç olacak kadar fakir olanlar muaf tutulurdu.⁷⁸⁹

Bolu Kazası'nın imdâdiyye-i seferiyye vergisi, 18. yüzyılın başlarında ortalama 500 kuruş civarında iken 1718 yılına geldiğimizde 1.432 kuruş olarak tahsil edilmiştir. Cümle marifetiyle toplanan vergi, Kütahya valisinin gönderdiği adamlarına teslim edilmektedir.⁷⁹⁰

Kütahya Valisi Abdi Paşa, Bolu Kazası yetkililerine gönderdiği buyruldu ile Bağdat Seferi için Anadolu valilerine imdâdiye namıyla verilen bedelin 1113/1702 senesinin Ramazan ayında mübaşiri Hasan Ağa'ya teslim edilmesini istemektedir.⁷⁹¹ Böylece imdâdiyye-i seferiyye namıyla akçe talebiyle gelen el-Hac Hüseyin Ağa'ya cümle marifetiyle 500 kuruş ile harç namıyla 200 kuruş teslim edilerek bu bedel kurânın 385, kasabanın 60, Vakf-ı Kemal Bey Tekyesi Karyesi'nin 8 ve Vakf-ı Geçidören karyesinin 2 hânesi olmak üzere toplam 455 hâneye taksim edilmiş, her bir hâneye 2 kuruş ve 16 çürük para isabet etmiştir.⁷⁹² 1703 yılında Kütahya Valisi Numan Paşa tarafından gönderilen buyruldu ile kendisine ulaşan Şâban ayının 27. gününe ait hatt-ı hümayuna binaen 15 gün içinde Anadolu askerleri ile birlikte Edirne'de hazır olması gerektiğinden önceki senelerdeki miktar üzerine imdâdiyye-i seferiyye talep edilmektedir.⁷⁹³ 1709 yılında ise Kütahya Valisi Abdi Paşa tarafından gönderilen mübaşir Mustafa Ağa'ya 550 kuruş imdâdiyye-i seferiyye verilmiştir.⁷⁹⁴

Genel kaidelere göre, imdâdiyye-i seferiyyeden muaf olanlar bulunmasına rağmen 1718 yılında gönderilen fermanla imdâdiyye-i seferiyye vergisinin muaf ve muaf olmayanlar dâhil olmak üzere herkesten toplanması istenmiş, Kütahya valisinin 330 kese imdâdiyye-i seferiyyesi bulunduğu belirtilmiştir.⁷⁹⁵ 1718 yılında Kütahya valisinin imdâdiyye-i seferiyyesinden Bolu Kazası merkezinin hissesine düşen 1.432 kuruş Vekil es-Seyyid Firuz Ağa'ya emanet olunmuştur.⁷⁹⁶

⁷⁸⁹ Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler* (Ankara: TTK Yayınları, 1989), 182.

⁷⁹⁰ BŞS (1129-1130), 21-b-3, (28 R 1130/31 Mart 1718).

⁷⁹¹ BŞS (1111-1114), 81-b-1, (18 Ra 1113/23 Ağustos 1701).

⁷⁹² BŞS (1111-1114), 79-a-2, (21 Ca 1113/24 Ekim 1701).

⁷⁹³ BŞS (1114-1116), 8-b-2, (11 L 1114/28 Şubat 1703).

⁷⁹⁴ BŞS (1119-1122), 35-a-2, (25 C 1121/1 Eylül 1709).

⁷⁹⁵ BŞS (1129-1130), 22-a-1, (28 R 1130/31 Mart 1718).

⁷⁹⁶ BŞS (1129-1130), 21-b-3, (28 R 1130/31 Mart 1718).

2.4.2.5. İmdâdiyye-i Hazariyye Vergisi

İmdâdiyye-i hazariyye, paşaların daire giderlerini karşılamak üzere tahsis edilen ve miktarı imdâdiyye-i seferiyyeye göre daha hafif olan bir vergidir. Valiler tarafından halktan alınan kaftan bahâ, zahire bahâ vs. adlar altında alınan tekâlîflerin yerine konulmuştur.⁷⁹⁷ Bu vergi kalemi, temelde imdâdiyye-i seferiyye vergisi ile aynı olmakla birlikte toplanma zamanı bakımından farklılık arz etmektedir. İmdâdiyye-i hazariyye vergisi ileride ortaya çıkabilecek olası seferler dikkate alınarak barış dönemlerinde yılda iki taksitle toplanmaktadır.⁷⁹⁸

Bolu Kazası'nın 1721 yılının ilk taksit imdâdiyye-i hazariyyesi 304 kuruştur. Diğer masraflarla birlikte 635 kuruş 371 kurâ, 53 şehir ve 11 vakıf karyesi olan Tekye, Geçirdviran ve Karatas olmak üzere toplamda 435, 5 hâneye tevzi ve taksim edilerek her bir hâneye 1 kuruş ve 58 para isabet etmiştir.⁷⁹⁹ 1721 yılının ikinci taksit imdâdiyye-i hazariyyesi ise 1.233,5 kuruş olup Bolu Kazası'nın 435,5 hânesine tevzi ve taksim olunarak her bir hâneye 2 kuruş ve 10 semen isabet etmiştir.⁸⁰⁰

2.4.2.6. Sıbyan ve Mütekâid Cebelü Bedeli

Sıbyan ve mütekâid cebelü bedeli, Osmanlı Devleti'nde savaşın getirdiği yükleri karşılamak için mâlikâne mukâtaa sahiplerinden toplanan bir vergidir. Vergi, savaşa gidemeyecek durumda olan sabî ve mütekâidler tarafından ödenmektedir.⁸⁰¹ Cebelü bedeliyesi uygulaması yeni savaş tekniklerinin ortaya çıkması, tımarlı asker ihtiyacının azalması ve hazinenin paraya olan ihtiyacının giderek artması sebebiyle 17. ve 18. yüzyıllarda yaygınlaştırılmıştır.⁸⁰² 18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu Livâsı cebelü bedeli defterlerindeki kayıtlara göre

⁷⁹⁷ Önder Bayır, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadi Durumu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 237.

⁷⁹⁸ Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, 199-200.

⁷⁹⁹ *BŞS (1133-1134)*, 3-a-2, (1 N 1133/26 Haziran 1721).

⁸⁰⁰ *BŞS (1133-1134)*, 33-a-2, (21 Z 1133/13 Ekim 1721).

⁸⁰¹ Mehmet Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 275-276.

⁸⁰² Ali Açıklık, "1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 13/2 (Kış 2018), 116.

nefer başına 40 esedi kuruş Bolu alay beyi tarafından toplanmaktadır.⁸⁰³ 1111/1699-1700 senesine mahsup olmak üzere Bolu Sancağındaki züemâ ve erbâb-ı timarın sıbyan ve mütekâidin bedeli malı olan 1.140 esedi kuruş Bolu Alay Beyi Hasan tarafından fermanla tahsile memur olan İznikmid sakini Ebubekir Ağa bin Abdullah adına Bolu'da sarraf taifesinden Andreyas veled-i Saruf nam zimmîye teslim edilmiştir.⁸⁰⁴ Merkez tarafından Bolu cebelü bedeliyesinden tahsisatlar yapıldığı görülmektedir. 1700 yılında Çatalca menziline konaklayan padişah için Terkos Nahiyesi'nden satın alınan zahire bahâsi Bolu cebelü bedeliyesinden ödenmiştir.⁸⁰⁵

Tablo 2.8. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı sıbyan ve mütekâid cebelü bedeli

Tarih	Birim Bedeli	Nefer Adedi	Bedel
6 Nisan 1700 ⁸⁰⁶	40 kuruş	28.5	1.140 kuruş
1 Aralık 1713 ⁸⁰⁷	40 kuruş	36.5	1.460 kuruş
28 Ağustos 1726 ⁸⁰⁸	40 kuruş	93	3.720 kuruş
6 Ağustos 1728 ⁸⁰⁹	40 kuruş	118	4.720 kuruş
29 Mart 1738 ⁸¹⁰	40 kuruş	112	4.480 kuruş
Ocak-Şubat 1743 ⁸¹¹	40 kuruş	94.5	3.780 kuruş
23 Kasım 1748 ⁸¹²	40 kuruş	96	3.840 kuruş

Tablo 2.8 bize 15. yüzyıldan beri yürürlükte olan cebelü bedeli uygulamasının 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Bolu Livâsı'nda etkin bir şekilde uygulandığını göstermektedir.

⁸⁰³ BOA, MAD.d, No. 6516, 14, (29 Z 1120/11 Mart 1709).

⁸⁰⁴ BŞS (1111-1114), 13-b-3, (16 L 1111/6 Nisan 1700).

⁸⁰⁵ BOA, AE.SMST.II, No. 114, Gömlek No. 12408, (23 N 1111/14 Mart 1700).

⁸⁰⁶ BŞS (1111-1114), 13-b-3, (16 L 1111/6 Nisan 1700).

⁸⁰⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Cebelü Bedeli Defterleri [D.BŞM.CBL.d]*, No. 17355, 2, (13 Za 1125/1 Aralık 1713).

⁸⁰⁸ BOA, D.BŞM.CBL.d, No. 17386, 4, (29 Z 1138/28 Ağustos 1726).

⁸⁰⁹ BOA, D.BŞM.CBL.d, No. 17392, 5, (29 Z 1140/6 Ağustos 1728).

⁸¹⁰ BOA, D.BŞM.CBL.d, No. 17466, 4, (8 Z 1150/29 Mart 1738).

⁸¹¹ BOA, KK.d, No. 550, 4, (Z 1155/Ocak-Şubat 1743).

⁸¹² BOA, D.BŞM.CBL.d, No. 17569, 5, (2 Z 1161/23 Kasım 1748).

2.5. Bolu Kazası Vergi Muafiyetleri

Bolu Sancağı'nda yaşayan fakara ve perişan hâlde olan ahalinin bir bölümüne 18. yüzyılın ilk yarısında merkezden gönderilen fermanlar ile vergi muafiyeti sağlanmıştır. Örneğin Bolu Kazası'na tabi Yağlıca Karyesi'nin 11,5 ve 1 rub' avârizhânesi olup karye ahalisinin geneli fakara olduğundan 1112/1700-1701 senesinden itibaren 2,5 ve 1 rub' hâneleri vergiden muaf tutulmuştur. Muaflik ricasını kaza nâibi İbrahim arz etmiştir.⁸¹³ 1113/1701-1702 senesinde Bolu Kazasına tabi Çaykara Karyesi'nin buçuk ve 1 rub' avârizhânesi reâyânın perişan olması nedeniyle Nâib Mevlânâ İbrahim'in arzıyla muaf kılınmıştır.⁸¹⁴ 1699 yılında Bolu, Gerece, Viranşehir, Ulakderesi, Yörükân-ı Taraklı Borlu, Kızılbil, Borlu, Ulus, İkidivan, Yenice-i Eflâgân, Akçaşehir, Konrapa ve Zerzene'de yaşayan ahailerin hangi hizmetler karşılığında muaf oldukları, bu hizmetlerin gerekli olup olmadığını denetlemek ve muafiyet iddia edenlerin ellerindeki yeni ve eski muafiyet senetlerinin yoklamasını yapmak üzere merkezden Dergâh-ı Muallâ'nın gedikli müteferrikalarından es-Seyyid Mehmed gönderilmiştir. Ayrıca kadılardan, denetim için gelen memura yardımcı olunması istenmiştir.⁸¹⁵ 1707 yılında gönderilen ferman ile Bolu Kazası merkezinin 70,5 menzilhânesi içerisinde yer alan ve çıkan bir yangınla tamamen yanan Aslahâddin, Akpınar ve Hacı İlyas mahallelerinin 16,5 ve 1 rub' hâneleri avâriz ve nüzül vergilerinden muaf tutulmuştur.⁸¹⁶ 1700 yılına ait Doğancılar fermanında Defter-i Cedîd-i Hâkânî'de kayıtlı berat ile tayin olunmuş hâssa-i çakır yuvacıları, şahin kayacıları ve atmaca götürücüleri olanlar, her sene hâsıl eyledikleri çakır, şahin ve atmacaları Âsitâne-i Saâdet'e götürüp teslim ettikleri seneler dışında teslim etmedikleri seneler için doğancı başlıklarına mîrî meredde (mürde) bahâlarını verdikten sonra hizmetleri mukabelesinde avâriz-ı dîvâniyye, tekâlîf-i örfiyye, nüzül vb. tekâlîf-i şâkka olarak adlandırılan bütün vergilerden muaf tutuldukları belirtilmiştir. Fakat çakırcı, şahinci ve atmacacı olanların ellerinde muaflik belgeleri olmalarına rağmen mîrimîran, mîr-livâ adamları, mütesellimleri, voyvodaları, subaşlıları, ümenâ, ümmâl, züemâ, erbab-ı timar, evkaf ve emlâk zabitleri, vilâyet zabitleri ve sair örfî yöneticiler tarafından usule aykırı olarak

⁸¹³ BŞS (1111-1114), 104-b-1, (23 M 1111/21 Temmuz 1699).

⁸¹⁴ BŞS (1111-1114), 77-b-1, (9 L 1113/9 Mart 1702).

⁸¹⁵ BŞS (1111-1114), 75-a-2, (22 S 1111/19 Ağustos 1699).

⁸¹⁶ BŞS (1119-1122), 11-a-2, (5 B 1119/2 Ekim 1707).

yem, yemek, koyun, kuzu, bal, bağ, arpa, saman, odun, otluk ve sair zahireleri ödemeleri için baskı görmüşlerdir. Bundan dolayı hem doğancılık hizmetinin yürütülmesi hem de mîrî meredde bahânın ödenmesi ile ilgili aksaklıklar meydana gelmiş ve yaşanan zorluklar çakırcı, şahinci ve atmacacı taifesi tarafından şikâyet edilmiştir. Bu konunun çözüme kavuşturulması için kadılar uyarılmıştır.⁸¹⁷

2.6. Bolu Sancağı ve Bolu Kazası'nda Avâriz Vergilerinden Ocaklık Olarak Yapılan Tahsisler

Osmanlı Devleti'nde ocaklık terimi; hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakları diye ikiye ayrılan ocaklık statüsündeki sancakları ifade etmek üzere idari, bir kısım giderlerin karşılanması için bazı gelir kaynaklarının tahsis edilmesini ifade etmek üzere mali anlamlarda kullanılmıştır.⁸¹⁸ Osmanlı Devleti'nde ocaklık sistemi 16. yüzyılın sonlarından itibaren artan nakit para ihtiyacı ve ayarı düşük akçe dolayısıyla mali alanda yoğun bir şekilde uygulanmaya konulmuştur.⁸¹⁹ Tersâne-i Âmire, Matbah-ı Âmire ve kileri ile İstabl-ı Âmire'nin her türlü mühimmat ve gıda maddesi ihtiyaçlarına; Kapıkulu ocaklarından Cebeci, Topçu ve Yeniçeri ocaklarının ihtiyaçlarının bir kısmına; sınır boylarındaki kalelerin muhafazasında bulunan askerler ile yerli ve gönüllü neferlerin mevâciblerine; bazı menzillerin masraflarının bir bölümünün karşılanmasına; mütekâid ve duâgû vazifelerine mukâtaa, cizye ve avâriz vergi gelirlerinden daimî veya uzun vadeli yapılan tahsisler için mali anlamda ocaklık terimi kullanılmıştır. Osmanlı maliyesinde uygulamaya konulan ocaklık yöntemi ile avâriz akçesi, nüzül bedeli ve sürsat bedeli gibi avâriz vergileri devlet kurumlarına tahsis edilmiştir.⁸²⁰

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nın merkezinde yer alan Akpınar, Semerkand, Yenicami, Hocabeğ, Karaçayır, Debbâğlar, Karamanlı, Akmescid, Çukur, Eskicami, Gölyüzü, Aslahâddin olmak üzere 12 mahallesi ile Alpağut,

⁸¹⁷ BŞS (1111-1114), 94-b-2, (15 C 1112/27 Kasım 1700).

⁸¹⁸ Orhan Kılıç, "Ocaklık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/317-318.

⁸¹⁹ Nejat Göyünç, "Ocaklık Deyimi Hakkında", *XI. Türk Tarih Kongresi: Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: TTK Basımevi, 1994), 3/876.

⁸²⁰ Ali Açıklık, "Osmanlı Maliyesinde Bazı Hizmetlerin Finansmanı İçin Avarız Vergilerinden Ocaklık Olarak Yapılan Tahsisler (1650-1750)", *XV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: TTK Basımevi, 2010), 4(3)/1723.

Beğköyü ve Gökpınar karyelerinin toplamda 65 avâriz ve nüzülhânelerinin Bolu menziline ocaklığı olduğu görülmektedir.⁸²¹

Bolu Sancağı, Tersâne-i Âmire'nin ocaklığıdır. 1113/1701-1702 senesinde Bolu Kazası'nın 394 avârizhânesi bulunmaktadır. Her 10 avârizhânesinden 1 aynı kürekçi ihraç olunmuş ve bedel-i muâvenet ve küsur hânelerin bedeli olan 304,5 ve 1 rub' kuruş⁸²² ve kürekçi temini ile ilgili diğer masraflarında eklenmesiyle toplamda 530 kuruş avârizhânelerine taksim olunmuştur.⁸²³ 1115/1703-1704 yılından itibaren ise Donanma-yı Hümâyün kadırgaları için Bolu Kazası'nın her 10 avârizhânesinden temin edilmesi gereken aynı kürekçi ihracı mümkün olmadığından kürekçi bedelleri kazanın kurâ avârizhânelerinden nakdî olarak alınmıştır. Kürekçi bedelleri tespit edilirken Bolu Kazası merkezinin avârizhâneleri, menzil ocaklığı olduğundan işlem dışı tutulmuştur. 1115/1703-1704 senesinde 1.900 kuruş,⁸²⁴ 1119/1707-1708 senesinde 2 bin 243 kuruş, 39 nefer aynı kürekçi, küsur hâne ve muâvenet bedelleri toplamı olarak alınmıştır. 1120/1708-1709 senesinden itibaren Bolu Kazası'nın avârizhâne sayısında düşüş yaşanmış, avârizhâne sayısı 376 ve 1 rub' olarak hesaplanmıştır. Bundan dolayı bu yıldan itibaren 37 aynı kürekçi, küsur hâne ve muâvenet bedelleri alınmaya başlanmıştır. 1120/1708-1709 senesine mahsup olmak üzere 2 bin 17 kuruş,⁸²⁵ 1122/1710-1711 senesine mahsup olmak üzere 2 bin 8 kuruş⁸²⁶ kurânın avârizhânelerine kürekçi bedelleri olarak taksim olunmuştur.

Bolu Sancağı avâriz ve nüzül malı, 1113/1701-1702 senesinden beri Saray-ı Atik Pazarbaşılığı ocaklığıdır. Saray-ı Atik Serbazarı Abdullah'ın ocaklığı için 1115/1703-1704 senesine mahsup olmak üzere 24 bin 296 esedi kuruş⁸²⁷ ve 1118/1706-1707 senesine mahsup olmak üzere 24 bin 110 esedi kuruş Bolu Sancağı avâriz ve nüzül malı olarak havale edilmiştir.⁸²⁸

⁸²¹ BŞS (1111-1114), 99-a-1, (25 Z 1111/13 Haziran 1700).

⁸²² BŞS (1111-1114), 90-a-2, (8 Ca 1112/21 Ekim 1700).

⁸²³ BŞS (1111-1114), 90-b-1, (Evâhir L 1112/Nisan 1701).

⁸²⁴ BŞS (1114-1116), 9-a-2, (25 L 1114/14 Mart 1703).

⁸²⁵ BŞS (1119-1122), 20-a-1, (15 Za 1120/26 Ocak 1709).

⁸²⁶ BŞS (1119-1122), 50-a-2, (23 N 1121/26 Kasım 1709).

⁸²⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin Tasnifi Saray Mesalihî Belgeleri [İE.SM]*, No. 21, Gömlek No. 2180, (29 Ca 1114/21 Ekim 1702).

⁸²⁸ BOA, *AE.SAMD.III*, No. 168, Gömlek No. 16446, (15 B 1117/2 Kasım 1705).

Bolu Sancağı içerisinde belli kazalar her sene Matbah-ı Âmire'ye tavuk vererek tavuk bedeli üzere ocaklığa bağlanarak bunun karşılığında avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyyenin hepsinden muaf tutulmuşlardır.

Bolu Sancağı'nda 1716 yılında avâriz mukabili saraya tavuk ve piliç veren hâneler içerisinde Samako (116 hâne), Gölpazarı (75,5 hâne), Bendereğli (131 hâne), Hisarönü (33 hâne), Yedidivan (54 hâne), Onikidivan (86 hâne), Mudurnu (256 hâne) yer almaktadır.⁸²⁹ 1736 yılında ise Samako (116 hâne), Gölpazarı (75 hâne) ve Bendereğli (131 hâne)'den toplamda 9 bin 672 adet mâkiyân (tavuk) ve 3 bin 224 adet feraric (piliç) verilmiştir.⁸³⁰

Tablo 2.9. 1748 yılında Bolu Sancağı'nda saraya tavuk veren kaza ve hâneleri

Kaza Adı	Hâne	Mâkiyân (Tavuk)	Feraric (Piliç)
Samako	116	3.486	1.162
Gölpazarı	75	2.250	750
Bendereğli	131	3.936	1.313
Mudurnu	256,5-1 sülüs	7.708,5	2.571
Hisarönü	33	5.456	2.819
Yedidivan	54		
Onikidivan	86-1 rub'		
Toplam		22.836,5	8.615

Matbah-ı Âmire'ye tavuk veren her bir hâneye 500 akçe avâriz malı, 80 akçe mütekâidin bedeli ve 50 akçe mübâşeret bedeli düşmektedir.⁸³¹ Tablo 2.9 değerlendirildiğinde 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı içerisinde saraya tavuk veren hânelerin sayısında çok büyük değişiklikler yaşanmamıştır. Matbah-ı Âmire'ye en çok tavuk veren kaza Mudurnu olup kazada tavuk yetiştiriciliği bugün olduğu gibi geçmişte de önemli bir geçim kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Bolu'nun Türkiye et tavuğu üretiminde %12,7'lik paya⁸³² sahip olmasının kökenleri geçmişe dayanmaktadır.

⁸²⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Defteri Mevkufât Kalemi Defterleri [D.MKF.d]*, No. 31375, (29 Z 1128/14 Aralık 1716).

⁸³⁰ BOA, *D.MKF.d*, No. 29073, (15 L 1148/28 Şubat 1736).

⁸³¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Saray Belgeleri [C.SM]*, No.158, Gömlek No. 7919, (22 Z 1161/13 Aralık 1748).

⁸³² Zehra Çiçekgil, *Durum ve Tahmin Kümes Hayvancılığı 2022* (Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, 2022), 13.

Ayrıca Bendereğli ve Samako Kazaları avâriz akçesi ve nüzül bedeli karşılığında Eski ve Yeni Saray'ın odun ocaklıkları olup 1710-1711 ve 1742-1743 yıllarında eski ocaklık odun olarak 1.912 çeki odun temin etmekteydiler.⁸³³

2.7. Bolu Kazası Ahalisine Yüklenen Masraflar

Osmanlı vergi sisteminin temelleri şer'î ve örfî vergilere dayanmaktadır. Ancak zamanla yaşanan mali sıkıntılar ile birlikte örfî vergi uygulaması yaygınlaşmıştır. Reâyâ üzerine gün geçtikçe yeni türde mükellefiyetler yüklenmiştir. Özellikle olağanüstü durumlar üzerine konan birçok örfî vergi zamanla olağan hale getirilmiştir. Aynı vergilendirme döneminde benzer özelliklere sahip örfî vergiler aynı anda tahsil edilmeye başlanmıştır.⁸³⁴ 18. yüzyılın ilk yarısındaki arşiv kayıtlarından öğrendiğimiz kadarı ile reâyâdan imdâdiyye-i seferiyye, imdâdiyye-i hazariyye, iâne-i cihâdiyye ve avâriz-ı dîvâniyye vergileri dışında başka vergiler de alınmaktadır. Bunlar, belli konularla görevlendirilmiş devlet görevlilerinin, asker ve subayların gittikleri yerlerdeki masraflarının karşılanması amacıyla konulmuş mukâbele akçesi, konak masrafı, han, hâne ve çayır kirası, peksimet bahâ, zahire bahâ, ulûfe bahâ, kumanya bahâ, nân bahâ, taâmiye; şehirde bulunan mahkemenin vergi taksimi esnasındaki mahkeme harcı masrafı, beygir masrafı, mürûr ve ubûr masrafı, menzil masrafı ile belli işler için görevlendirilen mübaşirlerin masrafları gibi vergilerdir.⁸³⁵

Çalışmanın bu bölümünde 18. yüzyılın ilk yarısına ait şer'îye sicillerinde yer alan tevzi defterlerinden yararlanılarak bir yıl içerisinde Bolu Kazası ahali üzerine yüklenen örfî vergilerin türleri, oran ve miktarları ile hâneler üzerine oluşturduğu yüklerin analizi yapılacaktır. Veriler, 1112/1700-1701 ve 1113/1701-1702 yıllarında Bolu Mahkemesine yansıyan 1113/1701-1702 yılına mahsup olmak üzere Bolu Kazası ahalisinden tahsil edilen avâriz-ı dîvâniyye vergileri, voyvodalık maktûu ve masraf adı altında alınan vergi kayıtlarından oluşmaktadır.

⁸³³ Açıklık, "Osmanlı Maliyesinde Bazı Hizmetlerin Finansmanı İçin Avarız Vergilerinden Ocaklık Olarak Yapılan Tahsisler (1650-1750)", 4(3)/1737.

⁸³⁴ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 156-157.

⁸³⁵ Vergiler için bk. Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, 164-191.

13 Haziran 1700 tarihinde görülen menzil ücreti muhasebesine göre⁸³⁶ 1.770 kuruşluk bedelin 900 kuruşu beygir ücretine takas edildikten sonra geriye kalan 870 kuruş Bolu Kazası'nın merkezinde bulunan ahali ile kazanın mülhakâtı olan üç karyeye bölüştürülerek her bir avâriz hânesine 14 kuruş isabet etmiştir.⁸³⁷

22 Aralık 1700 tarihinde Bolu ahali huzurunda görülen kasaba masrafı muhasebesine göre kereste eminine ve kerestelerin naklinde görev alan öküzçülerin başına 183 kuruş ve 1 semen, Kütahya valisinin Bolu Kazası'na eşkıya teftişine gönderdiği adamına 60 kuruş, müfettişin konakladığı hancıya zahire bahâsı olarak 11 kuruş ve 1 zolata, tahsildara 70 kuruş, mahkeme harcı 30 kuruş, mahkeme görevlilerine (kâtibiyye, huddâmiyye, ihzâriye vb.) 12 kuruş ile sonradan eklenen bakkal, kasap ve hancılara verilen masraf 4 kuruş olmak üzere toplam bedel olan 370 kuruş ve 2 zolata kasabanın 60, kurânın 377 ve 1 rub' ile Tekye, Vakf-ı Geçidören ve Çıkıncılar karyelerinin 11 hânesi olmak üzere 447 ve 3 rub' avâriz ve nüzülhânesine taksim edilerek her bir hâneye 3 rub' ve 6 çürük para isabet etmiştir. Bu hesaplama şehir ahali huzurunda oluşturduğu menzil ocaklığı hâneleri de dâhil edilerek meblağ kazanın tüm hânelerine yansımıştır.⁸³⁸

Nisan 1701 tarihinde 1113/1701-1702 senesine mahsup olmak üzere yapılan kürekçi ihracı ile ilgili muhasebeye göre Bolu Kazası'nın 381 ve 1 rub' kurâ avârizhânesine göre 38 adet aynı kürekçi alınmıştır. Kürekçi çıkaramayan 1 hâne ve 1 rub' küsur hânenin bedeli olarak 625 akçe ile tüm avârizhânelerden 80 akçe üzerinden alınan muâvenet ücreti 30 bin 500 akçe olmak üzere toplam 283 kuruş, her bir hânedan 15 akçe üzerinden alınan tersâne harcı 52 kuruş, kürekçi fermanını getiren görevli ile yanında gelen tersâne çavuşuna 70 kuruş, kürekçileri tersâneye götürüp teslim edecek kişinin ücreti ve teslim ederken verilen teslim temessükü harcı 61 kuruş, kadı'ya 40 kuruş, mahkeme harcı 40 kuruş, bayrak, mehter ve kurban akçesi 2,5 kuruş ile tenzil olunan 1,5 hânenin kürekçi ücreti 6 kuruş olmak üzere 554,5 kuruş Bolu Kazası kurâlarının avâriz ve nüzülhânelerine taksim olunmuştur.⁸³⁹ 1115/1703-1704 yılından itibaren aynı kürekçi ihraç

⁸³⁶ Bolu Kazası'nın şehir merkezinde bulunan ahali üzerinde olan Bolu menziline ait 1113/1701-1702 senesine ait menzil bedeli tespit edilemediğinden, 1112/1700-1701 senesine ait menzil bedeli dikkate alınmıştır.

⁸³⁷ BŞS (1111-1114), 99-a-1, (25 Z 1111/13 Haziran 1700).

⁸³⁸ BŞS (1111-1114), 92-a-1, (11 B 1112/22 Aralık 1700).

⁸³⁹ BŞS (1111-1114), 90-b-1, (Evâhir L 1112/Nisan 1701).

edilmeyip kürekçi bedelleri nakdî olarak alınmaya başlanmış ve ahali üzerindeki vergi yükü daha da artmıştır.

2 Mayıs 1701 tarihinde 1113/1701-1702 senesine mahsup olmak üzere voyvodalık maktûu ve diğer masraflar ile ilgili muhasebeye göre Bolu Kazası'nın 388 avârizhânesine bölüştürülen maktû bedeli 1.360 kuruş, kereste çekmek için verilen öküzlerin gönderilme masrafı için 683 kuruş, Kütahya bölüğünün masrafı harcı için 32 kuruş, tahsildara harç masrafı ve tahsildarlık ücreti için verilen 100 kuruş, mahkeme harcı ve diğer masraflar için verilen 105 kuruş olmak üzere toplam 2 bin 280 kuruş kazanın hânelerine tevzi ve taksim olunarak her bir hâneye 5 kuruş ve 1 zolata isabet etmiştir. Ayrıca bu miktar dışında öküzlerin gönderilmesi ve Kütahya bölüğü ile ilgili masraflar için 125 kuruş daha kasabanın 60 avârizhânesine taksim edilerek her bir hâneye 2 kuruş ve 1 zolata isabet etmiştir.⁸⁴⁰

19 Temmuz 1701 tarihinde 1113/1701-1702 senesine mahsup olmak üzere nüzül vergisi muhasebesine göre Bolu Kazası'nın 385 nüzülhânesine düşen nüzül vergisi bedeli 1.955 kuruş, Voyvoda el-Hac Ömer Ağa'nın mâişet ücreti 50 kuruş, tahsildara verilen 30 kuruş, İbrahim Paşa'nın çayır akçesi ve masrafı için verilen 50 kuruş, rehber harcı ve kürekçi temessükü akçesi için 40 kuruş, kadı'ya verilen 30 kuruş, mahkeme harcı 50 kuruş, mahkeme görevlileri (emîniyye, huddâmiyye, kâtibiyye, ihzâriyye) harcı 22 kuruş olmak üzere toplam 2 bin 227 kuruş hânelere tevzi ve taksim edilerek her bir hâneye 5 kuruş, 3 rub' ve 2 cedîd para isabet etmiştir.⁸⁴¹

24 Ekim 1701 tarihli 1113/1701-1702 senesi için ödenen imdâdiyye-i seferiyye muhasebesine göre Kütahya valisinin gönderdiği tahsildara teslim edilen imdâdiyye-i seferiyye bedeli 500 kuruş, tahsildara verilen ücret 200 kuruş, tahsildar için dört gecelik Yaran Mehmed Ağa'ya ödenen konaklama gideri 40 kuruş, tahsildarın yanında bulunan yeniçerilere verilen 20 kuruş, vilâyet masrafı olan mahkeme 50 kuruş, Âsitâne'ye giden semerciye verilen 25 kuruş, kaza halkından imdâdiyye-i seferiyye vergisini toplayan görevlilere 71 kuruş, mahkeme harcı 40 kuruş ve mahkeme görevlilerine (kâtibiyye, huddâmiyye, muhziyye) 17 kuruş olmak üzere toplam olarak 993 kuruş Bolu Kazası'nın 385

⁸⁴⁰ BŞS (1111-1114), 87-b-1, (24 Za 1112/2 Mayıs 1701).

⁸⁴¹ BŞS (1111-1114), 84-b-1, (12 S 1113/19 Temmuz 1701).

kurâ, 60 şehir ve 10 hâne vakıf köyleri olmak üzere 455 avârizhânesine paylaştırılarak her bir hâneye 2 kuruş, 16 çürük para isabet etmiştir.⁸⁴²

21 Mart 1702 tarihinde yapılan Anadolu Eyaleti'nde ortaya çıkan türedi eşkıyasını takip eden Nasuh Paşa'nın Bolu şehrindeki üç gecelik konaklama muhasebesine göre Nasuh Paşa'ya nakit olarak 200 kuruş, akçe muamelesi olarak 20 kuruş, paşa ve adamlarına verilen şa'îr (arpa) bahâsı 75 kuruş, Değirmenözü Karyesi masrafı 4 kuruş, tahsildar ücreti 20 kuruş, mahkeme harcı 20 kuruş ve mahkeme görevlileri (kassâmiye, huddâmiyye, ihzâriye) ücreti 13 kuruş olmak üzere toplam 352 kuruş, Bolu Kazası'nın 452 avâriız ve nüzülhânesine dağıtılarak her bir hâneye 3 rub' ve 3 çürük para isabet etmiştir.⁸⁴³

1112/1700-1701 ve 1113/1701-1702 yılları içerisinde Bolu Kazası ahalileri üzerine yüklenen örfî tekâlîf miktarı, ortalama olarak avâriızhâne başına 18 kuruş gibi bir miktar çıkmaktadır. Bu miktara, sicil kayıtlarına yansımayan veya o dönemde karşımıza çıkmayan (elçilik masrafları, imdâdiyye-i hazariyye vb.) masrafları da eklersek ahali üzerindeki vergi yükü daha da artacaktır. Artan vergi kalemleri ile birlikte Bolu Kazası ahalisinin alım gücü zayıflamakta, bu durum avâriızhânelerinin sayısının düşmesine neden olmaktadır.

2.8. Bolu Menzili

Menzil; konak, iki konak arasındaki uzaklık, bir konaklık mesafe, normal yürüyüşle bir günlük yol anlamına gelmektedir.⁸⁴⁴ Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde merkezden gelen buyrukları ilgililere yetiştirmek amacıyla Anadolu ve Rumeli'de üçlü yol ağı üzerinde belirli noktalarda oluşturulmuş konaklama merkezleridir. Ayrıca menziller buldukları yerin ve yolların güvenliğini sağlamak, o yerin sosyal ve ekonomik hareketliliğini arttırmak ve sefer sırasında ordunun konaklama ihtiyacını karşılamak gibi işlevlere de sahiptir.⁸⁴⁵

⁸⁴² BŞS (1111-1114), 79-a-2, (21 Ca 1113/24 Ekim 1701).

⁸⁴³ BŞS (1111-1114), 77-a-2, (21 L 1113/21 Mart 1702).

⁸⁴⁴ Menzil için bk. Pakalın, "Menzil", 2/479; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), "Menzil", 2/2007.

⁸⁴⁵ Sema Altunan, "XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 25/39 (Mayıs 2006), 76.

Osmanlı Devleti'nde İstanbul merkez olmak üzere Anadolu ve Rumeli'de sağ, sol ve orta kol şeklinde birbirine tali yollarla bağlanan üç ana yol sistemi⁸⁴⁶ bulunmaktadır. Anadolu yol sisteminin sağ kolunu Üsküdar, Gebze, Eskişehir, Akşehir, Konya, Adana, Antakya yolu ile Halep ve Şam güzergâhını takip eden Hac yolu;⁸⁴⁷ orta kolunu Üsküdar, Gebze, İznik, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Hasan Çelebi, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Kerkük güzergâhını takip eden Bağdat, Basra yolu; sol kolunu ise orta kolla Merzifon'a kadar aynı güzergâhı takip eden buradan Lâdik, Niksar, Karahisâr-ı Şarkî, Kelkit, Aşkale, Erzurum yoluyla Hasankale'den bir kol ile Kars'a, diğer bir kol ile de Tebriz'e kadar ulaşan yol oluşmaktadır. Bu yollar üzerinde 3 saatten 18 saat arasındaki mesafeye kadar uzaklıkta menzilhâne tesis edilmiştir.⁸⁴⁸

Osmanlı Devleti'nde haberleşme işleri ilk zamanlar ulaklar yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Ulakların ellerindeki ulak hükmünü kullanarak geçtikleri yerlerdeki halk üzerinde maddi ve manevi baskılar oluşturmaları üzerine 946/1539-1540 yılında Kanuni Sultan Süleyman zamanında Veziriazam Lütfi Paşa tarafından menzil sistemi yeni baştan teşkilâtlandırılmıştır. Buna göre Anadolu yol sistemleri üzerinde belli mesafelerle “menzil” adı verilen konaklama tesisleri oluşturulmuştur.⁸⁴⁹ Ancak ilerleyen dönemlerde ellerinde herhangi bir belge bulunmayan ulak ve diğer görevlilerin menzilcilere baskı uygulayarak beygir talebinde bulunmaları, menzil sistemine 1697 yılında tekrar düzenleme getirilmesine neden olmuştur. Bu düzenleme ile ellerinde in'âm hükmünü taşıyan ulakların menzilciye her beygir için saat başına 10 akçeden oluşan “timin” adı verilen ücreti kendilerine mevkûfat kalemine ait menzil halifeliği tarafından verilen harcırah ile peşin ödemeleri sağlanmıştır.⁸⁵⁰ Yapılan bu düzenlemenin 18. yüzyılın ilk yarısında değişikliğe uğramadan devam ettiği görülmektedir. Bunun yanında devletin, menzillerin nizamlarını ve işleyişini görevlendirdiği kişiler vasıtası ile kontrol altında tuttuğu görülmektedir. 1724 yılında menzilleri düzene koymasına için Kapıcıbaşı Ali Ağa görevlendirilmiş, Bolu menziline beygir ve

⁸⁴⁶ Osmanlı Devleti ulaşım ağı için bk. EK 7.

⁸⁴⁷ Hac yolu için bk. A. Latif Armağan, “XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc)”, *Osmanlı Araştırmaları* 20/20 (Aralık 2000).

⁸⁴⁸ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 165-166.

⁸⁴⁹ Yusuf Halaçoğlu, “Menzil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/159.

⁸⁵⁰ İzzet Sak - Cemal Çetin, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (2004), 187.

sürücü tedarik etmiştir. Ayrıca ahali yapılan menzil kontrolleri sonrasında görevlendirdikleri menzilcinin görevinin hâlen devam edip etmediğini kadı vasıtasıyla merkeze sordurmuşlardır.⁸⁵¹ 1724 yılında gönderilen ferman ile ellerinde açık menzil ahkâmı ile seyahat eden ulakların aynı belge ile birkaç defa menzil beygirlerini kullanmaları sonucu menzilcilerin zarara uğratıldığı ve bu konuda dikkatli olunması için Bolu, Tosya ve Merzifon kadıları uyarılmıştır.⁸⁵²

Bolu Kazası, sol kol yol sistemi ile Merzifon'a kadar ortak giden orta kol yol sistemi içerisinde yer almasına rağmen dönem belgelerinde Anadolu'nun sol kolunda yer aldığı belirtilmektedir.⁸⁵³ Ayrıca Bolu, İstanbul'un Anadolu ile irtibatını sağlayan kuzey kervan yolu üzerinde bulunmaktadır.⁸⁵⁴ Bolu menzilhânesi, Üsküdar'a 347 km (61 saat) uzaklıktadır. Gerede'ye 68 km (12 saat) ve Düzce'ye 68 km (12 saat) olmak üzere toplam 136 km (24 saat) yol bağlantısına sahiptir.⁸⁵⁵

Menzilde devlet tarafından bir yıl için tayin edilen menzil emini (menzilci), menzil kethüdâsı, ahır kethüdâsı, seyis, odacı, sürücü, kılavuz, aşçı gibi hizmetlilerin yanında “menzilkeş” olarak isimlendirilen, menzilin çevresindeki köy ve kasaba ahalisinden oluşan bir grup bulunmaktadır.⁸⁵⁶ Menzil ahali, hizmetleri karşılığında avâriz ve nüzül vergilerinden muaf tutulur ve yükümlü oldukları bu vergi miktarları görevlendirdikleri menzil eminine verilirdi.⁸⁵⁷ 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu menzili, avâriz ve nüzül vergileri karşılığında kaza merkezi ahalisinin uhdesinde olup ahali menzilkeş olarak nitelendirilmektedir.⁸⁵⁸ Bolu menzili; kaza merkezi mahalleleri ile Alpağut, Beğköyü ve Gökpınar karyeleri üzerine olmak üzere 70,5 menzil hânesine sahiptir. Kaza merkezi mahalleleri ile Alpağut, Beğköyü ve Gökpınar karyelerinin avâriz ve nüzül vergileri Bolu menziline ocaklığıdır. Ahali ile menzilci arasında

⁸⁵¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin Tasnifi Dahiliye Belgeleri [İE.DH]*, No. 34, Gömlek No. 2974, (24 L 1136/16 Temmuz 1724).

⁸⁵² BOA, *AE.SAMD.III*, No. 139, Gömlek No. 13467, (29 L 1136/21 Temmuz 1724).

⁸⁵³ “Anadolu'nun sol kolunda vaki Medine-i Bolu menziline 1143 senesi ...”, BOA, *AE.SMHD.I*, No. 125, Gömlek No. 9132, (7 Za 1143/14 Mayıs 1731).

⁸⁵⁴ Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, 76-77.

⁸⁵⁵ Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 99.

⁸⁵⁶ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 169.

⁸⁵⁷ Halaçoğlu, “Menzil”, 29/160.

⁸⁵⁸ “Bolu menziline nefis-i kasaba-i Bolu ahâlisi avârizları mukâbelesinde menzilciler olub ....”, BOA, *AE.SMST.II*, No. 104, Gömlek No. 11300, (27 Za 1108/17 Haziran 1697).

gerçekleşen ve hesapların görüldüğü tevzi ve taksim kayıtlarında ise Bolu Kazası'nın hesabı 65 hâne üzerinden yapılmaktadır.⁸⁵⁹ Aynı şekilde 1717 yılında ise 62 ve 3 rub' hâne üzerine sâlyâne gerçekleştirilmiştir.⁸⁶⁰ Nüzül ve avâriz malından menzilci bedeli olarak her hâneye 1700 senesinde 14 kuruş,⁸⁶¹ 1702 senesinde 13,5 kuruş⁸⁶² ve 1717 senesinde 11 kuruş ve 2 semen⁸⁶³ sâlyâne isabet etmiştir.

Tablo 2.10. 1111/1699-1700 ve 1114/1702-1703 yıllarında menzilkeş olan Bolu Kazası mahalle ve köy hâneleri⁸⁶⁴

Mahalle/Karye Adı	Hâne		Mahalle/Karye Adı	Hâne	
Akpınar Mahallesi nam-ı diğer Solakoğlu	9		Çukur Mahallesi	1	1 rub'
Semerkand Mahallesi	4		Eski Cami Mahallesi	3	1 rub'
Yeni Cami	1,5	1 rub'	Gölyüzü Mahallesi	8,5	
Hocabeğ Mahallesi	1	1 rub'	Aslahâddin Mahallesi	3,5	1 rub'
Karaçayır Mahallesi	6		Alpağut Karyesi	7,5	
Debbâğlar Mahallesi	7,5	1 rub'	Beğköyü Karyesi	1,5	1 rub'
Karamanlı Mahallesi	6		Gökpınar	1	
Akmescid Mahallesi	2	1 rub'			
Toplam	65 Hâne				

2 Ekim 1707 tarihli fermanla belirtildiğine göre 3,5 ve 1 rub' hâneleri olan Aslahâddin, 4 ve 1 rub' hâneleri olan Akpınar, 4 ve 1 rub' hâneleri olan Hacı İlyas mahalleleri tamamen yandığından menzilhânelerinin ödeme yapmaya güçleri olmadığı için civarlarında vaki 8 hâneleri olan Fasil ve Çölmekçi, 4,5 hâneleri olan Soku ile 4 ve 1 rub' hâneleri olan Okçular karyelerinin toplamda 16,5 ve 1 rub' hâneleri yanan mahallelerin avâriz ve nüzülhâneleri karşılığında üç yıllığına menzil tekâlîfi yükümlüsü kılınmışlardır. Üç yıl içinde mahalle ahalisinin yanan evlerini yeniden inşa etmeleri ve hâllerine çekidüzen vermeleri beklenmektedir.⁸⁶⁵

⁸⁵⁹ BŞS (1111-1114), 99-a-1, (25 Z 1111/13 Haziran 1700).

⁸⁶⁰ BŞS (1129-1130), 4-b-1, (14 Ş 1129/24 Temmuz 1717).

⁸⁶¹ BŞS (1111-1114), 99-a-1, (25 Z 1111/13 Haziran 1700).

⁸⁶² BŞS (1111-1114), 71-a-2, (22 Ra 1114/16 Ağustos 1702).

⁸⁶³ BŞS (1129-1130), 4-b-1, (14 Ş 1129/24 Temmuz 1717).

⁸⁶⁴ BŞS (1111-1114), 99-a-1, (25 Z 1111/13 Haziran 1700); BŞS (1111-1114), 71-a-2, (22 Ra 1114/16 Ağustos 1702).

⁸⁶⁵ BŞS (1119-1122), 11-a-2, (5 B 1119/2 Ekim 1707).

Menzil emînleri; menzilin bulunduğu kazanın âyanı, kadısı veya nâibinin arzı ve merkezin tasdiğiyle tayin edilmektedir.⁸⁶⁶ Tayinlerde menzildiden fuzuli bir şekilde beygirlerin helak olduğunu bildirmemesi, gerekli olan beygirleri noksanz hazırl bulundurması ve ulaklara sıkıntı çıkarmaması istenmektedir.⁸⁶⁷ 1717 yılında Bolu menzili; âyan-ı vilâyet huzurunda iki menzilhânedede bulunan döşeme, keçe, eyer, semer ve samanhânedede bulunan 20 çit saman ile birlikte usulü üzere menzili işleteceğine söz veren ve iki kefil beyan eden el-Hac Mustafa Ağa'ya iltizam edilmiştir.⁸⁶⁸ Bolu menzili, hizmetini biri Bolu Kazası merkezinde diğeri ise Koroğlu Çeşmesi denilen mevzide olmak üzere iki noktada yürütmektedir.⁸⁶⁹

Tablo 2.11. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu menzilinde görev yapan menzildciler

Menzilci Adı	Görev Yılı Başlangıç	Görev Yılı Bitiş	Belge Numarası ve Tarihi
Mehmed Çelebi	1106/1694-1695 Rûz-ı Hızır	1107/1695-1696 Rûz-ı Hızır	BOA, <i>İE.ADL</i> , No. 6, Gömlek No. 343, (20 M 1107/31 Ağustos 1695)
Yaran Mehmed	1107/1695-1696 Rûz-ı Hızır	1108/1696-1697 Rûz-ı Hızır	BOA, <i>MAD.d</i> , No. 4031, (29 Z 1108/19 Temmuz 1697)
Yaran Mehmed	1108/1696-1697 Rûz-ı Hızır	1109 /1697-1698 Rûz-ı Hızır	BOA, <i>AE.SMST.II</i> , No. 104, Gömlek No. 11300, (27 Za 1108/17 Haziran 1697)
Yaran Mehmed	1111/1699-1700 Rûz-ı Hızır	1112/1700-1701 Rûz-ı Hızır	BOA, <i>MAD.d</i> , No. 9886, (12 S 1114/8 Temmuz 1702) <i>BŞS (1111-1114)</i> , 100-b-1 (12 Z 1111/31 Mayıs 1700)
Yaran Mehmed	1113/1701-1702 Rûz-ı Hızır	1114/1702-1703 Rûz-ı Hızır	<i>BŞS (1111-1114)</i> , 71-a-2 (22 Ra 1114/16 Ağustos 1702)
Yaran Mehmed	1116/1704-1705 Rûz-ı Hızır	1117/1705-1706 Rûz-ı Hızır	BOA, <i>C.ML</i> , No.689, Gömlek No. 28263, (1 M 1116/6 Mayıs 1704)
Molla Mustafa	1118/1706-1707 Rûz-ı Hızır	1119/1707-1708 Rûz-ı Hızır	BOA, <i>C.NF</i> , No.28, Gömlek No. 1362, (29 S 1119/1 Haziran 1707) BOA, <i>AE.SAMD.III</i> , No. 6, Gömlek No. 475, (4 Ra 1119/5 Haziran 1707)
Hocazâde Mustafa Efendi bin Hüseyin	1119/1707-1708 Rûz-ı Hızır	1120/1708-1709 Rûz-ı Hızır	<i>BŞS (1116-1119)</i> , 62-b-1 (25 R 1119/26 Temmuz 1707)
Kara Mustafa Beşe ibn-i Mahmud ve Oğuz oğlu el-Hac Mustafa	1129/1716-1717 Rûz-ı Hızır	1130/1717-1718 Rûz-ı Hızır	<i>BŞS (1129-1130)</i> , 3-b-1 (8 C 1129/20 Mayıs 1717) <i>BŞS (1129-1130)</i> , 4-b-1 (14 Ş 1129/24 Temmuz 1717)
Es-Seyyid el-Hac Mustafa ve Hasan Beşe	1136/1723-1724 Rûz-ı Hızır	1137/1724-1725 Rûz-ı Hızır	BOA, <i>İE.DH</i> , No. 34 Gömlek No. 2974 (24 L 1136/16 Temmuz 1724)
Salih Efendi	1143/1730-1731 Rûz-ı Hızır	1144/1731-1732 Rûz-ı Hızır	BOA, <i>AE.SMHD.I</i> , No. 125 Gömlek No. 9114, (8 Za 1143/15 Mayıs 1731)

⁸⁶⁶ Halaçoğlu, "Menzil", 29/160.

⁸⁶⁷ *BŞS (1111-1114)*, 100-b-1, (12 Z 1111/31 Mayıs 1700); BOA, *AE.SMST.II*, No. 104, Gömlek No. 11300, (27 Za 1108/17 Haziran 1697).

⁸⁶⁸ *BŞS (1129-1130)*, 3-b-1, (8 C 1129/20 Mayıs 1717).

⁸⁶⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Nafta Belgeleri [C.NF]*, No.24, Gömlek No. 1184, (24 Za 1139/13 Temmuz 1727).

Menzilcilerin görev süreleri genellikle Rûz-ı Hızır'da başlayan ve gelecek yılın Rûz-ı Hızır'ında sona eren bir yıldır. Bazı kayıtlarda ise göreve başlama tarihi olarak Rûz-ı Hızır içerisinde yer alan ayın ismi ve günü belirtilmiştir. Örneğin Bolu menzircisi el-Hac Mustafa Ağa 1129/1717 yılındaki görevine Cemâziyelâhir'in sekizinci günü başlamıştır.⁸⁷⁰

17 Haziran 1697 tarihli fermanla Bolu menzilinın işleyişi açık bir şekilde belirtilmiştir. Senede 2 bin kuruşa menzirci tayin edilen Yaran Mehmed Ağa'dan 6 aylık menzil hesabı istenmiş, menzil tarafından Rûz-ı Kasım'dan beri 310 beygir verildiği ve karşılığında ulaklardan 277 kuruş ücret alındığı tespit edilmiştir. Fermanın devamında ise menzirciden tayin olunan 12 beygiri noksansız bir şekilde hazır etmesi ve ulaklardan saat başına her bir beygir için 10 sağ akçe alması istenmiştir. Bir beygirin senelik masrafı 147,5 kuruş, 12 adet beygirin senelik masrafı ise 1.770 kuruş olarak belirtilmektedir. Bir beygire dört günde bir nöbet gelmesi koşuluyla 360 günde 90 sefer yapması tayin edilmektedir. Bir beygirin saat başı 10 akçeden ulaklardan elde edilen senelik ücreti 75 kuruş, 12 adet beygirin senelik ücreti ise 900 kuruştur. 900 kuruş üzerinden menzircinin taahhüdü düşüldükten sonra 870 kuruş kalmakta, bu meblağ üzerinden de altı aylık gelir olan 277 kuruş düşülmektedir. Bakiye kalan 593 kuruş menzile kadimden tayin edilen 807,5 kuruşluk kaza ahali ve avâriz ve nüzül bedellerinden ödenmesi için ferman buyrulmuştur.⁸⁷¹ Menzirci, hizmetleri karşılığında avâriz ve nüzül malından kendisine tahsis edilen bedeli voyvoda vekili elinden mahkeme huzurunda tahsil etmektedir.⁸⁷² 1697 yılına ait menzil nizamı 18. yüzyılın ilk yarısı boyunca uygulanmıştır.

1707 yılına ait menzirci tayin kaydında ise menzil ahali menzil emini olarak ayda yedişer buçuk kuruş ücretle tayin ettikleri Hoca-zâde Mustafa Efendi bin Hüseyin'den menzil adına 35 adet beygir satın almasını istemiştir. Ahali, satın alınan beygirlerin ücretleri, bir senelik arpa, saman, nal, mih, yular, keçe, palan ve sair masrafları, sürücülerin masrafları, menzilhânede hizmet için görevlendirilen

⁸⁷⁰ BŞS (1129-1130), 3-b-1, (8 C 1129/20 Mayıs 1717).

⁸⁷¹ BOA, AE.SMST.II, No. 104, Gömlek No. 11300, (27 Za 1108/17 Haziran 1697).

⁸⁷² "... ber-muceb-i emr-i âli sancağı mezkûrun sene-i mezbure mahsub avâriz ve nüzül malından ağa-yı muma-ileyh yedinden menzil-i mezkûr mesarîfına sarf itmek için meblağı mezburu ahz ve kabz eyledim...", BOA, İE.ADL, No. 6, Gömlek No. 343, (20 M 1107/31 Ağustos 1695).

Köse Hasan adlı kişinin ücreti, kendisinin ücreti, han tamirâtı ve sair masrafların muhasebesini yapıp menzili 2 bin 54 kuruşa Hocazâde Mustafa Efendi'ye iltizama vermişlerdir. Hocazâde Mustafa'ya daha önce verdikleri 1.300 kuruşu ve beygirlerden elde edilen 318 kuruşu iltizam miktarından düşerek kalan 436 kuruşu mîrîden almasını istemişler, mîrîden alamama durumunda meblağın sorumluluğunu üzerlerine alacaklarını vaat etmişlerdir.⁸⁷³

Tablo 2.12. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu menzilcilerinin hizmetleri mukabilinde aldıkları senelik ücret ve menzilin beygir sayıları

Yıl	Menzilcinin Senelik Ücreti	Menzilin Sahip Olduğu Beygir Sayısı	Belge Numarası
1108/1696-1697 Rûz-1 Hızır'dan 1109/1697-1698 Rûz-1 Hızır'ına	2.000 kuruş	12 adet	BOA, <i>AE.SMST.II</i> , No. 104, Gömlek No. 11300, (27 Za 1108/17 Haziran 1697)
1111/1699-1700 Rûz-1 Hızır'dan 1112/1700-1701 Rûz-1 Hızır'ına	1.770 kuruş	12 adet	<i>BŞS (1111-1114)</i> , 100-b-1 (12 Z 1111/31 Mayıs 1700)
1118/1706-1707 Rûz-1 Hızır'dan 1119/1707-1708 Rûz-1 Hızır'ına	2.054 kuruş	35 adet	BOA, <i>AE.SAMD.III</i> , No. 6, Gömlek No. 475, (4 Ra 1119/5 Haziran 1707) <i>BŞS (1116-1119)</i> , 64-b-1 (12 M 1119/15 Nisan 1707)
1119/1707-1708 Rûz-1 Hızır'dan 1120/1708-1709 Rûz-1 Hızır'ına	1.622,5 kuruş	11 adet	<i>BŞS (1116-1119)</i> , 62-a-3 (3 Ra 1119/4 Haziran 1707).
1129/1716-1717 Rûz-1 Hızır'dan 1130/1717-1718 Rûz-1 Hızır'ına	2.062 kuruş		<i>BŞS (1129-1130)</i> , 3-b-1 (8 C 1129/20 Mayıs 1717) <i>BŞS (1129-1130)</i> , 4-b-1 (14 Ş 1129/24 Temmuz 1717)
1136/1723-1724 Rûz-1 Hızır'dan 1137/1724-1725 Rûz-1 Hızır'ına	2.200 kuruş	100 adet	BOA, <i>İE.DH</i> , No. 34 Gömlek No. 2974 (24 L 1136/16 Temmuz 1724)
1143/1730-1731 Rûz-1 Hızır'dan 1144/1731-1732 Rûz-1 Hızır'ına	5.162,5	35 adet	BOA, <i>AE.SMHD.I</i> , No. 125 Gömlek No. 9114, (8 Za 1143/15 Mayıs 1731)

İncelediğimiz dönem itibarıyla Tablo 2.12'de görüldüğü üzere Bolu menzilcilerinin hizmetleri karşılığında aldıkları senelik ücret 1.770 ile 5 bin 162,5 kuruş arasında değişmektedir. Ayrıca 1136/1723-1724 senesinde gerçekleşen Osmanlı-İran savaşlarının etkisinin Bolu menzil beygirlerinin sayısına yansdığı görülmektedir.

⁸⁷³ *BŞS (1116-1119)*, 64-b-1, (12 M 1119/15 Nisan 1707).

Menzilhânelerde beslenen beygirlerin temini menzil ahâlîsi tarafından yapıldığı gibi mîrî tarafından da yapılmaktadır. Ayrıca devlet tarafından bir zamanlar satın alınmış, ancak artık lüzumu kalmamış beygirlerde in'âmât ücretlerine takas edilmek şartıyla menzilhânelere gönderilmiştir. 1731 yılında mîrî için satın alınan kaltak (yük) beygirlerinden 16 adedi in'âmât ücretlerine takas olunmak üzere Bolu menziline gönderilmiştir.⁸⁷⁴

Menzil beygirlerinin yemlerini temin etmek menzilcinin görevleri arasında yer almakla birlikte, kazanın âyan ve ahalisinin de bu hususta menzilcilere yardımcı oldukları görülmektedir. Genellikle yemler, menzilhânenin bulunduğu kazalardan serbest piyasa şartlarına göre temin edilmektedir. 1727 yılında Bolu Kazası'ndan Bolu ve Köroğlu Çeşmesi menzillerinin ihtiyacı olan 4 bin keyl şa'îr, 1.000 keyl dakîk ve 300 araba giyah (ot) 230 bin akçe bedel karşılığında temin edilerek her iki noktaya eşit bir şekilde teslimine dair ilmühaber kaydı tutulmuştur.⁸⁷⁵

Menzilciler, kendilerine tahsis edilen ocaklıklardan tahsilâtlarını altı ayda bir olmak üzere iki taksit hâlinde yapmaktadır.⁸⁷⁶ Bu ödeme planı menzilci kayıtlarında da belirtilmektedir. 1717 yılında menzilkeş Bolu ahalisi, Kara Mustafa Beşe ve Oğuz oğlu el-Hac Mustafa'yı 2 bin 62 kuruşa menzilci tayin ederek iltizam edilen bedelin yarısını altı aydan sonra, kalan yarısını da sene tamamında ödeyeceklerini taahhüt etmişlerdir.⁸⁷⁷

Menzilhânelerin gelir ve giderleri günü gününe bir deftere kaydedilerek altı ayda ya da bir senede hesap sonuçları merkeze incelenmek üzere gönderilmektedir. Menzilhâneye ait gelirler içerisinde ocaklık geliri dışında menzil-i imdâdiyeler de yer almaktadır. Menzil-i imdâdiye menzilhânenin yıllık masrafının ocaklıklardan ödenen paralar ile karşılanamayacak derecede artması durumunda çevre kasaba ve köyler ahalisinden alınmak üzere devreye giren bir vergidir.⁸⁷⁸ 1733 yılında Bolu ahalisi, vilâyette yaşanan kıtlık karşısında beygirlerinin helak ve hâllerinin perişan olduğunu belirtip geçen sene olduğu gibi

⁸⁷⁴ Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, 48-49.

⁸⁷⁵ BOA, C.NF, No.24, Gömlek No. 1184, (24 Za 1139/13 Temmuz 1727).

⁸⁷⁶ Sak - Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği", 193.

⁸⁷⁷ BŞS (1129-1130), 3-b-1, (14 Ş 1129/24 Temmuz 1717).

⁸⁷⁸ Sak - Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği", 188-193.

6 kazadan aldıkları 1.000 kuruş imdâdiyyenin tekrar verilmesini arz etmişlerdir.⁸⁷⁹ 1739 ve 1746 yıllarında da Bolu menziline beygir ve diğer masraflarının kazaya tabi Çömlekçi Karyesi avâriz ve nüzül malından ödenmesi için emir gönderilmiştir.⁸⁸⁰ 11 Haziran 1727 tarihli ferman ile Bolu menzili masraflarının Vezir Damat Mehmed Paşa'nın oğulları Abdullatif ve Ali Bey'in uhdelerindeki Yanya, Delvine ve Tevâbi'-i Adet-i Ağnam Mukâtaası'ndan ödenmesi istenmiştir.⁸⁸¹ Ayrıca 1740 yılında ocaklığı dışında Bolu menziline Bolu livâsının avâriz ve nüzül malından da tahsis yapılmıştır.⁸⁸²

Tablo 2.13. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu menziline gelip geçen ulaklara verilen beygir ve sürücü miktarları ile in'âmât ücretleri

Tarih	Verilen Beygir (adet)	Verilen Sürücü (adet)	İn'âmât Ücreti (akçe)
1116/1704-1705 Rûz-ı Hızır'dan 1117/1705-1706 Rûz-ı Hızır'a ⁸⁸³	2.411	643	212.160
1118/1706-1707 Rûz-ı Hızır'dan 1119/1707-1708 Rûz-ı Hızır'a ⁸⁸⁴	1.237	447	94.800
25 Z 1129/30 Kasım 1717'den 1130/1717-1718 Rûz-ı Hızır'a (165 gün) ⁸⁸⁵	1.908	477	171.720
1 B 1134/17 Nisan 1722'den 1135/1722- 1723 Rûz-ı Kasım'a (250 gün) ⁸⁸⁶	2.177	675	180.240
1136/1723-1724 Rûz-ı Kasım'dan 1136/1723-1724 Rûz-ı Hızır'a ⁸⁸⁷	4.204	1.358	341.520
20 B 1143/29 Ocak 1731'den 1143/1730-1731 Rûz-ı Hızır'a (3 ay) ⁸⁸⁸	3.597	1.099	299.760
1148/1735-1736 Rûz-ı Hızır'dan 1150/1737-1738 Rûz-ı Hızır'a ⁸⁸⁹	5.387	1.748	436.680
1152/1739-1740 Rûz-ı Hızır'dan 1153/1740-1741 Rûz-ı Hızır'a ⁸⁹⁰	3.412	694	375.000

⁸⁷⁹ BOA, *AE.SMHD.I*, No. 134, Gömlek No. 9844, (17 Z 1145/31 Mayıs 1733).

⁸⁸⁰ BOA, *AE.SMHD.I*, No. 189, Gömlek No. 14738, (29 Z 1151/9 Nisan 1739); BOA, *AE.SMHD.I*, No. 172, Gömlek No. 13157, (1 R 1159/23 Nisan 1746).

⁸⁸¹ BOA, *AE.SAMD.III*, No. 193, Gömlek No. 18691, (21 L 1139/11 Haziran 1727).

⁸⁸² BOA, *D.MKF.d*, No. 29567, (29 Z 1152/28 Mart 1740).

⁸⁸³ BOA, *C.ML*, No.689, Gömlek No. 28263, (1 M 1116/6 Mayıs 1704).

⁸⁸⁴ BOA, *C.NF*, No.28, Gömlek No. 1362, (29 S 1119/1 Haziran 1707).

⁸⁸⁵ BOA, *AE.SAMD.III*, No. 57, Gömlek No. 5649, (17 B 1130/16 Haziran 1718).

⁸⁸⁶ BOA, *D.MKF.d*, No. 28371, (22 S 1135/2 Aralık 1722).

⁸⁸⁷ BOA, *D.MKF.d*, No. 28435, (1 N 1136/24 Mayıs 1724).

⁸⁸⁸ BOA, *AE.SMHD.I*, No. 125, Gömlek No. 9132, (7 Za 1143/14 Mayıs 1731).

⁸⁸⁹ Belgede sürücü yerine kılavuz denilmiştir. BOA, *D.MKF.d*, No. 29214, (3 M 1150/3 Mayıs 1737).

⁸⁹⁰ BOA, *D.MKF.d*, No. 29588, (15 Ca 1153/8 Ağustos 1740).

Menzilhânelerin verdikleri hizmetler karşılığında elde ettikleri diğer bir gelir türü de ulaklardan sağlanan ücretlerdir. Menzilhâneler ellerinde in‘âm hükmü bulunan ulakların kullandıkları beygirlerin kira ücretini devletten, ellerinde in‘âm hükmü olmayan ulakların kullandıkları beygirlerin kira ücretini ise ulaklardan peşin olarak tahsil etmektedirler. İn‘âm hükmü, resmî görev belgesidir. 1697 yılında yapılan düzenleme ile birlikte menzilhâneler tarafından beygir verilen ulakların unvanları, görevleri, gidecekleri yerler ve aldıkları beygirlerin sayıları in‘âmât adı verilen defterlere kaydedilerek, bu kayıtlar devlet tarafından menzilhânelere ödemenin yapılabilmesi için belli dönemlerde ilgili mahallin kadısı veya nâibi tarafından menzilhânelere bildirilmektedir.⁸⁹¹

Bolu menzilhânesine ait muhtelif yıllardaki in‘âmât gelirlerinin gösterildiği Tablo 2.13’ten anlaşılacağı üzere, menzilhâne için in‘âmât ücretinin en yüksek olarak hesaplandığı dönem 1136/1723-1724 Rûz-ı Kasım’dan 1136/1723-1724 Rûz-ı Hızır’a kadar olan altı aylık dönemdir. Bu süre zarfında menzilhâne beygirleri 34 bin 152 saatlik mesafe katetmişlerdir. Menzilhâne üzerinde artan bu hareketliliğin sebebini yaşanan Osmanlı-İran savaşlarında aramak doğru bir yaklaşım olacaktır. İn‘âmât hesaplarının farklı zaman aralıklarında mahsup işlemlerinin yapıldığı görülmektedir. Muhasebe işlemlerinin Bolu menziline tahsis edilen avârız ve nüzül vergi miktarlarını belirlemede kullanılan 110 akçe 1 kuruş hesabı üzerinden yapıldığı düşünülmektedir.⁸⁹²

İN‘ÂMÂT ücretleri; dönem sonlarında tayin, havale ve takas gibi isimler altında Hazîne-i Âmire’den, irsaliye gelirlerinden, mukâtaalardan ve eyalet hazinelerinden karşılanmaktadır.⁸⁹³ 1713 yılında Bolu menzili ulak beygirleri ücretleri in‘âmâtı, Bolu’daki Şerbetdâr Abdullah Bey Vakfı mütevellisi Abdülkerim Bey’in uhdesinde olan Beypazarı Mukâtaası’na bağlı Eymir, Sarılar ve Kadı karyeleri subaşılık bedeli malından karşılanmıştır.⁸⁹⁴ 1746 yılında ise Dergâh-ı Âlî yeniçerileri in‘âmâtı Bolu Kazası’na tabi Çömlekçi Karyesi ve gayrinin avârız ve nüzül bedeli akçesinden ödenmiştir.⁸⁹⁵

⁸⁹¹ Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzilhâne Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları* 2/2 (Aralık 1981), 129; Sak - Çetin, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Menzilhâne ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilhâneleri Örneği”, 193-194.

⁸⁹² BOA, *MAD.d*, No. 4031, (29 Z 1108/19 Temmuz 1697).

⁸⁹³ Çetin, *Anadolu’da Faaliyet Gösteren Menzilhâneler (1690-1750)*, 287-288.

⁸⁹⁴ BOA, *AE.SAMD.III*, No. 144, Gömlek No. 14079, (15 Z 1124/13 Ocak 1713).

⁸⁹⁵ BOA, *AE.SMHD.I*, No. 172, Gömlek No. 13157, (1 R 1159/23 Nisan 1746).

Ayrıca Bolu Kazası'nda nakliye hizmetinin, mükârî taifesi olarak bilinen ve kiralama yolu ile taşımacılık yapan kişiler tarafından yapıldığı 1733 yılına ait Bolu Kazası'nın 99 kuruş ve 3 rub' olan mekkâre hayvanlarının masrafının kaydedildiği sicil kaydından anlaşılmaktadır.⁸⁹⁶

Bolu menzili, ulak menzili olmasının yanı sıra sefer organizasyonlarında da kullanılan bir menzildir. Bolu askerî menzilinın "Büyük Su" adı verilen akarsu kenarında "Yalak Çayırı" adı verilen düzlükte veya Çağa Gölü çevresinde kurulduğu düşünülmektedir.⁸⁹⁷ Ayrıca geçit güzergâhı üzerinde bulunduğundan dolayı çok sayıda kervansaraya ve Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılan köprülere sahip⁸⁹⁸ Bolu'dan geçen askerlerin Hisar Tepesi'nin altındaki mağara şeklindeki sığınaklarda konakladığı da bilinmektedir.⁸⁹⁹

Diyarbakır cânibine memur olan Topçuyan Ocağı Kethüdâsı Mehmed Emin Ağa'nın süvari ve hizmetkârlarına Düzce ve Bolu menzillerinden verilen ulak beygirlerinin ücreti, Karasu nam-ı diğer Tekfurgölü Kazası'nın Rumoğulları Mezraası ve Yeni Hamzalı Karyesi avârız malından karşılanmıştır.⁹⁰⁰

Kırım cânibinden gelen ve İran cânibi seraskeri maiyetinde görevlendirilen Tatar askerlerine, 230 adet kav (öküz), 600 adet ganem (koyun), 1.100 keyl dakîk, 550 kantar peksimet, 1.000 keyl şa'îr, 55 keyl pirinç, 150 vukiye revgan ve 25 vukiye kahve Bolu menziline geldiklerinde temin edilerek dağıtılmıştır.⁹⁰¹

Kars cânibine tayin olan Serasker Paşa'nın yanında bulunan Dergâh-ı Âlî yeniçerilerine Bolu menziline verilen ve ahalinin tekâlîflerine takas olunması istenilen mekkâre beygirleri ve tayinat bedelleri olan 9 bin 600 akçe Üsküb avârız malından ödenmiştir.⁹⁰²

1742-1744 yıllarında İran'a yapılan sefer esnasında mansure askerlerinin tayinatı için Bolu menziline 8 bin keyl şa'îr, 1.100 keyl dakîk, 100 keyl dakîk-i

⁸⁹⁶ BŞS (1145-1146), 16-a-1, (9 Ş 1145/25 Ocak 1733).

⁸⁹⁷ Mehmet Süme, "Osmanlı Ulaşım ve Haberleşme Ağında Bolu Menzilinın Yeri ve Önemi", *Geçmişten Günümüze Karadeniz'de Ulaşım*, ed. Mehmet Okur vd. (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2020), 158.

⁸⁹⁸ Özkaya, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", 117.

⁸⁹⁹ Özkök, "Bolu Tarihi", 191.

⁹⁰⁰ BOA, AE.SMHD.I, No. 239, Gömlek No. 19194, (5 R 1159/27 Nisan 1746).

⁹⁰¹ BOA, AE.SMHD.I, No. 184, Gömlek No. 14306, (11 Ca 1158/11 Haziran 1745).

⁹⁰² BOA, AE.SMHD.I, No. 239, Gömlek No. 19224, (14 Ş 1158/11 Eylül 1745).

has, 300 araba hatab (odun), 2 bin kantar saman ve 150 araba giyahdan oluşan ikmal malzemeleri kazalardan taşınmıştır.⁹⁰³

Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı devlet elçileri, sınırdan geçtikleri andan itibaren gönderilen mihmandarların nezaretinde İstanbul'a ulaşırlardı. Elçiler gelmeden çok önce gönderilen fermanlar ile yol boyunca bulunan menzillerde gerekli tedarikin yapılması için uyarılarda bulunulurdu.⁹⁰⁴ Menzillerde konaklayan yabancı devlet elçilerinin giderleri devlet tarafından karşılanır, yabancı ülkelere giden Osmanlı elçilerinin menzillerdeki giderleri ise menzilcilerin vergilerinden düşülmek üzere menzilciler tarafından karşılanırdı. Ayrıca devlet ileri gelenleri ve devlet tarafından bir görevle gönderilen memurlarda menzillerden yararlanmaktaydı.⁹⁰⁵

Anadolu sol kolu ulaşım yolu üzerinde önemli bir durak noktası olan Bolu menzilinde, Osmanlı ve yabancı devlet elçileri ile çeşitli vazifeler ile görevlendirilen devlet adamları konaklamışlardır. Gönderilen fermanlar ile Bolu menzilinde konaklayan elçi ve görevlilerin ihtiyaçları olan zâhirelerin tedarik edilerek ahalilerin tekâlîflerine takas olunmak üzere hazır bulundurulması ve gelen elçilere zaruret çektirilmemesi istenmiştir. 1700 yılında Kütahya Valisi Abdi Paşa tarafından Bolu Kazası'na eşkiya teftişine tayin olunan Feyzullah Ağa'nın, Kereste Emîni Halil Ağa'nın ve diğer görevlilerin iki gecelik zahire, kasap, bakkal ve hancılardan aldıkları saman ve arpa bedelleri olan 366 kuruş ve 1 zolata 447 ve 3 rub' olan Bolu Kazası hânelerine taksim olunmuştur.⁹⁰⁶ 1702 yılında Bolu menzilinden geçen Musul valisinin ihtiyacı olan zâhireler yürürlükte olan narh üzerinden temin edilerek teslim edilmiştir.⁹⁰⁷ Bolu menzilinden geçen devlet görevlilerinin genellikle menzil emîni odalarında kaldıkları görülmüştür. Örneğin Kütahya valisi tarafından imdâdiyye-i seferiyye ücretini toplamakla görevlendirilen el-Hac Hüseyin Ağa tahsilini gerçekleştirdiği süre zarfından dört

⁹⁰³ Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, 21.

⁹⁰⁴ İzzet Sak, "1736-1741 Yılları Arasında İstanbul'a Gelen İnan Elçilerinin Bazı Masrafları", *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi* 16 (2006), 154-155.

⁹⁰⁵ Halaçoğlu, "Menzil", 29/159.

⁹⁰⁶ BŞS (1111-1114), 92-a-1, (11 B 1112/22 Aralık 1700).

⁹⁰⁷ BŞS (1111-1114), 86-b-1, (27 Z 1113/25 Mayıs 1702).

gece menzil emini Yaran Mehmed Ağa'nın odasında 40 kuruş karşılığında misafir olmuştur.⁹⁰⁸

Askerî vazife ile görevlendirilen devlet erkânının beygir, katır, araba ve binek hayvanlarının yem ihtiyaçlarının da menzillerden temin edildiği görülmektedir. Şöyle ki yanında bulunan askerleri ile birlikte türedi eşkıyalarının peşine düşen Nasuh Paşa, Bolu menziline 1.200 keyl yem temin etmiştir.⁹⁰⁹ 1702 yılında Bolu menziline konaklayan Veziriazam Mustafa Paşa'ya 244 adet beygir, kethüdâsına 156 adet beygir ve katır, 9 adet araba verilmiş; vezirin mirâhûrlarıyla gelen atları Fulusiulvi Karyesi'nde bir gece konaklamış ve atların arpa ihtiyaçları civar karyelerden tedarik edilmiştir. Bu durumda Fulusiulvi Karyesi'nin de Bolu menzili içerisinde önemli bir askerî durak noktası olduğu anlaşılmaktadır.⁹¹⁰

1699 yılında Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle Acem şâhına elçilik hizmetine tayin ve memur olan Mehmed Paşa için yazılan ferman "...Şâh-ı Acem sınırından Üsküdar'a gelinceye yol üzerinde vaki olan kadılar ve mütesellimler ve avâriz ve nüzül ve sair tekâlîf tahsildârları ve mîrî mukâtaa voyvodaları ve âyan-ı vilâyetin iş erleri..." şeklinde başlamakta ve elçinin karşılanmasıyla ilgili menzillerde sorumlu tutulan yetkilileri belirtmektedir. Elçinin yol üzerinde vardığı bütün noktalarda elinde bulunan defter gereği tâyinatin tedarik edilerek bedelinin kazaların rusûm-ı raiyyetleri, avâriz, nüzül ve tekâlîf-i sairelerinden karşılanması; avâriz, nüzül ve tekâlîf-i sairesi olmayan kazalarda ise masrafların mîrî mukâtaa voyvodalarına üleştirilmesi istenmektedir.⁹¹¹

1702 yılında İran tarafından elçilik vazifesi ile gelen Mehmed Selim için yazılan fermanla ise Edirne'den İran'a kadar olan yollar üzerinde bulunan kadılar, mütesellimler, kethüdâyerleri, yeniçeri serdarları, havâs ve evkaf zâbitleri, âyan-ı vilâyet ve iş erlerine hitap edilerek elçi ile elçinin adamlarının uygun ve korunaklı bir mahalde konaklamalarının sağlanması, hizmetleri ve güvenlikleri için yeterli miktarda adam ayarlanması istenmiştir.⁹¹²

⁹⁰⁸ BŞS (1111-1114), 79-a-1, (21 Ca 1113/24 Ekim 1701).

⁹⁰⁹ BŞS (1111-1114), 77-a-2, (21 L 1113/21 Mart 1702).

⁹¹⁰ BŞS (1111-1114), 69-a-1, (Evâhir Ca 1114/Ekim 1702).

⁹¹¹ BŞS (1111-1114), 104-b-3, (26 Za 1110/26 Mayıs 1699).

⁹¹² BŞS (1114-1116), 3-a-1, (15 R 1114/8 Eylül 1702).

Tablo 2.14. İran Elçisi Mehmed Selim Han'a Bolu menziline verilen erzak

Adı	Miktarı	Birim Fiyatı	Toplam
Nân (ekmek)	50 kıyye	4 akçe	200 akçe
Erz (pirinç)	6 keyl	20 akçe	360 akçe
Revgan-ı sade (tereyağ)	24 kıyye	30 akçe	720 akçe
Ağnam (koyun)	5 re's	240 akçe	1.200 akçe
Revgan-ı hû (susam yağı)	6 kıyye	24 akçe	144 akçe
Şem'i asel (bal mumu)	1 kıyye		90 akçe
Şeker beyaz	3 kıyye	90 akçe	270 akçe
Şeker nebât (nöbet şekeri)	0,5 kıyye		75 akçe
Tavuk	14 adet	15 akçe	210 akçe
Dakik-i has (has un)	26 kıyye	6 akçe	216 akçe
Soğan	5 kıyye	3 akçe	15 akçe
Yoğurt	18 kıyye	7 akçe	126 akçe
Peynir	14 kıyye	12 akçe	168 akçe
Asel	6 kıyye	12 akçe	72 akçe
Süt	12 kıyye	6 akçe	72 akçe
Yumurta	100 adet		50 akçe
Kişniş	1,5 kıyye	20 akçe	30 akçe
Badem	1,5 kıyye	40 akçe	60 akçe
Hatab (odun)	2,5 araba	80 akçe	200 akçe
Tuz	12 kıyye	2 akçe	24 akçe
Kahve	3 kıyye	150 akçe	450 akçe
Kakule	30 derem	3 akçe	90 akçe
Karanfil	30 derem	2,5 akçe	72 akçe
Tarçın	50 derem	2,5 akçe	75 akçe
Zağfirân (safran)	200 derem		84 akçe
Fülfül (biber)	200 derem		84 akçe
Ab-ı limûn (limon)	2 kıyye	12 akçe	24 akçe
Sirke	3 kıyye		9 akçe
Üzüm	20 kıyye	3 akçe	60 akçe
Karpuz	20 adet	3 akçe	60 akçe
Kavun	20 adet	3 akçe	60 akçe
Kemmûn (kimyon)	210 derem		20 akçe
Şa'ir (arpa)	40 keyl	20 akçe	360 akçe
Kerefs (kereviz)	3 kıyye	3 akçe	9 akçe
Revgan-ı bezr (bezir yağı)	1 kıyye		20 akçe
Revgan-ı hû	2 kıyye	24 akçe	48 akçe
Nişasta	3 kıyye	12 akçe	36 akçe
Nohut	3 kıyye	6 akçe	18 akçe
Badıncan	5 kıyye		10 akçe
Kabak	5 kıyye		10 akçe
Kemmûd?	10 kıyye		10 akçe
Toplam			6.930 akçe

İran elçisine Bolu menziline verilen erzak değerlendirildiğinde 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'ndan temin edilen sebzeler içerisinde karpuz ve

kavunun yer alması, o dönemlerde kaza içerisinde bu ürünlerin üretimlerinin yapıldığını düşündürmektedir. Belgelerde elçilik heyetinin kaç kişiden oluştuğu ve Bolu menziline kaç gün kaldıklarına dair bir veri bulunmamakla birlikte kayıtlara, verilen zahire dışında başka masraf yansımamıştır. Bu durumda heyetin menzilde konaklamadan ihtiyaçlarını temin ettikleri anlaşılmaktadır. Elçilik heyetinin, tedarik edilen ekmeğe adedinden yola çıkılarak yaklaşık olarak 40-50 kişiden oluştuğu tahmin edilmektedir.⁹¹³

1706 yılında Acem Şahı tarafından gelen elçi Murteza Kulu Han bir gece Çaydurt menziline ve iki gece de şehirde konaklamıştır. Bolu Kazası tarafından temin edilen erzak⁹¹⁴ ve konaklama masrafı 2 bin 326 kuruş olup hancıların iki gecede verdikleri arpa, odun, saman ve tavuk masrafı 367 kuruştur.⁹¹⁵

1706 yılının sonlarında gelen ve Bolu menziline iki gece konaklayan Özbek elçisine 17 kalem şarküteri ürünü, bakliyat ve sebzedden oluşan zahire temin edilmiş ve sicil kaydına sadece ürünlerin miktarları yazılmıştır.⁹¹⁶

Tablo 2.15. Özbek Elçisi için yapılan harcamalar

Masraf	Verilen Kuruş
Özbek elçisine hancıların arpa ve saman ve odun ve 3 keyl dahi arpa	26 kuruş
Kasapların lahm (et) bahâsı	4 kuruş
Kahve 2 vukiye	5 kuruş
Ekmekçilerin ekmeğe ve tavuk ve yumurta bahâsı	5 kuruş
Bakkalların pirinç ve yağ ve bal ve mum ve sair iskâları bahâsı	13,5 kuruş
Attarların tarçın, karanfil ve biber bahâsı	1,5 kuruş
Bâcadârların süt ve yoğurt bahâsı	1 kuruş
Silahdâr Ağa'nın etbâğı olan ulağın masrafı	5 kuruş
Kütahya bölüğünün masrafı verilen	22 kuruş
İbrahim Ağa'ya verilen menzil beygirleri ücreti	4 kuruş
Kılavuz ücreti	1 kuruş
Hazine beygirleri ücreti	6 kuruş 1 zolata

Tablo 2.15'te belirtilen masraflara ilave olarak cümle marifetiyle 80 kuruş zam eklenmiş, ortaya çıkan bedel Bolu Kazası'nın 378 avârız ve nüzülhânesine taksim edilmiştir.⁹¹⁷

⁹¹³ BŞS (1114-1116), 3-b-1, (15 Ca 1115/26 Eylül 1703).

⁹¹⁴ BŞS (1116-1119), 75-a-2, (23 M 1118/7 Mayıs 1706).

⁹¹⁵ BŞS (1116-1119), 81-b-2, (23 N 1117/8 Ocak 1706).

⁹¹⁶ BŞS (1116-1119), 68-a-1, (9 Za 1117/22 Şubat 1706).

⁹¹⁷ BŞS (1116-1119), 79-a-1, (9 Za 1117/22 Şubat 1706).

2.9. Bolu ve Tersâne-i Âmire

Osmanlı Devleti'nin denizcilik faaliyetlerinin temelinde Türkiye Selçukluları, Aydınoğulları ve Karasioğulları'nın etkisi bulunmaktadır.⁹¹⁸ Osmanlı Devleti'nde ilk büyük tersâne, Gelibolu'nun alınması ve burada bulunan Bizans tersânesinin yeniden inşa ve tamir edilmesi ile oluşturulmuştur. İstanbul'un fethi ile birlikte Kasımpaşa Deresi'nin Hasköy tarafında birkaç göz, cami ve divanhânededen oluşan Tersâne-i Âmire'nin temelleri atılmıştır. İstanbul Tersânesi dışında Gelibolu, İzmit, Sinop, Samsun, Süveyş, Rusçuk, Basra ve Birecik'te de tersâneler kurulmuştur.⁹¹⁹

Tersâne-i Âmire'de inşa edilen kürekli gemiler içerisinde firkata, pergende, kalyata, kadirga, başarda, mavna gibi büyük donanma gemileri; Karamürsel, şayka, işkampoye, üstüaçık, aktarma, çekeleve, celiye, kancabaş, palaşkerme, at gemileri, taş gemileri, borazan gemileri, geç gemisi ve kayığı, tonbaz, melekse, at kayığı, ateş kayığı, menzil kayığı, dolap kayığı, funda kayığı, sandal, filika gibi ince donanma gemileri ve kayıklar yer alır. Yelkenli gemiler ise kalyon, burtun, barça, ağribar ve ateş gemisidir.⁹²⁰

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısında buharlı gemilerin devreye girmesine kadar gerek ticari, gerekse savaş gemilerinin yapımında muhtelif cins ağaç ve kereste kullanılmıştır. Ayrıca gemi yapımında kendirden yapılan çeşitli ip ve halatlar ile katran, zift, tente, yelken bezi, üstüğü, bez, kürek, lenger, demir ve bakır kullanılmıştır.⁹²¹

2.9.1. Bolu Sancağı ve Kazası'ndan Temin Edilen Kereste

Osmanlı donanmasında kullanılan kerestenin elde edildiği başlıca ağaçlar: meşe, çam, karaağaç, kestane, ceviz, şimşir, ıhlamur ve çınardır. Gemiler için

⁹¹⁸ Aydın Taneri, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri Kuruluş Devri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 321-322.

⁹¹⁹ İdris Bostan - Salih Özbaran, *Türk Denizcilik Tarihi I* (İstanbul: Deniz Basımevi, 2009), 121-319.

⁹²⁰ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire* (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 83-96.

⁹²¹ Mehmet Ali Ünal, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 9-13 Eylül 2002: Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: TTK Basımevi, 2005), 2(2)/913-914.

gerekli olan malzemeler tersâne emini ve yöre görevlileri tarafından temin edilerek tersâneye ulaştırılmaktadır.⁹²²

Tersâne-i Âmire dışında başka yerlerde inşa ettirilen gemilerin kerestesi ocaklık bölgelerden ve tüccarlardan devletin belirlediği fiyat ve orandan temin edilirdi. Ocaklık olarak belirlenen bölgeler devletin koruması altındadır, buralardan gelişigüzel kesim yapılması kesin olarak yasaklanmıştır.⁹²³

Osmanlı donanmasında, 17. yüzyılın sonlarına kadar tersânelerde inşa edilen kürekli gemiler yani kadırgalar kullanılırken 18. yüzyılda dış dinamiklerin zorlamasıyla yelkenli gemilere yani kalyonlara geçiş yaşanmıştır.⁹²⁴ Kalyonların Osmanlı donanmasında ön plana çıkmasını sağlayan Mezemorta Hüseyin Paşa'nın gayretleri ve 1701 yılında düzenlenen Bahriye Kanunnâmesi'dir.⁹²⁵ Yelkenli gemilerin yapımında kürekli gemilere oranla daha fazla kerestenin kullanımı 18. yüzyılda kereste teminini önemli hale getirmiştir.⁹²⁶ Küreği ve direği ile birlikte bir kadırganın ihtiyacı 56 bin akçelik kerestedir. Bir kalyon için ise 86 bin 210 akçelik 10 bin adet kadar kereste gerekmektedir.⁹²⁷

Osmanlı Devleti'nde; başkentin, ordunun, donanmanın iâşesi için bazı gelir kaynakları "ocaklık" olarak tahsis edilerek giderler karşılanmıştır. Tersâne-i Âmire masraflarına karşılık olarak âşâr ve örfî hâsılat dışında ocaklık gelirlerine cizye, mizan, harîr ve gümrük vergileri de tahsis olunmuştur. Devlet gemi yapımında uygun olan kerestelerin kesileceği bazı ormanlık alanları ocaklık statüsüne alarak buralardan halkın kereste kesmesini yasaklamıştır. 18. yüzyılda Bolu, Alaplı, Ereğli, Bartın (Amasra), Kurucaşile, Kidros, Cide, İnebolu, Kastamonu (Taşköprü), Tokat, Samsun, Alaçam, Bafra, Canik, Ayvacık, Terme, Ünye, Fatsa ve Ordu tersâne ocaklıkları arasında yer alan önemli bölgelerdir.⁹²⁸

⁹²² Resul Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", *Belleten Dergisi* 75/274 (Aralık 2011), 771.

⁹²³ Bostan, *XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, 109-110.

⁹²⁴ Mehmet Taş, "18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Kereste Temini ve Karşılaşılan Sorunlar", *Turkish Studies - History* 15(2) (2020), 678; Tahir Bilirli, "Osmanlı Donanma Gemileri İçin Viranşehir (Safranbolu) Sancağından Kereste Temini (1800-1850)", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 15/2 (Aralık 2020), 422.

⁹²⁵ Serdar Başaran – Levent Düzcü, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Denizciler Yelkenli ve Buharlı Çağın Emektarları* (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2016), 7-10.

⁹²⁶ Taş, "18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Kereste Temini ve Karşılaşılan Sorunlar", 680.

⁹²⁷ Bostan, *XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, 116.

⁹²⁸ Rümeyza Kars, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Karadeniz Bölgesi'ndeki Tersane Ocaklıklarının Osmanlı Donanması Açısından Önemi ve Askerî Lojistik Potansiyeli", *Geçmişten Günümüze Karadeniz'de Ulaşım*, ed. Mehmet Okur vd. (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2020), 120-124.

Bolu Sancağı içerisinde Düzce Kazası'ndaki Bataklı Ormanı ve Mekran Dağı, Melen Dağı, Eftânî Dağı; Mudurnu Kazası'nda Kazan Kazu Dağı, Elmacık Dağı; Abant'da Kozmakooğlu Dağı⁹²⁹ ve Bolu Kazası'nda Şadlı Yaylası, Büyük Yayla, Elmacık Yaylası, Abad Yaylası, Sarı Otluk Tersâne-i Âmire'ye ocaklık olarak bağlanan yerler arasında bulunmaktadır.⁹³⁰

16. ve 17. yüzyıllar boyunca Tersâne-i Âmire'nin ihtiyacı olan kereste Kocaeli bölgesindeki ormanlar tarafından karşılanmakla birlikte 17. yüzyıl ortalarına doğru bu bölgedeki kereste kaynakları oldukça azalmıştır. Bunun yanında kalyon sayısındaki hızlı artış kereste ihtiyacını arttırınca 1699 yılında Bolu'da keşif yapılarak ihtiyaç olan kereste Bolu ormanlarından temin edilmeye çalışılmıştır.⁹³¹ Yapılan keşifler sonucunda, Tefeni Gölü etrafında balta girmemiş serin, direk ve kalyon inşaatına elverişli kereste bulunan bir orman hazinesi olduğu bildirilmiştir. Eftânî (Tefen) Gölü, Milan Çayı vasıtası ile Karadeniz'e dökülmekteydi. Fakat denizden göle ancak sekiz saatlik mesafe gidilebiliyor diğer kısım ise suyun yer altından gitmesi nedeniyle kesiliyordu.⁹³² Ormanın sarp yerde olması nedeniyle nakil işinin ortaya çıkardığı zorluklar bu ormandan yeteri kadar istifade edilmemesine yol açmıştır.⁹³³

Kalyon kerestesinin temin edildiği en önemli bölgeler Bolu, Sinop ve Samsun bölgeleridir.⁹³⁴ Bu bölgelerdeki yetkililere gönderilen fermanlarda kalyon kerestelerinin düzgün ve işe yarar olması, kavak kerestesinin kullanılmaması ve kalyon direklerinin mutlaka köknar çamı olması şartı koşularak düzgün kereste kesiminin yapılmaması nedeniyle yaşanacak tamir masraflarının kendilerinden tazmin edileceği bildirilmiştir.⁹³⁵

18. yüzyılın başında Osmanlı donanmasında ikisi inşa hâlinde 27 adet kalyon bulunduğundan sayıyı 40'a tamamlayabilmek amacıyla 1701-1711 yılları arasında kerestelik ağaçlarının çok olması ve İstanbul'a yakınlığı nedeniyle Sinop

⁹²⁹ Yücel Özkaya, "XIX. Yüzyılda Mudurnu'nun Sosyal ve İktisadi Durumu", *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler 12-16 Eylül 1994* (Ankara: TTK Basımevi, 1999), 3/768.

⁹³⁰ Bekir Koç, "Osmanlı Devleti'ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 10 (1999), 146.

⁹³¹ Bostan, *XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, 117.

⁹³² Halil Sahillioğlu, "Tefen Gölünün 1699 da Etrafında Bulunan Bâkir Orman", *Çele Dergisi* 21 (Ocak 1965), 4.

⁹³³ Özkök, "Bolu Tarihi", 177.

⁹³⁴ Bostan - Özbaran, *Türk Denizcilik Tarihi 1*, 278.

⁹³⁵ İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008), 198.

Küplüağzı, Çayağzı ve Bolu'ya bağlı Akçaşehir'de kalyon yapımı kararlaştırılmıştır.⁹³⁶

Tersâne-i Âmire'nin ocaklığı olan Bolu Sancağı'ndan 1701 yılında inşa edilecek büyük mîri kalyon için temin edilen seren direği, çam tabanı, çam koğuşu, çam çubuğu ve vürdinar tahtasının bedelleri ve seren direklerini nakletmek için lazım olan camızların ücretleri olan 61 bin 300 akçe yani 160 akçe 1 esedi kuruş hesabıyla 383 esedi kuruş ve 5 adet Mısırî para Bolu Sancağı Voyvodaları el-Hac Ömer ve Ahmed'in iltizamında olan Bolu Sancağı Voyvodalığı ve Tevâbi' Mukâtaası malından karşılanmıştır. Mukâtaa malından alınan meblağ, 17 Nisan 1701 tarihinde Dîvân-ı Hümâyûn Kisedarı Abdulkerim'in adamı Hasan Ağa'nın elinden alınarak Edirne'de bulunan Hazîne-i Âmire defterlerine irad ve masraf olarak kaydedilmiştir.⁹³⁷

1703 yılında Bolu Kazası'na gönderilen ferman ile Tersâne-i Âmire'de yeni inşa edilecek bir kıta büyük kapudâne kalyonu için lazım olan 864 kıta çeşitli cins kereste ile 30 kıta sütun serenlerin kaza ahalisi tarafından münasip olan dağlardan kesilmesi ve nakledilmesi istenmiştir.⁹³⁸ Kereste kesimi ve nakli için Bolu Voyvodası el-Hac Ömer ve Viranşehirli Ahmed sorumlu tayin edilmişlerdir. Tersâne-i Âmire tarafından belirlenen çaplara göre kerestenin görevlendirilen marangoz eşliğinde kesilmesi emredilmiştir. Marangozun hizmetine verilen lazım gelen yevmiye ücretleri dâhil olmak üzere kereste kesim ve nakli için gerekli olan 156 bin 880 adet paranın kazanın nüzül bedellerinden, eksik kalan kısımlarının ise maktû mallarından 1116/1704-1705 senesine mahsup olmak üzere karşılanması istenmiştir. Kereste kesimi ve nakli ile ilgili derbentçi, köprücü, menzilci ve sair muaf ve muaf olmayan kesim ayrımı yapılmaksızın aynı oranda kaza ahalisinin hepsi sorumlu tutulmuş, konu ile ilgili yaşanacak her türlü özür ve bahanenin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.⁹³⁹ Tersâne-i Âmire'de inşa edilecek büyük kapudâne kalyonunun ihtiyacı olan kereste kesimi ve naklinin ihmal edilmemesi

⁹³⁶ Zeki Arıkan - Lütfü Sancar, Türk Denizcilik Tarihi 2 (İstanbul: Deniz Basımevi, 2009), 19.

⁹³⁷ BŞS (1111-1114), 86-b-4, (14 Za 1112/22 Nisan 1701).

⁹³⁸ 1704 yılında inşa edilecek kebir kapudâne kalyonu için Bolu Kazası'ndan kesilecek kerestenin kesim birim fiyatları; çüb-ı çapa-yı ser kalyon 150 para, çüb-ı kızak-ı kalyon 750 para, çüb-ı sütun-ı kalyon kerestesinin sütun-ı vasat (12,5 ve 12 kârış) olanı 47 kuruş ve sütun-ı kebir (14 kârış) olanı 60 kuruş, çüb-ı seren-i kalyon kerestesinin seren-i vasat (8 kârış) ve seren-i kebir (7 kârış) olanı 18 kuruş, çüb-ı döşek-i kalyon 45 para, çüb-ı eygü-i kalyon 45 para, çüb-ı pıraçol-ı kebir kalyon 45 para, çüb-ı ırgad-ı sagir kalyon 90 para, çüb-ı taban-ı koğuş-ı bellût-ı kalyon 265 paradır. BŞS (1114-1116), 13-b-1, (5 N 1115/12 Ocak 1704).

⁹³⁹ BŞS (1114-1116), 12-b-1, (20 S 1115/5 Temmuz 1703).

konusuna merkez tarafından çok önem verilmiş, Kadıasker Mehmed ve Defterdar Paşa tarafından Bolu Kadısı'na ayrı ayrı mektuplar gönderilmiştir.⁹⁴⁰ Gönderilen diğer bir ferman ile de kereste kesim ve nakline engel olanların tespit edilerek isimlerinin Dîvân-ı Hümâyün'a bildirilmesi istemiştir.⁹⁴¹

Bolu Kazası'nın 1116/1704-1705 senesinin 1.360 kuruşluk maktû malı ve 2 bin 252 kuruş ve 1 rub' nüzül bedeli toplamı olan 3 bin 612 kuruş, kesimi ve Karadeniz'deki iskeleye nakli ferman olunan çeşitli cins 894 adet kalyon kerestesinin ücretleri için havale edilmiştir.⁹⁴²

1705 yılında gönderilen fermanla kesimi ve nakli istenen kerestenin, Borlu Kazası sakinlerinden Kafiroğlu İbrahim, Borlu Kalesi Kethüdâsı el-Hac Salih, Borlu Kazası Tokatlıvıran Karyesi sakini Nâib Mehmed ve Onikidivan Kazası'na tabi Elma adlı karye sakini Bakiroğlu Hasan adlı şahısların ahaliyi kışkırtarak kesilmesine muhalefet ettikleri belirtilmiştir. Bunun üzerine Borlu Kasabası'na gelen Bostancıyan-ı Hassa hasekilerinden Ahmed ve Hacı Mehmed tarafından Nâib Mehmed ve "*Biz kereste kat' etmek ve çekmek bilmeyiz*" diyen yandaşları yakalanarak sorgulanmalarının ardından Samsun Kalesi'ne kalebend olarak gönderilmiştir.⁹⁴³

Bolu Kazası'ndan istenen kerestenin Tersâne-i Âmire'ye teslim edilmemesi üzerine, Tersâne-i Âmire kethüdâsı olan Abdullah teftiş için görevlendirilmiştir. Gönderilen ferman ile istenen kerestenin kesim ve naklinin yapılmamış olmasına rağmen Bolu Voyvodalarının tahta nakli için sefineleri 500 kuruşa tuttukları ile ilgili hüccet göndermeleri ve bu bedelin 150 kuruşunu kendileri verip kalan meblağı ise imdâdiyye namıyla Bartın İskeleye reislerinden ve halktan sâlyâne aldıkları haberlerinin gereği gibi teftiş edilmesi istenmiştir.⁹⁴⁴ 1706 yılında gönderilen ferman ile de Bolu Voyvodası Ahmed, Şemsi Paşazâde Mehmed, Alay Beyi Hasan ve âyandan Hüseyin Efendi tarafından kereste hususu için mübaşir tayin edilen Dergâh-ı Muallâm kapıcıbaşlarından el-Hac Hasan'dan

⁹⁴⁰ BŞS (1114-1116), 13-a-1, (15 Ra 1115/29 Temmuz 1703); BŞS (1114-1116), 14-b-1, (5 N 1115/12 Ocak 1704).

⁹⁴¹ BŞS (1114-1116), 13-b-1, (5 N 1115/12 Ocak 1704).

⁹⁴² BŞS (1114-1116), 15-b-2, (15 M 1117/9 Mayıs 1705).

⁹⁴³ BŞS (1114-1116), 16-a-1, (Evâhir M 1117/Mayıs 1705).

⁹⁴⁴ BŞS (1114-1116), 16-a-1, (Evâhir M 1117/Mayıs 1705).

geri vermek üzere aldıkları ve sadece 150 kuruşunu verdikleri 5 kese akçenin reâyâdan bir akçe dahi alınmadan geri alınması istenmiştir.⁹⁴⁵

1709 yılında Tersâne-i Âmire’de tamiri ferman buyurulan 20 kıta kalyon mühimmatı için Bolu Sancağı’ndan kesilmesi ve nakli ferman olunan 3 bin 974 adet kalyon kerestesi livâ-i mezburda vaki yazıyüzü ve sahil yüzü kazalarına tevzi olunmuştur.

Tablo 2.16. 1709 yılında tamir edilen 20 kıta kalyon için Bolu Sancağı’ndan temin edilen kereste türleri ve adetleri

	Kaza	Kereste Türleri (kıta)	Toplam (kat’an)
Yazı Yüzü Kazaları	Bolu	koğuş-ı çam (35), taban-ı koğuş-ı bellût (5), pıraçol-ı kebir (10), pıraçol-ı pladre (20), haçlık-ı karaağaç (3), mavule-i karaağaç (2), eğri-i değirmen (60), vürdinar-ı delikli çam (15), vürdinar-ı bellût tahtası (5), çapa-i ser (9), çapa-i timur (5), babalık-ı bellût (2), kütük başı (5)	176
	Mudurnu	koğuş-ı çam (25), taban-ı koğuş-ı bellût (5), pıraçol-ı kebir (10), pıraçol-ı pladre (15), ıskarmoz iki voltalı (38), vürdinar-ı delikli çam (10), vürdinar-ı bellût tahtalık (5), çapa-i timur (15), kütük başı (5), haçlık-ı karaağaç (3)	131
	Mengen	koğuş-ı çam (5), pıraçol-ı kebir (5), pıraçol-ı pladre (8), vürdinar-ı bellût tahtalık (3), sütun-ı kebir karaağaç (10), maymuncuk-ı sagır (3), maymuncuk-ı kebir (2), eğri-i tahta (5), elvâh-ı tob karaağaç (5)	46
	Çağa	koğuş-ı çam (5), pıraçol-ı kebir (5), pıraçol-ı pladre (10), vürdinar-ı bellût tahtalık (4), vürdinar-ı delikli çam (5), dingillik-i karaağaç (20), sütun-ı kebir karaağaç (10), maymuncuk-ı kebir (2), eğri-i tahta (3)	64
	Dörtdivan	koğuş-ı çam (4), pıraçol-ı kebir (5), pıraçol-ı pladre (10), vürdinar-ı bellût tahtalık (3), vürdinar-ı delikli çam (5), dingillik-i karaağaç (12), sütun-ı kebir karaağaç (10), maymuncuk-ı kebir (2)	51
	Gerede	koğuş-ı çam (14), taban-ı koğuş bellût (3), pıraçol-ı kebir (5), pıraçol-ı pladre (7), vürdinar-ı delikli çam (10), vürdinar-ı bellût tahtalık (5), tekerlik-i karaağaç (14), yeke-i karaağaç (1), maymuncuk-ı kebir (3), tulumba-i çam (3), sütun-ı kebir karaağaç (20), haçlık-ı karaağaç (4)	89
	Viranşehir	çıbık-ı bellût (20), yazulık-ı ihlamur (40), taban-ı çifte aynalık (25), vürdinar-ı bellût tahtalık (3), yarma-i siyah (45), elvâh-ı ağa (1250), elvâh-ı çam (250), sarık-ı tob (200), eğri-i tahta (2)	1860
	Şehâbeddîn	çıbık-ı bellût (10), yazulık-ı ihlamur (40), taban-ı çifte aynalık (25), vürdinar-ı bellût tahtalık (3), dingillik-i karaağaç (20), sütun-ı kebir karaağaç (5), maymuncuk-ı kebir (2), eğri-i tahta (2)	107
	Ulak	Koğuş-ı çam (5), pıraçol-ı pladre (30), vürdinar-ı delikli çam (2), vürdinar-ı bellût tahtalık (7), sütun-ı kebir karaağaç (20), maymuncuk-ı kebir (2), ırgad-ı karaağaç (1), eğri-i tahta (2)	69

⁹⁴⁵ BŞS (1116-1119), 72-a-2, (Evâsıt R 1118/ Temmuz 1706).

Tablo 2.16. (Devam)			
Kızılbil	koğuş-ı çam (3), pıraçol-ı pladre (20), vürdinar-ı bellût tahtalık (7), dingillik-i karaağaç (20), sütun-ı kebir karaağaç (10), maymuncuk-ı kebir (2)	62	
Aktaş	pıraçol-ı pladre (20), vürdinar-ı bellût (5), sütun-ı kebir karaağaç (9), ırgad-ı karaağaç (1), elvâh-ı tob karaağaç (5)	40	
Taraklıborlu	koğuş-ı çam (20), taban-ı koğuş-ı bellût (4), ıskarmoz bir voltalı (38), vürdinar-ı delikli çam (15), vürdinar-ı bellût tahtalık (7), mavule-i karaağaç (1), çapa-i timur (5), eğri-i tahta (6)	96	
Yörükân-ı Taraklıborlu	koğuş-ı çam (3), vürdinar-ı bellût tahtalık (3), dingillik-i karaağaç (20), vürdinar-ı delikli çam (2), sütun-ı kebir karaağaç (10)	38	
Eflânî-i Borlu	koğuş-ı çam (10), taban-ı koğuş-ı bellût (3), vürdinar-ı delikli çam (15), vürdinar-ı bellût (10), mavule-i karaağaç (5)	43	
Pavlî-i Bolu	koğuş-ı çam (5), pıraçol-ı pladre (15), vürdinar-ı delikli çam (4), vürdinar-ı bellût tahtalık (8), kol-ı kayalık (2), eğri-i tahta (2), tekerlek-i karaağaç (7), sütun-ı kebir karaağaç (11), elvâh-ı tob karaağaç (5)	59	
Kıbrıs	koğuş-ı çam (5), pıraçol-ı pladre (15), vürdinar-ı delikli çam (3), vürdinar-ı bellût tahtalık (7), kol-ı kayalık (2), eğri-i tahta (2), tekerlek-i karaağaç (7), sütun-ı kebir karaağaç (10)	51	
Dodurga	koğuş-ı çam (1), vürdinar-ı bellût tahtalık (10), vürdinarçık-ı çam (32), eğri-i tahta (2)	45	
Sahil yüzü kazaları	Ovayüzü	ıskarmoz bir voltalı (10), ıskarmoz iki voltalı (10), çapa-yı ser (2), kol-ı kayalık (4)	26
	Ulus	ıskarmoz bir voltalı (12), ıskarmoz iki voltalı (12), çapa-yı ser (2), kol-ı kayalık (4), eğri-i tahta (3), pâre-i bodoslama (2)	35
	Amasra	taban-ı koğuş-ı bellût (18), elvâh-ı tob karaağaç (5), çapa-yı ser (2)	25
	Onikidivan nam-ı diğer Bartın	taban-ı koğuş-ı bellût (20), pıraçol-ı kebir (15), pıraçol-ı pladre (10), eğri-i tahta (1), çapa-yı ser (1), elvâh-ı tob karaağaç (5), dingillik-i karaağaç (5), tekerlek-i karaağaç (7)	64
	Gölpazarı	taban-ı koğuş-ı bellût (15), pıraçol-ı kebir (15), pıraçol-ı pladre (10), eğri-i tahta (1), dingillik-i karaağaç (5), tekerlek-i karaağaç (5)	51
	Hisarönü	gönder-i kalafat (50), eğri-i tahta (2), çapa-yı ser (1), taban-ı çifte aynalık (20), elvâh-ı tob karaağaç (5)	78
	Çarşamba	koğuş-ı çam (15), eğri-i tahta (2), çapa-yı ser (1), elvâh-ı tob karaağaç (5), tekerlek-i karaağaç (10)	33
	Yedidivan nam-ı diğer Penşenbe	koğuş-ı çam (20), eğri-i tahta (2), çapa-yı ser (1), elvâh-ı tob karaağaç (5)	28
	Yılanluca	koğuş-ı çam (10), eğri-i tahta (2), çapa-yı ser (1), yazulık-ı ihlamur (10)	23
	Zerzene	pıraçol-ı kebir (20), pıraçol-ı pladre (10), ıskarmoz bir voltalı (5), ıskarmoz iki voltalı (5), eğri-i tahta (3), çapa-yı ser (1), yazulık-ı ihlamur (10)	34
	Göcenos	pıraçol-ı kebir (10), ıskarmoz bir voltalı (5), ıskarmoz iki voltalı (5), eğri-i tahta (2), çapa-yı ser (1), vürdinar-ı delikli çam (1)	24
	Devrek	koğuş-ı çam (30), elvâh-ı tob karaağaç (5), dingillik-i karaağaç (8), ıskarmoz bir voltalı (5), ıskarmoz iki voltalı (5), eğri-i tahta (2)	55
	Dirgine	koğuş-ı çam (5), eğri-i tahta (1), çapa-yı ser (1)	7

Tablo 2.16. (Devam)		
Yenice-i Eflâgân	koğuş-ı çam (30), sütun-ı karaağaç (20), eğri-i tahta (2)	52
Bendereğli	vürdinar-ı bellût tahtalık (30), dingillik-i karaağaç (40), eğri-i tahta (3), çapa-yı ser (2)	75
Samako	pıraçol-ı kebir (25), vürdinarçık-ı çam (30), eğri-i tahta (2), çapa-yı ser (1)	58
Akçaşehir	çıbık-ı bellût (20), tulumba-i çam (4), babalık-ı bellût (1), ırgat-ı karaağaç (1), eğri-i tahta (2), çapa-yı ser (2), elvâh-ı tob karaağaç (5)	35
Konrapa	haçlık-ı karaağaç (5), maymuncuk-ı sagir (5), eğri-i değirmen (20), yarma-i siyah (15), yeke-i karaağaç (2), babalık-ı bellût (1), ırgat-ı karaağaç (1), eğri-i tahta (1), çapa-yı ser (1), mavule-i karaağaç (1), taban-ı koğuş (2)	54
Üskübü	haçlık-ı karaağaç (5), maymuncuk-ı sagir (7), eğri-i değirmen (20), yarma-i siyah (15), yeke-i karaağaç (2), babalık-ı bellût (1), eğri-i tahta (3), çapa-yı ser (3), mavule-i karaağaç (1)	57
Tefen	Taban-ı çifte aynalık (55), gönder-i kalafat (50), sütun-ı kebir karaağaç (5), ırgat-ı karaağaç (1), eğri-i tahta (2)	113
Toplam		3.974

Tablo 2.16’da görüldüğü üzere Tersâne-i Âmire’de bulunan 20 kıta kalyonun tamiri için gerekli olan kerestenin büyük miktarı Viranşehir Kazası’ndan, en az kereste ise Dirgine Kazası’ndan temin edilmiştir. Ferman buyrulduğu hâlde Bolu taraflarından kesilmesi mümkün olmayan 50 kıta lata ve 100 kıta sütun ve serenin mübaşir Mehmed Ağa’nın önerisi ile İnebolu ve Gerdos taraflarından kesilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁴⁶ Bolu Sancağı içinde Bolu Kazası’nın kesim ve nakil yükümlüsü olduğu kereste türleri⁹⁴⁷ içerisinde koğuş-ı çam adı verilen ve gemilerin kemer ya da omurga gibi aksamını teşkil eden ağaçlara benzeyen dört köşe yontulmuş uzun serenlerin maliyeti en yüksek kereste türü olduğu görülmüştür.⁹⁴⁸ 1709 yılında Bolu Sancağı’na gönderilen ferman ile daha önce kesim ve nakli istenen, bedelleri ödenen 50 kıta lata (dar ve uzun kereste) ve 100 kıta sütun ve serenin hâlâ Tersâne-i Âmire’ye gönderilmemesinden dolayı konunun araştırılması, kereste kesim ve naklinin bir an önce yapılması için mübaşir atandığı görülmektedir.⁹⁴⁹

⁹⁴⁶ BOA, *KK.d.*, No. 5661, 2-3, (1 Ca 1121/9 Temmuz 1709).

⁹⁴⁷ Koğuş-ı çam kerestesinin birim kesim fiyatı 200 para, taban-ı koğuş-ı bellût 330 para, pıraçol-ı kebir 60 para, pıraçol-ı pladre 35 para, haçlık-ı karaağaç 130 para, mavule-i karaağaç 700 para, eğri-i değirmen 5 para, vürdinar-ı bellût 135 para, çapa-yı ser 200 para, çapa-yı timur 70 para, babalık-ı bellût 400 para, kütük başı 125 paradır. *BŞS (1119-1122)*, 36-b-1, (4 Ş 1121/9 Ekim 1709).

⁹⁴⁸ Taş, “18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Kereste Temini ve Karşılaşılan Sorunlar”, 680.

⁹⁴⁹ *BŞS (1119-1122)*, 38-a-2, (10 L 1121/13 Aralık 1709).

2.9.2. Bolu Kazası'dan Kereste Nakli

Bartın, Ereğli, Alaplı, Akçaşehir, Kefken gibi merkezlerde yapılan kalyonlar için Bolu ormanlarından temin edilen vürdinar ve seren keresteleri Sakarya, Mudurnu Suyu, Melen, Filyos veya Bartın Çayı vasıtasıyla denize kadar taşınyordu. Tersâne-i Âmire'nin İznik kolu için Bolu, Konrapa, Akyazı, Ab-Safi ve Sapanca dağlarından kesilen keresteler, mîrî yani devlet ormanlarından görevlendirilmiş öküz arabaları ile İzmit Tersânesi'ne nakledilmekteydi.⁹⁵⁰

1700 yılında Bolu kadısı, Bolu voyvodası, Bolu kethüdâyeri, Bolu yeniçeri serdarı ve âyan-ı vilâyetten Şemsi Paşazâde Mehmed ve Esed Bey'e yazılan fermanla Tersâne Emîni Halil refakatinde Eftânî Gölü ve Milan etraflarında Karasu Kazası sınırları içerisinde yer alan dağlardan daha önce kesilmesi istenen kalyon kerestesinden Tersâne-i Âmire'nin acil ihtiyacı olan 100 adet büyük sütun (direk), 110 adet seren ve sair kerestenin nakli için Bolu Kazası'ndan öküzçüleri ile birlikte 100 çift camız öküzünün tedarik edilmesi istenmiştir.

Tablo 2.17. 1700 yılında Bolu Kazası'ndan temin edilen camız öküzlerinin taşıma ücretleri

Kereste Türü	Kereste (adet)	Kerestenin Kaddî (uzunluğu) (zirâ')	Kerestenin Devri (kalınlığı) (karış)	Taşıma Ücreti (adet fiyatı)
Sütun-ı Kebir	100	35 ve 42	13 ve 14	50 kuruş
			10, 11 ve 12	40 kuruş
Seren-i Kebir	110	35 ve 42	9	25 kuruş
			7	15 kuruş

Tablo 2.17'de belirtilen kerestelerin taşıma ücretlerinin üçte birinin kereste emîni tarafından ödenmesi, geri kalan kısmının ise 1113/1701-1702 senesine mahsup olmak üzere Bolu Kazası avârız ve nüzül bedellerinden takas olunması istenmiştir. Kereste nakli ile ilgili bütün kaza halkı yükümlü kılınmış ve askerîlik, muaflik veya Müslimlik iddiaları gibi bahanelerin kabul edilmeyeceği

⁹⁵⁰ Konukçu, "Bolu Tarihi", 86.

belirtilmiştir. Kereste nakline mani olanların ise isimlerinin Dersaadet'e bildirilmesi istenmiştir.⁹⁵¹

Kereste naklinin sorunsuz bir şekilde halledilmesine çok önem verilerek aynı konu ile ilgili gönderilen fermanın yanında sadrazama da mektup gönderilmiş,⁹⁵² Bolu Kazası'nın âyanları ve ahalisinin ortak kararı ile muaf ve muaf olmayan hânelerinin her 4,5 hânesi üzerine bir çift camız öküzü ve bir nefer öküzcü belirlenmiştir. Kereste nakline gönderilecek öküzcü ve camız öküzlerinin listesinin yer aldığı defter, Kereste Emîni Halil Ağa'ya teslim etmek üzere Bolu Voyvodası Vekili el-Hac Osman Ağa tarafından tutulmuştur. Belirlenen her nefer öküzcü için kendi karyesi dışında başka bir karye ahalisi kefil olmuştur.⁹⁵³ Ayrıca kaza ahalisi Kereste Emîni Halil Ağa'ya 150 kuruş, Öküzçüler Şeyhi Ramazan'a ise 33 kuruş ve 1 semen vermiştir.⁹⁵⁴ 100 çift camız öküzün nakli için ahalinin kararıyla verilen 788 kuruşun 105 kuruşu kazanın menzilhânelerine, kalan 683 kuruş ise diğer kaza masrafları ile birlikte kazanın avârizhânelerine yüklenmiştir.⁹⁵⁵

18. yüzyılda Bolu kerestesinden sadece tersânenin ihtiyacı için faydalanılmamış, ayrıca tüfenkhâne için gerekli tüfenklerin kundaklarının yapımında⁹⁵⁶ ve İstanbul'da bulunan Eski ve Yeni Saray'ın odun gereksiniminde de kullanılmıştır.⁹⁵⁷ Bolu'da oluşturulan özel meşe ormanlarından elde edilen kömür İstanbul ve Saray'a gönderilmekteydi. Bolu kerestesi, Bolulu tüccarlar tarafından İstanbul pazarına İzmit veya daha elverişli olan Akçaşehir İskeleleri yoluyla gönderilmekte ve orada belli yerlerde satılmaktaydı. İstanbul'da sık sık yaşanan yangınlar Bolu'dan sürekli kereste nakliyatını gerekli kılmış ve bunun için öküz arabaları ile İzmit, Akçaşehir, Alaplı, Ereğli ve Bartın iskelelerine indirilen keresteler, yelkenlilerle İstanbul'a gönderilmekteydi. Akçaşehir'de

⁹⁵¹ BŞS (1111-1114), 97-a-5, (16 R 1112/30 Eylül 1700).

⁹⁵² BŞS (1111-1114), 97-b-1, (16 R 1112/30 Eylül 1700).

⁹⁵³ BŞS (1111-1114), 96-a-1, (17 R 1112/1 Ekim 1700).

⁹⁵⁴ BŞS (1111-1114), 92-a-1, (11 B 1112/22 Aralık 1700).

⁹⁵⁵ BŞS (1111-1114), 87-b-1, (24 Za 1112/2 Mayıs 1701).

⁹⁵⁶ Özkaya, "XIX. Yüzyılda Bolu", 7-9.

⁹⁵⁷ Orhonlu, "Bolu", 6/277.

hususî kereste depoları vardı. Tahtalar burada ızgaralanarak kurutulur ve daha da sertleşmiş, hafiflemiş olarak İstanbul piyasasına arz edilirdi.⁹⁵⁸

18. yüzyılda olduğu gibi 19. yüzyılda da Bolu Sancağı kalyon yapımında önemli bir kereste deposudur. Özellikle Adliye, Necm-i Şevket gibi kalyonların yapımında kullanılan kerestenin büyük bir kısmı Bolu Sancağı'ndan temin edilmiştir.⁹⁵⁹

18. yüzyılda gemi yapımında kullanılan kendirin de Bolu'dan temin edildiği görülmektedir.⁹⁶⁰ Ayrıca gemiler için önemli olan zift ve katran vermekle yükümlü olan yerler içinde Bolu Sancağı da yer almaktadır. 19. yüzyılda Bolu Sancağı ve kazalarından Ereğli, Devrek ve Dirgine'den yıllık toplam 10 bin kantar zift ve katran talep edilmekteydi.⁹⁶¹

2.9.3. Bolu Kazası'ndan Kürekçi Temini

Osmanlı donanmasında yelkenli döneme geçilinceye kadar gemileri hareket ettirebilmek için büyük miktarda kürekçiye ihtiyaç duyulmakta, görev alan kürekçiler, hod-girifte kürekçi, mîrî esirler, satın alınan esirler ve kürek cezasına çarptırılan mücrimler dışında avâriz karşılığı ocaklık şeklinde temin edilmekteydi.⁹⁶² Kürekçilerin toplanması ve yetkililere teslim edilmesi kadıların sorumluluğundaydı. Kürekçi fermanı ile birlikte fermanda belirtilen şartları taşıyanlar kazanın idari birimlerine taksim edilir ve her karye, divan, nahiye, mahalle veya cemaat kendi üzerine düşen kürekçiyi çıkarır veya hâne sayısı az gelirse bir başka birim ile birleşerek birbirini tamamlardı. Kürekçilerin maaşı kürekçi çıkaran avâriz hâneleri arasında taksim edilir ve ödenirdi. Ayrıca kürekçilerin kaçmayacağına dair kefiller de belirtilirdi. Kefiller böyle durumda kürekçi bedelini tazmin etmeyi taahhüt ederdi.⁹⁶³ Bolu'dan temin edilen

⁹⁵⁸ Konukçu, "Bolu Tarihi", 77-86.

⁹⁵⁹ Levent Düzcü, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2017), 73-76.

⁹⁶⁰ Kars, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Karadeniz Bölgesi'ndeki Tersane Ocaklıklarının Osmanlı Donanması Açısından Önemi ve Askerî Lojistik Potansiyeli", 128.

⁹⁶¹ Düzcü, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)*, 307.

⁹⁶² Bostan, *XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, 187.

⁹⁶³ İdris Bostan, "Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 37 (2001-2002), 60-63.

kürekçilere de kefil olanların isimleri düzenli bir şekilde kaydedilmiştir.⁹⁶⁴ Kürekçilerin gelmesi geciktiği takdirde bu defa Dîvân-ı Hümâyun'dan kürekçi ihraç edilecek mahallerin beylerbeylerine, sancakbeylerine veya bizzat kadılarına maliye hükümlerini tasdik ve teyid eder mahiyette yeni hükümler gönderilirdi. Bu hükümlerin yazıldığı yerlerden, 16. yüzyılda kürekçi temin edilen yerler içinde Bolu da bulunmaktaydı.⁹⁶⁵

16. yüzyılda Kütahya ve Bolu piyadeleri, Bolu ve Teke müsellemlerinin bir nevbetlisi 6 ay süre ile Tersâne-i Âmire hizmetinde görev almışlardır.⁹⁶⁶ Aynı şekilde Canik, Kastamonu ve Bolu livâlarındaki müsellemler Sinop Limanı'nda tersâne ve gemi işlerinde kullanılmışlardır.⁹⁶⁷

Bolu Sancağı, Tersâne-i Âmire'nin kürekçi ocaklığıdır.⁹⁶⁸ 1613 yılında Bolu Sancağı'ndan her 7 hânedan bir kürekçi alınmaktayken 1672-1673 yıllarında her 10 hânedan bir kürekçi alınmaya başlanmıştır. 1603-1672 yılları arasında ocaklık kürekçi veren sancaklar içinde 13 bin 169 kürekçi ile en fazla Bolu gelmekteydi. Zamanla ocaklık kürekçi veren sancakların sayısı azalmış ve 1671 yılında sadece Bolu ve Kastamonu kalmıştır.⁹⁶⁹

18. yüzyılın ilk yarısında da Bolu Sancağı, Tersâne-i Âmire'nin ocaklığı olup kürekçi bedelleri avâriz-ı kürekçiyân tabiri ile Bolu Kazası'nın avâriz bedellerinden karşılanmaktaydı. 1700 senesinde kazanın 394 avârizhâneleri karşılığında 1113/1701-1702 senesine mahsup olmak üzere her 10 hânesinden bir nefer güçlü, kuvvetli ve tuvana aynı kürekçilerin Tersâne-i Âmire'ye teslim edilmesi ve kürekçi seçimleri yapılırken hastalıklı ve çocuk olanlarla akıl sağlığı yerinde olmayanların yazılmamasına dikkat edilmesi istenmiştir. Gönderilen fermana ayrıca kürekçi bedeli olarak her nefere kanun üzere 3 bin akçe harcırah verilmesi, her bir hânedan bedel-i muâvenet⁹⁷⁰ ücreti için 80 akçe ve tersâne harcı için 15 akçe alınması emredilmiştir. Bolu Kazası'nın 394 avârizhânesinden 39 aynı kürekçi belirlenmiş ve kalan 4 kûsur hâne için ise hâne başı 500 akçeden 2

⁹⁶⁴ BŞS (1111-1114), 89-a-1, (Evâhir L 1112/Nisan 1701).

⁹⁶⁵ Bostan, XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, 189.

⁹⁶⁶ Bostan, XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, 81.

⁹⁶⁷ Hâki Aydın, "Bolu'dan Tersane Hizmetine Sevki Edilen Müsellemler", Çele Dergisi 36 (Nisan 1966), 14.

⁹⁶⁸ BŞS (1119-1122), 39-b-1, (17 Z 1122/6 Şubat 1711).

⁹⁶⁹ Bostan, XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, 193-194.

⁹⁷⁰ Bedel-i muâvenet, gemilerin finansmanı için her hânedan 80 akçe olarak alınan bir vergidir. Bostan, XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, 116.

bin akçe bedelin tahsil edilmesi buyurulmuştur. Hânelerin bedel-i muâvenet ücreti ile birlikte küsur hânelerin bedellerinin toplamı 304,5 kuruş ve 1 rub‘ etmektedir.⁹⁷¹ Tersâne-i Âmire Mevkufât Kalemî tarafından 304,5 kuruş ve 1 rub‘ teslim alınarak karşılığında tezkire verilmiştir.⁹⁷²

1701 senesinin Nisan ayında ise bir önceki senenin hesabı görülmüş olup kürekçi temini ile ilgili bütün ödemeler sicil defterinde kayıt altına alınmıştır.⁹⁷³

Tablo 2.18. 1701 yılına ait Bolu Kazası avâriz-ı kürekçiyân defteri ve masraf dökümü listesi

Defter-i hâne-i avâriz-ı kürekçiyân Kaza-i Bolu der Livâ-i hod el-vaki sene 1113/1701-1702	
Kaza-i Bolu der Livâ-i Hod	
Hâne: 381 ve 1 rub‘ (beher hâne 10, küsur hâne 1)	Kürekçi 38
Küsur hâne 1 ve 1 rub‘ Beher hâne 500 akçe	625 akçe
Bedel-i muâvenet fi 80 akçe	30.500 akçe
Bedel-i muâvenet akçesi toplamı	31.125 akçe olup, 283 esedi kuruştur. (110 akçe 1 esedi kuruş hesabı)
Harc-ı tersâne (beher hânedan 15 akçe)	5.715 akçe olup, 52 esedi kuruştur.
Ferman getiren Kapudan Paşa hazretleri çukadarı Mustafa Ağa’ya cümle marifetiyle verilen	50 kuruş
Çukadar Mustafa Ağa yanında bulunan tersâne çavuşuna cümle marifetiyle verilen	20 kuruş
Kürekçileri Tersâne-i Âmire’ye götürüp teslim edecek adama verilen ücret	35 kuruş
Molla Efendi Hazretleri’ne cümle marifetiyle verilen	40 kuruş
Harc-ı Mahkeme cümle marifetiyle verilen	40 kuruş
Kürekçiler teslim edildiğinde verilen temessük akçesi	10 kuruş
Cem’an	530 kuruş
Bundan akdem garipler ile âsitâneye giden Ramazan’a verilen	16 kuruş
1,5 hâne tenzil olunmağla kürekçi ücreti	6 kuruş
Bayrak, mehter ve kurban akçesi	2,5 kuruş

Kürekçi temini ile ilgili yapılan bütün masraflar ahalinin ortak kararı ile kaza ahalisi üzerine avâriz bedelleri karşılığında tevzi edilmiştir. Tablo 2.18’deki hesap dökümü ardından hâne sayılarına göre karyelerden belirlenen kürekçi isimleri ve verilen ücretler de sicil defterine kaydedilmiştir.⁹⁷⁴

⁹⁷¹ BŞS (1111-1114), 90-a-2, (8 Ca 1112/20 Kasım 1700).

⁹⁷² BŞS (1111-1114), 86-b-3, (28 L 1113/28 Mart 1702).

⁹⁷³ BŞS (1111-1114), 90-b-1, (Evâhir L 1112/4 Nisan 1701).

⁹⁷⁴ BŞS (1111-1114), 89-a-1, (Evâhir L 1112/4 Nisan 1701).

1703 yılında denize çıkacak olan Donanma-yı Hümâyun'un şayikaları için 1115/1703-1704 senesine mahsup olmak üzere 393 ve 1 rub' avâriz hânelerinden 39 ayni kürekçi belirlenmiştir. Tersâne-i Âmire Emîni Yusuf Efendi'nin gönderdiği vekili Yusuf Ağa ile birlikte kaza ahali mahkeme önünde 39 neferin bedelleri ve avârizına zam olunan muâvenet bedeli ve tersâne harcı olmak üzere 1.900 kuruşa hesap görmüştür. Yapılan hesaba Yusuf Ağa'nın ücreti de dâhil edilerek kazanın avârizhânesi başına 5 kuruş, 5 semen ve 1 cedîd para isabet etmiştir.⁹⁷⁵ Aynı şekilde 1708 yılında gönderilen ferman ile 1120/1708-1709 senesine mahsup olmak üzere Bolu Kazası'nın 376 ve 1 rub' avârizhânesi karşılığında 37 nefer ayni kürekçinin belirlenip nevruzdan önce Tersâne-i Âmire'ye teslim edilmesi istenmiştir. Kürekçi bedeli olarak her nefere 3 bin akçe harcırah belirlenmiştir. Gönderilen fermanla 110 akçenin 1 ayni esedi kuruşa; eşrefî cedîd ve Frengi altınının 2,5 kuruşa; Macar altınının 2 kuruş ve bir rub' a; halis ayar 40 paranın ise 1 kuruşa karşılık geldiği belirtilmiştir.⁹⁷⁶

1120/1708-1709 senesine mahsup olmak üzere Bolu Kazası'nın kürekçi bedeli 302,5 kuruş olarak belirlenmiştir.⁹⁷⁷ Bolu Kazası halkı kendi rızaları ile Bolu Mahkemesi önünde 37 nefer kürekçinin ve küsur 6 ve 1 rub' hânenin bedelleri, hânelerin muâvenet bedeli akçesi, tersâne harcı ve vekilin tahsildarlık ücreti olmak üzere 1.900 kuruşu Tersâne-i Âmire Emîni Hüseyin Ağa'nın Vekili Ali Ağa'ya nakit olarak teslim etmişlerdir. Ödenen 1.900 kuruşa 117 kuruş vilâyet harcı da eklenerek toplamda oluşan 2 bin 17 kuruşluk meblağ, Bolu Kazası avârizhânelerine dağıtılmış, her hâneye 5,5 kuruş ve 3 cedîd para isabet etmiştir.⁹⁷⁸ Aynı şekilde 1709 yılında da 1122/1710-1711 senesine mahsup olmak üzere 37 ayni nefer belirlenmiş⁹⁷⁹ ve Bolu Kazası kürekçi bedeli 303 kuruş tutmuş, tüm masraflar dâhil olmak üzere 2 bin 8 kuruş nakit kürekçi bedeli Bolu Kazası avârizhânelerine taksim edilmiştir.⁹⁸⁰

⁹⁷⁵ BŞS (1114-1116), 9-a-2, (25 L 1114/14 Mart 1703).

⁹⁷⁶ BŞS (1119-1122), 14-b-1, (14 L 1119/8 Ocak 1708).

⁹⁷⁷ BŞS (1119-1122), 20-a-1, (15 Za 1120/26 Ocak 1709).

⁹⁷⁸ BŞS (1119-1122), 15-a-1, (15 Za 1119/7 Şubat 1708).

⁹⁷⁹ BŞS (1119-1122), 50-a-2, (23 N 1121/26 Kasım 1709).

⁹⁸⁰ BŞS (1119-1122), 50-b-1, (2 M 1122/3 Mart 1710).

Tersâne-i Âmire'nin ocaklığı olan Bolu Kazası'nın, kürekçi temininde yükümlülüğünü 1704 yılından itibaren nakdi olarak yerine getirdiği görülmektedir.

2.10. Bolu Kazası'nda Ziraat ve Hayvancılık

Tarımsal faaliyetler fiziki ve doğal şartlar doğrultusunda çeşitli alanlarda yapılabilmektedir. Tarımsal ürünlerin üretimi, ekim alanları ve ekonomik değerleri yöreden yöreye farklılık göstermektedir. Ülkemizde buğday üretimi temel besin maddesi olması nedeniyle ön planda gelmekte, bunun yanında çeşitli tarım ürünleri de üretilmektedir. Hayvancılık ise köylü-kentli bütün Türk halkının günlük geçimlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle her ailenin malı ve mülkü arasında sırf kendi ihtiyacı için birkaç inek, koyun ve keçi gibi sağmal hayvan bulunmaktadır. Ayrıca deve, at, katır, eşek gibi taşıma işlerinde kullanılan hayvanların ve tarımda çekme gücünden yararlanan camız (susığı) ve öküzün pazarlarda yüksek değerleri bulunmaktadır.⁹⁸¹

Ormancılık faaliyetleri ile ön plana çıkan Bolu, aynı zamanda geniş ve verimli ovası sayesinde tarımsal faaliyetlerin de yapıldığı bir memleketdir. Kaza genelinde tarım ile uğraşan aile sayısı çok olmasına rağmen tarıma elverişli toprakların yetersiz kalması ve yapılan tarımın verimsiz olması ailelerin tarımsal gelirlerinin düşük olmasına neden olmuştur. Bunun yanında dağlar arasında bulunan düzlük alanların azlığı ve hayvancılığa müsait bir doğaya sahip olması, yaygın otlakların bulunması özellikle kırsal kesimde hayvancılığı ön plana çıkarmıştır. Ayrıca koşum hayvanlarının çokluğu, yöre halkının nakliye gelirlerini de artırmıştır.

16. yüzyılda Bolu Sancağı'nda en fazla üretimi yapılan buğdaydan sonra sırası ile arpa, kapluca, darı, alef, çavdar, burçak, fiğ, nohut, mercimek ve mürdük üretimi yapılmaktadır. Ayrıca ceviz, kestane, elma, armut, sarımsak, soğan, safran, keten ve kinnâb (kenevir) üretimi de dikkati çekmektedir.⁹⁸²

⁹⁸¹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 506.

⁹⁸² Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 146-149.

18. yüzyılın ilk yarısında tarımsal faaliyetler kazanın çevresindeki ovada ve kırsal kesimlerde yer alan tarlalarda gerçekleştirilmektedir. Bolu'da tarım amaçlı tarlaların yanında çayır, bostan ve bahçe türü yerler de kullanılmaktadır. Temel besin maddesi olan buğdayın yanında arpa, kapluca, çavdar, karıklı, fiğ, burçak ve darı gibi tahıllar; nohut, mercimek, pirinç, mısır gibi bakliyatlar;⁹⁸³ ceviz, kiraz, erik, elma, armut, ahlat, üvez, üzüm, dağ çileği gibi meyveler ve çeşitli sebzelerin tarımı yapılmaktadır.⁹⁸⁴ Ayrıca keten, kenevir, haşhaş ve tütün gibi iktisadi değeri olan ve dokumacılıkta kullanılan zirai ürünlerin ekimi de gerçekleştirilmektedir. Buğday, arpa ve kapluca sancak ve kazanın her yerinde yetiştirilmektedir.

Tablo 2.19. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda hububat fiyatları

Hububatın Adı	Birimi	Fiyatı	Belge Numarası
Şa'ir	5 keyl	2,5 kuruş	BŞS (1111-1114), 9-a-2, (16 Ş 1111/6 Şubat 1700)
Kapluca	5 keyl	1,5 kuruş	BŞS (1111-1114), 18-b-1, (16 Ca 1112/29 Ekim 1700)
Bulgur	1 şinik	0,5 kuruş	BŞS (1111-1114), 50-a-2, (22 C 1113/24 Kasım 1701)
Çavdar buğdayı	6 keyl	4 kuruş	BŞS (1111-1114), 50-b-1, (28 C 1113/30 Kasım 1701)
Buğday	25 keyl	12,5 kuruş	BŞS (1114-1116), 59-b-1, (16 L 1114/5 Mart 1703)
Güzlük Buğday	25 keyl	25 kuruş	BŞS (1114-1116), 57-a-1, (16 Za 1114/3 Nisan 1703)
Burçak	4 keyl	2 kuruş	BŞS (1114-1116), 43-b-1, (20 R 1115/2 Eylül 1703)
Darı	8 keyl	2 kuruş	BŞS (1119-1122), 46-a-1, (3 M 1122/4 Mart 1710)
Karıklı	8 keyl	4 kuruş	BŞS (1116-1119), 84-a-3, (22 Ca 1117/11 Eylül 1705)

18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu sicil kayıtları ve tereke kayıtlarında verilen bilgilere göre buğdayın güzlük, yazlık ve ak olarak çeşitleri bulunmaktadır.⁹⁸⁵ Hayvan yemi olarak kullanılan samanın çiti ise yarım kuruşa satılmaktadır.⁹⁸⁶

Bolu menziline geçen devlet erkânı ve elçilik heyetlerine verilen zahire kayıtlarına göre ise kaza içerisinde yetiştirildiğini düşündüğümüz sebzeler

⁹⁸³ BŞS (1116-1119), 75-a-3, (23 M 1118/7 Mayıs 1706).

⁹⁸⁴ BŞS (1111-1114), 25-b-1, (13 Ra 1112/28 Ağustos 1700).

⁹⁸⁵ BŞS (1111-1114), 33-a-2, (16 L 1112/26 Mart 1701).

⁹⁸⁶ BŞS (1116-1119), 24-a-1, (2 Za 1117/15 Şubat 1706).

içerisinde karpuz, kavun, kereviz, patlıcan, kabak, limon, üzüm,⁹⁸⁷ bakla, soğan, sarımsak ve maydanoz⁹⁸⁸ bulunmaktadır.

Tablo 2.20. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda bulunan değirmen ve su hızarları

Mahal	Adı	Niteliği	Fiyatı
Bakırlıçaşa Karyesi civarında bulunan Bazarkanlar suyu ⁹⁸⁹	Fatma bint-i Mehmed Beğ Değirmeni	1 bab, 2 göz değirmen	70 kıta esedi kuruş
Bakırlıçaşa Karyesi civarında bulunan nehir üzerinde ⁹⁹⁰	Hacı Sefer Değirmeni	1 bab, 3 göz değirmen ve 1 evlek meyve bahçesi	585 kuruş
Kurçular Karyesi civarında bulunan nehir üzerinde, Taşköprü yanında ⁹⁹¹	Ayşe Hatun Değirmeni	1 bab, 1 göz değirmen	300 kuruş
Üzerler Karyesi'nde ceryan eden nehir üzerinde ⁹⁹²	Ömer Çelebi bin Hasan Değirmeni	1 bab, 2 göz değirmen	80 kuruş
Alpağut Demircileri Karyesi yanında ceryan eden nehir üzerinde ⁹⁹³	Hacı Şabanlar Değirmeni	1 bab, 1 göz değirmen	-
Soku Karyesi ⁹⁹⁴	Usta Ali Değirmeni	1 bab, 2 göz değirmen	145 kuruş
Nefs-i Bolu kurbunda vaki Kanlukavak nam mahalde vaki Soku Suyu üzerinde ⁹⁹⁵	Kanlukavak Değirmeni	1 bab, 2 göz değirmen	220 kuruş
Kasablar Karyesi ⁹⁹⁶	El-Hac Mustafa Halife ibn-i el-Hac Ahmed Değirmeni	2 göz değirmen	150 kuruş
Değirmenözü Karyesi ⁹⁹⁷	Derviş Efendi Değirmeni		300 kuruş
Kızılağıl Karyesi ⁹⁹⁸	-	Su hızarı	60 kuruş
Hızırşeyhler Karyesi ⁹⁹⁹	-	Su hızarı	-
Dereceören Karyesi ¹⁰⁰⁰	Deve Yören Hızarı	Su hızarı	-
Çaygökpinar Karyesi ¹⁰⁰¹	Hızır Değirmeni	Hızır Ocağı	10 kuruş

⁹⁸⁷ BŞS (1114-1116), 3-b-1, (15 Ca 1115/26 Eylül 1703).

⁹⁸⁸ BŞS (1116-1119), 75-a-3, (23 M 1118/7 Mayıs 1706).

⁹⁸⁹ BŞS (1111-1114), 2-b-2, (15 M 1111/13 Temmuz 1699). Aynı değirmen 1703 yılında 128 esedi kuruşa satılmıştır. BŞS (1119-1122), 54-a-1, (14 Z 1114/1 Mayıs 1703).

⁹⁹⁰ BŞS (1111-1114), 61-b-1, (12 Za 1113/10 Nisan 1702). Aynı değirmeni 1706 yılında Alay Beği Hasan 270 kuruşa satın almıştır. BŞS (1116-1119), 31-a-2, (3 S 1118/17 Mayıs 1706).

⁹⁹¹ BŞS (1111-1114), 19-a-1, (2 C 1112/15 Ekim 1700).

⁹⁹² BŞS (1111-1114), 41-b-3, (10 Ra 1113/15 Ağustos 1701).

⁹⁹³ BŞS (1111-1114), 43-a-2, (22 R 1113/26 Eylül 1701).

⁹⁹⁴ BŞS (1111-1114), 54-a-2, (27 Ş 1113/27 Ocak 1702).

⁹⁹⁵ BŞS (1114-1116), 64-b-1, (25 Ca 1114/17 Ekim 1702).

⁹⁹⁶ BŞS (1114-1116), 63-a-1, (19 C 1114/10 Kasım 1702).

⁹⁹⁷ BŞS (1119-1122), 47-b-1, (4 Za 1121/5 Ocak 1710).

⁹⁹⁸ BŞS (1116-1119), 2-b-1, (5 L 1116/31 Ocak 1705).

⁹⁹⁹ BŞS (1116-1119), 17-b-1, (2 Ş 1117/19 Kasım 1705).

¹⁰⁰⁰ BŞS (1116-1119), 44-b-2, (25 B 1118/2 Kasım 1706).

İncelediğimiz dönemde kaza merkezinde ve kırsalında tahılların öğütülmesi için kullanılan değirmenlerin yoğunluğu göze çarpmakta, bunun yanında ormanlardan elde edilen tomrukların kereste hâline getirilmesinde kullanılan ve su gücü ile çalışan hızzarların var olduğu da görülmektedir.

Tablo 2.20’de verilen değirmen ve su hızzarları isimleri, sicil kayıtlarına yansıyanlardır. Bunun dışında Bolu’da, su kaynaklarının çok olması nedeniyle ismi tespit edilemeyen birçok değirmen ve su hızzarı bulunmaktadır. Nitekim kayıtlara göre Bolu Kazası’nda 16. yüzyılın ilk yarısında 24 değirmen bulunurken¹⁰⁰² Bolu Sancağı’nda 19. yüzyılın son çeyreğinde 180 değirmen ve 79 su hızzarı bulunmaktadır.¹⁰⁰³

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası’nda hayvancılık faaliyetleri genellikle hayvanların gücünden, etinden, sütünden ve yününden yararlanmak amacı ile yapılmaktadır. Ayrıca sahip olunan hayvanlar yatırım aracı olarak görülmekte¹⁰⁰⁴ ve hayvanlardan elde edilen gübreler tarımsal verimliliği arttırmakta kullanılmaktadır. Hemen hemen kaza merkezi dâhil her ailenin evinde büyükbaş veya küçükbaş hayvanların yer aldığı görülmektedir. Ailelerin sahip olduğu hayvanlar içerisinde karasığır ineği, karasığır tosunu, karasığır danası, karasığır öküzü, camız ineği, camız düvesi, camız tosunu, malak, öküz, dana, at, tay, kısarak, katır, katır sıpası, aygır, merkep, beygir, koyun, keçi ve tavuk yer almaktadır. Koşum hayvanı olarak camız ve karasığır öküzü kullanılmaktadır. Bolu’da koşum hayvanlarından tarımsal faaliyetlerin dışında kereste naklinde de yararlanılmaktadır.

¹⁰⁰¹ BŞS (1119-1122), 845-64-b-1, (21 Za 1120/1 Şubat 1709).

¹⁰⁰² Orhonlu, “Bolu”, 6/278.

¹⁰⁰³ *Osmanlı Devri Kastamonu Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, İkinci Cilt (15-21). 408.

¹⁰⁰⁴ Rafet Metin, “1699-1718 Yıllarında Bolu’da Yatırım Araçları”, *Karadeniz Araştırmaları* 33/33 (Bahar 2012), 49.

Tablo 2.21. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda yetiştirilen ve kullanılan hayvanlar

Cinsi	Miktarı	Fiyatı	Belge Numarası
Camız ineği malak	1 adet	12 kuruş	BŞS (1111-1114), 4-b-3, (7 Ca 1111/31 Ekim 1699)
Camız düvesi	1 adet	7 kuruş	BŞS (1111-1114), 4-b-3, (7 Ca 1111/31 Ekim 1699)
Camız tosunu	1 çift	30 kuruş	BŞS (1111-1114), 9-a-2, (16 Ş 1111/6 Şubat 1700)
Camız danası	1 adet	5 kuruş	BŞS (1111-1114), 58-a-1, (8 L 1113/8 Mart 1702)
Camız öküzü	1 çift	40 kuruş	BŞS (1111-1114), 33-a-2, (16 L 1112/26 Mart 1701)
Karasiğir tosunu	1 adet	3 kuruş	BŞS (1111-1114), 4-b-3, (7 Ca 1111/31 Ekim 1699)
Karasiğir ineği	1 adet	7 kuruş	BŞS (1111-1114), 4-b-3, (7 Ca 1111/31 Ekim 1699)
Karasiğir düvesi	1 adet	5 kuruş	BŞS (1111-1114), 32-b-1, (12 L 1112/22 Mart 1701)
Karasiğir danası	1 çift	5 kuruş	BŞS (1111-1114), 9-a-2, (16 Ş 1111/6 Şubat 1700)
Karasiğir öküzü	1 çift	18 kuruş	BŞS (1111-1114), 9-a-2, (16 Ş 1111/6 Şubat 1700)
Sakar inek	1 adet	4 kuruş	BŞS (1114-1116), 28-a-2, (27 Ra 1116/30 Temmuz 1704)
İğdiç kır beygir	1 adet	20 kuruş	BŞS (1111-1114), 6-b-1, (21 B 1111/12 Ocak 1700)
Siyah aygır	1 adet	25 kuruş	BŞS (1114-1116), 30-a-2, (1 Ra 1116/4 Temmuz 1704)
Doru aygır beygiri	1 adet	15 kuruş	BŞS (1114-1116), 65-a-3, (12 C 1114/3 Kasım 1702)
Doru ince beygir	1 adet	20 kuruş	BŞS (1114-1116), 38-a-2, (1 Za 1115/7 Mart 1704)
Doru iğdiç beygir	1 adet	30 kuruş	BŞS (1114-1116), 30-a-2, (1 Ra 1116/4 Temmuz 1704)
El beygiri	1 adet	19,5 kuruş	BŞS (1114-1116), 38-a-2, (1 Za 1115/7 Mart 1704)
Kısrak	1 adet	10 kuruş	BŞS (1111-1114), 13-a-1, (10 L 1111/31 Mart 1700)
Doru kısrak	1 adet	15 kuruş	BŞS (1116-1119), 17-b-1, (2 Ş 1117/19 Kasım 1705)
Kır kısrak	1 adet	15 kuruş	BŞS (1114-1116), 28-a-2, (27 Ra 1116/30 Temmuz 1704)
Koca kısrak	1 adet	3 kuruş	BŞS (1111-1114), 12-b-1, (8 L 1111/29 Mart 1700)
At	3 adet	200 kuruş	BŞS (1114-1116), 55-a-2, (25 Za 1114/12 Nisan 1703)
Aygır at	1 adet	10 kuruş	BŞS (1116-1119), 11-a-1, (2 M 1117/26 Nisan 1705)
Yağız at	1 adet	22 kuruş	BŞS (1114-1116), 28-b-1, (2 R 1116/4 Ağustos 1704)
Tay	1 adet	4 kuruş	BŞS (1111-1114), 12-b-1, (8 L 1111/29 Mart 1700)
Merkep	1 adet	5 kuruş	BŞS (1114-1116), 65-b-3, (12 C 1114/3 Kasım 1702)
Katr	1 adet	8 kuruş	BŞS (1114-1116), 43-b-1, (20 R 1115/2 Eylül 1703)
Katr sıpası	1 adet	8 kuruş	BŞS (1114-1116), 21-b-1, (27 Ra 1116/30 Temmuz 1704)
Ağnam (koyun)	1 adet	1 kuruş	BŞS (1111-1114), 13-b-2, (21 L 1111/11 Nisan 1700)
Keçi	1 adet	1 kuruş	BŞS (1111-1114), 13-b-2, (21 L 1111/11 Nisan 1700)
Kuzu	1 adet	60 akçe	BŞS (1116-1119), 75-a-3, (23 M 1118/7 Mayıs 1706)
Tavuk	1 adet	15 akçe	BŞS (1114-1116), 3-b-1, (15 Ca 1115/26 Eylül 1703).

Osmanlı Devleti'nde İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerin zaman zaman ortaya çıkan et ihtiyacının karşılanması için Bolu Sancağı'ndan et tedarikinin yapıldığı görülmektedir. Özellikle kuraklığın hayvan yiyeceği üzerine tesir ettiği yıllarda et ihtiyacı daha da artmaktaydı. Örneğin devlet 1565 tarihinde Bolu kadılarına gönderdiği bir ferman ile civar kasabalarda bulunan koyunların, sahipleri ile birlikte İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.¹⁰⁰⁵ Bu noktada, Bolu küçükbaş hayvancılık üretiminde de ön plana çıkmaktadır.

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı içerisinde bulunan Mudurnu, Samako, Gölpazarı, Bendereğli, Hisarönü, Yedidivan ve Onikidivan kazaları

¹⁰⁰⁵ Hâki Aydın, "1565 Yılında Bolu'dan İstanbul'a Gönderilecek Koyunlara Dair", *Çele Dergisi* 27 (Temmuz 1965), 23.

Matbah-ı Âmire'nin tavuk ocaklığı olup avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyyenin hepsinden muaf tutulmuşlardır.¹⁰⁰⁶ Bolu Sancağı'nın Matbah-ı Âmire'nin tavuk ocaklığı olarak belirlenmesinde Bolu ve havalisinde tavuk yetiştiriciliğinin önemli olmasının payı büyüktür. Ayrıca Bolu Kazası'nda arıcılık faaliyetleri de görülmektedir. Yalnız dönemimize ait tereke kayıtları incelendiğinde Bolu Kazası ahalisinin arıcılığı sahip oldukları kovanların azlığından yola çıkılarak ticari amaçla değil de kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptıkları anlaşılmaktadır.¹⁰⁰⁷

2.11. Bolu Kazası'nda Ticaret

Osmanlı Devleti'nde tüccar, ülkeler arası ve bölgeler arası ticaretle uğraşan büyük iş adamıdır. Uzak yerlerden getirdiği malları, kendi beldesinde hizmete sunarken ülke içinde topladığı malları dışarıya götürmekte veya göndermektedir.¹⁰⁰⁸

18. yüzyılın ilk yarısına ait sicil kayıtlarından Bolu'ya Basra, Bağdat, Şam, Halep, Tokat ve İran'da bulunan Nahçıvan, Ahıska taraflarından ticaret için tüccarların geldikleri görülmektedir. Yabancı tüccarlar Acem Hanı'nda kalmaktadırlar.¹⁰⁰⁹ İranlı tüccarlar, yanlarında getirdikleri malları şehirde ve diğer kazalarda satarak yerlerine başka ürünler almaktadır. Örneğin Acem tüccarı Durak veled-i Satılmış ve Nikbar veled-i Vavad adlı Ermeni tüccarlar Kıbrıs Kazası'ndan 5 vukiye bal mumu, 5 keyl piriç, 4 vukiye bal ve 10 vukiye nohut satın alarak Acem Hanı'na gelmişlerdir.¹⁰¹⁰ Bolu'ya tüccarların getirdikleri Yenice ve Vardar Yenicesi tütününün vukiyesine yarımşar kuruş, Kırcaali tütününün vukiyesine kırkar ve kaba tütünün vukiyesine yirmişer sağ akçe gümrük vergisi ödedikleri görülmektedir.¹⁰¹¹ 1700 yılında Mahrûse-i Gümrük-i Duhan Emini el-Hac Mehmed adına Bolu Sancağı'nda vaki kazaların duhan gümrüğü emaneti kardeşi Ömer Ağa'ya verilmiştir.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁶ BOA, C.SM, No.158, Gömlek No. 7919, (22 Z 1161/13 Aralık 1748).

¹⁰⁰⁷ BŞS (1111-1114), 6-b-1, (21 B 1111/12 Ocak 1700).

¹⁰⁰⁸ Ergenç, XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, 212.

¹⁰⁰⁹ BŞS (1116-1119), 26-a-1, (25 Z 1117/9 Nisan 1706).

¹⁰¹⁰ BŞS (1114-1116), 56-b-1, (16 Za 1114/3 Nisan 1703).

¹⁰¹¹ BŞS (1111-1114), 98-a-1, (23 Z 1111/11 Haziran 1700).

¹⁰¹² BŞS (1111-1114), 98-a-2, (23 Z 1111/11 Haziran 1700).

1702 yılına ait ferman ile Bolu, Hüdâvendigâr ve Kocaeli sancaklarında bulunan kadılar İstanbul ve Tevâbi‘ Gümürüğü Mukâtaası vergisini ödememek için şehirlerine gelen ve denklelerini bozarak mallarını satan tüccarlar konusunda uyarılmışlardır. Kadılardan bu tarz eylemlerde bulunan tüccarlardan mîrî gümrük ve rüsûmâtlarının mukâtaa emini adına mahkeme yoluyla tahsil edilmesi istenmektedir.¹⁰¹³ Aynı konu ile ilgili 1704 yılında ise Bolu Sancağı’nda vaki Bolu, Üskübü, Mudurnu, Akyazı, Göynük, Taraklı kazalarında bulunan kadılar uyarılmıştır.¹⁰¹⁴ Gönderilen fermanlardan anlaşıldığına göre Bolu şehri İran ve sair yerlerden gelen tüccarların uğrak noktalarından olup tüccarlar mallarını burada elden çıkarmaktadır.

2.11.1. Bolu Kazası’nda Bulunan Ticaret Mekânları

Osmanlı yönetiminin kamusal alan olarak nitelendirdiği, alışverişin yapıldığı, esnafın, kadın-erkek tüm şehirlinin, yakın çevre ve uzak çevre tacirlerinin karşılaştığı genel mekân çarşı ve pazarlardır.¹⁰¹⁵

Osmanlı Dönemi’nde ticaret merkezi olan kentin çarşısı bedesten, han ve arastalardan oluşmaktadır. Çarşı içindeki sokaklarda küçük dükkânlar bulunmaktadır. Ticari yapıların haricinde, çarşı bölgesinde çarşının büyüklüğüne göre değişen sayıda cami ve hamam yapıları da bulunmaktadır. Ayrıca kentin ticaret merkezinin yakınında pazar ve panayır alanları da kurulmaktadır. Pazarlar, haftanın belirli günü genellikle yiyecek maddelerinin veya hayvanların satıldığı alanlardır.¹⁰¹⁶

Geleneksel Osmanlı şehri tanımına büyük ölçüde uyan Bolu şehrinin meydanında Yıldırım Bayezid Külliyesi ve külliye içerisinde Yıldırım Bayezid Camii yer almaktadır. Şehrin ticaret alanı bu külliye etrafında şekillenmiş olup esnafın dükkânları da bu alanda bulunmaktadır.

¹⁰¹³ BŞS (1111-1114), 75-a-1, (5 Z 1113/3 Mayıs 1702).

¹⁰¹⁴ BŞS (1114-1116), 10-a-1, (27 L 1115/4 Mart 1704).

¹⁰¹⁵ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, 184.

¹⁰¹⁶ Tuba Akar, “Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 7/13 (2009), 267.

Çarşı merkezlerinde, umumiyetle devlet ileri gelenlerinin veya hayır sahiplerinin yaptırdığı bedestenler bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin tespitine göre 17. yüzyılın ilk yarısında Bolu'da 7 han, 1 bedesten ve 400 adet bakımlı ve donanımlı dükkân bulunmaktadır.¹⁰¹⁷ Bolu Bedesteni, bölgenin en büyük ticari merkezi hâlindeydi.¹⁰¹⁸ Akpınar Çeşmesi evkaf kaydında bedesten civarından bahsedilmektedir.¹⁰¹⁹

İncelediğimiz dönemde Bolu'da dükkânların toplu olarak bulunduğu alışveriş ve iş sahası olan Bolu Çarşısı (Akpınar Mahallesi),¹⁰²⁰ Mutaflar Çarşısı,¹⁰²¹ Kürkçüler Çarşısı,¹⁰²² Bakkallar Çarşısı,¹⁰²³ Terziler Çarşısı¹⁰²⁴ (Çukur Mahallesi), Kuyumcular Çarşısı,¹⁰²⁵ Kalaycılar Çarşısı,¹⁰²⁶ Saraçhâne Çarşısı,¹⁰²⁷ Boyacılar Çarşısı,¹⁰²⁸ Demirciler Çarşısı (Gölyüzü Mahallesi)¹⁰²⁹ bulunmaktadır. Şehrin yeni arastası Çukur Mahallesi'nde,¹⁰³⁰ eski arastası ise Bolu Çarşısı'nda yer almaktadır.¹⁰³¹ Sicil kayıtlarından şehir pazaristanı¹⁰³² ve buğday pazarının da¹⁰³³ mevcut olduğunu görmekteyiz.

¹⁰¹⁷ Süme, *Evliya Çelebi'nin İzinde Bolu*, 39.

¹⁰¹⁸ Konukçu, "Bolu Tarihi", 89.

¹⁰¹⁹ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 389.

¹⁰²⁰ BŞS (1111-1114), 9-a-2, (16 Ş 1111/6 Şubat 1700).

¹⁰²¹ BŞS (1111-1114), 16-a-1, (5 Z 1111/24 Mayıs 1700).

¹⁰²² BŞS (1111-1114), 34-a-1, (2 Za 1112/10 Nisan 1701).

¹⁰²³ BŞS (1111-1114), 34-b-3, (16 Za 1112/24 Nisan 1701).

¹⁰²⁴ BŞS (1111-1114), 41-a-1, (19 Ra 1113/24 Ağustos 1701).

¹⁰²⁵ BŞS (1116-1119), 3-a-2, (25 L 1116/20 Şubat 1705).

¹⁰²⁶ BŞS (1119-1122), 47-b-1, (4 Za 1121/5 Ocak 1710).

¹⁰²⁷ VGMA, *HD*, 1132-101-1-45, (B 1111/Aralık-Ocak 1699-1700).

¹⁰²⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Vakfiyeler Evrakı [EV.VKF], No. 12, Gömlek No. 28, (27 C 1157/7 Ağustos 1744).

¹⁰²⁹ VGMA, *HD*, 1079-2-84-3-27, (Ca 1145/Ekim-Kasım 1732).

¹⁰³⁰ BŞS (1111-1114), 66-a-1, (27 Ra 1114/21 Ağustos 1702).

¹⁰³¹ BŞS (1114-1116), 58-a-1, (28 L 1114/17 Mart 1703).

¹⁰³² BŞS (1114-1116), 62-a-1, (12 B 1114/2 Aralık 1702).

¹⁰³³ BŞS (1114-1116), 47-a-2, (25 S 1115/10 Temmuz 1703).

Tablo 2.22. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası merkezinde bulunan dükkânların fiyatları

Dükkân Cinsi	Bulunduğu Mahal	Niteliği	Fiyatı	Kayıt No
Terzi dükkânı	Bolu Çarşısı	1 bab	50 kuruş	BŞS (1111-1114), 9-a-2, (16 Ş 1111/6 Şubat 1700)
Terzi dükkânı ¹⁰³⁴	Terziler Çarşısı (Çukur Mahallesi)	2 kepenk	75 kuruş	BŞS (1111-1114), 41-a-1, (19 Ra 1113/24 Ağustos 1701).
Perdecî dükkânı	Mutaflar Çarşısı	-	160 kuruş	BŞS (1111-1114), 16-a-1, (5 Z 1111/3 Haziran 1700)
Berber dükkânı	Kürkçüler Çarşısı	1 bab, 2 kepenk	70 kuruş	BŞS (1111-1114), 34-a-1, (2 Za 1112/10 Nisan 1701)
Attar dükkânı	Bakkallar Çarşısı	2 kepenk	-	BŞS (1111-1114), 34-b-3, (16 Za 1112/24 Nisan 1701)
Attar dükkânı	Alpağut Mahallesi	-	150 kuruş	BŞS (1111-1114), 58-a-1, (8 L 1113/8 Mart 1702)
Attar dükkânı	Mutaflar Çarşısı	1 kepenk	-	BŞS (1111-1114), 60-a-1, (29 L 1113/29 Mart 1702)
Nalbant dükkânı	Akpınar Mahallesi Bolu Çarşısı Kârbansaray Hanı önü	2 kepenk	800 kuruş	BŞS (1111-1114), 61-a-2, (3 Za 1113/1 Nisan 1702)
Kılıç dükkânı		1 kepenk		
Pabuççu dükkânı		2 kepenk		
Börkçü dükkânı		1 kepenk		
Manav dükkânı		2 kepenk		
Haffâf dükkânı	Çukur Mahallesi arastası	1 kepenk	125 kuruş	BŞS (1111-1114), 66-a-1, (27 Ra 1114/21 Ağustos 1702)
Dekâkîn dükkânı	Şehir Pazarı	4 bab	-	BŞS (1114-1116), 62-a-1, (12 B 1114/2 Aralık 1702)
Bakkal dükkânı	Bolu Çarşısı	2 kepenk	-	BŞS (1114-1116), 49-b-1, (10 S 1115/25 Haziran 1703)
Boyacı dükkânı	Bolu Buğday Pazarı	1 bab	-	BŞS (1114-1116), 47-a-2, (25 S 1115/10 Temmuz 1703)
Boyacı dükkânı	Bolu Çarşısı Yukarı Pazar	-	20 kuruş	BŞS (1116-1119), 44-a-1, (14 C 1118/23 Eylül 1706)
Manav dükkânı	Mutaflar Çarşısı	1 bab	80 kuruş	BŞS (1114-1116), 36-b-1, (22 Z 1115/27 Nisan 1704)
Mutaf dükkânı	Mutaflar Çarşısı	1 bab	40 kuruş	BŞS (1116-1119), 2-b-1, (5 L 1116/31 Ocak 1705)
Demirci dükkânı	Gölyüzü Mahallesi	-	5 kuruş	BŞS (1116-1119), 3-a-1, (6 L 1116/1 Şubat 1705)
Kuyumcu dükkânı	Kuyumcular Çarşısı	1 kepenk	-	BŞS (1116-1119), 3-a-2, (25 L 1116/20 Şubat 1705)
Kalaycı dükkânı	Kalaycılar Çarşısı	2 bab	50 kuruş	BŞS (1119-1122), 47-b-1, (4 Za 1121/5 Ocak 1710)
Börkçü dükkânı	Bolu Çarşısı	-	160 kuruş	BŞS (1119-1122), 58-a-2, (1 Ra 1121/11 Mayıs 1709)
Habbaz dükkânı	Saraçhâne Çarşısı Eski haffâfhâne yanında	-	-	BOA, EV.VKF, No. 12, Gömlek No. 28, (27 C 1157/7 Ağustos 1744).

¹⁰³⁴ Aynı dükkân yaklaşık bir yıl sonra 80 kuruşa satılmıştır. BŞS (1114-1116), 58-a-3, (7 Za 1114/25 Mart 1703).

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası merkezinde bulunan dükkânların fiyatları 5 ile 800 kuruş arasında değişmektedir. Her ne kadar dükkânın büyüklüğü veya konumu onun fiyatını etkilese de veriler ışığında konumsal bir değer artışı gözlemlenmemiştir. Dükkânların büyüklükleri sicil kayıtlarına yansımadiğundan bu faktörün fiyatlara nasıl yansıdığı değerlendirilememektedir. Bunun yanında dükkânların eski veya yeni olması, satılan ürünün niteliği, müşterinin talebi gibi unsurların fiyatların artışında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Ayrıca Karaçayır Mahallesi'nde, dâhilinde berzhânenin bulunduğu bir debbâğhâne¹⁰³⁵ ve Yeni Cami Mahallesi'nde hırdavathâne bulunmaktadır.¹⁰³⁶ Şehir merkezinde birkaç kahvehâne mevcut olup özellikle Çakalzâde Kahvehânesi insanların yoğun bir şekilde bulunduğu mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰³⁷

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu'da hanlar da bulunmaktadır. Hanlar; küçük kervanların indiği, yolcuların konakladığı, depolama ve atölye kullanımı ile perakende ticaret yapılan mekânlardır. Hanlarda özellikle üst kat odalarında tüccarlar konaklamakta; ayrıca gezginler, resmî görevliler de kalabilmekte ve hatta sadece onların konaklaması için hanlar da bulunabilmektedir.¹⁰³⁸

İncelediğimiz döneme ait kayıtlardan tespit edebildiğimize göre Bolu'da Akmescid Mahallesi'nde Paşa Hanı,¹⁰³⁹ Akpınar Mahallesi Bolu Çarşısı'nda Kârbansaray Hanı,¹⁰⁴⁰ Karaçayır Mahallesi'nde Çukur Han ve bitişiğinde bulunan Muhammed Hanı,¹⁰⁴¹ Eski Cami Mahallesi'nde alt ve katlarında odaları bulunan ve 300 kuruş kıymetli bir han,¹⁰⁴² Bolu Çarşısı'nda Saraçhâne başında 400 kuruş kıymetli Zencirli Han,¹⁰⁴³ Buğday Pazarı'nda 50 kuruş kıymetli Sagir Han,¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁵ BŞS (1114-1116), 30-a-1, (9 S 1116/13 Haziran 1704).

¹⁰³⁶ BŞS (1111-1114), 12-a-2, (5 L 1111/26 Mart 1700).

¹⁰³⁷ BŞS (1111-1114), 7-b-2, (22 Ş 1111/12 Şubat 1700).

¹⁰³⁸ Akar, "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar", 271.

¹⁰³⁹ BŞS (1111-1114), 27-a-1, (14 Ra 1112/29 Ağustos 1700).

¹⁰⁴⁰ BŞS (1111-1114), 61-a-2, (3 Za 1113/1 Nisan 1702).

¹⁰⁴¹ VGMA, HD, 1144-86-1-23, (Ş 1142/Şubat-Mart 1730).

¹⁰⁴² BŞS (1116-1119), 21-b-1, (2 Za 1117/15 Şubat 1706).

¹⁰⁴³ BŞS (1116-1119), 24-a-1, (25 L 1117/9 Şubat 1706).

¹⁰⁴⁴ BŞS (1119-1122), 32-a-1, (15 B 1120/30 Eylül 1708).

Mansurzâde es-Seyyid Mehmed Efendi Hanı,¹⁰⁴⁵ Nazaroğlu Hanı,¹⁰⁴⁶ Nalbant el-Hac Osman Hanı,¹⁰⁴⁷ el-Hac Hüseyin Ağa Hanı,¹⁰⁴⁸ Hamamcı el-Hac Mustafa Hanı,¹⁰⁴⁹ Halil Çelebi Hanı,¹⁰⁵⁰ yabancı tüccarların kaldığı Acem Hanı,¹⁰⁵¹ Nuri Bey Havlisi,¹⁰⁵² Debbâğlar Mahallesi'nde 80 kuruş kıymetli Taşra Odaları,¹⁰⁵³ ve Yenicele Karyesi'nde Hacı Mustafa Odaları bulunmaktadır.¹⁰⁵⁴

2.12. Bolu Kazası'nda Esnaf ve Zanaatkâr Zümresi

Esnaf; şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmelerdir.¹⁰⁵⁵

Osmanlı sanayi ve iç ticaret kesimleri fütüvvet ve ahîlik ilke ve kurumlarından kaynaklanan İslâm ve Selçuklu esnaf birliklerinin devamı niteliğinde teşkilâtlanmışlardır. Esnaf sistemi; kalite, kontrol ve standardizasyonu ile fiyat istikrarını sağlayıcı, haksız rekabeti, aşırı tüketimi ve işsizliği önleyici bir anlayışa dayanmaktadır. Esnaf birliklerinde çalışanlar, ustalar, kalfalar ve çıraklardan oluşmakta ve çalışanların yükselebilmeleri için ehliyet ve liyakat esas alınmaktadır. Esnaf teşkilâtı devletin yarı resmî bir kurumu olup özerk bir yapıya sahiptir. Esnaf içerisinde ortaya çıkabilecek ihtilaflar ve davalar teşkilât içerisinde halledilir, mahkemeye nadiren başvurulurdu.¹⁰⁵⁶ Osmanlı esnafı, gıda maddeleri imal eden ve satan esnaf haricinde sanatlarına göre bir arada bulunur; üreteceği malın standartlarını tespit eder; tespit edilen standardın altında üretim yapanlara

¹⁰⁴⁵ BŞS (1119-1122), 48-a-2, (12 Za 1121/13 Ocak 1710); BŞS (1114-1116), 45-b-2, (20 R 1115/2 Eylül 1703) numaralı ve tarihli kayıta ise Arab el-Hac Mehmed Hanı'ndan bahsedilmekte olup bu hanın Mansurzâde Hanı ile aynı han olduğu düşünülmektedir.

¹⁰⁴⁶ BŞS (1114-1116), 44-b-1, (12 R 1115/25 Ağustos 1703).

¹⁰⁴⁷ BŞS (1133-1134), 6-a-1, (4 N 1133/29 Haziran 1721).

¹⁰⁴⁸ BŞS (1116-1119), 46-a-3, (1 Ş 1118/8 Kasım 1706).

¹⁰⁴⁹ BŞS (1133-1134), 36-b-2, (22 Z 1133/14 Ekim 1721).

¹⁰⁵⁰ BŞS (1133-1134), 41-b-1, (19 M 1134/9 Kasım 1721).

¹⁰⁵¹ BŞS (1114-1116), 56-b-1, (16 Za 1114/3 Nisan 1703).

¹⁰⁵² BŞS (1111-1114), 49-b-2, (22 C 1113/24 Kasım 1701).

¹⁰⁵³ BŞS (1116-1119), 11-a-1, (2 M 1117/26 Nisan 1705); BŞS (1116-1119), 21-a-1, (25 L 1117/9 Şubat 1706).

¹⁰⁵⁴ BŞS (1111-1114), 53-b-1, (29 C 1113/1 Aralık 1701).

¹⁰⁵⁵ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 293.

¹⁰⁵⁶ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 282-283.

ve belirlenen narhın üzerinde fiyat uygulayanlara çeşitli cezalar uygulardı.¹⁰⁵⁷ Ancak esnaf nizamnamelerinde belirlenen standartlar asgari standartlar olup esnaf ürettiği üründe kaliteyi artırırca fiyatlarda üste çıkmasına müsaade edilirdi. Örneğin 17. yüzyılın sonlarına doğru Bolu’da Helvacı Şaban Usta; on yıl boyunca kendisinden söz ettirmiş; yaptığı gayet âlâ helvanın okkasını meslektaşlarına göre 4 akçe daha pahalı satmıştır.¹⁰⁵⁸

Osmanlı idaresi altında yaşayan Bolu esnafı; kendi aralarında lonca teşkilâtı kurarak yüksek kalitede mal üretmek, kalifiye işçi yetiştirmek, işçilerin haklarını korumak ve anlaşmazlıkları önlemek gibi vazifeleri yerine getirmişlerdir. Loncalar, en ihtiyarlar tarafından idare edilir ve lonca reisine şeyh denirdi. Şeyhten sonra yiğitbaşları gelirdi. Şehir esnaf zümresinin başında halkın temel ihtiyaç maddeleri üzerine üretim yapan fırıncılar ve ekmekçiler (habbâzlar) gelmektedir. Ayrıca Bolu Kazası’nda nalbant esnafı da öne çıkmakta, tespitlere göre 17. yüzyılın ikinci yarısında nalbantlık yapan 18 kişi bulunmaktadır. Özellikle sipâhî, silâhdar, gurebâ-i yemin, gurebâ-i yesâr ve ulûfeciyân-i yemin ile ulûfeciyân-ı yesâr süvari birliklerinin şehirde mevcut bulunması bu sayının artmasında etkili olmuştur.¹⁰⁵⁹ Bolu’da esnafın usta, üstat ve beşe unvanları ile de nitelendirildikleri görülmektedir.

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu’da esnaf, teşkilâtlanmış olarak varlığını devam ettirmekte, şehrin yönetim ve ekonomisinde önemli rol oynamaktadır. Bolu’da dokuma ve dericilik alanında bezzâz, debbâğ, haffâf-kavaf, cullâh, terzi-hayyat, dikici, kaftancı; gıda üretimi ve dağıtım alanında bakkal, kasap, habbaz-fırıncı, helvacı, ekmekçi, manav, aşçı; günlük hayat ve ev eşyaları ile ilgili alanlarda keçeci, berber, saraç (serrac), attar, sarraf, kuyumcu, kılıççı, mumcu, kalaycı, demirci, hancı, boyacı, oduncu, bakırcı, yorgancı, duvarcı, semerci, hamamcı, duhancı, nalband, yazıcı, dülger, tüfekçi, nakkaş, doğramacı, sıvacı, dellâl, beygirci, kahveci, eyerci gibi esnaflar bulunmaktadır.

Osmanlı esnaf teşkilâtı içerisinde ortaya çıkan ihtilaf ve anlaşmazlıklar, genellikle kendi içlerinde çözüldüğünden dönemimize ait Bolu esnafı ile ilgili

¹⁰⁵⁷ Salih Aynural, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 46/0 (1988), 361.

¹⁰⁵⁸ Halil Sahillioğlu, “Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul’da Fiyatlar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 1/1 (1967), 37.

¹⁰⁵⁹ Halil Sahillioğlu, “Bolu’nun Kasapları ve Et Narh Fiyatları”, *Çele Dergisi* 13 (Mart 1964), 21-25.

bilgi edinebileceğimiz mahkeme kayıtları bulunmamaktadır. Bundan dolayı Bolu hurufat kayıtlarından¹⁰⁶⁰ yararlanılmış ve Bolu esnaf teşkilâtının yapısını ve devamlılığını ortaya koyabilmek için incelediğimiz dönem sonrasının verileri de kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde genel olarak esnaf birlikleri “ehl-i hiref” adıyla anılmaktadır. Her esnaf teşkilâtının başında devlet yöneticileri ile esnaf arasında veya esnafın birbiri arasındaki ilişkileri sağlayan, esnafa hammadde temin eden, dağıtımını yapan, esnafın ürettiği malın kalitesini ve fiyatını kontrol eden, devletin esnaftan istediği vergi, zahire ve teçhizatın toplanmasına yardım eden bir yönetici bulunmaktadır. Ahîlik geleneğine bağlı olan debbâğ esnafının yöneticileri “Ahî Baba”; sofçu, attar gibi esnafın yöneticileri “Şeyh”; kuyumcu, ekmekçi gibi esnafın yöneticileri “Kuyumcu Baş, Ekmekçi Baş”; bakkal esnafının yöneticileri ise “Pazarbaş” gibi unvanlar kullanmaktadırlar.¹⁰⁶¹ Esnaf teşkilâtı içerisindeki hiyerarşi esnaf şeyhi (kethüdâsı), yiğitbaş, usta, ustabaşı (kalfa) ve usta çırağından ibarettir.¹⁰⁶²

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu esnafının başında bulunan, esnaf topluluğunun başkanı durumunda olan ehl-i hiref şeyhi olarak Mustafa'nın adı geçmektedir. Ehl-i Hiref Şeyhi Mustafa'nın 19 Aralık 1727 tarihinde ölümü üzerine yerine oğlu Hasan geçmiştir.¹⁰⁶³ Uzun yıllar şeyhlik görevini yürüten eş-Şeyh Hasan'ın ölümüyle görevi 15 Mayıs 1761 tarihinde Ali Halife devralmıştır.¹⁰⁶⁴ Şeyhlik, 1795 yılında Ali Halife'nin ölümü üzerine es-Seyyid Ahmed Arif'e,¹⁰⁶⁵ onun görevi bırakmasından sonra ise 1803 yılında İbrahim bin Ömer'e geçmiştir.¹⁰⁶⁶ İbrahim bin Ömer'in ölümünden sonra ise 1808 yılının Temmuz ayında Abdullah¹⁰⁶⁷ şeyh olmuş, aynı yılın Ekim ayında görevinden

¹⁰⁶⁰ Bu bölüm oluşturulurken, Bolu hurufat kayıtları ile birlikte Tuncer Baykara tarafından yayımlanan VGMA, 1142 no'lu defterin transkripsiyonunu içeren “Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler” adlı çalışmasında yayımladığı ve Bolu hurufat kayıtları içerisinde yer alan 1142-14-1 numaralı defterin Bolu ile ilgili bölümünden de faydalanılmıştır. Bu konuda bk. Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler*, 88-89.

¹⁰⁶¹ Rifat Özdemir, “Ankara Esnaf Teşkilatı (1785-1840)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 162-163.

¹⁰⁶² Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, 63.

¹⁰⁶³ VGMA, *HD*, 1143-137-2-21, (5 Ca 1140/19 Aralık 1727).

¹⁰⁶⁴ VGMA, *HD*, 1063-85-5-24, (10 L 1174/15 Mayıs 1761)

¹⁰⁶⁵ VGMA, *HD*, 538-97-1-3, (16 R 1210/30 Ekim 1795); VGMA, *HD*, 1142-14-1, (16 R 1210/30 Ekim 1795).

¹⁰⁶⁶ VGMA, *HD*, 539-20-1-6, (23 M 1218/15 Mayıs 1803); VGMA, *HD*, 1142-14-1, (23 M 1218/15 Mayıs 1803).

¹⁰⁶⁷ VGMA, *HD*, 539-20-4-10, (22 Ca 1223/16 Temmuz 1808); VGMA, *HD*, 1142-14-1, (22 Ca 1223/16 Temmuz 1808).

azledilmiş ve yerine Mehmed Şakir ile Ömer bin İbrahim seçilmiştir.¹⁰⁶⁸ Mehmed Şakir'in ölümü üzerine şeyhlik görevini birlikte yürüttüğü kardeşi Ömer'in yanına diğer kardeşleri Ahmed Arif ve İbrahim atanmıştır.¹⁰⁶⁹ Dikici ve haffâf esnafı kethüdâlığına ise 1802 yılında tekrar Haffâf Arslanoğlu el-Hac Ahmed atanmıştır.¹⁰⁷⁰

Fâtih Sultan Mehmed Devri'nden itibaren siyasi bir güç olmaktan çıkarılan, esnaf birliklerinin idari işlerini düzenleyen bir teşkilât hâline getirilen, 18. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar gedik (lonca) adını alan ahîlik müessesinin¹⁰⁷¹ ve isminin Bolu'da devam ettiği ehl-i hiref âhi babası, mecmu'-ı esnaf ahî babası ve debbâğlar ahî babası atama kayıtlarında görülmektedir. 1796 yılında ehl-i hiref ahî babası olarak Mehmed bin Mustafa'nın görevi yenilenmiştir.¹⁰⁷² 1810 yılında vefat etmesi üzerine yerine kardeşi Seyyid Ahmed bin Mustafa geçmiştir.¹⁰⁷³ Ayrıca Mehmed bin Mustafa 1795 yılında debbâğlar ahî babalığı¹⁰⁷⁴ ve mecmu'-ı (bir araya getirilmiş) esnaf ahî babalığı¹⁰⁷⁵ görevine de yeniden atanmış, aynı anda ehl-i hiref, debbâğlar ve bir araya getirilmiş çeşitli esnaf birliklerinin ahî babalığı görevini yürütmüştür. Ölümüyle birlikte ise debbâğlar ahî babalığı görevine 1810 yılında kardeşi Seyyid Ahmed bin Mustafa,¹⁰⁷⁶ mecmu'-ı esnaf ahî babalığı görevine ise Seyyid Ali getirilmiştir.¹⁰⁷⁷

Günümüzde Bolu'da Tabaklar olarak bilinen mahallenin eski kaynaklarda Debbâğlar Mahallesi olarak geçmesi, tarihsel süreç içerisinde Bolu ve çevresinde dericilik faaliyetlerinin yürütüldüğünü göstermektedir. 18. yüzyılda esnaf teşkilâatlanması içerisinde debbâğlar ahî babasının, debbâğlar meşihatının bulunması dericiliğin Bolu Kazası'ndaki önemini ortaya koymaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu'da debbâğlar meşihati (şeyh) olarak Mustafa görev

¹⁰⁶⁸ VGMA, HD, 541-47-1-8, (21 Ş 1223/12 Ekim 1808); VGMA, HD, 1142-14-1, (21 Ş 1223/12 Ekim 1808).

¹⁰⁶⁹ VGMA, HD, 540-63-3-1, (24 Z 1231/15 Kasım 1816); VGMA, HD, 1142-14-1, (24 Z 1231/15 Kasım 1816).

¹⁰⁷⁰ VGMA, HD, 539-20-1-2, (26 C 1217/24 Ekim 1802); VGMA, HD, 1142-14-1, (26 C 1217/24 Ekim 1802).

¹⁰⁷¹ Ziya Kazıcı, "Ahîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/542.

¹⁰⁷² VGMA, HD, 538-97-1-5, (25 C 1210/6 Ocak 1796).

¹⁰⁷³ VGMA, HD, 541-47-2-12, (9 Za 1225/6 Aralık 1810).

¹⁰⁷⁴ VGMA, HD, 538-97-1-4, (17 Ca 1210/29 Kasım 1795); VGMA, HD, 1142-14-1, (17 Ca 1210/29 Kasım 1795).

¹⁰⁷⁵ VGMA, HD, 1142-14-1, (1 C 1210/13 Aralık 1795).

¹⁰⁷⁶ VGMA, HD, 541-47-2-11, (9 Za 1225/6 Aralık 1810); VGMA, HD, 1142-14-1, (9 Za 1225/6 Aralık 1810).

¹⁰⁷⁷ VGMA, HD, 1142-14-1, (1 Za 1225/28 Kasım 1810).

yapmaktayken 1727 yılında ölümüyle yerine oğlu Hasan atanmıştır.¹⁰⁷⁸ Şeyh Hasan'ın 1761 yılında vefat etmesi üzerine göreve getirilen Kara Ali,¹⁰⁷⁹ 1767 yılında görevinden azledilmiş ve onun yerine yeğeni Molla Mustafa geçmiştir.¹⁰⁸⁰ Molla Mustafa vefat edince debbâğlar şeyhi olarak 1792 yılında oğlu Mehmed atanmıştır.¹⁰⁸¹ Molla Mustafa'nın daha sonra ölmediği anlaşılınca oğlu görevinden azledilerek görev yeniden 1793 yılında Molla Mustafa'ya verilmiştir.¹⁰⁸² Aynı yıl içerisinde Molla Mustafa görevinden çekilerek yerini es-Seyyid Ahmed Arif'e bırakmıştır.¹⁰⁸³ 1803 yılında Ahmed Arif görevini bırakınca boşalan göreve İbrahim getirilmiştir.¹⁰⁸⁴ 1808 yılında İbrahim'in vefat etmesi üzerine şeyhlik vazifesi oğulları Ahmed Arif ve İbrahim'e geçmiştir.¹⁰⁸⁵

Pazarbaşı; Osmanlı esnaf teşkilâtı içerisinde şehir veya kazalardaki bakkal esnafının başı ve onların temsilcisi sıfatıyla idari işleri yürüten, düzeni sağlayan görevlidir.¹⁰⁸⁶ Bolu'da bakkal tifesinin pazarbaşılığını 1682 yılında Ömer Bey,¹⁰⁸⁷ 1707 yılında Pîrî Çelebi bin Ali yürütmüştür.¹⁰⁸⁸ 1723 yılının Temmuz ayında ise göreve geldiği tarihi tespit edemediğimiz Mehmed'in ölümü üzerine yerine oğlu Ali geçmiştir.¹⁰⁸⁹ Fakat pazarbaşılık görevi için ehil olmayan Ali'nin görevini usule aykırı şekilde Pazarbaşı Mustafa'yı azlettirerek elde ettiği anlaşıldığından Aralık 1723 yılında tekrar Mustafa bakkal tifesinin pazarbaşı olarak atanmıştır.¹⁰⁹⁰

Yiğitbaşı; Osmanlı esnafının meseleleriyle yakında ilgilenen, usta olacak kalfalarla ilgili kanaatini bildiren, esnaf arasındaki anlaşmazlıklarda başvuru, hammadde dağıtım ve disiplinle ilgilenen, kethüdâ adına esnafı kadı

¹⁰⁷⁸ VGMA, HD, 1142-14-1, (1 Ca 1140/15 Aralık 1727).

¹⁰⁷⁹ VGMA, HD, 1142-14-1, (1 L 1174/6 Mayıs 1761).

¹⁰⁸⁰ VGMA, HD, 1076-62-3-18, (1 Ca 1181/25 Eylül 1767); VGMA, HD, 1142-14-1, (1 Ca 1181/25 Eylül 1767).

¹⁰⁸¹ VGMA, HD, 537-60-2-12, (10 Ş 1206/3 Nisan 1792); VGMA, HD, 1142-14-1, (10 Ş 1206/3 Nisan 1792).

¹⁰⁸² VGMA, HD, 537-60-2-24, (26 Ş 1207/8 Nisan 1793); VGMA, HD, 1142-14-1, (26 Ş 1207/8 Nisan 1793).

¹⁰⁸³ VGMA, HD, 537-60-3-10, (20 Ca 1208/24 Aralık 1793); VGMA, HD, 1142-14-1, (20 Ca 1208/24 Aralık 1793).

¹⁰⁸⁴ VGMA, HD, 539-20-1-7, (23 M 1218/15 Mayıs 1803); VGMA, HD, 1142-14-1, (23 M 1218/15 Mayıs 1803).

¹⁰⁸⁵ VGMA, HD, 541-47-1-3, (26 B 1223/17 Eylül 1808); VGMA, HD, 1142-14-1, (26 B 1223/17 Eylül 1808).

¹⁰⁸⁶ Kenan Ziya Taş, "1760-1817 Yılları Arasında Eğin (Kemaliye) Kazası", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2/1 (1996), 144.

¹⁰⁸⁷ Özkaya, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", 117-118.

¹⁰⁸⁸ BŞS (1116-1119), 62-b-1, (25 R 1119/26 Temmuz 1707).

¹⁰⁸⁹ VGMA, HD, 1137-109-1-4, (1 L 1135/5 Temmuz 1723); VGMA, HD, 1142-14-1, (1 L 1135/5 Temmuz 1723).

¹⁰⁹⁰ VGMA, HD, 1137-109-1-11, (1 R 1136/29 Aralık 1723); VGMA, HD, 1142-14-1, (1 R 1136/29 Aralık 1723).

mahkemelerinde temsil eden esnafın kendi arasında seçtiği ve Kadı'nın onayı sonrası göreve gelen kethüdâ yardımcısıdır.¹⁰⁹¹ Bolu ekmekçi esnafının yiğitbaşılığına 16 Mayıs 1675 yılında Arslan Bey atanmıştır.¹⁰⁹² Haffâf, çizmeci ve mestçi hirfetinin yiğitbaşılığı görevini yürüten İbrahim bin Mehmed'in görev kaydı 1749 yılında yenilenmiştir.¹⁰⁹³ Dikici Esnafı Yiğitbaşılığı'nı yürüten İbrahim, 1803 yılında tekrar atanmıştır.¹⁰⁹⁴ 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu esnaf teşkilâtı içerisinde yer alan yiğitbaşılar, varlıklarını 19. yüzyılda da devam ettirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde esnafın resmî başvuru makamı olan kadı'nın yanında bu alanda kadı'nın yardımcısı olarak vazife yapan muhtesib; ağırlık, ölçü, atölye ve pazarların denetlenmesi, mamul madde ile gıda maddelerinin kalite kontrolü, halk ile esnaf arasındaki münasebetlerin düzenlenmesi ve esnafla ilgili kanunların uygulanıp uygulanmadığının kontrol edilmesi için görevlendirilmiştir. Muhtesib sanatkâr ve tüccarlardan yevmiye-i dekâkin, damga resmi, bâc-ı bazar ve resm-i bitirme gibi vergiler almaktadır.¹⁰⁹⁵ Bolu Kazası'nın ihtisab ve ihzâriyesinin 6 bin akçe yazısı olup züemâdan Hasan ile Kapıcıoğullarından Ömer bin Mustafa tarafından müştereken tasarruf edilmektedir.¹⁰⁹⁶

Bolu'da belli alanda faaliyet gösteren esnafın zaman zaman arz yetersizliğinden dükkânlarını nöbetleşe açtıkları da görülmektedir. Örneğin 17. yüzyılda altı tane olan kasaplar, kadı sicillerine kayıt ettirdikleri nöbet cetvellerine göre dükkânlarını belirli günlerde sıra ile açmaktadır. Aynı şekilde mevcut derinin yetersiz olması nedeniyle debbâğlar, derileri yiğitbaşıları vasıtasıyla nöbetleşe almışlardır.¹⁰⁹⁷ Esnaf arasında dükkânları nöbetleşe açma uygulaması 18. yüzyılın ilk yarısında da devam etmiştir.

¹⁰⁹¹ İlhan Şahin, "Yiğitbaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/549-550.

¹⁰⁹² Özkök, "Bolu Tarihi", 197.

¹⁰⁹³ VGMA, *HD*, 1079-1-20-4-27, (1 Ş 1162/17 Temmuz 1749).

¹⁰⁹⁴ VGMA, *HD*, 539-20-1-4, (14 Za 1217/8 Mart 1803); VGMA, *HD*, 1142-14-1, (14 Za 1217/8 Mart 1803).

¹⁰⁹⁵ Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, 161-171.

¹⁰⁹⁶ BŞS (1111-1114), 80-b-1, (14 R 1113/18 Eylül 1701).

¹⁰⁹⁷ Sahillioğlu, "Bolu'nun Kasapları ve Et Narh Fiyatları", 21.

2.13. Bolu Kazası'nda Para ve Fiyat Hareketleri

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'na ait sicil ve diğer arşiv kayıtlarına yansıyan verilere göre para ve fiyat hareketlerinde çoğunlukla kuruş kullanılmış, zaman zaman akçe, para ve diğer para birimleri üzerinden de değer belirtildiği görülmüştür.

2.13.1. Para Hareketleri

Osmanlı Devleti, parasal uygulamalarında Akdeniz havzasının önde gelen para geleneklerinden etkilenmiştir.¹⁰⁹⁸ Osmanlı Devleti'nde ilk Osmanlı parası 1327 yılında basılan ufak gümüş bir sikke iken ilk altın Osmanlı parası 1479 yılında basılmıştır.¹⁰⁹⁹ Osmanlı para sistemi, 16. yüzyılın son çeyreğine kadar oldukça iyi işlemiş ancak 17. yüzyıldan itibaren çözülme ve gerileme sürecine girmiştir. Batı'dan Doğu'ya doğru gelişen değerli maden hareketleri ve bunların yarattığı istikrarsızlıklar, sık sık başvurulanan taşşişler ve paranın değerindeki büyük dalgalanmalar, Balkanlar ve Anadolu'daki tüm darphânelerin kapatılmasına neden olmuştur. Osmanlıların temel para birimi olan akçe ortadan kaybolunca piyasalarda işlemler Avrupa sikkeleriyle yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı para sistemi, 17. yüzyıldan itibaren kesintisiz bir çözülme ve gerileme sürecine girmiştir.¹¹⁰⁰

Tablo 2.23. 18. yüzyılın ilk yarısında gümüş kuruş ve kur değerleri¹¹⁰¹

Yıllar	Kuruşun Ağırlığı (Gram)	Kuruşun Ayrarı (Yüzde)	Saf Gümüş İçeriği (Gram)	Hesaplanan Altın/Gümüş Oranı
1708	26,2	60	15,4	13,0
1716	26,5	60	15,9	14,0
1720	26,4	60	15,8	14,1
1730	24,8	60	14,9	13,5
1740	24,1	60	14,5	15,0
1754	23,7	60	14,2	15,3

¹⁰⁹⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 25.

¹⁰⁹⁹ Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, 2.

¹¹⁰⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 17; a.mlf., *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 46.

¹¹⁰¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, 156.

Akçenin değerinin düşmesiyle birlikte Osmanlı piyasalarında tamamıyla yabancı sikkelerin hâkimiyeti görülmeye başlamıştır. Bunun üzerine 1688 yılında kuruş ve kuruşun 1/40'ı olan paradan oluşan yeni bir para sistemine geçilmiştir. Akçe ise muhasebe sikkesi ve ufaklık olarak 19. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürmüştür.¹¹⁰²

18. yüzyılın ilk yarısında basılan altın paralar arasında cedîd zer-i İstanbul, cedîd İstanbulî (Fındık) ve zer-i mahbûblar yer almaktadır. Tedavülde olan gümüş sikkeler içinde ise kuruş, para, zolata ve akçe bulunmaktadır. Osmanlı Devleti 1704, 1719 ve 1789 yıllarında hazineye gelir sağlamak üzere sikke ayarlamaları yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin kullandığı para birimlerinden olan kuruş 40 para yani 120 akçe, zolata 30 para yani 80 akçe, para ise 3 akçe değerindeydi.¹¹⁰³

18. yüzyılın ikinci yarısında Bolu Kazası'nda "akçe, para/pare, kuruş ve zolata" adlı gümüş sikkelerin; "eşrefî cedîd, Frengi altını, Macar altını, şerifî altını" adlı altınların tedavül ettiği görülmektedir. Gönderilen fermanlarda vergi toplama işlemlerinde uygulanacak kurlar belirtilerek 110 akçe 1 ayni esedi kuruşa, eşrefî cedîd ve Frengi altını 2,5 kuruşa, Macar altını ve şerifî altını 2 kuruş, 1 rub'a ve halis ayar paranın 40'ı 1 kuruşa denk gelmektedir.¹¹⁰⁴ Ayrıca sağ akçe, çürük para, halis ayar para gibi ifadelerle kullanılan paraların nitelikleri belirtilmektedir.¹¹⁰⁵ Yalnız vergi toplama işlemlerinde uygulanan standart kurların dışında devlet, nüzül vergisi toplama işlemlerinde 1 kuruş 110 akçe,¹¹⁰⁶ voyvodalık maktûu malı vergisi toplama işlemlerinde 1 kuruş 120 akçe¹¹⁰⁷ ve kürekçi ihracı ile ilgili vergilendirme de ise 1 kuruş 160 akçe¹¹⁰⁸ hesabı üzerinden işlemlerin yapılmasını istemiştir.

Osmanlı Devleti'nde para basımı, ulaştırma ve nakliyat imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle İstanbul dışındaki darphânelerde de gerçekleştirilmekteydi.

¹¹⁰² Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10/807.

¹¹⁰³ Mustafa Öztürk, "Ana Hatlarıyla Yakınçağ Osmanlı Para Tarihi", *XIV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 9-13 Eylül 2002: Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: TTK Basımevi, 2005), 2(2)/860.

¹¹⁰⁴ BŞS (1111-1114), 84-a-1, (24 M 1112/11 Temmuz 1700); BŞS (1119-1122), 15-a-1, (15 Za 1119/7 Şubat 1708).

¹¹⁰⁵ BŞS (1111-1114), 69-a-1, (Evâhir Ca 1114/Ekim 1702).

¹¹⁰⁶ BŞS (1111-1114), 74-a-2, (10 M 1114/6 Haziran 1702).

¹¹⁰⁷ BŞS (1111-1114), 74-b-1, (6 M 1114/2 Haziran 1702).

¹¹⁰⁸ BŞS (1111-1114), 86-b-4, (14 Za 1112/22 Nisan 1701).

Mehmed Çelebi dönemindeki darp yerlerine Bolu, Ankara, Karahisâr, Novar, Tire ve Üsküp eklenmiştir.¹¹⁰⁹

2.13.2. Fiyat Hareketleri

Osmanlı Devleti'nde fiyat hareketlerinde kısa dönemli yerel gelişmelerin ve içsel iktisadi ve sosyal gelişmelerin güçlü etkileri hissedilirken uzun dönemde ise aşırı ve kalıcı fiyat artışının ana etkeni olarak taşışlar dikkati çekmektedir.¹¹¹⁰ Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıl sonundan 17. yüzyılın ortasına kadar, fiyatların beş kat yükseldiği büyük bir enflasyon dalgası yaşanmış, buna karşılık fiyat düzeyinin 1680'den 1780'e kadar daha istikrarlı olduğu görülmüştür.¹¹¹¹

Osmanlı Devleti, fiyat politikalarını belirlerken umumu veya devleti ilgilendiren hususlarda müdahaleci bir tutum izlerken sadece tarafları ilgilendiren hususlarda ise serbest denebilecek bir politika izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin müdahaleci tutumu genellikle yılda iki defa verilen narhta ve ordunun, İstanbul'un veya başka şehirlerin iâşesi için çıkarılan zahire, canlı hayvan veya diğer bazı maddelerin alımında yayınlanan mübâyaa emirlerinde görülmektedir.¹¹¹²

Narh; kadıyla, ilgili esnafın ve şehrin ileri gelenlerinin hazır buldukları bir toplantıda, satılan malların maliyetleri üzerine esnafın lehine belirli bir kâr eklemek sureti ile elde edilen fiyattır.¹¹¹³ Osmanlı narh uygulamasının temel amacı tekelci eğilimlerin etkisini azaltmak, arz ve talep dengesini korumaktır.¹¹¹⁴ Narh, genellikle yiyeceklere mevsimine göre konulmaktadır. Bunun dışında kuraklık, zamansız yağışlar sonucu veya şiddetli kış dönemlerinde ürünler azalıp maliyetler yükselince fiyatlar yeniden belirlenmektedir.¹¹¹⁵

¹¹⁰⁹ Oğuz Tekin, "Başlangıcından Türkiye Cumhuriyeti'ne Kadar Türk Devletlerinin Sikkeleri", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 5/417.

¹¹¹⁰ Kayhan Orbay, "Tarihsel Fiyatların Elde Edilmesi ve Endekslemeler Konusunda Bazı Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 48/1 (2008), 95.

¹¹¹¹ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 119.

¹¹¹² Mustafa Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", *Belleten Dergisi* 55/212 (1991), 91.

¹¹¹³ Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, 67.

¹¹¹⁴ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası* 43/1-4 (1987), 122.

¹¹¹⁵ Mübahat Kütkoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 3.

Çalışmamızın bu bölümünde 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'ndaki temel gıda ve ihtiyaç maddelerinin, evlerin ve kölelerin fiyatları incelenmiş, köle ve cariye uygulamaları üzerinde durulmuştur.

2.13.2.1. Temel Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Fiyatları

18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu sicil kayıtlarında döneme ait narh listelerine rastlanılmadığından temel gıda maddeleri grubuna giren ekmek, et, pirinç, bulgur, bal, tuz vb. yanında ihtiyaç maddeleri olan sabun, çıra, hatab, kömür vb. ürünlerin fiyatları tereke kayıtları, devlet erkânı ve elçilik heyeti tayinat listeleri ile diğer sicil kayıtları verileri kullanılarak değerlendirilmiştir.¹¹¹⁶

Tablo 2.24. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda temel gıda ve ihtiyaç maddeleri fiyatları

Temel Gıda Maddeleri	Birimi	Fiyatı
Nân-ı aziz (has ekmek)	adet	4 akçe
Revgan-ı sade (terayağ)	vukiye	30 akçe
Revgan-ı hû (susam yağı)	vukiye	24 akçe
Kara yağ	vukiye	10 akçe
Erz (pirinç)	keyl	60 akçe
Şem'i asel (bal mumu)	vukiye	90 akçe
Asel (bal)	vukiye	12 akçe
Şeker beyaz	vukiye	90 akçe
Şeker nebât (nöbet şekeri)	vukiye	150 akçe
Dakik-i has (has un)	vukiye	6 akçe
Yoğurt	vukiye	7 akçe
Peynir	vukiye	12 akçe
Süt	vukiye	3 akçe
Kaymak	vukiye	8 akçe
Yumurta	adet	0,5 akçe
Tuz	vukiye	2 akçe
Kahve	vukiye	150 akçe
Sirke	vukiye	3 akçe
Nişasta	vukiye	12 akçe
Pekmez	vukiye	5 akçe
Ceviz	vukiye	5 akçe
Ceviz içi	vukiye	10 akçe
Kara erik	vukiye	8 akçe
Kızılıcık kurusu	vukiye	5 akçe
Hatab (odun)	araba	80 akçe
Hatab	çeki	25 akçe
Kömür	vukiye	1 akçe
Sabun	vukiye	32 akçe

¹¹¹⁶ BŞS (1114-1116), 3-b-1, (20 R 1114/13 Eylül 1702); BŞS (1116-1119), 75-a-3, (23 M 1118/7 Mayıs 1706); BŞS (1119-1122), 5-b-2, (6 Ş 1119/2 Kasım 1707).

18. yüzyılın ilk yarısında Tablo 2.24’de verilen temel gıda ve ihtiyaç maddelerine ait ürünlerin dönem boyunca fiyat hareketlerinin incelenmesi sonucunda fiyatlar üzerinde enflasyonist bir eğilimin varlığı gözlemlenmemiştir. Şöyle ki Eylül 1702 tarihinden Kasım 1707 tarihine kadar olan beş yıllık döneme ait üç farklı kayıttta da yer alan tereyağı, pirinç, balmumu ve has un fiyatlarını karşılaştırdığımızda fiyat artışının olmadığı tespit edilmiştir.

2.13.2.2. Ev Fiyatları

Bolu’da ailelerin yaşadığı mekânlar olarak karşımıza çıkan evlerin, bitki örtüsünün sağladığı olanaklar nedeniyle genellikle ahşap malzemenen yapıldığı tespit edilmiştir.¹¹¹⁷ Ahşap malzemenin dışında kırsal alanda nadir de olsa kerpiç malzemenen yapılmış evlerin varlığını görmekteyiz.¹¹¹⁸ Bolu evleri, genellikle iki katlı olup tek katlılara da rastlanılmaktadır.¹¹¹⁹ Alt (tahtanî) ve üst (fevkanî) katlardaki oda sayıları değişiklik arz etmekte, genellikle üst kat odalarının sayısının fazla olduğu görülmektedir.¹¹²⁰ Bu durumun temel nedeni alt katta matbah (mutfak), kiler ve mahzen gibi kullanım alanlarının daha çok yer almasıdır.¹¹²¹ Ayrıca gerek Bolu merkezde gerekse civar köylerde olsun genellikle evlerin alt katlarında ailenin gıda ve hizmet ihtiyaçlarını karşılayan, ekonomik güçlerine göre sahip oldukları hayvanların barındırıldığı ahır ve damlara ayrılmış bölümler de bulunmaktadır.¹¹²² Evin dâhil bulunduğu mülkün içinde odaların dışında ambar, ahır, dam, matbah, samanhâne, fırın, kiler, sofa, mahzen, hamam, soba hamamı, kenef, taş dibek, muhavvat (duvar) gibi unsurlar da yer almaktadır. Mülklerin bazılarının içerisinde köşk diye isimlendirilen; bağ, bahçe ve mülk avlusu içerisinde bulunan yazlık yapıların varlığı da dikkati çekmektedir.¹¹²³ Bazı mülkler içerisinde bi’r-mâ (su kuyusu), pınar, çeşme, masura-i mâ-i carî (akan su

¹¹¹⁷ BŞS (1114-1116), 49-a-3, (28 M 1115/13 Haziran 1703).

¹¹¹⁸ BŞS (1114-1116), 44-a-2, 844-95-b-2.

¹¹¹⁹ BŞS (1111-1114), 11-a-2, (25 N 1111/16 Mart 1700).

¹¹²⁰ BŞS (1111-1114), 37-b-2, (2 S 1113/9 Temmuz 1701).

¹¹²¹ BŞS (1114-1116), 59-b-1, (16 L 1114/5 Mart 1703).

¹¹²² BŞS (1111-1114), 66-a-3, (7 R 1114/31 Ağustos 1702).

¹¹²³ BŞS (1116-1119), 4-b-2, (1 Za 1116/25 Şubat 1705).

çeşmesi) ve musluk diye belirtilen özel su imkânlarının da varlığı tespit edilmiştir. Bolu evleri ve konakları genellikle gösterişli olmamakla birlikte Bolu Voyvodası Yusuf Bey'in Bahçepınar Çiftliği, sahip olduğu unsurlar ile dikkat çekmektedir. Çiftliğin içerisinde mabeyn odası, 2 hamam, 2 taş oda; haremde 10 oda ve cariyeye odaları, mutfak, kiler; taşrasında 8 oda ve kahve odası; havlisinde (avlu) su çeşmesi, gulâm odaları, samanhâne, ambar; etrafında çok sayıda tarla, bir miktar bağ ve meyve ağaçları bulunmaktadır.¹¹²⁴

Tablo 2.25. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda ev fiyatları

Evin Bulunduğu Mahal	Niteliği	Fiyatı	Belge Numarası
Debbâğlar Mahallesi	2 bab fevkanî beyt ve bi'r-mâ	80 kuruş	BŞS (1111-1114), 34-a-2, (15 Za 1112/23 Nisan 1701)
Karaçayır Mahallesi	3 bab fevkanî büyü, 1 soba hamamı, ambar, 2 kiler, tahtanî oda, bi'r-mâ, 1 fırın	334 kuruş	BŞS (1111-1114), 37-b-3, (4 S 1113/11 Temmuz 1701)
Akmescid Mahallesi	2 bab fevkanî, 1 bab tahtanî büyü, 1 ambar, 1 mahzen	100 kuruş	BŞS (1111-1114), 38-b-2, (25 M 1113/2 Temmuz 1701)
Eski Cami Mahallesi	2 bab fevkanî beyt, 1 soba hamamı, 1 matbah, 2 fırın, bi'r-mâ, 1 ambar, 1 kenef, bir köşk ve tahtında 1 ahır, 1 samanhâne	40 kuruş	BŞS (1111-1114), 66-a-3, (7 R 1114/31 Ağustos 1702)
Hocabeğ Mahallesi	4 bab fevkanî, 2 bab tahtanî büyü, 1 hamam, 2 mahzen, 1 ambar, 2 fırın, 1 samanhâne, 1 masure-i mâi-i carî	400 kuruş	BŞS (1116-1119), 2-a-3, (19 L 1116/14 Şubat 1705)
Semer kand Mahallesi	2 bab fevkanî beyt	60 kuruş	BŞS (1114-1116), 59-b-1, (16 L 1114/5 Mart 1703)
Akpınar Mahallesi	2 bab beyt	60 kuruş	BŞS (1114-1116), 52-a-1, (23 Z 1114/10 Mayıs 1703)
Yeni Cami Mahallesi	1 bab fevkanî beyt, 1 sofa	170 kuruş	BŞS (1116-1119), 25-b-2, (21 Z 1117/5 Nisan 1706)
Gölyüzü Mahallesi Hisar önü	1 bab tahtanî beyt	60 kuruş	BŞS (1119-1122), 47-a-2, (16 Za 1121/17 Ocak 1710)
Aslahâddin Mahallesi	1 bab beyt	15 kuruş	BŞS (1111-1114), 13-a-2, (20 L 1111/10 Nisan 1700)
Çukur Mahallesi	Mülk menzil	80 kuruş	BŞS (1119-1122), 50-b-2, (7 M 1122/8 Mart 1710)
Soku Karyesi	Köy yeri, bina olunmuş çatma beyt, ambar, samanhâne, ahır	25 kuruş	BŞS (1111-1114), 18-b-1, (16 Ca 1112/29 Ekim 1700)
Kozlu Karyesi	Köy yeri, çatma beyt, ambar, yarım ahır, yarım samanhâne	40 kuruş	BŞS (1111-1114), 22-b-1, (28 B 1112/8 Ocak 1701)
Sarıcalar Karyesi	Fevkanî ve tahtanî beyt	10 kuruş	BŞS (1111-1114), 28-b-1, (10 Ş 1112/20 Ocak 1701)
Dodurga Karyesi	3 bab fevkanî, 2 bab tahtanî büyü, 1 matbah, 2 fırın, 2 masure-i mâi-i carî, deve ahır	170 kuruş	BŞS (1114-1116), 51-b-1, (10 M 1115/26 Mayıs 1703)
Borazanlar Karyesi	2 bab beyt	30 kuruş	BŞS (1111-1114), 66-b-1, (12 R 1114/5 Eylül 1702)
Değirmenözü Karyesi	Köy yerinde bina olunmuş beyt	10 kuruş	BŞS (1114-1116), 43-b-1, (20 R 1115/2 Eylül 1703)
Rumşalar Karyesi	Köy yerinde bina olunmuş 1 bab çatma beyt, 1 kiler	17 kuruş	BŞS (1116-1119), 25-b-1, (5 Z 1117/20 Mart 1706)

¹¹²⁴ BOA, *D.BŞM.MHF*, No. 46, Gömlek No. 59, (29 Z 1172/23 Ağustos 1759).

18. yüzyılın ilk yarısında evlerin eski ve yeni, tek ve çift kat olması; avlu ve bahçesinin bulunması; kiler, mutfak ve hamam gibi ek unsurlara sahip olması gibi özelliklerinden dolayı fiyatları değişiklik arz etmektedir. Genel olarak tarım ve hayvancılığın gerektirdiği samanlık, ahır ve ambar gibi ek yapıları bünyelerinde barındıran köylerdeki ev fiyatlarının şehir merkezindeki evlere göre daha düşük olduğu görülmüştür.

2.13.2.3. Bolu Kazası'nda Köle ve Cariye Uygulamaları

İslâm hukukuna göre eşya hükmünde olan köle ve cariyeler alım satım, kira, miras, hibe ve vasiyet gibi hukuki durumlarda eşya muamelesi görmüştür.¹¹²⁵ Kölelerin, her ne kadar bir şahıs olarak evlenme, vekâleten iş görebilme gibi hak ve yetkileri varsa da kölelik; hürriyetlerin geniş bir sahada kısıtlandığı hukuki bir statüdür.¹¹²⁶ Köle ve cariyelerin kendilerini temsil etme hakları bulunmamaktadır. Kölelerin satışında ön planda olan yetenekleri, cariyelerin ise güzellikleridir.¹¹²⁷ İslâm hukukuna göre kölelik ve cariyelik; gönüllü azat, kefaret borcu olarak azat, mükâtebe yoluyla azat, mecburi veya kanuni azat, ölüme bağlı azat, ümmüveled olma yoluyla azat ve devlet tarafından azat durumlarında sona ermektedir.¹¹²⁸

18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu mahkeme kayıtlarında kölelik ile ilgili olarak “abd, köle, memlûk, gulâm, cariyeye” gibi ifadeler kullanılmıştır. Sicil kayıtlarında köle ve cariyeleri çoğunlukla tereke kayıtları içerisinde görmekteyiz. Hocabeğ Mahallesi sakini Ömer Çelebi bin Hasan'nın terekesinde 60 kuruş kıymet biçilen Gulâm-ı Benâm-ı Kenan'ın ismi geçmektedir.¹¹²⁹ Akpınar Mahallesi sakini Havva bint-i Nuri adlı kadının terekesinde ise Gülistan ve Belkıs adlı cariyeler dikkati çekmektedir.¹¹³⁰ Kaza merkezinde maddi durumu iyi olan köle ve cariyeye sahipleri olduğu gibi kazanın köylerinde de köle ve cariyeye sahibi olan hâli vakti yerinde kimselere rastlanmaktadır. Kasablar Yenicesi Karyesi sakini el-Hac Mustafa Halife ibn-i el-Hac Ahmed'in terekesinde her biri 120

¹¹²⁵ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 177-179.

¹¹²⁶ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslâm da Şahsiyet Hakları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 120.

¹¹²⁷ Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, 182.

¹¹²⁸ Mehmet Âkif Aydın - Muhammed Hamidullah, “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/242-243.

¹¹²⁹ BŞS (1111-1114), 41-b-3, (10 Ra 1113/15 Ağustos 1701).

¹¹³⁰ BŞS (1111-1114), 49-a-1, (12 C 1113/14 Kasım 1701).

kuruş kıymetinde Vasıl, Şehbaz, Yusuf ve Şahin adlı köleler ile 90 kuruş kıymetli Gülsan adlı cariye yer almaktadır.¹¹³¹ Yine Karaköy sakini es-Seyyid Mehmed Bey ibn-i es-Seyyid Ahmed Bey'in terekesinde 7 adet köle ve 3 adet cariye bulunmaktadır. Erkek kölelerin fiyatları 60 ile 130 kuruş arasında, cariyelerin fiyatları ise 100 ile 150 kuruş arasında değişmektedir. Tereke dökümünde cariye Kahraman'ın küçük kızı ile birlikte fiyatı 130 kuruştur. Tereke kaydında kölelerin milliyetleri verilmemiş olmakla birlikte fiyatı 50 kuruş ile en az olan kölenin Arap olduğu belirtilmiştir.¹¹³² Ayrıca yaşlı olan kölelerin "koca" ifadesi ile nitelendirildiği görülmüştür.¹¹³³ 1706 yılında vefat eden Müftü Mehmed Efendi bin Abdurrahman'ın terekesinde 125 kuruş kıymetli Gulâm-ı Benâm-ı İvaz bulunmaktadır.¹¹³⁴ 1708 yılında vefat eden ve 2 bin 682,5 kuruşluk veraseti bulunan Akçaalan Karyesi sakini el-Hac Ahmed Ağa bin Kamil Ağa'nın terekesinde fiyatları 90 ile 100 kuruş arasında değişen 3 adet gulâm ve fiyatları 40 ile 100 kuruş arasında değişen 3 adet cariye bulunmaktadır.¹¹³⁵

Sicil kayıtlarımızda terekeler dışında köle ve cariyeler ile ilgili çekişmeli azatlık davalarını da görmekteyiz. Sahiplerinin ölümü ardından vârislerin köleler üzerinde tasarrufta bulunmak istemeleri ve kölelerin bu durumu kabul etmek istememeleri davalara konu olmuştur. Sahipleri ölünce tedbir-i mutlâk¹¹³⁶ ile azat olan köleler vârisler tarafından alıkonulmak istenmiştir. Tereke kayıtlarının aksine köle azatlığı ile ilgili mahkeme kayıtlarında kölelerin milliyeti, eşkâlleri ve dinleri ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Vefat eden Dörtdivan Kazası Yakakayı Karyesi sakini Adile bint-i Mustafa Ağa'nın vârisleri orta boylu, sarı kaşlı, sarı bıyıklı, gök ala gözlü, Rusiyyü'l-asl Yasef veled-i Abdullah'ı annelerinin ölümü sonrası kendilerine hizmet etmediği için dava etmişlerdir. Yasef'in, Adile Hanım'ın kendisini şahitler huzurunda azat ettiğini ispatlaması üzerine vârislerin iddiaları kabul edilmemiştir.¹¹³⁷ Yine aynı şekilde vefat eden Semerkand Mahallesi sakini el-Hac Ahmed bin el-Hac Ömer'in vefatı sonrası vârisleri kölesi Yusuf bin

¹¹³¹ BŞS (1114-1116), 63-a-1, (19 C 1114/10 Kasım 1702).

¹¹³² BŞS (1116-1119), 11-a-2, (2 M 1117/26 Nisan 1705).

¹¹³³ BŞS (1119-1122), 54-a-1, (16 L 1121/19 Aralık 1709).

¹¹³⁴ BŞS (1116-1119), 33-a-1, (10 S 1118/24 Mayıs 1706).

¹¹³⁵ BŞS (1119-1122), 32-a-1, (15 B 1120/30 Eylül 1708).

¹¹³⁶ Tedbir-i mutlâk, efendisinin ölümünün ardından kölenin özgürlüğüne kavuşmasıdır. Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, 114.

¹¹³⁷ BŞS (1111-1114), 29-b-3, (24 Ş 1112/3 Şubat 1701).

Abdullah'ı hizmet etmediği için dava ettiklerinde Yusuf da ölen sahibi tarafından azat edildiğini şahitler ile ispat etmiştir.¹¹³⁸ İstanbul'da vefat eden Kapıcızâde Mustafa Ağa bin Mehmed Ağa bin Kızıl Kapıcı Mustafa Ağa'nın kölesi Mahmud bin Abdullah da sahibi tarafından azat edildiğini mahkeme huzurunda şahitler vasıtasıyla ispat etmek zorunda kalmıştır.¹¹³⁹

Sahipleri tarafından azat edilen kölelerin durumları da mahkeme kayıtlarında yer almıştır. Vezir Karyesi'nden el-Hac Ahmed ibn-i Abdullah Bey; orta boylu, açık kaşlı, sarı ala gözlü, Rusiyyü'l-asl Şahin bin Abdullah adlı abd-i memlûkünü mahkeme huzurunda azat etmiştir.¹¹⁴⁰ Yine Debbâğlar Mahallesi sakini Meryem Hatun ibnet-i el-Hac Mehmed adlı kadın yedi yaşındaki sarışın, açık kaşlı, ala gözlü, Rusiyyü'l-asl Saliha bint-i Abdullah adlı cariye-i memlûkesini azat etmiştir.¹¹⁴¹

Kayıtlarımızda mükâtebe (anlaşmalı azatlık) yoluyla azat edilme durumu da mevcuttur. Aslahâddin Mahallesi sakini Ahmed Bey bin el-Hac Hasan, orta boylu, sarı ala gözlü, açık kaşlı, kumral sakallı, müslimü'l-millet Yusuf bin Abdullah adlı kölesini kendisine itaat etmediği için dava etmiştir. Fakat Köle Yusuf, sahibinin 1102/1691 senesinin Şevval/Haziran-Temmuz ayından itibaren kendisine sekiz sene hizmet ederse malından mu'tak olsun dediğini şahitler ile ispatlamıştır. Böylece mahkeme Yusuf'un özgür olduğuna karar vermiştir.¹¹⁴²

Mahkemeye yansıyan ümmüveledlik (cariyenin sahibinden çocuk sahibi olması) durumuyla ilgili kayıt da mevcuttur. Şöyle ki Çıkınlar Karyesi'nden Mehmed Bey bin Ramazan, Ahmed Çelebi bin el-Merhum Mahmud Ağa adlı genci kendisinin kölesi olduğu noktasında dava etmiştir. Mehmed Bey; Ahmed Çelebi'nin vefat eden annesi Hasulhan'ın, annesi Hatice Hatun'un cariye-i memlûkesi olduğunu, Hasulhan'ın annesinin bilgisi ve izni olmadan Ayşe Hatun ibnet-i Piyale Çavuş adlı kadın tarafından yeğeni Mahmud Ağa ile evlendirildiğini

¹¹³⁸ BŞS (1111-1114), 55-a-1, (22 Ş 1113/22 Ocak 1702).

¹¹³⁹ BŞS (1114-1116), 57-b-1, (18 Za 1114/5 Nisan 1703).

¹¹⁴⁰ BŞS (1114-1116), 39-b-1, (Evâsıt Za 1115/Mart 1704).

¹¹⁴¹ BŞS (1116-1119), 40-b-1, (3 Ca 1118/13 Ağustos 1706).

¹¹⁴² BŞS (1114-1116), 46-a-3, (11 Ra 1115/25 Temmuz 1703).

ve bu yüzden Hasulhan'ın oğlu Ahmed Çelebi'nin kendisinin kölesi olduğunu iddia etmiştir. Nihayetinde aralarında sulh yapılarak dava sonlandırılmıştır.¹¹⁴³

Kaçgun köleler ile ilgili durumlar da mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Ayaş Kazası, Ferahfakı Mahallesi sakini Yusuf el-Hac Hüseyin Ağa bin Receb; Bolu sancağında Abd-i Âbık Zabiti İsmail Ağa tarafından alıkonulan uzun boylu, açık kaşlı, gök gözlü, sarı sakallı, Rus asıllı İvaz bin Abdullah'ın on beş gün önce bir erkek boz katırını çalarak kaçtığını iddia etmiştir. Kaçak köle, Kızık Yaylağı'nda İsmail Ağa tarafından bulunmuştur. Nihayetinde kölenin iddia sahibine ait olduğu tespit edilerek teslim edilmiştir.¹¹⁴⁴

Sahibi çıkmayan kaçak kölelerin belli bir süre belletildikten sonra pazarda satışa çıkarıldığı görülmektedir. Örneğin Bolu Kazası sınırı dâhilinde bulunan Çakmaklar Karyesi Yaylağı'nda Abd-i Âbık Zabiti ve Voyvoda Vekili Mehmed Ağa tarafından yakalanan uzun boylu, açık kaşlı, ala gözlü, Rus asıllı Nikola ve orta boylu, açık kaşlı, sarı ala gözlü, Rus asıllı Beşru adlı gulâmlar için sahibi çıkıncaya kadar mahkeme tarafından yevmi dörder para farz ve takdir kılınarak vekile teslim edilmişlerdir.¹¹⁴⁵ Abd-i Âbık Zabiti İsmail Ağa'nın oğlu Abdulkadir adlı genç tarafından Gerede Kazası'nda yakalanan orta boylu, çatık kaşlı, ala gözlü, Çerkez asıllı Ali bin Abdullah'ın da sahibi çıkmayınca pazarda 55 kuruşa satıldığı görülmüştür.¹¹⁴⁶

1705 yılına ait mahkeme kaydı ise köle satışının boyutlarını ve mahiyetini göstermesi açısından oldukça önemlidir. İlk ve son sahibi arasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle mahkemeye konu olan uzun boylu, açık kaşlı, ala gözlü, Rus asıllı İvaz Mustafa adlı gulâm ilk önce 142 kuruşa, daha sonra 165 kuruşa Beypazarlı bir şahsa, oradan da 190 kuruşa Ankaralı bir şahsa satılmıştır. Daha sonra gulâm İstanbul Esir Hanı'nda Esirci Mehmed'e 65 kuruş ve orta boylu, açık kaşlı bir zenci köle karşılığında tekrar satılmıştır. Kölenin değerinin gittikçe yükselmesi karşısında ilk sahibi yaptığı satışın usule aykırı olduğunu iddia ederek satışlardan elde edilen kârdan payını almak istemiştir.¹¹⁴⁷

¹¹⁴³ BŞS (1111-1114), 63-b-1, (8 M 1114/4 Haziran 1702).

¹¹⁴⁴ BŞS (1114-1116), 47-a-1, (18 S 1115/3 Temmuz 1703).

¹¹⁴⁵ BŞS (1116-1119), 58-a-1, (2 Ra 1119/3 Haziran 1707).

¹¹⁴⁶ BŞS (1114-1116), 37-a-1, (25 Za 1115/31 Mart 1704).

¹¹⁴⁷ BŞS (1116-1119), 7-b-3, (5 Za 1116/1 Mart 1705).

Kıssahanlar Karyesi sakini Ali Bey bin Mustafa Bey'in terekesinde ise isimleri geçen Ahmed, Ramazan, İsa ve İbrahim'in adlı hizmetkârların kaldıkları menzillerin değerleri belirtilmiştir. Hizmetkârlar, köle statüsünde olmayan, ücret karşılığında çalışan kişilerdir.¹¹⁴⁸

---

¹¹⁴⁸ BŞS (1114-1116), 39-b-1, (Evâsıt Za 1115/21 Mart 1704).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BOLU'NUN SOSYAL YAPISI

3.1. Bolu Sancağı'nın Demografisi

Nüfus; bir ülkede, bir bölgede, bir evde yaşayan kişilerin oluşturduğu toplam sayıdır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl öncesinde düzenli ve merkezî bir nüfus kayıt sistemi bulunmamaktadır.¹¹⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin 15 ve 16. yüzyılı için nüfus tahminleri genellikle tahrir defterleri üzerinden yapılmaktadır. 17. yüzyıl sonu ile 18. yüzyıl için ise nüfus tahminleri daha ziyade tahrir sistemi terk edildiği için avârizhâne kayıtları ve cizye kayıtları esas alınarak yapılmaya çalışılmıştır.¹¹⁵⁰

17. yüzyıl sonrası nüfus hesaplamaları yapılırken bir avârizhânenin kaç gerçek hânedan oluştuğu, bir gerçek hânedeki kaç kişinin ikamet ettiği ve avârizdan muaf tutulan askerî, ilmî ve dinî görevlerde bulunan kesimin ve mevcut gayrimüslim kesimin toplam nüfus içerisindeki oranı gibi konular zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Avâriz vergisi hesaplamalarında kullanılan avârizhâne sayısı bölge ve beldelere göre farklılık arz etmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı ve Bolu Kazası avâriz ve nüfus hesaplamalarında avârizhânesinin 10 gerçek hâneye karşılık geldiği değerlendirilmiştir. Bir hâne halkının kaç kişiden oluştuğu ile ilgili olarak da araştırmacılar 5 ile 7 arasında değişen farklı rakamlar vermektedir.¹¹⁵¹ Bolu Sancağı ve Bolu Kazası hâne halkının hesaplanmasında Ömer Lütfi Barkan, Nejat Göyünç ve Rifat Özdemir'in kabul ettiği 5 katsayısı kullanılmıştır. Son olarak Bolu Sancağı ve Bolu Kazası

¹¹⁴⁹ Osmanlı Devleti'nde nüfus araştırmaları ve sorunları için bk. Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12/2 (2007); Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı'da Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/3 (2012), 183-216; Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Akademik Bakış* 8/15 (Kış 2014); Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları", *Tarih Dergisi* 54 (2011).

¹¹⁵⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri: Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 2/1 (1941), 20.

¹¹⁵¹ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası* 10/0 (1953); Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi* 32 (1979); Rifat Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X.Türk Tarih Kongresi Ankara 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler* (TTK Basımevi, 1993), 4/1605; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 102.

içerisinde askerî, ilmî ve dinî görevlerde bulunan, avârizhânesi içerisinde yer almayan, vergi dışı bırakılan kesimin toplam nüfusa oranını belirlerken ise Yücel Özkaya'nın belirttiği %20 oranı kullanılmıştır.¹¹⁵²

16. yüzyılda Bolu Sancağı'nın nüfusu 30 bin,¹¹⁵³ şehir merkezinin nüfusu ise 2 bin kişi civarındadır.¹¹⁵⁴ 17. yüzyıl avâriz kayıtlarına göre ise Bolu Kazası'nın toplam nüfusu 11 bin 135 kişi olup bunlardan 1.410 kişisi kaza merkezinde bulunan mahallelerde, geriye kalan 9 bin 725 kişi ise kaza taşrasında yaşamaktadır.¹¹⁵⁵ Bu orana avâriz kayıtlarında yer almayan muaf ve gayrimüslim kesimi de eklediğimizde yaklaşık olarak Bolu Kazası'nın nüfusu 15 bin kişi civarındadır.¹¹⁵⁶

18. yüzyıla gelindiğinde 24 milyon olarak tahmin edilen Osmanlı nüfusunun¹¹⁵⁷ dağılımını ve miktarını olumlu veya olumsuz yönde değişik dinamikler etkilemiştir. Şöyle ki 18. yüzyılın ilk yarısında kapısız leventlerin oluşturduğu güvensiz ortam, İstanbul gibi büyük şehirlere göç hareketlerini yoğunlaştırırken¹¹⁵⁸ yüzyılın sonunda ise Kırım tarafından gelen göçlerin özellikle Karadeniz sahillerindeki kazaların nüfusunu arttırdığı görülmüştür.¹¹⁵⁹ 18. yüzyılda taşradan İstanbul'a yapılan göçlerin yüzyılın ilk yarısında yoğunlaştığı görülür (%67,4). En yüksek göç frekansı (%20) 1711-1720 ve 1741-1750 dönemlerinde gerçekleşmiştir.¹¹⁶⁰

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı ve Bolu Kazası'nın nüfusu tespit edilirken teknik olarak "*avârizhâne x 10 = gerçek hâne sayısı x 5 + %20 askerî sınıf ve gayrimüslim kesim*" formülünden istifade edilmiştir.¹¹⁶¹

¹¹⁵² Ayrıca bu oran, 15. yüzyıl başında Bolu şehir merkezinde bulunan hâne sayısı incelendiğinde de teyit edilebilir. Şöyle ki 1519 yılı itibarı ile Bolu şehir merkezinde 262 hâne/ 28 müccered ve 51 muaf bulunmaktadır. Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 116, 119, 120; Özkaya, "XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", 13/709.

¹¹⁵³ Orhonlu, "Bolu", 6/278.

¹¹⁵⁴ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Bolusu", *TTOK Belleteni* 47/326 (1975), 14-15.

¹¹⁵⁵ Katırcı, "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Bolu Merkez Kazası", 159-160.

¹¹⁵⁶ Süme, *Evliya Çelebi'nin İzinde Bolu*, 34.

¹¹⁵⁷ Eric Jones, *The Euroean Miracle: Environment, Economics and Geopolitics in the History of Europe and Asia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 190.

¹¹⁵⁸ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler* (İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1965), 235-249.

¹¹⁵⁹ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak -İç Göçler-", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 36 (2000), 175.

¹¹⁶⁰ Cengiz Şeker, *İstanbul Ahkâm ve Atık Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlil* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 14.

¹¹⁶¹ Ömer Lütfi Barkan, teknik olarak "*hâne Sayısı x 5 + %10 askerî sınıf*" formülünü kullanmıştır. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi".

Tablo 3.1. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu merkez nüfusu

Yıl	Avârizhâne		Tahmini Nüfus
1700 ¹¹⁶²	60		3.750
1702 ¹¹⁶³	59	1 rub ^ç	3.703
1706 ¹¹⁶⁴	61		3.813
1709 ¹¹⁶⁵	40		2.500
1717 ¹¹⁶⁶	62	3 rub ^ç	3.922
1721 ¹¹⁶⁷	53		3.313

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası merkezinde bulunan mahalleler ile şehir etrafında bulunan Alpağut, Beğköyü ve Gökpınar karyeleri menzilküş olarak Bolu merkezinin avârizhânelerini oluşturmaktadır. Bu nedenle Bolu Kazası merkezinin nüfusu içerisinde mahallelerin nüfusu ile birlikte menzilküş olan üç karyenin nüfusu da bulunmaktadır. Bolu Kazası merkezi'nin nüfusu ortalama 3 bin kişidir. Bolu mahallelerinin 1700 yılındaki avârizhâne sayıları dikkate alındığında Akpınar (9 hâne), Semerkand (4 hâne), Yeni Cami (1,5 ve 1 rub^ç hâne), Hocabeğ (1 ve 0,5 rub^ç hâne), Karaçayır (6 hâne), Debbâğlar (7 ve 1 rub^ç hâne), Karamanlı (6 hâne), Akmescid (2 ve 1 rub^ç hâne), Çukur (1 ve 1 rub^ç hâne), Eski Cami (3 ve 1 rub^ç hâne), Gölyüzü (8,5 hâne) ve Aslahâddin (3,5 ve 1 rub^ç hâne) mahallelerinin toplam nüfusu 3.382 kişiden oluşmaktadır.¹¹⁶⁸ 1702 yılında ise mahallelerin nüfusu 3.444 kişiye yükselmiş olup sadece Debbâğlar (7,5 ve 1 rub^ç hâne) ve Çukur (1,5 ve 1 rub^ç hâne) mahallelerinde nüfus artışı gerçekleşmiştir.¹¹⁶⁹ 1700-1702 yıllarını kapsayan iki yıllık dönemde nüfus artış oranı %1,79'dur. Bolu mahalleleri içerisinde en fazla nüfus Akpınar Mahallesi'nde, en az nüfus ise Hocabeğ Mahallesi'ndedir. Bolu merkezinin nüfusunda 1709 yılında %34,43 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir. Düşüşün nedeni olarak 1707 yılında Aslahâddin, Akpınar ve Hacı İlyas mahallerinin tamamının yanması sonrası yaşanan göç hareketleri gösterilebilir. 1721 yılında %15,5 oranında gerçekleşen nüfus düşüklüğünün nedeni ise eşkıyalık olayları

¹¹⁶² BŞS (1111-1114), 92-a-1, (11 B 1112/22 Aralık 1700).

¹¹⁶³ BŞS (1111-1114), 77-a-2, (21 L 1113/21 Mart 1702).

¹¹⁶⁴ BŞS (1116-1119), 74-b-2, (Evâhir M 1118/9 Mayıs 1706).

¹¹⁶⁵ BŞS (1119-1122), 36-b-2, (18 C 1121/25 Ağustos 1709).

¹¹⁶⁶ BŞS (1129-1130), 4-b-1, (16 Ş 1129/26 Temmuz 1717).

¹¹⁶⁷ BŞS (1133-1134), 33-a-2, (21 Z 1133/13 Ekim 1721).

¹¹⁶⁸ BŞS (1111-1114), 99-a-1, (25 Z 1111/13 Haziran 1700).

¹¹⁶⁹ BŞS (1111-1114), 71-a-1, (22 Ra 1114/16 Ağustos 1702).

sonucu ortaya çıkan güvensizliğin yarattığı göç hareketlerine ve o yıllarda yaşanan veba salgını sonucu ortaya çıkan ölümlere bağlanabilir.¹¹⁷⁰

Tablo 3.2. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Sancağı nüfusu

Yıl	Bolu Kazası Avârizhâne	Bolu Kazası Nüfusu	Bolu Sancağı Avârizhâne	Bolu Sancağı Nüfusu
1699 ¹¹⁷¹	397,5	24.844	2.560 ve 1 rub ^ç	160.015
1705 ¹¹⁷²	393 ve 1 rub ^ç	24.578	2.454,5 ve 1 rub ^ç	153.422
1715 ¹¹⁷³	374	23.375	2.412,5 ve 1 sülüs	150.802
1722 ¹¹⁷⁴	374	23.375	2.377,5	148.594
1728 ¹¹⁷⁵	374	23.375	2.335,5 ve 0.5 sülüs	145.989
1740 ¹¹⁷⁶	330 ve 1 rub ^ç	20.641	1.688,5 ve 1 rub ^ç	105.547
1748 ¹¹⁷⁷	330 ve 1 rub ^ç	20.641	1.694	105.875
1755 ¹¹⁷⁸	330 ve 1 rub ^ç	20.641	1.693	105.813

Tablo 3.2 incelendiğinde 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası ve Bolu Sancağı'nın nüfusunda yıllar itibariyle düşüşler yaşanmıştır. Nüfusta yaşanan azalmaya özellikle 1730'lı yıllarda vilâyette yaşanan kıtlık sebebiyle büyük şehirlere yapılan göç hareketlerinin neden olduğu düşünülmektedir.¹¹⁷⁹

18. yüzyılın ikinci yarısına ait Bolu Kazası merkezi içerisinde cizye vergisi veren gayrimüslim sayısı 1770 yılına ait cizye defterine göre 172 kişi olup bunların 37 tanesi hanlarda kalan kişilerden oluşmaktadır.¹¹⁸⁰ Yüzyılın ikinci yarısına ait bu veriyi değerlendirdiğimizde kaza merkezi içerisinde yerleşik bulunan, vergi veren gayrimüslim sayısı 135 olup yüzyılın ilk yarısı içinde ortalama bu rakamı düşünürsek tahmini olarak 675 civarı bir nüfus ortaya çıkmaktadır.

¹¹⁷⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, No. 116, Gömlek No. 1312, (10 Z 1121/10 Şubat 1710).

¹¹⁷¹ BOA, MAD.d, No. 3005, 25-26, (29 Z 1110/28 Haziran 1699).

¹¹⁷² BOA, MAD.d, No. 3022, 35-36, (29 Z 1116/24 Nisan 1705).

¹¹⁷³ BOA, MAD.d, No. 3211, 25, (29 Z 1126/5 Ocak 1715).

¹¹⁷⁴ BOA, MAD.d, No. 3357, 22-23, (29 Z 1134/10 Ekim 1722).

¹¹⁷⁵ BOA, MAD.d, No. 3024, 22-23, (1 B 1140/12 Şubat 1728).

¹¹⁷⁶ BOA, MAD.d, No. 3037, 21-22, (29 Z 1152/28 Mart 1740).

¹¹⁷⁷ BOA, MAD.d, No. 3200, 21-22, (29 Z 1161/20 Aralık 1748).

¹¹⁷⁸ BOA, MAD.d, No. 3042, 21-22, (29 Z 1168/6 Ekim 1755).

¹¹⁷⁹ BOA, AE.SMHD.I, No. 134, Gömlek No. 9844, (17 Z 1145/31 Mayıs 1733).

¹¹⁸⁰ BOA, MAD.d, No. 3505, 1-14, (1 M 1184/27 Nisan 1770).

19. yüzyılın ilk yarısında Bolu merkez nüfusu 5 bin kişi civarındadır.¹¹⁸¹ 19. yüzyılın son çeyreğinde ise 93 Harbi nedeniyle yaşanan göç akımından dolayı Bolu Sancağı ve Bolu Kazası'nda nüfus artışı söz konusudur.¹¹⁸² 20. yüzyıl başlarında ise kazanın nüfusu 58 bin 159 kişidir.¹¹⁸³

2019 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre ilin genel nüfusu 316 bin 126 olup kentsel nüfus 233 bin 379, kırsal nüfus 82 bin 747'dir. İlimizde şehirde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı %73,8 iken kırsalda yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı %26,2'dir. Bolu şehir merkezi nüfusu 180 bin 197'dir.¹¹⁸⁴

3.2. Bolu'da Gündelik Hayat

Bir toplumun zaman ve mekâna bağlı olarak sosyal, dinî, ekonomik ve kültürel faaliyetlerinin bütünü o toplumun gündelik hayatını oluşturmaktadır. Toplumunu oluşturan bireylerin aile yapıları, yaşadıkları mekânlar, kullandıkları eşyalar, giydikleri kıyafetler, kullandıkları unvan ve lakaplar, sahip oldukları meslekler gündelik hayatın unsurları içerisinde yer almaktadır.

3.2.1. Bolu'da Aile Yapısı

Kadın ve erkeğin yeni bir ev kurmaları olayına evlenme, evlenen karı-koca, çocuklar ve yakın akrabalarından meydana gelmiş toplumsal ve ekonomik birliğe ise aile denilmektedir. Türk töresi ve İslâm hukukunda yer alan aile anlayışı Osmanlı aile yapısının temelini oluşturmaktadır.¹¹⁸⁵ Osmanlı toplumunda ailenin günlük yaşamı, çocukların eğitimi ve bakımı, karı-koca ilişkileri, evin idaresi ve günlük hayatın getirdiği yüklerin paylaşılması etrafında oluşmaktadır.¹¹⁸⁶

¹¹⁸¹ Süme, *Evliya Çelebi'nin İzinde Bolu*, 35-37.

¹¹⁸² Orhonlu, "Bolu", 6/277.

¹¹⁸³ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 219.

¹¹⁸⁴ Bolu Valiliği (BV), "Nüfus" (Erişim 1 Mart 2022).

¹¹⁸⁵ Rifat Özdemir, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 9/9 (Haziran 1989), 101-108.

¹¹⁸⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile* (İstanbul: Pan yayıncılık, 2006), 82.

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu'da çoğunlukla tek eşli evlilik görülmele birlikte, sicil kayıtlarında 2 eşli¹¹⁸⁷ veya 3 eşli¹¹⁸⁸ evliliklerin de yapıldığına dair bilgiler yer almaktadır. Kayıtlarımızdan değerlendirdiğimiz kadarı ile çok eşli evlilik ile aile reisinin servet durumu arasında doğrusal bir ilişki vardır.¹¹⁸⁹ Bunun yanında erkek çocuk sahibi olma isteği de çok eşliliğin görülme nedenleri arasında yer almaktadır.¹¹⁹⁰ 18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu tereke kayıtları üzerine yapılan bir çalışmada evliliklerin %93,2'si tek eşli, %6,7'si ise çok eşli olarak tespit edilmiştir.¹¹⁹¹ İncelediğimiz döneme ait mahkeme kayıtlarına yansıyan aile içi geçimsizlik ve şiddet olayları bulunmamaktadır.

18. yüzyılın ilk yarısında, sicil kayıtlarına göre Bolu'da bir ailedeki en fazla çocuk sayısı iki ailede görülmüş olup 8 çocuk sahibi olan ilk ailede iki eş¹¹⁹² diğer ailede ise tek eş bulunmaktadır.¹¹⁹³

3.2.2. Bolu Halkının Kullandığı Unvan ve Lakaplar

Bolu'ya ait sicil kayıtlarına yansıyan şahıs isimlerini sıraladığımızda en çok kullanılan erkek ismi %21,4 oranı ile Mehmed, kadın ismi ise %23,2 oranı ile Fatma'dır. Şehir halkının kullandığı isimlerin önünde toplumsal statülerini yansıtan unvan ve lakaplar da kullanılmıştır. Ahî baba, bakkal, çırak, kalaycı, sarraf, tacir gibi yapılan zanâata göre; alay beyi, paşa, sekban, yeniçeri gibi sahip olunan askerî kimliğe göre; beytûlmâl emini, câbî, kadı, kâtip, kethüdâ, nâib, voyvoda gibi şehrin idari alanında yapılan işe göre; ağa, bey, fahrü'l-akrân, gulâm gibi sahip olunan sosyal statüye göre; hoca, imam, postnişin, seyyid, şeyh, müftü, zâviyedar gibi dinî statüye göre unvanlar kullanılmıştır.

Bolu'da Akpınar Mahallesi'nde Hamamcıoğulları, Rahibeoğulları;¹¹⁹⁴ Karaçayır Mahallesi'nde Çavuşzâde,¹¹⁹⁵ Topçuoğlu,¹¹⁹⁶ Duhanizâde, Köle

¹¹⁸⁷ BŞS (1114-1116), 59-b-1, (16 L 1114/5 Mart 1703).

¹¹⁸⁸ BŞS (1111-1114), 8-b-2, (9 Ş 1111/30 Ocak 1700).

¹¹⁸⁹ Sicil kayıtlarımızda üç eşli olarak karşımıza çıkan Terzi Ahmed bin Mehmed'in tereke miktarı 560 kuruş; Nalbant olduğunu düşündüğümüz iki eşli el-Hac Hüseyin bin Ahmed'in tereke miktarı ise 348 kuruşdur.

¹¹⁹⁰ BŞS (1114-1116), 63-a-1, (19 C 1114/10 Kasım 1702).

¹¹⁹¹ Rafet Metin, "XVI. Yüzyılın Sonu ve XVII. Yüzyılın başlarında Bolu'da Sosyal Hayat", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32 (Nisan 2012), 105.

¹¹⁹² BŞS (1111-1114), 32-a-2, (17 N 1112/25 Şubat 1701).

¹¹⁹³ BŞS (1111-1114), 12-b-1, (8 L 1111/29 Mart 1700).

Yusufoğlu, Kürd Efendizâde,¹¹⁹⁷ Şerikzâde,¹¹⁹⁸ Akmescid Mahallesi'nde Hibeziâde,¹¹⁹⁹ Karamanlı Mahallesi'nde Çakalzâde,¹²⁰⁰ Debbâğlar Mahallesi'nde Çavuşzâde,¹²⁰¹ Serracıoğlu,¹²⁰² Hocasâde;¹²⁰³ Hocabeğ Mahallesi'nde Çerkeşlizâde¹²⁰⁴ gibi ailelerin yaşadıkları tespit edilmiştir. Sicil kayıtlarında şühûdü'l-hâl kısmında yer alıp sakin oldukları mahalleleri tespit edemediğimiz Bakırcızâde, Şahin Lalazâde, Arabzâde, Kararzâde, Muharrerzâde, Reiszâde, Okzâde, Mirkazâde, Müftüzâde, Sıdalcâde, Sağıroğlu, Arpacıoğlu, Beyzâde, Kadıoğlu, Durasızâde gibi toplum içerisinde önde gelen aileler de bulunmaktadır.

Şemsi Paşazâdelerin isimlerine sicil kayıtlarında sıkça rastlanmakta Şemsi Paşazâde Süleyman Bey bin Mustafa Bey'in Okçular Karyesi'nde,¹²⁰⁵ Şemsi Paşazâde Mehmed Bey bin Ahmed Paşa'nın Karaçayır Mahallesi'nde,¹²⁰⁶ Şemsi Paşazâde Mustafa Bey bin Mehmed Bey'in Yeni Cami Mahallesi'nde¹²⁰⁷ ikamet ettiğini öğrenebilmekteyiz. İsmi şühûdü'l-hâl kısmında yer alan Paşazâde Mehmed bin İsmail ve Şemsi Paşazâde Esed Bey'in ise hangi mahalde ikamet ettiği tespit edilememiştir.¹²⁰⁸ Şemsi Paşazâde Esed Bey ve Mehmed Bey oldukça etkili Bolu âyanları olup kereste kesimi ve nakli ile ilgili fermanlarda Bolu voyvodaları ve alay beyleri ile birlikte görevlendirilen kişiler arasında yer almaktadırlar.¹²⁰⁹

¹¹⁹⁴ BŞS (1111-1114), 18-b-3, (25 Ca 1112/7 Kasım 1700).

¹¹⁹⁵ BŞS (1111-1114), 24-b-1, (22 M 1112/9 Temmuz 1700).

¹¹⁹⁶ BŞS (1111-1114), 64-b-1, (5 S 1114/1 Temmuz 1702).

¹¹⁹⁷ BŞS (1114-1116), 32-b-3, (3 Ra 1116/6 Temmuz 1704).

¹¹⁹⁸ BŞS (1116-1119), 9-a-3, (20 Z 1116/15 Nisan 1705).

¹¹⁹⁹ BŞS (1111-1114), 27-a-1, (14 Ra 1112/29 Ağustos 1700).

¹²⁰⁰ BŞS (1111-1114), 7-b-2, (22 Ş 1111/12 Nisan 1700).

¹²⁰¹ BŞS (1111-1114), 21-a-1, (12 B 1112/23 Aralık 1700).

¹²⁰² BŞS (1111-1114), 34-b-2, (20 Za 1112/28 Nisan 1701).

¹²⁰³ BŞS (1116-1119), 64-b-1, (12 M 1119/15 Nisan 1707).

¹²⁰⁴ BŞS (1116-1119), 40-a-1, (20 R 1118/1 Ağustos 1706).

¹²⁰⁵ BŞS (1111-1114), 27-b-2, (4 Ş 1112/14 Ocak 1701).

¹²⁰⁶ BŞS (1116-1119), 59-b-1, (11 Ra 1119/12 Haziran 1707).

¹²⁰⁷ BŞS (1119-1122), 41-a-2, (12 Ra 1122/11 Mayıs 1710).

¹²⁰⁸ BŞS (1111-1114), 37-a-2, (28 M 1113/5 Temmuz 1701).

¹²⁰⁹ BŞS (1111-1114), 97-a-5, (16 R 1112/30 Eylül 1700).

3.2.3. Bolu'da Yaşanan Doğa Olayları ve Kültürel Gelişmeler

Tevfik Bey'in "Memalik-i Osmaniye Coğrafyası" adlı kitabında da belirtildiği gibi etrafı uzayıp giden dağlarla çevrili bir ovanın içerisinde yer alan, manzarası güzel ve havası ılık olan Bolu'da¹²¹⁰ halkı etkileyen bazı doğa olaylarını ve yaşanan kültürel gelişmeleri de zikretmek yerinde olacaktır.

16. yüzyılın hemen başında II. Bayezid Dönemi'nde Anadolu'da ortaya çıkan büyük kıtlık zamanında, Bolu halkı iki aydan fazla ekmeksiz kalarak ot ile beslenmişlerdir.¹²¹¹ Bolu, 1668 yılında birçok insanın hayatını kaybetmesine ve binaların yıkılmasına sebep olan büyük bir deprem atlatmış, aynı şekilde 1718 yılında da büyük bir deprem geçirmiştir.¹²¹² 1707 yılında çıkan bir yangında Aslahâddin, Solakoğlu nam-ı diğer Akpınar ve Hacı İlyas Mahalleleri tamamen yanmıştır.¹²¹³

Osmanlı Devleti'nde mahkeme kararlarını ve idari düzenlemeleri ihtiva eden şer'iyeye sicilleri defterlerine, kadı tarafından kaleme alınan ve başka makamlardan gönderilen belgelerin yanında ahalinin günlük hayatında önemli olan iklim olayları, şenlik ve bayram tarihleri gibi durumlarda kaydedilmiştir. Örneğin 1113/1701-1702 senesinin Rûz-ı Hızır'ından (6 Mayıs) on gün sonra Bolu'nun dört tarafında bulunan dağlara ve yaylalara 2 karış¹²¹⁴ kar yağması, mevsim normallerinin çok üzerinde bir kalınlık olduğu için sicil defterine not alınmıştır.¹²¹⁵ Yine, 1116 senesinin Şâban ayının yirmi dördüncü (22 Aralık 1704) gününde kara kış diye nitelendirilen en soğuk kırk gün olan İbtida-i Erbâin'in başladığı sicil kayıtlarına not edilmiştir.¹²¹⁶ Türk kültüründe önemli yeri olan nevruz geleneği Osmanlı Devleti'nde de hemen her dönemde görülmüştür. Sicil kayıtlarına düşülen 1117 yılının Zilhicce ayının yedinci gününün (22 Mart 1706)

¹²¹⁰ Cemal Avcı, "19. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu Vilayeti", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/1 (2012), 20.

¹²¹¹ Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, haz. Vahid Çabuk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 1/430.

¹²¹² Konukçu, "İlkçağdan Cumhuriyete Bolu", 17.

¹²¹³ *BŞS (1119-1122)*, 11-a-2, (5 C 1119/3 Eylül 1707).

¹²¹⁴ Karış, 22-24 santim olan uzunluk ölçüsü, Ayverdi, "Karış", 2/1582.

¹²¹⁵ *BŞS (1111-1114)*, 74-a-1.

¹²¹⁶ *BŞS (1114-1116)*, 24-b-2, (24 Ş 1116/22 Aralık 1704).

nevruz-ı sultanî yani hulûl-i şems olduğu notu nevruz kutlamalarının Bolu'da da gerçekleştirildiğini göstermektedir.¹²¹⁷

18. yüzyılda Bolulu olup İstanbul'a giderek mesleklerini icra eden Seyyid Osman Efendi, Şükrü Ali, Zaifi Mehmed Efendi, Abdullah Efendi, Mahmud Efendi gibi önemli hattat ustaları bulunmaktadır.¹²¹⁸ Bolu'da hat geleneği günümüze kadar sürmüş ve gerek hat gerekse resim sanatında pek çok sanatçı yetişmiştir. 20. yüzyıl hat sanatının en önemli temsilcilerinden Emin Barın bunlardan birisidir. Başta Mehmet Yücetürk olmak üzere pek çok Bolulu ressamın tabloları çeşitli galerilerde yerlerini almaktadır. Bu hususlar Bolu'da özellikle hat ve resim sanatında kökü geçmişe dayanan kültürel bir geleneğin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, lale soğanını ilk ıslâh ederek evinin bahçesine diken ve İstanbul'da yaygınlaşmasına zemin hazırlayan Ebusuûd Efendi'ye lale soğanı Bolu taraflarından hediye olarak götürülmüştür.¹²¹⁹ Karamanlı Mahallesi sakini el-Hac İshak bin el-Hac Mustafa'nın terekesinde yarım kuruş değerinde 2 adet kemanın bulunması da kültürel zenginliğin örneklerindedir.¹²²⁰

18. yüzyılın ilk yarısında Bolulu ailelerin tereke kayıtlarında Mushaf-ı Şerif bulunmaktadır. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerim dışındaki kitaplara ise sadece ilmiye mensubu bireylerin tereke kayıtlarında rastlanmaktadır. Örneğin Karaçayır Mahallesi sakini Müftü Mehmed Efendi bin Abdurrahman'ın tereke kaydından 50 cilt kitaba sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹²²¹ Vefat eden Gölyüzü Mahallesi sakini eş-Şeyh el-Hac Mustafa Efendi ibn-i Ali Dede'ye ait olan ve mahalle camisinin içerisinde bir dolapta muhafaza edilen kitapları ise vârisleri ile cami mütevellisi arasında dava konusu olmuştur. Müteveffâ Şeyh, kitaplarını kendinden sonra şeyhlik makamına geçecek kişiye bırakmıştır. Müteveli Osman Çelebi, müteveffâ Şeyh'in vasiyetinin şartlarını yerine getirdiğini ispat ederek kitapların sahibi olmuştur.¹²²² Gölyüzü Mahallesi sakini Fatma bint-i İbrahim ise üst katında 2 oda

¹²¹⁷ BŞS (1111-1114), 22-b-4.

¹²¹⁸ Halil Sahillioğlu, "On Sekizinci Yüz Yılda Ünlü Bolulu Hattâtlar", *Çele Dergisi* 14 (Nisan 1964), 21-24.

¹²¹⁹ M. Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 4/7 (1952), 86.

¹²²⁰ BŞS (1116-1119), 2-b-1, (5 L 1116/31 Ocak 1705).

¹²²¹ BŞS (1116-1119), 33-a-1, (10 S 1118/24 Mayıs 1706).

¹²²² BŞS (1116-1119), 35-a-1, (19 S 1118/2 Haziran 1706).

bulunan evini ve fırını Kelâmullâh-ı İvaz karşılığında Mustafa Çelebi bin Mustafa adlı gence hibe etmiştir.¹²²³

18. yüzyılın ilk yarısında Bolulu çeşitli şahısların tereke kayıtlarında bulunan kitap isimleri ise şunlardır:¹²²⁴

Ahmed Bicâl kitabı, Akâid-i Molla Celâlî, Avarifü'l-mearif, Dekâyık-ı ahbar, Dibâce şerhi, Divân-ı Bâkî kitabı, Dürer kitabı, Elkâb-ı şerif, Enâm-ı şerîf, Envârü'l-lügat, Eşbâh, Eşbâh-i nezâyir, Fahreddin ma'a Hâşiye, Ferâ'iz şerhi, Fütihat-ı Mekkiye, Hasan Çelebi ale'l-mutavvel, Hasan Paşa Şerh-i merâmî, Hâşiye-i Ali Monlazâde, Hâşiye-i Mutalî', Hâşiye-i Sadr-ı şer'iyye, Hâşiyet-i tecrid ve Kul Ahmed, Hidâye, Hikmetü'l-ayn-ı hâşiye, Hülâsa, Hüsâm-ı Kânî, İbrahim Çelebi kitabı, İftâh, İspât-ı vâcib, Kadı Emir, Kadı Mir, Kâfiye, Kâfiye-i misbâh, Kara Davud, Kara hâşiye, Kavâid-i irâb, Kelâmullâh, Kelâmullâh-ı İvaz, Kemal Paşazâde ale'l-vikâye, Kitâb-ı Dürer, Kitab-ı Seyyid Alizâde, Kitâb-ı Tecvid, Kitâbü'l-Ezkâr, Kudbeddîn, Kudûrî, Kul Ahmed, Kul Ahmed Fenâri, Kul Ahmed Hayali, Lügat-ı kâmus, Lügat-ı müntehab, Mantık kitabı, Masbah şerhi, Mâş-ı fera'iz, Mealimü'l-tenzil, Mecâlis-i Rumî, Mecâlis-Ümmi Sinanzâde, Mecmua', Mecmua-i sigar, Mecmua-i sûfiye, Meşârik-i ibn-i Melik, Mev'ize kitabı, Molla Câmî kitabı, Molla Fenâri, Monla Celâl, Muhammediye, Muhtâr-ı sihâh, Muhtasar, Mushâf-ı şerîf, Mutavassıt, Mutavvel, Mülteka, Nahv kitabı, Risale-i Fusuli, Riyazü's-salihin, Sadr-ı şer'iyye, Sagir lügat kitabı, Sarf kitabı, Şakâyık, Şerh-i akâid, Şerh-i meşâhid-i kudsiye, Şerh-i mevâkif, Şerhü'l-İslâm, Tarikat, Tarikat şerhi, Tavazzuh, Tefsir, Tefsir-i iyden, Tefsîr-i Kadı, Tefsir-i Sadettin Ali kitâbı, Telhis, Telhîs ve Muhtasar, Tercüme-i muhtâr-ı sihâh, Vâfiye-i ale'l-kâfiye, Vakıat-ı müftin, Vekâye-i şerh, Yakub Paşa.

Tereke kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre kitap sahibi olan şahısların diğerlerine göre daha zengin oldukları görülmektedir. Kitap sahibi olanlar arasında ilmiye sınıfına mensup kişilerin yanında seyfiye sınıfına mensup varlıklı kişiler de yer almaktadır. Genellikle tefsir, fıkıh, siyer, hadis, kelâm, tasavvuf gibi dinî konularla ilgili kitaplar ağırlıkta olmakla birlikte tarih, lisan, edebiyat, felsefe

¹²²³ BŞS (1116-1119), 46-a-2, (3 Ş 1118/10 Kasım 1706).

¹²²⁴ Kitap isimleri BŞS (1111-1114), BŞS (1114-1116), BŞS (1116-1119), BŞS (1119-1122), BŞS (1129-1130), BŞS (1133-1134), BŞS (1145-1146) tarihli Bolu Şer'îye Sicil Defterlerinde yer alan tereke kayıtlarına yansıyan verilerden yararlanılarak tespit edilmiştir.

ve mantık alanlarında da kitapların bulunduğu görülmektedir. Bunlara bağlı olarak Bolu'da münevver bir kesimin varlığı göze çarpmaktadır.

3.2.4. Bolu Halkının Kullandığı Malzeme ve Eşyalar

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkının kullandığı kumaş, kıyafet ve ev eşyaları, daha önceki dönemler ile benzerlik ve süreklilik göstermiştir.¹²²⁵ Bu konu hazırlanırken dönemimize ait Bolu şer'iyeye sicil defterlerinde yer alan kayıtlardaki bilgiler bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.¹²²⁶ Kullanılan malzeme ve eşyalardan yola çıkılarak kişilerin veya ailelerin ekonomik durumu, yaşam tarzı ve standardı hakkında bilgiler elde etmek mümkün olmuştur.

3.2.4.1. Halkın Kullandığı Dokuma Kumaş ve İplik Türleri

Osmanlı Devleti'nde el dokumacılığı ön planda olup dokumacılıkta kullanılan hammaddelerin başında yün gelmektedir. Daha sonra kıl, tiftik, pamuk ve keten, az oranda kenevir ve ipek gelmektedir. Yün, kıl, tiftik, keten ve kenevir genellikle el ile eğrilerek iplik hâline getirilmektedir.¹²²⁷ 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkı genellikle pamuklu, yünlü, ipekli dokuma ve kumaşlar kullanmışlardır.

3.2.4.1.1. Yünlü Dokuma ve Kumaşlar

Yünlü dokuma ve kumaşların başında aba gelmektedir. Kalın ve yünlü bir kumaş olan abadan yapılan kıyafetler genellikle kışlıktır.¹²²⁸ 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu'da halkın aba kumaşından alaca münakkaş Bağdat abası, aba çakşur, siyah aba yağmurluk ve aba yastık kullandıkları görülmektedir.

¹²²⁵ 17. yüzyıl için bk. Binnaz Aksay Çöpoğlu, "XVII. yüzyıl Sonlarında Bolu Halkının Kullandığı Ev Eşyaları ve Giyim Malzemeleri", *Uluslar arası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 17-18 Ekim 2009* (Bolu: BAKER Yayınları, 2011), 234-258.

¹²²⁶ *BŞS (1111-1114), BŞS (1114-1116), BŞS (1116-1119), BŞS (1119-1122), BŞS (1129-1130), BŞS (1133-1134), BŞS (1145-1146)*.

¹²²⁷ Şahin Yüksel Yağan, *Türk El Dokumacılığı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978), 62-63.

¹²²⁸ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 7.

Çuka, yünden dokunmuş, tüysüz, ince ve sık düz kumaş olup bu kumaştan yapılmış kıyafetlere de çuka denilmektedir. Çuha şeklinde de geçmektedir.¹²²⁹ Bolu halkı; çukayı don, şalvar, serhaddî, çakşur, nimten, ferâce, kapama, kontoş ile çuka kaplı beden, nâfe, kafa, çil kafa, zerdeva, samur paçası, kuzu, vaşak, tilki, biniş, paça, sincap kürkleri gibi kıyafetlerde ve seccade, dikdik gibi diğer eşyalarda kullanmışlardır. İngilizlere ait Londra çukasının da Bolu halkının kullanımında olduğu görülmektedir.¹²³⁰

Sof, yünden ve keçi kılından dokunmuş kumaştır.¹²³¹ Bolu halkı sof çakşur, ferâce, kürk gibi kıyafetlerde ve peşkir gibi mefruşat ürünlerinde kullanmıştır. Keçi kılından muhayyer adı verilen kumaş da dokunmuştur. Muhayyer parlak keçi kılından dokunmuş giysi anlamına gelmekte ve daha çok Beypazarı'nda dokunmaktadır.¹²³²

Şal, tiftik keçilerinin yünü ile dokunmuş, zaman zaman ipek karıştırılarak dokunan bir kumaştır.¹²³³ Bolu halkı, şaldan değişik renklerde başörtüsü ve kuşaklar kullanmışlardır. Ayrıca Bağdat şalının da kullanıldığı görülmektedir.¹²³⁴

Çul ise kıldan ve kenevirden yapılmış kaba örgülü dokuma bir kumaştır.¹²³⁵ Bolu halkı tarafından beyaz ve alaca gibi renklerinin kullanıldığı görülmektedir.

3.2.4.1.2. Pamuklu Dokuma ve Kumaşlar

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkının kullandığı kumaşlar içerisinde bez adı verilen beyaz renkte pamuk veya ketenden dokunmuş kumaş da bulunmaktadır.¹²³⁶ Bolu halkının, beyaz bez don, Antakya bezi don, penbe bezi don, keten bezi don, yeşil bez zibun, bez nimten kürk, bez palaska kemer, bez

¹²²⁹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), "Çuha", 1/603.

¹²³⁰ BŞS (1116-1119), 33-a-1, (10 S 1118/24 Mayıs 1706).

¹²³¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), "Sof", 3/241.

¹²³² Ayşem Yanar - Feriha Akpınarlı, "Geleneksel Ankara Sof Dokumaları", *Ankara Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Aralık 2016), 171-172.

¹²³³ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 213.

¹²³⁴ BŞS (1129-1130), 14-b-1, (24 S 1130/27 Ocak 1718).

¹²³⁵ Ayverdi, "Çul", 1/604.

¹²³⁶ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 35.

sarı, beyaz hamam bezi, bez yastık, dârâyî bez yastık, penbe bezi çarşaf ve sofra bezi kullandığı görülmektedir.

Beledî, çit bezi olarak da bilinen pamuklu kalın yerli dokumadır.¹²³⁷ Bolu halkı, beledî kumaşı genellikle döşek, döşek yüzü, yorgan, yorgan yüzü, yastık, yastık yüzü, minder gibi mefruşat ürünlerinde kullanmıştır.

Boğası; tezgâhlarda pamuk ipliğinden dokunan, Amerikan bezine benzeyen ve kaput bezini andıran bir çeşit kumaştır.¹²³⁸ Bolu halkı, beyaz ve heft renklerde boğası kumaş kullanmış, boğası kapama ve kürk giymiştir.

Alaca, kırmızı zemin üzerine sarı çubukları olan genellikle erkekler için mintan, kadınlar için şalvar ve entâri yapımında kullanılan dayanıklı bir kumaştır.¹²³⁹ Bolu halkı, alacadan imal edilmiş don, entâri, kaftan, sûsî, zili, mak'ad, yorgan, peşkir, bohça ve kutnîyi kullanmıştır. Ayrıca Şam, Halep, Manisa ve Bursa alacalarının da Bolu'da kullanıldığı görülmektedir.

Kutnî, çözümlü sateni veya bez ayağı örgü ile dokunan, boyuna çizgili desenlerden oluşan pamuklu bir dokumadır. Kadınların kullandıkları bir entâri çeşidine de kutnî denilmektedir.¹²⁴⁰ Bolu halkı, kutnî kumaşından entâri, çintiyan, yorgan yapmışlardır. Ayrıca değişik renklerde kutnîlerin yanı sıra Şam, Halep kutnîleri de kullanılmıştır.

Penbe, pamuklu bir kumaş olup¹²⁴¹ Bolu'da penbe bezinden yapılmış don ve çarşaf kullanıldığı görülmektedir.

Ayrıca Bolu halkı; tülbent kumaşından başörtüsü, dârâyî kumaşından zibun, kaftan, dârâyî kaplı tavşan kürk, işleme dârâyî kuşak ve yastık, hâre kumaşından zibun, kaftan ve kapama kullanmışlardır.

¹²³⁷ Ayverdi, "Beledî", 1/323.

¹²³⁸ Pakalın, "Boğası", 1/237-238.

¹²³⁹ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 10.

¹²⁴⁰ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 161-162.

¹²⁴¹ Mine Esiner Özen, "Türkçe'de Kumaş Adları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 33 (Mart 1980-1981), 321.

3.2.4.1.3. İpekli Dokuma ve Kumaşlar

Bolu halkının kullandığı atlas, ince ipekten, genellikle kırmızı renkte dokunan Avrupalıların saten adını verdikleri bir kumaştır.¹²⁴² Atlasan yapılmış kaftan, takye, döşek ve bohçaları Bolu halkı kullanmıştır.

Bürüncek/Bürünç, az miktarda keten ipliği katılarak dokunan ince ipekli dokumadır.¹²⁴³ Bolu halkı, genellikle bürüncekten yapılmış gömlek kullanmıştır. Ayrıca bürüncek çarşaf da mevcuttur.

Çatma, zemininde süsleme oranının yüksek olduğu, sağlam kabartma çiçekli kumaştır.¹²⁴⁴ 18. yüzyıl kayıtlarına göre çatma kumaşından boyun atkısı ve yorgan yapıldığı görülmektedir.

Kadife; ipek, pamuk veya yünden, yüzü tüylü, yumuşak ve parlak bir kumaştır.¹²⁴⁵ Bolu halkı kırmızı, mor ve sırmalı kadifeleri serpuş, döşek, yastık ve eyer yapımında kullanmışlardır.

Dîbâ, çiçek nakışları ile dokunmuş lüks ipekli bir kumaştır.¹²⁴⁶ Bolu'da kaftan, zibun, takye ve bohça gibi kıyafet ve eşyalarda kullanılmıştır. Ayrıca Acem dîbâsı da kullanılmıştır.

Bolu halkı; hatâyî kumaşından kaftanlar giymiş, vala kumaşından başörtüleri takmış, ipek ve pamuktan dokunan çiçekli sandal kumaşını da kullanmıştır.

3.2.4.1.4. İplik Türleri

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkı, penbe ipliği, keten ipliği, ipek ibrişim, evanî ibrişim, alaca iplik, ipek kaytan, koza iplik, nuhas kılardan, iplik şerit, kırmızı iplik düğme, sim düğme, göz boncuğu gibi iplik ve dikiş nakış malzemelerini kullanmışlardır. İplik miktarları ise vukiye, zirâ, derem gibi ölçü birimleri ile belirtilmiştir.

¹²⁴² Ayverdi, "Atlas", 1/207.

¹²⁴³ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 48.

¹²⁴⁴ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 68.

¹²⁴⁵ Özen, "Türkçe'de Kumaş Adları", 319.

¹²⁴⁶ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 89.

3.2.4.2. Halkın Giydiği Kıyafetler ve Kullandığı Gündelik Eşyalar

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkının günlük kullandığı eşyalar, malzemeler ve kıyafetler kullanım durumuna göre cedîd, köhne ve müstamel; ebatlarına göre ise sagir, kebir ve vasati olarak nitelendirilmiştir. Cedîd malzemeler daha çok yüksek meblağlı terekelerde görülmektedir.

3.2.4.2.1. Bolu Halkının Giydiği Kıyafetler

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkının giydiği kıyafetler hakkındaki bilgileri tereke kayıtları bize sunmuştur. Tereke kayıtlarında giyilen kıyafetlerin türü, rengi ve kumaşları detaylı bir şekilde yer almıştır.

a) Tene Giyilen Kıyafetler: 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkı don, zibun ve entâri adı verilen iç kıyafetlerini giymişlerdir. Don, vücudu belden aşağı topuklara kadar örten ve bacaklar için iki parçası bulunan ten üstüne giyilen bir iç çamaşırıdır.¹²⁴⁷ Ayrıca Bolu yöresinde özellikle köylerde günümüzde olduğu gibi kadınlar dışarıda giydikleri, paçaları büzgülü veya düz kesim olarak çeşitli kumaşlardan diktikleri şalvarlar için de don tabirini kullanmışlardır. Bolu halkı beyaz ve mâ'î renkleri olan çuka don, dokuma don, gömlek don, dökme don, Şam alacası don, sade don, kılabdanlı don, fitilli don, işleme don, iplik kenarlı nakışlı don, münakkaş don ve bez donlar giymişlerdir. Bez donların ise Antakya bezi, penbe bezi ve keten bezinden yapılmış çeşitleri bulunmaktadır. Zibun ise kışın kıyafet altına giyilen kolsuz pamuklu yeleşin adıdır.¹²⁴⁸ Bolu halkı bez, dârâyî, dîbâ, sandal, çit, atlas, zerbâb ve sûsî kumaşlardan yapılmış zibunlar giymişlerdir. Zibunların bazılarında yeşil hâre renk ve desen kullanılmıştır. Entâri ise kadınların evde, sokakta veya yatakta giydikleri kollu, bol ve uzun giysidir.¹²⁴⁹ Bolu halkı alaca kumaşından yapılmış entâriiler giymiştir. Ayrıca iç kıyafeti olarak beyaz astar ve mâ'î dizliğin tereke kayıtlarında yer aldığı görülmüştür.

b) Bedene Giyilen Kıyafetler: 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkı, aba kumaşından yapılmış geniş modelde dikilmiş hırka veya cübbe olarak giyilen

¹²⁴⁷ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 93.

¹²⁴⁸ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 251.

¹²⁴⁹ Ayverdi, "Entâri", 1/861.

alaca münakkaş Bağdat abâsını,¹²⁵⁰ erkeklerin iç donu üzerine giydikleri, belden uçkurlu, diz kapağının altında birden darlaşıp bacağı saran, genellikle çuhadan yapılma, bazen paçalarına birlikte giyilen bir mest dikilen, tuman adı verilen kısa modeli de bulunan bir tür pantolon olan¹²⁵¹ çuka, sof ve abâdan imal edilmiş çakşırı; yünlü kumaştan yapılan bir çeşit elbise olan çukanın¹²⁵² mâ'î çuka, nimten çuka, serhaddî yeşil çuka, kuzu çuka, kırmızı Londra çukası gibi çeşitlerini; genellikle erkeklerin ceket veya yelek altına giydikleri, vücudun üst kısmını örten gömleğin;¹²⁵³ keten, dülbend, bürüncek, boğası, peştemal ve Hereke kumaş ve dokumalarından yapılmış bohça, kılabdanlı, ipek ve iplik kenarlı modellerini; hazır satılan, cübbe gibi üste giyilen bir nevi elbise olan kapamanın¹²⁵⁴ çuka kapama, boğası kapama, hâre kapama, hilâlî kapama, neftî kapama, sim düğmeli kapama, kırmızı kapama, tarçın kapama gibi değişik renk ve kumaşlardan yapılmış çeşitlerini; kalın keçeden yapılmış çoban gocuğu olan kebenin¹²⁵⁵ Bursa kebesi, Yanbolu kebesi gibi türlerini; bilhassa Tatar beylerinin giydikleri, geniş ve devrik kürklü bir yakası olan, dar yenli, uzun kollu üstlük olan kontoşun¹²⁵⁶ çuka kumaşından yapılmış mor, kırmızı ve neftî gibi renklerini; elbise üstüne giyilen, önü açık üst giyeceği¹²⁵⁷ olan dolamayı; süslü ve kıymetli kumaştan, boyu diz kapağına veya topuklara kadar inen, önden açık, bazısının kolları yarıya kadar yırtmaçlı, astarsız hafif üst giyeceği olan ihramın¹²⁵⁸ Cezayir ihramı, kara Frengi ihrâmı, kefenlik beyaz ihram, beyaz ve kırmızı ihram gibi türlerini; eskiden kadınların dışarı çıkarken giydikleri, gerdan altında kavuştuktan sonra omuzlara doğru açılıp sırttan yere kadar dökülerek inen, pelerine benzer, geniş yakalı üst giyeceği¹²⁵⁹ olan muhayyer ferâcenin,¹²⁶⁰ çuka ferâce, sof ferâce ve beyaz şeyh ferâcesi gibi çeşitlerini; içi astarlı kadın şalvarı¹²⁶¹ olan sandal ve kutnî

¹²⁵⁰ Ayverdi, "Aba", 1/2.

¹²⁵¹ Ayverdi, "Çakşır", 1/517.

¹²⁵² Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 82.

¹²⁵³ Ayverdi, "Gömlek", 1/1070.

¹²⁵⁴ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 144.

¹²⁵⁵ Ayverdi, "Kebe", 2/1627.

¹²⁵⁶ Ayverdi, "Kontoş", 2/1741.

¹²⁵⁷ Ayverdi, "Dolama", 1/737.

¹²⁵⁸ Ayverdi, "Kaftan", 2/1513.

¹²⁵⁹ Ayverdi, "Ferâce", 1/936.

¹²⁶⁰ Evliya Çelebi, Bolu kadınlarının muhayyer ferace giydiklerinden bahsetmektedir. Dağlı - Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2/202.

¹²⁶¹ Ayverdi, "Çintiyan", 1/587.

kumaşından yapılmış çintiyarı üst kıyafeti olarak giymiştir. Ayrıca bunların dışında Bolu halkı gabri, alaca kesme, beyaz sade, sûsî, şalvar, üstlük, aba, çuka ve Londra çukasından imal edilmiş yağmurluk, muhayyer ve Süryani muhayyeri gibi kıyafetleri de giymiştir.

Osmanlı kıyafetleri içerisinde çok önem verilen kaftan; Türk ve İslâm dünyasında kullanılan kolları uzun veya kısa olabilen önden açık, boyu uzun, entârinin üzerine giyilen kıyafettir.¹²⁶² Bolu halkı alaca, Şam alacası, atlas, dîbâ, Acem dîbâsı, dârâyî, hatâyî, sandal ve keten gibi kumaşlardan sim, altın veya inci düğmeleri olan yeşil, mâ'î, nefî, sarı, beyaz, kırmızı, mor, çiçekli hâre, çaphaklı hâre, telli hâre gibi desen ve renklerden dikilmiş veya dokunmuş kaftanlar giymiştir. Ayrıca bazı kaftanlar üzerinde 30 miskal çaprazlı döşenmiş inci süslemeler de bulunmaktadır.

Kürk ise, samur, vaşak, zerdava, kakum, tilki (elma), koyun, kuzu ve sincap gibi hayvanların postlarından yapılan üst kıyafetidir.¹²⁶³ Bolu halkı çuka, sandal, boğası, bez, sof, dârâyî kürk gibi imal edildiği kumaşa göre; Türkmân ve Şam kürkü gibi ait oldukları yöreye göre; kontoş, biniş, beden, kapsız beden, nimten ve serhaddî kürk gibi sahip oldukları modele göre; meşin, kuzu, sincap, tahta sincap, tilki, tilki paçası, tavşan, nâfe, Azak nâfesi, zerdeva, vaşak, kakum, samur ve samur paçası gibi üretildiği hayvan derisine göre mâ'î, nefî, kırmızı, yeşil, mor, siyah, beyaz ve hâkî renklerde kaftanlar giymiştir. Hayvan postlarından yapılmış olan kürkler genellikle çuka veya diğer kumaşlarla kaplanmıştır. Ayrıca Bolu'da sefere giderken, uzun yolculuğa çıkarken giyilen ceket gibi etekleri ancak diz kapaklarına kadar inen kısa kürk olan¹²⁶⁴ mâ'î serhaddînin de giyildiği tespit edilmiştir.

c) Bele Bağlanan Kıyafetler: 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkı şalvar veya iç donunun belde durmasını sağlamak için bele gelecek kısımlarına geçirilen bağ¹²⁶⁵ olan uçkurun sırmalı, nakışlı ve iplikten üretilmiş çeşitlerini; bele bağlanan uzun, enli veya ensiz kumaş veya değerli madenlerden yapılan kuşağın¹²⁶⁶ sırmalı

¹²⁶² Nurhan Atasoy, "Kaftan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), ek 1/709.

¹²⁶³ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 164-166.

¹²⁶⁴ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 204.

¹²⁶⁵ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), "Uçkur", 3/3223.

¹²⁶⁶ Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 160-161.

kuşak, sim kuşak, çar kuşak, sakız kuşak, 12 paftalı kuşak, 13 paftalı cevahir kuşak, 17 paftalı sim kuşak, 20 paftalı sim kuşak, sim ön kuşak, pirinç ön kuşak, kılabledanlı kuşak, sim kemer kuşak, sim Frenk kuşak, pirinç kuşak, iplik kuşak, hilâlî kuşak, işleme dârâyî kuşak, şal kuşak, Antalya kuşağı ve Ankara kuşağı gibi türlerini kullanmıştır.

ç) Başa Takılan veya Bağlanan Kıyafetler: 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkı başlık, börk, yeşil çatkı, el çatkı ve kılabledanlı çatkı, çenber, münakkaşlı tülbent örtüsü, peçe, altın sarık, baş sarık, kasımhâne sarık, ferdhâne sarık, bez sarık, sim sarık, kavuk sarık, keten sarık, siyah sarık, kılabledanlı zenne sarığı, mâ'î sargı, kırmızı kadife serpuş, sırmalı kadife serpuş, incili serpuş, kavuk, sarık kavuk, takye, kızıl takye, dîbâ takye, yeşil atlas takye, telli takye, arakçe pare takye, masum takyesi, poşu, siyah poşu, ipektan dokunmuş başörtüsü olan vala¹²⁶⁷ ve yemeni gibi kıyafetleri başlarına takmıştır.

d) Ayağa Giyilen kıyafetler: 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkı ayaklarına çizme, kütehna çizme, münakkaş çizme, papuç, merdane papuç, zenne papucu, mest, mest papuç, sarı sahtiyân mest, iç edik ve çorap gibi giysileri giymiştir.

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkı, hemen hemen kadını ve erkeği ile aynı isimde dokuma ve kumaş türünde kıyafetler giymiştir. Deri ürünleri sadece kürklerde ve ayakkabılarda kullanılmıştır. Şehre, imparatorluğun farklı sancak ve kazalarından değişik kumaşların geldiği görülmüştür. Hatta Avrupa menşeli kumaşlardan yapılmış kıyafetler de giyilmiştir.

3.2.4.2.2. Kadın ve Erkeklerin Kullandığı Aksesuarlar

Kadın ve erkeklerin kullandığı, giyim kuşamın ayrılmaz bir parçası olan aksesuarlar önemli bir kültür unsurudur. Bolu Kazası'nda yaşayan kadınların aksesuarları içinde altın, gümüş ve inci mamulleri dikkati çekmektedir. Kadın aksesuarları çoğunlukla süslenmeye erkek aksesuarları ise daha çok ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir.

a) Kadın Aksesuarları: Bolulu kadınların kullandığı aksesuarlar içinde intîşa, sim intîşa, mercan intîşa, sim bilezik, altın bilezik, mercan bilezik, inci bilezik,

¹²⁶⁷ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), "Vala", 3/3293.

altın küpe, sim küpe, yeşil taşlı altın küpe, inci küpe, incili küpe, inci altın küpe, cevahir küpe, lâl küpe, inci yüzük, 50 miskal inci yüzük, sim yüzük, altın yüzük, çatma, boyun çatması, inci boyun çatması, 14 miskal inci boyun çatması, hâtmehâtem, altın hâtem, sim hâtem, lâl kaşlı altın hâtem, sarı yakut hâtem, lâl hâtem, inci istikân, altın istikân, enselik, incili enselik, inci enselik, saç bağı, saçlık, inci saçlık, altın saç bağı, sim saç bağı, tılsım, sim tılsım, ayna, sedefli ayna, kafes gerdane ve inci, mercan, sim askı, sim halhal ve keselik yer almaktadır.

b) Erkek Aksesuarları: Bolulu erkekler tesbih, ağaç tesbih, devat, pirinç devat, sedefli devat, sim saat, saat kösteği, çakmak, ustura, pazubent, sim pazubent, sim tılsım ve hamâil, hâtem, tarak, sakal tarağı, duhan çubuğu ve cüzdan gibi aksesuarları kullanmıştır.

3.2.4.2.3. Mefruşat Mutfak Araç Gereçleri ve Diğer Eşyalar

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkının günlük ev yaşantısında kullandığı eşyaların tespit edilmesiyle klasik Osmanlı ailesinin mekân dekorasyonu hakkında çıkarımlar yapmak mümkün olabilmektedir.

a) Sergiler: Bolu halkı yer döşemesi olarak keçe, Selanik keçesi, Selanik orta keçesi, Acem keçesi, yan keçesi, Tokat keçesi, hasır, Mısır hasır, yan kâlîçesi, Bucak kâlîçesi, kilim, alaca kilim, alaca yan kilimi, Türkman kilimi, Bayburt kilimi, zili, seccade, çuka seccade, Bağdat seccadesi, mihraplı seccade, Mihaliç seccadesi, Antalya seccadesi, tülü, şilte, bisat ve sergi kullanmıştır.

b) Oda mefruşatı: Bolu halkı mak'ad,¹²⁶⁸ çit mak'ad, kumaş mak'ad, alaca mak'ad, minder, çit minder, yan minderi, basma minder, kırlend, yük perdesi, kapı perdesi, ocak perdesi, baca perdesi, yük örtüsü, sofras, münakkaş sofras, kösele sofras, meşin sofras, bez sofras, masas, demir iskemle, iğnes, mikras, ecza kutusu, ayna, camedan, nuhas kılardan buhurdan, sim buhurdan gibi eşyaları günlük hayatlarında ev yaşamları içerisinde ihtiyaçları doğrultusunda kullanmıştır.

c) Yatak Takımları: 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkı çeşitli renk ve kumaşlardan, farklı modellerde üretilen döşek, yorgan, yastık, çarşaf ve velence

¹²⁶⁸ Mak'ad, oturmak için kullanılan minder üzerine yayılan, ön kenarı saçaklı örtüdür. Ayverdi, "Mak'ad", 3/1917 .

gibi yatak takımlarını kullanmıştır. Kullanılan yatak takımlarının çeşitleri şunlardır: Döşek, çit döşek, beledî döşek, sandal döşek, kadife döşek, atlas döşek, gılaf döşek, kumaş döşek, çar döşek, Çeşme döşek, Bursa döşek, sim döşek, yorgan, kumaş yorgan, beledî yorgan, çit yorgan, yemeni yorgan, basma yorgan, sandal yorgan, çatma yorgan, kalemkarî yorgan, kutnî yorgan, sim yorgan, yastık, aba yastık, çit yastık, beledî yastık, Bursa yastığı, basma yastık, kadife yastık, bez yastık, dârâyî bez yastık, kumaş yastık, taraklı yastık, işleme yastık, ağaç yastık, yüz yastığı, dökme yüz yastığı, münakkaş yüz yastığı, çarşaf, dokuma çarşaf, bürüncek çarşaf, penbe bezi çarşaf, Menteş çarşaf, dökme çarşaf, iplik nakışlı çarşaf ve mâ'î, beyaz ve sarı renklerde velence.

ç) Aydınlatma Aletleri: Bolu halkı; şamdan, fener, nuhas fener, çırakman, çırakman demiri, چراغ, meşale ve bal mumu gibi aletleri aydınlatma amacı ile kullanmıştır.

d) Mutfak Alet ve Malzemeleri: Bolu halkı; gündelik hayatında mutfak işlerinde bakraç, çanak, toprak çanak, tencere, kapaklı tencere, kazgan, sahan, ayaklı sahan, kenarlı sahan, sini, bakır sini, taba, el tabası, süt tabası, kebab tabası, Kütahya tabası, yol tabası, legen, yıldızlı Bosna iş leğeni, yıldızlı Kastamonu iş leğeni, lenger, lengerî, şişhâne lengerî, seferî lengerî, kapaklı lengerî, dökme lengerî, bardak, şişe bardak, tepsi, gügüm, nuhas gügüm, bakır gügüm, ocak gügümü, ibrik, el ibriği, Acem ibriği, Kütahya kâsesi, kefgir, kepçe, havan, tunç havan, kumkuma, leştir, mâ-hazari, mertebani, sofrta tabağı, tas, su tası, cam tas, sim tas, kapaklı tas, saplı ayaklı tas, yıldızlı tas, el değirmeni, yağlık, maşa, ocak demiri, sacayağı, şiş, ayaklık, kebab demiri ve körük gibi eşyaları kullanmıştır.

e) Meşrubat Takımları: Osmanlı toplumu için önemli bir kültür unsuru hâline gelen kahve içme geleneğinin Bolu ahalisi arasında da önemli hâle geldiği sahip oldukları cezve, kahve ibriği, kahve tabağı, cam kahve tabağı, fincan, Kütahya fincanı gibi eşyaların varlığından anlaşılmaktadır. Ayrıca hoşaf tası ve kapaklı hoşaf tası gibi meşrubat eşyalarını da kullanmışlardır.

f) Temizlik Alet ve Malzemeleri: Bolu halkının sahip olduğu peşkir, alaca peşkir, Tire peşkiri, el sof dokuma peşkir, ta'âm peşkiri, havlu, baş havlu, peştamal, hamam gömleği, Bursa kesesi, hamam kesesi, hamam bezi, makrame, münakkaş makrame, sırmalı makrame, döşeme makrame, çul makrame, havlu

makrame, başmakramesi, abdest makramesi, iş makramesi, mendil, önlük, silecek, yağlık, kılabledanlı sade nakışlı yağlık, hamam gügümü, hamam leğeni, hamam tası, yıldızlı hamam tası, maşrapa, Kütahya madeni maşrapa, hamam döşeme, sabun, makat ibriği gibi hamam ve banyo eşyalarının varlığı temizliğe verilen önemi göstermektedir.

g) Saklama Eşyaları: Bolu halkı; yiyeceklerini, eşyalarını saklamak için bohça, çit bohça, sandal bohça, makrame bohça, münakkaş bohça, dîbâ bohça, el bohça, yemeni bohça, atlas bohça, çadır, çanta, çul, çuval, Bağdat çuvalı, un çuvalı, heğbe, eyer heğbesi, meşinli heğbe, kese, sandık, sepet sandık, peş sandık, meşin sandık, ağaç sandık, sepet ve torba gibi nesnelere kullanmıştır.

3.2.4.2.4. Silahlar ve Diğer Kesici Aletler

18. yüzyılın ilk yarısına ait kayıtlardan Bolu halkının kullandığı balta, bıçak, hançer, kılıç ve tabanca türleri hakkında bilgi sahibi olmakla birlikte bu tür kesici aletleri ailelerin gündelik hayatı içerisinde nasıl kullanıldığı hakkında da önemli verilere ulaşılmaktadır. Şöyle ki bıçak, kılıç, tabanca ve tüfek gibi silahlar hem savunma hem de avlanma amaçlı kullanılmıştır. Ayrıca Bolu halkı ısınma ve mamül ürün elde etmek amaçlı orman kaynaklarından istifade etmiştir. Bu amaçla nacak, satır, tara, keser gibi aletler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Halkın kullandığı silah ve kesici aletler şunlardır:

Balta, sim balta, eyer baltası, bıçak, sim bıçak, pirinç bıçak, pirinç hançer bıçak, sim hançer bıçak, Mudurnu bıçağı, cevherdar bıçak, demir bıçak, çakı, Diyarbakır çakısı, hançer, siyah kabzalı hançer, akvâ hançer, sim hançer, kara hançer, kılıç, kara kılıç, cevherdar kara kılıç, sim kılıç, sim cevherdar kılıç, sim sarı Hindî kılıç, Diyarbakır demiri kara kılıç, tabanca, kara tabanca, tabancalı, tüfenk, boylu tüfenk, boy tufengi, cevherdar boy tufengi, şişhâne boy tufengi, sarma tüfenk, tabancalı tüfenk, cevherdar tüfenk, ustura, nacak, palaska, satıl, satır, tara, testere, törpü, burgu, çekiç, gaddare, sim gaddare, garare, kazma, kaldırım kazması, kelpeten, keser, kurşun, topuz, demir topuz, sim topuz ve pirinç topuz.

3.2.4.2.5. Ziraat Aletleri

İncelediğimiz dönem içerisinde Bolu halkının, kara saban, döğen, arpa döğen, araba, döğen arabası, odun arabası, öküz arabası, araba koşumu, araba halkası, araba bisatı, saban demiri, zincir, orak, el orağı, bel, tırpan gibi ziraat faaliyetlerinde yararlanılan aletleri kullandıkları tespit edilmiştir.

3.2.4.2.6. At Takımları

Bolu halkı; arabe, at hamâili, at keçesi, at yuları, katır keçesi, merkep keçesi, bisat, kara bisat, dikdik, yeşil çuka dikdik, doğan çakrağı, eyer, mor kadife eyer, kaltak eyer, eyer alatı, gem, iplik dizge ve Türk bağı, kamçı, kantarma, kaytan, mih, at mihı, öküz mihı, nal, nalbant örtüsü, örs, pusat, raht, kara raht, sim raht, çıkun raht, sim Çerkez raht, pirinç raht, reşme, kalaylı demir reşme, demir reşme, sînebend, altın sînebend, teğelti, urgan, üzengi, nuhas üzengi ve yular gibi at takımlarını kullanmıştır.

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu halkının kullandığı birçok ev eşyası ve giyim malzemesinde benzerlik görülmüştür. Bu durum, dönemimizde ekonomik bakımdan farklı gelir grupları arasında uçurumun çok olmadığını göstermektedir. Geçmişte kullanılan birçok giyim kuşam ve ev eşyası isimlerinde ve üretim tarzlarında bazı değişiklikler olsa da günümüzde de kullanılmaktadır.

3.3. Bolu'da Bulunan Cemaatler ve Gayrimüslim Unsurlar

Bu başlık altında incelediğimiz dönem içerisinde Bolu Kazası içerisinde yer alan yörüklerin, cemaatlerin ve gayrimüslim unsurların Bolu toplumu içerisindeki statüleri ve faaliyetleri değerlendirilmiştir.

3.3.1. Bolu Kazası'nda Bulunan Yörükler ve Cemaatler

Osmanlı Dönemi'nde idari ve mali bir organizasyon içerisinde yer alan Türkmen veya Yörükler, Boz-ulus Türkmenleri, Yeni-il Türkmenleri, Halep Türkmenleri, Şam Türkmenleri, Dulkadirli Türkmenleri, Danişmendli

Türkmenleri, Kara-ulus, Ulu Yörük, Ankara Yörükleri ve Bolu Yörükleri gibi yaşadıkları bölgeler ile mensup oldukları Türkmen beyliklerinin isimleri ile bilinmekteydiler.¹²⁶⁹ Malazgirt Zaferi ve Moğol istilası sonrası Türkistan ve İran'dan gelen büyük Türk toplulukları özellikle Batı Karadeniz yöresinde birikmişlerdir. Dönemin kaynaklarının ifadesine göre bu tarihlerde 100 bin çadır halkı Türkmen topluluğu buralara yığılmıştı.¹²⁷⁰ Bu kitleler, Osmanlı Devleti içinde belli bir metot dâhilinde iskân edilmişlerdir.¹²⁷¹ Coğrafyacı İbn Sa'îd, 13. yüzyılın sonlarında Bolu bölgesinde 30 bin göçebe halkın yaşadığını yazmaktadır.¹²⁷² Yörüklerin en yoğun olarak yaşadığı Bolu Sancağı'nda 1515 yılında 21 adet cemaat bulunmaktaydı. Bazı cemaatler kışlak mahal olarak Tefenni, Ereğli, Ulus ile Viranşehir bölgelerini tercih ederken bazıları da Hızırbeğ-İli'ni tercih etmişlerdir. Bolu bölgesindeki Yörüklerin önemli bir nüfusa sahip olması, onların 16. yüzyıl sonlarına doğru idari bakımdan bir kaza hâline getirilmesini icap ettirmiştir. Daha sonra bu kaza dâhilindeki Yörüklerin iki kaza hâlinde teşkilâtlandırıldıkları dikkati çekmektedir. Bunlardan birisi “İfrâz-ı Yörükân-ı Bolu”, diğeri ise “Yörükân-ı Taraklu” yani “Taraklu Yörükleri” idi.¹²⁷³ Bolu bölgesinde önemli miktarda Yörük taifesi bulunurken civardaki Kastamonu ve Kocaeli bölgelerinde yoğunluk az olarak görülmüştür.¹²⁷⁴

Bolu Sancağı, özellikle merkez kazası fetih sırasında yerleşen “yosunsuz Türk kaynağı” olup yalnızca Kıbrıscık halkının bir kısmının Timur vakası sonrası bu bölgeye yerleşen Kırğızlardan oluştuğu dikkati çekmektedir.¹²⁷⁵

Bolu'daki yörükler sosyal yapı bakımından cemaat adıyla bilinen gruplardan meydana gelmekte ve birbirlerine akraba olan ailelerin oluşturduğu bu cemaatlerin her birinin özel bir adı bulunmaktaydı.¹²⁷⁶ Bolu'da bulunan mevcut

¹²⁶⁹ İlhan Şahin, “Anadolu'da Oğuzlar”, *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/248.

¹²⁷⁰ Taş, “Osmanlı'nın Kuruluş Coğrafyası”, 777.

¹²⁷¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1987), 29.

¹²⁷² Şahin, “Anadolu'da Oğuzlar”, 6/248.

¹²⁷³ Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1964), 151-204.

¹²⁷⁴ Şahin, “Anadolu'da Oğuzlar”, 6/250.

¹²⁷⁵ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 190.

¹²⁷⁶ Mehmet Süme, “Türklerde Yer Adı Verme Geleneği ve Oğuz Boylarının Bolu'daki İzleri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/1 (2018), 267-268.

yer adlarının büyük çoğunluğu Oğuz boyları ve aşiret isimlerinden gelmektedir.¹²⁷⁷

Bolu'da bulunan aşiretler¹²⁷⁸ Bolu sancak beyinin hassına dâhil bulunmaktaydılar.¹²⁷⁹ Bolu'da bulunan aşiretlerin büyük çoğunluğunu Oğuzlar oluşturmaktadır. 16. yüzyılda 6 Kayı, 4 Karaevli, 7 Dodurga, 17 Avşar/Afşar, 6 Kızık, 2 Beğdili, 2 Karkın, 6 Bayındır, 5 Çepni, 2 Salur, 1 Eymir, 2 Bügdüz, 1 Yıva ve 3 adet Kınık adıyla anılan yerleşim alanları bulunmaktadır.¹²⁸⁰ Yukarıda belirtilen Oğuz boyları dışında Bolu'da Afşarlı Cemaati, Çepni Mezraası, Susuz Kınık Köyü, Kızık Yaylağı gibi yer ve topluluk adları da mevcuttur.¹²⁸¹

Osmanlı Devleti tarafından 1691-1699 tarihleri arasında yayımlanan talimat, hüküm ve fermanlar ile konargöçerlerin, yerli halka büyük zararlar vermelerini sona erdirmek; harap, boş yerleri imar etmek ve yeniden ziraata açmak gibi nedenlerle iskân edilmesi için sistemli bir faaliyet içerisine girilmiştir.¹²⁸²

1702 yılında Akçaalan Karyesi'nden Mirkazâde el-Hac Ahmed Ağa bin Ali Bey, Aladağ'da Takmak Özü Yaylağı diye bilinen koyun yaylağının hakkı tasarrufunu 94 kuruşa Ankara Yörükân-ı Kazası Eyaleti'nde bulunan Yörük taifesinden olan Saruoba Cemaati'nden Hasan Ağa bin el-Hac İbrahim Ağa, el-Hac Musa bin Abdülmümin, İbrahim Ağa bin Hüseyin Efendi ve Mehmed Ağa ibn-i el-Hac Ömer adlı şahıslara satmıştır. Satış; şehrin ileri gelenlerinden, Kıbrıs Kazası'ndan ve Saruoba Yörükleri'nden oluşan kalabalık şahitler huzurunda gerçekleştirilmiştir.¹²⁸³

¹²⁷⁷ Bolu'da yer adı olarak alınan boy adları için bk. EK 2.

¹²⁷⁸ Bolu'da bulunan aşiretler için bk. EK 3.

¹²⁷⁹ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri-Bozulmuş Türkmenleri 1540-1640* (Ankara: Bilge Yayınları, 1997), 39.

¹²⁸⁰ 16. yüzyılda Bolu'da Oğuz boylarına ait yer adları için bk. EK 4.

¹²⁸¹ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 652.

¹²⁸² Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, 39-52.

¹²⁸³ *BŞS (1111-1114)*, 64-a-3, (29 M 1114/25 Haziran 1702).

Tablo 3.3. 1105/1693-1694 tarihli tahririne göre Bolu Nahiyesi'nde bulunan cemaatler

Nahiye-i Bolu Der-Livâ-i mezbur Cemaat-i Kabâil-i Yörükân-ı der-Livâ-i Bolu an-Hâssa-i Mîr-livâ-i Bolu ¹²⁸⁴								
Cemaat Adı	Yerleşme Yeri	Neferan	Resm-i ganem	Resm-i Kara	Resm-i mücerred	Resm-i arfısiyye	Bâd-ı hevâ	Yekûn
Cemaat-i Yolbegiler	Hızırbeğ-İli	96	1919	1056		811	214	4000
Cemaat-i Yörükân-ı Horasanlı nam-ı diğer Soğanlı	Bendereğli Nahiyesi	150	1500	900	500	600	1000	4500
Cemaat-i Targullu	Konrapa	72	500	500	200	200	100	1500
Cemaat-i Yolbegiler	Konrapa	61	600	500	400	500	1100	3100
Cemaat-i Yolbegiler	Konrapa Nahiyesi	51	1000	800	400	500	400	3100
Cemaat-i Hüseyinlüler tâbi'-i Yörükân-ı Horasanlı	Ulus	29	500	400	100	200	300	1500
Cemaat-i Yörükân-ı Keçibeylü	Taraklıborlu Nahiyesi	165	1000	1000	227	800	1200	4227
Cemaat-i Yörükân-ı Gençler	Borlu	210	1500	1500	500	500	2500	6500
Cemaat-i Targullu ki Koyunlulardır	Borlu	45	1000	500	400	250	250	2400
Cemaat-i Efteni		22	1500	1500	500	500	1000	5000
Cemaat-i Şereflü	Konrapa	72	800	500	400	500	600	2800
Cemaat-i Yörükân-ı Tozağaç (Durağaç?)	Konrapa	168	400	300	200	200	300	1400
Cemaat-i Yundulular	Konrapa	70	800	1000	300	300	400	2800
Cemaat-i Saslar nâm-ı diğer Karga?	Konrapa	202	1100	1000	500	200	600	3100
Cemaat-i Taraklılu	Konrapa	62	500	500	200	200	600	2000
Cemaat-i Yörükân-ı Koyunlu	Akyazıda Paruğu Korıda	93	800	800	200	500	500	2800
Cemaat-i Yörügân-ı Sığırlı	Kurd Güney	88	500	400	200	150	250	1500
Cemaat-i İvaz Fakih	Afloğu (Eflâni) Zerzene	75	1500	1500	500	1000	1000	5500
Cemaat-i Yörügân-ı Horasanlı	Tefen	73	1000	1000	500	500	1000	4000
Cemaat-i Zeynel Fakih	Yenice	55	500	500	200	300	500	2000

1721 yılının Ramazan/Temmuz ayının yirmi beşinci günü yayımlanan ferman ile Ankara, Sultanözü, Kütahya, Bolu, Beğşehir, Çankırı, Nefs-i Beypazarı kurâ ve kazalarındaki yörük taifesinden resm-i bennâk, bedel-i subaşılık, adet-i ağnam ve resm-i ağıl toplanması ile ilgili talimatlar verilerek resm-i bennâk ve bedel-i subaşılık için her bir neferinden 3,5 esedi kuruş, mücerredlerinden 1,5

¹²⁸⁴ BOA, KK.d, No. 2754, (Z 1105/Temmuz-Ağustos 1694), Bolu Livâsı Yörük Kayıtlarını ihtiva eden defterin tarihi, arşiv kayıtlarında 1105/1694 olarak tarihlendirilmiş olmakla birlikte belge esasında 985/1577 tarihi görülmektedir. “Sûret-i Defter-i Cedîd-i Mufasssal-ı Sultânî budur ki aynıyla kayd olundu Tahrîren Fî Evâsıt-ı Şehr-i Cemâziye'l-evvel sene Hamse ve Semâne ve Tis'a mie (Evâsıt (11-20) Cemâziyelevvel 985)”.

esedi kuruş ve yanlarında bulunan ağnamların her bir başından adet-i ağnam ve resm-i ağıl ve adet-i gulâmiyye olarak 6 akçe alınması istenmiştir.¹²⁸⁵

1946 yılı itibari ile bütün Türkiye çapındaki Avşar adlı köy veya köy altı yerleşme yerlerinin %7'si, Kızık adlı yerleşmelerin %15'i, Kınık adlı yerleşmelerin %13'ü, Eymir adlı yerleşmelerin %3,6'sı, Çepni adlı yerleşmelerin %12'si, Dodurga adlı yerleşmelerin %18'i, Kayı adlı yerleşmelerin %9'u, Döğer adlı yerleşmelerin %33'ü Bolu ilinde yer almaktadır.¹²⁸⁶ Bu oranlar Bolu ve çevresinde yoğun bir Türkmen yerleşimi olduğunu göstermektedir.

3.3.2. Gayrimüslim Unsurlar

16. yüzyılda Bolu Sancağı'nda Ereğli ve Taraklıborlu merkezlerinde gayrimüslimlerin yerleştiği görülmektedir. “Gebrân” başlığı altında kayıtlı olan bu gayrimüslimlerin taşıdıkları isimlerden yola çıkılarak Hıristiyan Rumlar olduğu anlaşılmaktadır. Bolu Sancağı dâhilinde 69 hâne olan gayrimüslimlerin toplam nüfusa oranı ancak %2,5'dir.¹²⁸⁷

Osmanlı Devleti'nde genellikle sarraflık, bankacılık, hekimlik ve mimarlık gibi işler zimmîler tarafından yürütülmüştür. 1613 yılında Bolu'ya gelen Polonyalı **Seyyah** Simeon, şehirdeki Ermenilerin boyacılık ve kaftancılıkla,¹²⁸⁸ 1808 yılında gelen Fransız Seyyah Adrien Dupre ise şehirdeki gayrimüslimlerin altın işi ile uğraştıklarını bildirmektedir.¹²⁸⁹ 18. yüzyılın ilk yarısında da Bolu'da sarraflık ve ticaret alanlarında zimmîlerin etkin olduğu gözlemlenmiştir. 1700 senesine ait sicil kaydından Bolu Sancağı'nda sakin züamâ ve erbâb-ı timarın sıbyan ve mütekâidin cebeli bedeli malını toplamaya ve tahsile memur olan İznikmid sakini Ebubekir Ağa ibn-i Abdullah'ın vekili Bolu'da sakin sarraf taifesinden Andreyas veled-i Saruf adlı zimmî olup Alay Beyi Hasan Ağa tarafından toplanan bedeli

¹²⁸⁵ Yücel Özkaya, “Bolu İle İlgili Belgeler”, *Çele Dergisi* 38 (Haziran 1966), 26.

¹²⁸⁶ Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, 99-100.

¹²⁸⁷ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 101.

¹²⁸⁸ Enver Konukçu, “Jean Bapstiste Tavernier'e Göre Bolu”, *Çele Dergisi* 28 (Ağustos 1965), 27.

¹²⁸⁹ Eyice, “Tarihte Bolu”, 8.

teslim almıştır.¹²⁹⁰ Zimmî Andreyas'ın üstlendiği vekillik görevi onun ticari alanın dışında idari alanda da etkin olduğunu göstermektedir.

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu'da zimmî kesimin yoğunlukta bulunduğu veya müstakil oturdukları bir mahal tespit edilememiştir. Bolu'ya ticaret için gelmiş olan tüccar taifesinden zimmîler Acem Hanı'nda kalmışlardır. Vilâyet-i Acem'de bulunan Nahcivan sakini, Ermeni taifesinden iki tüccarın alacak verecek tartışmaları mahkeme kayıtlarına yansımıştır.¹²⁹¹ Yine Nahcivan sakini olup ticaret için Bolu'da bulunduğu sırada Acem Hanı'nda ölen Tirab veled-i Satılmış veled-i Merad adlı Ermeni'nin veraseti orada bulunan diğer Ermeni tüccarlarının şahadetleri üzerine amca oğulları olan Panos ve Persiya'ya teslim edilmiştir.¹²⁹²

18. yüzyılda Bolu Sancağı içinde gayrimüslim nüfus çoğunlukla sancak kaza merkezi ile sahil kesimlerinde yer alan Borlu, Ereğli ve Devrek gibi kazalarda yoğunlaşmıştır. Bolu Kazası içinde yaşayan gayrimüslim nüfus ise 675 civarındadır.¹²⁹³

Bolu Kazası merkezinde yaşayan gayrimüslimlerin çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktadır. Ermeniler arasında da değişik boylar mevcuttur. Göçebe olan "Boşyan" taifesinin elek ile kalbur yaparak geçimlerini sağladıkları ve Bursa, Kocaeli, Menteşe, Teke, Hamid, Ankara, Çankırı, Bolu, Kastamonu sancaklarına dağıldıktan sonra bir kısmının 18. yüzyıl ortalarında Müslüman olarak Kütahya'ya yerleştikleri, bunlardan bazılarının da Bursa'da ikamet etmeye başladıkları görülmüştür.¹²⁹⁴

19. yüzyılda Bolu Sancağı'nda Ermenilerin yoğun yaşadığı merkezler Bolu, Göynük, Bartın; Rumların yoğunluklu olarak yaşadığı merkezler ise Ereğli ve Bartın'dır.¹²⁹⁵ Bolu'da yüzyıl ortalarında yaşayan Ermeni nüfusu tahminî olarak 652 kişidir. Ermeni nüfusun Türk nüfusuna oranı ise %14,75'tir.¹²⁹⁶

¹²⁹⁰ BŞS (1111-1114), 13-b-3, (16 L 1111/6 Nisan 1700).

¹²⁹¹ BŞS (1111-1114), 28-a-1, (4 Ş 1112/14 Ocak 1701).

¹²⁹² BŞS (1114-1116), 15-b-3, (18 M 1116/23 Mayıs 1704).

¹²⁹³ BOA, MAD.d, No. 3505, 1-14, (1 M 1184/27 Nisan 1770).

¹²⁹⁴ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)* (Ankara: TTK Yayınları, 1999), 27.

¹²⁹⁵ Hüseyin Sarı, "XIX. Yüzyıldan Cumhuriyete Bolu Sancağında Ermeniler", *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslar arası Sempozyumu (11-12 Ekim 1997)* (Bolu: AİBÜ Basımevi, 1998), 15.

¹²⁹⁶ Mehmet Süme - Cemal Sezer, "Bolu'da Yaşayan Ermeniler (1840-1920)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15/USBES Özel Sayısı I (2015), 37-38.

Bolu'da Ermeni Mahallesi'nde yaşayan Ermenilerin maddi durumlarının iyi olduğu, sarraflık dışında çerççilik, bezirgânlık, tüccarlık ve terzilik gibi daha çok ticarete veya bir zanaata yönelik meslekleri yürüttükleri de görülmektedir.¹²⁹⁷ 1904 yılında ise Ermeni Mahallesi'nde 179 hâne ve 908 Ermeni nüfus yaşamaktadır.¹²⁹⁸ Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan sevk ve iskân kanunu kapsamında Bolu'da yaşayan Ermeniler de 28 Eylül-25 Kasım 1915 tarihleri arasında Suriye'nin Deyr-i Zor bölgesine gönderilmişlerdir. Sevke tabi tutulan Ermenilerin, 21 Kasım 1918 tarihinden itibaren geri dönüşlerine izin verilmesi üzerine Bolulu Ermenilerin bir kısmı memleketlerine dönerek eski işlerinin başına geçmiştir.¹²⁹⁹

3.4. Bolu Sancağı'nda Osmanlı Hukukunun Uygulanışı

Osmanlı Devleti, kurulduğu zamandan itibaren kendinden önce kurulmuş olan Türk ve İslâm devletlerinin hukuk kurallarını bünyesine dâhil etmiştir. Osmanlı hukuk sisteminin temeli İslâm hukukuna dayanmaktadır. Osmanlı hukuku, şer'î ve örfî hukuk olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Şer'î hukukun kaynağı Kur'ân, sünnet, icmâ, ictihad, kıyas, taklid ve fıkıh kitaplarında yazılı hâlde bulunan normlardır. Örfî hukuk ise, padişahın iradesine dayanarak ferman ve kanunnâmelerle ortaya çıkan hukuktur. Örfî hukuk kurallarına kanun gücünü veren unsur Osmanlı padişahları tarafından yürürlüğe koyulmuş olmasıdır.¹³⁰⁰ Osmanlı örfî hukukunun en önemli kaynağı kanunnâmelerdir. Bu kanunnâmeler; umûmî kanunnâmeler, sancak kanunnâmeleri, ferman, nişan ve berat tarzındaki kanun hükümleri, mîrî arâzi ve timar nizâmına ait kanunlar, husûsî kanunnâmeler, husûsî kanun mecmuaları ve adâletnamelerdir.¹³⁰¹ Osmanlı Devleti'nde şer'î hukukun izin verdiği oranda ve şer'î hukuka aykırı olmamak üzere örfî hukuka izin verilmiştir.¹³⁰²

¹²⁹⁷ Mehmet Süme, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Bolu Nüfus Defterleri", Tozlu Raflar-Hatıraların İzinde Bolu, ed. Hamdi Birgören (Bolu: Sekmen Matbaacılık, 2017), 58-60.

¹²⁹⁸ Hüseyin Sarı, "XIX. Yüzyıldan Cumhuriyete Bolu Sancağında Ermeniler", 15.

¹²⁹⁹ Süme, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Bolu Nüfus Defterleri", 45-54.

¹³⁰⁰ Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 6/335.

¹³⁰¹ Akgündüz, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, 87-101.

¹³⁰² Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", 6/335.

Osmanlı Devleti'nde de kendinden önceki İslâm devletlerinde olduğu gibi şer'î ve örfî davaların görüldüğü yere mahkeme veya meclis-i şer' denilmekteydi.¹³⁰³ Mahkeme makamı tarafından kaleme alınan belgelerin büyük çoğunluğu hüccet dediğimiz satım, sulh, hibe, karz, boşanma ve evlenme akitleri, vasî tayini ve nafaka takdiri, köle azat etme ve abd-i âbık durumları, ölüm keşifleri ve tereke kayıtları gibi kadı'nın hükmünü içermeyen, tarafların karşılıklı tasdikini içeren ve mevcut durumun adli makamlarca noter gibi kayıt altına alındığı kayıtları oluşturmaktadır. Mahkeme tarafından kaleme alınan ikinci grup belgeler ise i'lâm dediğimiz ceza muhakemesi hukukuna ait kadı'nın verdiği kararı ihtiva eden davaları içeren kayıtlardan oluşmaktadır. Mahkeme makamı tarafından ayrıca ferman, berat, mürâsele, buyruldu, tezkere, temessük gibi idari işleyiş ile ilgili belgeler de kayıt altına alınmaktadır.

18. yüzyılın ilk yarısına ait sicil kayıtlarının %30,2'si kadınlara ait kayıtlardan, %69,8'i ise erkeklere ve idari işlere ait kayıtlardan oluşmaktadır.

3.4.1. Evlilik Kurumuna İlişkin Uygulamalar

Bu kısımda 18. yüzyılın ilk yarısına ait şer'îyye sicillerinde yer alan kayıtlardan yola çıkılarak Bolu Kazası'ndaki evlenme, boşanma, vasî ve nafaka takdirleri ile ilgili uygulamalar üzerinde durulacaktır.

3.4.1.1. Evlenme

İslâm hukukunda evlilik, kadın ve erkeğe karşılıklı haklar sağladığı gibi yükümlülükler de getirmektedir. Evlilik müessesesinin oluşturulmasında genellikle bireylerin dinî, kültürel, sosyoekonomik durumları göz önünde bulundurulmaktadır. Osmanlı hukukunda evlilik anlaşmaları genellikle kadı tarafından kayıt altına alınmaktadır. Fakat tüm evlilik anlaşmalarının kadı huzurunda yapıldığını söylemek imkânsızdır. Çünkü çoğu nikâh işlemleri mahalle ve köy imamları tarafından gerçekleştirilmektedir.¹³⁰⁴

¹³⁰³ Mehmet Âkif Aydın, "Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 27/341.

¹³⁰⁴ Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, 142-150.

Bolu sicil kayıtlarından anladığımız üzere evlenecek gelin adayı mahkemede kendi adına konuşabildiği gibi vekil aracılığı ile de temsil edilebilmektedir. Ayrıca, evlilik kurumunun oluşması sırasında kadına peşinen ödenen mehr-i muaccele ve daha sonra ödenmek üzere mehr-i müeccele miktarlarının da kayıtlara yansıtıldığı görülmüştür. Örneğin Dörtdivan Nahiyesi, Çardak Karyesi sakinesi, Eski Cami Mahallesi'nde misafir olan Ayşe bint-i Ali adlı genç kız, vekili Usta Musa bin el-Hac Mehmed aracılığıyla mahkeme huzurunda Mustafa Ağa bin Ersalan Bey ile birer adet çift sim intîşâ, sim kemer kuşağı, telli hâre kaftân, çuka ferâce ve kılabledanlı kadife serpuş mehr-i muaccele ile 10 bin cedîd akçe mehr-i müeccele karşılığında nikâhlanmıştır.¹³⁰⁵ Bu konuda bir başka örnekte ise Fasıl Karyesi'nden Hadice bint-i Mustafa 5 kuruş mehr-i müeccele ve birer adet muhayyer, kaftan, peştamal, silecek, makrame mehr-i muaccele üzerine Hasan bin Mehmed ile evlenmiştir.¹³⁰⁶

Bolu Mahkemesine yansıyan evlilik kayıtlarının bir kısmı da evlilik ile ilgili daha önce verilen sözlerin yerine getirilmemesi ve yeni ortaya çıkan evlilik hukukunun sıhhatine dair tarafların yaptığı başvurulardan oluşmaktadır. Örneğin Alpağut Demircileri Karyesi'nden Fatma bint-i Ahmed adlı genç kıza iki kişi aynı anda talip olmuş ve talipler nikâh hakkı konusunda durumu mahkemeye yansıtmışlardır. Mahkeme, Fatma bint-i Ahmed'in ifadesini dikkate alarak Eski Cami Mahallesi'nden Halil bin İbrahim ile evliliğini onaylamıştır.¹³⁰⁷ Yine başka bir kayıta Bakırlıçaşa adlı karyeden Mustafa bin İbrahim adlı genç, Dadıç Karyesi'nden Mehmed bin Mustafa adlı genci sözlü olduğu amcasının kızı Fatma bint-i Mustafa'ya nikâh kıydığı için dava etmiştir. Fakat davalı, Fatma'nın rızası ve velisinin izniyle ahalinin huzurunda nikâhının kıyıldığını ispat etmiştir. Bunun üzerine davacının itirazı mahkeme tarafından reddedilmiştir.¹³⁰⁸ Çifte nikâh kıyılması ile ilgili mahkemeye yansıyan başka bir kayıta ise Tatlar Karyesi'nden Osman Beşe bin İbrahim, Dadani Karyesi'nden Ahmed bin Fethi'yi sefere gitmeden önce 6 bin akçe mehr-i müeccele üzerine nikâh kıydığı Ünzile bint-i Ahmed ile kendisinin yokluğunda evlenmesi ile ilgili olarak dava etmiştir. Davacı

¹³⁰⁵ BŞS (1111-1114), 2-b-1, (12 M 1111/10 Temmuz 1699).

¹³⁰⁶ BŞS (1114-1116), 51-a-2, (7 M 1115/23 Mayıs 1703).

¹³⁰⁷ BŞS (1111-1114), 6-a-1, (24 R 1111/19 Ekim 1699).

¹³⁰⁸ BŞS (1111-1114), 15-a-2, (16 Za 1111/5 Mayıs 1700).

Osman, yeni yapılan nikâhtan haberi olmadığını ve evliliğinin gerçekliğini şahitler vasıtası ile ispat edince ikinci nikâh iptal edilmiştir.¹³⁰⁹

Evlilik ile ilgili mahkeme kayıtlarına yansıyan diğer bir durum ise kocası daha önce ölmüş kadının mahkeme huzurunda kocasının ölümünü tescil ettirmesidir.¹³¹⁰ Bu tescilin amacı hem İslâm hukuku kaidesinin yerine getirilmesi hem de toplum nezdinde kadının yapacağı başka evliliğin onaylanmasıdır. Örneğin Alpağutbeğ Karyesi'nden Fatma bin Hüseyin, gâib olan eşinin öldüğünü şahitler vasıtasıyla ispat ederek yeni evlilik yapabilmesinin önünü açmak istemiştir.¹³¹¹

3.4.1.2. Boşanma

Aile kurumu içerisinde eşler arasındaki ilişki boşanma ile sonlandırılmaktadır. Evlilik esnasında karı ve kocadan herhangi biri ya da her ikisi evliliğin sürdürülmesinin mümkün olmadığını anlayınca boşanmayı bir çare olarak kabul ettikleri görülmektedir. Sicillerde evlilik bağının sona erdiği boşanma; talâk, talâk-ı selâse, talâk-ı baîn, hul', muhâlea ya da fesh-i nikâh terimleri ile ifade edilmektedir.¹³¹² İslâm hukukunda asıl boşanma şekli olmamakla beraber eşler arasında karşılıklı rıza ile boşanma, hususi bazı şartlar çerçevesinde mümkündür. Boşanma salâhiyetini taşıyan erkek karısına boşanma hakkı tanıyabilir. Kadının iradesi karşılıklı rıza şeklinde dikkate alınmıştır.¹³¹³ Kadın varsa birikmiş nafaka alacakları, iddet nafakası ve ödenmemişse mehir alacağı (mehr-i müeccele) karşılığında kocasıyla boşanma anlaşması yapmaktadır.¹³¹⁴ Bolu Mahkemesine yansıyan kayıtlarda daha çok eşlerin karşılıklı rıza ile birbirinden ayrılmaları yani muhâlea şeklinde boşanma görülmektedir. Muhâlea şeklinde boşanmalarda mahkemeye genellikle kadınlar başvurmuştur. Örneğin Alpağut Demircileri Karyesi'nden Emine bint-i Mustafa adlı kadın eşi üzerinde bulunan 80 kuruş mehr-i müeccelesi karşılığında birer adet

¹³⁰⁹ BŞS (1111-1114), 64-b-3, (26 S 1114/22 Temmuz 1702).

¹³¹⁰ Çöpoğlu, 836 No 'lu Defterin Transkripsiyonu ve değerlendirilmesi-BAMER, 215.

¹³¹¹ BŞS (1116-1119), 43-a-1, (23 C 1118/2 Ekim 1706).

¹³¹² Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, 150-151.

¹³¹³ Bekir Topaloğlu, *İslâm'da Kadın* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1997), 149.

¹³¹⁴ Mehmet Âkif Aydın, "Eyüp Şerîye Sicillerinden 184, 185 ve 188 No'lu Defterlerin Hukuki Tahlili", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 70.

döşek, yorgan, yastık, kilim, tencere, sahan, bakraç, ibrik, sim kuşak, kaftân ve sim intişâ' olarak boşanmıştır.¹³¹⁵ Eski Cami Mahallesi sakinesi Sayime bint-i el-Hac Mehmed ise kocasının kendisini boşaması üzerine 150 kuruşluk mehr-i müeccele ve 40 kuruşluk eşya alacağına karşılık 65 kuruş üzerine sulh yapmıştır.¹³¹⁶ Bu tür boşanmalar taraflar arasında mahkeme dışında gerçekleşmekte ve aralarında yaptıkları sulh mahkeme huzurunda kayıt altına alınmaktadır. Kadınların, yaptıkları sulh anlaşmalarında mehr-i müeccelelerinden büyük oranda taviz verdikleri görülmektedir.

Mahkemeye yansıyan muhâlea şeklindeki boşanmalarda kadınların haklarından tamamen vazgeçtikleri de görülmektedir.¹³¹⁷ Debbâğlar Mahallesi'nden Ayşe bint-i Şaban 50 kuruşluk mehr-i müeccelesinden,¹³¹⁸ Yeni Cami Mahallesi'nden Meryem bint-i Hasan 120 kuruşluk mehr-i müeccelesinden,¹³¹⁹ Musluklar Karyesi'nden Ümmühan bint-i Abdullah 2 kuruş mehr-i müeccelesinden ve mehr-i muaccesi olan 1 adet boğasidan vazgeçerek boşanmıştır.¹³²⁰

Mahkeme kayıtlarına yansıyan bazı boşanma kayıtlarında çocuklar ile ilgili haklardan vazgeçilerek boşanma gerçekleştirildiği de görülmektedir. Örneğin Hocabeğ Mahallesi'nden Fatma bint-i Mehmed adlı kadın iki küçük çocuğuna kendisi bakmak koşulu ile 40 kuruş kıymetli mülk menzili olarak boşanmıştır.¹³²¹ Akpınar Mahallesi'nden Şerife Ayşe bint-i el-Hac İbrahim adlı kadın, Mustafa Bey el-Hac Abdullah'dan alacağı olan 400 kuruş mehr-i müeccelesi karşılığında 200 kuruş, birer adet sim kemer kuşak, altın hatem, zincir bab kaftân, hare kapama, tek bilezik altın, tencere, gügüm, sini, döşek, altın hatem, ikişer adet yorgan, yastık ve 5 lengeri olarak bir yaşındaki oğulları yedi yaşına gelinceye kadar iddet nafakası ve barınma yardımı (maûnet-i süknâ) kendisinde olmak üzere boşanmıştır.¹³²²

¹³¹⁵ BŞS (1114-1116), 59-a-1, (15 L 1114/4 Mart 1703).

¹³¹⁶ BŞS (1114-1116), 58-b-1, (11 Za 1114/29 Mart 1703).

¹³¹⁷ BŞS (1116-1119), 52-b-1, (18 Z 1118/23 Mart 1707).

¹³¹⁸ BŞS (1116-1119), 46-b-1, (4 Ş 1118/11 Kasım 1706).

¹³¹⁹ BŞS (1116-1119), 92-b-2, (17 B 1118/25 Ekim 1706).

¹³²⁰ BŞS (1119-1122), 3-b-2, (25 R 1119/26 Temmuz 1707).

¹³²¹ BŞS (1116-1119), 16-a-1, (12 Ca 1117/1 Eylül 1705).

¹³²² BŞS (1111-1114), 20-a-3, (24 Ca 1112/6 Kasım 1700).

Bolu mahkemesi kayıtlarında bâyinen tatlik¹³²³ kayıtlarına da rastlanılmaktadır. Karamanlı Mahallesi sakini Elif bint-i Receb adlı kadın, 2,5 sene önce Belgrat'a giderek orada kendisini şahitler huzurunda boşayan kocasından boşandığını mahkemeye gelerek iki şahit vasıtasıyla ispat etmiş ve boşanmanın gerçekleştiğine dair vesika almıştır.¹³²⁴ Hocabeğ Mahallesi sakini Aşa bint-i Halil, Ahmed Beşe bin Mehmed adlı kişi ile 80 kuruş mehr-i müeccele karşılığında evlenmiş ve birliktelik gerçekleşmeden kocası tarafından bâyinen tatlik edilmiştir.¹³²⁵

Kadınların boşanmak için eşlerine ödeme yaptıkları da sicil kayıtlarına yansımıştır. Örneğin Değirmenderesi Karyesi'nden Fatma bint-i Hacı adlı kadın kocasına 6 kuruş ve 1 zolata vererek ve mehr-i müeccelesinden vazgeçerek boşanmıştır.¹³²⁶

Bolu Mahkemesine yansıyan boşanmalar genellikle sulh şeklinde gerçekleşmekte ve durum mahkeme tarafından kayıt altına alınmaktadır. Kadı'nın bir hükmü bulunmamaktadır. Bazı durumlarda boşanmalar dava konusu olmuştur. Örneğin Fasil Karyesi'nden Hadice bint-i Mustafa vekili validesi Fatma bint-i Mehmed ile mahkemeye başvurarak elli gün önce boşandığı kocasını dava etmiştir. Vekil Fatma Hatun, kızını talâk-ı selase ile boşayan fakat sonradan eşi ile evlilik hayatı yaşamak isteyen damadını dava etmiştir. Fakat davalı boşanmayı inkâr edince davacı vekili Fatma'dan delil talep edilmiştir. Davacı vekili boşanmanın gerçekleştiğine dair delil getiremeyince Davalı Ömer'e boşanmanın gerçekleşmediğine dair yemin ettirilmiş ve durum ile ilgili müftü Mehmed Efendi'den fetva istenmiştir.¹³²⁷ Fetva neticesinde davalı Ömer haklı bulunmuş ve davacı vekili Fatma'nın talebi reddedilerek evlilik bağının devamına karar verilmiştir.¹³²⁸ Bir başka kayıta ise şahitler huzurunda mehr-i müeccele ve iddet nafakasından vazgeçerek boşanan kadının, boşanmayı inkâr eden eşini dava ettiği

¹³²³ Vazgeçilmesi mümkün olmayan boşama. Ayverdi, "Bâyın", 1/307.

¹³²⁴ BŞS (1111-1114), 9-a-1, (20 N 1111/11 Mart 1700).

¹³²⁵ BŞS (1114-1116), 61-b-1, (15 Ş 1114/4 Ocak 1703).

¹³²⁶ BŞS (1119-1122), 4-b-1, (24 Ca 1119/23 Ağustos 1707).

¹³²⁷ "Zeyd'in zevcesi Hind'in vâlidesi Zeynep Zeyd'e Hind'i talâk-ı selase ile tatlik eyledin deyu Zeyd'den dava, Zeyd İnkâr idub Zeynep dahi müddeasını ityândan acz oldukda Zeyd yeminle tasdik olunub talâk-ı selase vukû'undan halâs olur mu deyu istiftâ olundukta cevâb bâ-sevâbında olur deyu buyurulmağın..."

¹³²⁸ BŞS (1111-1114), 28-a-3, (8 Ş 1112/18 Ocak 1701).

görülmektedir. Boşanmanın gerçekleştiğine dair şahitlerin ifadeleri sonrasında boşanma kesinleşmiştir.¹³²⁹

Boşanma hakkının kadına devredildiğini de görmekteyiz. Örneğin Alpağut Demircileri Karyesi'nden Hüseyin Beşe bin Mustafa'nın eşleri Saliha bint-i İbrahim ve Fatma bint-i Mehmed mahkemeye başvurarak kocalarından davacı olmuşlardır. Davacı Hüseyin "*zilhicce ayının 27'sinden 20 gün tamamına değin Kuduzoğlu Hasan Beşe'yi katletmez isem zevcelerim dokuz talâk ile boş olsunlar*" diyerek yemin etmiş ve yeminini yerine getiremediğinden dolayı eşleri selase ile kendisinden boşanmışlardır. Fakat davacı Hüseyin tekrar eşleri ile evlenmek istese de talebi kadınlar tarafından reddedilince köyünü terk etmek durumunda kalmıştır. Kadınlar şahitler huzurunda boşandıklarını mahkeme önünde ispatlayarak ellerine hüccet almışlardır.¹³³⁰

Ölüm ve gâiblik durumlarında da mehir meselesi dava konusu olabilmektedir. Örneğin Semerkand Mahallesi'nden Molla Yusuf bin Hacı Bayram vefat ettikten sonra vârislerinden olan kardeşi Ahmed, Molla Yusuf'un eşini 72 kuruşluk eşyayı zapt etmekle suçlayarak dava açmıştır. Fakat kadın, eşinin üzerinde 250 kuruş mehr-i müeccelesi olduğunu, bunun 150 kuruşunu eşine ölmeden önce hibe ettiğini, kalan 100 kuruşu için de mevcut eşyayı zapt ettiğini şahitler ve yemin ile ispatlamıştır.¹³³¹ Aslahâddin Mahallesi'nden Ayşe bint-i Halil adlı kadın, gâib olan ve kendisini boşayan kocasından alacağı olan 300 akçelik mehr-i müeccelini kefi'l-bi'l-mâl olan eşinin kardeşinden almıştır.¹³³² Karacaagaç Karyesi'nden olup başka diyarlarda on dört sene kalan ve kendisine 250 kuruş nafaka bırakan eşi üzerine mahkeme kararı ile yevmi 60'şar akçeden toplam 1.950 kuruş nafaka takdir ettiren kadın, nafaka alacağından vazgeçerek kocasından boşanmıştır.¹³³³

¹³²⁹ BŞS (1116-1119), 58-a-2, (2 Ra 1119/3 Haziran 1707).

¹³³⁰ BŞS (1114-1116), 49-a-1, (26 M 1115/11 Haziran 1703).

¹³³¹ BŞS (1114-1116), 22-a-1, (17 Ş 1116/15 Aralık 1704).

¹³³² BŞS (1116-1119), 48-b-2, (25 Za 1118/28 Şubat 1707).

¹³³³ BŞS (1119-1122), 7-a-1, (18 Ş 1119/14 Kasım 1707).

3.4.1.3. Vasî ve Nafaka Takdiri

Vasî kavramı kayıtlarda küçüğün vesâyetine üstlenen kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Vesâyet, fıkhîta edâ ehliyeti bulunmayan veya eksik olanlarla ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma ve işletme, onlar adına mallarında tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu yahut veli/hâkim tarafından bir kimseye bu yetki ve sorumluluğun verilmesini ifade eder.¹³³⁴ Vasî olarak genellikle güvenilir kişilerin araştırması sonucu anne, amca, babaanne, anneanne, büyükbaba ve büyük kardeşin atandığı görülmüştür. Bolu Mahkemesi vasî atama kayıtlarının büyük kısmında çocukların babalarını kaybettiği görülmektedir. Genellikle ebeveynlerin ölüm nedenleri belirtilmemiş olmakla birlikte istisnai bazı kayıtlarda ölüm nedenleri verilmektedir.¹³³⁵ Vasî atamalarında “*müteveffâdan veya müteveffiyeden (baba veya anne) intikâl eden emvâllerini zabt ve ahvâllerini hıfz için*” tabiri ile atama nedeni ortaya koyulmuştur. Nafaka, ihtiyaçların karşılanması amacıyla harcanan maddi değerleri ifade etmektedir.¹³³⁶ Genellikle küçükleri hucr-ı terbiyelerine alan ve çocuklara düşen miras payının muhafaza ve idaresini üstlenen vasîlerin mahkemeden nafaka ve kiske bahâ talep ettikleri görülmektedir. Ayrıca vasîler yükümlü oldukları çocukların veraset yolu ile mülkiyetlerine geçen malları onlar adına işletmekle de yükümlüdürler.¹³³⁷

Kayıtlarımızın büyük çoğunluğunda vasî olarak annelerin atandığı görülmektedir. Vefat eden Karaçayır Mahallesi sakini Terzi Ahmed bin Mehmed’in küçük oğulları için anneleri vasî tayin edilmiştir.¹³³⁸ Yine vefat eden Hocabeğ Mahallesi sakini kişinin bir küçük oğlu ve 3 küçük kızının üzerine anneleri vasî tayin edilmiş, oğlan için yevmi dörder cedîd para ve kızlar için ise yevmi beşer cedîd paradan 10 akçe farz ve takdir kılınmıştır.¹³³⁹ Soku Karyesi’nden vefat eden Usta Bayram bin Mustafa’nın küçük oğluna annesi vasî atanarak nafaka ve kiske bahâsı olarak yevmi sekizer akçe belirlenmiştir.¹³⁴⁰

¹³³⁴ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/66.

¹³³⁵ “...târik-i hacda vefat eden....”, *BŞS (1111-1114)*, 5-b-1, (15 B 1111/6 Ocak 1700).

¹³³⁶ Celal Erbay, “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282.

¹³³⁷ Abacı, *Bursa Şehri’nde Osmanlı Hukuku’nun Uygulanması*, 167.

¹³³⁸ *BŞS (1111-1114)*, 10-b-2, (16 N 1111/7 Mart 1700).

¹³³⁹ *BŞS (1116-1119)*, 12-b-1, (14 S 1117/7 Haziran 1705).

¹³⁴⁰ *BŞS (1111-1114)*, 18-b-2, (26 Ca 1112/8 Kasım 1700).

Ortalama olarak çocuklara ödenen nafaka ve kisve bahâsı yevmi dört ile sekiz akçe arasında değişmektedir. Bazı durumlarda vasîlerin mahkemece belirlenen nafaka ve kisve bahâlarına zam istedikleri de olmuştur. Hac yolunda vefat eden Akmescid Mahallesi sakini es-Seyyid el-Hac Mustafa bin Mehmed'in küçük oğlu ve eşi için vasî olan Mehmed bin İsmail belirlenen yevmi beşer çürük para ve senevî 15 keyl buğday üzerine zam istemesi üzerine yevmi beşer para zam takdir olunarak toplamda onar çürük para ve 15 keyl buğday üzerine 5 keyl buğday eklenerek senevî 20'şer keyl buğday belirlenmiştir.¹³⁴¹

Bazı durumlarda çocukların vasîliğinin akrabalar arasında paylaşıldığı da görülmektedir. Örneğin Vefat eden Karaçayır Mahallesi sakini el-Hac İbrahim bin Mustafa'nın küçük oğlu Ömer ve küçük kızları Zeynep ve Ümmügülsüm'e anneleri, diğer küçük oğlu Hüseyin ve küçük kızı Ayşe için ise amcaları vasî tayin edilmiştir.¹³⁴²

Babaları ölen çocuklara anneleri dışında baba veya anne tarafından bir kişinin de vasî atandığını görmekteyiz. Örneğin Dadani Karyesi'nden babası ölen küçük çocuk için amcası vasî tayin edilmiştir.¹³⁴³ Akpınar Mahallesi sakini olup 6 Kasım 1700 tarihinde nafaka almadan kocasından boşanan Şerife Ayşe bint-i el-Hac İbrahim adlı kadının¹³⁴⁴ bir sene sonra vefat etmesi üzerine mahkeme tarafından bir yaşındaki oğlu için babaannesi vasî tayin edilmiş ve aylık onar semen nafaka ve kisve belirlenmiştir.¹³⁴⁵ Vefat eden Akpınar Mahallesi sakini Ekmekçi el-Hac Hasan bin Abdullah Bey'in küçük kızlarına teyzeleri vasî atanmış, nafaka ve kisve olarak ise her gün için sekiz sağ akçe tayin olunmuştur.¹³⁴⁶ Bolu Mahkemesi tarafından, Okçular Karyesi'nden annesi ölen, babası da gâib olan 2,5 yaşındaki çocuk için anneanne vasî tayin edilerek baba üzerine piyasa fiyatı üzerinden altışar akçe nafaka ve kisve bahâ takdir edilmiştir.¹³⁴⁷

¹³⁴¹ BŞS (1114-1116), 45-a-3, (1 M 1115/17 Mayıs 1703).

¹³⁴² BŞS (1116-1119), 18-a-1,2, (1 Ş 1117/18 Kasım 1705).

¹³⁴³ BŞS (1111-1114), 26-a-1, (15 Ra 1112/30 Ağustos 1700).

¹³⁴⁴ BŞS (1111-1114), 20-a-3, (24 Ca 1112/6 Kasım 1700).

¹³⁴⁵ BŞS (1111-1114), 51-a-1, (28 C 1113/30 Kasım 1701).

¹³⁴⁶ BŞS (1116-1119), 3-b-1, (12 L 1116/7 Şubat 1705).

¹³⁴⁷ BŞS (1111-1114), 3-b-3, (17 S 1111/14 Ağustos 1699).

Bazı kayıtlarda vasîlerin, çocuklara ait mal veya mülkleri sattıkları da gözlemlenmiştir. Örneğin Karaköy Karyesi'nden Abdi Bey bin Mehmed vefat edince küçük oğlu ve kızı için amcaları vasî tayin edilmiştir. Çocuklara babalarından kalan Akmesjid Mahallesi'nde iki odası üst katta ve bir odası alt katta bulunan ambar ve mahzene sahip mülkü, vasîleri harap olması nedeniyle 100 kuruşa satmıştır. Durum mahkeme tarafından kayıt altına alınmıştır.¹³⁴⁸

Bazı kayıtlardan da anladığımız üzere vasîlerin kimlikleri incelendiğinde çocuklar ile akrabalık bağlarının olmadığı da görülmektedir. Hocabeğ Mahallesi'nden vefat eden Ömer bin Hasan'ın küçük çocuklarına Ahmed Çelebi bin Ömer vasî olarak atanmıştır.¹³⁴⁹

Sicil kayıtlarında vasî olan anne üzerine genellikle çocukların baba tarafından bir kişinin nâzır atandığı da görülmektedir.¹³⁵⁰ Örneğin Kozlu Karyesi'nden ölen Osman bin Abdullah'ın küçük iki oğluna ve küçük kızına vasî olarak anneleri atanmakla birlikte amcaları vasî üzerine nâzır atanmıştır.¹³⁵¹ Aslahâddin Mahallesi'nde sakin olan ve babaları Hac yolunda vefat eden küçük Ahmed ve Mustafa'ya anneleri Fatma bint-i Ali vasî tayin edilmiş, vasî üzerine de nâzır atanarak, vasîye “*nâzırın re'yi ve marifeti olmadıkça umur-ı vesâyetten bir emre vaziyed eylemekten tenbih birle*” tabiri ile uyarıda bulunulmuştur.¹³⁵² Bazı durumlarda mahalle sakinlerinden ileri gelen bir kişinin de nâzır atandığı görülmektedir. Vefat eden Karaçayır Mahallesi sakini Molla Veli bin Receb'in küçük oğulları Mehmed, Mustafa, Ahmed, Abdullah ve küçük kızı Ayşe için anneleri vasî tayin edilmiş, vasî üzerine ise mahalle sakini Müderris Ali Efendi bin Mehmed hasbî (karşılıksız) nâzır atanmıştır.¹³⁵³ Mahkeme kayıtlarında nâzırların ücret aldıklarına dair bir veriye rastlanılmamıştır.

Nafaka takdiri ve tereke taksimi yapılırken doğmamış çocukların haklarının da diğer çocuklar gibi gözetildiği görülmektedir. Üskübü Kazası'ndan Adile bint-i Şahin Bey, kocası Mehmed Beşe bin Ahmed Beşe'den karnındaki

¹³⁴⁸ BŞS (1111-1114), 38-b-1, (25 M 1113/2 Temmuz 1701).

¹³⁴⁹ BŞS (1111-1114), 41-b-2, (10 Ra 1113/15 Ağustos 1701).

¹³⁵⁰ BŞS (1111-1114), 11-b-3; BŞS (1111-1114), 12-a-1.

¹³⁵¹ BŞS (1111-1114), 23-a-2, (1 Ş 1112/11 Ocak 1701).

¹³⁵² BŞS (1111-1114), 5-b-1, (15 B 1111/6 Ocak 1700).

¹³⁵³ BŞS (1111-1114), 57-a-2, (5 L 1113/5 Mart 1702).

çocuğu 7 yaşına gelinceye kadar nafaka üzerine boşanmıştır.¹³⁵⁴ Bu durum bize hidâne¹³⁵⁵ yaşının 7 olarak değerlendirildiğini düşündürmektedir. Taşoluk Karyesi'nden vefat eden Mehmed bin Mahmud'un veraseti vârisleri arasında paylaştırılırken doğmamış çocuğuna da cinsiyeti belli olmamasına rağmen erkek çocuk hükmünde pay ayrıldığı görülmüştür.¹³⁵⁶ Yine vefat eden Cami-i Atik Mahallesi sakini Siyami bin Mehmed'in veraseti 3 büyük, 3 küçük oğlu ve validesine kalmakla birlikte tereke taksim edilmeyip küçüklerin annelerinin yedine verilmiştir.¹³⁵⁷

Gâiblik durumlarında eşler kocaları üzerine nafaka ve kisve bahâ takdir ettirmektedirler. Karaçayır Mahallesi sakini Fatma bint-i Ebubekir gâib olan kocası üzerine yevmi onikişer akçe nafaka ve kisve bahâ tayin ettirmiştir.¹³⁵⁸ Yine Karacağağaç Karyesi'nden Emine bint-i Abdulkadir dokuz aydır kayıp olan eşi üzerine yevmi dörder cedîd para kisve ve nafaka takdir ettirmiştir.¹³⁵⁹

Akli yetersizlik gibi sağlık sorunları karşısında da vasîlik durumu ortaya çıkmaktadır. Vasî atanması istenilen şahsın sağlık sorunu detaylı bir şekilde aile üyelerince mahkemeye yansıtılmakta ve hüccet verilmesi istenmektedir. Örneğin Dörtdivan Nahiyesi Hacılar Karyesi'nden Mehmed bin Durmuş adlı şahıs mahkemeye gelerek erkek kardeşinin aklının yerinde olmadığını, dağlarda gezdiğini ve onu yakalamak isteyen ahaliyi darp ettiğini ve yaraladığını şahitler huzurunda kayıt altına aldırıştır.¹³⁶⁰ Yine Geçidören Karyesi'nden Molla Mahmud bin Hüseyin, annesi Fatma bint-i Bayram'ın 5-6 aydır mecnune olduğunu şahitler eşliğinde haber vererek yedine hüccet almıştır.¹³⁶¹

Sicil kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarı ile gâiblik durumlarında mahkeme tarafından mevcut malın korunması için kayyım atamaları da yapılmaktadır. Örneğin sefer-i hümâyuna gidip 2,5 senedir dönmeyen Alpağut Demircileri Karyesi'nden Mustafa Beşe bin Ahmed'in ölen babasından intikal

¹³⁵⁴ BŞS (1114-1116), 51-b-3, (19 M 1115/4 Haziran 1703).

¹³⁵⁵ Hidâne, küçük çocukların bakımı, gözetimi ve terbiyesi anlamında bir fıkıh terimidir. Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 17/467.

¹³⁵⁶ BŞS (1114-1116), 43-a-2, (27 R 1115/9 Eylül 1703).

¹³⁵⁷ BŞS (1114-1116), 42-a-2, (Evâil B 1115/Ağustos 1703).

¹³⁵⁸ BŞS (1114-1116), 43-a-1, (8 R 1115/21 Ağustos 1703).

¹³⁵⁹ BŞS (1116-1119), 52-a-1, (19 Z 1118/24 Mart 1707).

¹³⁶⁰ BŞS (1111-1114), 56-a-1, (9 N 1113/7 Şubat 1702).

¹³⁶¹ BŞS (1114-1116), 53-b-1, (28 Z 1114/15 Mayıs 1703).

eden malların korunmasına eşi Âmine Hatun tayin edilmiştir.¹³⁶² Yine Çıkınlar Mahallesi'nden vefat eden Ayşe bint-i Abdi'nin gâib olan oğluna kalan terekesi için mahkeme tarafından kayyım ataması yapılmıştır.¹³⁶³

3.4.2. Miras/Tereke

18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu sicil kayıtlarının %12.74'ü tereke kayıtlarından oluşmaktadır. Terekeler, bir şahsın ölümünde kaydı tutulan tüm maddi varlığının listesidir. Kaydedilen her bir nesnenin kadı tarafından kıymeti saptanmıştır.¹³⁶⁴ Tereke kayıtlarından, mûrisin malvarlığının yanında borçlarının miktarını öğrenmek de mümkündür. Tereke kayıtları, ölen kişinin sosyal hayatına dolayısı ile incelenen döneme ait birçok veriyi önümüze sunmaktadır. Tereke kayıtları, hüccet dediğimiz kadılar tarafından kaleme alınan belge türü içerisinde yer almaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu sicil kayıtları içerisinde yer alan tereke kayıtları hüccet kayıtlarının %22,87'sini oluşturmaktadır.

İncelediğimiz döneme ait 180 adet tereke kaydı mevcuttur.¹³⁶⁵ Tereke kayıtlarının %91'i erkeklere, %9'u ise kadınlara aittir.¹³⁶⁶ Ölen kişinin yaşadığı mahalle, köy, kaza ve sancak açıkça belirtilmiştir. Sicil kayıtlarımızda yer alan tereke sahiplerinin %63,3'ü kaza merkezinde, %36,1'i ise taşrada ikamet etmektedirler. Tereke kayıtlarının genelinde ölen kişinin kimliği açıkça belirtilmiş olmakla birlikte ölüm nedeni verilmemiştir. Sicil kayıtlarını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde ölüm nedenini tereke kaydı öncesi veya sonraki diğer kayıtlardan çıkarmak mümkün olabilmektedir. Şöyle ki 1705 senesinde tereke dökümü¹³⁶⁷ verilen Hibeoğlu es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid el-Hac Mustafa adlı gencin, kimliği belirsiz kişiler tarafından öldürüldüğünü ailesinin Karaçayır

¹³⁶² BŞS (1111-1114), 7-a-1, (25 B 1111/16 Ocak 1700).

¹³⁶³ BŞS (1111-1114), 50-a-2, (22 C 1113/24 Kasım 1701).

¹³⁶⁴ Halil İnalçık, "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, ed. Tülay Artan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 9.

¹³⁶⁵ BŞS (1111-1114), BŞS (1114-1116), BŞS (1116-1119), BŞS (1119-1122), BŞS (1129-1130), BŞS (1133-1134), BŞS (1145-1146).

¹³⁶⁶ 18. yüzyıl Bolu tereke kayıtlarının analizi için bk. Metin, "XVI. Yüzyılın Sonu ve XVII. Yüzyılın başlarında Bolu'da Sosyal Hayat", 101-118.

¹³⁶⁷ BŞS (1116-1119), 5-a-2, (5 Za 1116/1 Mart 1705).

Mahallesi ahalisinden cinayet ile ilgili dem ve diyete yönelik davalarının olmadığını beyan ettikleri kayıttan anlamaktayız.¹³⁶⁸

18. yüzyılın ilk yarısında sicil kayıtlarına yansıyan tereke kayıtlarından kazada gerçekleşen ölümlerin sayılarını net olarak öğrenmek mümkün değildir. Zira tereke dağılımının yapılabilmesi için vârislerin başvurusu gereklidir. Başvuru yapıldıktan sonra bizzat kadıların vekili konumunda olan kassâmlar yanlarında bir kâtip ile mahalle giderek tereke dökümü ve taksimini yapmaktadır. Miras taksiminden aldıkları resimler kadıya aittir.¹³⁶⁹ Tereke kayıtlarından alınan ücretler; harc-ı hüccet, muhızıriyye, ücret-i yevmiye, harc-ı imza, resm-i defter, dellâliye, resm-i kısmet, kassâmiye, kâtibiyiye, ihzâriye, ücret-i kalem, gulâmiyye, emîniyye, hamaliye ve hüddâmiyye isimleri altında karşımıza çıkmaktadır. İncelediğimiz tereke kayıtlarında resm-i kısmet oranlarının kişinin, makam ve mevkiine, zengin veya fakir, kadın veya erkek oluşuna, miras içerisinde yer alan emtianın azlık ve çokluğuna göre değişiklik arz ettiği görülmektedir. Örneğin 241 kuruşluk terekeden alınan resm-i kısmet 3 kuruş iken¹³⁷⁰ dökümü yapılan malların çeşitliliği fazla olan 148 kuruşluk başka bir terekeden alınan resm-i kısmet ise 9 kuruş olarak belirlenmiştir.¹³⁷¹

Tereke kayıtlarında ilk olarak vefat eden kişi tanıtıldıktan sonra vârisler belirtilir. İslâm miras hukukunda ölen kişiye kimlerin vâris olduğu açıkça belirtilmiştir. Ashâbu'l-ferâiz dediğimiz belli hissesi olan akrabalar dışında, nesebe dayalı kan akrabaları, evlilik yoluyla akrabalar ve süt kardeşlik yoluyla akraba olanlar miras payı içerisinde yer alabilmektedir.¹³⁷² Sicil kayıtlarımızda yer alan sulbi sagir oğul (babaya nispeten küçük oğul), sadrî kebir oğul (anneye nispeten büyük oğul), sagire kız (küçük kız), kebire kız (büyük kız), zevc (kadına göre eş), zevce (erkeğe göre eş), valide, baba, li-ebeveyn er-karındaş (baba bir erkek kardeş), li-ebeveyn kız karındaş (baba bir kız kardeş), li-üm er karındaş (anne bir erkek kardeş), li-üm kız karındaş (anne bir kız kardeş), hâle (teyze), amme (hala), ammi (amca) vb. kavramlar ile vâris olan akrabaların yakınlık dereceleri öğrenilmektedir.

¹³⁶⁸ BŞS (1116-1119), 6-a-3, (20 Za 1116/16 Mart 1705).

¹³⁶⁹ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 68.

¹³⁷⁰ BŞS (1111-1114), 6-a-2, (Evâhir Ra 1111/Eylül 1699).

¹³⁷¹ BŞS (1111-1114), 48-b-1, (10 C 1113/12 Kasım 1701).

¹³⁷² Vecdi Akyüz, "Akraba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/285.

Bunların dışında ölen kişinin vârisi yoksa kadı tarafından dökümü yapılan mallar, 6 ay bekleme süresi sonunda pazarda satışa sunulmakta ve elde edilen gelir hazineye geçmektedir.¹³⁷³ Örneğin misafir evinde ölen Mehmed bin Abdullah'ın görünürde vârisi olmadığından yanında bulunan terekesi Bolu Beytül-mâl Emîni el-Hac Osman Ağa tarafından pazarda satılmıştır.¹³⁷⁴ Bir başka kayıta ise Akpınar Mahallesi sakini olup İstanbul Suluhan'da vefat eden el-Hac Mehmed bin Ebubekir'in yanında bulunan mallarını almak üzere vârisleri vekil göndermişlerdir.¹³⁷⁵ Erzurum'dan İstanbul'a giderken Bolu'da Hamamcı el-Hac Mustafa'nın odasında 18 gün hasta yattıktan sonra vefat eden Hasan Ağa bin Mehmed'in malları müzayede ile pazarda satılarak meblağ üzerinden masraflar düşüldükten sonra kalan kısım emin elinde muhafaza altına alınmıştır.¹³⁷⁶

Vârislerin tanıtılmasının ardından mirasa konu olan emtialar dökülür. Emtia dökümleri ise belli bir sıra takip edilerek yapılmaktadır. Daha sonra vefat edenin borçları, vasiyetleri ve tereke taksimi dolayısıyla meydana gelen resim ve masraflar genel toplamdan düşülerek kalan miras vereseler arasında taksim edilmektedir.¹³⁷⁷ Değerleri belirlenen emvallerin vârisler arasında aynı mi yoksa nakdî mi taksim edildiği noktasında netlik olmamasına rağmen bazı durumlarda vârisler terekenin pazarda müzayede ile satılmasını talep etmektedir. Örneğin vefat eden Akpınar Mahallesi sakini Havva bint-i Nuri'nin vârisleri 148 kuruş bedel tespit edilen malların satılmasını istemişlerdir.¹³⁷⁸ Sicil kayıtlarında ölümün ardından terekenin başında bulunmayan vârislerin haklarının da devlet tarafından güvence altına alındığı görülmektedir. Şöyle ki vefat eden Çıkınlar Mahallesi sakini Ayşe bint-i Abdi'nin vârisi olan oğlunun başka diyarda olmasından dolayı eşyası tayin edilen kayyıma teslim edilmiştir.¹³⁷⁹ Vefat eden Terzi Ahmed bin Mehmed'in kızlarının 20 kuruş ve 1 rub' hisselerine karşılık terzi dükkânı kendilerine verilmiştir.¹³⁸⁰ Dönemimize ait tereke kayıtları incelendiğinde tespit edilen en düşük tereke, Beğ Karyesi'nden Receb bin Hüseyin'e ait olup 38,5

¹³⁷³ Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, 176.

¹³⁷⁴ BŞS (1111-1114), 19-b-2, (7 C 1112/19 Kasım 1700).

¹³⁷⁵ BŞS (1111-1114), 23-b-2, (10 M 1112/27 Haziran 1700).

¹³⁷⁶ BŞS (1111-1114), 45-a-1, (28 R 1113/2 Ekim 1701).

¹³⁷⁷ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 76.

¹³⁷⁸ BŞS (1111-1114), 48-b-1, (10 C 1113/12 Kasım 1701).

¹³⁷⁹ BŞS (1111-1114), 50-a-2, (22 C 1113/24 Kasım 1701).

¹³⁸⁰ BŞS (1111-1114), 10-b-3, (16 N 1111/7 Mart 1700).

kuruştur.¹³⁸¹ En yüksek tereke ise 4 bin 207 kuruş ile Karaköy sakini es-Seyyid Mehmed Bey ibn-i es-Seyyid Ahmed Bey'e aittir.¹³⁸²

Bazı tereke kayıtlarından ölen şahısların vasiyetlerini de öğrenmekteyiz. Akpınar Mahallesi sakini Attar Ahmed Çelebi bin İbrahim ölmeden önce vasiyette bulunarak Keçecizâde Mehmed Çelebi bin el-Hac Mustafa'yı ölümünden sonra terekesinin üçte birine vasî-i muhtar atamıştır.¹³⁸³ Nakit para dışında emvallerinde vasiyete konu olduğu gözlemlenmiştir. Gölyüzü Mahallesi sakini Eş-Şeyh el-Hac Mustafa Efendi ibn-i Ali Dede ölmeden önce mahalle camisinin içerisinde bir dolapta muhafaza ettiği kitaplarını kendisinden sonra Halvetiyye tarikatına şeyh olacak ve seccadesine oturacak kişiye vasiyet etmiştir.¹³⁸⁴ Ayrıca tereke miktarlarından mahalle avârız vakıflarına da paylar ayrılmıştır.¹³⁸⁵

Bazı durumlarda, ölümün ardından alacaklılar ile vârisler arasında çekişmeler yaşanmaktadır. 1700 yılında vefat eden Karamanlı Mahallesi sakini Terzi Ahmed bin Mehmed'in borçlu olduğu şahıslar, vârisleri dava etmişler ve alacaklarını şahitler vasıtasıyla ispatlayarak tereke üzerinden 54 kıta esedi kuruşu almışlardır.¹³⁸⁶

3.4.2.1. Miras Hukukunda Hibe Uygulaması

Hibe, kişinin hayatta iken mal varlığının tamamını veya bir kısmını başkasına bedel karşılığı olmadan vermesidir.¹³⁸⁷ İslâm dini karşılıksız vermeyi teşvik etmiş olsa da mûrislerin vârisler arasında tercihte bulunması veya tamamen vârisleri devre dışı bırakarak yabancı kişilere hibe etmesi İslâm miras hukuku ile çelişmekte¹³⁸⁸ ve mûrisin vârislerden mal kaçırma niyetini ortaya koymaktadır. Mûris, vârislerinden sadece bazısına hibede bulunarak diğer vârislerinden mal

¹³⁸¹ BŞS (1111-1114), 13-a-1, (10 L 1111/31 Mart 1700).

¹³⁸² BŞS (1116-1119), 11-a-1, (15 M 1117/9 Mayıs 1705).

¹³⁸³ BŞS (1111-1114), 58-a-1, (8 L 1113/8 Mart 1702).

¹³⁸⁴ BŞS (1116-1119), 35-a-1, (19 S 1118/2 Haziran 1706).

¹³⁸⁵ BŞS (1111-1114), 8-b-2, (9 Ş 1111/30 Ocak 1700).

¹³⁸⁶ BŞS (1111-1114), 8-b-2, (9 Ş 1111/30 Ocak 1700).

¹³⁸⁷ Abdülkadir Şener, *İslam Hukukunda Hibe* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları), 15.

¹³⁸⁸ Abdülkadir Şener, "İslam Hukukunda Hibe ve Diğer Teberru Çeşitleri", *Diyanet İlmî Dergisi* 20/2 (1984), 4.

kaçırabildiği gibi, yabancıya hibede bulunarak tüm vârislerinden mal kaçırabilme eğilimi içine girebilmektedir.¹³⁸⁹

18. yüzyılın ilk yarısına ait sicil kayıtlarında hibe uygulamasının değişik örnekleri görülmektedir. Aile üyeleri arasında yapılan hibe kaydına ilk olarak 1700 yılına ait sicil kaydı örnek olarak gösterilebilir. Vefat eden Akpınar Mahallesi sakinesi Ayşe bint-i Ahmed'in vârisi olan erkek kardeşi kendisine intikal eden bir odalı çatma evini oğluna hibe etmiştir.¹³⁹⁰ Dodurga Karyesi'nden Safiye bint-i Oruç adlı kadın da iki evlek mülk meyve bahçesinde olan üç sehimde bir sehim hissesini kızı oğullarına hibe etmiştir.¹³⁹¹ Eski Cami Mahallesi sakinesi Sakine bint-i Mustafa adlı kadın ise uzunluğu 16 hatve (adım), genişliği 8 hatve olan kadı arsasını kocasına hibe etmiştir.¹³⁹²

Hukuki olarak aile üyeleri arasında satış akdi kapsamında görülmekle birlikte hibe uygulaması içerisinde değerlendirebileceğimiz kayıtlar da mevcuttur. Örneğin Debbâğlar Mahallesi sakini Ali Çavuş bin Ahmed üst katında üç odası bulunan evdeki iki sehimde bir sehim hissesini eşi Hadice bint-i Hasan Bey'e 80 esedi kuruşa satmıştır.¹³⁹³ Yine aynı şekilde, Yeni Cami Mahallesi'nden Usta Bayram bin Musli üst katında bir oda bulunan ev ve bir sofadan oluşan mülkünü 50 kuruşa eşi Ayşe Hatun'a satmıştır.¹³⁹⁴ Karaçayır Mahallesi sakinesi Fatma bint-i el-Hac Şaban adlı kadında 1 bab debbâğhâne dükkânını ve dâhilinde vaki 1 bezhâne ve 1 büyük debbâğ kazanını zevcine 48 kuruşa satmıştır.¹³⁹⁵ Bu tür satışların amacının eğer ki çocuksuz bir evlilik ise ölüm sonrası eşin mağduriyetinin önüne geçmek olduğu düşünülmektedir. Alpağut Demircileri Karyesi'nden baba oğluna 2 odalı tek katlı evini, 2 dönüm meyve bahçesini, 2 evlek bahçesini ve yaylakta bulunan yaylak evini 80 kuruşa satmıştır.¹³⁹⁶ Yapılan satış işleminin uygulamada gerçekçi olabileceği gibi oğul lehine diğer vârisleri devre dışı bırakma amaçlı olabileceği de değerlendirilmektedir.

¹³⁸⁹ İbrahim Yılmaz, "İslam Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik

Tasarıfların Sınırlandırılması", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/18 (Mart 2017), 227.

¹³⁹⁰ BŞS (1111-1114), 15-a-3, (22 Za 1111/11 Mayıs 1700).

¹³⁹¹ BŞS (1111-1114), 63-b-2, (9 M 1114/5 Haziran 1702).

¹³⁹² BŞS (1114-1116), 36-a-1, (15 Z 1115/20 Nisan 1704).

¹³⁹³ BŞS (1111-1114), 22-a-2, (24 B 1112/4 Ocak 1701).

¹³⁹⁴ BŞS (1114-1116), 33-b-1, (17 M 1116/22 Mayıs 1704).

¹³⁹⁵ BŞS (1114-1116), 30-a-1, (9 S 1116/13 Haziran 1704).

¹³⁹⁶ BŞS (1111-1114), 43-b-1, (24 R 1113/28 Eylül 1701).

Belli şartlarla gerçekleştirilmiş hibe örnekleri de mevcuttur. Şöyle ki Semerkand Mahallesi sakinesi Fatma bint-i Mustafa adlı kadın üst katında iki odası bulunan ev ve meyve ağaçlarına sahip menzilin Mehmed bin Ahmed'e kendisini gözetmesi ve vefat edinceye kadar yanında kalabilmesi şartıyla hibe etmiştir.¹³⁹⁷ Bir başka kayıta ise Gölyüzü Mahallesi'nde oturan Fatma bint-i İbrahim üst katında 2 odası bulunan evini, 1 adet fırını Kalamullah-ı İvaz karşılığında Mustafa Çelebi bin Mustafa adlı gence hibe etmiştir.¹³⁹⁸

Nefy-i mülk (sahip olunan tüm varlığın ölmeden önce şartsız ve karşılıksız hibe edilmesi) kapsamında görülebilecek hibe uygulamaları da mevcuttur. Üzerler Karyesi'nden Sefer Sipahi bin Mehmed, alt ve üst katlarında 2 tane oda bulunan evini, eşyalarını, birer adet ahır ve samanhanesini hayvanları ile Hüseyin bin Osman'a hibe etmiştir. Karaçayır Mahallesi sükkânı Aktaszâde es-Seyyid Ahmed Efendi bin Mustafa uzunluğu ve genişliği 12 adım olan arsasını Hüseyin Çelebi bin Hüseyin'ne hibe etmiştir.

Miras anlaşmazlıklarında ortaya çıkan hibe iddialarında bazen ispat vasıtası olarak şahitlerin ve fetva makamının istifâsının kullanıldığı görülmektedir. Hayatını kaybeden Hocabeğ Mahallesi sakinesi Emine bint-i Resul'ün oğlu ve eşi arasında yaşanan ve mahallinde görülen miras anlaşmazlığı davasında Ömer bin Müslim, eşinden kalan mülk menzilin ve içindeki eşyaların eşinin oğlu Mehmed bin Mustafa tarafından zapt edildiğini iddia etmiştir. Fakat oğul annesinin ölmeden 2 ay önce mülk menzili ve içindekileri kendisine hibe ettiğini şahitler vasıtasıyla ispat etmiş ve durum Müftü Mehmed Efendi'ye "*Hind eşyasından şu kadar eşya kendi için ifrâz idub bade mülk menzilini ve içinde olan cüz'î ve küllî eşyasını oğlu Zeyd'de hibe ve teslim, Zeyd dahi kabul ve kabz eylese hibe-i mezbure sahiha ve tamne olur mu?*" şeklinde sorulmuştur. Müftünün olur cevabı üzerine hibenin sıhhatine karar verilmiştir.¹³⁹⁹

¹³⁹⁷ BŞS (1111-1114), 47-b-4, (5 C 1113/7 Kasım 1701).

¹³⁹⁸ BŞS (1116-1119), 46-a-2, (3 Ş 1118/10 Kasım 1706).

¹³⁹⁹ BŞS (1111-1114), 38-a-1, (8 M 1113/15 Haziran 1701).

3.4.3. Ölüm Keşfi

Ölüm keşiflerinde kadı, ölüm mahalline ehil bir kişi göndermekte ve bu kişi yanında bulunan en az iki kişi ile birlikte meyyitin bulunduğu yere giderek ceset üzerinde tetkikler yapmakta ve ölüm nedenini tespit ederek durumu kayda geçirmektedir. Daha sonra da yanındakilerle birlikte mahkemeye gelerek olayı tescil ettirmektedir.¹⁴⁰⁰ Olay mahalline kadı bizzat gidebileceği gibi nâib veya diğer kadı yardımcılarında birini de gönderebilmektedir.¹⁴⁰¹

Ölüm keşif kayıtlarının büyük çoğunluğu cinayet sonrası yapılan keşiflere aittir. Cinayet suçlarında keşif ekibinde mahkeme görevlilerinin dışında voyvoda, voyvoda vekili veya onlar tarafından görevlendirilen kişilerin yer aldığı görülmektedir. 1115/1704 yılı Ramazan/Ocak ayının beşinci günü Eynesi Karyesi'nden Abdulhalim bin Mustafa, Soku Karyesi yakınında bulunan Yusuf Efendi Karlığı diye bilinen çukur mevzide sağ göğsü, ağzı ve yüzüne aldığı bıçak yarası sonucu ölü bulunmuştur. Mahkemeden Mevlânâ Ahmed Efendi bin Ömer ile Bolu Voyvodası İsmail Ağa'nın vekili el-Hac Hasan Ağa tarafından görevlendirilen Osman Ağa bahsi geçen mahalle vararak maktulü keşfetmişlerdir.¹⁴⁰² Ayrıca, keşif ekibinin başında bazen kadı veya nâib dışında diğer mahkeme görevlileri de yer almaktadır. Örneğin 1705 yılında Çıkınlar Karyesi'nden evi basılıp kaşının altı ve gözünün üstü kurşunlanarak öldürülen kişinin cenazesi Kâtip Hasan Efendi ve Voyvoda Ömer Ağa'nın görevlendirdiği Mustafa Ağa tarafından keşfedilmiştir.¹⁴⁰³

Ölüm hâlinde keşifler genellikle olay mahallinde yapılmakla birlikte mahkeme binasında da keşiflerin yapıldığı görülmüştür. Örneğin Fulusiulvi Karyesi sakini Salih Sipahi bin Hasan, Bolu Voyvodası Ahmed Ağa'nın piyade-i sekbanlarından olan Mustafa bin Abdullah tarafından Çakallı Bahçe nam mahalde bıçakla katledilmiş ve cenazesi eşi Huri bint-i İvaz tarafından keşif yapılması için mahkeme haremine götürülmüştür. Meyyit mahkeme binasında Kâtip Hasan

¹⁴⁰⁰ İzzek Sak, *47 Numaralı Konya Şe`'iye Sicili (1128-1129/1716-1717) Transkripsiyon ve Dizin* (Konya: Talbet Kitâbevi, 2006), 38.

¹⁴⁰¹ Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, 91.

¹⁴⁰² BŞS (1114-1116), 45-b-1, (5 R 1115/18 Ağustos 1703).

¹⁴⁰³ BŞS (1116-1119), 18-b-1, (8 Ş 1117/25 Kasım 1705).

Efendi tarafından incelenmiş ve sol uyluğundaki bir karış bıçak yarısından dolayı vefat ettiği tespit edilmiştir.¹⁴⁰⁴

Bir başkasının etkisi olmadan yaşanan ölüm olaylarında da meyyit veya meyyitelerin ailelerinin keşif yapılmasını talep ettikleri görülmüştür. Bu tür taleplerin altında yatan temel sebebin ileride ortaya çıkabilecek ölüm ile ilgili şaibelerin önüne geçmek olduğu düşünülmektedir. Şeyh Köyü'nden Mehmed bin İvaz adlı kişi Ilıca'daki havuzda boğulmuş ve mahkeme tarafından Ahmed Efendi ibn-i Ömer ile Muhzır Mustafa keşif için görevlendirilmiştir. Yapılan inceleme ile ölümün bir darbe veya yaralama sonucunda gerçekleşmediği tespit edilerek meyyitin amcasına verilmek üzere hüccet düzenlenmiştir.¹⁴⁰⁵ Aynı şekilde Çıkınlar Karyesi'nden Hüseyin bin Mehmed mahkemeye başvurarak evinin yakınında bulunan su kuyusuna düşerek boğulan merhum kardeşinin 3 yaşındaki oğluna keşif yapılmasını ve tarafına hüccet verilmesini talep etmiştir.¹⁴⁰⁶

Yanarak gerçekleşen ölümler ile ilgili keşif kayıtları da karşımıza çıkmaktadır. Geçidören Karyesi'nden sabah namazını kılariken kıyafetini ocak başındaki ateşin tutuşturması sonucu ölen Kezban bint-i Şaban adlı kadının keşfi yapılmıştır. Kadının keşfine Mevlânâ Ahmed Efendi bin Ömer ile Voyvoda Vekili Mehmed Ağa tarafından tayin olunan Osman bin Emrullah katılmış ve yanarak ölümün gerçekleştiğine dair meyyitenin kızından da onay alınmıştır.¹⁴⁰⁷

Şaibeli ölümler ile ilgili keşif kayıtları da bulunmaktadır. Gökpınar Karyesi sakini olup Semerkand Mahallesi'nde kirada oturan Hasan Bey bin Abdullah mahkemeye gelerek yatağında ölü bulduğu eşi Saliha bint-i Mehmed için keşif talebinde bulunmuştur. Keşif için Mevlânâ Hasan Efendi bin Mehmed, Voyvoda Vekili Osman Ağa ile cemaat-i müslimin yanlarına iki kadın alarak eve gitmişlerdir. İki kadının yaptıkları inceleme sonucu meyyitenin sol kulağında ve boynunda darbe izlerinin, iki uyluğunda bıçak yarasının olduğunu ve ölümün yaralanmalar sonucu gerçekleştiğini tespit etmişlerdir. Durum meclise gelinerek Muhzır Mehmed tarafından kayıt altına alınmıştır.¹⁴⁰⁸

¹⁴⁰⁴ BŞS (1111-1114), 37-a-1, (28 M 1113/5 Temmuz 1701).

¹⁴⁰⁵ BŞS (1111-1114), 5-a-2, (4 B 1111/26 Aralık 1699).

¹⁴⁰⁶ BŞS (1111-1114), 7-b-1, (22 Ş 1111/12 Şubat 1700).

¹⁴⁰⁷ BŞS (1116-1119), 52-b-3, (25 Z 1118/30 Mart 1707).

¹⁴⁰⁸ BŞS (1111-1114), 65-b-1, (10 Ra 1114/4 Ağustos 1702).

Bolu voyvodasının talebi üzerine keşif yapıldığı ile ilgili bir kayıt da dikkati çekmektedir. Bolu Voyvodası İsmail Ağa meclise gelerek 21 gün önce Gerede Kasabası ile Bolu arasında yer alan Köroğlu Çeşmesi Yaylası'nda gerçekleşen hırsızlık olayında tutuklananlardan birisinin kendi sakin olduğu sarayda bulunan hapishânedeki öldüğünü bildirmiş ve keşif yapılmasını talep etmiştir. Mahkeme tarafından görevlendirilen Ahmed Efendi ile yanındakiler cenazeyi mahallinde keşfederek vücudunda herhangi bir darbe ve yaralama izinin olmadığını kayıt altına almışlardır.¹⁴⁰⁹ Hırsızlık yapanların voyvoda sarayında bulunan hapishânedeki habs-i ihtiyâfî (tutuklama) olarak buldukları ve henüz haklarında mahkeme tarafından kesin kararın verilmediği değerlendirilmektedir.

3.4.4. Ceza Muhakemesine İlişkin Uygulamalar

Ceza muhakemesi, bir suçun işlenip işlenmediği, işlenmişse kim tarafından işlendiği ve müeyyidesinin ne olacağı sorununa çözüm getirmek amacıyla girişilen iddia, savunma ve yargılama faaliyetlerinin bütünüdür. İslâm ceza muhakemesinde en yerleşmiş ayırım had, kısas ve ta'zîr suçları ayırımıdır. Had suçları ve kısas suçlarında suç tarifi ve müeyyidesi Allah ve Resulü tarafından tespit edilmiştir. Ta'zîr suçları ise tanımı ve cezası Allah ve peygamberi tarafından belirlenmemiş, bunların tespitinin devlet başkanına veya hâkime bırakıldığı suçlardır. Had suçları; hırsızlık, zina, zina iftirası (kazf), yol kesme (hırâbe), şarap içme ve sarhoşluk, irtidad ve isyandır. Kısas suçları ise adam öldürme (katl) ve müessir fiil (cerh) suçlarından oluşmaktadır. Bunların dışında kalanlar ise ta'zîr suçları olarak nitelendirilmektedir.¹⁴¹⁰ Osmanlı ceza muhakemesinde, İslâm hukuku tarafından suç sayılan meseleler ile ilgili cezalar verilmiş, cezalandırma yöntemleri ise kendine has şartlarda oluşturulmuştur.¹⁴¹¹

Cezai ehliyeti olan kişiler mahkemeye gelerek dava açabilmektedirler.¹⁴¹² Öncelikle davacı kişinin şehri, kazası, köyü, mahallesi gibi yaşadığı mahal belirtilerek¹⁴¹³ unvanı ile birlikte kimlik tespiti yapılmaktadır. Daha sonra ise

¹⁴⁰⁹ BŞS (1114-1116), 32-a-1, (9 N 1115/16 Ocak 1704).

¹⁴¹⁰ Suçlar için bk. Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, 24-25; Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar* (İstanbul: Gökkuşbe Yayınları, 2004).

¹⁴¹¹ İsmail Acar, "Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14 (2001), 68.

¹⁴¹² Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, 98.

¹⁴¹³ "Medine-i Bolu muzâfâtından Gökçesu nâhiyesinde vâki' Eylemen nâm karye sükkânından....", BŞS (1111-1114), 4-b-2; "Medine-i Bolu muzâfâtından Soku nâm karyede sâkin...", BŞS (1111-1114), 18-b-2; "Medine-i Bolu'da vâki' Çukur mahallesinde sâkin...", BŞS (1114-1116), 49-b-2.

davalı kişinin ismi zikredildikten sonra dava konusu gündeme getirilmektedir. Davacının iddiaları dinlendikten sonra davalıya iddialar sorulmakta, eğer davalı iddiaları kabul etmez ise davacıdan iddiasını ispat için delil talep edilmektedir. Davacı, iddiasını belgelerle veya şahitler ile ispat yoluna gidebildiği gibi zaman zaman yemin yoluna da başvurabilmektedir. Davacının iddiaları belgelendikten sonra davalının savunması istenir. Eğer davalı suçlamaları reddederse ondan da belge, şahit veya yemin yolu ile reddine deliller istenmektedir. İki tarafın da iddiaları dinlendikten sonra sunulan deliller ışığında bazen davalı muârazadan (muhalefet, çekişme) men edilebildiği gibi bazen de davacıya tenbih, hapsetme, idam, diyet ve ta'zîr cezalarının verildiği görülmektedir. Ceza hukuku alanında, kişilere karşı işlenen suçlar kapsamında ele aldığımız kastın aşılması sûretiyle (yaralama sonucu) adam öldürme (şibhü'l-amd), cinayet, kasten yaralama (müessir fiil) suçları; had suçları kapsamında ele aldığımız zina suçları ve namusa zarar verme (fi'l-i şenî), kazif (nitelikli hakaret ve iftira), gasb (hadd-i hirâbe) suçları, hırsızlık (hadd-i sirkat) suçları, hâneye tecavüz suçları; örgütlü suçlar kapsamında ele aldığımız eşkıyalık, harâmilik ve yol kesme ile ilgili kayıtlara yer verilmiştir.

Tablo 3.4. 1111/1699-1700 ve 1119/1707-1708 yılları arası Bolu kaza merkezi ve taşrasında gerçekleşen ve mahkemeye intikal eden suçlar

Yıl	Cinayet		Yaralama		Hırsızlık		Cinsel Saldırı		Hâneye Tecavüz		Hakaret		Toplam	
	Merkez	Taşra	Merkez	Taşra	Merkez	Taşra	Merkez	Taşra	Merkez	Taşra	Merkez	Taşra	Merkez	Taşra
1111/1699-1700	1				2			1					3	1
1112/1700-1701		4	1			2	1			2			2	8
1113/1701-1702		3		1			1	2		1	1		2	7
1114/1702-1703	1	3	1		1	1							3	4
1115/1703-1704		2				1							0	3
1116/1704-1705	1	1	1		1	1							3	2
1117/1705-1706		2					1	1		1			1	4
1118/1706-1707	1	3		1									1	4
1119/1707-1708	1	5				1							1	6
TOPLAM	5	23	3	2	4	6	3	4	0	4	1	0	16	39
YÜZDE (%)	17,86	82,14	60,00	40,00	40,00	60,00	42,86	57,14	0,00	100,00	100,00	0,00	29,09	70,91

1111/1699-1700 - 1119/1707-1708 yılları arası Bolu kaza merkezinde ortalama 3 bin 466, taşrada ise ortalama 20 bin 478 kişi yaşamakta; Bolu Kazası nüfusunun %14,48'i kaza merkezinde, %85,52'si ise taşrada bulunmaktadır. Aynı yıllar arasında Bolu Mahkemesi kayıtlarına yansıyan suçların %29,09'u kaza merkezinde, %70,91'i ise taşrada işlenmiştir. Tablo 3.4'e göre suç türleri incelendiğinde cinayet suçunun %17,86'sı merkezde, %82,14'ü taşrada; yaralama suçunun %60'ı merkezde, %40'ı taşrada; hırsızlık suçunun %40'ı merkezde, %60'ı taşrada; cinsel saldırı suçunun %42,86'sı merkezde, %57,14'ü taşrada; hâneye tecavüz suçunun %100'ü taşrada ve hakaret suçunun %100'ü ise merkezde işlenmiştir. Suç oranlarını ortalama nüfusa göre karşılaştırdığımızda kaza merkezinde suç oranının taşraya göre yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Aynı şekilde suç türlerine göre oranlar ile ortalama nüfus karşılaştırıldığında cinayet suçunda kaza merkezi ve taşrasında oranların dengeli olduğu ancak hâneye tecavüz hariç diğer suç türlerinde kaza merkezinde suç oranlarının yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumun nedeni olarak kaza merkezinde insanların yaşam alanlarının daha iç içe olması ve ilişkilerin daha yoğun yaşanması görülebilir. Hâneye tecavüz suçunun taşrada yoğunluk kazanmasının sebebi ise daha ıssız ve kırsal alanların bu tür suçları rahatlıkla işleme imkânı sunması olarak değerlendirilebilir.

18. yüzyılın ilk yarısına ait suç türleri ve suç oranları ile ilgili yaptığımız değerlendirmeler Bolu Mahkemesine yansıyan suçlar ile ilgili olup döneme ait tüm suç haritasını yansıtmamaktadır. Değerlendirmemizde eşkıyalık ve gasp suçları kapsam dışında tutulmuştur. Kişisel suçlarda mağdur veya mağdur yakınlarının talebi olmadıkça suçun dava konusu hâline dönüşmediği görülmektedir. Onun dışında suç türlerinin birçoğunda kişilerin kendi arasında sulh yolunu tercih ederek olayı mahkemeye yansıtmadıkları, özellikle hırsızlık suçunda zanlıların tespiti hâlinde ancak olayın mahkemeye intikal ettiği gözlemlenmiştir.

Bolu Mahkemesine yansıyan cinayet suçlarının tamamı erkekler tarafından gerçekleştirilmiştir. Maktuller arasında kadınlar da bulunmaktadır. Katil ve maktullerin sosyal statülerinde çok farklı bir tablo ile karşılaşmamıştır. Genellikle cinayet ve yaralama vakaları; yaralayıcı, kesici, darp edici, hareket kabiliyetini kısıtlayıcı aletler ile gerçekleştirilmiştir.

3.4.4.1. Hayata ve Vücut Dokunulmazlığına Karşı İşlenen Suçlar ve Cezalandırma

Araştırmanın bu kısmında kasten öldürme suçları karşısında Bolu Mahkemesinde görülen davalar ve verilen cezalar; taraflar arasında gerçekleşen sulh anlaşmaları; kasâme, dem ve diyet uygulamaları üzerinde durulmuştur.

3.4.4.1.1. Öldürme Suçu

İnsan öldürme suçları kasten (amd), kastın aşılması suretiyle (şibh-i amd-yaralama sonucu) ve taksirle öldürme (hatâen katl) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Öldürme fiili; silah, bıçak ve benzeri kesici ve öldürücü aletler kullanılarak gerçekleşirse kasıtlı, öldürücü aletler dışında öldürmeyen taş ve sopa gibi bir şeyle olursa kastın aşılması suretiyle öldürme şeklinde değerlendirilmektedir.¹⁴¹⁴ İslâm hukukunda, kasıtlı öldürme ve yaralamalarda kısas cezası uygulanmakta, kasıt olmaması veya öldürme suçunun unsurlarında bir eksiklik olması ya da maktul yakınlarının kısastan vazgeçmeleri hâlinde diyet ve diğer cezalar tatbik edilmektedir.¹⁴¹⁵ Kasten öldürme suçunun ilk aslî cezası kısas olmasına rağmen kısas cezasının verilmesine mani bir durum söz konusu olduğunda diyet, ta'zîr gibi cezalar da verilebilmektedir.¹⁴¹⁶ Kısas, adil karşılık demek olup kasten adam öldürmenin cezası İslâm hukukunda ve Osmanlı siyasetnamelerinde açıkça kısas olarak belirtilmiştir. Uygulama sahasında ise kısas çok nadir uygulanmış, genellikle suçun karşılığında diyet ve ta'zîr cezaları yoluna gidilmiştir. İncelediğimiz döneme ait sicil kayıtlarında kısas hükmü verilmiş olmasına rağmen cezanın tatbikinin yapıldığına dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. 1099/1687-1688 yılına ait 836 no'lu Bolu sicil defterinde bulunan bir dizi kayıta, verilen kısas cezasının uygulandığına dair verilere ulaşmak mümkündür. Şöyle ki Turhal Kasabası zümre-i sipâhiyânından bir grup, İstanbul'dan memleketlerine giderken Bolu Kasablar Köyü'nde mola verdiklerinde köylülerden bir grubun saldırısına uğramışlar ve kısa süre sonra yaralılarından birisi hayatını kaybetmiştir. Ölen şahsın arkadaşları mahkemeye

¹⁴¹⁴ Hüseyin Esen, *İslâm Hukukunda Malî Cezalar* (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 57.

¹⁴¹⁵ Said Nuri Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 56.

¹⁴¹⁶ Gökmenoğlu, *İslâm da Şahsiyet Hakları*, 80-92.

başvurarak şahitler vasıtası ile davalarını ispat ederek suçluların hapsedilmesini sağlamışlardır. Görülen dava sonucu mahkûma kısas cezası verilmiştir. Daha sonra Sivas, Turhal, Tokat ve Niksar kazalarından 300-400 sipahi ile Karahisâr-ı Şarkî Sancağı'ndan 70-80 sipahi Bolu'ya gelerek yoldaşlarının kanı için hapis hânedede tutuklu bulunan mahkûmu alarak katletmişler ve durumun kayıt altına alınmasını sağlamışlardır.¹⁴¹⁷ İnsan öldürme suçlarında şüphe, denkliğin bulunmaması veya af gibi bir sebeple kısas uygulanmadığı takdirde suçlunun can bedeli olarak ödediği mala ise diyet denilmekte olup miktarı ve ödeme şekli İslâm hukuku içerisinde belirlenmiştir.¹⁴¹⁸ Öldürme suçlarında suçun unsurlarından herhangi birinin eksik olması, mağdur veya mağdur yakınlarının suçluyu affetmesi sebebiyle ta'zîr cezaları da uygulanabilmektedir. Ölüm, hapis, sürgün, sopa, müsâdere, kınama, kamu haklarından yasaklamak, teşhir, kürek, prangabentlik ve kalebendlik gibi cezalar en önemli ta'zîr cezalarıdır.¹⁴¹⁹ Kısas uygulanmadığı takdirde ferdin hakkı diyete, toplumun hakkı ise ta'zîre dönüşmektedir.¹⁴²⁰

18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu sicil kayıtlarına yansıyan öldürme suçları ile ilgili davalar şunlardır: 1700 yılına ait kayıtta hırsızlık suçunun cinayet suçuna dönüştüğünü görmekteyiz. Çakalzâde Kahvehânesi'nde kahvecilik yapan Kara Hüseyin, Vanlı Kürd Osman bin İbrahim ve Camsetoğlu Mehmed adlı şakîler Eski Cami Mahallesi sakini el-Hac Mehmed bin Hüseyin'in kölesini idlâl (yoldan çıkarma) edip haremdeki mahzeni açtırarak bir çift altın küpeyi, 17 paftalı bir nim kuşağı, 165 kuruşu ve 14 şerif altını çaldırtmışlardır. Buraya kadar hırsızlık gibi duran eylem, şakîlerin kılıç ve bıçak ile gulâmı darp ederek ölümüne neden olmalarından dolayı cinayet davası hâline dönüşmüştür. Cinayeti işledikleri şahitler vasıtasıyla ispat edilen şakîler için kısas cezasına hükmedilmiş ve Voyvoda Vekili Mustafa Ağa'ya teslim edilerek hükmün icrası noktasında tenbihde bulunulmuştur.¹⁴²¹

¹⁴¹⁷ Çöpoğlu, *836 No 'lu Defterin Transkripsiyonu ve değerlendirilmesi-BAMER*, 193-194.

¹⁴¹⁸ Esen, *İslâm Hukukunda Malî Cezalar*, 39-68.

¹⁴¹⁹ Yılmaz Yurtseven, "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/3-4 (2001), 272.

¹⁴²⁰ Esen, *İslâm Hukukunda Malî Cezalar*, 42.

¹⁴²¹ *BŞS (1111-1114)*, 7-b-2, (22 Ş 1111/12 Şubat 1700).

Gökpınar Karyesi sakini Süca bint-i İshak adlı kadın kocası ve küçük çocukları ile evlerinde gece vakti uyurlarken Dadiç Karyesi'nden Tilkiioğlu Mehmed ve kölesi İvaz ile Abdullah adlı iki nefer şakî ve Çıkınlar Karyesi'nden Osman oğlu Mustafa Beşe'nin Şahin adlı memlûkü ile evin çatısını kırarak içeri girmişlerdir. Kadının kocasını yaralayarak eşyalarını çalmışlar ve kadını taciz etmişlerdir. Daha sonra yaralı koca, Şahin ve İvaz adlı memlûkleri kendi aletleri ile katletmiştir. Vaka mahkeme tarafından kayıt altına alınmıştır.¹⁴²² Bu dava ile ilgili daha sonraki süreçte köleleri öldüren yaralı koca ile ilgili herhangi bir cezai uygulama görülmemiştir.

Salıbeğler Karyesi'nden yaralanma sonucu vefat eden Mehmed bin Yusuf'un eşi ve çocukları, Çakmaklar Karyesi'nden Süleyman bin Mehmed'i, Salıbeğler Karyesi'nde bulunan Hisar altında yer alan dağda odun keserken başına balta ile vurarak öldürmekle suçlamışlardır. Davalı Süleyman'ın inkâr etmesine karşılık davacılar delil getirememişlerdir. Davalının yapmadığına dair yemin etmesi üzerine davacıların iddiaları reddedilmiştir.¹⁴²³

Kızılbel Kazası, Gökyemişmülk Karyesi'nden Bolu'da misafir olarak bulunan voyvoda piyade sipahilerinden Mustafa bin Abdullah, Fulusiulvi Karyesi'nden Salih Sipahi bin Hasan'ı bıçak ile yaralayarak öldürme davasında, maktulün eşi Huri bint-i İvaz ve çocuklarının vasîsi Ahmed bin el-Hac Mustafa tarafından suçlanmış ve dava Voyvoda Ahmed Ağa'nın Vekili Osman Ağa mübâşeretiyle görülmüştür. Davalı cinayeti inkâr etmiş olsa da olayı bizzat gören Çengeller Karye'si ahalisinin tanıklıkları mahkeme tarafından kabul edilmiştir.¹⁴²⁴

Şeyhköyü Karyesi'nden olan ve İbrahim bin Binali tarafından eşi ile evinde uygunsuz yakalandığı için balta ile öldürülen Akdede Mustafa bin Hasan'ın eşi Alime bint-i Hasan'ın açtığı dava, İbrahim Bey'in cinayeti kabul etmesi ve verilecek cezaya razı olması üzerine reddedilmiştir.¹⁴²⁵ Mahkeme İbrahim bin Binali'yi suçsuz bulmuştur. Bu kararın çıkmasının başlıca sebebi maktul Akdede Mustafa'nın gayr-i ahlâki bir tutum nedeniyle davalının evinde bulunmasıdır.

¹⁴²² BŞS (1111-1114), 16-b-3, (3 Ca 1112/16 Ekim 1700).

¹⁴²³ BŞS (1111-1114), 30-a-1, (27 N 1112/7 Mart 1701).

¹⁴²⁴ BŞS (1111-1114), 37-a-2, (28 M 1113/5 Temmuz 1701).

¹⁴²⁵ BŞS (1111-1114), 63-a-1, (21 Z 1113/19 Mayıs 1702).

Doğancı Karyesi'nden Meryem bint-i Mustafa ve Meryem bint-i Ahmed adlı hatunlar Hasan bin Receb ve Fulusiulvi Karyesi'nden Mehmed bin Erselan ve Yahya bin İvaz adlı şakîleri şikâyet ederek tecavüz maksadıyla evlerini bastıklarını, kocalarını öldürdüklerini ve kendilerini döverek türlü hakarete bulduklarını iddia etmişlerdir. Mahkeme tarafından mahallinde keşif yapılarak kadınların ellerine hüccet verilmiştir.¹⁴²⁶

Bolu Kazası'na bağlı Dörtdivan Nahiyesi, Bünüş Karyesi'nde meydana gelen katletme davasına Gerede Kazası Kadısı Mustafa Efendi'nin yanında Bolu Voyvodası Ahmed Ağa da katılmıştır.¹⁴²⁷

Banaz Karyesi'nden Hasan Bey bin Ali, aynı köyden İvaz bin İbrahim tarafından boynunun sol tarafına ve sol kulağı üstüne iki kere darp edilmesi sonucu öldürülmüştür. Davalı cinayeti itiraf etmiş ve hakkında kısas kararı alınmıştır.¹⁴²⁸

Paşaköyü Karyesi mensubu olan şahıs, Bolu Çarşısı'nda, Yeni Arasta başında bulunan kendi dükkânı önünde Çakmaklar Karyesi'nden Mehmed Beşe bin Mustafa tarafından kara saplı Mudurnu bıçağı ile sol koltuğu altından darp edilerek öldürülmüştür. Öncelikle ölen adamın cenazesi keşfedilmiş ve ardından zanlı Yeniçeri Serdarı Mustafa Çavuş Ağa tarafından görevlendirilen Hüseyin Ağa eşliğinde mahkemeye getirilmiştir.¹⁴²⁹

1708 yılında karısına saldıran adamı büyük bir sopa ile öldüren zanlı, Voyvoda vekili Salih Bey eşliğinde mahkemede suçunu kabul etmiştir.¹⁴³⁰ Fakat cinayet haklı bir nedenle işlenmiş gibi gözükse de Taşoluk Karyesi ahalisinin suçlu hakkında olumsuz görüş bildirmesi üzerine kısas cezası verilmiştir.¹⁴³¹

¹⁴²⁶ BŞS (1114-1116), 32-a-2, (17 M 1116/22 Mayıs 1704).

¹⁴²⁷ BŞS (1116-1119), 56-b-2, (19 S 1119/22 Mayıs 1707).

¹⁴²⁸ BŞS (1116-1119), 60-b-2, (4 R 1119/5 Temmuz 1707).

¹⁴²⁹ BŞS (1119-1122), 8-a-1, (19 Ş 1119/15 Kasım 1707).

¹⁴³⁰ BŞS (1119-1122), 28-b-1, (2 Za 1119/25 Ocak 1708).

¹⁴³¹ BŞS (1119-1122), 29-a-2, (17 Za 1119/9 Şubat 1708).

3.4.4.1.2. Öldürme Suçunda Sulh

18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu Mahkemesine yansıyan öldürme suçlarında genellikle taraflar arasında sulh yoluna gidildiği görülmüştür. Örneğin Karacaagaç Karyesi'nden katledilerek vefat eden Ayşe bint-i Abdullah'ın vârisleri ile katil arasında dem ve diyet için 16 kıta esedi kuruş ve 5 keyl buğday üzerine sulh yapılmıştır.¹⁴³² Bir başka davada ise Kındıra Karyesi'nden Ahmed bin Şaban, Mudurnu Kazası Kozyakası Karyesi'nden Ahmed bin Abdullah tarafından bıçak ile öldürülmüş ve vârisleri olan eşi ile kız kardeşi dem ve diyet bedeli olarak 20 adet koyun karşılığında davalılar ile sulh yapmışlardır.¹⁴³³

Taraflar arasında yapılan sulh anlaşmalarında dem ve diyet bedeli olarak sabit bir fiyat ve uygulama tespit edilememiştir. Dem ve diyet bedeli bazen nakdî bazen de aynı olarak belirlenmiştir. Kıbrıscık Kazası, Kırkara Karyesi sakini Ali bin Yunus büyük bir sopa ve taş vasıtasıyla öldürülmüş ve taraflar arasında 20 kuruş kıymetli 4 adet karasığır ineği, 8 kuruş kıymetli 1 adet karasığır düvesi, 1 adet karasığır tosunu, Çökeler Karyesi'nde 1 göz harap mülk değirmen ve 60 kuruş nakit dem ve diyet bedeli karşılığında sulh yapılmıştır.¹⁴³⁴ Yine Çıkınlar Karyesi'nden katledilen kişinin dem ve diyeti olarak taraflar arasında sadece nakit 150 kuruş üzerine¹⁴³⁵ sulh yapılmıştır.

3.4.4.1.3. Kasâme

Kasâme; faili meçhul cinayetlerde, cesedin bulunduğu yerin en yakınındaki köy ve kasaba halkının hadise ile alakası olduğu öngörülerek onlara yemin ettirilme hadisesidir. Maktulün yakınları tarafından seçilen elli kişiye kısas cezasından yükümlü tutulmamaları için yemin ettirilmekte ve diyet cezası kesilmektedir.¹⁴³⁶ Örneğin 1708 yılında Tekye Karyesi Pınarbaşı Mevzii'nde faili meçhul bir cinayet sonucu öldürülen kadının cinayeti ile ilgili köy ahalisi

¹⁴³² BŞS (1111-1114), 36-a-1, (17 Z 1112/25 Mayıs 1701).

¹⁴³³ BŞS (1111-1114), 40-b-2, (3 Ra 1113/8 Ağustos 1701).

¹⁴³⁴ BŞS (1116-1119), 29-a-1, (13 M 1118/27 Nisan 1706).

¹⁴³⁵ BŞS (1116-1119), 32-a-1, (6 S 1118/20 Mayıs 1706).

¹⁴³⁶ Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, 158.

sorgulanmış ve yemin ettirilmiştir. Fakat cinayeti işleyen tespit edilemeyince karye ahalisine 5 bin dirhem diyet tenbih edilmiştir.¹⁴³⁷

Faili meçhul cinayetlerin hepsinde kasâme uygulamasına gidilmediği de görülmüştür. Özellikle suç üzerinde aile üyelerine yönelik bir şüphe oluşmuşsa ilgili görevliler kasâme uygulaması noktasında daha dikkatli yaklaşmışlardır. Örneğin Karaçayır Mahallesi'nde kirada oturan Hasan Bey bin Abdullah'ın eşi, yatağında darp edilerek öldürülmüş, ardından maktulenin eşi, oğlu ve annesi ölümden mahalleliyi sorumlu tutmuşlardır. Bu iddianın ardından durum Müftü Mehmed Efendi'ye “...bir mahallede vaki Zeyd'in mülk-i hâsı olan menzilinde icâre ile sakine olan Hind ol-menzilde cerihen maktule bulunub katili malum olmasa ehl-i mahalleliye diyet ve kasâme lazım olur mu...” şeklinde sorulmuş “...cevab ba-sevabında olmaz...” fetvası gereğince maktulenin ailesinin iddiaları reddedilmiştir. Özellikle bu ret kararının verilmesinde maktulenin kocası üzerinde yoğunlaşan şüphe etkili olmuştur.¹⁴³⁸

3.4.4.1.4. Öldürme Suçunda Dem ve Diyet

Diyet, İslâm hukukunda adam öldürme ve yaralamalarında mağdur tarafa ceza ve kan bedeli olarak ödenen maldır.¹⁴³⁹ İslâm hukukunda kısas cezasını gerektiren kasten öldürme ve yaralama suçlarında kısas cezasının verilebilmesi için davacı tarafın talebi gerekmektedir. Şayet talep öncesi veya sonrası taraflar arasında uzlaşma olursa kısas cezası düşmektedir.¹⁴⁴⁰ Bolu Mahkemesine yansıyan öldürme suçu ile ilgili davalarının genelinde taraflar arasında sulh yapıldığı görülmektedir. Taraflar arasında yapılan sulh anlaşmaları ileride doğabilecek herhangi bir itiraza karşılık mahkeme siciline kaydettirilmiştir. Çoğunlukla taraflar arasında belirlenen dem ve diyet bedelleri mahkeme kayıtlarına yansıtılmamıştır. Örneğin Mudurnu Kazası Gıloş Köyü sakini Mehmed bin Receb, Konrapa Kazası Darıhanı nam mahalde bıçaklanarak öldürülen oğlu Mustafa'nın katili Mehmed bin Şaban adlı kişiden oğlunun dem ve

¹⁴³⁷ BŞS (1119-1122), 31-b-1, (17 C 1120/3 Eylül 1708).

¹⁴³⁸ BŞS (1111-1114), 65-b-2, (18 Ra 1114/12 Ağustos 1702).

¹⁴³⁹ Ali Bardakoğlu, “Diyet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/473.

¹⁴⁴⁰ Mustafa Avcı, “Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma)”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25/1 (2017), 11. 11-71.

diyeti ile ilgili herhangi bir davasının ve talebinin olmadığını beyan ederek kayıt altına aldirtmiştir.¹⁴⁴¹

Öldürme suçlarında, davalı tarafın bazen suçlu dışında mahalle ve köy ahalilerinden davacı olmadıklarını beyan ettikleri görülmüştür. Bu beyanın amacı cinayet ile alakası olmayan kişilerin ileride doğabilecek suçlamalara karşı kendilerini güvence altına almak istemeleri olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Akmescid Mahallesi sakini olup Paşa Karyesi'nden Kethüdâ ve Yancıoğlu, Çukur Mahallesi'nden Kürkçüoğlu Sarıca adlı şakîler (haydut) tarafından Karaçayır Mahallesi Alaakar nam mahalde katledilen es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Mustafa adlı gencin vârisleri Akmescid sakinlerinden dem ve diyetine ilişkin dava ve nizalarının olmadığını kaydettirmişlerdir.¹⁴⁴² Aynı şekilde aile, Karaçayır Mahallesi ahalisinden de dem ve diyet davalarının olmadığını beyan etmişlerdir.¹⁴⁴³ Baltalı Karyesi'nden daha önce katledilerek ölen Kara Osman bin Musa'nın eşi, katilleri dışında karye mensubu kimseden dem ve diyet davası olmadığını kayıt altına aldirtmiştir.¹⁴⁴⁴

3.4.4.2. Vücut Dokunulmazlığına Karşı İşlenen Suçlar ve Cezalandırma

Vücut dokunulmazlığına karşı suçlar, kasten yaralama (müessir fiil), kastın aşılması suretiyle yaralama ve taksirle yaralama olarak ayrılmaktadır. Genellikle bu tür suçlarda, para cezaları uygulanmaktadır.¹⁴⁴⁵ Bolu Mahkemesine yansıyan yaralama olaylarında öncelikle keşif yapıldığı daha sonra ise olayın kayıt altına alındığı görülmüştür.

Kâtip Hasan Efendi, Hocabeğ Mahallesi sakini Esed Bey bin Mahmud Bey'in evine giderek mahallinde iki hizmetli arasında yaşanan hançer ile yaralama suçunu keşfetmiştir. Fail, yaralama fiilini kabul etmiş ve durum daha sonra mahkemeye gidilerek Mustafa Kethüdâ ve Muhzır Mehmed mübâşeretini ile kayıt altına alınmıştır.¹⁴⁴⁶ Aynı şekilde Karacağağaç Karyesi Mesdatlar denilen mahalde

¹⁴⁴¹ BŞS (1114-1116), 54-b-1, (19 Z 1114/6 Mayıs 1703).

¹⁴⁴² BŞS (1116-1119), 6-a-2, (20 Za 1116/16 Mart 1705).

¹⁴⁴³ BŞS (1116-1119), 6-a-3, (20 Za 1116/16 Mart 1705).

¹⁴⁴⁴ BŞS (1114-1116), 64-b-2, (26 C 1114/17 Kasım 1702).

¹⁴⁴⁵ Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, 166.

¹⁴⁴⁶ BŞS (1111-1114), 35-b-2, (13 Z 1112/21 Mayıs 1701).

iki çoban arasında yaşanan yaralama olayı mahallinde keşfedilip muhakemesi yapılmıştır.¹⁴⁴⁷

Mahkemeye yansıyan yaralama davalarında bazen davalı üzerine yüklenen suçu kabul etmeyerek ispat vasıtası olarak yemin yolunu tercih etmiştir. Dereceören Karyesi mensubu olup Akçaalan Karyesi ahalisinden olan kişiler tarafından demir keski ile çenesi ve altı dişi kırılan şahsın davasında, zanlılar suçu kabul etmeyerek yemin teklifini kabul etmişlerdir.¹⁴⁴⁸

3.4.4.2.1. Yaralama Olayında Sulh

Kasten, kastın aşılması suretiyle ve taksirle yaralama suçlarında taraflar arasında uzlaşma genellikle tercih edilen bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Gölyüzü Mahallesi sakini Cebeci Mahmud bin Mehmed, küçük kızını evinin önünde oynarken atıyla yaralayan Halil bin Mehmed adlı kişi ile 4 kuruş üzerine sulh yapmıştır.¹⁴⁴⁹

3.4.4.3. Irz Namus ve Şerefe Karşı İşlenen Suçlar ve Cezalandırma

Bolu Mahkemesine yansıyan olaylar ışığında ırz, namus ve şerefe karşı işlenen suçlar ve cezalandırma ile ilgili uygulamalar incelenerek Osmanlı hukukunun yansımaları değerlendirilmiştir.

3.4.4.3.1. Zina ve Namusa Zarar Verme (Fi‘l-i şenî)

Zina, evlilik bağı olmadan Müslim ya da Zimmîlerin kendi rızaları ile cinsi münasebette bulunmalarıdır. İslâm hukukunda tecavüz suçu da zina suçu içerisinde telakki edilmiştir. Zina suçu cezaları tecavüz suçları için de geçerlidir.¹⁴⁵⁰

¹⁴⁴⁷ BŞS (1111-1114), 40-a-1, (2 Ra 1113/7 Ağustos 1701).

¹⁴⁴⁸ BŞS (1116-1119), 44-b-2, (25 B 1118/2 Kasım 1706).

¹⁴⁴⁹ BŞS (1114-1116), 54-b-3, (21 Z 1114/8 Mayıs 1703).

¹⁴⁵⁰ Belkıs Konan, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29/29 (Mart 2011), 347.

Çakmaklar Karyesi sakini el-Hac Mahmud Ağa bin Mustafa, aynı karyeden Mehmed Çelebi ibn-i Mahmud Ağa'yı gâib olan oğlunun genç cariyesinin bekâretini izâle etmesinden dolayı dava etmiştir. Mehmed Çelebi oğlu üzerine isnat edilen suçu inkâr edince aralarında tartışma meydana gelmiştir. Daha sonra taraflar arasında arabulucular vasıtasıyla 200 kuruş üzerine sulh yapılmış ve cariyeye davalıya teslim edilmiştir.¹⁴⁵¹

Eski Cami Mahallesi sakini Hasan bin İshak, aynı mahallede oturan Molla Davud bin Receb el-İmam adlı eniştesini, eşini zorla evinde hapsederek fi'l-i şenî uygulamaya kalktığı için dava etmiştir. Fiil, kadının çıgıkları üzerine gelen komşuların yardımı üzerine gerçekleşmemiştir. Fakat davalı Molla Davud iddia edilen suçu kabul etmeyerek mağdur Hadice Hatun'a yönelik gayr-i ahlâki suçlamalarda bulunmuştur. Hadice Hatun, Molla Davud'un iddialarını reddederek kendi haklılığını komşularının "*mestûretten kendi hâlinde sâliha ve afife hatundur*" ifadeleri ile ispatlamıştır.¹⁴⁵²

Çukur Mahallesi sakini İbrahim bin Veli ve eşi, Yeniçeri Serdarı Hasan Ağa marifetiyle Dergâh-ı Âlî cebecilerine mahsus odalarından beşinci bölük odanın yoldaşlarından olduğunu iddia eden Mehmed Beşe bin Ahmed nam şakîyi 6-7 yaşlarında olan kızları Ümmügülsüm ve 9 yaşındaki kızları Ayşe'nin bekâretlerini izâle etmekle suçlamışlardır. Şehrin ileri gelenlerinden 39 kişiyi davalının sû-i hâli sorularak, "*kendi hâlinde olmayub daima evinde şarab sıkub şürb-i hamr idub gecelerde haydutluk yapıp oğlanlara tecavüz etmekte olduğu*" cevabı üzerine durum mahkeme tarafından kayıt altına alınmıştır.¹⁴⁵³ Mehmed Beşe bin Ahmed'e Sinop Kalesi'nde kalebendlik cezası verilmiş olmasına rağmen yakalanamamış ve bu konuda Bolu Voyvodası Ahmed uyarılmıştır. Gönderilen ferman ile suçlunun bir an önce yakalanarak kale dizdarına teslim edilmesi istenmiştir.¹⁴⁵⁴ Fakat verilen emrin yerine getirilmemesi üzerine kızların anne ve babası bizzat İstanbul'a giderek durumu şikâyet etmişlerdir. Tekrar ferman gönderilerek şakînin cezasının voyvoda vekili eliyle verilmesi buyurulmuştur.¹⁴⁵⁵ Nihayetinde, Alpağutlu olan eyyâm-ı ihtilâlde serdengeçti ağası olan Evlacıkoğlu

¹⁴⁵¹ BŞS (1111-1114), 3-a-2, (20 M 1111/18 Temmuz 1699).

¹⁴⁵² BŞS (1111-1114), 24-b-2, (23 M 1112/10 Temmuz 1700).

¹⁴⁵³ BŞS (1111-1114), 39-a-3, (20 Ş 1113/20 Ocak 1702).

¹⁴⁵⁴ BŞS (1111-1114), 79-a-1, (Evâsıt R 1113/Eylül 1701).

¹⁴⁵⁵ BŞS (1111-1114), 82-b-1, (14 Ra 1113/19 Ağustos 1701).

Mehmed adlı fesâd ve şekâveti belli olan cebecinin izâle-i vecur (ilaçla öldürme) cezasının gönderilen Süleyman Çavuş ile birlikte verilmesi konusunda yeniçeri serdarı görevlendirilmiş ve akabinde infaz yerine getirilmiştir.¹⁴⁵⁶

3.4.4.3.2. Kazif (Nitelikli Hakaret ve İftira)

Kişinin şahsına, aile üyelerine, yaşam tarzına ve manevi değerlerine karşı yapılmış aşağılama karşısında İslâm hukukunda ta'zîr cezası uygun görülmüştür.¹⁴⁵⁷ Ta'zîr cezaları idam, dayak ve uzuv kesme gibi bedeni cezalardan; kürek, tomruk, prangabendlik, kalebendlik, zindanbendlik, cezirebendlik, manastırbendlik gibi hapis cezalarından; para ve müsadere gibi mali cezalardan oluşmaktadır.¹⁴⁵⁸

Eski Cami Mahallesi'nden Usta Siyami bin Musli, kendisine küfür edip (davalı adamın ağızına, avradına, dinine ve imanına küfür etmiştir) bıçak çeken Abdullah bin Mehmed'i, Voyvoda Vekili Osman Ağa marifetiyle dava etmiştir. Davalı suçlamaları inkâr edince, davacıdan delil istenmiş ve iki kişi olayın gerçekleştiğine dair şahitlikte bulunmuştur. Davacı, davalının "töhmət-i sabıka ile müttehem" olduğunu söyleyerek ahvalinin ahaliden sorulmasını istemiştir. Ahali, davalı hakkında "kendi hâlinde olmayub, insanların önünde şarap sıkır ve içer ve evine fahişe getirmek adet-i müsmiresidir. Çatakoğlu adlı kişinin kızını, Muharrerzâde Mustafa Efendi'nin oğlunu tasarruf eyledi ve bu sene gelince dört defa sakalını salıvirub yine tıraj ettirdi ve evine bazı levandan taifesi getirüb üç dört gece ayş-i işret idub bir gece bunlar ile gâib olub bir müddet gezdikten sonra yine bir gece geldi. Biraz zaman-ı mürûrundan sonra yerine yedi sekiz levend gelüb onlar dahi mezburun evinde üç dört gece kaldı. Onlar ile dahi bir gece gâib olurlar yine bir zamandan sonra gelür. Abdullah yaramaz ve sâi-bi'l-fesâd fi'l-arz vacibü'l-izâledir" diyerek ihbar etmişlerdir. Ahali davalının izâle yani idam edilmesini istemiştir. Vaka mahkeme tarafından kayıt altına alınmıştır.¹⁴⁵⁹

¹⁴⁵⁶ BŞS (1114-1116), 18-b-1, (Evâsıt S 1116/Haziran 1704).

¹⁴⁵⁷ Gökmenoğlu, *İslâm da Şahsiyet Hakları*, 133.

¹⁴⁵⁸ Mehmet Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları* (Konya; Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 22-36.

¹⁴⁵⁹ BŞS (1111-1114), 39-b-1, (20 S 1113/27 Temmuz 1701).

3.4.4.4. Mal Varlığına Karşı İşlenen Suçlar ve Cezalandırma

Bu suçlar kapsamında hırsızlık ve hâneye tecavüz fiilleri ele alınmış, gerçekleşen suçlar karşısında Bolu Mahkemesinin aldığı kararlar ve verdiği cezalar üzerinde durulmuştur.

3.4.4.4.1. Hırsızlık (Hadd-i Sirkat)

Had suçları kapsamında yer alan hırsızlık suçunun koğuşturulması şikâyete bağlı tutulmuştur. Had suçları kamu adına takip edilmesine rağmen hırsızlık ve zina iftirası bu kapsam içerisinde yer almaz. Hırsızlık suçunda mağdurun rızası suçu ortadan kaldırmaktadır. Hırsızlık, had cezası gerektiren bir suç olsa da genellikle ta'zîr ve iade-i tazmin cezaları verilmektedir.¹⁴⁶⁰

Aslahâddin Mahallesi sakini Havva bint-i Erselan adlı kadın, aynı mahalleden Hadice bint-i Yahya adlı kadını 11 ay önce kendisi başka yerde iken menziline açarak birer adet beyaz zibununu, çarşafını, dîbâ takyesini, yağlığını, yorgan yüzünü, sahanını, üçer adet dokuma donunu, cezvesini, lengerisini, 6 adet keten gömleğini, 2 adet bohçasını, 15 adet münakkaş makramesini, 4 adet uçkurunu, 1 top penbe bezini, 1 çift altın küpesini ve 150 cedîd akçesini çalmakla suçlamıştır. Davalı Hadice Hanım kendisine yönelik iddiaları kabul etmemiştir. Davacı Havva Hatun, iddiasını ispatlayan delil getiremeyince Davalı Hadice Hanım'a yemin teklif edilmiş ve o da yeminini gerçekleştirmiştir. Davalının yemin etmesi üzerine davacı Havva Hatun'un davası reddedilmiştir.¹⁴⁶¹ 1699 yılında gerçekleşen kastın aşılması suretiyle adam öldürme davasının ikinci etabında, Çakalzâde Kahvehânesi'nde kahvecilik yapan Kara Hüseyin, Vanlı Kürd Osman bin İbrahim ve Camsetoğlu Mehmed adlı şakîlerin çaldıkları malı teslim ettiklerini iddia ettikleri Aslahâddin Mahallesi sakini İbrahim bin Sinan yargılanmıştır. İbrahim Bey, çalınan parayı teslim almadığını ve gulâmın öldürülmesine karışmadığını iddia etmiştir. Bunun üzerine zanlı hakkında ahalinin görüşüne başvurulmuştur. Ahali, İbrahim Bey'in kendi hâlinde olmadığı, uzun zamandır fesatlık içerisinde bulunduğu, geceleri kılıçla dolaşıp evlere girerek

¹⁴⁶⁰ Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, 24-27; Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, 232-266.

¹⁴⁶¹ BŞS (1111-1114), 2-b-3, (15 M 1111/13 Temmuz 1699).

hırsızlık yaptığı, kendisine mani olmak isteyenlerin kimisini yaraladığı kimisini öldürdüğü yönünde ifade vermişler ve izale edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Zanlı İbrahim Bey, daha öncesinde de Ankara Kalesi'ne kalebend olarak gönderilmesine rağmen ıslah olmamıştır. İbrahim Bey'in cezasını vermek üzere Vekil Mustafa Ağa görevlendirilmiştir.¹⁴⁶²

İznikmid'de Hüseyin Resul adlı kişinin sefiresinden Mehmed Ağa'ya ait 1.205 kuruş çalınmış ve çalanlardan Hasan adlı kişi Üskübü Kazası'nda yakalanmıştır. Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Osman Paşa'nın ağası ve mübaşir tayin olunan Mehmed Ağa bin Ahmed suçlunun üzerinde bulunan 165 kuruşu voyvoda vekili el-Hac Osman yedinden teslim almıştır.¹⁴⁶³

Dörtdivan Nahiyesi Döğer Karyesi'nden Mehmed Ağa'nın kaybolan ineğinin Semerkand Mahallesi sakini Salih Ağa'da olduğu öğrenilince inek tedbiren mahkeme haremine alınmış ve gerekli kovuşturma yapılmasının ardından Mehmed Ağa'ya teslim edilmiştir.¹⁴⁶⁴

Diyar-ı Acem'den ticaret için Bolu'da bulunan iki Ermeni; Kıbrıs Kazası'ndan gelirler iken kendilerine ait 5 vukiye balmumu, 5 keyl pirinç, 4 vukiye asel, 10 vukiye nohut ve 200 kuruşluk cedîd zolatalarının Bolu civarında bulunan Şeyh Bahçesi nam mahalde çalındığını iddia ederek Semerkand Mahallesi ve Çıkınlar Karyesi'nden iki kişiden Yeniçeri Serdarı vasıtasıyla davacı olmuşlardır. Davalıların kendilerine isnat edilen suçu inkâr etmeleri üzerine ahaliden hâlleri sorulmuştur. Ahalinin "*kendi hâllerindedir*" ifadesini vermelerinin ardından Ermenilerin iddiaları reddedilerek olay mahkeme siciline kaydedilmiştir.¹⁴⁶⁵

¹⁴⁶² BŞS (1111-1114), 8-a-1, (24 S 1111/21 Ağustos 1699).

¹⁴⁶³ BŞS (1111-1114), 29-b-2, (14 Ş 1112/24 Ocak 1701).

¹⁴⁶⁴ BŞS (1114-1116), 60-b-2, (19 N 1114/6 Şubat 1703).

¹⁴⁶⁵ BŞS (1114-1116), 56-b-1, (16 Za 1114/3 Nisan 1703).

3.4.4.4.2. Hâneye Tecavüz (Ev Basma)

Hâneye tecavüz, şiddet kullanılarak bir kişiye ait taşınmaz mallara girilmesi veya işgal edilmesi anlamına gelmektedir. Bu tür suç unsurunda fail veya faillere İslâm hukukuna göre ta‘zîr cezası uygulanmaktadır.¹⁴⁶⁶

Okçular Karyesi mensubu Fatma bint-i İbrahim’e karşı ev basarak işlenen fi‘1-i şenî davası Kethüdâyeri Davud Ağa mübâşeretî ile görülmüştür. Suçlulara, hâlleri ahaliye sorulduktan sonra hasb-i medid (uzun süreli hapis) hükmü verilmiştir.¹⁴⁶⁷

Dörtdivan Kazası Çal Karyesi’nden Seyyid Ahmed bin Seyyid Osman, Şeyhoğlu el-Hac Mustafa bin eş-Şeyh İsmail’in evini basarak içindeki eşyalarıyla birlikte evi, ambarı, samanhâneyi yakmış ve 20 kuruş kıymetli doru kısırağını çalmıştır. Davalı ve davacı arasında 20 esedi kuruş üzerine sulh yapılmıştır.¹⁴⁶⁸

3.4.4.5. Örgütlü Suçlar (Eşkîyalık) ve Cezalandırma

Eşkîya; Arapça “şakî” kökünden türemiş olup yol kesen anlamında kâtu’t-tarîk (kuttâu’t-tarîk), haydut, harami anlamına gelen muhârib kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.¹⁴⁶⁹ Eşkîyalık; aralarında dayanışma ve yardımlaşma olan fesat ehli bir taifenin silah vasıtasıyla yol keserek, mal yağmalayarak, adam öldürerek yol güvenliğini ihlal etmesi ve halkı korkuya maruz bırakmasıdır.¹⁴⁷⁰ Bozuk siyasi ve ekonomik şartların hüküm sürdüğü yerlerde oldukça sık rastlanan eşkîyalık hareketleri, Osmanlı Dönemi’nde siyasi iktidarlara bir başkaldırıdan ziyade daha çok maddi kazanç elde etmek amacıyla soygun ve yağma şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁴⁷¹ Osmanlı Devleti’nde eşkîyalık

¹⁴⁶⁶ Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayınevi, 2012), 208.

¹⁴⁶⁷ BŞS (1116-1119), 14-b-3, (15 R 1117/6 Ağustos 1705).

¹⁴⁶⁸ BŞS (1111-1114), 23-a-3, (1 Ş 1112/18 Kasım 1705).

¹⁴⁶⁹ Eşkîya için bk. Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/463-466; Mücteba İlgürel, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/466-469.

¹⁴⁷⁰ Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, 304-305.

¹⁴⁷¹ Mehmet Öz, “Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bayram Kodaman’a Armağan Özel Sayısı (Ocak 2010), 227.

hareketleri daha çok Suhte ve Celâlî ayaklanmaları kapsamında karşımıza çıkmaktadır.

Eşkîyalık (hadd-i hirâbe) suçu had suçları kapsamındadır. Cezası suçun niteliğine göre idam veya ta'zîr cezası olabilmektedir. Gasp suçunda ise hırsızlık suçunda olduğu gibi gizlilik unsuru eksik olduğu için had cezası yerine ta'zîr cezası uygulanır. Gasp suçlarında mağdurun affetmesi suç unsurunu ortadan kaldırmaz ve kamu adına suçluya genellikle ta'zîr cezaları içinde yer alan hapis cezası verilir.¹⁴⁷²

16. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarına kadar süren isyanlar; bazı köylerin yakılmasına, bazı köylerin halkının ise toptan göçüne neden olmuştur. Özellikle 18. yüzyıl içinde Bolu kaza merkezine ve İstanbul'a gerçekleştirilen yoğun göçler sancak nüfusunun azalmasına, boş kalan topraklar nedeniyle iktisadi gücün zayıflamasına neden olmuştur.¹⁴⁷³

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın ortalarında başlayan Suhte ayaklanmaları Kastamonu, Çankırı ve Bolu üçgeninde gelişmiş, o dönemde yaşanan kıtlık ile birlikte halkın can ve mal güvenliğini tehdit etmiştir.¹⁴⁷⁴ Suhte hareketleri son bulmadan başlayan Celâlî isyanları, halkı buldukları bölgelerden göç etmeye zorlamıştır. 1581 yılında başlayan Köroğlu isyanı ve soygun hareketleri Bolu-Gerede arasındaki zengin halkın başka memleketlere göç etmesine neden olmuştur. 1681 yılında ise Köleoğlu isimli eşkıya, Bolu'yu basarak paşanın subaşı ve adamlarını öldürmüş ve Eflânî Nahiyesi'ne yerleşerek birçok yeniçeriye zulmetmiştir.¹⁴⁷⁵ 17. yüzyılın ikinci yarısında Sivas-Bolu hattında Akkaş, Kara Mahmud, Yedigâröglü, Yeğen Osman Bölükbaşı adlarındaki sarıca-sekban eşkıyasına karşı merkez acizyet içine düşmüş, dönemin veziri Büyük Cafer Paşa hatt-ı hümayun ile tenkit edilmiştir.¹⁴⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin muhtelif mahallerinde değişik zaman ve değişik isimler altında ortaya çıkan eşkıyalık, 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu ve

¹⁴⁷² Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, 234-235, 314.

¹⁴⁷³ Özkaya, "Boluda İç İsyenlar (1595-1850)", 11.

¹⁴⁷⁴ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik-Düzenlik Kavgası Celali İsyenları* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1975), 49-176.

¹⁴⁷⁵ Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târîhi*, çev. Zuhuri Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969), 5/2124-2126.

¹⁴⁷⁶ Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyli Fezleke* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 1024-1025.

çevresinde de hüküm sürmüştür. Bolu'da gerçekleşen eşkıyalık hareketlerini merkezden gönderilen ferman, buyruldu ve mahkemeye yansıyan kayıtlardan öğrenmekteyiz.

Devlet, eşkıyalığı önlemek amacıyla, zabıt ve mübaşir gibi devlet görevlileri atamanın yanında eşkıyanın kol gezdiği mahallerdeki yerleşim birimlerinin yönetici ve görevlilerine hitaben çeşitli emirler de göndermiştir. 1700 yılında Kütahya Valisi tarafından Bolu voyvodası, kethüdâyerleri, yeniçeri serdarları ve sair âyan-ı vilâyet ve iş erleri ile kara zabitlerine gönderilen buyruldu, Anadolu yakasından kâtu't-tarîk eşkıyasının ayaklarının kesilmesi, Sivas ve Karaman eyaletleri eşkıya taifesinin yakalanıp teslim edilmesi istenmiştir.¹⁴⁷⁷ 1707 yılına ait belgede ise Çankırı ve Ankara Sancakları Mutasarrıfları, Çorum mütesellimi, Bolu ve Beypazarı Voyvodalarına o havalide zuhur eden eşkıyanın yok edilmesi ile ilgili yazı gönderilmiştir.¹⁴⁷⁸

Devlet, eşkıya hareketleri üzerine ciddiyetle gitmeyip tembellik veya ihmalkârlık gösteren görevlileri bazen ikaz etmek zorunda kalmıştır. Yüzyılın başında Bolu Voyvodası Ahmed, Anadolu yakasında zuhur eden kuttâu't-tarîk eşkıyasının livâ hududu dâhilinde defedilmediği görülür ve ihmal üzerine livâ halkı zarar görürse mâlikânesinin başkasına devredileceği hususunda uyarılmıştır.¹⁴⁷⁹ 1706 yılına ait ferman ile Bolu voyvodasından, memleketlerinden İstanbul'a giden Tokat ve Karacalar kârbanlarını Sarımeşe mevziinde soyan, Ilıca mevziinde ise kârbanda bulunanları öldüren ve daha sonra Bolu Dağları'na firar eden 25 nefer eşkıyanın yakalanması, çaldıkları eşyaların alınması istenmiştir. Şayet, voyvoda bu konuda ihmalkâr davranır ise çalınan malların bedellerinin kendisinden alınacağı konusunda uyarılmıştır.¹⁴⁸⁰

Bolu'da bireysel olduğu kadar toplu hareket eden eşkıyalara da rastlanmaktaydı. 1701 yılında gönderilen ferman üzerine, Yörükân-ı Taraklı Borlu Kazası sakini Anbardevirenoğlu Ahmed, Genç Ali, Türedi Mehmed ve İvaz adlı eşkıyaların yakalanarak Borlu Kalesi'ne kalebend gönderilmesi istenmiştir.

¹⁴⁷⁷ BŞS (1111-1114), 17-a-1, (21 C 1112/3 Aralık 1700).

¹⁴⁷⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi Zabtiye Belgeleri [C.ZB]*, No.45, Gömlek No. 2208, (29 Ra 1119/30 Haziran 1707).

¹⁴⁷⁹ Recep Temel, *111 Numaralı Mühimme Defterinin 168.-337. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 250.

¹⁴⁸⁰ BŞS (1116-1119), 73-b-2, (Evâhir R 1118/Ağustos 1706).

Akabinde şakîlerin Yenicele Karyesi'nde bulunan Hacı Mustafa Odası'nda kaldıkları tespit edilmiş, Voyvoda Ömer ve Ahmed Ağa'nın vekilleri olan el-Hac Osman Ağa bin Yusuf, Bolu Kethüdâyeri Vekili Mehmed Ağa ve Yeniçeri Serdarı Hasan Ağa üzerlerine vararak 3 saat boyunca cenk etmişlerdir. Şakîler ancak 4 neferâtı yaraladıktan sonra yakalanabilmişlerdir. Haklarında, şahit ifadeleri alındıktan sonra kâtu't-tarîk eşkıyalarından olmak, cinayet işlemek, yol kesmek ve yağma yapmak suçlarından dolayı hapis hükmü verilmiştir. Verilen cezayı uygulamak üzere Vekil Osman Ağa görevlendirilmiştir.¹⁴⁸¹

1707 senesinde Borlu Kazası vekili; kâtu't-tarîk eşkıyasından olup Çorum Kazası'ndan Ömer bin Ali, Amasya Kazası'ndan Halil bin Abdullah, Taraklı Kazası'ndan Osman bin Ali, İskilip Kazası'ndan Ali bin Mehmed, Mustafa bin Ali ve Ahmed bin Veli, Dörtdivan Kazası'ndan Mustafa bin Mehmed adlı şakîlerin 25-30 günden beri Sabanca Kazası etrafında yol keserek insanları katlettiklerini ve insanların mallarını çaldıklarını iddia etmiştir. Bolu Voyvodası Ahmed Ağa bin İbrahim Ağa'nın vekili İbrahim bin Abdurrahman'ın nezaretinde görülen davada eşkıyalar cinayet fiilini inkâr ederek çaldıkları malları tek tek saymışlardır.¹⁴⁸²

1707 senesine ait ferman ile Bolu Voyvodası Ahmed Ağa'dan, kâtu't-tarîk eşkıyasından olup 1110/1698-1699 senesinde yanına aldığı levendât ile evleri basıp insanları öldüren Dörtdivan Nahiyesi'nden Köçekoğlu İbrahim'in hapsedilmesi istenmiştir.¹⁴⁸³ Yine aynı tarihli başka bir ferman ile Bolu Voyvodasından, kâtu't-tarîk eşkıyasından olan ve Çağa nam mahalde yakalandıktan sonra kaçan Boşnak lakaplı eşkıyanın yakalanıp hapsedilmesi istenmiştir.¹⁴⁸⁴

1130/1718 yılının Şâban/Haziran-Temmuz ayında Bolu ve Yeni-il kadıları ve voyvodasına ve Çorum kadısına ve Magosa Kalesi dizdarına yazılan hükümde Çorum Kazası'nda eşkıyalık yapan Karabikarlı Muhammed, Abdülbaki, Hacı Hasan ve Dal Ahmed isimli kişilerin Magosa Kalesi'nde hapsedilmeleri ile ilgili hüküm mevcuttur. Aynı tarihli Bolu ve Yeni-il Hasları Voyvodası Ahmed ve

¹⁴⁸¹ BŞS (1111-1114), 53-b-1, (29 C 1113/1 Aralık 1701).

¹⁴⁸² BŞS (1116-1119), 59-a-2, (21 Ra 1119/22 Haziran 1707).

¹⁴⁸³ BŞS (1116-1119), 63-a-2, (18 S 1119/21 Mayıs 1707).

¹⁴⁸⁴ BŞS (1116-1119), 63-a-3, (13 M 1119/16 Nisan 1707).

Çorum kadısına yazılan hükümle de Çorum Kazası'ndan daha önce sürülen Karabikarlı Muhammed'in adamlarından olan Hasan, Çiganalı Ahmed, Çalıkoğlu Hacı Mustafa ve Salih adlı kişilerin bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerini sürdürmeleri neticesinde, reâyânın bu kişiler üzerindeki hakları alındıktan sonra hapsedilmeleri istenmiştir.¹⁴⁸⁵

Eşkıyalar, önemli geçitlerde, dağlarda, köylerde, şehir merkezlerinde, çarşı ve pazarlarda yol keserek, ev basarak, insan öldürerek, karşı cinsin bedeninden yararlanarak, halkın ve devletin malını gasbederek eylemlerini gerçekleştirmektedirler.

Berkgökpınar Karyesi sakinlerinden es-Seyyid el-Hac Abdurrahman bin Halil, Havva bint-i Hasan adlı gelini ile mahkemeye gelerek Voyvoda Vekili el-Hac Osman Ağa bin Yusuf marifetiyle, Kürkçüler Karyesi'nden Mehmed bin Hasan, Doğancılar Karyesi'nden Depegöz İsmail bin Mustafa, Beğ Karyesi'nden Lazoğlu Bektaş bin Veli, Pavlı Kazası Kabak Karyesi'nden Şaban bin Mehmed adlı şakileri evlerini basarak kapı ve pencereyi kırıp yardıma gelen komşuların üzerlerine de kurşun sıkıp gelinini kaçırmak ve günlerce dağlarda gezdirmekle suçlamıştır. Mağdure Havva Hatun da kendisine zulüm ve hakaret edildiğini belirtmiştir. Havva Hatun, suçluların ahvallerinin ahaliden sorulmasını talep etmiştir. Eşkıyalar hakkında ahalinin verdikleri olumsuz ifadelerin ardından toplumdaki izâle edilmeleri yönünde karar verilmiştir.¹⁴⁸⁶ İzâle kararının ne şekilde uygulandığı ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Doğrudan veya dolaylı olarak devlet görevlilerinin yer aldığı eşkıyalık olayları da Bolu çevresinde görülmüştür. 1702 yılına ait belgede Hüdâvendigâr Sancağı dâhilindeki ve Bolu Sancağı Üskübü Kazası'na sekiz on saat mesafedeki Eğridere'ye tecavüz eden 15 nefer eşkıyanın Üskübü Âyanı Topçuoğlu Mehmed Haseki'nin avanesinden olduğu ihbar edilmiş, sonradan bu eşkıyalar ile Topçuoğlu'nun münasebeti olmadığı anlaşılmıştır.¹⁴⁸⁷ 1714 yılına ait ferman ile Yedidivan Kazası'nın Danişmendli Karyesi'nden halka musallat olan, mal ve eşyaları gasbeden ve yakalanması ile ilgili sürekli emir olmasına rağmen

¹⁴⁸⁵ Leyla Toraman, *128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 43-45.

¹⁴⁸⁶ BŞS (1111-1114), 46-b-1, (22 R 1113/26 Eylül 1701).

¹⁴⁸⁷ BOA, C.ZB, No.60, Gömlek No. 2981, (29 S 1114/25 Temmuz 1702).

davranışlarına devam eden timar sahibi Mihriban oğlu Mehmed'in yakalanarak Amasra Kalesi'ne gönderilmesi istenmiştir.¹⁴⁸⁸ Daha sonra Mehmed'den kalan timar ise mülazımlardan Yusuf'a verilmiştir.¹⁴⁸⁹ 1737 yılına ait fermana ise Bolu Sancağı Avlak Kazası'ndan Sarı İbrahim adlı bir vatandaşın Bolu voyvodasına güvenerek, kadı ve voyvoda vekili tarafından elde ettiği buyruhdular ile halkın ırz ve namusuna el uzattığı, davranışlarında süreklilik gösterdiği belirtilmiştir. Fermanın devamında eşkiya hakkında halkın şikâyeti üzerine Samsun Kalesi'ne kalebend edilmesi hakkında ferman bulunmasına rağmen Bolu voyvodasının himayesinde olması nedeniyle cezasını çekmek üzere gönderilmediği hatırlatılarak bir an önce Samsun Kalesi'ne gönderilmesi ve ferman olmadıkça salıverilmemesi istenmiştir.¹⁴⁹⁰

Mahkemeye yansıyan hırsızlık ve eşkıyalık davalarının çoğunluğunun tüccarlara yönelik olduğu gözlemlenmiştir. 1704 yılında Bolu Voyvodası Ahmed Ağa tarafından mübaşir tayin edilen el-Hac Ali Ağa vasıtasıyla mahkemeye çıkarılan Konrapa Kazası mensubu şakiler, altı gün önce Akçaşar'dan gelirken Üskübü Kazası'nda bulunan tüccarlara ait malları çaldıklarını kabul etmişlerdir.¹⁴⁹¹ Yine Çorum Kazası sakini ve Bolu'da misafir olarak bulunan timar sahibi Zülfikar İbn-i Abdullah, Zerzene Kazası, Bedil Karyesi'nden Ebubekir bin İbrahim ve Ellibaş Karyesi'nden İsa bin Ahmed'i, Bolu Bakacak Dağı, Kandıra Çayırı civarında tüfenk ile yaralama ve gasp suçuyla itham etmiştir. Fakat davalılar iddiaları reddetmişlerdir.¹⁴⁹²

1135/1723 yılı Şâban/Mayıs-Haziran ayına ait Bolu voyvodalarına ve Bostani hasekilerinden Siruzlu Mustafa Haseki'ye yazılan hükümde Hendek semtlerinde sakin mâlikâne reâyâsından kırk miktarı süvari ve on beş kadar piyadenin Hendek ile Düzce arasında Eğridere nam mahalde gümüş kervanını basıp iki nefer zimmîyi vurarak eşyalarını aldıkları, yine aynı mahalde Erzincan tarafına giden Ermenileri yaraladıkları ve Ankara'dan gelen bir sofçu kervanını soydukları belirtilmiş ve eşkıyaların bir an önce yakalanarak cezalandırılması

¹⁴⁸⁸ BOA, C.ZB, No.14, Gömlek No. 694, (27 B 1126/8 Ağustos 1714).

¹⁴⁸⁹ BOA, C.ZB, No.136, Gömlek No. 6758, (28 Za 1126/5 Aralık 1714).

¹⁴⁹⁰ BOA, C.ZB, No.9, Gömlek No. 437, (20 Ş 1150/13 Aralık 1737).

¹⁴⁹¹ BŞS (1114-1116), 32-a-2, (27 M 1116/1 Haziran 1704).

¹⁴⁹² BŞS (1114-1116), 28-a-1, (4 Ra 1116/7 Temmuz 1704).

istenmiştir.¹⁴⁹³ Yine aynı tarihli belgede Bolu voyvodasından Bolu Sancağı'nda Kayacık Kaya nam mahalde iki çukadarı soyan Türkmen guruhundan sekiz nefer atlı eşkıyanın bir gün önce tutuklanarak cezalarının verilmesi istenmiştir.¹⁴⁹⁴

Eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanların had cezaları içerisinde yer alan sürgün ve kalebendlik cezası ile karşılaştıkları da görülmüştür. 1742 yılına ait belge ile Çankırı'dan Yoğurtçuoğlu Mehmed'in Samsun Kalesi'ne kalebendliği emredilmesine rağmen Bolu'da firar eylediğini öğrenmekteyiz.¹⁴⁹⁵ 1751 yılına ait başka bir belgede ise Kadıbeli denilen mahalde gümüş ve altın hazinesini soymuş olan eşkıya hakkında, Bozcaada'da kalebend edilmeleri ve ferman olmadıkça salıverilmemeleri yönünde karar mevcuttur.¹⁴⁹⁶

1746 yılına ait belgeden Bolu menziline güvenlik açısından insanları tedirgin ettiğini anlamaktayız. Şöyle ki Kars Cânibi Seraskeri yanında bulunan sipahilerin tayinat emirlerini götüren çavuşun, Bolu civarında korkusundan süratle geçerken heybesini düşürüp tayinat emirlerini zayi ettiğini görmekteyiz.¹⁴⁹⁷

18. yüzyılın ikinci yarısında da devam eden eşkıyalık hareketleri, âyanların gücünü iyice hissettirmeye başlaması ile yeni bir boyut kazanmıştır. Asli görevleri devletle ahali arasındaki irtibatı sağlamak, halkın huzur ve güvenini temin etmek, vergilerin adaletle toplanmasına yardım etmek, gerektiğinde devlet için asker toplamak olan yerel yöneticiler, zamanla huzurun bozulmasına sebep olmuşlardır.¹⁴⁹⁸ 19. yüzyılda ise mutasarrıfların görevlendirdiği mütesellimlerin yolsuzluk ve baskıları zaman zaman halkın huzurunu bozmuştur.¹⁴⁹⁹

¹⁴⁹³ Hâki Aydın, "Bolu Eşkiyelerine Dair", *Çele Dergisi* 20 (Aralık 1964), 33-34.

¹⁴⁹⁴ BOA, C.DH, No.268, Gömlek No. 13393, (20 Ş 1138/23 Nisan 1726).

¹⁴⁹⁵ BOA, C.ZB, No.53, Gömlek No. 2639, (29 C 1155/31 Ağustos 1742).

¹⁴⁹⁶ BOA, C.ZB, No.15, Gömlek No. 726, (17 Za 1164/7 Ekim 1751).

¹⁴⁹⁷ BOA, C.AS, No.883, Gömlek No. 37911, (29 R 1159/21 Mayıs 1746).

¹⁴⁹⁸ Midhat Kemal Bey, *Ayanlar Devrinde Bolu*; Özkaya, "Boluda İç İsyancılar (1595-1850)", 11; a.m.f., "Bolu Ayanları İle İlgili Belgeler", *Çele Dergisi* 19 (Kasım 1964), 22-24.

¹⁴⁹⁹ Yücel Özkaya, "Mütesellim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/203-204.

3.4.5. Anlaşmazlıklar ve Sulh

18. yüzyılın ilk yarısına ait kayıtlarda vârisler arasında yaşanan miras anlaşmazlıklarını; timar toprağı, kışlak ve tarla anlaşmazlıklarını; tereke vârisleri ile ölenin borçluları arasında yaşanan alacak anlaşmazlıklarını; deyn ve icâre anlaşmazlıklarını; nesep anlaşmazlıklarını; vasîlere yönelik açılan anlaşmazlık davalarını; haksız işgal ve vakf-ı mezraa ve zâviyedarlık anlaşmazlıklarını görmek mümkün olabilmektedir.

Yaşanan miras anlaşmazlığı konuları genellikle vârisler arasında yaşanan hisse anlaşmazlığı ile ilgilidir. Bu tür anlaşmazlık ile ilgili mahallinde görülen bir dava ile babasından kendisine intikal eden otuz iki sehimde yedi sehim hissesine karşılık 15 keyl buğday, birer adet döşek, yastık, tencere, hoşaf tası, kahve ibriğı, ikişer adet yorgan ve lengeri üzerine üvey annesi ile sulh yapan Meryem Hanım'ın anlaşmazlık kaydı¹⁵⁰⁰ ve Karaçayır Mahallesi'nden vefat eden adamın iki eşi arasında yaşanan veraset anlaşmazlık kaydı¹⁵⁰¹ örnek olarak gösterilebilir.

Satım akitleri sonrası yaşanan alacak verecek meseleleri de anlaşmazlık davaları içinde yer almaktadır. Örneğin Çakmaklar Karyesi'nden Raziye bint-i Salih adlı kadın, Çukur Mahallesi Hızırlık Bayırı'nda bulunan arsadaki yarım hissesini 19 kuruşa satmasına rağmen parasını alamadığını iddia ederek dava açmıştır. Fakat davalı parayı ödediğini şahitler vasıtasıyla ispat etmiştir.¹⁵⁰²

Timar toprağı, kışlak ve yaylak anlaşmazlıkları da kayıtlarımıza yansımıştır. Gökçesu Nahiyesi, Eylemen Karyesi sakini İbrahim Ağa bin Osman Bey, aynı nahiyeye tabi Çorak Karyesi'nden Berat ve Gerde adlı timara mutasarrıf es-Seyyid Süleyman Ağa bin Abdulkadir'i, eb-en-ced (atalardan beri) kendisine intikal eden Karakaya Karyesi yakınında bulunan koyun kışlağını işgal etmekle ve rüsûmunu kendisine ödememekle itham etmiştir. Mahkeme tarafından Süleyman Ağa'ya tenbîhde (nasihat) bulunulmuştur.¹⁵⁰³ Aktaş Dağı altında Gökçek Yaylağı yakınında bulunan Çakırca Yaylağı konusunda Çepni Karyesi ve Fulusiulvi Karyesi ahali otundan, sütünden ve ağaçlarından ortak faydalanmak ve vergisini

¹⁵⁰⁰ BŞS (1111-1114), 5-a-1, (10 Ca 1111/3 Kasım 1699).

¹⁵⁰¹ BŞS (1116-1119), 20-b-1, (25 Z 1117/9 Nisan 1706).

¹⁵⁰² BŞS (1111-1114), 19-b-1, (24 Ca 1112/6 Kasım 1700).

¹⁵⁰³ BŞS (1111-1114), 4-6-2, (7 Ca 1111/31 Ekim 1699).

sahib-i arza ortak ödemek konusunda sulh yapmışlardır.¹⁵⁰⁴ Çakırca Yaylağı'nı ortak kullanan Yıva ve Çepni karyeleri, yağlağı senevî 100 akçe ve 20 akçe zamlarına kaydettirmişler ve yaylağa göç eden Fulusiulvi Karyesi ahalisi ile 50 kuruş üzerine sulh yapmışlardır.¹⁵⁰⁵ Karakaya Yaylağı ve dağına ikinci bir su hızarı yapımı konusunda köylüler arasında yaşanan anlaşmazlık Müftü Mehmed Efendi'nin verdiği olumlu fetva üzerine çözüme kavuşmuştur.¹⁵⁰⁶

Ölenin terekesinden alacaklılar ile vârisler arasında yaşanan anlaşmazlıklar da sicil kayıtlarında yer almaktadır. Vefat eden Terzi Ahmed'den 54 esedi kuruş alacağı olanlar, alacaklarını vârisleri dava ederek terekeden mahkeme yoluyla temin etmişlerdir.¹⁵⁰⁷

Nesep ispatı ile ilgili 1703 yılına ait kayıt dikkati çekmektedir. İstanbul'da sakin Kapıcızâde Mustafa Ağa bin Mehmed Ağa bin Kızıl Kapıcı Mustafa vefat edince Dodurga Karyesi'nde bulunan evine ve eşyasına yeniçeri beytümâlîna ait olmak üzere Yeniçeri Serdarı Hasan Ağa bin el-Hac Hüseyin el koymuştur. Fakat Alişan Beşe bin Mehmed bin Kara Yusuf ibn-i Ramazan adlı şahıs Kapıcı Mustafa Ağa'nın kendi cediti Kara Yusuf ile anne ve baba bir kardeş olduklarını, babaları Ramazan ve dedeleri Musa ve Alişan'ın annesi Huri bint-i Receb Hatun'un Dodurga Karyesi'nden olduklarını velhasıl Kapıcı Mustafa Ağa'nın kendi cediti bulunmasından dolayı vârisi olduğunu iddia etmiştir. Yeniçeri Serdarı Hasan Ağa ise ölenin Yeniçeri Ocağı mensubu olduğunu ve vârisinin olmadığını savunmuştur. Nihayetinde davacı Alişan şahitler vasıtasıyla nesebiyetini ispatlamıştır.¹⁵⁰⁸

Vasîlere yönelik açılan anlaşmazlık davaları da dikkati çekmektedir. Örneğin babası ve annesinden kendisine intikal eden bir çift altın küpe, bir sim ön kuşak, bir inci boyun çatması, on iki senelik dükkân icâresi, tarla icâresi ve nakdin faizini vasîsi olan amcasından talep eden Semerkand Mahallesi sakini Mehmed

¹⁵⁰⁴ BŞS (1114-1116), 31-a-1, (22 S 1116/26 Haziran 1704).

¹⁵⁰⁵ BŞS (1116-1119), 14-a-1, (18 Ra 1117/10 Temmuz 1705).

¹⁵⁰⁶ BŞS (1111-1114), 48-a-1, (6 C 1113/8 Kasım 1701).

¹⁵⁰⁷ BŞS (1111-1114), 8-b-2, (9 S 1111/4 Ekim 1699).

¹⁵⁰⁸ BŞS (1114-1116), 58-b-2, (18 Za 1114/5 Nisan 1703).

Çelebi bin el-merhum Salih Çelebi adlı gencin davası mahkeme kayıtlarına yansımıştır.¹⁵⁰⁹

Haksız işgal ile ilgili anlaşmazlık davaları da Bolu Mahkemesinde görülmüştür. Şöyle ki İstanbul'da vefat eden Bakırcızâde Ahmed Ağa bin Abdulkadir'in küçük oğlunun vasîsi olan Osman Ağa bin Ali, Şahinlalazâde el-Hac Hamza Bey bin Mehmed'i küçüğe ait Kuruçeşme civarında bulunan yirmi altı dönüm tarlasının on üç dönümünü kendi tarlasına katmakla itham etmiştir. Lalazâde ise tarlayı merhumun diğer oğlundan satın aldığını iddia etse de iddiasının gerçek olmadığı, satın aldığını söylediği oğlun babasından daha önce öldüğünün tespit edilmesi ile anlaşılmıştır.¹⁵¹⁰

Vakf-ı mezraa ve zâviyedarlık anlaşmazlıkları da dava konusu olmaktadır. Örneğin Geçidören Mezraası'nda mahallinde görülen davada, mezraaya berat ile mutasarrıf olan eş-Şeyh Mehmed Efendi bin Ahmed Efendi, Şeyh karyesi Oruç vakf-ı mezraaya mutasarrıf olan Beyoğlu Ali bin Hasan'ı evlâdiyet ve meşrutiyet üzere 70-80 senedir öşür ve resmini aldığı mezraası ile ilgili haksız şekilde İbrahim Çelebi adlı kişiye temessük vermekle suçlamıştır. Şahitler öşür ve resmini Geçidören Mezraası mutasarrıflarının aldıklarını söylemeleri üzerine Ali Bey ile İbrahim Çelebi'ye haksız tasarruflarından dolayı uyarıda bulunulmuştur.¹⁵¹¹

Borç ve kira konularında da anlaşmazlıklar görülmüştür. Davacı; Kasablar Karyesi'nde bulunan 6 kıta, 22 dönüm toprağını senevî 16 keyl mahsule kiraya verdiğini iddia etmesine rağmen davacı bahsedilen toprağı 65 kıta esedi kuruşa satın aldığını şahitler vasıtasıyla ispat etmiştir.¹⁵¹²

3.5. Bolu Kazası'nda Bulunan Vakıflar

Sözlükte "durmak, durdurmak, alıkoymak" anlamlarına gelen "vakf" kelimesi terim olarak "bir malın sahibi tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gaye

¹⁵⁰⁹ BŞS (1111-1114), 11-a-1, (21 N 1111/12 Mart 1700).

¹⁵¹⁰ BŞS (1111-1114), 20-b-1, (5 B 1112/16 Aralık 1700). Şahin Lala Evkafının evlâdiyet ve meşrutiyet üzere mutasarrıfı olan Hamza Beğ'in haksız şekilde Bayat Karyesi'nden 27 bin akçe icmallü serbest tumar sahibi Divan-ı Hümâyün Kisedarı Abdülkerim Beğ Efendi bin Mahmud Beğ'e ait Çele Divanı'nda bulunan Kârban Yaylağı diye bilinen koyun yaylağı ve otlağı ile Közle dağlarında bulunan yerleri de işgal ettiğini görmekteyiz. BŞS (1111-1114), 40-a-2, (5 Ra 1113/10 Ağustos 1701).

¹⁵¹¹ BŞS (1111-1114), 15-a-1, (12 Za 1111/1 Mayıs 1700).

¹⁵¹² BŞS (1111-1114), 40-b-1, (6 Ra 1113/11 Ağustos 1701).

için ebediyen tahsisi" şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder.¹⁵¹³ Vakıflar, İslâm toplumunda, halkın devlete olan desteğini hiçbir zorlama olmaksızın yerine getirdiği müesseselerdir.¹⁵¹⁴ Vakıflar; konusu itibariyle sahih vakıflar ve gayr-ı sahih vakıflar, yararlananlar açısından hayrî ve zürri vakıflar ve kendilerinden yararlanma biçimleri açısından ise aynı ile faydalanılanlar ve aynı ile faydalanılmayan şeklinde ayrılmaktadır.¹⁵¹⁵ Vakfın kuruluş şartları içinde ebedi olmak, kuruluşunu ilan etmek ve Allah'ın rızasına uygunluk göstermek esas olmakla beraber vâkıfın amacını zikretmek zorunluluğu bulunmamaktadır. Ayrıca vâkıf, vakfın kuruluş şartları olarak dilediğini seçme hakkına sahip olup yararlanacakların kabulü şart değildir.¹⁵¹⁶ Nazif Öztürk tahminen Osmanlı Dönemi'nde kurulan vakıfların sayısının 35 binin üzerinde olduğunu belirtir. Yine vakıflarla ilgili çalışmalara göre asırlar itibariyle kurulan vakıflara ait Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 16. yüzyılda 776, 17. yüzyılda 1.663, 18. yüzyılda 6 bin, 19. yüzyılda 9 bin vakfiye bulunmaktadır. Farklı dönemlerde vakıflar üzerinde yapılan araştırmalar Türk iktisadi hayatının ortalama %16'sına vakıfların hâkim olduğunu göstermektedir.¹⁵¹⁷ 18. yüzyıl Türkiye'sinde vakıf yapan kişilerin %65,07'si askerî sınıfa, %34,93'ü ise raiyyet sınıfına mensuptur.¹⁵¹⁸ Vakıf müesseseleri; dinî, ilmî, sağlık ve sosyal yardım gayelerine yönelik oluşturulmaktadır.¹⁵¹⁹ 16. yüzyılın ikinci yarısında Bolu'da 29 evlât ve 35 umumi vakıf bulunmaktadır.¹⁵²⁰ 18. yüzyıla gelindiğinde bu sayının arttığı 100'e ulaştığı görülmektedir.

¹⁵¹³ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi* (Ankara: TTK Yayınları, 2003), 14; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/475.

¹⁵¹⁴ Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 190.

¹⁵¹⁵ Hacı Mehmet Günay, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları* (İstanbul: Şûle Yayınları, 2001), 91-97.

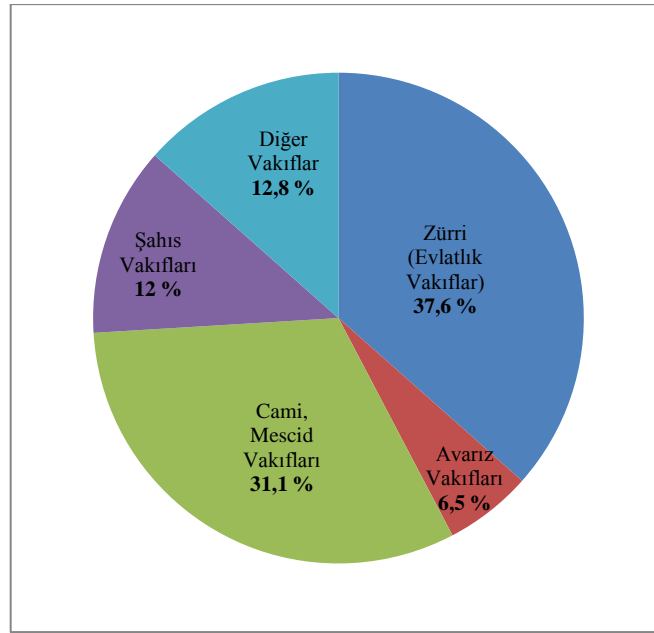
¹⁵¹⁶ Nazif Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır gözüyle Vakıflar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 56-63.

¹⁵¹⁷ Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 5/37.

¹⁵¹⁸ Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", *Osmanlı Araştırmaları* 3/3 (Haziran 1982), 146.

¹⁵¹⁹ Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, 209-232.

¹⁵²⁰ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 180-182.

Şekil 3.1. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda bulunan vakıfların nitelikleri

3.5.1. Zürrî (Evlâtlık) Vakıflar

Zürrî vakıf, vakfedenin zürriyetinden olanların vakıftan yararlanmalarını sağlamak amacı ile oluşturduğu vakıftır.¹⁵²¹ 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda bulunan vakıfların %37,6'sı zürrî (evlâtlık) vakıflardan oluşmaktadır ki isimlerini şu şekilde zikredebiliriz.

Ali Bey Vakfı: Bolu merkezdedir. Vakıf ile ilgili Bolu hurufat defterlerine yansıyan tek bir kayıt mevcuttur. 1747 yılında Merhum Ali Bey'in evlâdından Seyyid Mahmud ücretsiz bir şekilde vakfın nâzırı olarak görev yapmaktadır.¹⁵²²

Asil Bey Vakfı: Bolu Kazası Zeameddin Divanı¹⁵²³ Rahmanlar Karyesi'nde¹⁵²⁴ yer alan evlâdiyî vakıftır. Vakfa konu olan mezraanın miktarı belli değildir.¹⁵²⁵

¹⁵²¹ Şebnem Akipek - Hüseyin Altaş, "Vakıflarda Evladiye Davaları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 47/1 (Mayıs 1998), 145.

¹⁵²² VGMA, *HD*, 1079-1-20-3-25, (Ca 1160/Mayıs-Haziran 1747).

¹⁵²³ VGMA, *HD*, 1133-71-6-15, (N 1134/Haziran-Temmuz 1722) numaralı kayıta ise Zeameddin Divanı, Sazak Nahiyesi içerisinde gösterilmiş ve Asil Beğ Mezraası alanı Yenice Zeameddin Karyesi içerisinde de gösterilmiştir.

¹⁵²⁴ Rahmanlar Karyesi, Bolu hurufat kayıtlarının çoğunluğunda Zeameddin Divanı'na bağlı iken iki kayıta Bolu Kazası merkez karyesi olarak yer almaktadır. VGMA, *HD*, 1133-71-6-23, (Za 1134/Ağustos-Eylül 1722).

¹⁵²⁵ VGMA, *HD*, 1079-1-20-4-26, (Ş 1162/Temmuz-Ağustos 1749).

Baba Hızır Camii, Tekye, Türbe ve Kârbansaray Vakfı: Bolu Kazası Andıra Çetmi Divanı'nda bulunan evlâdiyet vakıftır. Vakıf ile ilgili bilgiler 18. yüzyılın son çeyreğine aittir.¹⁵²⁶

Danişmend ve Çakırlı Vakıfları: Vakıflarlar ilgili ilk kayıt 1705 yılına,¹⁵²⁷ son kayıt ise 1777 yılına aittir.¹⁵²⁸ Bolu Kazası'na bağlı Çorak Karyesi'nde bulunan Danişmend ve Gökçe Karyesi'nde bulunan Çakırlı Vakf-ı Mezraalarının mutasarrıfları her iki mezraayı da aynı anda tasarruf etmektedir.¹⁵²⁹

Depelice Emir Sultan Vakfı: Bolu Kazası Fındıcak Karyesi'ndedir. Evlâtlık vakıf olup evlâd-ı vakıf olanlara hisse mutasarrıflığı atama kayıtları mevcuttur.¹⁵³⁰

Döğendivan Vakfı: Bolu Kazası Döğendivan Karyesi'nde bulunan mezraa vakfidir. Evlâtlık vakıftır.¹⁵³¹

Durak Vakfı: Bolu Kazası Virancık Karyesi'nde bulunan mezraa için oluşturulmuş evlâtlık vakıftır.¹⁵³²

Geçidviran Mezraası Vakfı: 1706 yılında vakf-ı mezraanın mezraadarı Şeyh Mustafa ölünce yerine Mevlânâ Hasan berat ile mezraadar atanmıştır.¹⁵³³ Mezraa, Oruç Vakfına aittir. Ayrıca vakf-ı mezraaya ait Geçidviran Karyesi civarında bulunan Şeyh Köyü'nde de 5 dönüm vakıf toprağı mevcuttur.¹⁵³⁴ Şeyh Karyesi Oruç Vakfına ait mezraanın öşür ve resmi de Geçidviran Mezraası mutasarrıflarına aittir.¹⁵³⁵

Gedik Vakfı: Oğulduruk Karyesi'nde mezraası bulunmaktadır. 1704 yılında evlâdiyet ve meşrutiyet üzere mutasarrıfları el-Hac Receb bin Musli ve Hasan Çelebi bin Rıdvan'dır.¹⁵³⁶

¹⁵²⁶ VGMA, HD, 1077-22-3-19, (B 1196/Haziran-Temmuz 1782).

¹⁵²⁷ VGMA, HD, 1132-101-4-60, (Ca 1117/Ağustos-Eylül 1705).

¹⁵²⁸ VGMA, HD, 1077-22-1-22, (M 1191/Şubat-Mart 1777).

¹⁵²⁹ VGMA, HD, 1079-2-84-6-20, (S 1151/Mayıs-Haziran 1738).

¹⁵³⁰ VGMA, HD, 1063-85-4-5, (1 Ca 1172/31 Aralık 1758).

¹⁵³¹ VGMA, HD, 1133-71-4-12, (Za 1131/Eylül-Ekim 1719).

¹⁵³² VGMA, HD, 1133-71-2-46, (M 1131/Kasım-Aralık 1718).

¹⁵³³ BŞS (1116-1119), 35-b-1, (23 S 1118/6 Haziran 1706).

¹⁵³⁴ BŞS (1111-1114), 15-a-1, (12 Za 1111/1 Mayıs 1700).

¹⁵³⁵ BŞS (1111-1114), 15-a-1, (12 Za 1111/1 Mayıs 1700).

¹⁵³⁶ BŞS (1114-1116), 31-b-1, (20 S 1116/24 Haziran 1704).

Gence Dede Vakfı: Bolu Kazası merkezindedir. Evlâtlık vakıf olup mütevellî atama kayıtları mevcuttur.¹⁵³⁷ Akpınar Mahallesi'nde ise Gence Dede Türbesi bulunmaktadır.¹⁵³⁸

Hacı Kayser Vakfı: Bolu merkezde bulunmaktadır. Hacı Kayser evlâdına vakfetmiştir.¹⁵³⁹

Hacı Mustafa Paşa Evkafı: Bolu merkezdedir. Vakfın nâzırları Mustafa Paşa evlâdındandır. Hacı Mustafa Paşa'nın kabri Bolu'da bulunmaktadır.¹⁵⁴⁰ Bolu'ya bağlı Sancak Karyesi ve karyeye bağlı yerler evkafa aittir.¹⁵⁴¹

Hacıbeğler Karyesi Vakfı: Bolu Kazası Hacıbeğler Karyesi'nde bulunan evlâda meşruta bir vakıftır.¹⁵⁴²

Hamid Danişmend Vakfı: Bolu Kazası Tetemeçele Karyesi'nde bulunan evlâtlık vakfıdır.¹⁵⁴³

İbrahim Dede Evkafı: Bolu Kazası Yağlıca Nahiyesi Bekirler Karyesi'ndedir.¹⁵⁴⁴ Vakfa ait Erminas? adlı köprü evlâda meşrutadır.¹⁵⁴⁵

İlyas Fakı oğlu İsa Fakı Vakfı: Bolu Kazası Gökçesu Nahiyesi'nde bulunan köprü vakfa aittir.¹⁵⁴⁶

İmam Durak Vakfı: Bolu Şeyh Karyesi'nde bulunan İmam Durak Mezraası vakfa aittir.¹⁵⁴⁷

Kıssahan Vakfı: Bolu Kazası Kıssahan Karyesi'nde bulunan çiftlik için oluşturulmuş evlât vakfıdır.¹⁵⁴⁸

¹⁵³⁷ VGMA, HD, 1077-22-4-7, (L 1197/Ağustos-Eylül 1783).

¹⁵³⁸ BŞS (1114-1116), 34-b-1, (8 M 1116/13 Mayıs 1704).

¹⁵³⁹ VGMA, HD, 1133-71-2-32, (Ca 1129/Nisan-Mayıs 1717).

¹⁵⁴⁰ VGMA, HD, 1133-71-2-31, (Ca 1129/Nisan-Mayıs 1717).

¹⁵⁴¹ BŞS (1114-1116), 18-a-2, (Evâsıt N 1115/22 Ocak 1704).

¹⁵⁴² VGMA, HD, 1132-101-1-3, (Ra 1102/Aralık-Ocak 1690-1691).

¹⁵⁴³ VGMA, HD, 1133-71-2-10, (Ra 1127/Mart-Nisan 1715).

¹⁵⁴⁴ Bekirler Karyesi, VGMA, HD, 1132-101-6-39, (S 1104/Ekim-Kasım 1692) numaralı kayıtta Yağlıca Nahiyesi; VGMA, HD, 1132-101-6-55 (S 1105/Ekim 1693) numaralı kayıtta Bolu Kazası merkez karyesi olarak geçmektedir. Kayıtların çoğunluğunda Yağlıca Divanı'na bağlı olarak geçmektedir.

¹⁵⁴⁵ VGMA, HD, 1132-101-6-39, (S 1104/Ekim-Kasım 1692).

¹⁵⁴⁶ VGMA, HD, 1079-1-20-4-39, (Ca 1163/Nisan-Mayıs 1750).

¹⁵⁴⁷ VGMA, HD, 1063-85-6-3, (M 1169/Ekim-Kasım 1755).

¹⁵⁴⁸ VGMA, HD, 1079-1-20-4-12, (Za 1161/Ekim-Kasım 1748).

Kocakara Vakfı: Bolu Kazası merkezinde olup evlâda meşruta mezraa vakfidir.¹⁵⁴⁹

Köpekoğlu Vakfı: Bolu Kazası Zeameddin Divanı'ndadır. Mezraa evlâda meşrutadır.¹⁵⁵⁰

Lazcı Vakfı: Lazcı Mezraası Bolu Kazası'ndadır. Nerede olduğuna dair açık bir bilgi yoktur. Evlâdiyet vakfidir.¹⁵⁵¹

Mehmed Bey Vakfı: Bolu Kazası Karaağaç ve Gerede karyelerinde bulunan Mehmed Bey Zâviyesi için oluşturulmuş evlâtlik vakıftır.¹⁵⁵²

Mesud Danişmend Vakfı: Bolu Kazası Gökçesu Nahiyesi Koz-ı Sagır Karyesi'nde bulunan mezraa vakfidir. Evlâda meşrutadır.¹⁵⁵³

Mihaliç Bey Vakfı: Bolu Kazası merkezinde yer alan Mihaliç Bey Zâviyesi vakfidir. 1707 yılına ait kayıta Mihaliç Bey Vakfının Mihaliç'te bulunduğu belirtilmiştir.¹⁵⁵⁴ Evlâda meşruta vakıftır. Zâviye tekyenişinleri ve evkaf mütevellileri zâviye mahsulünün öşrü ile gelip geçen yolculara yemek vermek şartıyla görevlendirilmişlerdir.¹⁵⁵⁵ Ayrıca 1766 yılına ait bir kayıta Mihaliç Bey ve Lala Şahin Evkafı nâzırı aynı kişidir. Müteveli atamalarının bir kısmında da Lala Şahin Bey Evkafı mütevellilerinin arzı ile atama yapıldığı görülmektedir.¹⁵⁵⁶

Musa Danişmend Vakfı: Bolu Kazası Gökçesu Nahiyesi Çorak Karyesi'ndedir. Evlâd-ı evlâda meşruta 5 çiftlik yere sahip mezraa vakfidir.¹⁵⁵⁷

Mustafa Paşa Evkafı: Bolu Kazası merkezinde bulunan evlât vakfidir.¹⁵⁵⁸ Vakfın nâzırları Mustafa Paşa¹⁵⁵⁹ evlâdındandır. Hacı Mustafa Paşa'nın kabri Bolu'da bulunmaktadır.¹⁵⁶⁰ Taraklıborlu, Sözüküresi ve Bolu merkezde bulunan 3 çifte

¹⁵⁴⁹ VGMA, HD, 1063-85-8-8, (Ra 1171/Kasım-Aralık 1757).

¹⁵⁵⁰ VGMA, HD, 1132-101-4-3, (M 1116/Mayıs-Haziran 1704).

¹⁵⁵¹ VGMA, HD, 1133-71-1-32, (Ş 1123/Eylül-Ekim 1711).

¹⁵⁵² VGMA, HD, 1077-22-2-15, (Ş 1192/Ağustos-Eylül 1778).

¹⁵⁵³ VGMA, HD, 1143-137-2-14, (Ra 1140/Ekim-Kasım 1727).

¹⁵⁵⁴ VGMA, HD, 1132-101-6-28, (Ş 1119/Ekim-Kasım 1707).

¹⁵⁵⁵ VGMA, HD, 1079-1-20-5-1, (C 1163/Mayıs-Haziran 1750).

¹⁵⁵⁶ VGMA, HD, 1076-62-3-4, (M 1180/Haziran-Temmuz 1766).

¹⁵⁵⁷ VGMA, HD, 1132-101-3-18, (N 1113/Ocak-Şubat 1702).

¹⁵⁵⁸ VGMA, HD, 1133-71-4-15, (M 1132/Kasım-Aralık 1719).

¹⁵⁵⁹ Mustafa Paşa, İsfendiyoğullarından Kızıl Ahmed Bey'in torunu ve Mirza Paşa'nın oğludur. Fuat Uçar, *Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları* (Bolu: BAMER Yayınları, 2009), 68.

¹⁵⁶⁰ VGMA, HD, 1133-71-2-31, (Ca 1129/Nisan-Mayıs 1717).

hamam ile Bolu merkezde bulunan diğerk bir hamam, Darıyeri adlı yerdeki kervansaray ve içindeki 35 dükkân, Virancık'da bulunan 2 değirmen, Sarraçlar Hamamı'nın yakınında ki 9 odalı han ile hanın karşısında yer alan 10 oda ve 4 dükkân, 2 memleha (tuzla), 6 bakkal, 2 balandoz dükkânı, 1 börekçi dükkânı, 1 helvacı dükkânı, 2 bezzâz dükkânı Mustafa Paşa Evkafının akarlarıdır.¹⁵⁶¹ Bolu'ya bağlı Sancak Karyesi ve karyeye bağlı yerler evkafa aittir.¹⁵⁶² 1703 yılında vakfın mütevellisi Müftîzâde Feyzullah Çelebi bin Ahmed olup Bolu yakınında bulunan Kanlukavak nam mahalde bulunan Soku Suyu üzerinde dair 1 bab, 2 göz mülk Kanlukavak Değirmeni ve önündeki bostanlık vakıf için mütevelliyeye satılmış ve teslim edilmiştir.¹⁵⁶³ Mustafa Paşa'nın Bolu'da inşa ettirdiği hayır kurumları içerisinde Taşköprü'de cami, Hendek'te imaret, Darıyeri'nde kervansaray ve yanında cami, Bolu merkezde bir medrese ve mektebin yanında bulunan kaplıcada bir çeşme ve şadırvan yer alır.¹⁵⁶⁴

Oruç Vakfı: Bolu Kazası'nda bulunan evlâtlık vakıftır.¹⁵⁶⁵ Oruç Vakfına ait Geçidören Mezraası bulunmaktadır. 1700 yılında mutasarrıfı Şeyh Mehmed Efendi ibn-i Ahmed Efendi'dir.¹⁵⁶⁶

Ösenek Mezraası Vakfı: Ösenek Karyesi ahalisinden Turşucuoğlu Hoca Yusuf mezraayı Ahî Musa Zâviyesi'ne vakfetmiştir. Bolu merkezde yer alan Saraçhâne Çarşısı başında yer alan Ösenek Mescidi imamı da yevmi 2 akçelik ücretlerini mezraadan almaktadırlar. Ayrıca Mustafa Paşa Medresesi talebeleri içinde mezraadan pay ayrılmıştır. 1706 yılında mezraanın mezraadarı Ömer Efendi'dir.¹⁵⁶⁷

Pirahmedler Tekyesi Vakfı: Bolu Kazası Pirahmedler Karyesi'nde olup evlât vakfıdır. Vakf-ı zâviyeye ait 4 çiftliğin mahsulünün öşründen mutasarrıflar hisselerini almaktadır.¹⁵⁶⁸

¹⁵⁶¹ Uçar, *Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları*-BAMER, 69.

¹⁵⁶² BŞS (1114-1116), 18-a-2, (Evâsıt N 1115/22 Ocak 1704).

¹⁵⁶³ BŞS (1114-1116), 64-b-1, (25 Ca 1114/12 Şubat 1703).

¹⁵⁶⁴ Uçar, *Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları*-BAMER, 69.

¹⁵⁶⁵ VGMA, *HD*, 1132-101-6-52, (Z 1104/Ağustos-Eylül 1693).

¹⁵⁶⁶ BŞS (1111-1114), 15-a-1, (12 Za 1111/1 Mayıs 1700)

¹⁵⁶⁷ BŞS (1116-1119), 37-b-2, (10 Ra 1118/20 Ağustos 1706).

¹⁵⁶⁸ VGMA, *HD*, 1158-2-2-11, (R 1201/Ocak-Şubat 1787).

Sarıkızlar Vakfı: Bolu Kazası Gökçesu Nahiyesi'ndedir. Sarıkızlar Mezraası'nın mezraadarlık görevi evlâd-ı vakıf kişilere verilmektedir.¹⁵⁶⁹

Sasan Bey Vakfı: Bolu Kazası Gökçesu Nahiyesi'ndedir. Sasan Bey Türbesi için vakfedilmiş mezrası bulunmaktadır.¹⁵⁷⁰

Seraçoğlu Yahşi Bey Vakfı: Bolu Kazası'ndadır. Evlât vakfidir.¹⁵⁷¹

Sultanzâde Vakfı: Evkaf binası Bolu Kazası Kadıobası Karyesi'ndedir.¹⁵⁷² Debbâğhâne Mahallesi Camii müezzinlerinin ücretleri Sultanzâde Vakfından karşılanmaktadır.¹⁵⁷³ Vakfa ait Akkocalar Karyesi civarında 20-30 dönüm mera bulunmaktadır.¹⁵⁷⁴

Şeyh Bedreddin ve oğlu İmam Yunus Vakfı: Şeyh Bedreddin Vakfı, Bolu'da 1402-1420 tarihleri arasında kurulmuştur.¹⁵⁷⁵ Bolu Kazası Sığırkuyruğu ve Gökçesu karyelerinde bulunmaktadır. Evlâd-ı evlâda meşruta olarak vakfedilmiştir.¹⁵⁷⁶

Taraklıcı Vakfı: Bolu Kazası Gökçesu Nahiyesi Çele Karyesi'ndedir. Taraklıcı Mezraası için oluşturulmuş evlât vakfidir.¹⁵⁷⁷

Timurhan Vakfı: Bolu Kazası Zeameddin Divanı Tahirler Karyesi¹⁵⁷⁸ ve Akçakavak Karyesi¹⁵⁷⁹ sınırları içerisinde yer alan mezraalar için oluşturulmuş evlâtlık vakıftır.

Virancık Karyesi Örenci Vakfı: Bolu Kazası Virancık Karyesi'nde bulunan evlâda meşruta olan Örenci Mezraası için oluşturulmuş vakıftır.¹⁵⁸⁰

¹⁵⁶⁹ VGMA, HD, 1132-101-4-74, (L 1117/Ocak-Şubat 1706).

¹⁵⁷⁰ VGMA, HD, 1132-101-3-15, (Z 1112/Mayıs-Haziran 1701).

¹⁵⁷¹ VGMA, HD, 1132-101-1-32, (Ra 1111/Ağustos-Eylül 1699).

¹⁵⁷² VGMA, HD, 1079-1-20-3-21, (R 1160/Nisan-Mayıs 1747).

¹⁵⁷³ VGMA, HD, 1076-62-2-16, (Za 1177/Mayıs 1764).

¹⁵⁷⁴ BŞS (1111-1114), 46-a-1, (8 R 1113/12 Eylül 1701).

¹⁵⁷⁵ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 599-600.

¹⁵⁷⁶ VGMA, HD, 1132-101-4-32, (Ca 1116/Eylül 1704).

¹⁵⁷⁷ VGMA, HD, 1132-101-1-24, (Ra 1103/Kasım-Aralık 1691).

¹⁵⁷⁸ VGMA, HD, 1132-101-1-12, (Ra 1103/Kasım-Aralık 1691). Tahirler Karyesi, Bolu hurufat kayıtlarının çoğunluğunda Zeameddin Divanı'na bağlı olarak belirtilmiş olup bazı kayıtlarda da Bolu Kazası merkez karyesi olarak gösterilmiştir.

¹⁵⁷⁹ VGMA, HD, 1079-1-20-4-14, (M 1162/Aralık-Ocak 1748-1749); Akçakavak Karyesi, VGMA, HD, 1079-2-84-7-3, (Ca 1152/Ağustos-Eylül 1739) numaralı kayıta Sazak Nahiyesi karyesi olarak; Diğer kayıtlarda ise Bolu Kazası merkez karyesi olarak gösterilmiştir.

¹⁵⁸⁰ VGMA, HD, 1132-101-1-7, (Ş 1102/Nisan-Mayıs 1691).

Yakub Kadı Vakfı: Bolu Kazası Çepni Karyesi'nde bulunan ve evlâd-ı evlâd-ı zükûruna meşruta olan bir vakıftır.¹⁵⁸¹

Yörgüç Paşa Vakfı: Bolu Kazası Afşar Karyesi'nde bulunan Sığirkuyruğu Bedreddin Mezraaları, Yörgüç Paşa¹⁵⁸² tarafından Şeyh Bedreddin evlâd-ı evlâdına vakfedilmiştir.¹⁵⁸³

Yusufoğlu vakfı: Bolu Kazası'nda Afşarkır Karyesi'nde bulunmaktadır. Yusufoğlu'na ait mezraa soyundan gelen erkek ve kadınlar eşit şekilde vakfedilmiştir.¹⁵⁸⁴ Yusufoğlu Zâviyesi'nin zâviyedarı, ücretini Yusufoğlu Mezraası'nın evkaf mahsülünden almaktadır.¹⁵⁸⁵

3.5.2. Avâriz Vakıfları

Avâriz vakfi, mahalle ve köy halkının ödemekte güçlük çektiği vergi ve diğer ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere kurulmuş olan vakıftır.¹⁵⁸⁶ 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda tespit edilen vakıfların %6,5'u avâriz vakfı olup kayıtlara yansımayan mahalle ve köylere ait avâriz vakıflarının bulunduğu da muhtemeldir.

¹⁵⁸¹ VGMA, *HD*, 1132-101-6-65, (Ş 1105/Mart-Nisan 1694).

¹⁵⁸² Yörgüç Paşa oğlu Yunus Bey, Şeyh Bedreddin Vakfı için, Bolu'ya bağlı ve Ak Kadı oğullarının mülkü olan Sığirkuyruğu köyünü vakfettiştir. Sığirkuyruğu köyü eskiden beri mülk olup ilk sahibi olan Duman (Tuman) Bey oğlundan Çoban Bey, ondan da Bedir Fakih satın almıştır. Daha sonra Ak Kadı oğullarının dedelerine geçmiştir. Bu ailenin mülkü olduğuna dair I. Murad, Yıldırım Bâyezid, Şeyh Ramazan ve Kadı Mukbil'in nişanları vardır. En son Yörgüç Paşa oğlu Yunus Bey bu mülk sahiplerinden burasını satın alıp, Şeyh Bedreddin Zâviyesi'ne vakf-ı evlâd etmiştir. Bu şekilde merhum Şeyh Bedreddin'in oğulları olan Üveys Baba, Seydi Salih ve Ömer Efendi, II. Murad beratıyla, tasarruf etmektedirler. Vakıf, II. Murad zamanından 15. yüzyıl sonuna kadar padişah beratıyla Şeyh Bedreddin oğulları elinde kalmıştır. 15. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin başına büyük bir mesele olan Şeyh Bedreddin ile bu zâviyenin bânisi olan Şeyh Bedreddin'in aynı şahıs olduğu kuvvetle muhtemeldir. Yörgüç Paşa'nın Çelebi I. Mehmed ve II. Murad zamanlarında Osmanlı hizmetinde bulunmuştur. Oğlu Yunus Bey de 15. yüzyıl ilk yarısında devlet hizmetinde bulunmuştur. Bu sebeple aynı yüzyıl başlarında faaliyet gösteren Şeyh Bedreddin'in bu zâviyeyi yaptırmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Şeyh Bedreddin'in oğulları Göynük'e yerleşerek Akşemseddin'in müridi olmuşlar ve Şeyh'in torunlarından Hâfiz Halil'in de, II. Murad'ın şüphesini üzerine çekmesinden dolayı, Göynük'e iki amcasının yanına gelip yerleşerek Akşemseddin'e mürid olmuştur. Şeyh Bedreddin'in Candaroğulları ile de ilgisi bulunmaktadır. 1416 yılının Temmuz ayının sonunda, Mısır'dan dönüşü sırasında İsfendiyar Bey'i Kastamonu'da ziyaret etmiştir. Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 599-600.

¹⁵⁸³ VGMA, *HD*, 1132-101-4-51, (Ra 1117/Haziran-Temmuz 1705); 1210/1795-1796 yılında Amasya Sancağı, Geldigelen Nahiyesi, Ulus Karyesi'nde Mehmed Veled-i Osman nam sipahiye ait olan beşbin akçelik tımarın kırk sehim mâlikânesinin 23 sehim Yörgüç Paşa İmaret-i Vakfına ait olduğu görülmektedir. Sibel Pekdoğan, *19 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-60)* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 221-224.

¹⁵⁸⁴ VGMA, *HD*, 1132-101-6-4, (S 1118/Mayıs-Haziran 1706); *BŞS (1129-1130)*, 6-a-1 (3 N 1129/11 Ağustos 1717).

¹⁵⁸⁵ *BŞS (1129-1130)*, 26-b-3 (14 C 1129/26 Mayıs 1717).

¹⁵⁸⁶ Mehmet İpşirli, "Avâriz Vakfı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/109.

Akpınar Mahallesi Mal ve Avârızı Nukud Vakfı: Akpınar Mahallesi mal ve avârızı için oluşturulmuştur. Hurufat kayıtlarında vakfa nâzır ataması mevcuttur.¹⁵⁸⁷

Alpağut Karyesi Avârız-ı Nukud Vakfı: Bolu Kazası'na tabi Alpağut Karyesi avârızı için oluşturulan vakıftır.¹⁵⁸⁸

Gölyüzü Mahallesi Avârız-ı Nukud Vakfı: Bolu Gölyüzü Mahallesi'ndedir. İhale-i talibi tarafından oluşturulmuştur.¹⁵⁸⁹

Hocabeğ Mahallesi Avârız ve Nüzül Nukud Vakfı: Hocabeğ Mahallesi avârız ve nüzül vergileri için oluşturulmuş nukud vakfidir.¹⁵⁹⁰

Karaçayır Mahallesi Avârız Vakfı: 1701 yılında vakfin mütevellisi Molla Halil bin Ali olup vakfa ait Odalar Arsası demekle bilinen genişliği 10 adım, uzunluğu 30 adım olan arsayı 8 kuruşa vakıf adına tevliyeti hasebiyle sattığı tespit edilmiştir.¹⁵⁹¹

İmamoğlu Vakfı: Bolu Havatlı?¹⁵⁹² Mahallesi'ndedir. Mahalle avârızı ve su yolu için oluşturulmuştur.¹⁵⁹³

Semer kand Mahallesi Bedel-i Nüzül ve Avârız vakfı: Bolu Semer kand Mahallesi nüzül ve avârız vergileri için oluşturulmuş vakıftır.¹⁵⁹⁴

3.5.3. Cami ve Mescid Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde tesis edilmiş olan dinî, sosyal, kültürel ve iktisadi eserler vakıfların sağladıkları akarlar yardımı ile varlığını devam ettirebilmiştir. Cami ve mescidlerin bakım ve onarımı, görevlilerin ücretleri, cami ve mescidler adına oluşturulmuş veya başka amaçla kurulmuş olmasına rağmen cami ve mescidlere pay ayıran vakıfların sağladıkları gelirler ile idare olunmuştur.

¹⁵⁸⁷ VGMA, HD, 537-60-2-22, (Ş 1207/Mart-Nisan 1793).

¹⁵⁸⁸ VGMA, HD, 1132-101-3-28, (Ca 1114/Eylül-Ekim 1702).

¹⁵⁸⁹ VGMA, HD, 1079-1-20-3-34, (L 1160/Ekim-Kasım 1747).

¹⁵⁹⁰ VGMA, HD, 1063-85-2-39, (B 1171/Mart-Nisan 1758).

¹⁵⁹¹ BŞS (1111-1114), 39-a-2, (1 Ra 1113/3 Kasım 1701); BŞS (1111-1114), 42-b-1, (27 Ra 1113/1 Ekim 1701).

¹⁵⁹² Bolu hurufat kayıtlarında Havatlı? isminde bir mahalle ismi geçmekte olup nefis-i şehir mahallesi olmaktan ziyade etraf-ı şehirde bulunan büyük karyelerden birisine ait olduğu düşünülmektedir.

¹⁵⁹³ VGMA, HD, 1132-101-4-38, (Za 1116/Şubat-Mart 1705).

¹⁵⁹⁴ VGMA, HD, 1079-2-84-7-33, (R 1154/Haziran-Temmuz 1741).

Dönemimize ait kayıtlardan tespit edebildiğimiz kadarıyla Bolu Kazası içerisinde yer alan vakıfların %31,1'i cami ve mescid vakıflarından oluşmaktadır.

Abdullah Beyler Camii ve İmareti Zâviyesi Vakfı: Bolu Kazası Karacağağaç, Hacıbeğler karyeleri ve Karahisâr Kazası Orta Mutavas? Karyesi'nde yer almaktadır.¹⁵⁹⁵

Ahmed Ağa Camii Nukud Vakfı: Bolu Kazası Gökçesu Nahiyesi, Koz-1 Kebir Karyesi'ndedir.¹⁵⁹⁶

Ahmed Paşa Camii Vakfı: Bolu Kazası merkezindedir. Vakfın olduğunu mütevellî atamasının yapıldığı hurufat kaydından öğrenmekteyiz.¹⁵⁹⁷

Alay Beyi Hacı Hasan Ağa Vakfı: Bânisi olan Alay Beyi Hacı Hasan tarafından Cami-i Atik'de vâiz ve nâsıh olanların ücretini karşılamak için oluşturulmuş nukud vakfıdır.¹⁵⁹⁸

Arabzâde Es-Seyyid İbrahim Mülk Vakfı: Semerkand Mahallesi ahalisi olan Arabzâde es-Seyyid İbrahim, Bolu Çarşısı'nda yer alan bir oda mülk dükkânını Yıldırım Bayezid Han Camii'nde ikinci müezzîn olanlara vakfetmiştir.¹⁵⁹⁹

Bardakçı Vakfı: Bolu Kazası Hacılar Karyesi'nde bulunan Bardakçı Mezraası'nın mezraadarlığı görevi genellikle ulemâdan kişilere Mehmed Bey Camii'nde öğleden sonraları tahdîs şartıyla verilmiştir.¹⁶⁰⁰

Berk Karyesi Camii Nukud Vakfı: Bolu Kazası Berk Karyesi'ndedir. Mütevellî atama kayıtları yer almaktadır.¹⁶⁰¹

Celal Danişmend Vakfı: Bolu Kazası Felekeddin Divanı Ömerler Karyesi'ndedir. Celal Danişmend Çiftliği adı verilen mezraa geliri Yıldırım Bayezid Han Camii'nde kurrâlık görevi yapanlara ayrılmıştır. Mutasarıf

¹⁵⁹⁵ VGMA, *HD*, 1079-1-20-5-38, (Ca 1165/Mart-Nisan 1752).

¹⁵⁹⁶ VGMA, *HD*, 1074-42-1-10, (S 1200/Aralık-Ocak 1785-1786).

¹⁵⁹⁷ VGMA, *HD*, 1143-137-1-9, (Ca 1139/Aralık-Ocak 1726-1727).

¹⁵⁹⁸ VGMA, *HD*, 1079-1-20-3-23, (Ca 1160/Mayıs-Haziran 1747).

¹⁵⁹⁹ VGMA, *HD*, 538-97-1-1, (M 1210/Temmuz-Ağustos 1795).

¹⁶⁰⁰ VGMA, *HD*, 1079-2-84-7-32, (Ra 1154/Mayıs-Haziran 1741).

¹⁶⁰¹ VGMA, *HD*, 1079-2-84-4-2, (Ş 1145/Ocak-Şubat 1733).

atamaları Anadolu Kadıaskeri i'lâmları sonrası gönderilen fermanlar ile gerçekleşmektedir.¹⁶⁰²

Çağaloğlu Hüseyin Efendi Camii Nukud Vakfı: Bolu Alpağut Karyesi'nde bulunan caminin nukud vakfıdır. Mütevelli atama kayıtları mevcuttur.¹⁶⁰³

Dadani Karyesi Mustafa Paşa Camii Vakfı: Bolu Kazası Dadani Karyesi'ndedir. Mütevelli atama kaydı mevcuttur.¹⁶⁰⁴

Dereköy Değirmeni Vakfı: Bolu'da Dereköy nam mahalde bulunan değirmenin gılâli (zahireler) ile civarındaki camide her sene Muharrem ayında aşure yapılması için vakfedilmiştir.¹⁶⁰⁵

El-Hac Zafer Nukud Vakfı: Akmescid Mahallesi İmamı Zafer Efendi ibn-i Yusuf ve atası el-Hac Abdurrahman tarafından Evâhir-i Şâban 1113/Ocak 1702 tarihinde 50 kuruş nukud ile oluşturulmuş vakıftır. Vâkıf, nakdin 10'u 11,5 (%15) hesabı üzere işletmeye verilmesini, her sene 50 kuruştan elde edilen gelirden vazife ve tevliyet için mütevelli olanların yevmi 1 akçe almalarını, atalarının ruhu için hatm-i şerif okunmasını ve fukara olan müslümanlara sarf olunmasını istemiş ve tevliyeti evlâd-ı evlâdına şart koşturmuştur. Eğer evlâdı bulunmaz ise mahalleden uygun bir kişinin tevliyeti yürütmesini istemiştir. Ayrıca bânisi, mahallelilerin nâzır olmasını istemiştir.¹⁶⁰⁶ Bolu Akmescid Mahallesi'ndedir. Bânisi Akmescid Mahallesi Mescidi'nde talebe-i ulûma tedris etmek şartıyla müderrislere nukudun gallesinden iki akçe vakfetmiştir.¹⁶⁰⁷

Eski Camii Ashab-ı Hayrât Nukud Vakfı: Bolu Kazası merkezinde yer alan Yıldırım Bayezit Han'ın binası Eski Camii'de görev yapan ikinci imamların ücretleri hayır sahiplerinin oluşturduğu nukud vakfından karşılanmaktadır.¹⁶⁰⁸

Eski-Yeni Camii Vakfı: Bolu Kazası merkezinde yer alan Eski-Yeni Camii için oluşturulmuş vakıftır.¹⁶⁰⁹ 1706 yılında Eski-Yeni Camii Evkafı mütevellisi olan

¹⁶⁰² VGMA, HD, 543-35-2-1, (M 1247/Haziran-Temmuz 1831).

¹⁶⁰³ VGMA, HD, 1133-71-6-8, (Ra 1134/Aralık-Ocak 1721-1722).

¹⁶⁰⁴ VGMA, HD, 1077-22-2-20, (Za 1192/Kasım-Aralık 1778).

¹⁶⁰⁵ VGMA, HD, 1063-85-7-21, (R 1170/Aralık-Ocak 1756-1757).

¹⁶⁰⁶ BŞS (1111-1114), 54-b-1, (Evâhir Ş 1113/Ocak 1702).

¹⁶⁰⁷ VGMA, HD, 1144-86-1-15, (Ca 1141/Aralık-Ocak 1728-1729).

¹⁶⁰⁸ VGMA, HD, 1077-22-2-19, (Za 1192/Kasım-Aralık 1778).

¹⁶⁰⁹ VGMA, HD, 540-63-3-11, (B 1235/Nisan-Mayıs 1820).

evlâd-ı vakıftan Osman Bey ve İbrahim Bey, cami şadırvanı su yollarının bakım ve onarımını yaptırmak isteyen Bolu Alay Beyi Hasan Ağa'ya, vakfiyede bu konu ile ilgili bir hüküm olmadığından dolayı izin vermişlerdir. Hasan Ağa kendi malından 1.000 kuruş ayırarak şadırvanın su yollarını tamir ettirmiştir. Mütevelliler, 1.400 zirâ su yolunu yenilediği ve 150 zirâ yerini tamir ettirmesi karşılığında Hasan Ağa'ya şadırvan suyundan Akmescid Mahallesi'nde el-Hac Ali nam kimsenin menzili duvarı dibinden Debbâğlar Mahallesi'nde olan menziline 4 measure su getirmesine izin vermişlerdir.¹⁶¹⁰ Ayrıca caminin su yolları içinde bir vakıf oluşturulmuştur.¹⁶¹¹

Felekeddin Divanı Musa Paşa Camii Vakfı: Bolu Kazası Felekeddin Divanı'nda bulunan Musa Paşa Camii için oluşturulmuş vakıftır. Cami, imam ve hatiplerinin ücretleri bu vakıf tarafından karşılanmaktadır.¹⁶¹²

Handanzâde Vakfı: Bolu'da Mehmed Bey Camii'nde cuma ve salı günleri Kur'ân öğreten kurrâ ücretleri bu vakıftan karşılanmaktadır.¹⁶¹³

Hocabeğ Mescidi Vakfı: Hocabeğ Mahallesi'ndeki mescid için oluşturulmuştur.¹⁶¹⁴

Hüseyin Efendi Camii Vakfı: Bolu Kazası Kuzgölcük Karyesi'nde Hacı Hâfız Efendi Mahallesi'nde bulunan Hüseyin Efendi Camii için oluşturulmuştur.¹⁶¹⁵

Hüseyin Efendi Vakfı: Vakıf gelirlerinden, Bolu Kazası Alpağut Karyesi'nde bulunan Hüseyin Efendi Camii imamlarının Hüseyin Efendi Muallimhânesi'nde muallim-i sıbyanlık yapmaları şartıyla ücretleri ödenmiştir.¹⁶¹⁶ Vakıf, Eski Cami Mahallesi'ndedir. Hüseyin Efendi Mektebi'nin talimine 40 kuruş ve mektebin yakınında Vâkıf el-Hac Ahmed tarafından yapılan çeşmenin su yolu için 60 kuruş vakfedilmiştir. Vakfın muhtarı Eski Cami Mahallesi'nden Usta Mehmed bin Mahmud meblağ için müteveli atanmıştır.¹⁶¹⁷

¹⁶¹⁰ BŞS (1116-1119), 45-b-2, (12 Ş 1118/19 Kasım 1706).

¹⁶¹¹ BŞS (1133-1134), 21-a-3, (6 Ş 1133/2 Haziran 1721).

¹⁶¹² VGMA, HD, 1063-85-7-8, (Ş 1169/Mayıs 1756).

¹⁶¹³ VGMA, HD, 1079-1-20-1-19, (Ca 1155/Temmuz-Ağustos 1742).

¹⁶¹⁴ VGMA, HD, 1079-1-20-5-17, (S 1164/Aralık-Ocak 1750-1751).

¹⁶¹⁵ VGMA, HD, 1063-85-6-7, (S 1169/Kasım-Aralık 1755).

¹⁶¹⁶ VGMA, HD, 1137-109-2-16, (Ş 1137/Nisan-Mayıs 1725).

¹⁶¹⁷ BŞS (1116-1119), 36-b-2, (10 Ra 1118/22 Haziran 1706).

Karaçayır Mahallesi Camii Nukud Vakfı: Karaçayır Camii için oluşturulmuş ve görevli ücretleri bu vakıftan ödenmiştir.¹⁶¹⁸

Karaköy Karyesi Musa Paşa Camii Vakfı: Bolu Kazası Karaköy Karyesi'ndedir. Caminin hatip ve müezzini ile evkafın mütevellî ücretleri vakıf tarafından karşılanmaktadır.¹⁶¹⁹ Daha sonraki süreçte Göl Köyü'nden Süleyman Çelebi oğlu Süleyman tarafından camiye hatip olanlara Gülen Köyü'ndeki gölde bulunan kamaşlar vakfedilmiştir.¹⁶²⁰

Kâtip Hasan Efendi ve Kızları Fatma ve Kerime Hatun Nukud Vakfı: Karaçayır Mahallesi'nde sakin Kâtip Hasan Efendi bin Mehmed tarafından 1701 yılında Eski-Yeni Camii içerisine defnedilmiş küçük kızı Ayşe Hatun'un terekesinden ayırdığı 65 kıta esedi kuruş üzerine kurulmuş bir vakıftır. Kâtip Hasan Efendi, vakfin mütevellisi Molla Hüseyin bin Ahmed'e meblağı teslim etmiş ve şart olarak meblağın senede 10'u 11,5 hesabı üzere işletmeye verilmesini; elde edilen gelirden her ay 1 zolatanın senede 8 vazife ile hâfıza ve haftada 2 gün Kur'ân tecvid üzere talibine teslim edilmesini, akabinde 3 İhlâs tilâvet edip sevabının kızının ruhuna gönderilmesini; mütevellinin ise ücret olarak gelirden ayda 1 semen, senede 1 kuruş almasını; Bolu'da kadı huzurunda senede bir kez muhasebesini görmesini; gelirden yarım kuruşun kadıya muhasebe harcı ve 1 rub'un muhasebe defterini düzenleyen mahkeme kâtibine kalemiye harcı olarak verilmesini; ellerine verilen temessükleri şer'iyeye siciline kaydettirip mahkemeden mürâsele almasını; evlâd-ı evlâd-ı evlâdından erkek veya kadından bir kişinin hasbi nâzır olmasını, eğer evlâdı bulunmaz ise Bolu Mahkemesinde her kim kâtip olur ise vakfa hasbi nâzır olmasını vakfiyesinde belirtmiştir.¹⁶²¹ Vakıf, alınan paranın yarısının 6 ay tamamında verilmesi ve bir kefilin olması şartı ile borç para vermektedir.¹⁶²² 1702 yılında vakfin yıllık merâbihi (geliri) 10 kuruş 5 paradır. Bu miktar üzerinden vakıf şartı gereği 8 kuruş muallim Hasan Efendi'ye teslim edilmiş; 2 rub' muhasebe harcı, 1 rub' kalemiye olarak taksim edilmiştir. Ayrıca Kâtip Hasan Efendi merhum validesi için Eski-Yeni Camii mihrabının iki

¹⁶¹⁸ VGMA, *HD*, 1063-85-2-35, (C 1171/Şubat-Mart 1758).

¹⁶¹⁹ VGMA, *HD*, 537-60-1-10, (Ca 1204/Ocak-Şubat 1790).

¹⁶²⁰ Uçar, *Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları*-BAMER, 67.

¹⁶²¹ BŞS (1111-1114), 52-a-1, (1 B 1113/2 Aralık 1701).

¹⁶²² BŞS (1111-1114), 53-a-2, (1 B 1113/2 Aralık 1701).

tarafında yakmak üzere şem‘-i asel (bal mumu) için 14 kuruş vakf etmiştir.¹⁶²³ Vakıf, Semerkand Mahallesi’ndedir. 1793 yılına gelindiğinde vakfin nukud miktarı 100 kuruşa ulaşmıştır. Vakfin nukud geliri ile Eski-Yeni Camii’nde sabah namazından sonra okunan cüz-i şerif cüzhanının ve Şemsi Ahmed Paşa Camii kandilcisinin, kenef ferrâşının ve kilârcısının ücretleri ödenmektedir.¹⁶²⁴

Kulaksızoğlu Yakub ve Mahmud Fakı Vakfı: Bolu Kazası Sazak Nahiyesi Karca Karyesi’ndedir. Kulaksızoğlu Yakub ve Mahmud Fakı Mezraaları, Karca Karyesi Şahin Bey Mescidi’nde imam olanlara vakfedilmiştir.¹⁶²⁵

Mehmed Paşa Camii Nukud Vakfı: Bolu Kazası Gölyüzü Mahallesi’nde bulunan Mehmed Bey Camii için oluşturulmuş vakıftır. Bu vakfa ait Debbâğlar Hamamı mahsulünden Yıldırım Bayezid Han Camii’nde iki cüz tilâvet eden cüzhan ile Mehmed Bey Camii cüzhanı, devirhanı, câbîsi ve imam-ı sânileri ücretlerini almaktadırlar. Evkaf için cüz-i şerif talisi, müezzin, kâtip, câbî, hatip atamaları ile ilgili kayıtlar mevcuttur.¹⁶²⁶

Şemsi Kızıl Ahmed Bey Camii Vakfı: Bolu Kazası Ilıca mahallinde bulunan Şemsi Kızıl Ahmed Bey Camii için oluşturulmuş vakıftır. Cami görevlileri olan hatip, kayyım ve müezzinlerin ücretlerini evkaf mahsulünden aldıkları görülmektedir.¹⁶²⁷

Şerbetdâr Abdullah Bey İmaret-i Amireleri Vakfı: Bolu Kazası Karacağağaç Karyesi’ndedir.¹⁶²⁸ Hayır sahibi olan Şerbetdâr Abdullah Bey¹⁶²⁹ tarafından inşa ettirilen cami vakfidir. Şerbetdar Abdullah Bey imaretinin şeyh-i imâmeti senelik 12 keyl hinta ile görev yapmaktadır.¹⁶³⁰ Şerbetdâr Abdullah Bey, Bolu’nun Karağağaç Köyü’nde II. Murad Devri veya öncesi dönemde tesis edildiği düşünülen zâviyesi için II. Murad tarafından kendisine mülk olarak verilen Hacıbeğler Köyü’nü vakfetmiştir. Kendisinden sonra mütevellî olan oğlu

¹⁶²³ BŞS (1114-1116), 61-b-2, (1 B 1114/21 Kasım 1702); BŞS (1114-1116), 33-a-2, (17 M 1116/22 Mayıs 1704).

¹⁶²⁴ VGMA, HD, 537-60-3-1, (Za 1207/Haziran-Temmuz 1793).

¹⁶²⁵ VGMA, HD, 1132-101-6-41, (S 1104/Ekim-Kasım 1692).

¹⁶²⁶ VGMA, HD, 1132-101-6-33, (M 1125/Ocak-Şubat 1713).

¹⁶²⁷ VGMA, HD, 1079-1-20-3-5, (N 1158/Eylül-Ekim 1745).

¹⁶²⁸ VGMA, HD, 1079-1-20-3-19, (N 1159/Eylül-Ekim 1746).

¹⁶²⁹ Şerbetdar Abdullah Beğ ismi bazı kayıtlarda Şarabdar olarak yazılmasına rağmen çoğunlukla Şerbetdar olarak yazılmıştır. Miladi 1568 tarihli tahrirî TD 547 numaralı Bolu evkaf defterinde ise Şarabdar Abdullah Beğ ismi kullanılmıştır. Taş, 16. *Yüzyılda Bolu Sancağı*, 205.

¹⁶³⁰ VGMA, HD, 1077-22-1-30, (Ca 1191/Haziran-Temmuz 1777).

Mehmed Bey tarafından zâviye için 1 bezzâzistan, 1 kervansaray, 1 kapan, 12 oda, 68 dükkân ve şehir yanındaki değirmenler vakfedilmiş ve Gerede Kazası'nın Kuru-il Köyü mahsulâtının da adı geçen zâviyeye sarfını şart koşmuştur.¹⁶³¹

Şeyh Kemal Camii ve Tekyesi Vakfı: Bolu Kazası Şeyh Kemal Ümmî Karyesi'ndedir. Hayır sahibi Merhum Şeyh Kemal tarafından inşa ettirilen cami için kurulmuş vakıftır.¹⁶³² Bolu Vilâyet Salnamesi'nde Şeyh Ümmî Kemâl kabirinin Tekke-i Ümmî Kemal Karyesi'nde bulunduğu belirtilmiş olsa da¹⁶³³ 1707 yılına ait şer'iyye sicili kaydına göre Şeyh Kemal Ümmî'nin Bolu Kazası'na tabi Bozamrud Karyesi'nde defnedilmiş olduğu belirtilmektedir.¹⁶³⁴ Ayrıca Dörtdivan Kazası sakinlerinden olan Hazreti Ümmî Kemal evlâtlarının Sultan Süleyman Han zamanından beri hatt-ı hümayun ile tekâlif-i şakkadan muaf oldukları ve bu konuda incitilmemeleri konusunda ferman bulunmaktadır.¹⁶³⁵

Tahirler Karyesi Mescidi Nukud Vakfı: Bolu Kazası Tahirler Karyesi mescidi için oluşturulmuş nukud vakfıdır.¹⁶³⁶

Yahya Fakı ve Güzelce Mehmed Vakfı: Bolu Kazası Gökçesu Nahiyesi Afşar Karyesi'nde bulunan Yahya Fakı ve Güzelce Mehmed, 10 müdlük yerlerini karyede bulunan Ali Paşa Mescidi'nde imam olanlara vakfetmişlerdir.¹⁶³⁷

Yahya ve Karakoyun ve İnce Mezraaları Vakfı: Bolu Kazası Gökçesu Nahiyesi'nde bulunan Ali Paşa Camii için oluşturulmuş mezraa vakfıdır.¹⁶³⁸ Merhum Ali Paşa Camii, Gökçesu Nahiyesi'nden geçen büyük nehir kenarında yapılmıştır.¹⁶³⁹

Yıldırım Bayezid Han Vakfı: Yıldırım Bayezid Han tarafından Cami-i Atik için oluşturulmuş vakıftır.¹⁶⁴⁰ Vakfın gelir kaynakları arasında hamam ve Yıldırım

¹⁶³¹ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 599.

¹⁶³² VGMA, *HD*, 1133-71-4-14, (Za 1131/Eylül-Ekim 1719).

¹⁶³³ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 315.

¹⁶³⁴ "Dörtdivan Nahiyesinden Mehmed ve Saliha ve Baki ve Hüseyin nam kimesneler ve sairleri Dörtdivan Kazası sakinlerinden olup, Bolu Kazasına tabi Bozamrudlu nam karyede medfun Şeyh Kemal Ümmî Hazretlerinin evlâtları...", *BŞS (1116-1119)*, 78-b-2, (25 Z 1118/30 Mart 1707).

¹⁶³⁵ *BŞS (1116-1119)*, 78-b-1, (26 Z 1118/31 Mart 1707).

¹⁶³⁶ VGMA, *HD*, 1137-109-2-1, (N 1136/Mayıs-Haziran 1724).

¹⁶³⁷ VGMA, *HD*, 1076-62-2-18, (M 1178/Temmuz 1764).

¹⁶³⁸ VGMA, *HD*, 1063-85-1-17, (Ca 1168/Şubat-Mart 1755).

¹⁶³⁹ *BŞS (1114-1116)*, 26-a-1, (1 Z 1116/27 Mart 1705).

¹⁶⁴⁰ VGMA, *HD*, 1132-101-4-76, (L 1117/Ocak-Şubat 1706).

Bayezid tarafından oluşturulan nukud bulunmaktadır. Ayrıca cami yakınında yer alan muallimhâne, çeşme ve imâmet içinde vakıftan pay ayrılmıştır.¹⁶⁴¹ Hurufat kayıtlarında vakfa câbî, kâtip ve mütevellî atamaları mevcuttur. Camide görev yapan müezzinler vakfa ait dükkânların kiralarından ücretlerini almaktadır. Yıldırım Bayezid camide görev yapan vâizler için de nukud oluşturmuştur. Ashab-ı hayrâtın cami için oluşturduğu nukud vakfından ise ikinci imam ücreti ödenmektedir.¹⁶⁴²

Zırhçı Mescidi Nukud Vakfı: Bolu Gölyüzü Mahallesi'nde bulunan Zırhçı Mescidi için oluşturulmuş nukud vakfidir. Mescid imamı aynı zamanda nukud vakfının mütevellisi olmak şartıyla göreve getirilmişlerdir.¹⁶⁴³

3.5.4. Şahıs Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde eğitim, sağlık, bayındırlık, diyanet, sosyal yardım gibi hizmetler şahısların kurduğu vakıflar tarafından yürütülmekteydi. Kamu yararına yönelik hizmetleri gerçekleştirmek üzere kurulan şahıs vakıfları mütevelliler tarafından yönetilmekte ve kadılar tarafından denetlenmekteydi.¹⁶⁴⁴ 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda bulunan vakıfların %12'si şahıs vakıflarından oluşmaktaydı.

Hulusi Ahmed Efendi Mülk-i Menzil Vakfı: Bolu hurufat kayıtlarına göre Cami-i Cedîd Mahallesi sakinlerinden Hulusi Ahmed Efendi adlı şahıs aynı mahallede yer alan ve içinde evlerin olduğu mülkünü vakfetmiştir. Vakfiyesinde ölümünden sonra eşi Rukiyye Hatun'un ondan sonra ise her sene bir hatm-i şerif, pazartesi ve cuma geceleri sure-i mülk tilâvet etmeleri ve sevabını vâkıfın ve ahirete göçmüş mü'minlerin ruhuna havale etmeleri şartıyla kıraat ilmine vakıf olan kişilerin mutasarrıf olmasını istemiştir.¹⁶⁴⁵

¹⁶⁴¹ VGMA, HD, 1079-2-84-7-15, (S 1153/Nisan-Mayıs 1740).

¹⁶⁴² VGMA, HD, 1076-62-2-8, (1 Ra 1177/9 Eylül 1763).

¹⁶⁴³ VGMA, HD, 1132-101-3-3, (S 1112/Temmuz-Ağustos 1700).

¹⁶⁴⁴ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10/1 (Aralık 2008), 159, 170.

¹⁶⁴⁵ VGMA, HD, 1063-85-7-10, (Ş 1169/Mayıs 1756).

Emir Sultan Çelebi Vakfı: Bolu Kazası Sazak Nahiyesi'ndedir. Emir Sultan Çelebi'nin validesinin ruhuna vakfettiği mezraa için oluşturulmuştur.¹⁶⁴⁶

Emre Vakfı: Bolu Karakuş Divanı'ndadır.¹⁶⁴⁷

Güzelce Mehmed Vakfı: Vakfa ait Bolu Kazası Gökçesu Nahiyesi Koz-ı Kebir Karye sınırında Güzelce Mehmed Mezraası bulunmaktadır. Mezraa mutasarrıfları Bolu Mahkemesinde Feth-i şerif tilâvet etmek şartıyla atanmışlardır.¹⁶⁴⁸

Hacı Halil bin Hacı Ahmed Vakfı: Bolu Debbâğlar Mahallesi Çarşısı'nda bulunan 5 adet dükkân için Hacı Halil bin Hacı Ahmed tarafından oluşturulmuş vakıftır. Vakfın mütevellileri senelik 3 kuruş ücret almaktadır.¹⁶⁴⁹

Hacı İbrahim Efendi Vakfı: Bolu Kazası Çepni Karyesi'nde Çepni Çiftliği adı verilen bir çiftlik yeri Hacı İbrahim Efendi vakfetmiştir.¹⁶⁵⁰

Hasan Şeyh Pîrî Vakfı: Bolu Sazak Nahiyesi Yıva Karyesi'nde bulunan Hasan Şeyh Pîrî adlı mezraa için oluşturulmuş ve mutasarrıfları her gün bir cüz tilâvet etmek şartıyla göreve getirilmişlerdir.¹⁶⁵¹

Ömer Efendi Vakfı: Bolu'da Semerkand Mahallesi'ndedir. Mahalle camiinde cuma günleri görev yapan devirhan ücreti vakıf tarafından karşılanmaktadır.¹⁶⁵²

Şahin Lala Bey Evkafı: Bolu'da Alpağut Karyesi'nde kendi adına 1330 yılında büyük bir zâviye yaptıran Şahin Bey, Bolu'ya bağlı Alpağut Karyesi'nin hâsılâtının tamamını bu tesise ayırmıştır. Alpağut Köyü halkının avârizdan muaf olduğuna dair “*Selâtin-i mâziyeden ahkâm-ı şerîfleri*” olduğu kayıtlıdır.¹⁶⁵³ Şahin Bey, vakfın tevliyetini kendisi hayatta oldukça kendi şahsında, vefatından sonra ise küçük oğlu Mehmed Çelebi'ye, onun vefatı hâlinde çocuklarına ve onların soyundan gelenlerin tamamına bırakmıştır. Hâsılattan elde edilen gelirin zâviye çalışanlarına, köyde bulunan ve gelip geçen fukaraya harcanmasını istemiştir.¹⁶⁵⁴

¹⁶⁴⁶ VGMA, HD, 1063-85-5-14, (1 Ca 1174/9 Aralık 1760).

¹⁶⁴⁷ VGMA, HD, 1132-101-4-59, (Ca 1117/Ağustos-Eylül 1705).

¹⁶⁴⁸ VGMA, HD, 1079-2-84-7-17, (Ra 1153/Mayıs-Haziran 1740).

¹⁶⁴⁹ VGMA, HD, 1063-85-5-22, (1 L 1174/6 Mayıs 1761).

¹⁶⁵⁰ VGMA, HD, 1076-62-2-24, (Ş 1178/Ocak-Şubat 1765).

¹⁶⁵¹ VGMA, HD, 1079-1-20-2-15, (M 1157/Şubat-Mart 1744).

¹⁶⁵² VGMA, HD, 1076-62-2-38, (B 1179/Aralık-Ocak 1765-1766).

¹⁶⁵³ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 598.

¹⁶⁵⁴ Uçar, *Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları*-BAMER, 51.

Şahin Lala Bey Evkafı ile Mihaliç Bey Evkafı hurufat kayıtlarında genellikle birlikte kullanılmaktadır. Şahin Lala Bey Evkafı için Bazarköyü Kasabası, Gemiç Karyesi işaret edilmektedir.¹⁶⁵⁵ Evkafa ait mezraalara mutasarrıflar evlâdiyet üzere görevlendirilmektedir. 1701 yılında Alpağut Karyesi'nde bulunan evkafa evlâdiyet ve meşrutiyet üzere el-Hac Hamza Bey bin Mehmed Çavuş mutasarrıftır.¹⁶⁵⁶ Alpağut ve Demirciler Karyesi'nde bulunan Hüseyin Fakı Mezraası Şahin Lala Bey'in ruhu için vakfedilmiştir.¹⁶⁵⁷ Şahin Lala Evkafı ait Alpağut Karyesi'nde bulunan mezraanın geliri 14 bin 432 akçedir.¹⁶⁵⁸ 1709 senesinde Alpağut Karyesi üzerinde bulunan Şahin Lala Evkafı Tekyesi Tekyenişini es-Seyyid İbrahim bin Abdulkерim, vakfin mütevellisi Mehmed Bey ibn-i Ramazan Bey'den tekyede it'âm (yemek yedirme) için senelik 90 keyl buğday ve 30 keyl arpa aldığını, Şeyh Karyesi yakınında olan Mihaliç Bey Vakfı Tekyesi'nin Tekyenişini İbrahim ise 1709 senesi için 60 keyl buğday ve 15 keyl arpayı aldığını beyan etmiştir.¹⁶⁵⁹

Mihaliç Bey Evkafı: Kuşcular Karyesi'nde bulunmaktadır. 1704 yılında evlâdiyet ve meşrutiyet üzere evkafın mütevellisi el-Hac Mehmed Bey bin Muhammed Çavuş'dur.¹⁶⁶⁰ Mihaliç Bey Vakfının Tekyesi, Şeyh Karyesi yakınında yer almakta ve yıllık olarak fukara olanlara yemek vermek için Şahin Lala Evkafından buğday temin etmektedir.¹⁶⁶¹

Şemsi Ahmed Paşa Vakfı: Bolu Kazası merkezinde bulunmaktadır.¹⁶⁶² Evkaf mahsulünden elde edilen gelir ile Şemsi Ahmed Paşa Camii görevlileri olan cüzhan, noktacı, bevvâb, sofî, müezzin, ferrâş, iç ferrâşi vb. ücretleri; evkaf görevlileri olan kâtip ve mütevellî ücretleri; imaret-i âmireleri görevlileri olan câbî, kandilci, yağdan, kilârcı, vekil-i harc, işçi, kapıcı, kenef ve iç ferrâşlarının ücretleri ödenmektedir. Ayrıca evkafa ait Çıkınlar Mahallesi civarında 1 bab dükkân icâresi de Şemsi Ahmed Paşa mektebi için ayrılmıştır.¹⁶⁶³ Evkaf ve

¹⁶⁵⁵ VGMA, *HD*, 1132-101-6-28, (Ş 1119/Ekim-Kasım 1707).

¹⁶⁵⁶ BŞS (1111-1114), 40-a-2, (5 Ra 1113/10 Ağustos 1701).

¹⁶⁵⁷ VGMA, *HD*, 1140-98-1-13, (Ş 1108/Şubat-Mart 1697).

¹⁶⁵⁸ BŞS (1111-1114), 97-a-2, (12 Ra 1112/27 Ağustos 1700)

¹⁶⁵⁹ BŞS (1119-1122), 19-a-2, (15 Za 1120/26 Ocak 1709).

¹⁶⁶⁰ BŞS (1114-1116), 34-a-1, (29 Z 1115/4 Mayıs 1704).

¹⁶⁶¹ BŞS (1119-1122), 38-a-1, (10 L 1121/13 Aralık 1709).

¹⁶⁶² VGMA, *HD*, 1133-71-2-28, (Z 1128/Kasım-Aralık 1716).

¹⁶⁶³ VGMA, *HD*, 538-97-2-5, (Ş 1211/Ocak-Şubat 1797).

imaret-i amireleri görevlileri genellikle evkaf mütevellileri tarafından arz edilmektedir.¹⁶⁶⁴

Şemsi Paşazâde Mehmed Bey bin Ahmed Paşa Vakfı: Şemsi Paşazâde Mehmed Bey tarafından ölen ve Edirne’de mezarı bulunan oğlu Ahmed Bey’in üçte bir malından 60 kuruş vakfedilerek kurulmuştur. Vakfa ait gelirden şeyhülkurrâya Şemsi Paşa Camii’nde talibine Kur’ân ta’lîmi yaptırması şartıyla 1 zolata ücret ödenmesi istenmiştir. Vakfın nezareti evlâd-ı evlâd-ı evlâdına meşrûta kılınmıştır. Vakfın nâzırına şeyhülkurrâ ve mütevelliyi atama yetkisi verilmiştir.¹⁶⁶⁵

3.5.5. Diğer Vakıflar (Medrese, Mektep, Muallimhâne, Zâviye, Tekke, Köprü, Çeşme vb.)

Bolu Kazası bünyesinde bulunan vakıfların %12,8’i de medrese, mektep, muallimhâne, zâviye, tekke, köprü ve çeşme gibi kamu yararına hizmet veren müesseselerin devamını sağlamak, çalışanlarının maaşlarını ödemek ve bakım-onarım işlerini finanse etmek üzere kurulan vakıflardan oluşmaktadır.

Güzelce Dede Vakfı: Bolu Kazası Yozgat Karyesi’nde Güzelce Dede Zâviyesi vakfidir. Zâviyedar ataması mevcuttur.¹⁶⁶⁶

Hacı Abdullah Bey Dârülkurrâ Vakfı: Semerkand Mahallesi’nde bulunan Hacı Abdullah Dârülkurrâ’sı için oluşturulmuş vakıftır. Vakıf, Hocabeğ Mahallesi’nde bulunmaktadır. Semerkand Mahallesi’nde bulunan medresenin müderrisleri muayyen vazife ile ücretlerini vakıftan almaktadırlar.¹⁶⁶⁷ 1793 yılına ait belgede vakfa şeyhülkurrâ ve sair cihetlere ait görev tevcihlerinin yapıldığı görülmektedir.¹⁶⁶⁸ Hocabeğ Mahallesi sakinlerinden Sahibü’l-Hayrât el-Hac Abdullah Bey ibn-i Mehmed Çavuş; uzunluğu 20 zirâ,¹⁶⁶⁹ genişliği 15 zirâ olan mülk hanını, uzunluğu 18 zirâ, genişliği 15 zirâ olan mahkeme diye tabir edilen

¹⁶⁶⁴ VGMA, *HD*, 1077-22-1-2, (R 1189/Haziran 1775).

¹⁶⁶⁵ *BŞS (1116-1119)*, 59-b-1, (11 Ra 1119/12 Haziran 1707).

¹⁶⁶⁶ VGMA, *HD*, 1132-101-1-52, (L 1111/Mart-Nisan 1700).

¹⁶⁶⁷ VGMA, *HD*, 1077-22-1-11, (Z 1189/Ocak-Şubat 1776); BOA, *C.MF*, No. 135, Gömlek No. 6749, (21 Ş 1137/5 Mayıs 1725).

¹⁶⁶⁸ BOA, *C.MF*, No. 27, Gömlek No. 1338, (7 Ca 1208/11 Aralık 1793).

¹⁶⁶⁹ Zirâ, dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsüdür. Ayverdi, “Zirâ”, 3/3509.

menziline, Saraçhâne Çarşısı'nda uzunluğu 10 zirâ, genişliği 6 zirâ olan kahvehânesini, Saraçhâne Çarşısı'nda haffâfhâne yakınında bulunan genişliği 4 zirâ, uzunluğu 6 zirâ olan habbâz dükkânını, Boyacılar Çarşısı'nda bulunan genişliği 4 zirâ, uzunluğu 6 zirâ olan dükkânını vakfetmiştir. Akaratın kira gelirinden vakfın mütevellisine, kâtibine, Semerkand Mahallesi'nde bina ve vakfelediği medresenin müderrisine, medresenin her hücre sine, hücre nişinine, Eski-Yeni Camii mütevellilerine, Eski-Yeni Camii'de bulunan talebe-i ulûma Kur'ân ta'limine, ferrâşa ve Karacağağaç Karyesi'nde bulunan mektebin muallim-i sibyanına ücretlerinin ödenmesini şart koşmuştur. Vakfın tevliyeti ise evlâd-ı evlâdına bırakılmıştır.¹⁶⁷⁰

Hacı Ahmed Paşa Mektep Hocaları Vakfı: Bolu Karaçayır Mahallesi'nde bulunan muallimhâne hocaları için Hacı Ahmed Paşa tarafından oluşturulmuş vakıftır.¹⁶⁷¹

Hacı Ömer Çeşme Vakfı: Hacı Ömer Debbâğlar Mahallesi'nde bulunan Çukube? Çeşmesi için Bolu Çarşısı'nda bulunan 2 bab dükkânını vakf etmiştir.¹⁶⁷²

Haydar Bey Vakfı: Bolu Çatak Karyesi'ndedir. Çatak Karyesi Nehri'nin üzerinde Haydar Bey tarafından yaptırılan köprü için oluşturulmuş vakıftır.¹⁶⁷³

İnce Şeyh oğlu Mahmud Şeyh Vakfı: Bolu Kazası Gökçesu Kazası'nda bulunan vakıf aynı adla anılan zâviye için oluşturulmuştur.¹⁶⁷⁴

Kara Satızâde Hacı Mahmud Efendi Vakfı: Bolu merkezinde Yıldırım Bayezid Han Medresesi'nde yer alan kütüphâne için oluşturulmuş vakıftır.¹⁶⁷⁵

Keçecizâde El-Hac Ahmed Medresesi Vakfı: Bolu Akpınar Mahallesi'nde bulunan Keçecizâde Medresesi için oluşturulmuştur.¹⁶⁷⁶

Kutlu Dede Vakfı: Bolu Kazası Gökçesu Nahiyesi Afşar Karyesi'ndedir. Kutlu Dede Zâviyesi Vakfıdır.¹⁶⁷⁷

¹⁶⁷⁰ BOA, EV.VKF, No. 12, Gömlek No. 28, (27 C 1157/7 Ağustos 1744).

¹⁶⁷¹ VGMA, HD, 1074-42-2-11, (C 1202/Mart-Nisan 1788).

¹⁶⁷² VGMA, HD, 1080-32-1-16, (C 1187/Ağustos-Eylül 1773).

¹⁶⁷³ VGMA, HD, 1132-101-1-11, (Za 1102/Temmuz-Ağustos 1691).

¹⁶⁷⁴ VGMA, HD, 538-97-4-4, (L 1216/Şubat-Mart 1802).

¹⁶⁷⁵ VGMA, HD, 1082-24-1-8, (Ca 1183/Eylül-Ekim 1769).

¹⁶⁷⁶ VGMA, HD, 1063-85-4-29, (1 Ra 1173/23 Ekim 1759).

¹⁶⁷⁷ VGMA, HD, 1132-101-1-13, (Ra 1103/Kasım-Aralık 1691).

Mahmud Bey Oğlu Hacı Abdullah Medrese ve Dârülkurrâ ve Muallimhâne Nukud Vakfı: Bolu merkezinde bulunmaktadır. Vakıf ile ilgili kâtip atama kayıtları mevcuttur.¹⁶⁷⁸

Şeyh Mansur Vakfı: Bolu Kazası Yozgat Karyesi'nde bulunan Şeyh Mansur Zâviyesi vakfidır.¹⁶⁷⁹ Vakfin zâviyedarlığı Yozgat Karyesi'nden Şeyh Mansur evlâtlarından Usta Bayram bin İbrahim, Osman Çelebi bin Ömer, İbrahim bin Yusuf ve Mehmed bin Hüseyin'e ait olup sicil kayıtlarından anlaşıldığı üzere vakfin kuruluşu 1700 yılından 200 sene öncesine dayanmaktadır.¹⁶⁸⁰

Mansurzâde Efendi Evkafı: Bolu Karaçayır Mahallesi'ndedir. Es-Seyyid Mehmed Efendi ibn-i Mansurzâde Efendi, 16 dönüm tarladan hâsıl olan mahsulâtından 3 keyl buğdayı Karaçayır Mahallesi'nde ki evinin yakınında bulunan ve müteveli Molla Halil duvarına bitişik olan çeşme ile Karaçayır Mahallesi Köprüsü başında kendi malından inşa ettirdiği çeşmenin ve su yollarının bakım ve onarımına sarf eylemiştir. Ayrıca senede 3 vukiye mumun Debbâğlar Mahallesi'nde bulunan tarlasının yakınında yer alan mescid-i şerifine verilmesini vakfetmiştir.¹⁶⁸¹ Evkaf mütevellisi olmak için Merhum Mansurzâde Efendi'nin Karaçayır Mahallesi'nde yaptırdığı 2 adet çeşmenin bakım ve onarımını yapmak şartı konulmuştur.¹⁶⁸²

Şeyh Kemal Ümmî Tekkesi Vakfı: Bolu Kazası Sazak Nahiyesi Dereviran Karyesi'nde bulunan tekke vakfidır. Zâviyedarlar Bolu Kazası'nda bulunan değirmen ve araziden elde edilen gelir ile imaret fırınında ekmek pirişirerek gelip geçen yolculara yedirmek şartıyla mutasarrıf olmaktadır.¹⁶⁸³

Tevarihçi? Oğlu Hoca Yusuf Vakfı: Bolu Kazası'nda Ahî Musa Zâviyesi için Tevarihçi? Oğlu Hoca Yusuf tarafından vakfedilen mezraa için oluşturulmuş vakıftır. Daha sonra zâviye harap olduğundan yerine mescid bina olunmuştur.¹⁶⁸⁴

¹⁶⁷⁸ VGMA, HD, 1079-1-20-2-31, (Z 1157/Ocak-Şubat 1745).

¹⁶⁷⁹ VGMA, HD, 1132-101-3-1, (S 1112/Temmuz-Ağustos 1700).

¹⁶⁸⁰ BŞS (1111-1114), 26-a-2, (12 Ra 1112/27 Ağustos 1700).

¹⁶⁸¹ BŞS (1116-1119), 32-b-1, (12 S 1118/26 Mayıs 1706).

¹⁶⁸² VGMA, HD, 1076-62-1-18, (1 B 1176/16 Ocak 1763).

¹⁶⁸³ VGMA, HD, 542-36-2-10, (Za 1244/Mayıs-Haziran 1829).

¹⁶⁸⁴ VGMA, HD, 1133-71-1-3, (Ş 1119/Ekim-Kasım 1707).

1925 tarihli Bolu Vilâyeti Salnâmesi'ne göre Bolu Kazası merkezinde Yıldırım Bayezid, Sadr-ı Esbak Tavîl Mehmed Paşa, Şemsi Ahmed, Hacı Ahmed, Gâlib, Abbas, İsfendiyârzâde Musa, Demirtaş Paşalar ve Sipâhîler Ağası Hacı Mustafa Ağa merhûmlarının evkafı bulunmaktadır.¹⁶⁸⁵

3.6. Bolu Kazası'nın Merkezinde Bulunan Vakıf Müesseseleri

Bolu Kazası'nın merkezinde yer alan vakıf müesseselerinin incelendiği çalışmanın bu bölümünde camiler, mescidler, medrese/dârükurrâlar, muallimhâne/mektepler, türbeler, tekkeler, zâviyeler, hamamlar ve çeşmeler hakkında detaylı bir analiz yapılmıştır.

3.6.1. Camiler

Osmanlı Dönemi'nde Bolu bölgesinde, ağaç evlerin genelini yapımında kullanılan çantı veya çandı tekniği dinî mimaride de kullanılmıştır. Bu teknik ile camiler yapılmıştır. Bolu bölgesinde ki çandı camilerin çoğu Orhan Gazi adına yapılmıştır. Aftundere, Akçaova, Araman, Beçiyürükler, Belen, Büyükkaynarca, Büyük Tersiyeye, Emir Ali, Geriş, Gümüşova, Hasanlar, Hocaköyü, Kaymaklı, Kaymaz Divanı, Kuyumculu, Melen ve Yığılca'da Orhan Gazi adına çandı camiler bulunmaktadır. Fakat Türk yapı sanatının belirli üsluplarını yansıtan birçok çandı cami günümüze kadar gelememiştir. Ayrıca Bolu yöresinde birkaç köy için boş bir arazide cuma namazı için tek bir caminin yapılmış olması dikkati çekmektedir.¹⁶⁸⁶ Bolu çevresinde 14 ve 19. yüzyıllar arasında ahşap malzemeden yapılan tek mekânlı ve ahşap tavanlı cami örneklerinin inşa edilmesine devam edilmiştir. Ancak bu yapılarda, örtü sistemi olarak kirişlemesi alttan kaplamalı tavan kullanımı yaygındır.¹⁶⁸⁷ Yıldırım Bayezid Devri'nde yapılan çifte minareli Yıldırım Bayezid Camii, Eski-Yeni Camii (Kadı Camii), Şemsi Paşa'nın İmâret

¹⁶⁸⁵ Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925), 271.

¹⁶⁸⁶ Eyice, "Tarihte Bolu", 12-14.

¹⁶⁸⁷ Lütfiye Göktaş Kaya, "Ahşap Tavanlı Cami Geleneği İçinde Bolu ve Çevresi", *İstanbul Üniversitesi Araştırma Dergisi* 1/1 (1995), 245.

Mahallesi'nde ki İmâret Camii, Karaköy Camii ve Ilıca Camii Osmanlı Devri'nde Bolu'da yapılan başlıca dinî yapılar arasında bulunmaktadır.¹⁶⁸⁸

18. yüzyılın ilk yarısına ait Bolu Kazası merkezinde bulunan camilerin tespiti Bolu'ya ait hurufat, sicil ve diğer arşiv malzemelerinden yararlanılarak yapılmıştır.

Ağdacı (Zırhçızâde) Camii: Günümüzde Gölyüzü Mahallesi İsmetpaşa Caddesi üzerinde bulunan cami, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 09.01.1990 tarih ve 1006 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.¹⁶⁸⁹ Bolu hurufat kayıtlarına göre Ağdacı Camii, Gölyüzü Mahallesi'nde¹⁶⁹⁰ Demirciler Çarşısı'nda yer alan ve Zırhçı unvanlı hayır sahibi tarafından yaptırılan mescidin 1732 yılında El-Hac İbrahim tarafından minber vazedilerek cami hâline getirilmesi ile oluşmuştur.¹⁶⁹¹ Cami ile ilgili hurufat kayıtlarında hatip ve müteveli atamaları mevcuttur.

Aslahâddin Camii: Aslahâddin Mahallesi'nde bulunmaktadır. Aslahâddin Hazretleri tarafından yaptırılan¹⁶⁹² Aslahâddin Mescidi, 1732 yılında cemaatinin fazla olması nedeniyle Hacı İbrahim tarafından minber vazedilerek¹⁶⁹³ 1146/1734 yılı Zilkade ayında Nâib El-Hac Mustafa arzıyla izn-i emir buyurularak cami hâline getirilmiştir.¹⁶⁹⁴ Aslahâddin Camii'de görev yapanlar ise imam, hatip ve müezzin olarak tespit edilmiştir.

Ahmed Paşa Camii: Bolu hurufat kayıtlarında ismi geçen Ahmed Paşa Camii Bolu Kazası merkezinde belirtmekle birlikte cami ile ilgili tek bir kayıt mevcuttur.¹⁶⁹⁵

Akpınar Mahallesi/Keçecizâde Camii: Bolu hurufat kayıtlarına göre, Akpınar Mahallesi Camii'ne hatip, imam ve dersiâm atamaları ilgili üç kayıt mevcuttur. Cami bânisi olarak Keçecizâde Hacı Ahmed bin El-Hac Mustafa belirtilmiştir.¹⁶⁹⁶

¹⁶⁸⁸ Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", *Vakıflar Dergisi* 7 (1968), 154.

¹⁶⁸⁹ Hüseyin Tunçay, *Bolu'da Osmanlı Dönemi Cami ve Hamamları* (Ankara: Tunçay Yayıncılık, 2017), 67.

¹⁶⁹⁰ VGMA, *HD*, 1077-22-3-23, (Za 1196/Ekim-Kasım 1782).

¹⁶⁹¹ VGMA, *HD*, 1079-2-84-3-27, (Ca 1145/Ekim-Kasım 1732).

¹⁶⁹² VGMA, *HD*, 1077-22-1-21, (Z 1190/Ocak-Şubat 1777).

¹⁶⁹³ VGMA, *HD*, 1079-2-84-3-12, (Ş 1144/Ocak-Şubat 1732).

¹⁶⁹⁴ VGMA, *HD*, 1079-2-84-4-26, (Za 1146/Nisan-Mayıs 1734).

¹⁶⁹⁵ "Bolu'da vaki Ahmed Paşa bina eylediği cami-i şerifinde üç akçe ile müezzin İbrahim fevtinden İsmail ve Mustafa'ya iştiraken mütevellisi Ahmed arzıyla inayet buyuruldu.", VGMA, *HD*, 1143-137-1-9, (Ca 1139/Aralık-Ocak 1726-1727).

Bezcizâde Hacı Mustafa Camii: Cami, Debbâğlar Mahallesi'ndedir. 1765 yılında mevcut olan Bezcizâde Hacı Mustafa Mescidi, cami hâline getirilmiştir.¹⁶⁹⁷ Fakat cami ile birlikte mescid de hizmetine devam etmiştir.¹⁶⁹⁸ Mevcut kayıtlar camiye hatip atamaları ile ilgilidir.

Cami-i Atik: Bolu hurufat kayıtlarında bânisinin Yıldırım Bayezid Han olduğu belirtilen¹⁶⁹⁹ Cami-i Atik kayıtları; camiye yapılan cüzhan, tali, devirhan, vâiz, şeyhülkurrâ (haftada iki gün talibine Kur'ân-ı Kerim öğretmek üzere)¹⁷⁰⁰ ve mütevellî atamaları ile ilgilidir. Camide görev yapan cüzhan ve talilerin ücretleri Mehmed Paşa Vakfından, vâiz ve devirhanların ücretleri Alay Beyi Hacı Hasan Nukud Vakfından ve ayrıca vâizlerin ücreti Yıldırım Bayezid Han tarafından Cami-i Atik için oluşturulan nukud vakfından karşılanmaktadır.

Debbâğhâne Mahallesi Camii: Debbâğhâne Mahallesi Camii ile ilgili olarak hurufat kayıtlarında müezzin atamaları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Atanan müezzinlerin ücretleri olan 1 akçe Sultanzâde Vakfı tarafından karşılanmaktadır.¹⁷⁰¹

El-Hac Abdi Camii: El-Hac Abdi Camii ile ilgili Bolu hurufat kayıtlarında kayyım ataması ile ilgili tek bir kayıt mevcut olup hangi mahalle ve mahalde olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁷⁰²

Eski Camii: Bolu hurufat kayıtlarında Eski Camii bânisi olarak Yıldırım Bayezid Han geçmekle birlikte kayıtlarda bahsedilen Yıldırım Bayezid Han Camii ile aynı cami olduğu noktasında yapılan atama kayıtları incelendiğinde devamlılık olmadığı gözlemlenmiştir. Eski Cami ile ilgili olarak müezzin, imam ve imam-ı sâni atamalarına ait kayıtlar mevcuttur. Camide görev yapan imam-ı sâni'lerin ücretleri Eski Cami için hayır sahiplerinin kurduğu Eski Camii Ashab-ı Hayrât Nukud Vakfı tarafından karşılanmaktadır.¹⁷⁰³ Ayrıca Kâtib Hasan Efendi ve kızları Kerime ve Fatma Hatun'un kurduğu 100 kuruşluk nukud vakfının

¹⁶⁹⁶ VGMA, HD, 1074-42-1-3, (Ca 1199/Mart-Nisan 1785).

¹⁶⁹⁷ VGMA, HD, 1076-62-2-37, (C 1179/Kasım-Aralık 1765).

¹⁶⁹⁸ VGMA, HD, 540-63-2-19, (Ra 1231/Ocak-Şubat 1816).

¹⁶⁹⁹ VGMA, HD, 538-97-2-9, (L 1211/Mart-Nisan 1797).

¹⁷⁰⁰ VGMA, HD, 1079-2-84-1-2, (Ra 1143/Eylül-Ekim 1730).

¹⁷⁰¹ VGMA, HD, 1076-62-2-16, (Za 1177/Mayıs 1764).

¹⁷⁰² "Bolu'da El-Hac Abdi Camiinde iki akçe ile kayyım İbrahim hüsn-i rızasıyla Şeyh Mehmed'e ferâğat ba-arz Kadî Ömer." VGMA, HD, 1132-101-3-49, (Za 1114/Mart-Nisan 1703).

¹⁷⁰³ VGMA, HD, 1077-22-2-19, (Za 1192/Kasım-Aralık 1778).

nemasından camide sabah namazından sonra tilâvet olunan bir cüz-i şerife okuyan cüzhanın ücreti ödenmektedir.¹⁷⁰⁴

Eski-Yeni Camii (Kadı Camii): Timurtaş Paşazâde Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştır. 1691 yılında Bolu nâibine yazılan bir hüküm suretinde bu caminin 1079/1668-1669 yılında önemli bir deprem sebebi ile yıkıldığı anlaşılmaktadır. Bunun neticesinde Halil ve Ömer adlı mütevellileri tamire girişmişler ve tahminen 20 bin kıyye tutarındaki kurşununu satıp bir kısmını kiremitten olmak üzere tamir etmişlerdir. Bu tamir işi yapılırken mütevellilerin bazı yolsuz hareketlerde buldukları ve Timurtaş Paşa'ya ait bu vakfin mahsullerini zimmetlerine geçirdikleri anlaşılmıştır.¹⁷⁰⁵

Eski-Yeni Camii bânisi Mehmed Bey'dir. Hurufat kayıtlarında ilk kayıt 1707 yılına aittir.¹⁷⁰⁶ İmam, imam-ı evvel, müezzin, cüzhan, sermahfil, vâiz ve kayyım atamaları ile ilgili kayıtlar mevcuttur. Cami görevlilerinin Bolu merkezinde yer alan diğer cami görevlilerine nazaran daha yüksek ücret aldıkları tespit edilmiştir.¹⁷⁰⁷ Eski-Yeni Camii haremine Abdullah Bey bin Mehmed Çavuş tarafından dârülkurrâ inşa edilmiştir.¹⁷⁰⁸ Camii masrafları için Eski-Yeni Camii Vakfının var olduğu 1820 yılına ait kayıttan anlaşılmaktadır.¹⁷⁰⁹ Ayrıca Kâtip Hasan Efendi ve kızları Kerime ile Fatma Hatun'un kurduğu 100 kuruşluk nukud vakfının nemasından camide sabah namazından sonra tilâvet olunan dört adet cüz-i şerife okuyan cüzhanın ücreti ödenmektedir.¹⁷¹⁰ Ayrıca Eski-Yeni Camii Su Yolu Vakfı da mevcuttur.¹⁷¹¹

Hacı Mahmud Camii: Hacı Mahmud Camii, Karamanlı Mahallesi'nde yer almaktadır. Bânisi Attar El-Hac Mahmud'dur.¹⁷¹² 1102/1690-1691 yılına ait kayıтта bânî Hacı Mahmud "merhum" olarak nitelendirildiğinden caminin yapımının 18. yüzyıl öncesine dayandığını söylemek mümkündür.¹⁷¹³ Cami

¹⁷⁰⁴ VGMA, HD, 538-97-2-29, (Ş 1213/Mart-Nisan 1799).

¹⁷⁰⁵ Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", 154.

¹⁷⁰⁶ VGMA, HD, 1132-101-6-18, (Ş 1118/Ocak-Şubat 1707).

¹⁷⁰⁷ VGMA, HD, 1133-71-2-48, (M 1131/Kasım-Aralık 1718).

¹⁷⁰⁸ VGMA, HD, 1079-1-20-3-7, (Za 1158/Kasım-Aralık 1745).

¹⁷⁰⁹ VGMA, HD, 540-63-3-11, (B 1235/Nisan-Mayıs 1820).

¹⁷¹⁰ VGMA, HD, 537-60-3-1, (Za 1207/Haziran-Temmuz 1793).

¹⁷¹¹ BŞS (1116-1119), 4-b-2, (23 L 1116/18 Şubat 1705).

¹⁷¹² VGMA, HD, 1079-2-84-3-11, (Ş 1144/Ocak-Şubat 1732).

¹⁷¹³ VGMA, HD, 1132-101-1-1, (Ra 1102/Aralık-Ocak 1690-1691).

görevlileri olarak imam, imam-ı sâni, hatip ve müezzin atamaları mevcuttur. 1757 yılında cami cemaatinin çok olmasından dolayı imam-ı sâniye ihtiyaç duyulduğunu görmekteyiz.¹⁷¹⁴ Bu durum mahalle nüfus oranlarında bir artış gerçekleştiğini düşündürmektedir.

Hacı Murad Camii: Hacı Murad Camii ile ilgili Bolu hurufat kayıtlarında imam ataması ile ilgili tek bir kayıt mevcut olup hangi mahalle ve mahalde olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁷¹⁵

Karaçayır Mahallesi Camii: Karaçayır Mahallesi Camii, Şemsi Paşa ailesinden Mehmed bin Musa Paşa tarafından 1571 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.¹⁷¹⁶ Cami ile ilgili hurufat kayıtları 1742 yılı itibariyle başlamaktadır. Bu durum caminin 18. yüzyıl öncesi aktifliği konusunda tereddütler oluşturmaktadır.¹⁷¹⁷ Camide hizmet eden görevliler imam, hatip, kayyım, cuma ve salâ müezzinidir. Cuma ve salâ müezzinlerinin ücretleri Karaçayır Mahallesi Cami-i Evkafı tarafından karşılanmaktadır.¹⁷¹⁸ Ayrıca Çelebi Kerimesi diye adlandırılan Şerife Rukiyye Hatun tarafından Cami içerisinde Ramazan ayında tüm günler tedris olunmak üzere dersiyeye oluşturulmuştur.¹⁷¹⁹ 1821 yılına ait bir hurufat kaydında Çayır Mahallesi Camii olarak ismi geçen caminin aynı cami olduğu düşünülmektedir.¹⁷²⁰

Mehmed Bey Camii: Mehmed Bey Camii, Gölyüzü Mahallesi'nde yer almaktadır.¹⁷²¹ Cami ile ilgili ilk hurufat kaydı 1703 yılına aittir.¹⁷²² Cami bânisi Mehmed Bey olup türbesi cami içerisindedir.¹⁷²³ Cami'ye hatip, imam, devirhan, salâ müezzini, kayyım, salâhân, sermahfil, cüzhan, türbedar, kâtip, tilâvet-i kurrâ, vâiz, nâsıh, imam-ı sâni ve şeyhülkurrâ atamaları ile ilgili kayıtlar mevcuttur. Cami gelir kaynaklarını değerlendirdiğimizde Mehmed Bey Camii Evkafının

¹⁷¹⁴ VGMA, HD, 1063-85-7-24, (B 1170/Mart-Nisan 1757).

¹⁷¹⁵ VGMA, HD, 1132-101-3-82, (B 1115/Kasım-Aralık 1703).

¹⁷¹⁶ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 207.

¹⁷¹⁷ VGMA, HD, 1079-1-20-1-8, (Ca 1155/Temmuz-Ağustos 1742).

¹⁷¹⁸ VGMA, HD, 1063-85-2-35, (C 1171/Şubat-Mart 1758).

¹⁷¹⁹ VGMA, HD, 1079-1-20-1-8, (Ca 1155/Temmuz-Ağustos 1742).

¹⁷²⁰ VGMA, HD, 540-63-4-5, (Za 1236/Temmuz-Ağustos 1821).

¹⁷²¹ VGMA, HD, 1076-62-3-28, (Ş 1181/Aralık-Ocak 1767-1768); BOA, *AE.SMHD.I*, No. 47, Gömlek No. 2805, (27 S 1160/10 Mart 1747).

¹⁷²² VGMA, HD, 1132-101-3-85, (B 1115/Kasım-Aralık 1703).

¹⁷²³ VGMA, HD, 1079-2-84-5-33, (M 1149/Mayıs-Haziran 1736).

olduğunu görüyoruz.¹⁷²⁴ Caminin yakınında yer alan han icâresi ile evkafın kâtibinin ücreti,¹⁷²⁵ Handanzâde? Vakfından ise tilâvet-i kurrâ ücreti ödenmektedir.¹⁷²⁶ 1755 yılına ait kayıttan ise vasat bir beldede yer aldığı belirtilen caminin cemaatinin çoğalması üzerine cami cemaatinin infakı ve cami vakfının nemasıyla şeyhülkurrâ görevlendirilmesi yapıldığını görmekteyiz.¹⁷²⁷

Semer kand Mahallesi Camii: Semer kand Mahallesi Camii ile ilgili ilk hurufat kaydı 1703 yılına aittir.¹⁷²⁸ Cami ile ilgili kayıtlar imam, hatip, imam-ı sâni, devirhan, salâhân, müezzin ve cami vakfına¹⁷²⁹ müteveli atamalarına aittir. Ayrıca 1757 yılında imam-ı sâni ihtiyacı bildirilmiş ve Salih Halife bu göreve getirilmiştir.¹⁷³⁰ Ayrıca cuma günlerinde ücretini Ömer Efendi Vakfından almak üzere devirhan ataması da görülmektedir.¹⁷³¹ Burada dikkati çeken husus 1168/1754-1755 ve 1170/1756-1757 yıllarında Bolu Kazası merkezi nüfusunda yaşanan hareketliliklerdir. Çünkü aynı tarihlerde diğer camilerde de cemaat artmasından dolayı tevcih talepleri oluşmuştur.

Şemsi Ahmed Paşa Camii (İmaret Camii): İmaret Camii olarak da bilenen caminin bânisi Şemsi Ahmed Paşa'dır.¹⁷³² Caminin Mimar Sinan tarafından

¹⁷²⁴ VGMA, HD, 1079-2-84-6-23, (R 1151/ Temmuz-Ağustos 1738).

¹⁷²⁵ VGMA, HD, 1063-85-8-1, (Ş 1170/Nisan-Mayıs 1757).

¹⁷²⁶ VGMA, HD, 1079-1-20-1-19, (Ca 1155/ Temmuz-Ağustos 1742).

¹⁷²⁷ VGMA, HD, 1063-85-1-23, (C 1168/Mart-Nisan 1755).

¹⁷²⁸ VGMA, HD, 1132-101-3-34, (L 1114/Şubat-Mart 1703).

¹⁷²⁹ VGMA, HD, 1079-2-84-2-29, (Za 1143/Mayıs-Haziran 1731).

¹⁷³⁰ VGMA, HD, 1063-85-8-4, (Za 1170/ Temmuz-Ağustos 1757).

¹⁷³¹ VGMA, HD, 1076-62-2-38, (B 1179/Aralık-Ocak 1765-1766).

¹⁷³² Bolu'da doğdu. Anadolu beyliklerinden İsfendiyaroğulları'na mensup olup İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed Bey'in torunu ve Mirza Mehmed Paşa'nın oğludur. Annesi II. Bayezid'in oğlu Şehzade Abdullah'ın büyük kızı Şahnisâ Sultan'dır. Şemsi Ahmed ağabeyi ile birlikte Enderun'da yetişmiştir. Dergâh-ı âli müteferrikalığı (1535), rikâb ağalığı, kapıcılar kethüdâlığı, seratmacıyân, serşâhinciyan, sergurebâ-yi yesâr, sergurebâ-yi yemin gibi görevlerde bulundu. 1548 yılında sipahiler ağalığına yükseldi. 1555 yılında Şam beylerbeyliğine atandı. Ardından Rum eyaleti beylerbeyliği ve 1562 yılında Anadolu beylerbeyliğine yükseldi. 1564 yılında Rumeli Beylerbeyi oldu. 1569 yılında emekliliğe sevk edildi. Sokullu'nun karıştılarından olduğundan ölümünden sonra altı aylık bir sadrazamlık görevinden sonra 988/25 Mayıs 1580 yılında vefat etmiştir. Kızıl Ahmed Bey Bolu'da kısa süreli sancak beyliği sırasında bölgede imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Bolu'da Altı Hamam denilen yerde bir camii inşa ettirdiği ve kendi mülkü bulunan Gerede'deki Çardak köyünden 50 muddluk zemini ve Sofu köyü suyu üzerindeki bir değirmeni, birkaç ev ve bir bahçeyi bu caminin hatibine, imamına, görevlilerine ve ihtiyaçlarına vakfetmiş olduğu bilinmektedir. Kendisinden sonra ise oğulları, 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyıl başlarında Bolu çevresinde mülk ve tımar sahibi idiler. Erhan Afyoncu, "Şemsi Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/527-529; Halil Sahillioğlu, "Bolu'da Ahmet Paşa Camii Misafirhânesi ve Vakfı", *Çele Dergisi* 45 (Ocak 1967), 31-32; Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 64-65.

yapıldığı rivayet olunmaktadır.¹⁷³³ Cami, II. Abdülhamid Devri'nde yıkılarak yeniden yapılmıştır.¹⁷³⁴

Camii ile ilgili ilk hurufat kaydı 1693 yılına aittir.¹⁷³⁵ Kayıtlar; cami ve imaretine yapılan şeyh, imam-ı sâni, habbâz, şâkird, seccade-nişin, seccade-nişin şeyhi, câbî, cüzhan, hatip, müezzin, devirhan, kandilci, iç ferrâşî, kenef ferrâşî, noktacı, kilârcı, vekil-i harc, sofî, muarriif, kapıcı, bevvâb, salavatü'z-zuhr cüzhanı atamaları ile ilgilidir. Ayrıca cami içerisinde yer alan altı adet hücerat için de zâviyedar atamaları yapılmıştır. Şemsi Ahmed Paşa Camii içerisinde Şemsi Ahmed Paşa'nın oğlunun kızı Saliha Hanım tarafından yaptırılan medrese yer almaktadır.¹⁷³⁶

Şemsi Kızıl Ahmed Paşa Camii (Ilıca Camii): Cevdet Yakupoğlu tarafından Candaroğlu Kızıl Ahmed Bey tarafından 1460'lar başı civarında,¹⁷³⁷ Besim Darkot tarafından ise 17. yüzyıl başlarında¹⁷³⁸ inşa edildiği düşünülen caminin diğer kaynaklarda Kızıl Ahmed Bey'in oğlu Musa Paşa tarafından 1510-1511 yıllarında yaptırıldığı belirtilmektedir.¹⁷³⁹ Cami Karacasu Köyü'nde bulunan Ilıca Hamamı'nın civarındadır.¹⁷⁴⁰ Camiinin bânisi Kızıl Ahmed Bey'dir.¹⁷⁴¹

Şemsi Paşazâde Muhammed Bey Camii: Hurufat kayıtlarında cami ile ilgili olarak iki kayıt mevcuttur.¹⁷⁴² İlki imam, ikincisi ise cami içerisinde yer alan hücrelere müderris ataması ile ilgilidir.¹⁷⁴³

Yaran Mehmed Ağa Camii: Yaran Mehmed Ağa Camii, Semerkand Mahallesi'nde¹⁷⁴⁴ bulunmaktadır. Hurufat kayıtlarında hatip atamaları ile ilgili kayıtlar mevcuttur.

¹⁷³³ İ. Aydın Yüksel, *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamları ve İmarat Camii* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 73.

¹⁷³⁴ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 207.

¹⁷³⁵ VGMA, HD, 1132-101-1-29, (N 1104/Mayıs-Haziran 1693).

¹⁷³⁶ VGMA, HD, 1079-1-20-2-18, (Ra 1157/Nisan-Mayıs 1744).

¹⁷³⁷ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 559.

¹⁷³⁸ Darkot, "Bolu", 2/709.

¹⁷³⁹ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 178; Özkaya, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", 117.

¹⁷⁴⁰ VGMA, HD, 1133-71-6-27, (M 1135/Ekim-Kasım 1722).

¹⁷⁴¹ VGMA, HD, 1077-22-1-33, (Ş 1191/Eylül-Ekim 1777).

¹⁷⁴² VGMA, HD, 1132-101-3-95, (N 1115/Ocak-Şubat 1704).

¹⁷⁴³ VGMA, HD, 1079-1-20-2-21, (R 1157/Mayıs-Haziran 1744).

¹⁷⁴⁴ VGMA, HD, 1133-71-4-3, (Ra 1131/Ocak-Şubat 1719).

Yevmi Camii: Hurufat kayıtlarında ismi geçen Yevmi Camii ile ilgili müezzin atamasının yapıldığı tek bir kayıt mevcuttur.¹⁷⁴⁵

Yıldırım Bayezid Han Camii: Günümüzde Büyükcami Mahallesi'nde Büyük Camii olarak adlandırılan cami, ilk olarak Şehzade Yıldırım Bayezid tarafından 784/1382-1383 yılında medrese ve kütüphânedan oluşan bir külliye'nin merkezi olarak yaptırılmıştır.¹⁷⁴⁶ İlk şeklinin ahşap olduğu tahmin edilen bu cami, 1891 yılında yanmış ve 1899 yılında bir kubbeli olarak yeniden yapılmıştır. 1944 yılında hasar görmüş ve orijinali yer yer bozularak onarılmıştır. Çift minareli ve tek kubbeli olan caminin iç mekânları, çok güzel Türk motifleri ile süslenmiştir. 1999 depreminden sonra orijinaline uygun şekilde tekrar onarılmıştır. Yıldırım Bayezid, Bolu'da yaptırmış olduğu hamamı (Orta Hamam) ve 30 dükkânı bu külliye'nin ihtiyaçlarının karşılanması için vakfetmiştir.¹⁷⁴⁷

18. yüzyılın ilk yarısında Çukur Mahallesi'nde yer aldığı belirtilen cami ile ilgili olarak Bolu hurufat kayıtlarında ilk kayıt 1699 yılına aittir.¹⁷⁴⁸ Kayıtlardan cami için imam, hatip, müezzin, kayyım, kenef ferrâş, ferrâş, cüzhan, câbî, cüz talisi, müteveli, müezzin-i sâni, dersiâm, imam-ı sâni atamalarının yapıldığını görmekteyiz. Müezzin-i sâni için Arabzâde es-Seyyid İbrahim, Semerkand Mahallesi Çarşısı'nda yer alan 1 bab dükkânını vakf etmiştir.¹⁷⁴⁹ Mehmed Paşa Vakfına ait olan Debbâğlar Hamamı'ndan camide görev yapan cüzhanların ücretleri karşılanmaktadır.¹⁷⁵⁰ 1763 yılında ise cami cemaatinin fazla olması nedeniyle imam-ı sâniye ihtiyaç duyulmuş ve ücretinin de Cami Cemaati Nukud Vakfından karşılanacağı belirtilmiştir.¹⁷⁵¹ Ayrıca cami cemaatinin oluşturduğu nukud vakfından müteveli, ferrâş ve müezzin ücretleri de karşılanmaktadır. Hadice Hanım isminde hayır sahibesi tarafından haftada dört gün tedris için cami içerisinde dersiyeye oluşturulmuş ve dersiâm atanmıştır.¹⁷⁵² Cami masraflarını karşılamak üzere cami cemaatinin oluşturduğu nukud vakfı dışında Yıldırım

¹⁷⁴⁵ VGMA, HD, 1133-71-1-26, (Za 1122/Aralık-Ocak 1710-1711).

¹⁷⁴⁶ Yıldırım Bayezid Külliyesi'nin içinde bulunan medrese ortadan kalkmış, cami tamamen yeniden inşa edilmiş ve hamam ise orijinal yapısı ile hâlâ kullanılmaktadır. Eyice, "Tarihte Bolu", 8.

¹⁷⁴⁷ Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, 115.

¹⁷⁴⁸ VGMA, HD, 1132-101-1-34, (R 1111/Eylül-Ekim 1699).

¹⁷⁴⁹ VGMA, HD, 538-97-1-1, (M 1210/ Temmuz-Ağustos 1795).

¹⁷⁵⁰ VGMA, HD, 1133-71-2-34, (S 1130/Ocak-Şubat 1718).

¹⁷⁵¹ VGMA, HD, 1076-62-2-8, (1 Ra 1177/9 Eylül 1763)

¹⁷⁵² VGMA, HD, 1079-2-84-5-36, (S 1149/Haziran-Temmuz 1736).

Bayezid Han tarafından oluşturulmuş vakıf da mevcuttur.¹⁷⁵³ Bu vakıflar dışında cami yakınında bulunan muallimhâne, çeşme ve imâmet vâkfinin da ismi geçmektedir.¹⁷⁵⁴ Geçidviran Mezraası'nın üçte bir hissesi caminin vâizliğine ayrılmıştır. 17. yüzyılın sonunda caminin vâizliğini Horasânizâde es-Seyyid Mehmed Sadık yapmaktadır. Bu zat, 11 Mart 1700 tarihinde vefat edince vâizlik vazifesi ulemânın rızası ve Bolu Kadı Vekili Hudeybî Hasan'ın da onayı ile öz oğlu Ahmed Arif Efendi'ye tevcih edilmiş ve kendisine berat verilmiştir. Bu vazife 1 Mart 1779 tarihinde Bolu Nâibi Ahmed Yahya Efendi'nin arzı ve Şeyhülislâm Mehmed Şerif Efendi'nin vasıtasıyla Ahmed Arif'in oğluna intikal etmiştir. 6 Şubat 1797 tarihinde ise görev Bolu Nâibi Hudeybî Ahmed ve Şeyhülislâm es-Seyyid Mehmed Arif Efendi'nin yardımları ile Durrîzâde es-Seyyid Mehmed Arif'e verilmiştir. Fakat 1804 tarihinde Ahmed Arif Efendi'nin çocukları Seyyid Mehmed Sadık ve Seyyid Mustafa Ataullah bir dilekçe vererek babalarının kendi arzusu ile bu vazifeden feragat ettiğini ve mülkiyet ile vâizlik hakkının kendilerine verilmesini istemişlerdir. Nihayetinde görev Ahmed Arif'in çocuklarına verilerek bu vazifenin babadan oğula intikalinin bir gelenek hâline gelmesi sağlanmıştır.¹⁷⁵⁵

20. yüzyılın başlarında Bolu'da Cami-i Kebir, Şemsi Ahmed Paşa İmaret, Demirtaş Paşa ile Sipâhîler Ağası, Tavîl Mehmed Paşa, İsfendiyârzâde Musa Paşa'nın Aşağı ve Yukarı Debbâğlar, Galib Paşa, Abbas Paşa, Karamanlı, Ağda, Semerkand, Aslahâddin, Aktaş camileri bulunmaktadır.¹⁷⁵⁶

3.6.2. Mescidler

Osmanlı Devleti zamanında mescid tabiriyle genellikle mahalle aralarında ahşap olarak yapılan, minberi olmayan hutbe okunmadığı için cuma ve bayram namazlarının kılınmadığı sadece vakit namazlarının kılındığı, pek çoğunda minare bulunmayan küçük mabedler kastedilmektedir.¹⁷⁵⁷ 18. yüzyılın ilk

¹⁷⁵³ VGMA, *HD*, 1079-1-20-1-14, (Ca 1155/ Temmuz-Ağustos 1742).

¹⁷⁵⁴ VGMA, *HD*, 1079-1-20-2-6, (S 1156/Mart-Nisan 1743).

¹⁷⁵⁵ Hâki Aydın, "Bolu'da Yıldırım Bayezit Cami'i Vakfına Dair", *Çele Dergisi* 31 (Kasım 1965), 32.

¹⁷⁵⁶ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 271.

¹⁷⁵⁷ Ahmed Önkal - Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/46.

yarısında Bolu Kazası merkezinde bulunan mescidlerin çoğunluğu ait oldukları mahalle ile aynı adı taşımakta olup mahalleler mescid etrafında şekillenmişlerdir. Mescidlerin bir kısmı bânisinin adını taşımaktadır. Mescid adları zamanla mahallenin isminin oluşmasında da etkili olmuştur. Genellikle mescidler için mahalle halkı tarafından vakıflar oluşturulmuş ve vazifeli ücretleri dâhil olmak üzere çeşitli ihtiyaçları bu vakıflar tarafından karşılanmıştır. Ayrıca birçok mescid cemaatinin fazla olması nedeni ile minber oluşturularak cami hâline getirilmiştir.

Ağdacı (Zırhçı) Mescidi: Mescid ile ilgili ilk hurufat kaydı 1694 yılına aittir.¹⁷⁵⁸ Mescid, Gölyüzü Mahallesi Demirciler Çarşısı'ndadır. Bânisi Zırhçı'nın ismiyle anılır. Zırhçı Mescidi'nin müezzini ve Zırhçı Mescidi Nukud Vakfının mütevellisi olan el-Hac Musli'nin muallimhâne bina eylediğini görmekteyiz.¹⁷⁵⁹ Mescide 1732 yılında El-Hac İbrahim minber vazetmiştir.¹⁷⁶⁰ Mescid ile ilgili müezzin, imam, kayyım ve vakfi için mütevellî atama kayıtları yer almaktadır. Demirciler Çarşısı'ndaki 4 adet bitişik demirci dükkânlarının arsaları mukâataaları geliri olan 482 akçe mescide imam olanlara vakfedilmiştir.¹⁷⁶¹

Ahî Musa Mescidi: Gelip geçen yolculara yemek veren Ahî Musa Zâviyesi'nin harap olması ile yerine inşa edilmiştir.¹⁷⁶²

Akmescid: Kadı Camii'nin karşısından Reşat Aker Caddesi'ne çıkan merdivenlerin devamında Dik Sokak'ta yer alan ve Karamanlı Mahallesi sınırları içerisinde bulunan, günümüzde mevcut olmayan Leylekler Camii diye de anılan Akmescid,¹⁷⁶³ Yıldırım Bâyezid tarafından yaptırılmıştır. Mescidin mum, çerağ yağı gibi ihtiyaçları ile imam, müezzin gibi görevlileri için çeşitli yerlerde arazi ve bezzâzistan civarında 31 adet dükkân vakıfları vardır. Akmescid'in imamı için ayrıca 7 dönüm arazi ile 1 dükkân vakfedilmiştir. Hacı İbrahim adında biri mescid yakınındaki bir kerpiç evi de vakfetmiştir. Bolu'daki Pamuk Pazarı'nda bulunan bir dükkânın gelirini ise mütevellî çarşamba ve perşembe günleri vâkıfın ruhu için kıraat okutması karşılığında tasarruf etmektedir. Mescid için Saadet Hatun adlı bir

¹⁷⁵⁸ VGMA, *HD*, 1132-101-6-64, (Ş 1105/Mart-Nisan 1694).

¹⁷⁵⁹ VGMA, *HD*, 1132-101-3-3, (S 1112/Temmuz-Ağustos 1700).

¹⁷⁶⁰ VGMA, *HD*, 1079-2-84-3-27, (Ca 1145/Ekim-Kasım 1732).

¹⁷⁶¹ VGMA, *HD*, 1079-1-20-4-11, (Za 1161/Ekim-Kasım 1748).

¹⁷⁶² VGMA, *HD*, 1133-71-1-3, (Ş 1119/Ekim-Kasım 1707).

¹⁷⁶³ Hüseyin Can, "Günümüze Ulaşamayan Erken Osmanlı Dönemine Ait Bir Yapı: Bolu Ak Mescid (Leylekler Camii)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/44 (Aralık 2021), 484.

hayır sahibi 200 akçe vakfetmiştir.¹⁷⁶⁴ 1568 yılındaki tahririne ait TD 547 numaralı evkaf defterine göre mescidin toplam 1.794 akçe hâsılı bulunmaktadır. Mescid, 1944 zelzelesine kadar varlığını muhafaza etmiştir.¹⁷⁶⁵ Bolu hurufat kayıtlarında Akmescid Mahallesi'nde yer alan mescide ait ilk kayıt 1728 yılına,¹⁷⁶⁶ son kayıt ise 1755 yılına aittir.¹⁷⁶⁷ Mescid içerisinde El-Hac Zafer adlı hayır sahibinin talebe-i ulûma tedris etmek üzere bina eylediği medrese bulunmaktadır.¹⁷⁶⁸

Akpınar Mahallesi Mescidi: Akpınar Mahallesi Mescidi ile ilgili ilk hurufat kaydı 1702 yılına ait olup¹⁷⁶⁹ mescid ile ilgili kayyım, imam, müezzin ve hatip atama kayıtları mevcuttur. 1734 yılında her Cuma salâvat okunması için izn-i emir buyurulmuştur.¹⁷⁷⁰ Mescid ile ilgili son kayıt tarihi ise 1814 yılına aittir.¹⁷⁷¹ Akpınar Mahallesi Mescidi için mahalle ahalisi tarafından nukud vakfi oluşturulmuştur.¹⁷⁷²

Aslahâddin Mescidi: Mescide ait ilk hurufat kaydı 1108/1696-1697 yılına aittir.¹⁷⁷³ Mescid, Aslahâddin Mahallesi içerisinde bulunmaktadır. Mescid, cemaatinin çok olmasından dolayı Hacı İbrahim'in minber vazetmesi¹⁷⁷⁴ ve Nâib El-Hac Mustafa'nın arzı sonrası çıkan izn-i emir ile 1734 yılında cami olmuştur.¹⁷⁷⁵

Hacı Mustafa Mescidi: Mescid, Debbâğlar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Mescide ait ilk hurufat kaydı 1694 yılına aittir.¹⁷⁷⁶ Mescide, cemaatinin çok olması nedeniyle 1765 yılında minber vazedilmiştir.¹⁷⁷⁷ Fakat mescid varlığını devam ettirmiştir.¹⁷⁷⁸

¹⁷⁶⁴ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 552-553.

¹⁷⁶⁵ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 191.

¹⁷⁶⁶ VGMA, *HD*, 1144-86-1-15, (Ca 1141/Aralık-Ocak 1728-1729).

¹⁷⁶⁷ VGMA, *HD*, 1063-85-1-16, (Ca 1168/Şubat-Mart 1755).

¹⁷⁶⁸ VGMA, *HD*, 1144-86-1-15, (Ca 1141/Aralık-Ocak 1728-1729).

¹⁷⁶⁹ VGMA, *HD*, 1132-101-3-47, (M 1114/Mayıs-Haziran 1702).

¹⁷⁷⁰ VGMA, *HD*, 1079-2-84-4-16, (Ş 1146/Ocak-Şubat 1734).

¹⁷⁷¹ VGMA, *HD*, 540-63-1-25, (R 1229/Mart-Nisan 1814).

¹⁷⁷² BŞS (1119-1122), 42-b-1, (15 N 1122/7 Kasım 1710).

¹⁷⁷³ VGMA, *HD*, 1140-98-1-4, (C 1108/Aralık-Ocak 1696-1697).

¹⁷⁷⁴ VGMA, *HD*, 1079-2-84-3-12, (Ş 1144/Ocak-Şubat 1732).

¹⁷⁷⁵ VGMA, *HD*, 1079-2-84-4-26, (Za 1146/Nisan-Mayıs 1734).

¹⁷⁷⁶ VGMA, *HD*, 1132-101-6-59, (Ş 1105/Mart-Nisan 1694).

¹⁷⁷⁷ VGMA, *HD*, 1076-62-2-37, (C 1179/Kasım-Aralık 1765).

¹⁷⁷⁸ VGMA, *HD*, 540-63-2-19, (Ra 1231/Ocak-Şubat 1816).

Hacı İlyas Mescidi: Hacı İlyas Mescidi'nin etrafında teşekkül eden Hacı İlyas Mahallesi'ndedir. 1568 yılındaki tahrire ait TD 547 numaralı Bolu evkaf defterine göre mescide 3 dükkân, 1 kârhâne ve 1 değirmen vakfedilmiş ve geliri 431 akçedir.¹⁷⁷⁹ Bolu hurufat kayıtlarında ise mescide ait tek bir kayıt mevcut olup müezzin ataması ile ilgilidir.¹⁷⁸⁰

Hocabeğ Mescidi: Hocabeğ Mescidi, 1568 yılındaki tahrire ait TD 547 numaralı Bolu evkaf defterine göre Turşucuoğlu Mahallesi'ndedir. Ne zaman yapıldığı belli olmamakla birlikte tahrirlerden çok önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Hoca Bey ve Turşucuoğlu diye bilinen şahıslar beraber bir hamam yaptırıp kendi adlarına yaptırdıkları iki ayrı mescide vakfetmişlerdir.¹⁷⁸¹ Bolu hurufat kayıtlarına göre ilk kayıt tarihi 1699 olan mescid, daha sonra kendi etrafından şekillenen Hocabeğ Mahallesi'ndedir. İlk kayıt tarihi 1699'dur.¹⁷⁸² Ayrıca mescidi ikame ettirebilmek amacıyla mescid vakfının var olduğunu yapılan mütevellî atama kayıtlarından öğrenmekteyiz.¹⁷⁸³ Mütevellî dışında mescide yapılan imam ve müezzin atama kayıtları da yer almaktadır.

Karamanlı Mahallesi Mescidi: 15. yüzyıl veya öncesi dönemde inşa edildiği düşünülen¹⁷⁸⁴ ve Karamanlı Mahallesi'nde bulunan mescidin 1568 yılındaki tahrire ait TD 547 numaralı Bolu evkaf defterine göre Sundurman ve Yakın Kavağı denilen mevzilerde 3 dönüm 30 akçe gelir kaydedilen vakıf yeri bulunmaktadır.¹⁷⁸⁵ Bolu hurufat kayıtlarında ise iki kayıta yer almakta ve ikisi de İmam Abdülbaki'nin tecdid (görev yenileme) kaydıdır. İki kayıt arasındaki zaman dikkate alındığında yaklaşık 28 yıllık bir görev süresi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Abdülbaki'nin ilk atama ve görev sonlanma kayıtlarına ulaşamadığımız için bu görev süresinin daha da fazla olması ihtimali yüksektir.¹⁷⁸⁶

Yıldırım Bayezid Han Mescidi: Bolu hurufat kayıtlarında Çukur Mahallesi'nde yer aldığı belirtilen Sultan Yıldırım Bayezid Mescid'i ile ilgili ilk kayıt 1706

¹⁷⁷⁹ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 194.

¹⁷⁸⁰ VGMA, *HD*, 1133-71-2-30, (Ca 1129/Nisan-Mayıs 1717).

¹⁷⁸¹ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 194.

¹⁷⁸² VGMA, *HD*, 1132-101-1-30, (Ra 1111/Ağustos-Eylül 1699).

¹⁷⁸³ VGMA, *HD*, 1079-1-20-5-17, (S 1164/Aralık-Ocak 1750-1751).

¹⁷⁸⁴ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 559.

¹⁷⁸⁵ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 195.

¹⁷⁸⁶ VGMA, *HD*, 1132-101-3-81, (B 1115/Kasım-Aralık 1703); VGMA, *HD*, 1079-2-84-1-31, (B 1143/Ocak-Şubat 1731).

yılına aittir.¹⁷⁸⁷ Müezzin ve imam atamaları ile ilgili kayıtlar mevcuttur. Mescide, 1722 yılında minber vazedilmiştir.¹⁷⁸⁸ Ayrıca mescide ait imâmet evkafının olduğunu yapılan müteveli atama kayıtlarından değerlendirmekteyiz.¹⁷⁸⁹ Mescide ait son kayıt ise 1804 yılına aittir.¹⁷⁹⁰ 1732 yılına ait müezzin atama kaydında ise mescidin Akmescid Mahallesi'nde yer aldığı belirtilmektedir.¹⁷⁹¹

Ösenek Mescidi: Bolu hurufat kayıtlarında Bolu merkezinde yer aldığı belirtilen mescidin hangi mahallede olduğu tespit edilememiştir. Mescide ait ilk kayıt 1701 yılına aittir.¹⁷⁹² İmam, müezzin ve kayyım atamaları ile ilgili kayıtlar mevcuttur. Ösenek Mescidi, Saraçhâne Çarşısı'nın başında bulunmaktadır. Mescid imamları Ösenek Karyesi'nde bulunan Ösenek Mezraası'ndan yevmî 2 akçelik ücretlerini almaktadır.¹⁷⁹³

1925 yılı Bolu Vilâyeti Salnâmesi'ne göre Bolu'da Karaçayır, Akpınar, Şeyh Bedreddin, Gölyüzü, Kaltak ve Çukur mescidleri mevcuttur.¹⁷⁹⁴

3.6.3. Medreseler/Dârülkurrâlar

Medrese; sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksek okul ve üniversite eğitimine karşılık gelen, Müslümanların devam ettiği, vakıflarca idare edilen, bânilerinin malî durumuna göre bünyesinde imâret ve kütüphâne gibi ek unsurların bulunduğu eğitim müesseseleridir.¹⁷⁹⁵ Dârülkurrâlar ise Osmanlı Devleti zamanında Kur'ân-ı Kerîm'in öğretildiği ihtisas medreseleridir.¹⁷⁹⁶ 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nda bulunan medrese ve dârülkurrâların genellikle mescid ve cami bünyeleri içinde bulunduğu, bânilerinin adı ile anıldığı görülmektedir.

¹⁷⁸⁷ VGMA, HD, 1132-101-4-79, (Z 1117/Mart-Nisan 1706).

¹⁷⁸⁸ VGMA, HD, 1133-71-6-26, (M 1135/Ekim-Kasım 1722).

¹⁷⁸⁹ VGMA, HD, 1079-2-84-6-45, (Ra 1152/Haziran-Temmuz 1739).

¹⁷⁹⁰ VGMA, HD, 539-20-2-7, (M 1219/Nisan-Mayıs 1804).

¹⁷⁹¹ BOA, C.BLD, No. 127, Gömlek No. 6310, (22 Ca 1145/10 Kasım 1732).

¹⁷⁹² VGMA, HD, 1132-101-3-16, (M 1113/Haziran-Temmuz 1701).

¹⁷⁹³ BŞS (1111-1114), 67-a-2, (27 Ra 1114/21 Ağustos 1702); BŞS (1116-1119), 37-b-2 (10 Ra 1118/22 Haziran 1706).

¹⁷⁹⁴ Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925), 271.

¹⁷⁹⁵ Mehmet İpşirli, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/327.

¹⁷⁹⁶ Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/543-544.

El-Hac Zafer Nukud Vakfı Medresesi: Akmesjid Mahallesi Mescidi içinde hayır sahibi el-Hac Zafer'in kurduğu nukud vakfının geliri ile oluşturulmuştur. Müderris ve dersiâm atama kayıtları mevcuttur.¹⁷⁹⁷

Hacı Abdullah Bey Dârülkurrâsı: Abdullah Bey ibn-i Mehmed Çavuş tarafından Eski-Yeni Camii içerisinde oluşturulmuştur.¹⁷⁹⁸ Dârülkurrâ ile ilgili kayıtlar, şeyhülkurrâ ataması ile ilgilidir. Şeyhülkurrâ atamaları nâib arzı sonrası şeyhülislâm işaretleriyle sadır olan ferman-ı âlileri ile gerçekleşmiştir.¹⁷⁹⁹ Ayrıca dârülkurrânın masraflarını karşılamak üzere vakfin olduğunu yapılan kâtip atamalarından öğrenmekteyiz.¹⁸⁰⁰ 5 Mayıs 1725 tarihinde medrese müderrisliğine Mustafa Efendi atanmıştır. Medrese Semerkand Mahallesi'nde bulunmaktadır.¹⁸⁰¹ 1700 yılına ait sicil kaydından edindiğimiz bilgiye göre ise Eski-Yeni Cami haremde vaki medresenin adı Hatip Çelebi Medresesi olarak geçmektedir.¹⁸⁰²

Hacı Ahmed Ağa Medresesi: Cami-i Atik yakınında bulunmaktadır. Bolu hurufat kayıtlarında medreseye ait müderris ataması ile ilgili sadece bir kayıt mevcuttur.¹⁸⁰³

Hadice Hanım Dersiyesi: Hayır sahibesi Hadice Hanım tarafından Yıldırım Bayezid Han Camii içerisinde haftada dört gün tedris olunması şartıyla oluşturulmuştur.¹⁸⁰⁴ Atanan müderrisler ücretlerini Hadice Hanım Vakfından almaktadır.¹⁸⁰⁵

Keçecizâde Hacı Ahmed Medresesi: Akpınar Mahallesi'nde 14 hücreden oluşan ve Akpınar Mahallesi sakinlerinden Keçecizâde Hacı Ahmed bin el-Hac Mustafa tarafından yaptırılan bir medresedir.¹⁸⁰⁶ Kayıtlar, medreseye yapılan müderris ve medrese vakfına¹⁸⁰⁷ yapılan müteveli atamaları ile ilgidir.

¹⁷⁹⁷ VGMA, HD, 1144-86-1-15, (Ca 1141/Aralık-Ocak 1728-1729).

¹⁷⁹⁸ VGMA, HD, 1079-1-20-3-7, (Za 1158/Kasım-Aralık 1745).

¹⁷⁹⁹ VGMA, HD, 1079-1-20-2-29, (L 1157/Kasım-Aralık 1744).

¹⁸⁰⁰ VGMA, HD, 1077-22-1-11, (Z 1189/Ocak-Şubat 1776).

¹⁸⁰¹ BOA, C.MF, No. 135, Gömlek No. 6749, (21 Ş 1137/5 Mayıs 1725).

¹⁸⁰² BŞS (1111-1114), 99-a-3, (11 M 1112/28 Haziran 1700).

¹⁸⁰³ VGMA, HD, 1133-71-6-3, (M 1134/Ekim-Kasım 1721).

¹⁸⁰⁴ VGMA, HD, 1079-2-84-5-36, (S 1149/Haziran-Temmuz 1736).

¹⁸⁰⁵ VGMA, HD, 1076-62-3-43, (S 1182/Haziran-Temmuz 1768).

¹⁸⁰⁶ “Bolu’da vaki Akpınar Mahallesi sakinlerinden Keçecizâde Hacı Ahmed bin el-Hac Mustafa müceddeden kendi mülk-i harkı üzerine yine kendi atyeb malyyla bina ve vakf ve mescid eylediği on adet hücreden müştemel medreseye ulemâdan el-Hac bin Halil Halife’yi müderris tayin ve tedris-i mezburu ve tevliyet-i vakf-ı mezkureyi Mevlânâ-yı merkume şarta

Mahmud Bey Oğlu Hacı Abdullah Medresesi ve Dârülkurrâsı: Medrese ve dârülkurrânın bânisi Mahmud Bey oğlu Hacı Abdullah'tır. Medrese ve dârülkurrânın dışında muallimhâne de mevcuttur.¹⁸⁰⁸ Medrese, dârülkurrâ ve muallimhâneye kaynak teşkil eden akarat için oluşturulan vakfın kâtipleri günlük 3 akçe ücret almaktadır.¹⁸⁰⁹

Saliha Hanım Medresesi: Semerkand Mahallesi'nde bulunan Şemsi Ahmed Paşa Camii içerisinde¹⁸¹⁰ Şemsi Ahmed Paşa oğlunun kızı Saliha Hanım tarafından 1744 yılında yaptırılmıştır.¹⁸¹¹

Sultan Yıldırım Bayezid Han Medresesi: 14. yüzyıl sonlarında inşa edildiği düşünölmekte olup¹⁸¹² 1568 yılındaki tahrir ait TD 547 numaralı Bolu evkaf defterine göre Bolu şehrinde Yıldırım Bayezid Han tarafından yaptırılan külliye dâhildir. Bu külliyenin bölümlerinden olan cami ile beraber vakıf gelirlerini ortak tasarruf eder. Bu gelirler arasında yine Yıldırım Han'ın Bolu'da yaptırdığı bir hamam da bulunmaktadır. Ayrıca Bolu'daki Kır Köyü ve Bük Köyü'nde bir çiftlik yer bu medresenin vakfidir.¹⁸¹³ Medresenin içerisinde Kara Satızâde Hacı Mahmud Efendi Vakf-ı Kütüphânesi bulunmaktadır. Kütüphâneye 1769 yılında ücretsiz olarak Hacı Ahmed bin Osman hâfiz-ı kütüb olarak atanmıştır.¹⁸¹⁴ Ayrıca medresenin tamir ve bakımı için vakıf bulunmaktadır.¹⁸¹⁵

Şemsi Paşazâde Mehmed Bey Camii Hücreleri: 1744 yılında cami içerisinde bulunan hücrelere müderris olarak Halil bin Ahmed atanmıştır.¹⁸¹⁶

Şerife Rukiyye Hatun Dersiyesi: Karaçayır Mahallesi Camii içerisinde Çelebi Kerimesi diye bilinen Şerife Rukiyye Hatun tarafından Ramazan ayı içinde tüm

---

itmekle vazife-i muayyenesiyle tevcihi nâibi Abdullah Efendi arz itmeğle mucebince tevcih buyuruldu." VGMA, HD, 1079-1-20-3-31, (B 1160/ Temmuz-Ağustos 1747).

¹⁸⁰⁷ VGMA, HD, 1063-85-4-29, (1 Ra 1173/23 Ekim 1759).

¹⁸⁰⁸ VGMA, HD, 1079-1-20-2-31, (Z 1157/Ocak-Şubat 1745).

¹⁸⁰⁹ VGMA, HD, 1063-85-1-7, (R 1168/Ocak-Şubat 1755).

¹⁸¹⁰ VGMA, HD, 1076-62-3-31, (L 1181/Şubat-Mart 1768).

¹⁸¹¹ VGMA, HD, 1079-1-20-2-18, (Ra 1157/Nisan-Mayıs 1744).

¹⁸¹² Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 559.

¹⁸¹³ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 210.

¹⁸¹⁴ VGMA, HD, 1082-24-1-8, (Ca 1183/Eylöl-Ekim 1769); 1872 tarihli Kastamonu Salnamesi'ne göre, Yıldırım Han Medresesi Kütüphânesi'nde 276 kitap mevcuttur. *Osmanlı Devri Kastamonu Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, birinci Cilt (1-14)/107.

¹⁸¹⁵ VGMA, HD, 1077-22-2-2, (N 1191/Ekim-Kasım 1777).

¹⁸¹⁶ VGMA, HD, 1079-1-20-2-21, (R 1157/Mayıs-Haziran 1744).

günler tedris olunması şartıyla oluşturulmuştur. Müderris ataması ile ilgili kayıtlar mevcuttur.¹⁸¹⁷

1925 yılı Bolu Vilâyet Salnâmesi'ne göre Yıldırım Bayezid, Şemsi Ahmed, Mustafa Paşa ve ashâb-ı hayrâtan Duhânîzâde Zeki, Kalaycılar ve Müftî-i Esbak Hacı Emin, Rüşdü ve Debbâğlar, Hüsni, Tabib ve Mehmed Ali Hoca, Ak Hoca, Davud Hoca, Alay Beyi, Tebbetçi ve Hamzalar namlarıyla 15 medrese varsa da bunlardan Sultan Yıldırım Bayezid Medresesi'yle, Mustafa Paşa, Hacı Emin Efendi, Zeki Efendi, Kalaycılar, Alay Beyi Medreseleri mâmur, diğerleri ise harap olmuş şekildedir.¹⁸¹⁸

3.6.4. Muallimhâne/Mektepler

Muallimhâneler; mahallelerde bulunan cami ve mescidlerin yanında veya içinde inşa edilen, mahalle çocuklarına Kur'ân-ı Kerim öğretmek için faaliyet gösteren mahalle mektepleridir. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kaza merkezinde bulunan muallimhâne ve mektepler bânilerinin adı veya mahalle adları ile anılmaktadır. Ayrıca muallimhâne/mektepler, şehir merkezi dışında köylerde de bulunmaktadır.

Ak Baba oğlu Mektebi: Karamanlı Mahallesi'ndedir. 1797 yılında ücretsiz olarak Süleyman bin Ahmed muallim-i sibyan olarak atanmıştır.¹⁸¹⁹

Akpınar Mahallesi Muallimhânesi: Muallimhânedeki görevli muallim, günlük yarım akçe karşılığında görev yapmaktadır.¹⁸²⁰

Alay Beyi Hasan Ağa Muallimhânesi: Alay Beyi Hasan Ağa Muallimhânesi hurufat kayıtlarında muallimhâne olarak geçmekle birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi müderrislik ciheti i'lâm belgelerinde ise medrese olarak geçmektedir.¹⁸²¹ Muallimhâne, Debbâğlar Mahallesi'nde,¹⁸²² Eski-Yeni Camii yakınında yer

¹⁸¹⁷ VGMA, HD, 1077-22-1-31, (23 C 1191/29 Temmuz 1777).

¹⁸¹⁸ Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925), 271.

¹⁸¹⁹ VGMA, HD, 538-97-2-15, (2 C 1212/22 Kasım 1797).

¹⁸²⁰ VGMA, HD, 1132-101-3-46, (M 1114/Mayıs-Haziran 1702).

¹⁸²¹ BOA, C.MF, No. 150, Gömlek No. 7451, (29 B 1154/10 Ekim 1741); BOA, C.MF, No. 9, Gömlek No. 432, (2 N 1173/18 Nisan 1760); BOA, C.MF, No. 19, Gömlek No. 919, (9 B 1211/8 Ocak 1797).

¹⁸²² VGMA, HD, 1133-71-1-4, (Ş 1119/Ekim-Kasım 1707).

almaktadır.¹⁸²³ Eski-Yeni Cami mütevellisi tarafından Alay Beyi Hasan Ağa'nın medreseyi bina etmesine 1700 yılında izin verilmiştir.¹⁸²⁴

Aliyye Hatun Muallimhâne/Mektebi: Çukur Mahallesi'ndedir. Mektepte görevli olan muallimler günlük 1 akçe ücret almaktadır.¹⁸²⁵

Bostancı El-Hac Mustafa Muallimhâne/Mektebi: Akpınar Mahallesi'ndedir.¹⁸²⁶ Ösenek Mezraası'nın mahsulâtı muallimhânedeki eğitim gören talebelere vakfedilmiştir.¹⁸²⁷

Cüce El-Hac Hasan Muallimhâne/Mektebi: Karaçayır Mahallesi'ndedir. Muallimhâne hocaları nim akçe ile görev yapmaktadır.¹⁸²⁸

Hacı Hüseyin Efendi Muallimhâne/Mektebi: Hacı Hüseyin Efendi tarafından Eski Camii Mahallesi'nde oluşturulmuştur.¹⁸²⁹ El-Hac Hüseyin Efendi bin Mehmed Çelebi, kendi malı ile bina ve vakfeyletiği mektebin talimine kırk kuruş vakfetmiştir.¹⁸³⁰

Hacı Musli Muallimhânesi: Gölyüzü Mahallesi Mehmed Paşa Camii yakınında bulunmaktadır. Muallimhânedeki görev yapan halifeler günlük 1 akçe, muallimler ise günlük 2 akçe ücret almaktadır.¹⁸³¹

Hoca Hacı Hasan Muallimhâne/Mektebi: Karaçayır Mahallesi'ndedir. Hoca Hacı Hasan tarafından yaptırılmıştır. Muallimler nim akçe ücret almaktadır.¹⁸³²

Kadıasker-i Sâbık Ali Efendi Muallimhânesi: Cami-i Atik Mahallesi'nde bulunmaktadır. Sâbık Kadıasker Ali Efendi tarafından bina olunmuştur.¹⁸³³

¹⁸²³ BOA, C.MF. No. 9, Gömlek No. 1338 (2 N 1173/18 Nisan 1760).

¹⁸²⁴ BŞS (1111-1114), 99-a-3, (11 M 1112/28 Haziran 1700). "Evlâdiyet ve Meşrûtiyet üzere berât-ı alîşan ile mütevellisi olduğum Bolu'da medfun ceddîm Mehmed Beğ'in Eski-Yeni dimekle ma'rif camii-i şerifinin haremindedeki vaki Hatip Çelebi Medresesi kurbunda Bolu Kazası'nda Eylemen nam karyede sakin Alay Beği Hasan Ağa nam kimesne kendi malıyla müceddeden hayrât itmek üzere taraf-ı vakıfdan izin talep eyledikde mütevellisi bulunduğum hasebiyle izin verilip yedine işbu temessük verildi. Mademki mezbur Alay Beği Hasan Ağa malından bina ve ihya eyledikde yedine iş bu temessük verildi. Taraf-ı ahardan bir kimesne mani ve merâhim olmaya, tahrir fi 11 M 1112."

¹⁸²⁵ VGMA, HD, 1133-71-2-13, (M 1128/Aralık-Ocak 1715-1716).

¹⁸²⁶ VGMA, HD, 1079-2-84-6-17, (Za 1150/Şubat-Mart 1738).

¹⁸²⁷ BŞS (1116-1119), 37-b-2, (10 Ra 1118/22 Haziran 1706).

¹⁸²⁸ VGMA, HD, 1133-71-1-14, (R 1121/Haziran-Temmuz 1709).

¹⁸²⁹ VGMA, HD, 1132-101-6-7, (R 1118/Temmuz-Ağustos 1706).

¹⁸³⁰ BŞS (1116-1119), 36-b-2 (10 Ra 1118/22 Haziran 1706).

¹⁸³¹ VGMA, HD, 1079-2-84-5-27, (Ş 1148/Aralık-Ocak 1735-1736).

¹⁸³² VGMA, HD, 1079-1-20-3-12, (Ra 1159/Mart-Nisan 1746).

¹⁸³³ VGMA, HD, 1132-101-3-12, (Ş 1112/Ocak-Şubat 1701).

Karamanlı Mahallesi Mektebi: Karamanlı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Mektepte görev yapan Muallimler günlük 1 akçe ücret almaktadır.¹⁸³⁴

Mahmud oğlu Hacı Abdullah Muallimhânesi: Bolu hurufat kayıtlarından muallimhânenin varlığını Mahmud oğlu Hacı Abdullah Medrese, Dârülkurrâ ve Muallimhâne Vakfı akaratı için yapılan kâtip atamalarından öğreniyoruz.¹⁸³⁵

Mahmud Paşa Mektebi: Debbâğlar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Muallimleri günlük 1 akçe ile görev yapmaktadır.¹⁸³⁶

Mehmed Bey Muallimhâne/Mektebi: Hayır sahibi Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştır. Muallim-i sıbyan ücreti günlük 2 akçedir.¹⁸³⁷

Miralay Hacı Hasan Ağa Muallimhânesi: Debbâğlar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Muallim-i sıbyanlar günlük 1 akçe ücret almaktadır.¹⁸³⁸

Muhammed Paşa Mektebi: Debbâğlar Mahallesi'nde bulunan mektebin bânisi Muhammed Paşa'dır.¹⁸³⁹

Müminzâde Seyyid Hacı Mehmed Bey Mektebi: Cami-i Atik Mahallesi yakınında yer almaktadır. Müminzâde Seyyid Hacı Mehmed Bey tarafından inşa ettirilmiştir.¹⁸⁴⁰

Sarı Müderris Muallimhânesi: Debbâğlar Mahallesi'nde bulunmaktadır.¹⁸⁴¹

Seyyid Mustafa Muallimhânesi: Aslahâddin Mahallesi Camii yakınında bulunan muallimhâne, Seyyid Mustafa tarafından bina olunmuştur.¹⁸⁴²

Şemsi Paşa Mektebi: Mekteb, Şemsi Paşa Evkafından olan Sultan Hamamı'nın yakınında bulunmaktadır. Mektebin muallim-i sıbyanları Bolu Çıknar civarında bulunan ve vakfedilen 1 bab dükkân icâresinden ücretlerini almaktadır.¹⁸⁴³

¹⁸³⁴ VGMA, HD, 1079-2-84-2-51, (Ra 1144/Eylül-Ekim 1731).

¹⁸³⁵ VGMA, HD, 1079-1-20-2-31, (Z 1157/Ocak-Şubat 1745).

¹⁸³⁶ VGMA, HD, 1063-85-1-15, (Ca 1168/Şubat-Mart 1755).

¹⁸³⁷ VGMA, HD, 1137-109-1-15, (Ca 1136/Ocak-Şubat 1724).

¹⁸³⁸ VGMA, HD, 1137-109-2-14, (Ş 1137/Nisan-Mayıs 1725).

¹⁸³⁹ VGMA, HD, 1079-2-84-7-23, (C 1153/Ağustos-Eylül 1740).

¹⁸⁴⁰ VGMA, HD, 1077-22-2-30, (22 R 1193/9 Mayıs 1779).

¹⁸⁴¹ VGMA, HD, 1132-101-3-42, (M 1114/Mayıs-Haziran 1702).

¹⁸⁴² VGMA, HD, 1082-24-1-19, (M 1184/Nisan-Mayıs 1770).

¹⁸⁴³ VGMA, HD, 538-97-2-5, (10 Ş 1211/8 Şubat 1797).

Yıldırım Bayezid Han Muallimhânesi: Eski Camii Mahallesi'nde bulunmaktadır.¹⁸⁴⁴

3.6.5. Türbe Tekke ve Zâviyeler

Tekke ve zâviye; tarikat mensubu dervişlerin bir şeyh idaresinde topluca yaşadıkları, yolcuların yeme içme ve barınma ihtiyaçlarını gideren yerleşim merkezlerinin yakınlarında veya yollar üzerine yapılan, bünyesinde birçok yapıyı barındıran dergâh diye de nitelendirilen binalardır.¹⁸⁴⁵ Türbe ise Müslüman ülkelerinde tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları olup kümbet, makam, meşhed, buk'a, darîh, kubbe, ravza gibi isimlerle de anılmaktadır.¹⁸⁴⁶ 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu'da bulunan türbe, tekke ve zaviyeler şunlardır:

Mehmed Bey Türbesi: Mehmed Bey Türbesi, Mehmed Bey Camii içerisinde yer almaktadır.¹⁸⁴⁷ Türbe ile ilgili ilk kayıt 1691 yılına aittir. Türbe için ferrâş, cüzhan, türbedar, cüz-i şerif talisi ve noktacı atamaları yapılmıştır.¹⁸⁴⁸

Şemsi Paşa Türbesi: Bolu hurufat kayıtlarında türbe ile ilgili tek bir kayıt mevcut olup türbedar ataması ile ilgilidir.¹⁸⁴⁹

Uğurlu Nâib Türbesi: Uğurlu Nâib Türbesi, Bolu Sancağı Mutasarrıfı Abbas Paşa tarafından yaptırılan Nakşibendî Tekkesi'nin bitişiğinde bulunmaktadır.¹⁸⁵⁰

Asâdar Hüseyin Dede Tekyesi: Bolu hurufat kayıtlarında tekye ile ilgili tek bir kayıt mevcut olup tekyenişin ataması ile ilgilidir.¹⁸⁵¹ Akçakavak Karyesi'nde tekyenin mezraası bulunmaktadır.¹⁸⁵² 1706 yılında mezraaya evlâd-ı vakıftan Murad ve Mustafa kardeşler mezraadar olarak atanmıştır.¹⁸⁵³

¹⁸⁴⁴ VGMA, HD, 1079-2-84-6-40, (S 1152/Mayıs-Haziran 1739).

¹⁸⁴⁵ Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/368-370.

¹⁸⁴⁶ İsmail Orman, "Türbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/464.

¹⁸⁴⁷ VGMA, HD, 1079-2-84-5-33, (M 1149/Mayıs-Haziran 1736).

¹⁸⁴⁸ VGMA, HD, 1132-101-1-6, (Ş 1102/Nisan-Mayıs 1691)

¹⁸⁴⁹ "Bolu'da Şemsi Paşa Türbesi'nde yevmi dört akçe ile türbedar olan Mehmed babası Ahmed mahlûlünden mutasarrıfken fevt mahlûlünden akrabasından Abdullah'a ba-berat tevcih buyuruldu yevm 21." VGMA, HD, 1080-32-2-9, (21 M 1189/24 Mart 1775).

¹⁸⁵⁰ BOA, C.EV, No. 63, Gömlek No. 3139, (29 Z 1257/11 Şubat 1842).

¹⁸⁵¹ VGMA, HD, 1132-101-3-14, (L 1112/Mart-Nisan 1701).

¹⁸⁵² BŞS (1111-1114), 85-a-1, (Evâhir S 1112/11 Ağustos 1700).

¹⁸⁵³ BŞS (1116-1119), 89-a-3, (20 Z 1117/4 Nisan 1706).

Ahî Musa Zâviyesi: 1390'lardan önce tesis edildiği düşünülmektedir.¹⁸⁵⁴ Turşucuoğlu Hoca Yusuf tarafından gelip geçen yolculara yemek vermek şartıyla Ösenek Mezraası vakfedilmiştir. 1707 yılında zâviyenin harap olmasından dolayı yerine mescid yapılmıştır.¹⁸⁵⁵ Turşucuoğlu Hoca Yusuf Ahî Musa Zâviyesi'nde şeyh olanlara Ösenek Mezraası'nın mezraadarlığını vakfetmiş ve 20 Ağustos 1701 tarihinde ise Zâviye Şeyhi Ömer Halife'ye mezraadarlık tevcihi yapılmıştır.¹⁸⁵⁶

Mihaliç Bey Zâviyesi: 14. yüzyıl ortalarında tesis edilmiştir. 14. yüzyılın ilk yarısında hayatta olduğu anlaşılan Mihaliç Bey, Bolu'da kendi adına yaptırmış olduğu zâviyeye, Sıraç Köprüsübaşı Köyü'nü vakfetmiştir. Köy halkının avârizdan muaf olduklarına dair Yıldırım Bâyezid devrine ait kayıt mevcuttur. Mihaliç Bey'den sonra vakfın tevliyeti, meşhur Şahin Bey'in oğlu Mehmed Bey oğlu Musa Bey'e ve sonra Hamza Çelebi oğlu Mehmed Çelebi ile Yusuf Çelebi'ye geçmiştir. Mehmed Çelebi'nin ölmesiyle tevliyetin, II. Bâyezid tarafından müstakil olarak Sinan Çelebi'ye verildiği görülmektedir.¹⁸⁵⁷ Sıraç Köprüsübaşı Köyü'nün 5.570 akçe hâsılı bulunmaktadır.¹⁸⁵⁸ Zâviye mahalli Sıraçköprüsü'dür.¹⁸⁵⁹ Zâviye de görev yapan tekyenişinler gelip geçen yolculara yemek vermek şartıyla atanmıştır. Ayrıca tekyenişinlik ve zâviyedarlık cihetlerine mutasarrıf olanlar, evlâdiyet ve meşrutiyet üzere uygun ve reşid olan kişiler arasından belirlenmektedir.¹⁸⁶⁰

Şemsi Ahmed Paşa Zâviyesi: Şemsi Ahmed Paşa Camii içerisinde bulunan zâviye, 6 adet hücreden oluşmaktadır.¹⁸⁶¹

Yakub Kadı Zâviyesi: Bolu hurufat kayıtlarında 1769 yılında zâviyeye zâviyedar ataması ile ilgili kayıt bulunmaktadır. Zâviyenin hangi mahalde bulunduğu tespit edilememiştir.¹⁸⁶²

¹⁸⁵⁴ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 607.

¹⁸⁵⁵ VGMA, *HD*, 1133-71-1-3, (Ş 1119/Ekim-Kasım 1707); *BŞS (1111-1114)*, 80-a-1, (15 Ra 1113/20 Ağustos 1701).

¹⁸⁵⁶ *BŞS (1111-1114)*, 80-a-1, (15 Ra 1113/20 Ağustos 1701).

¹⁸⁵⁷ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 598, 610.

¹⁸⁵⁸ Taş, *16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, 205.

¹⁸⁵⁹ VGMA, *HD*, 537-60-1-4, (25 Ş 1203/21 Mayıs 1789).

¹⁸⁶⁰ VGMA, *HD*, 1074-42-2-3, (M 1201/Ekim-Kasım 1786).

¹⁸⁶¹ VGMA, *HD*, 1079-2-84-7-38, (C 1154/Ağustos-Eylül 1741).

¹⁸⁶² VGMA, *HD*, 1082-24-1-6, (Ra 1183/ Temmuz-Ağustos 1769).

Yusuf Şeyh Zâviyesi: 1714 yılında var olduğu görülen zâviyenin hangi mahalde bulunduğu tespit edilememiştir.¹⁸⁶³

3.6.6. Hamam ve Çeşmeler

18. yüzyılın ilk yarısında Bolu şehrinde bulunan hamam ve çeşmelerin birçoğu kurucularının isimleriyle anılmaktadır. Çeşmelerin bakım ve onarımları için vakıflar oluşturulmuştur. Genellikle hamamlardan elde edilen gelirler diğer vakıf müesseselerinin ihtiyaçlarına aktarılmışlardır. Dönemimizde mevcut bulunan birçok çeşmenin günümüze ulaşmadığı görülmektedir.

Çukube? Çeşmesi: Debbâğlar Mahallesi'ndedir. Bânisi Hacı Ömer olup çeşmenin bakım ve onarımı için Debbâğlar Çarşısı'nda bulunan 2 bab dükkânını vakfetmiştir.¹⁸⁶⁴

Muhammed Efendi Karaçayır Çeşmesi: Muhammed Efendi Çeşmesi, Karaçayır Camii önünde yer almaktadır.¹⁸⁶⁵ Çeşme için hayır sahibi Muhammed Efendi, Çukur Han bitişiğinde bulunan Muhammed Han'ından 6 oda ve ahırın üçte bir icâresini vakfetmiştir.¹⁸⁶⁶ 1745 yılında ise çeşmenin tamiri ve Orta Hamam Su Yolu'nun tamiri için Çukur Han bitişiğinde 5 adet oda vakfedilmiştir.¹⁸⁶⁷

Ümmühan Hatun Çeşmesi: Karaçayır Mahallesi Camii önünde yer almaktadır.¹⁸⁶⁸

Debbâğlar Hamamı: Sokullu Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.¹⁸⁶⁹ Mehmed Paşa Vakfına aittir. Yıldırım Bayezid Han Camii'nde iki adet cüz tilâvet eden cüzhanın ve Gölyüzü Mahallesi Mehmed Paşa Camii devirhanının ve Mehmed Paşa Camii Vakfının câbî ücretleri buradan ödenmektedir.¹⁸⁷⁰

¹⁸⁶³ VGMA, *HD*, 1133-71-2-4, (R 1126/Nisan-Mayıs 1714).

¹⁸⁶⁴ VGMA, *HD*, 1080-32-1-16, (C 1187/Ağustos-Eylül 1773).

¹⁸⁶⁵ BŞS (1116-1119), 24-a-1, (25 L 1117/12 Aralık 1705).

¹⁸⁶⁶ VGMA, *HD*, 1144-86-1-23, (Ş 1142/Şubat-Mart 1730).

¹⁸⁶⁷ VGMA, *HD*, 1079-1-20-2-32, (M 1158/Şubat-Mart 1745).

¹⁸⁶⁸ BŞS (1116-1119), 24-a-1, (25 L 1117/12 Aralık 1705).

¹⁸⁶⁹ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 210.

¹⁸⁷⁰ VGMA, *HD*, 1063-85-2-34, (Z 1168/Eylül-Ekim 1755).

Mansurzâde Efendi Çeşmeleri: Karaçayır Mahallesi'nde Mansurzâde Efendi'ye ait 2 adet çeşme bulunmaktadır. Mansurzâde Efendi Evkafından bina olunmuşlardır. Çeşmelerin bakım ve onarımı için mütevellî ataması yapılmıştır.¹⁸⁷¹

Yıldırım Bayezid Hamamı (Orta Hamam): Yıldırım Bayezid Han tarafından 14. yüzyılın son çeyreğinde, şehzadeliği devrinde (791/1388-1389) cami ve medreseye gelir elde etmek amacıyla yaptırılmıştır. Orta Hamam adıyla da bilinmektedir. Çifte hamam şeklindedir.¹⁸⁷² Hamamdan yıllık 10 bin 800 akçe gelir temin edilmektedir. İlk başlarda yevmi 31 akçeye, sonra 35 akçeye tutulan hamamın vakıf hâsılından işletene de pay ayrılmaktadır.¹⁸⁷³ Hamam söğütleri için câbî ataması yapılmaktadır.¹⁸⁷⁴ 1745 yılında çeşme tamiri ve Orta Hamam Su Yolu'nun tamiri için Çukur Han bitişiğinde bulunan 5 adet oda vakfedilmiştir.¹⁸⁷⁵ Hamam suyunu şehrin dışında bulunan göl kenarındaki teraziden almaktadır. 1689 yılında hamamın teraziden, Çayırbaşı'ndaki kumluğa ve oradan Salıbeğler Köyü'nde Ağlacızâde'nin tarlasına kadar olan kısmı harap hale gelmiş ve kiracısı tarafından kiradan mahsup edilmek şartıyla tamir ettirilmek istenmiştir. Mahkeme ise tamir masrafı olarak 10 altın belirlemiştir.¹⁸⁷⁶

Ilca Hamamı: Şemsi Kızıl Ahmed Paşa Camii'nin bulunduğu Karacasu köyünde yer almaktadır.¹⁸⁷⁷

Sultan Hamamı: Şemsi Ahmed Paşa Evkafına ait olup Şemsi Ahmed Paşa Mektebi'nin yakınındadır.¹⁸⁷⁸ Şemsi el-Hac Mustafa Paşa'nın kaldırım tamiratına şart eylediği evkaf dükkânlarının gelirinden şehrin ortasında yer alan Sultan Hamamı yani Çifte Hamam ve arsasına senelik 15 kuruş verilmek şartıyla 3 bin 470 kuruş, hamamın suyunun temin edildiği Balıklı Suyu üzerinde bulunan vakfa ve hamamda yer alan 39 musluk için ise 480 kuruş vakfedilmiştir.¹⁸⁷⁹

¹⁸⁷¹ VGMA, HD, 1079-1-20-3-3, (B 1158/ Temmuz-Ağustos 1745).

¹⁸⁷² Taş, 16. *Yüzyılda Bolu Sancağı*, 218.

¹⁸⁷³ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925)*, 210.

¹⁸⁷⁴ VGMA, HD, 1132-101-4-76, (L 1117/Ocak-Şubat 1706).

¹⁸⁷⁵ VGMA, HD, 1079-1-20-2-32, (M 1158/Şubat-Mart 1745).

¹⁸⁷⁶ Halil Sahillioğlu, "Bolu Orta Hamamın Su Yolu", *Çele Dergisi* 22 (Şubat 1965), 5.

¹⁸⁷⁷ VGMA, HD, 1076-62-3-8, (M 1180/Haziran-Temmuz 1766).

¹⁸⁷⁸ VGMA, HD, 538-97-2-5, (10 Ş 1211/8 Şubat 1797).

¹⁸⁷⁹ BOA, C.EV, No. 63, Gömlek No. 3146, (16 Ca 1214/16 Ekim 1799).

Bunların dışında Karaçayır Mahallesi'nde Aktaş ve Karaçayır Çeşmeleri, Akpınar Mahallesi'nde Kepekçioğlu Çeşmesi, Karamanlı Mahallesi'nde Sirkeci Çeşmesi, Gölyüzü Mahallesi'nde Kabadayı Çeşmesi ve Debbâğlar Mahallesi'nde Debbâğlar Çeşmesi bulunmaktadır.¹⁸⁸⁰

---

¹⁸⁸⁰ Gökoğlu, *Paplagonia 1. Cilt*, 428-431.

SONUÇ

İlk çağlardan beri Anadolu'nun önemli bir şehri olan, sahip olduğu coğrafi konumu ile önemli bir geçit noktasında bulunan Bolu'nun 18. yüzyılın ilk yarısındaki idari, iktisadi ve sosyal durumunu açıkladığımız çalışmamız giriş ve sonuç bölümü dışında üç bölümden oluşmuştur.

Giriş bölümünde ilk önce çalışmanın yöntem ve sınırlılıkları belirtilmiştir. Daha sonra kullanılan kaynaklar üzerinde durulmuş ve Bolu'dan geçen seyyahlar hakkında bilgi verilmiştir. Bolu adının menşei ile ilgili görüşler ele alındıktan sonra kısaca İlk Çağ'dan itibaren Bolu tarihine değinilmiştir.

Birinci bölümde Bolu'nun idari yapısı ortaya koyulmuştur. 18. yüzyılın ilk yarısında Bolu Kazası'nın merkezinde Gölyüzü, Akpınar, Cami-i Atik/Eski Cami, Karamanlı, Debbâğlar, Karaçayır, Semerkand, Akmesicid, Aslahâddin, Hocabeğ, Yeni Cami/Cami-i Cedîd, Çukur ve Hacı İlyas mahalleleri bulunmaktadır. Fakat döneme ait bazı kaynaklarda ismi geçen Hacı İlyas Mahallesi yüzyılın başlarında gerçekleşen yangın nedeniyle tamamen tahrip olmuş ve mahalle statüsünü kaybetmiştir. Bolu mahalleleri sahip oldukları müesseseler ile klasik Osmanlı mahalle kimliğini yansıtmaktadır. Bolu Kazası taşrasında kaza ile karye arasında idari bir birim olan divanların yoğunlaştığı görülmüştür. Bolu Kazası'nın idari teşkilât içerisinde yer alan 144 köye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bolu Kazası'na bağlı Gökçesu, Sazak ve Yağlıca nahiyeleri bulunmaktadır. İncelediğimiz dönemde Bolu Sancağı'nın, nüzül, avâriz, sürsat ve mukâtaa bedelâtı defterlerinden araştırdığımız kadarıyla 37 kazası mevcuttur. İdari yapı içerisinde ümerâ (ehl-i örf) arasında yer alan Bolu voyvodalarının ilki Sarı Osman Ağa olup son voyvoda ise Zaralızâde Lütfullah Paşa'dır. Bolu voyvodalarının genellikle müştereken görev yaptıkları ve voyvoda vekillerinin ise sürekli değiştirildikleri, kısa süreli görevlendirildikleri görülmüştür. İncelediğimiz döneme ait görev yapmış ümerâ mensupları içinde yer alan alay beyleri, yeniçeri serdarları ve kethüdâyerlerinin isimleri ve görevlerine yer verilmiştir. Bolu Kazası içerisinde görev yapmış ulemâ (ehl-i ilm) mensuplarının başında yer alan kadı ve nâiblerinin isimleri tespit edilerek uygulamaya dönük faaliyetleri incelenmiştir. Bolu Kazası genellikle kadılara arpalık olarak verilmiş ve çoğunlukla atanan

kadılar yerlerine nâib görevlendirmişlerdir. Ayrıca ulemâ içerisinde yer alan müftü ve nakîbüleşraf kaymakamları ile Bolu Mahkemesinde görev yapan mukayyid, muhızır, çukadar, kethüdâ, emin ve şühüdü'l-hâl olarak görev yapan kişilerin isimleri ve görevleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde Bolu Kazası'nın ekonomik yapısı detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. İlk olarak Bolu Sancağı'nda mâlikâne uygulaması üzerinde durulmuş ve Bolu Sancağı'nın mukâtaa gelirleri tespit edilmiştir. Bolu Voyvodalığı Mukâtaası'nın 10 yük (1 milyon) akçe subaşılık maktûu, 120 bin akçe kalemiye ve 80 bin akçe voyvoda olanların ücreti olmak üzere 12 yük (1 milyon 200 bin) akçe geliri bulunmaktadır. Bu bedel Bolu Subaşılığı Mukâtaası'na tabi 36 kaza üzerinde bulunan 2 bin 444 avârizhâneye dağıtılmaktadır. Bolu'dan tahsil edilen tekâlîf-i şer'iyeye ve tekâlîf-i örfiyeye vergileri tespit edilerek ahali üzerinde oluşturduğu yük ortaya koyulmuştur. Osmanlı Devleti'nde uygulanan tüm vergiler Bolu Kazası'nda da uygulanmıştır. Tekâlîf-i örfiyeye vergileri içerisinde yer alan avâriz, nüzül, sürsat, imdâdiyye-i seferiyeye, imdâdiyye-i hazariyye ile sıbyan ve mütekâid cebelü bedeli vergilerinin miktarları ve tahsil usülleri incelenmiştir. Bolu Kazası ahali üzerine yüklenen örfî tekâlîf miktarı ortalama olarak avârizhâne başına 18 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu miktarın hayli yüksek olduğu ve halkın ödeme güçlüğü içine girdiği görülmüştür. Bolu Kazası merkezinde yer alan 12 mahalle ile Alpağut, Beğköyü ve Gökpınar karyelerinin Bolu menziline, Bolu Sancağı'nın Tersâne-i Âmire'nin, Bolu Sancağı içinde yer alan Samako, Gölpazarı, Bendereğli, Mudurnu, Hisarönü, Yedidivan ve Onikidivan kazalarının Matbah-ı Âmire'nin, Bendereğli ve Samako kazalarının ise sarayın odun ocaklıkları olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı ulaşım ağı içerisinde sol kolda yer alan önemli bir geçit noktasında bulunan Bolu menziline ocaklıklarının hâne sayıları, menzilde görev yapan menzilciler, menzilcilerin hizmetleri karşılığında aldıkları ücretler, menzilin beygir sayıları, menzilden gelip geçen ulaklara verilen beygir ve sürücü miktarları ile in'âmât ücretlerine yer verilmiş menzilden elçilere verilen erzaklar ortaya koyulmuştur. Bolu menziline verilen beygir ve sürücü miktarları, 1723 yılından itibaren Osmanlı-İran savaşlarının etkisiyle artmıştır. Bolu Sancağı Tersâne-i Âmire'nin ocaklığı olup Bolu Sancağı ve Bolu Kazası'ndan temin edilen kerestenin tür ve adetlerine değinilmiştir. Ayrıca kereste nakli ve kürekçi temini

ile ilgili uygulamalar da ele alınarak Bolu'nun Tersâne-i Âmire için önemi ortaya koyulmuştur. Bolu Kazası'nda yapılan ziraat ve hayvancılık faaliyetleri ele alınarak hububat fiyatları, yetiştirilen ve kullanılan hayvanlar, bulunan değirmen ve su hızarları tespit edilmiştir. Bolu Kazası'nda incelediğimiz dönemde ticari faaliyetlerin yürütüldüğü Bolu, Mutaflar, Kürkçüler, Bakkallar, Terziler, Kuyumcular, Kalaycılar, Saraçhâne, Boyacılar ve Demirciler çarşıları ile şehir pazaristanı ve buğday pazarı da bulunmaktadır. Ayrıca Bolu'da ticari faaliyetlerin canlılığının bir göstergesi olarak Paşa Hanı, Kârbansaray Hanı, Çukur Hanı, Muhammed Hanı, Mansurzâde es-Seyyid Mehmed Efendi Hanı, Nazaroğlu Hanı, Nalbant el-Hac Osman Hanı, el-Hac Hüseyin Ağa Hanı, Hamamcı el-Hac Mustafa Hanı, Halil Çelebi Hanı, Acem Hanı ile Zencirli Han ve Sagir Han'ın varlığı görülmektedir. Bolu esnaf ve zanaatkâr zümresi, İslâm ve Selçuklu esnaf birliklerinin devamı niteliğinde olan Osmanlı esnaf teşkilât yapısını korumuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısında Bolu Kazası'nda “akçe, para/pare, kuruş ve zolata” adlı gümüş sikkelerin; “eşrefî cedîd, Frengi altını, Macar altını, şerifî altını” adlı altınların tedavülde olduğu görülmektedir. Temel gıda ve ihtiyaç maddelerinin fiyatları üzerinde zaman içerisinde çok yüksek oranlarda artışlar tespit edilememiştir. Bolu Mahkemesine yansıyan tereke kayıtlarından tespit edildiği kadarıyla yüksek gelirli ailelerin mal varlıkları içerisinde köle ve cariyelerin yer aldığı görülmüştür. Ayrıca köle ve cariyeler ile ilgili hukuki meseleler de zaman zaman mahkeme kayıtlarına yansımıştır.

Bolu Kazası'nın sosyal yapısının ele alındığı üçüncü bölümde ise ilk olarak Bolu Sancağı ve Kazası'nın demografik yapısı incelenmiştir. Bolu Kazası merkez mahalleri içinde en fazla nüfus Akpınar Mahallesi'nde, en az nüfus ise Hocabeğ Mahallesi'nde bulunmaktadır. İncelediğimiz dönemde Bolu Sancağı ve merkezinin nüfuslarında düşüşler meydana gelmiştir. 1700-1721 yılları arasında Bolu mahallelerinin nüfus düşüş oranı %11,6, 1699-1755 yılları arasında Bolu Kazası nüfus düşüş oranı %16,9 ve Bolu Sancağı nüfus düşüş oranı ise %33,8'dir. Gerçekleşen nüfus azalışlarının nedeni olarak salgın hastalıklar sonucu ortaya çıkan ölümler, kıtlık ve eşkıyalık olayları sonucu yaşanan göç hareketleri gösterilebilir. Ayrıca kazada 675 civarında gayrimüslim kişi bulunmaktadır. Bolu ailesinin yapısı, halkın kullandığı unvan ve lakaplar ile malzeme ve eşyaların bilgisine yer verilerek gündelik hayatın unsurları ortaya koyulmuştur. Bolu Kazası

mahkemesi kayıtlarında yer alan bilgilerden yola çıkılarak evlilik kurumuna, miras ve ceza muhakemesine ilişkin uygulamalar değerlendirilmiştir. Ceza muhakemesi ile ilgili olarak suçlar ve verilen cezalar üzerinde detaylı durulmuş 1111/1699-1700 ile 1119/1707-1708 yılları arasında Bolu Mahkemesine yansıyan suçların %29,09'unun kaza merkezinde, %70,91'inin ise taşrada işlendiği görülmüştür. Kaza merkezi ve taşrasının nüfus oranlarından yola çıkılarak hâneye tecavüz dışında cinayet, yaralama, hırsızlık, cinsel saldırı ve hakaret suçlarının kaza merkezinde daha yüksek olduğu görülmüştür. Son olarak çoğunlukla hurufat kayıtlarından yararlanılarak Bolu Kazası'nda yer alan 40 adet evlâtlık, 7 adet avâriz, 32 adet cami ve mescid, 12 adet şahıs ve 14 adet medrese, mektep, muallimhâne, zâviye, tekke, köprü ve çeşme vakfı tespit edilmiştir. Çalışmanın kapsamını aşacağı düşünülerek sadece kaza merkezinde yer alan vakıf müesseseleri üzerinde durularak 21 adet cami, 11 adet mescid, 10 adet medrese/dârülkurrâ, 21 adet muallimhâne/mektep, 3 adet türbe, 6 adet tekke ve zâviye, 4 adet çeşme ve 4 adet hamam hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada Bolu şehrinin 18. yüzyılın ilk yarısındaki yapısı ortaya koyulmaya çalışılmış, çalışmanın Türk şehir tarihi araştırmalarına katkı sunması hedeflenmiştir. Bolu şehrinin klasik Osmanlı şehirlerinin ve devrinin tüm özelliklerini yansıttığı tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır)

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Hurufat (Vakıf Rûznâmçe) Defterleri [HD]

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurufat (Vakıf Rûznâmçe) Defterleri [HD]*. No. 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 1058, 1063, 1074, 1076, 1077, 1079/1, 1079/2, 1080, 1082, 1132, 1133, 1137, 1140, 1142, 1143, 1144, 1158.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Ali Emiri Tasnifi Belgeleri [AE]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Tasnifi Abdülhamid I Belgeleri [AE.SABH.I]*. No. 102, Gömlek No. 6999; No. 370, Gömlek No. 25852.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Tasnifi Ahmed III Belgeleri [AE.SAMD.III]*. No. 6, Gömlek No. 475; No. 38, Gömlek No. 3633; No. 57, Gömlek No. 5649; No. 58, Gömlek No. 5773; No. 87, Gömlek No. 8702; No. 123, Gömlek No. 12065; No. 138, Gömlek No. 13465; No. 139, Gömlek No. 13467; No. 143, Gömlek No. 13881; No. 144, Gömlek No. 14079; No. 168, Gömlek No. 16446; No. 186, Gömlek No. 18053; No. 193, Gömlek No. 18691; No. 194, Gömlek No. 18736; No. 220, Gömlek No. 21292.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Tasnifi Mahmud I Belgeleri [AE.SMHD.I]*. No. 47 Gömlek No. 2805; No. 70 Gömlek No. 4609; No. 125 Gömlek No. 9114; No. 125, Gömlek No. 9132; No. 133, Gömlek No. 9826; No. 134, Gömlek No. 9844; No. 172, Gömlek No. 13157; No. 184, Gömlek No. 14306; No. 189, Gömlek No. 14738; No. 195, Gömlek No. 15253; No. 239, Gömlek No. 19194; No. 239, Gömlek No. 19224.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Tasnifi Mustafa II Belgeleri [AE.SMST.II]*. No. 10, Gömlek No. 969; No. 35, Gömlek No. 3499; No. 104, Gömlek No. 11300; No. 114, Gömlek No. 12408; No. 126, Gömlek No. 13828.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Tasnifi Osman III Belgeleri [AE.SOSM.III]*. No. 40, Gömlek No. 2780.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Tasnifi Selim III Belgeleri [AE.SSLM.III]*. No. 273, Gömlek No. 15821.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Bab-ı Asafî Dîvân-ı Hümâyün Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafî Dîvân-ı Hümâyün Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 110, Gömlek No. 2772; No. 111, Gömlek No. 997; No. 111, Gömlek No. 2396; No. 116, Gömlek No. 1312; No. 133, Gömlek No. 1613; No. 136, Gömlek No. 367.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Bab-ı Defteri Başmuhasebe Cebelü Bedeli Defterleri [D.BŞM.CBL.d]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Cebelü Bedeli Defterleri [D.BŞM.CBL.d]*. No. 17355, 17386, 17392, 17466, 17569.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefât Defterleri [D.BŞM.MHF.d]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefât Defterleri [D.BŞM.MHF.d]*. No. 103, Gömlek No. 728; No. 108, Gömlek No. 446; No. 127, Gömlek No. 116.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefât Halifeliği Belgeleri [D.BŞM.MHF]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefât Halifeliği Belgeleri [D.BŞM.MHF]*. No. 15, Gömlek No. 24; No. 46, Gömlek No. 59; No. 55, Gömlek No. 14; No. 55, Gömlek No. 15.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Bab-ı Defteri Mevkufât Kalemî Defterleri [D.MKF.d]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Defteri Mevkufât Kalemî Defterleri [D.MKF.d]*. No. 28371, 28435, 29073, 29214, 29567, 29588, 31375.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Bursa Mukâtaası Kalemî Defterleri [D.BRM.d]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bursa Mukâtaası Kalemî Defterleri [D.BRM.d]*. No. 24322; 24331.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Cevdet Tasnifi Belgeleri [C]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Adliye Belgeleri [C.ADL]*, No. 86, Gömlek No. 5182.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Askeriye Belgeleri [C.AS]*, No.307, Gömlek No. 12676;

No.801, Gömlek No. 33967; No.883, Gömlek No. 37911.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Belediye Belgeleri [C.BLD]*. No. 127, Gömlek No. 6310.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Dahiliye Belgeleri [C.DH]*. No.156, Gömlek No. 7785; No.222, Gömlek No. 11091; No.234, Gömlek No. 11685; No.268, Gömlek No. 13393; No.317, Gömlek No. 15806.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Evkaf Belgeleri [C.EV]*. No. 63, Gömlek No. 3139; No. 63, Gömlek No. 3146; No. 377, Gömlek No. 19127; No. 623, Gömlek No. 31448.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Maarif Belgeleri [C.MF]*. No. 9, Gömlek No. 432; No. 19, Gömlek No. 919; No. 27, Gömlek No. 1338; No. 135, Gömlek No. 6749; No. 150, Gömlek No. 7451.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Maliye Belgeleri [C.ML]*. No.479, Gömlek No. 19521; No.672, Gömlek No. 27526; No.689, Gömlek No. 28263; No.741, Gömlek No. 30211.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Nafia Belgeleri [C.NF]*. No.24, Gömlek No. 1184; No.28, Gömlek No. 1362.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Saray Belgeleri [C.SM]*. No.158, Gömlek No. 7919.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Timar Belgeleri [C.TZ]*. No.91, Gömlek No. 4543.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Tasnifi Zabtiye Belgeleri [C.ZB]*. No.9, Gömlek No. 437; No.14, Gömlek No. 694; No.15, Gömlek No. 726; No.45, Gömlek No. 2208; No.53, Gömlek No. 2639; No.60, Gömlek No. 2981; No.136, Gömlek No. 6758.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Evkaf Vakfiyeler Evrakı [EV.VKF]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkaf Vakfiyeler Evrakı [EV.VKF]*. No. 12, Gömlek No. 28.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hatt-ı Hümayûn Tasnifi [HAT]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayûn Tasnifi [HAT]*. No. 630, Gömlek No. 31124; No. 1355, Gömlek No. 52963.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İbnülemin Tasnifi Belgeleri [İE]

BOA, Osmanlı Arşivi. *İbnülemin Tasnifi Adliye Belgeleri [İE.ADL]*. No. 6, Gömlek No. 343; No. 10, Gömlek No. 659.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İbnülemin Tasnifi Askeriye Belgeleri [İE.AS]*. No. 54, Gömlek No. 4908; No. 73, Gömlek No. 6597.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İbnülemin Tasnifi Dahiliye Belgeleri [İE.DH]*. No. 34 Gömlek No. 2974.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İbnülemin Tasnifi Ensab Belgeleri [İE.ENB]*. No. 6, Gömlek No. 640.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İbnülemin Tasnifi Maliye Belgeleri [İE.ML]*. No. 95, Gömlek No. 8981; No. 96, Gömlek No. 9016; No. 99, Gömlek No. 9330; No. 115 Gömlek No. 10964; No. 126, Gömlek No. 11960.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İbnülemin Tasnifi Saray Mesalihi Belgeleri [İE.SM]*. No. 21, Gömlek No. 2180.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İbnülemin Tasnifi Sıhhiye Belgeleri [İE.SH]*. No. 2, Gömlek No. 171.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İbnülemin Tasnifi Vakıf Belgeleri [İE.EV]*, No. 41 Gömlek No. 4661; No. 70, Gömlek No. 7592; No. 71, Gömlek No. 7645.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri [KK.d]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri [KK.d]*. No. 182, 550, 2754, 5040, 5661.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d]*. No. 2984, 3005, 3015, 3022, 3024, 3037, 3042, 3197, 3200, 3202, 3205, 3211, 3212, 3357, 3469, 3474, 3481, 3505, 3815, 3833, 3846, 3974, 4031, 4520, 4917, 5027, 5042, 5878, 6516, 9886, 21456, 22395.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Meşihat Sicil Defterleri (MŞH.ŞSC.d)

Bolu Şer'yye Sicil Defteri (1111-1114). Osmanlı Arşivi (BOA), MŞH.ŞSC.d, No. 02107/842; (1114-1116)/No. 02108/843; (1116-1119)/No. 02109/844; (1119-1122)/No. 02110/845; (1129-1130)/No. 02111/846; (1133-1134)/No. 02112/847; (1145-1146)/No. 02113/848.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Nüfus Defterleri [NFS.d]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Nüfus Defterleri [NFS.d]*. No. 679, 680, 681.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri [TK.GM.d]

BOA, Osmanlı Arşivi, *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri [TK.GM.d]*, No. 456.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrağı [TS.MA.e]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrağı [TS.MA.e]*. No. 1266, Gömlek No. 3.

Salnameler ve Diğer Arşiv Kaynakları

Bolu Livâsı 1921-1925 Senesi Sâlnâmesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin). haz. Nermin Kılıç vd. Bolu: BAMER Yayınları, 2008.

Bolu Vilâyeti Salnâmesi (Rumî 1341, Milâdî 1925). haz. Hamdi Birgören. Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2. Basım, 2017.

Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicri 1334-Milâdî 1916. haz. Hamdi Birgören. Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2. Baskı, 2017.

Osmanlı Devri Kastamonu Salnâmelerinde Bolu Sancağı. haz. Güray Önal. Birinci Cilt (1-14). Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.

Osmanlı Devri Kastamonu Salnâmelerinde Bolu Sancağı. haz. Güray Önal. İkinci Cilt (15-21). Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, Kütahya, Karahisâr-i Sâhip, Sultanönü, Hamîd ve Ankara Livâları. I Cilt. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993.

B. ARAŞTIRMA ESERLER

- Abacı, Nurcan. *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Abdulganioglu, Cemile. *Bolu İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu*. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018. <https://bolu.ktb.gov.tr/TR-157477/bolu.html>
- Acar, İsmail. "Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14 (2001), 53-68.
- Açıkel, Ali. "1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 13/2 (Kış 2018), 113-140.
- Açıkel, Ali. "III. Ahmed Döneminde Osmanlı-İran Seferlerine Sivas Eyaletinin Katkıları", *History Studies* 13/5 (Ekim 2021), 1396-1423.
- Açıkel, Ali. "Osmanlı Maliyesinde Bazı Avârız Vergilerinin Tahsilinde Maktu Yöntemin Kullanılması (1711/1712 Yılı Avârız ve Bedel-i Nüzül Maktu'ât Defterine Göre)". *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010, Ankara Kongreye Sunulan Bildiriler: Osmanlı Tarihi*. 4(1)/85-102. Ankara: TTK Basımevi, 2015.
- Açıkel, Ali. "Osmanlı Maliyesinde Bazı Hizmetlerin Finansmanı İçin Avarız Vergilerinden Ocaklık Olarak Yapılan Tahsisler (1650-1750)". *XV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler*. 4(3)/1723-1741.
- Afyoncu, Erhan. "Şemsi Ahmed Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. sad. Dünder Günday. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.
- Ahmed Lütfi Efendi. *Tarih-i Lütfi*. 7. Cilt. İstanbul: 1302.
- Ahmed Lütfi. *Osmanlı Adalet Düzeni*. sad. Erdiñç Beylem. İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- Akar, Tuba. "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 7/13 (2009), 267-292.
- Akartepe, Asuman. *Osmanlı İdarî Taksimâtı (1716-1736)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Akdağ, Mustafa. "Bolu'da Suhte İsyanları", *Çele Dergisi* 4 (Haziran 1963), 8-16.
- Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik-Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1975.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Akdemir, M. Sadık. "Osmanlı Devleti'nde Ispartalı Nakîbüleşraflar". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2016), 171-190.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 1.kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 5.kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Eyâlet Kanunnâmeleri (I)*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992.
- Akgündüz, Said Nuri. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Akipek, Şebnem – Altaş, Hüseyin. "Vakıflarda Evladiye Davaları". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 47/1 (Mayıs 1998), 145-151.
- Akman, Mehmet. *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- Aksay Çoçoğlu, Binnaz. "XVII. yüzyıl Sonlarında Bolu Halkının Kullandığı Ev Eşyaları ve Giyim Malzemeleri". *Uluslar arası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 17-18 Ekim 2009*. 234-258. Bolu: BAMER Yayınları, 2011.

- Aktaş, Esat. "18 Eylül 1880 Tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (2015), 223-239.
- Aktepe, M. Münir. "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle". *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 4/7 (1952), 85-126.
- Akyüz, Vecdi. "Akraba". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/285-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Alkan, Mustafa. "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği". *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler*. 4/ 825-842. Ankara: TTK Basımevi, 2010.
- Altınöz, İsmail. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenelerin Sosyo-Ekonomik Yapıları". *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 48 (Güz 1999), 1-34.
- Altunan, Sema. "XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 25/39 (Mayıs 2006), 75-99.
- Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*. haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: TTK Basımevi, 2000.
- Arat, Reşit Rahmeti. "Köy". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 6/924. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Arık, Feda Şamil. "Osmanlı'da Kadılık Müessesesi 1". *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8 (1997), 1-71.
- Arık, Remzi Oğuz. "Anadolu'da Yeni Yerleşme Yerleri". *III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri 15-20 Kasım 1943*. 342-352. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Arık, Remzi Oğuz. "Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor". *TTK Belleten Dergisi* 8/30 (Nisan 1944), 341-384.
- Arıkan, Zeki - Sancar, Lütfü. *Türk Denizcilik Tarihi 2*. İstanbul: Deniz Basımevi, 2009.
- Armağan, A. Latif. "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc)". *Osmanlı Araştırmaları* 20/20 (Aralık 2000), 73-118.
- Aslan, Nâsi. *İslâm Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-hal" Osmanlı Devri Uygulaması*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1999.
- Âşık Paşazade. *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*. haz. Nihal Atsız. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1970.
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Atar, Fahrettin. "Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atasoy, Nurhan. "Kaftan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek 1/709-710. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Avcı, Cemal. "19. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu Vilayeti". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/1 (2012), 17-34.
- Avcı, Mustafa. "Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma)". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25/1 (2017), 11-71.
- Avcı, Mustafa. *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2004.
- Aydın, Hâki. "1565 Yılında Bolu'dan İstanbul'a Gönderilecek Koyunlara Dair". *Çele Dergisi* 27 (Temmuz 1965), 23-24.
- Aydın, Hâki. "Bolu Eşkiyalarına Dair". *Çele Dergisi* 20 (Aralık 1964), 33-34.
- Aydın, Hâki. "Bolu'da Yıldırım Bayezit Cami'i Vakfına Dair". *Çele Dergisi* 31 (Kasım 1965), 32-35.
- Aydın, Hâki. "Bolu'dan Tersane Hizmetine Sevk Edilen Müsellemler". *Çele Dergisi* 36 (Nisan 1966), 14-15.

- Aydın, Mehmet Âkif - Hamîdullah, Muhammed. “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/237-246. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Eyüp Şerîye Sicillerinden 184, 185 ve 188 No’lu Defterlerin Hukuki Tahlili”. *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*. ed. Tülay Artan. 65-81. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Mahkeme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/341-344. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Aydın, Mehmet Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınevi, 9. Basım, 2012.
- Aynural, Salih. “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 46/0 (1988), 355-362.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 1 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.
- Bardakoğlu, Ali. “Diyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/473-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. “Eşkîya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/463-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bardakoğlu, Ali. “Hidâne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/467-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bardakoğlu, Ali. “Vesâyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/66-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Barkan, Ömer Lütfî. “Avârız”. *MEB İslam Ansiklopedisi*. 2/13-19. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Barkan, Ömer Lütfî. “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”. *Türkiyat Mecmuası* 10/0 (1953), 1-26.
- Barkan, Ömer Lütfî. “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrîrleri: Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 2/1 (1941), 20-51.
- Başaran, Serdar – Düzcü, Levent, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Denizciler Yelkenli ve Buharlı Çığın Emektarları*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2016.
- Batmaz, Eftal Şükrü. “İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”. *Osmanlı*. ed. Güler Eren. 3/250-257. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10/1 (Aralık 2008), 157-175.
- Bayır, Önder. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa’nın Sosyal ve İktisadi Durumu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Baykara, Tuncer. *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*. Ankara: VGM Yayını, 1990.
- Baykara, Tuncer. “Kasaba”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/525-526. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Baykara, Tuncer. “Kaza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/119-120. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Baykara, Tuncer. *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdari Taksimatı*. Ankara: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Bayraktar, Dursun. *Tanzimat’ın İlk Yıllarında Bolu (Şer’îye Sicilleri 1838-1850)*. Bolu: BAMER Yayınları, 2009.
- Beyazıt, Yasemin. “Hurufât Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”. *History Studies* 5 (Haziran 2013), 39-69.

- Bilirli, Tahir. "Osmanlı Donanma Gemileri İçin Viranşehir (Safranbolu) Sancağından Kereste Temini (1800-1850)", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 15/2 (Aralık 2020), 421-437.
- Boratav, Pertev Nâilî. "Kör-Oğlu", *MEB İslam Ansiklopedisi*. 6/908-914. Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1992.
- Bostan, İdris - Özbaran, Salih. *Türk Denizcilik Tarihi 1*. İstanbul: Deniz Basımevi, 2009.
- Bostan, İdris. "Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 37 (2001-2002), 59-76.
- Bostan, İdris. *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Bozkurt, Fatih. "Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları", *Tarih Dergisi* 54 (2011), 91-120.
- Bozkurt, Nebi. "Dârülkurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Rıza. *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, 1966.
- Boztaş, Ahmet. *Islahat Dönemi Bolu Tarihi (1868-1869) (937 No'lu Şer'îye Sicili Defterine Göre)*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Buzpınar, Şit Tufan. "Nakîbüleşraf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/322-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Can, Hüseyin. "Günümüze Ulaşamayan Erken Osmanlı Dönemine Ait Bir Yapı: Bolu Ak Mescid (Leylekler Camii)". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/44 (Aralık 2021), 481-499.
- Can, Hüseyin. *Bolu ve Yöresinde Bulunan Tarihi Çeşmeler*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler*. İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1965.
- Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: TTK Yayınları, 1991.
- Çakan, İlker. *Karadeniz Bölgesi*. Samsun: Eser Ofset Matbaacılık, 2. Basım, 2005.
- Çakar, Enver - Uzun, Celalettin. *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.
- Çakar, Enver. "Kanunî Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (2002), 261-282.
- Çakır, Baki. *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Çal, Halit. "1192 Numaralı 1697 – 1716 Tarihli Hurûfât Defteri'ne Göre Bulgaristan'daki Türk Mimarisi". *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim Ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000 Şumnu-Bulgaristan) 1/ 221-286*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001.
- Çalışkan, Vildan. "1123-1124 (M.1711-1712) Tarihli 5193/24 Numaralı Anadolu Kazaskerliği Ruznâmçe Defterinin Arşivcilik ve Tarih Açısından İncelenmesi". İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çetin, Cemal. *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Çetin, Osman. *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*. Ankara: TTK Yayınları, 1999.

- Çetinkaya, Sema. *Bolu Şehri'nin Kuruluşu-Gelişmesi ve Fonksiyon Alanları*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Çiçekgil, Zehra. *Durum ve Tahmin Kümes Hayvancılığı 2022*. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, 2022. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler>
- Çimen, Adnan. "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/3 (2012), 183-216.
- Çöpoğlu, Binnaz. *Bolu Şer'îye Sicili 1687-1688 Tarihli 836 No'lu Defterin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Bolu: BAMER Yayınları, 2009.
- Çöpoğlu, Binnaz. *H.1099 (M.1687-1688) 836 No'lu Bolu Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Dağlı, Yücel - Kahraman, Seyit Ali. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2*. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Dağlı, Yücel - Kahraman, Seyit Ali. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1*. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Danışman, Zuhuri. *Çamlar ve Göller Ülkesi Bolu*. İstanbul: Sinan Basım ve Yayımları Evi, 1935.
- Danışmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. 1. Cilt*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- Darkot, Besim. "Bolu", *MEB İslam Ansiklopedisi. 2/707-709*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Demir, Abdullah. *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2010.
- Demir, Abdullah. "Osmanlı Devleti'nde Kadılar ve Naipeler". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2017), 28-37.
- Demirtaş, Hasan. "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği". *Vakıflar Dergisi* 37 (Haziran 2012), 47-92.
- Dolama, Mehmet. *875 Numaralı Şer'îye Sicil Defterine Göre Tanzimat-ı Hayriye'nin İlk Yıllarında Bolu (1841-1844)*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Döşemetaş, Ömer. *Şer'îye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı (1725-1750)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Düzcü, Levent. *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2017.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta Tanci. *İbn Batuta Seyahatnamesi I*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Elibol, Numal. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12/2 (2007), 135-160.
- Emecen, Feridun M. *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: TTK yayınları, 1989.
- Emiroğlu, Mecdi. "Bolu'nun Coğrafi Özellikleri". *Çele Dergisi* 13 (Mart 1964), 4-6.
- Emiroğlu, Mecdi. *Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1977.
- Erbay, Celal. "Nafaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erdoğan, Muzaffer. "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri". *Vakıflar Dergisi* 7 (1968), 149-205.

- Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”. *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler. 2/1265-1274*. Ankara: TTK Basımevi, 1981.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 4/4 (Aralık 1984), 69-78.
- Ergenç, Özer. *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Erkal, Mehmet. “Zekât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Erken, Sabih. *Türkiye’de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler II*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977.
- Erşahin , Günseli - Şerifeken, İlgen. *Bolu İli Raporu*. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2002. <https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Bolu-Ili-Raporu%E2%80%8B.pdf>
- Esen, Hüseyin. *İslâm Hukukunda Malî Cezalar*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Eyice, Semavi. “Tarihte Bolu”. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni Ayrı Basım*. 1-20. İstanbul: 1975.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Fezyioğlu, Hamiyet Sezer - Kılıç, Selda. “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/38 (2005), 31-53.
- Fezyioğlu, Hamiyet Sezer. “Muhassıllık Uygulaması Hakkında Bir Belge”. *Türk Tarih Kurumu Belgeler* 30/34 (2009), 67-126.
- Gedikli, Fethi. “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (Mayıs, 2005), 187-213.
- Genç, Mehmet. “Mukâtaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/129-132. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.
- Gökmen, Ertan. “Hurûfât Defterleri’ne Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (2005), 21-56.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. *İslâm da Şahsiyet Hakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Gökoğlu, Ahmet. *Paplagonia 1. Cilt*. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, 1952.
- Göyünç, Nejat. “Hane Deyimi Hakkında”. *Tarih Dergisi* 32 (1979), 331-348.
- Göyünç, Nejat. “Ocaklık Deyimi Hakkında”. *XI. Türk Tarih Kongresi: Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler*. 3/873-877. Ankara: TTK Basımevi, 1994.
- Göyünç, Nejat. “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat’a Kadar)”. *Osmanlı*. ed. Güler Eren. 6/77-88. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Göyünç, Nejat. *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Güçer, Lütfi. *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1964.
- Güler, İbrahim. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Nüfus Hareketleri Olarak -İç Göçler-”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 36 (2000), 155-212.

- Gümüşçü, Osman - Küçükkaşçı, Mustafa Sabri. "Köy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/85-87. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Günay, Hacı Mehmet. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları*. İstanbul: Şûle Yayınları, 2001.
- Gündüz, Tufan. *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri-Bozulus Türkmenleri 1540-1640*. Ankara: Bilge Yayınları, 1997.
- Güneş, Mehmet. "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili". *Akademik Bakış* 8/15 (Kış 2014), 221-240.
- Güngördü, Ersin. *Türkiye'nin Coğrafyası*. Ankara: Asil Yayıncılık, 2. Baskı, 2006.
- Güngördü, Mehmet. *Bolu ve Tersâne-i Âmire*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Menzil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/159-161. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları* 2/2 (Aralık 1981), 123-132.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, 2002.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK Yayınları, 1998.
- Işık, Ayhan. "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri". *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 8 (2014), 213-285.
- İşıtman, Tarık Ziya. *Bolu Coğrafyası*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1938.
- İlgürel, Mücteba. "Eşkîya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005.
- İnalcık, Halil. "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/45-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İnalcık, Halil. "Eyalet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/548-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İnalcık, Halil. "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü". *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*. ed. Tülay Artan. 9-14. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- İnalcık, Halil. "Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık". çev. Bülent Arı, *Adalet Kitabı* (Ankara 2007), 117-138.
- İpşirli, Mehmet. "Avâız Vakfı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/109. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İpşirli, Mehmet. "Ehl-i Örf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/519-520. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İpşirli, Mehmet. "İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/141-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İpşirli, Mehmet. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İşbilir, Ömer. "Nüzül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Jones, Eric. *The Euroean Miracle: Environment, Economics and Geopolitics in the History of Europe and Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 3. Basım, 2003.

- Kara, Mustafa. "Tekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Karagöz, Mehmet. *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Karakaş, Mehmet. *Maliye Nezareti, Temettüat Defterlerine Göre 1844 Yılında Bolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Karamursal, Ziya. *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*. Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- Karağuz, Güngör - Özcan, Ali. *Eskiçağ'da Zonguldak ve Çevresi (En Eski Devirden İS 395'e Kadar)*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2010.
- Kars, Rümeysa. "18. Yüzyılın İlk Yarısında Karadeniz Bölgesi'ndeki Tersane Ocaklıklarının Osmanlı Donanması Açısından Önemi ve Askerî Lojistik Potansiyeli". *Geçmişten Günümüze Karadeniz'de Ulaşım*, ed. Mehmet Okur vd. 115-142. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Katırcı, Ümit. "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Bolu Merkez Kazası". *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi (ANKARAD)* 1/1 (2020), 149-179.
- Kaya, Didem Sevtap - Bayartan, Mehmet. "XVI. Yüzyıldan Günümüze Bolu Şehri Mahallelerinin Tarihi Gelişimi", *Tarihin Peşinde-Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 21 (2019), 161-177.
- Kaya, Didem Sevtap. *XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinin Tarihi Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Kaya, Kemal. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Voyvodalık*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Kaya, Lütfiye Göktaş. "Ahşap Tavanlı Cami Geleneği İçinde Bolu ve Çevresi". *İstanbul Üniversitesi Araştırma Dergisi* 1/1 (1995), 243-258.
- Kaya, Mehmet. *II. Meşrutiyetten Çok Partili Hayata Geçişte Bolu'nun İdari ve Sosyal Durumu*. Konya: Bolu İl Özel İdaresi Yayınları, 2013.
- Kazıcı, Ziya. "Ahilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2005.
- Kılıç, Orhan. "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)". *Türkler*. ed. Hasan Celâl Güzel vd. 9/887-898. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kılıç, Orhan. "Ocaklık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/317-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kılıç, Orhan. "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması". *Osmanlı*. ed. Güler Eren. 6/89-110. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Kılıç, Orhan. "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler". *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 10 (1999), 119-137.
- Kılıç, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimâtı-Eyalet ve Sancak Tevcihattı*. Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1997.
- Kınal, Firuzan. "İlk Çağlardan Bolu", *Çele Dergisi* 4 (Haziran 1963), 2-13.
- Kınık, Osman. *1001 Nolu (1299-1301) Bolu Şeriyeye Sicil Defteri'nin Sosyal, Kültürel ve İktisadi Açılardan Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Koç, Bekir. "Osmanlı Devleti'ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma". *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 10 (1999), 139-158.

- Koç, Mehmet. *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları*. Konya; Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Koçu, Reşat Ekrem. *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967.
- Konan, Belkis. "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu". *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29/29 (Mart 2011), 149-172.
- Konrapa, M.Zekâî. *Bolu Tarihi*. Bolu: Bolu Vilâyet Matbaası, 1960.
- Konukçu, Enver. "Bolu'dan Geçen Seyyahlar". *Çele Dergisi* 19 (Kasım 1964), 28-31.
- Konukçu, Enver. *1967 İl Yıllığı Bolu Valiliği*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968.
- Konukçu, Enver. "Jean Babtiste Tavernier'e Göre Bolu". *Çele Dergisi* 28 (Ağustos 1965), 27.
- Konukçu, Enver. "Simeon'a Göre Bolu". *Çele Dergisi* 19 (Kasım 1964), 28-31.
- Konukçu, Enver. "Bolu Bölgesinde İlk Fetihler ve Türkleşme". *Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu I (2-4 Mayıs 1986)*. 92-98. Bolu: Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1987.
- Konukçu, Enver. "Bolu Tarihi", *Bolu 1998 Yıllığı Bolu Valiliği*. 52-105. Ankara: Plaka Matbaacılık, 1998.
- Konukçu, Enver. "Bolu ve Fatihleri". *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (11-12 Ekim 1997)*. 1/1-6. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 1998.
- Konukçu, Enver. "Bolu'dan Geçen Seyyahlar". *Çele Dergisi* 20 (Aralık 1964), 30-32.
- Konukçu, Enver. "İlkçağdan Cumhuriyete Bolu", *Cumhuriyetin 70. Yılında Bolu*. 7-24. Bolu: Bolu Gazeteciler Cemiyeti, 1988.
- Konukçu, Enver. "Köroğlunun Yaşadığı Asırda Bolu'nun Siyasi Durumu (16. ve 18. Yüzyıllar)", *Köroğlu Semineri Bildirileri*. 53-70. Ankara: Başbakanlık Basımevi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1983.
- Konukçu, Enver. "Küçük Asyaya Göre Bolu", *Çele Dergisi* 27 (Temmuz 1965), 25-27.
- Kunt, İ. Metin. *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Kutlu, Ali Haydar. *Bolu Tarihine Kısa bir Bakış*. Bolu: Halk Eğitim Merkezi, 1964.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. "Kâtip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/49-52. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Mc Gowan, Bruce. "Osmanlı Avârız-Nüzül Teşekkülü (1600-1830)". *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976*. 2/1327-1331. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981.
- Metin, Rafet. "1699-1718 Yıllarında Bolu'da Yatırım Araçları". *Karadeniz Araştırmaları* 33/33 (Bahar 2012), 43-58.
- Metin, Rafet. "XVI. Yüzyılın Sonu ve XVII. Yüzyılın başlarında Bolu'da Sosyal Hayat". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32 (Nisan 2012), 101-118.
- Metin, Tülay. "İbn Battûta Seyahatnâmesine Göre Bolu". *Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 17-18 Ekim 2009*. 456-462. Bolu: BAMER Yayınları, 2011.
- Midhat Kemal Bey. *Ayanlar Devrinde Bolu*. haz. Hamdi Birgören. Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2008.
- Naîmâ Mustafa Efendi. *Naîmâ Târihi*. çev. Zuhuri Danışman. 5 Cilt. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969.

- Narin, Resul. "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları". *Belleten Dergisi* 75/274 (Aralık 2011), 769-182.
- Oğur, Özcan. "Konya Hurufat Defterleri ve Mühtevası Analizi (1692-1835 Yılları Arası)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4/7 (Temmuz 2018), 131-151.
- Orbay, Kayhan. "Tarihsel Fiyatların Elde Edilmesi ve Endekslemeler Konusunda Bazı Notlar". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 48/1 (2008), 85-96.
- Orhonlu, Cengiz. "Bolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/276-278. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Orhonlu, Cengiz. "Osmanlı Bolusu". *TTOK Belleteni* 47/326 (1975), 14-20.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1987.
- Orman, İsmail. "Türbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/464-466. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ortaylı, İlber. "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme". *Prof. Dr. Bülent N. Esen Armağanı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları* (1977), 245-264.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1994.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan yayıncılık, 2006.
- Önder, Mehmet. "Bazı seyahatnamelerde Bolu". *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslar arası Sempozyumu*. 13-14. Bolu: AİBÜ Basımevi, 1998.
- Önkal, Ahmed – Bozkurt, Nebi. "Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Öz, Mehmet. "Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyâlık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı (Ocak 2010), 226-233.
- Özbay, Rahmi Deniz. "17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Malikâne Uygulamasına (1656-1658)", *XV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler*. IV (III)/1701-1721. Ankara: TTK Basımevi, 2010.
- Özdemir, Rifat. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Özdemir, Rifat. "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 9/9 (Haziran 1989), 101-157.
- Özdemir, Rifat. "Ankara Esnaf Teşkilatı (1785-1840)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 156-181.
- Özdemir, Rifat. "Avârız ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler". *X.Türk Tarih Kongresi Ankara 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler*. 4/1581-1613. TTK Basımevi, 1993.
- Özdemir, Tuncay. *Bolu Şehri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Özen, Mine Esiner. "Türkçe'de Kumaş Adları". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 33 (Mart 1980-1981), 291-340.
- Özkaya, Yücel. "Bolu Ayanları İle İlgili Belgeler". *Çele Dergisi* 19 (Kasım 1964), 22-24.
- Özkaya, Yücel. "Bolu İle İlgili Belgeler". *Çele Dergisi* 38 (Haziran 1966), 18-26.
- Özkaya, Yücel. "Bolu'da İç İsyanlar (1595-1850) ve Ayanlar ile Hükümet Arasındaki İlgî Hakkında Bazı Düşünceler". *Çele Dergisi* 1 (Mart 1963), 10-11.
- Özkaya, Yücel. "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Anadolu'daki Şehirlerin Ev, Mahalle Sayısı ve Ticaretleri". *Türklük Araştırmaları Dergisi* 4 (İstanbul 1989), 253-282.
- Özkaya, Yücel. "II. Mahmud Döneminde Bolu'da Askeri Düzen ve Ayânlık İddiaları". *XIII. Türk Tarih Kongresi, 04-08 Ekim 1999, 3/1853-1866*. Ankara: TTK Yayınları, 2003.

- Özkaya, Yücel. "Köroğlu'nun Tarihi Şahsiyeti". *Köroğlu Semineri Bildirileri*. 67-70. Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1983.
- Özkaya, Yücel. "Mütesellim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/203-204. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özkaya, Yücel. "XIX. Yüzyılda Bolu'nun İdari ve Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış". *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslar arası Sempozyumu (11-12 Ekim 1997)*. 7-12. Bolu: AİBÜ Basımevi, 1998.
- Özkaya, Yücel. "XIX. Yüzyılda Mudurnu'nun Sosyal ve İktisadi Durumu". *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler 12-16 Eylül 1994*. 3/763-772. Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- Özkaya, Yücel. "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslar arası I) 1-3 Haziran 1988*. 115-123. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1990.
- Özkaya, Yücel. "XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış". *Türkler*. ed. Hasan Celâl Güzel vd. 13/699-709. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Özkaya, Yücel. "Yakınçağ Başlarında Bolu Âyanları ile İlgili Bir Belge", *Çele Dergisi* 18 (Eylül 1964), 12-13.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1990.
- Özkaya, Yücel. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Özkılınç Ahmet vd., *Osmanlı Yer Adları:II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556)*. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Özkök, Rüknu. "Bolu Tarihi", *Bolu İl Yıllığı 1967*. 159-202. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968.
- Öztuna, Yılmaz. *Osmanlı Devleti Tarihi Medeniyet Tarihi 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Öztürk, Mustafa. "Ana Hatlarıyla Yakınçağ Osmanlı Para Tarihi", *XIV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 9-13 Eylül 2002: Kongreye Sunulan Bildiriler*. 2(2)/857-880. Ankara: TTK Basımevi, 2005.
- Öztürk, Mustafa. "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi". *Türkler*. ed. Hasan Celâl Güzel vd. 10/802-822. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Öztürk, Mustafa. "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", *Belleten Dergisi* 55/212 (1991), 87-100.
- Öztürk, Nazif. "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları". *Osmanlı*. ed. Güler Eren. 5/34-43. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Öztürk, Nazif. *Elmalılı M. Hamdi Yazır gözüyle Vakıflar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Öztürk, Said. *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.
- Öztürk, Selda. *Mühimme Defterleri'nde Bolu Sancağı ve Bolu'da Eşkıyalık* (H. 961-993, M. 1553-1585). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Öztürk, Temel. *Osmanlı'ların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*. Trabzon: Serander Yayınları, 2011.
- Özvar, Erol. "Voyvoda". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Özvar, Erol. *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Pekdoğan, Sibel. *19 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-60)*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Polat, Süleyman. "Osmanlı Devleti'nde Nüzül Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzül Vergisi Üzerinden Değerlendirmek". *Belleten Dergisi* 82/295 (2018), 829-862.
- Polat, Süleyman. "Osmanlı Devleti'nde Tekâlif-i İmdâdiye Vergisine İlginç Bir Örnek: H. 1044/ M. 1634 Yılında Uygulanan Bedel-i Yapağı Vergisi". *Belleten Dergisi* 78/281 (2014), 123-147.
- Refik, Ahmet. *Bizans Karşısında Türkler*. haz. Fahameddin Başar. İstanbul: Kitabevi, 2005.
- Sahillioğlu, Halil. "Bolu'da Ahmet Paşa Camii Misafirhanesi ve Vakfı". *Çele Dergisi* 45 (Ocak 1967), 31-32.
- Sahillioğlu, Halil. "Avarız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sahillioğlu, Halil. "Bolu Orta Hamamın Su Yolu". *Çele Dergisi* 22 (Şubat 1965), 4-5.
- Sahillioğlu, Halil. "Bolu Subaşılığı". *Çele Dergisi* 31 (Kasım 1965), 17-19.
- Sahillioğlu, Halil. "Bolu, Kütahya, Biga, Hüdavendigar ve Kocaeli Sancaklarında Çingenelerden Alınan Cizye İle İlgili Bir Belge (1)". *Çele Dergisi* 35 (Şubat 1966), 18-20.
- Sahillioğlu, Halil. "Bolu, Kütahya, Karesi, Biga, Hüdavendigar ve Kocaeli Sancaklarında Çingenelerden Alınan Cizye İle İlgili Bir Belge". *Çele Dergisi* 29 (Eylül 1965), 25-27.
- Sahillioğlu, Halil. "Bolu'nun Kasapları ve Et Narh Fiyatları". *Çele Dergisi* 13 (Mart 1964), 21-27.
- Sahillioğlu, Halil. "Bolu'ya Tarihiyle İlgili Vesikalar". *Çele Dergisi* 8 (Ekim 1963), 12-15.
- Sahillioğlu, Halil. "Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/111-112. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Sahillioğlu, Halil. "Köprülüler Devrinde Bolu Sancağı, Tavernier'in Seyahatnamesinden". *Çele Dergisi* 7 (Eylül 1963), 9-11.
- Sahillioğlu, Halil. "On Sekizinci Yüz Yılda Ünlü Bolulu Hattâtlar". *Çele Dergisi* 14 (Nisan 1964), 21-24.
- Sahillioğlu, Halil. "Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri-I. Göç-Bolu Subaşılık Aidatı". *Çele Dergisi* 33 (Ocak 1966), 9-12.
- Sahillioğlu, Halil. "Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri-II. Pazarlık". *Çele Dergisi* 35 (Mart 1966), 25-31.
- Sahillioğlu, Halil. "Osmanlıda Vergi Dışı Bırakılanlar". *Çele Dergisi* 19 (Kasım 1964), 4-5.

- Sahillioğlu, Halil. "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 1/1 (1967), 36-40.
- Sahillioğlu, Halil. "Sıvış Yılı Buhranları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 27/1-2 (1967), 75-111.
- Sahillioğlu, Halil. "Tefen Gölünün 1699 da Etrafında Bulunan Bâkir Orman". *Çele Dergisi* 21 (Ocak 1965), 4-6.
- Sahillioğlu, Halil. *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1965.
- Sak, İzzet. *47 Numaralı Konya Şe`iye Sicili (1128-1129/1716-1717) Transkripsiyon ve Dizin*. Konya: Talbet Kitâbevi, 2006.
- Sak, İzzet - Çetin, Cemal. "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği". *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (2004), 179-221.
- Sak, İzzet. "1736-1741 Yılları Arasında İstanbul'a Gelen İnan Elçilerinin Bazı Masrafları", *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi* 16 (2006), 117-161.
- Sarı, Hüseyin. "XIX. Yüzyıldan Cumhuriyete Bolu Sancağında Ermeniler". *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslar arası Sempozyumu (11-12 Ekim 1997)*. 15-20. Bolu: AİBÜ Basımevi, 1998.
- Sarioğlu, Halide - Bağcı, Vildan. "Seyahatnamelere Göre Gerede/Bolu El Sanatları". *Süleyman Demirel Üniversitesi Art-e, Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi* 9/17 (Mayıs/Haziran 2016), 88-104.
- Sofyalı Ali Çavuş. *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*. haz. Midhat Sertoğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Solak-zade Mehmed Hemdemi Çelebi. *Solak-zâde Tarihi*. haz. Vahid Çabuk. 1 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Soydemir, Selman. *Bir Şehrin Aynası Bolu*. Ankara: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2016.
- Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, çev. Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.
- Suceska, Avdo. "Malikane". çev. M. Özyüksel. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41/1-4 (1985), 273-282.
- Süme, Mehmet. *Evliya Çelebi İzinde Bolu*. Ankara: Bengü Yayınları 2013.
- Süme, Mehmet – Lüleci, Abdullah. *Mudurnu Nüfus Defteri-I*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2022.
- Süme, Mehmet – Sezer, Cemal. "Bolu'da Yaşayan Ermeniler (1840-1920)". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15/USBES Özel Sayısı I (2015), 35-63.
- Süme, Mehmet. "Bolu Temettuat Defterleri (1844/1845)". *21. Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları Uluslar arası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri (17-18 Ekim 2009)*. 596-608. Bolu: Bamer, 2011.
- Süme, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Bolu Nüfus Defterleri". *Tozlu Raflar-Hatıraların İzinde Bolu*. ed. Hamdi Birgören. 555-61. Bolu: Sekmen Matbaacılık, 2017.
- Süme, Mehmet. "Osmanlı Taşra Teşkilatının Alt Birimi Mahalleye Bir Örnek: Eski Cami Mahallesi". *Tarih Okulu Dergisi* 33 (Mart 2018), 443-455. 443.
- Süme, Mehmet. "Osmanlı Ulaşım ve Haberleşme Ağında Bolu Menzilinein Yeri ve Önemi". *Geçmişten Günümüze Karadeniz'de Ulaşım*. ed. Mehmet Okur vd. 143-172. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Süme, Mehmet. "Türklerde Yer Adı Verme Geleneği ve Oğuz Boylarının Bolu'daki İzleri". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/1 (2018), 263-291.
- Süme, Mehmet. *XIX. Yüzyılda Orta Anadolu'da Bir Osmanlı Kazası Develi*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018.

- Sümer, Faruk. “Köroğlu”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 2 (Şubat 1987), 2-7.
- Sümer, Faruk. “Köroğlu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/268-270. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Sümer, Faruk. “Köroğlu”. *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 2 (Şubat 1987), 2-7.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler) – Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1992.
- Şahin, Erdinç. *1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Şahin, İlhan. “Anadolu'da Oğuzlar”. *Türkler*. ed. Hasan Celâl Güzel vd. 6/246-259. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Şahin, İlhan. “Nahiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/306-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Şahin, İlhan. “Sancak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/97-99. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Şahin, İlhan. “Yiğitbaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/549-550. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Şeker, Cengiz. *İstanbul Ahkâm ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Şeker, Mehmet. *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Şen, Murat. “Osmanlı Hukukunun Yapısı”. *Osmanlı*. ed. Güler Eren. 6/327-339. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Şener, Abdülkadir. “İslam Hukukunda Hibe ve Diğer Teberru Çeşitleri”. *Diyanet İlmi Dergisi* 20/2 (1984), 3-11.
- Şener, Abdülkadir. *İslam Hukukunda Hibe*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Şentop, Mustafa. *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005).
- Şentürk, Ali. *Bolu Tarım Master Planı*. Bolu Tarım İl Müdürlüğü, 2003. <https://www.tarimormn.gov.tr/SGB/Belgeler/Master/bolu.pdf>
- Tabakoğlu, Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası* 43/1-4 (1987), 111-150.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Öşür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/100-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Tekâlîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/336-337. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Tabakoğlu, Ahmet. “XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41/1-4 (İstanbul 1985), 389-414.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Osmanlı Mali Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2000.
- Taneri, Aydın. *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri Kuruluş Devri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Taş, Hülya. *XVII. Yüzyılda Ankara*. Ankara: TTK Yayınları, 2006.

- Taş, Kenan Ziya. "1760-1817 Yılları Arasında Eğin (Kemaliye) Kazası". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2/1 (1996), 137-146.
- Taş, Kenan Ziya. "Fatih Devrine Ait Bir Tahrir Defteri". *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 7/7 (Ağustos 1999), 427-471.
- Taş, Kenan Ziya. "Osmanlı'nın Kuruluş Coğrafyası Olarak Bolu Sancağı'nın Arşiv Kaynaklarından Tahrir Defterleri ve Bunlara Dayalı Çalışmalar Üzerine Değerlendirmeler". *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslar arası Kongresi, 21-23 Kasım/2012 İstanbul. I/775-788*. Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Taş, Kenan Ziya. *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*. İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2017.
- Taş, Kenan Ziya. *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Taş, Mehmet. "18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Kereste Temini ve Karşılaşılan Sorunlar". *Turkish Studies - History* 15(2) (2020), 677-695.
- Tekin, Oğuz. "Başlangıcından Türkiye Cumhuriyeti'ne Kadar Türk Devletlerinin Sikkeleri". *Türkler. ed. Hasan Celâl Güzel vd. 5/413-422*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Temel, Eşref. "Osmanlı'daki Tahmishanelerin Lokasyonunun Mali ve Ticari Açından Doğurguları", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 36/2 (2021), 701-734.
- Temel, Recep. *111 Numaralı Mühimme Defterinin 168.-337. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Texier, Charles. *Küçük Asya*, çev. Ali Suat. I. İstanbul: 1337.
- Topaloğlu, Bekir. *İslâm'da Kadın*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1997.
- Toraman, Leyla. *128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Tuncel, Metin. "Birinci Coğrafya Kongresi'nde Türkiye Coğrafi Bölgelerinin İsimlendirilmesi, Sınırlarının Tespiti ve Günümüze Etkileri". *Türk Coğrafya Dergisi* 0/57 (2011), 1-10.
- Tunçay, Hüseyin. *Bolu'da Osmanlı Dönemi Cami ve Hamamları*. Ankara: Tunçay Yayıncılık, 2017.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 14. Basım, 2016.
- Turan, Şerafettin. "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı (H. 1041/M. 1631-1632 tarihli bir İdari Taksimat Defteri)". *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılığ* (1963). 201-232.
- Türkal, Nazire Karaçay. *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Türkay, Cevdet. *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatlar*. İstanbul: Ana Neşriyat, 1979.
- Uçar, Fuat. *Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Uçar, Fuat. *Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları*. Bolu: BAMER Yayınları, 2009.
- Uğur, Yunus. "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/6 (Eylül, 2005), 9-26.
- Uyumaz, Emine. "I. Alâeddin Keykubad Dönemine (1220-1237) Bir Bakış". *Cogito* 29. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, 121-130.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Bizans ve Selçuklularla Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları II, (Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri)*. Ankara: TTK Yayınları, 3. Basım, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. II Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 8. Basım, 1998.
- Ünal, Mehmet Ali. "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi". *XIV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 9-13 Eylül 2002: Kongreye Sunulan Bildiriler*. 2(2)/911-958. Ankara: TTK Basımevi, 2005.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.
- Varlık, Mustafa Çetin. "Anadolu Eyaleti Kuruluşu ve Gelişmesi". *Osmanlı*. ed. Güler Eren. 6/123-129. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Varlık, Mustafa Çetin. "Anadolu Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yağan, Şahin Yüksel. *Türk El Dokumacılığı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978.
- Yakupoğlu, Cevdet. *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi-XIII-XV. Yüzyıllar*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Yalman, Bedri. "Bolu Hisar-tepe Kazısında Bulunan Tapınak Kalıntısı". *IX. Türk Tarih Kongresi: Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler* 1/435-450. Ankara: TTK Yayınları, 1986.
- Yanar, Ayşem - Akpınarlı, Feriha. "Geleneksel Ankara Sof Dokumaları". *Ankara Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Aralık 2016), 170-179.
- Yediylıldız, Bahaeddin. "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800". *Osmanlı Araştırmaları* 3/3 (Haziran 1982), 143-164.
- Yediylıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- Yel, Ali Murat - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mahalle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/323-326. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yıldırım, Filiz. *1141 Numaralı ve 1593-1595 Tarihli Tahvil Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme-Dizin)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Yılmaz, Cevdet. "Türkiye'de Tarihçiler ve Coğrafyacılar Tarafından Farklı Anlamalarda Kullanılan Bir Terim: Divan". *History Studies* 2/1 (2010), 273-309.
- Yılmaz, Hacı. "Osmanlıda Nakîbü'l-Eşraflık Kurumu ve Eyâlet-i Rum'da Seyyitler Defteri", IV. *Uluslar arası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*. 1/725-737. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.
- Yılmaz, İbrahim. "İslam Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/18 (Mart 2017), 211-232.
- Yiğit, İlker. "Divan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/333-334. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Yörük, Saim. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazası (1700-1750)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yurtışı, Işıl. *979 Numaralı Bolu Şer'iyye Sicilinin XIX. Yüzyıl Bolu Tarihine Katkıları*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Yurtseven, Çetin. *II. Mahmud Döneminde (1808-1839) Bolu Şehri'nin Sosyal Yapısı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

- Yurtseven, Yılmaz. “Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta’zir Suç ve Cezaları”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/3-4 (2001), 265-292.
- Yücel, Yaşar. “Paflagonya ve Bolu’nun Türk Hakimiyetine Girişi Hakkında Düşünceler”. *Çele Dergisi* 18 (Eylül 1964), 28-30.
- Yücel, Yaşar. *XIII. ve XV. Yüzyıllarda Kuzey- Batı Anadolu Tarihi Çoban-oğulları Candar-oğulları Beylikleri*. Ankara: TTK Yayınları, 1980.
- Yüksel, İ. Aydın. *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamlar ve İmaret Camii*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Bolu Belediyesi. “Bolu Merkez Mahalle Muhtarları”. Erişim <https://www.bolu.bel.tr/mahallemuhtarlari/>
- (BV), Bolu Valiliği. “İlçelerimiz”. Erişim 1 Mart 2022. <http://www.bolu.gov.tr/ilcelerimiz>
- (BV), Bolu Valiliği. “Nüfus”. Erişim 1 Mart 2022. <http://www.bolu.gov.tr/nufus-yapisi>
- İçişleri Bakanlığı. “Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri”. Erişim 7 Şubat 2021. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

EKLER

EK 2 Bolu'da Yer Adı Olarak Alınan Boy Adları¹⁸⁸¹

Sıra No	Boyun Adı	Yer Adı (Köy)	İdari Birim
1	AFŞAR / AVŞAR	Afşar	Bolu Merkez
		Afşartarakçı	Gerede
		Birinci Afşar	Gerede
		İkinci Afşar	Gerede
		Afşar	Mengen
2	BAYAT	Yakabayat	Bolu Merkez
3	BAYINDIR	Bayındır	Göynük
4	ÇEPNİ	Çepni	Bolu Merkez
		Çepni	Mudurnu
5	DODURGA	Dodurga	Bolu Merkez
		Dodurga	Mudurnu
6	DÖĞER	Aşağıdüğer	Dörtdivan
		Yukarıdüğer	Dörtdivan
7	EYMİR	Eymir	Gerede
8	KAYI	Kayıkiraz	Gerede
		Kayısopran	Gerede
9	KARKIN	Karğıbayramlar	Dörtdivan
10	KINIK	İlcakınık	Bolu Merkez
		Sazakkınık	Bolu Merkez
		Susuzkınık	Bolu Merkez
		Adakınık	Dörtdivan
		Bucakkınık	Dörtdivan
		Aşağıkınık	Göynük
		Yukarıkınık	Göynük
		Kınıkçı	Seben
11	KIZIK	Kızık	Kıbrıscık
		Kızık	Seben
12	PEÇENEK	Peçenek	Kıbrıscık
13	SALUR	Salur	Gerede
14	YIVA/YUVA	Yıva	Bolu Merkez
		Yıva	Seben
15	YAPAR	Yeniyapar	Gerede

¹⁸⁸¹ Süme, "Türklerde Yer Adı Verme Geleneği ve Oğuz Boylarının Bolu'daki İzleri", 269.

EK 3 Bolu'da Bulunan Aşiretler¹⁸⁸²

Aşiretin Adı	Yerleşme Yeri	Bağlı Olduğu Topluluk
Alamaslı (Alamaslu)	Gerede (Bolu)	Türkmân Taifesinden
Beğmiş	Ulus Kazası (Bolu)	
Kınık, Kınıklı (Kınıklı)	Onikidivan (Bolu)	Türkmân Taifesinden

¹⁸⁸² Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatlar* (İstanbul: Ana Neşriyat, 1979), 43-170.

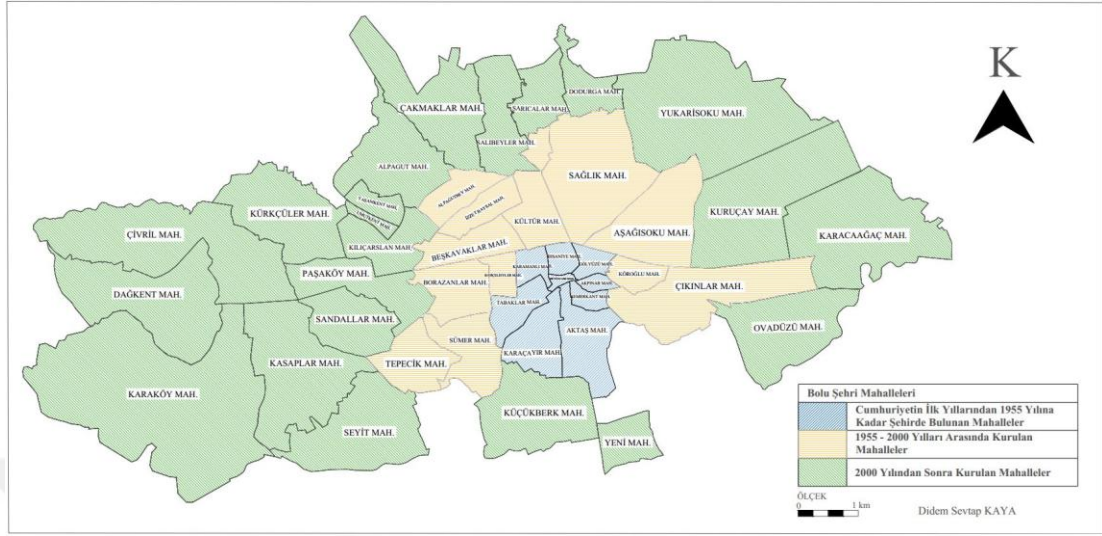
EK 4 16. yüzyılda Bolu'da Oğuz Boylarına Ait Yer Adları¹⁸⁸³

Boyun Adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi Nüfusu
Kayı	Köy	Bolu	Gerede	34
Kayı	Köy	Bolu	Gerede	12
Kayı	Köy	Bolu	Gerede	3
Kazandı ve Kayı	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	36
Kayı	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	17
Kayı	Köy	Bolu	Kıbrus	188
Karaevli	Köy	Bolu	On İki Divân	49
Karaevli	Köy	Bolu	On İki Divân	28
Karaevli	Köy	Bolu	On İki Divân	6
Karaevli	Köy	Bolu	On İki Divân	3
Dodurga	Köy	Bolu	-	-
Aşğa Dodurga	Köy	Bolu	Dodurga	27
Dodurga	Köy	Bolu	Virân-Şehir	5
Dodurga	Köy	Bolu	Virân-Şehir	26
Dodurga	Köy	Bolu	Virân-Şehir	16
Dodurga	Köy	Bolu	Virân-Şehir	22
Dodurga	Köy	Bolu	Ulus	19
Avşar	Köy	Bolu	Konur-Pa	87
Avşar	Köy	Bolu	-	34
Avşar	Köy	Bolu	Bolu	14
Avşar	Köy	Bolu	Gerede	12
Avşar	Köy	Bolu	Gerede	2
Avşar	Köy	Bolu	Gerede	7
Afşar	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	8
Afşar	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	18
Afşar	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	66
Afşar	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	15
Afşar ve Kara-Ağaç	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	8
Avşar	Köy	Bolu	Virân-Şehir	17
Bebe-Afşar	Köy	Bolu	Virân-Şehir	15
Afşar	Köy	Bolu	Virân-Şehir	22
Afşar	Köy	Bolu	Virân-Şehir	23
Afşar	Köy	Bolu	Virân-Şehir	6
Afşar	Köy	Bolu	Virân-Şehir	7
Kızık	Köy	Bolu	Kıbrus	74
Kızık	Köy	Bolu	Kıbrus	11
Kızık	Köy	Bolu	Virân-Şehir	10
Kızık	Köy	Bolu	Virân-Şehir	15
Kızık	Köy	Bolu	-	6
Kızık	Köy	Bolu	-	22
Beğdili	Köy	Bolu	Virân-Şehir	32
Beğdili	Köy	Bolu	Virân-Şehir	-
Karkın	Köy	Bolu	Virân-Şehir	13
Karkın	Köy	Bolu	Virân-Şehir	16
Bayındır	Köy	Bolu	Bolu	7
Bayındır	Köy	Bolu	Virân-Şehir	40
Bayındır	Köy	Bolu	Virân-Şehir	12
Bayındır	Köy	Bolu	Virân-Şehir	30
Bayındır	Köy	Bolu	Virân-Şehir	4

¹⁸⁸³ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) – Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destanları* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1992), 305-327.

Bayındır	Köy	Bolu	Gerede	13
Çepni	Köy	Bolu	Bolu	129
Çepni	Köy	Bolu	Gerede	24
Çepni	Köy	Bolu	Mudurnu	54
Çepni	Köy	Bolu	Mudurnu	49
Çepni	Köy	Bolu	Mudurnu	7
Salur	Köy	Bolu	On İki Divân	23
Salur	Köy	Bolu	Gerede	7
Eymir (nam-1 diğ er Dinek)	Köy	Bolu	Mudurnu	19
Bügdüz	Köy	Bolu	Virân-Şehir	24
Bügdüz	Köy	Bolu	Virân-Şehir	23
Yıva	Köy	Bolu	Kıbrıs	18
Kınık	Köy	Bolu	Mengen	88
Kınık	Köy	Bolu	-	-
Divân-1 Kınık	Köy	Bolu	On İki Divan	3

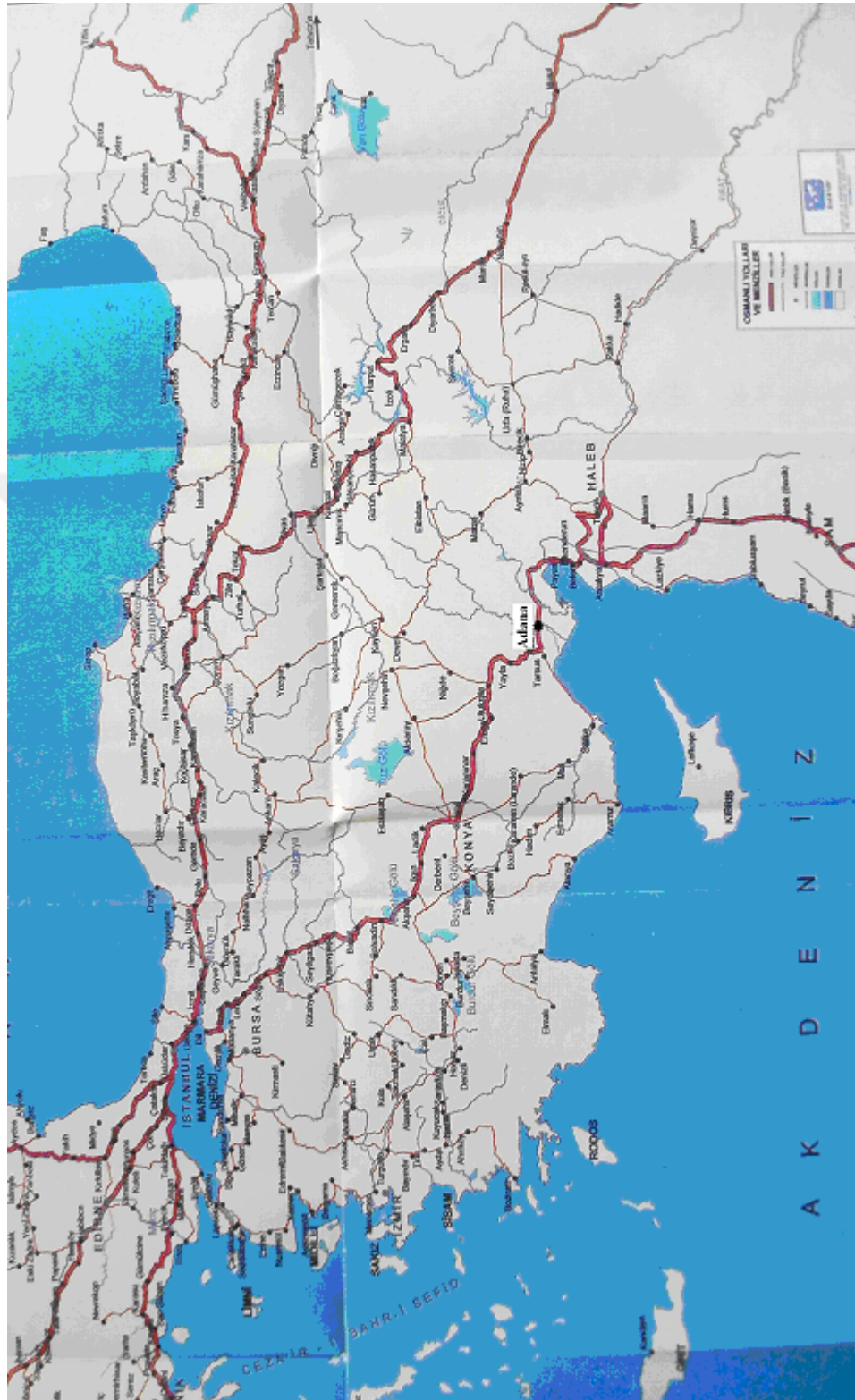
EK 5 Bolu Mahallelerinin Tarihi Gelişimi¹⁸⁸⁴

¹⁸⁸⁴ Kaya - Bayartan, "XVI. Yüzyıldan Günümüze Bolu Şehri Mahallelerinin Tarihi Gelişimi", 174.

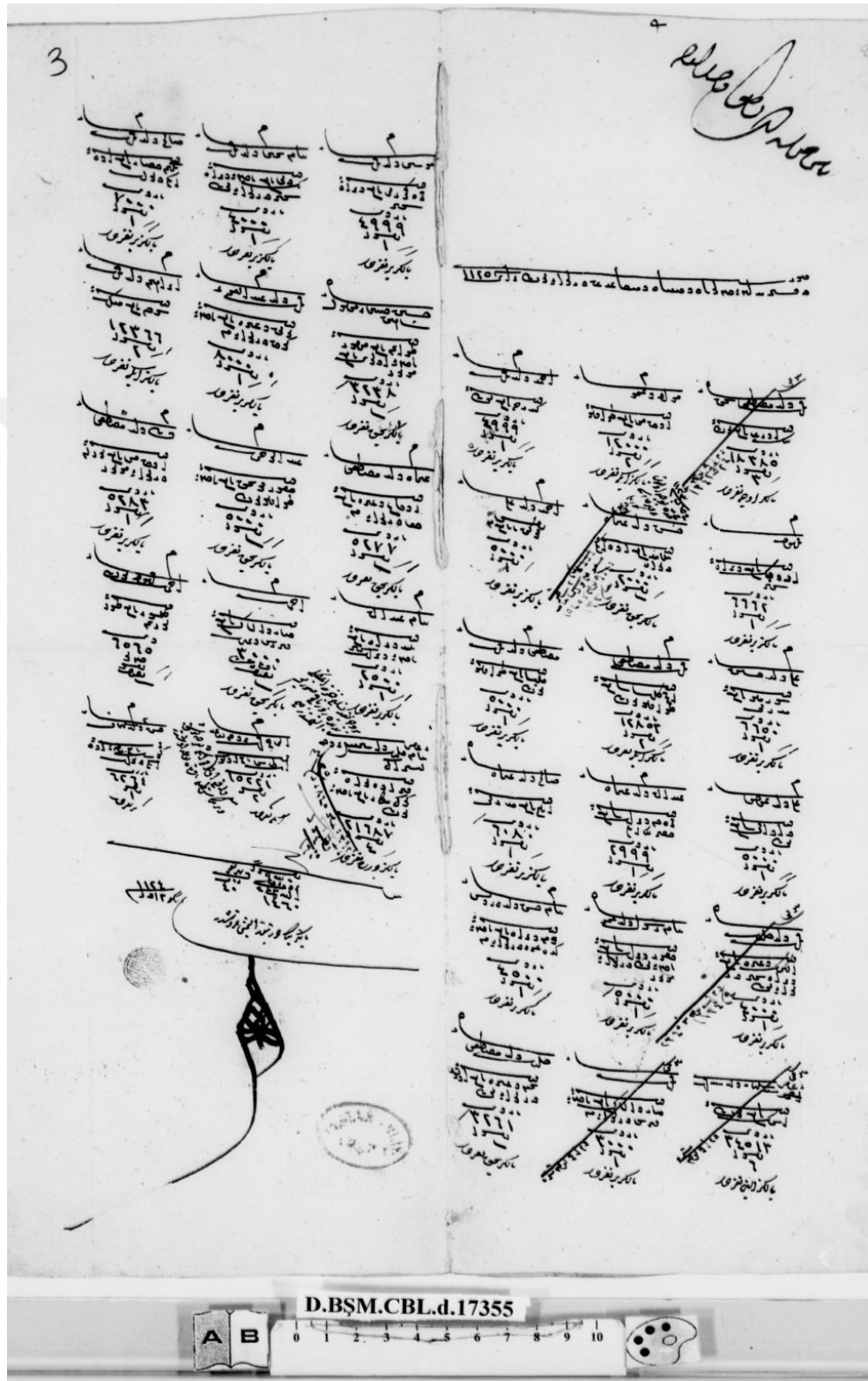

EK 7 Osmanlı Devleti Ulaşım Ağı¹⁸⁸⁵

¹⁸⁸⁵ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)* (Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, 2002), 247.

EK 8 Bolu Livası Sıbyan ve Mütেকaidin Cebelü Bedeliyesi Defteri Sureti¹⁸⁸⁶

¹⁸⁸⁶ BOA, D.BŞM.CBL.d, No: 17355, 2, (13 Za 1125/1 Aralık 1713).

EK 9 Bolu Hurufat Defteri Sureti¹⁸⁸⁷

EK 11 Bolu Livası Bedel-i Nüzül Defteri¹⁸⁸⁹

The manuscript displays handwritten entries in Ottoman Turkish script, organized into columns and rows. The text is written in black ink on aged paper. A ruler is placed at the bottom of the manuscript for scale, showing a range from 0 to 10 centimeters.

MAD.d 03211

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

¹⁸⁸⁹ BOA, MAD.d, No. 3211, 25, (29 Z 1126/5 Ocak 1715).

